

ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

3(42)/2022

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

3(42)

Душанбе, 2022

**ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
ТИЧОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

«Паёми Донишгоҳи давлатии
тичорати Тоҷикистон» аз
соли 2011 ба таъб мерасад

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**

«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармуҳаррир

Ректори ДДТТ Назарзода Х.Х.

Главный редактор

Ректор ТГУК Назарзода Х.Х.

Муовини сармуҳаррир

Шаропов Фарҳод Разоқович

Заместитель главного редактора

Шаропов Фарҳод Разоқович

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДИС ДДТТ, ш. Хучанд
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДМТ, ш. Душанбе
Чабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСКР, ш. Бишкек
Раҷабов Р.К.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Улмасов Р.У.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.и.х., доцент, ДДТТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ИЭТ ТГУК, г. Худжанд
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, НУТ, г. Душанбе
Джабборов А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раджабов Р.К.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Ульмасов Р.У.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.ю.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе

© *Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
Таджикский государственный
университет коммерции*

МУНДАРИЧА		
ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ		
1.	Шарифзода М.М. Чураев М.Б. Таҳлили ҳолати чории рақобатпазирии минтақа ва баҳодихии омилҳои он	7
2.	Абдурахмонов Маҳмуд, Холиқова Н.А. Нархгузориҳои миллӣ дар низоми ҳамгироии байналмиллалӣ	18
3.	Каримов Б.Ҳ. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	23
4.	Саидов С.С. Самтҳои асосии истифодаи оқилонаи захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	34
5.	Азимова М.Т. Такмил кардани механизми танзими байнидавлатии ҳаракати қувваи корӣ	38
6.	Аҳмедов А.А. Рушди савдои чакана дар шароити иқтисодии рақамӣ	45
7.	Дадоматов Д.Н., Абдуллоев М.М. Имтиёзҳои андозию ғайриандозӣ барои субъектҳои минтақаи озоди иқтисодӣ ҳамчун омилҳои рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	54
8.	Алиматова У.Н. Асосҳои илмӣ ва идоракунии рушди иқтисоди соҳибкорӣ дар минтақаҳо	62
9.	Амонатова М.А., Азизова Н.А. Аҳамияти конҳои канданиҳои фойданок дар рушди соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон	69
10.	Алимова М.А. Масъалаҳои рушди бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	73
11.	Аҳмади З. Фаъолияти сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ ва манбаъҳои маблағгузориҳои он	77
12.	Аҳмадов Ф.М., Ашуров Ф.М., Исозода А.З. Омӯзиши омори омилҳои ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсиррасонанда	87
13.	Юнусова М.М. Моҳият ва низоми мутаносибӣ дар макроиқтисод	95
14.	Шоҳназари Х.Ғ., Ғуломов Ғ.Х., Тагаев Б.Ш. Саҳми имтиёзҳои тарифии гумрукӣ дар рушди сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва соҳибкории истеҳсолии Ҷумҳурии Тоҷикистон	101
15.	Тулиев М.С., Азимбоев А. Баъзе масъалаҳои рушди ҳукумаи электронӣ	109
16.	Файзуллаева К.Н., Сирочова Т.М. Омилҳои таъсиррасон ба рушди инфрасохтори иқтимоии деҳот	115
17.	Бобоев М.У., Мирзозода Ф.А. Баҳодихии вазъи муосири рушди баҳши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хусусиятҳои идоракунии корпоративӣ	119
18.	Бойматов А. А., Ҳошимзода Х. Ҳ. Танзими иқтисодии минтақавӣ дар марҳилаҳои давраи гузариш ба низоми бозорӣ	127
19.	Шоҳиён А.М. Омилҳои иқтимоии ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ дар марҳилаи нави рушди Тоҷикистон	139
20.	Ҷабборов А.И., Ғаюрова Р.С. Мукамалгардонии истифодаи низомҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	145
21.	Дустова Н.О. Хусусиятҳои бизнеси хурд - франчайзинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	151
22.	Зокиров М. А. Асосҳои назариявии рушди бизнес-сохтор дар иқтисоди бозорӣ	154
23.	Иброҳимзода И.Р., Иброҳимов Д.Н. Асосҳои назариявии механизми ташкилӣ-иқтисодии идоракунии равандҳои инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ	160

24.	Исмоилов М.М., Исмоилов Ш.М., Файзиёва Д.И. Таҳлили потенциали саноатӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон	168
25.	Муртазоев О.Қ. Самтҳои афзалиятноки корхонаҳои муштарак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	175
26.	Каримов Б.Х., Раҳимов М.А. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии ва рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	180
27.	Мирзоалиев А.А., Холикова М.И. Ҳисоботи молиявӣ мувофиқи СБҲМ: мушкилоти методологӣ ва методии таҳия	188
28.	Начмиддинов Ф.Н. Ташаккули стратегияи рушд ва дастгирии тичорати хурд дар соҳаи хизматрасонӣ	198
29.	Исупов С.И. Гурӯҳбандӣ ва хусусиятҳои хароҷоти бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон	206
30.	Расулов Ғ. Рушди саноати Тоҷикистон дар доираи стратегияи чоруми миллӣ	216
31.	Лутфулоев М.Д., Гафурҷонова М.А. Муҳити инноватсионии иқтисодиёти рақамӣ: мафҳум ва хусусиятҳои он	221
32.	Содиқзода Парвиз. Тадқиқоти моҳияти таҳримҳо дар асоси сиёсати таҳримии ИМА	227
33.	Қурбонов А.К., Шералии С. Хусусиятҳои идоракунии минтақавии бозори меҳнат	235
34.	Маҳмадалӣ Б.Н. Муаммоҳо дар ташаккулёбии концепсияи менеҷменти экологӣ	243
35.	Пиризода Ҷ.С., Абдурашидова У.Ҷ. Самтҳои асосии механизми танзими давлатии ҷалби сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон	250
36.	Маҳмудов С.М. Нақши соҳибкории хурду миёна дар шароити саноатикунӣ ва масъалаҳои дастгирии он	254
37.	Умарова С.Ф. Арзёбии динамикаи қурби воқеии самараноки асбоб, ҳамчун тавсифи рақобатпазирии мол	262
38.	Мирзоев Қ.С. Роҳҳои такмилдиҳии механизми дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна дар бахши кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон	267
39.	Холова С.Х. Вазъи кунунии инфектори фаъолияти инноватсионии корхонаҳои савдо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	275
40.	Мирзоалиев А.А., Раҳмонов И.Қ. Таъсири Covid-19 ба низоми идоракунии сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо	280
41.	Рустам А.Р. Маблағгузории давлатии лоиҳаҳои сармоягузорӣ	287
42.	Саидова М.Ҷ. Таҳлили таҷрибаи хоричӣ: кластери саноатӣ ва роҳҳои ташаккули маблағгузории он	294
43.	Сафаров А.М. Тақмили механизми рушди ширкатҳои сайёҳӣ	297
44.	Ҳабибов А.Х. Мавқеи давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ	305
ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ		
1.	Қудратов Н.А. Баъзе масъалаҳои таъсири маориф дар пешгирии экстремизм	313
2.	Табаров Н.А., Ҳакимов Ш.Ш. Табиати ҳуқуқии ҳуқуқи муҳофизатӣ	325
3.	Холов М.Р. Методологияи ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯён тавассути ТИК дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ	331
4.	Шарифов И.У. Баъзе аз роҳҳои муқобила ба хушкандешиву хурофазадагӣ	338
	Маълумот оид ба муаллифони	346
	Маълумот барои муаллифони	351

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА		
1.	Шарифзода М.М., Джураев М.Б. Анализ текущего состояния конкурентоспособности региона и оценка его факторы	7
2.	Абдурахмонов Махмуд, Холикова Н.А. Национальное ценообразование в системе международной экономической интеграции	18
3.	Каримов Б.Х. Анализ процесса реформ системы бухгалтерского учета в Республике Таджикистан	23
4.	Саидов С.С. Основные направления рационального использования водных ресурсов в Республике Таджикистан	34
5.	Азимова М.Т. Совершенствование механизма межгосударственного регулирования движения рабочей силы	38
6.	Ахмедов А.А. Развитие розничной торговли в условиях цифровой экономики	45
7.	Дадоматов Д.Н., Абдуллоев М.М. Налоговые и иные льготы для субъектов свободной экономической зоны как фактор развития предпринимательства в Республики Таджикистан	54
8.	Алиматова У.Н. Научные основы управления развитием предпринимательского потенциала в регионах	62
9.	Амонатова М.А., Азизова Н.А. Значение месторождений полезных ископаемых в развитии отраслей промышленности Республики Таджикистан	69
10.	Алимова М.А. Вопросы развития рынка мобильных услуг связи в Республике Таджикистан	73
11.	Ахмад З. Инвестиционная деятельность в туристской инфраструктуре и источники ее финансирования	77
12.	Ахмадов Ф.М., Ашуров Ф.М., Исозода А.З. Статистическое исследование факторов, влияющих на уровень жизни населения	87
13.	Юнусова М.М. Сущность и пропорциональная система в макроэкономике	95
14.	Шохназари Х.Г., Гуломов Г.Х., Тагаев Б.Ш. Вклад таможенно-тарифных предпочтений в развитие внутренних и иностранных инвестиций и производственного предпринимательства Республики Таджикистан	101
15.	Тулиев М.С., Азимбоев А. Некоторые вопросы развития электронного правительства	109
16.	Файзуллаева К.Н., Сироджова Т.М. Факторы, влияющие на развитие социальной инфраструктуры сельской местности	115
17.	Бобоев М.У., Мирзозода Ф.А. Оценка современного состояния развития банковского сектора Республики Таджикистан и особенности корпоративного управления	119
18.	Бойматов А. А., Хошимзода Х. Х. Регулирование региональной экономики на этапах перехода к рыночной системе	127
19.	Шохиён А.М. Социальные факторы формирования предпринимательской деятельности на новом этапе развития Таджикистана	139
20.	Джаборов А.И., Гаюрова Р.С. Совершенствование использование таможенных режимов в Республике Таджикистан	145
21.	Дустова Н.О. Особенности малого бизнеса – франчайзинга в Республике Таджикистан	151
22.	Зокиров М. А. Теоретические основы развития бизнес-структуры в рыночной экономике	154
23.	Иброгимзода И.Р., Иброхимов Д.Н. Теоретические основы организационно-экономического механизма управления инновационными процессами в агропромышленном комплексе	160
24.	Исмоилов М.М., Исмоилов Ш.М., Файзиева Д.И. Анализ промышленного потенциала в экономике Согдийской области Республики Таджикистан	168

25.	Муртазоев О.К. Приоритетные направления совместных предприятий в Республике Таджикистан	175
26.	Каримов Б.Х., Рахимов М.А. Экономические аспекты управления и развития отрасли туризма в Республике Таджикистан	180
27.	Мирзоалиев А.А., Холикова М.И. Финансовая отчетность по МСФО: методологические и методические проблемы составления	188
28.	Наджмиддинов Ф.Н. Формирование стратегии развития и поддержки малого предпринимательства в сфере услуг	198
29.	Исупов С.И. Классификация и особенности расходов бюджета Республики Таджикистан	206
30.	Расулов Г. Развитие промышленности Таджикистана в рамках четвертой национальной стратегии	216
31.	Лутфулов М.Д., Гафурджанова М.А. Инновационная среда цифровой экономики: понятие и ее особенности	221
32.	Содикзода Парвиз. Исследование сущности санкций на основе санкционной политики США	227
33.	Курбонов А.К., Шералии С. Особенности регионального управления рынок труда	235
34.	Махмадали Б.Н. Проблемы разработки концепции экологического менеджмента	243
35.	Пиризода Дж.С., Абдурашидова У.Дж. Основные направления государственного регулирования механизма привлечения инвестиции в сельском хозяйстве Республики Таджикистан	250
36.	Махмудов С.М. Роль малого и среднего предпринимательства в условиях индустриализации и вопросы его поддержки	254
37.	Умарова С.Ф. Оценка динамики реального эффективного валютного курса как характеристика конкурентоспособности товаров	262
38.	Мирзоев К.С. Анализ современного состояния малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе Республики Таджикистан	267
39.	Холова С.Х. Современное состояние инфраструктуры инновационной деятельности торговых предприятий в Республике Таджикистан	275
40.	Мирзоалиев А.А., Рахмонов И.К. Влияния пандемии Covid-19 на качество управления и обслуживание гостиниц	280
41.	Рустам А.Р. Государственное финансирование инвестиционных проектов	287
42.	Саидова М.Дж. Анализ зарубежного опыта: промышленный кластер и пути его финансирования	294
43.	Сафаров А.М. Совершенствование механизм развития туристических фирм	297
44.	Хабибов А.Х. Положение стран Юго-Восточной Азии в мировой экономике	305
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ		
1.	Кудратов Н.А. Некоторые вопросы влияние образования в предупреждении экстремизма	313
2.	Табаров Н.А., Хакимов Ш.Ш. Правовая природа процессуального права	325
3.	Холов М.Р. Методология формирования профессионально-лингвистической компетенции студентов через ИКТ в неязыковых вузах	331
4.	Шарифов И.У. Некоторые способы противодействия фанатизму и суевериям	338
	Сведения об авторах	346
	Памятка для авторов	351

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА

УДК 333

Шарифзода М.М. Чураев М.Б.

ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ ҶОРИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МИНТАҚА ВА БАҲОДИҲИИ
ОМИЛҲОИ ОН

Дар мақола ҳолатҳои ҷорӣ ва таҳлили омилҳои ба сатҳи рақобатпазирии минтақавӣ ҳамчун асоси рушди уствори иқтисодиёти минтақаҳо мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Инчунин барои таҳлили омилҳои рақобатпазирии иқтисодиёти минтақа, маҷмӯи маҳсулоти минтақа ва динамикаи он ба ҳар нафар аҳоли, нишондиҳандаҳои шуғл ва сатҳи бекорӣ рақобатпазирӣ аз ҷиҳати назариявӣ таҳлил карда шудаанд. Дар асоси натиҷаҳои бадастомада аз таҳлили ҳолати ҷорӣ рақобатпазирии минтақа, низоми омилҳои баҳодихии он тартиб додашуда, ҷиҳатҳои муҳими он баён карда шудаанд. Дар хотима, хусусиятҳои омилҳо муайян гардида таъсири онҳо ба рақобатпазирии иқтисодиёти минтақа баҳодихӣ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, марказҳои бузургӣ саноатӣ, суръати рушд, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, устувории иқтисодиёти минтақа, инфрасохтор, рақобатпазирии минтақа, мақомотҳои минтақавӣ.

Шарифзода М.М. Джураев М.Б.

АНАЛИЗ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНА
И ОЦЕНКА ЕГО ФАКТОРЫ

В статье исследуется текущая ситуация и анализ факторов, влияющих на уровень региональной конкурентоспособности как основы устойчивого экономического развития регионов. Также с целью анализа факторов конкурентоспособности экономики региона, валового внутреннего продукта региона и его динамики на душу населения, показателей занятости и уровня безработицы теоретически анализируется конкурентоспособность. По результатам анализа текущего состояния конкурентоспособности региона разработана система оценочных факторов и обозначены ее важные аспекты. Наконец, определяются характеристики факторов и оценивается их влияние на конкурентоспособность экономики региона.

Ключевые слова: конкурентоспособность, центры промышленного величия, темпы роста, региональный пакет продуктов, экономическая стабильность региона, инфраструктура, конкурентоспособность региона, региональные власти.

Sharifzoda M.M. Juraev M.B.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF COMPETITIVENESS OF THE REGION
AND ASSESSMENT OF ITS FACTORS

The article examines the current situation and analysis of factors affecting the level of regional competitiveness as the basis for sustainable economic development of regions. Also, in order to analyze the factors of the competitiveness of the region's economy, the gross domestic

product of the region and its dynamics per capita, the indicators of employment and the level of unemployment, the competitiveness is theoretically analyzed. Based on the results of the analysis of the current state of the region's competitiveness, a system of assessment factors has been developed and its important aspects have been identified. Finally, the characteristics of the factors are determined and their impact on the competitiveness of the region's economy is assessed.

Keywords: competitiveness, centers of industrial greatness, growth rates, regional product package, economic stability of the region, infrastructure, competitiveness of the region, regional authorities.

Рақобатпазирии минтақа тавассути мавҷудияти афзалиятҳои рақобатӣ, яъне омилҳои, ки ба он имконияти бадастории мавқеи боз ҳам беҳтар нисбат ба дигар минтақаҳоро медиҳанд, муайян карда мешавад [5]. Афзалиятҳои муайяни рақобатпазирии иқтисодии минтақаро вилояти Суғд низ дар асоси чунин нишондиҳандаҳо муайян мекнамем (расми 1.).

Расми 1. Нишондиҳандаи афзалиятҳои муайяни рақобатпазирии иқтисодии минтақаро

Наздик будани марказҳои бузургии саноатӣ, гузуриши шоҳроҳи абрешим тавассути ҳудудҳои вилоят, пайвастунии минтақаҳои шимолу ғарб бо Узбекистон ва ҷанубу шарқ бо Қирғизистон, имконият барои рушди робитаҳои самаранокии кории байниминтақавӣ ва хусусияти байналхалқӣ дошта, аз ҷумла ҳамкориҳои иқтисодӣ-тиҷоратиро фароҳам меоваранд.

Ба сифати яке аз хатҳои бузургии нақлиётӣ дар шимолу ғарб ба шумор рафтанд, вилоятро барои баромадан ба шимол ва шимолу ғарб (Фарғона, Қуканд, Андичон, Ош, Баткент) ва ба самти ҷануб (Душанбе, Қашқадарё) имконпазир мегардонанд.

Самтҳои асосӣ аз шимол, яъне ба ҳудудҳои вилоят роҳҳои оҳани пайвастунондаи Хучанд-Самарқанд-Нукуз-Ақтау-Саратов-Москва (бо баромад ба шарқ ба шоҳроҳи Транссибирӣ), ки ҳамчун асос барои рушди стратегии соҳаҳои ояндадор ба ҳисоб меравад, дар бар мегиранд. Ҳудуди вилояти Суғдро роҳҳои бузургии обӣ мегузаранд ба монанди: Сирдарё (гарчанде ҳамчун роҳи обӣ пурра истифода намегарданд). Фазаи ҳавойӣ низ дар минтақаи Суғд низ рушдкарда мебошад, ки дорони фурудгоҳи байналмиллалӣ аст. Инчунин, ба рушди хочагидорӣ вилоят таъсири мусбиро гузариши шоҳроҳҳои нақлиёти автомобилӣ «Душанбе-Хучанд-Ташкент-Туркистон» аз ҳудудҳои он ва аз Федератсияи Руссия ба Аврупо мегузоранд. Шабақаҳои нақлиётӣ вилоят бо зичии худ нигоҳ накарда функсияҳои муҳими худро барои таъминоти боркашонӣ дохилӣ ва транзитиро хуб иҷро намуда истодааст [2].

Дар давоми тамоми давраи тадқиқот минтақа мавқеи рақобатии худро дар иртиботи (коммуникатсия) нақлиётӣ аз даст дода, дастоварди афзалияти рақобатии мазкурро зери

таҳтид қарор дода истодаст. Барои он ки ҳолати мазкур асоснок карда шавад як чанд далелҳои оморӣ дар ҷадвали навбатӣ (ҷадвали 1) оварда мешавад.

Ҷадвали 1. Ҳаҷми кашонидани борҳо тавассути нақлиётҳои автомобилӣ ва роҳи оҳан, тонна ба сари ҳар нафар аҳоли ва динамикаи рушди нақлиёти вилояти Суғд

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Суръати афзоиш 2012 нисбат ба
Кашонидани борҳо бо нақлиёт, млн. т								
Ҳамагӣ	30,4	29,1	30,9	26,6	27,3	26,1	27,6	90,8
Ба ҳар нафар аҳоли, кг	124,9	121,2	125,6	106	106,6	100	103,9	-
Аз ҷумла, -нақлиёти автотомобилӣ	24,8	24,3	25,4	21,7	23,1	22,3	23,9	96,3
- байналхалқӣ	0,4	0,5	0,3	0,3	0,4	0,6	0,7	175
- роҳи оҳан	5,6	4,8	5,5	4,8	4,2	3,8	3,6	64,3
Кашонидани мусофирон аз рӯи намудҳои нақлиёт, млн. нафар								
Ҳамагӣ	153,2	141,1	148,0	150,3	155,8	170,1	180,7	117,8
Аз ҷумла, -нақлиёти автотомобилӣ	152,8	140,7	147,7	150,0	155,5	169,8	180,5	118
- байналхалқӣ	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	100
- роҳи оҳан	0,1	0,04	0,03	0,03	0,03	0,05	0,04	40
- ҳавопаймо	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	67

Ҳисоби муаллиф, дар асоси сарчашма: Статистический ежегодник Согдийской области, Худжанд, 2019. - С. 230-231, (223) [3].

Маълумотҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки суръати рушди соҳаи нақлиёт тамоюл ба пастравӣ дорад. Кашонидани борҳо дар соли 2018 нисбат ба соли 2012 ба 9,2% ихтисор гардидааст. Нақлиёти автомобилгард яке аз намудҳои асосии нақлиётҳо ҳам барои минтақа ва ҳам дар маҷмӯъ барои мамлакатҳо ба ҳисоб меравад. Аммо, фаъолияти ин намуди нақлиёт дар давраи соли 2012 то 2018 ба ғайр аз соли 2015 суръати поёнравӣ дорад. Бо дигар ибора, дар соли 2018 боркашонӣ нисбат ба соли 2012 ба 10% ё ба 2,8 млн. тонна коҳиш ёфтааст. Инчунин, бо таври назаррас кашонидани нақлиёти борҳо ба ҳар нафар аҳоли дар соли 2012 аз 124,9 кг то ба 103,9 кг дар соли 2018 ихтисор ёфтааст.

Бевосита афзалиятҳои рақобатии дилхоҳ минтақа, ҳамчун сатҳи рушди иқтисодии инъикоскунандаи бузургии маҷмӯи маҳсулоти минтақа (МММ) баромад менамояд.

Аз нуқтаи назари фаъолнокии иқтисодӣ барои вилоят дар солҳои охир аз ҳама мувофиқ ҳангоме, ки ҳиссаи МММ дар муносибат бо МУД бо таври муътадил инкишоф ёфта, суръати миёнасолонаи он 25,5%-ро ташкил додааст. Тибқи маълумотҳои оморӣ вилояти Суғд, дар нишондоди суръати миёнасолона ҳиссаи минтақа дар ҳаҷми умумии захираҳо 33%-ро ташкил додааст, ки худ натиҷаи бад намебошад.

Чадвали 2. Динамикаи нишондиҳандаҳои рушди баъзе нишондиҳандаҳои макроиқтисодии мамлакат ва вилояти Суғд барои солҳои 2000-2018*

Солҳо	Маҷмӯи маҳсулот; млн. сомонӣ			Аҳолии аз ҷиҳати иқтисоди ғаёлол; ҳаз. нафар			Шумораи умумии сохторҳои соҳибкорӣ; ҳаз. воҳид		
	МУД	МММ вил. Суғд	МММ Суғд бо % ба МУД	дар ҷумлури	дар вилояти Суғд	ҳиссаи вилоят дар маҷмӯъ, %	дар ҷумлури	дар вилояти Суғд	ҳиссаи вилоят дар маҷмӯъ, %
2000	1786,8	486,9	27,2	1974	434,0	21,9	1342,0	597,0	44,5
2005	7206,6	1764,5	24,5	2154	729,5	33,8	1669,0	423,0	25,3
2010	24707,1	5716,2	23,1	2280	771,0	33,8	2865,0	670,0	23,4
2015	48401,6	11597,2	24,0	2437	809,6	33,2	5176,0	1366,0	26,4
2016	54479,1	14654,8	26,9	2438	812,0	33,3	4919,0	1190,0	24,2
2017	61093,6	16676,8	27,3	2460	807,2	32,8	4455	1070,0	24,0
2018	68844,0	18343,8	26,6	2426	815,8	33,6	4260	1015,0	23,8

***Сарчашма:** Таджикистан в цифрах. //Агентства по статистики при Президенте РТ. – Душанбе. 2019. – С. 206 [4]; Статистический ежегодник Согдийской области. Агентства по статистики при Президенте РТ. – Худжанд. 2019. – С. 165 [3].

Аммо, ҳолати бедалели танҳо дар сектори соҳибкорӣ, ки дар солҳои охир вобаста аз дараҷаи баланди гаронии андозаи субъектҳо, аз ҷумла хизматрасонии коммуналӣ, инчунин пастравии қурби асъори милли дар муносибат бо доллари ИМА, нисбатан паст гаштааст, ки дар натиҷа миқдори сохторҳои соҳибкорӣ дар мамлакат ва минтақаҳои он кам гаштаанд. Вале, бо ҳамаи ин нигоҳ накарда рушди МММ ба ҳар нафар аҳоли дар солҳои охир муътадилан афзоиш ёфтааст, ки онро метавон дар асоси диаграммаи дар зер овардашуда мушоҳида намуд (расми 2).

Расми 2. Маҷмӯи маҳсулоти минтақа ва динамикаи он ба ҳар нафар аҳоли барои солҳои 2000-2018 (млн. сомонӣ)

Дар ин ҷо, бояд қайд кард, ки агар дар оғози ҳазорсолаи нав МММ ба ҳар нафар аҳоли 25 сомонӣ бошад, он гоҳ дар соли 2018 ин нишондиҳанда алақай ба 690 сомонӣ баробар гардидааст, ки 27,6 маротиба афзоиш ёфтааст.

Бояд ёдрас намуд, ки барои таъсиси маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилоят нақши

сектори истеҳсолӣ (саноъат, хочагии кишлоқ, соҳаи хизматрасонӣ, сохтмон) назаррас (аз се ду ҳиссаи он) мебошад, ки он афзалиятҳои қавии рақобатиро таъмин менамояд. Ҳамчунин, ҳиссаи асоси (45,0%) ба сектори агросаноъатӣ рост омада, аз самаранокии амалнамоӣ, ки аксар ҳолат аз рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа вобаста мебошад, шаҳодат медиҳад.

Тасдиқи гуфтаҳои зикршударо, метавон аз маълумотҳои оморӣ вилояти Суғд, ки дар чадвали 3 оварда шудааст, мушоҳида намуда.

Чадвали 3. Нишондиҳандаҳои истифодаи иқтисодии истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ оид ба барориши намудҳои алоҳидаи маҳсулот дар вилояти Суғд (бо % ба ҳаҷми умумӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							
Маҷмӯи маснуот ва конструкцияҳои оҳану битонӣ, ҳаз. м ³								
Маводҳои сохтмонӣ (деворӣ), млн. дона.								
Нахи пахта, ҳаз. тонна								
Металургияи ранга ва сиёҳ								
Мағозҳои абрешимии тайёр, ҳаз. м ²								
Пояфзол, ҳаз. ҷуфт								
Қолинҳо ва маснуоти қолинӣ, млн. м ²								
Консерваҳои меваю сабзавот, млн. бонка								
Гушт, ҳаз. тонна								
Равғани чорво								
Маҳсулоти пурраширӣ дар бозшумори барои шир, ҳаз. тонна								

Таҳияи муаллиф дар асоси: Статистический ежегодник Согдийской области. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Худжанд, 2019. – С. 176-177 [3].

Ҳамзамон, дар солҳои ташаккулёбии бозоргонӣ ҳиссаи зиёди рушдро баъзе аз соҳаҳои саноъат аз ҳисоби содиротнигаронии потенциали иқтисодии алоқаманд бо коркарди ашёи хом, ки дар бар мегирад истеҳроҷ ва коркарди металлургияи ранга ва сиёҳ (муттаносибан 42,3% дар ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатии минтақа) ва ё консерваҳои меваю сабзавотро (17,4 млн. бонка), ноил гардидаанд. Дар солҳои охир, новобаста аз пастравии қурби асъори милли вазни қиёсии ин нишондиҳандаҳо боз ҳам дар сатҳи баланд қарор гирифтааст.

Гуногунсохтории соҳаи саноъат ҳанӯз иқтисодиёти вилоятро вобаста аз тағйирёбии бозорҳои ҷаҳонии молию молиявӣ ба аздастдихии афзалиятҳои рақобатӣ бурда мерасонад.

Қисми муҳими сохтории иқтисодиёти минтақавӣ хочагии кишлоқ ба ҳисоб меравад, ки аз самаранокии фаъолияти он аксаран сатҳи зиндагии аҳолии деҳотҳо вобастагӣ дорад. Дар маҷмӯъ сатҳи баланди рушди ин сектори иқтисодӣ, бояд афзалияти рақобатии минтақаро ташкил диҳад. Вале, дар вилояти Суғд дар солҳои 2010-2018 пастравии сатҳи истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ мушоҳида гашта, қисми зиёди корхонаҳои кишоварзӣ дар ҳолати вазнини молиявӣ қарор доштанд.

Вале, метавон қайд намуд, ки тибқи маълумоти оморӣ ҳаҷми фондаи корхонаҳои

вилояти Суғд дар соли 2000 то имрӯз қариб ба 145 маротиба, воситаҳои пулии корхонаҳо ва ташкилотҳо ба 1143977,1 ҳаз. сомонӣ ва ё зиёда аз 124 маротиба афзоиш ёфтааст.

Дар хусуси фаъолияти корхонаҳои муштарак низ гуфта метавон, ки дар давраи соли 2000 то 2018, ҳаҷми воситаҳои пулӣ ба 2,4 маротиба ва ё аз 1058664,6 ҳаз. сомонӣ то ба 2561071,1 ҳаз. сомонӣ афзоиш ёфтааст, ки худ чадвали дар зер додашуда (чадвали 4) аз он гувоҳӣ медиҳад [3;4].

Чадвали 4. Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхона ва ташкилотҳои вилояти Суғд, ҳаз. сомонӣ

Номгӯи нишондиҳандаҳо	2000	2005	2010	2014	2016	2018	2018 нисбат ба 2000 (маротиба)
Корхона ва ташкилотҳои ғоида гирифта, ҳаз. Сомонӣ	18183,2	33826,2	177575,1	457518,6	1314213,9	2643070,6	145,3
Корхона ва ташкилотҳои зарар гирифта, ҳаз. Сомонӣ	24119,7	65383,8	59878,5	55699,6	69096,5	32175,6	1,3
Сохтори соҳавии қарздориҳои дебитории корхона ва ташкилотҳо, ҳаз. Сомонӣ	892068,3	494175,4	423284,1	696635,5	1721434,7	3950856,5	4,4
Сохтори соҳавии қарздориҳои кредитории корхона ва ташкилотҳо, ҳаз. Сомонӣ	252857,3	816750,2	794114,4	1244526,8	2944276,5	7116807,7	28,1
Мавҷудияти захираҳои истехсолӣ ва хароҷотҳои корхона ва ташкилотҳо, ҳаз.сомонӣ	162530,0	336308,1	587395,0	1170298,0	1250999,3	1713226,1	10,5
Воситаҳои пулии корхона ва ташкилотҳо, ҳаз. Сомонӣ	9210,8	7685,6	88429,0	84039,8	728176,9	1143977,1	124,2
Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхонаҳои муштарак, ҳаз. сомонӣ	1058664,6	209304,4	732910,5	969524,6	1862864,2	2561071,1	2,4

Таҳияи муаллиф дар асоси: Статистический ежегодник Согдийской области. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Худжанд, 2019. [3]

Чи тавре, дар боло баён гашт, дар зери таъсири пастравии курби асъори миллӣ дар муқоиса бо доллари ИМА, як қатор корхонаҳои истеҳсоли, корхонаҳои савдои чакана ва хӯроки омма, инчунин корхонаҳои хизматрасонии маишӣ қариб 2 маротиба коҳиш ёфта, ба ҳисоби ҳар нафар аҳоли, яъне барои 1200 нафар аҳоли як корхона дар соли 2000 мувофиқ омада, дар соли 2018 ин нишондод ба 2251 нафар ба як нафар аҳоли рост омадааст, ки аз даст додани ин афзалияти рақобатии минтақаро ифода мекунад. Бо таври пурра аз даст додани афзалиятҳои рақобатӣ бештар дар фаъолияти корхонаҳои хизматрасонии маишӣ дида мешавад, ки дар он пастравии натиҷаҳои фаъолияти ин корхонаҳо бо таври ҳам миқдорӣ ва ҳам молиявӣ ба сари ҳар нафар аҳоли мушоҳида мегардад. Нигоҳ доштани мавқеи рақобатӣ аз рӯи ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ, ки қариб ба 221 маротиба афзоиш ёфта, 3527276,5 сомонӣ дар соли 2018, нисбат ба 15958,6 сомонии дар соли 2000 ташкил додааст, ки то кунун баъзе аз ин гунна нишондиҳандаҳои хуб ҷой доранд, ки оид ба ин маълумотҳои ҷадвали дар зер овардашуда (ҷадвали 5) шаҳодат медиҳанд.

Ҷадвали 5. Натиҷаҳои фаъолияти корхонаҳо ва ташкилотҳои вилояти Суғд, ҳаз. сомонӣ

Номгуи нишондиҳандаҳо	2000	2005	2010	2014	2016	2018	2018 нисбат ба 2000 (маротиба)
Сохтори молии гардиши яклухт ва чакана барои ҳама шабакаҳои фурӯш	885184,1	1781589,0	3446213,2	5099378,7	6275790,1	8089396,9	9,1
Шумораи корхонаҳои савдои чакана ва хӯроки омма (воҳид)	1592	1912	1193	794	1436	1179	0,7
Хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли, млн. сомонӣ	1595,8	3379,9	1181,3	3338,5	3495,7	3527,3	2,2
Хизматрасониҳои пулакӣ ба сари ҳар як нафар аҳоли, сомонӣ	83,9	165,2	552,6	1359,6	1365,1	1335,5	16
Шумораи корхонаҳои хизматрасонии маишӣ (воҳид)	415	537	452	378	354	284	0,7
Тақсимои ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ, ҳаз. Сомонӣ	15958,6	337960,1	1381300,0	2875423,8	31378441, 1	3527276,5	221,0
Маблағгузориҳои қарзии бонкӣ дар иқтисодиёт, ҳаз.сомонӣ	987881,7	216591,3	591140,6	1960002,0	1694289,2	1829892,2	1,9

Таҳияи муаллиф дар асоси: Статистический ежегодник Согдийской области. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Худжанд, 2019. [3]

Камшавии ҳаҷми ғоида ба ҳаҷми сармоягузориҳо ва аз он ҷо ба буҷаи вилояти Суғд таъсир мерасонид. Дар натиҷа дар 2018 нисбат ба соли 2000 ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосии вилоят қариб ба 6 маротиба афзоиш ёфтааст.

Кохишёбии назарраси нишондиҳандаҳои мазкур дар соли 2009 мушоихида мешавад, ки ба 1144,6 сомони ба сари ҳар нафар аҳоли баробар мебошад, дар сурате, ки ин нишондиҳанда барои пойтахт ба ҳар нафар аҳоли 1365,7 сомониро ташкил додааст

(Расми 3) [3;4].

Расми 3. Баъзе нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2000-2018

Дар навбати худ, аз сатҳи рақобатпазирии минтақа ҳолати иҷроиши бучети он низ огаҳӣ медиҳад. Инчунин он, ба минтақа имконияти таъсисдиҳӣ ва дар андозаи муайян рушд додани афзалиятҳои рақобатиро таъмин менамояд. Дар ин хусус аз маълумоти омори соли 2018 دیدан мумкин аст, ки ба ҳар нафар аҳоли зиёдомати (профисит) бучаи вилояти Суғд дар ин давра нисбат ба соли 2000 ба 1,6% зиёд мебошад. Пастравии қурби асъори миллӣ, қабл аз ҳама, ба фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ва инчунин ба манбаҳои асосии бучети вилоят, махсусан андоз аз ғоида таъсири манфӣ мерасонад. Дар натиҷа, ҳаҷми воридотҳо дар ҳаҷми зиёда аз 20% кохиш ёфтааст, ки дар вилоят дар ин ҳангом барои давраи 2000-2018 мебоис афзалиятҳои рақобатӣ инкишоф меёфтанд. Вале, баъзе аз минтақаҳои вилояти Суғд ба монанди, ноҳияи Айнӣ, Деваштич, Мастҷоҳи кӯҳӣ дар ҳолате, ки ҳудудҳои депрессивӣ ҳисобида мешаванд, шаҳрҳои Исфара, Конибодом ва ноҳияи Б.Ғафуров кӯшиш менамоянд афзалиятҳои рақобатиро нигоҳ доранд ва ё ҳаракати инкишоф додани онро доранд.

Содиротнигаронии ашёи хоми минтақа, бо рақобатнопазир будани маҳсулотҳои дар минтақа истеҳсолшаванда асоснок карда мешавад. Ин ҳолат, имкони аз даст додани даромад ва истифодаи ғайрисамаранокӣ афзалиятҳои рақобатии минтақаро ифода менамояд, ки пас чӣ тавр корхонаҳои он метавонанд маҳсулоти аз ҷиҳати техникӣ баландсифатро бо ҳиссаи зиёди арзиши иловашуда бароварда, дар оянда ба хориҷа фурӯшанд.

Ҳамин тариқ, рақобатпазири вилояти Суғд бо эҳтимолияти зиёд аз конъюктураҳои бозорҳои берунӣ вобастагӣ дорад. Зеро, дар ин миён, қабл аз ҳама, ашёи хом ва ё маҳсулоти дараҷа пасти қоркард ба хориҷа интиқол дода мешавад, ба ихтисорёбии маблағи арзиши илова сабабшуда, боис ба боздории рушди афзалиятҳои иловагии рақобатии вилоят дар бозорҳои молӣ мегардад.

Инчунин, таъсири назаррасро ба рақобатпазирии минтақа низ муносибатҳои

байниминтақавӣ мерасонанд, ки онҳо бозорҳои навӣ фурушро боз карда, имкониятхоро барои фуруши лоиҳаҳои бузурги сармоягузориҳоро фароҳам меоваранд.

Шуъбаи минтақавии робитаҳои берунӣ ва фаъолияти намоишию ярмаркавии Ҳукумати вилояти Суғд корҳои ҳадафнокро доир ба мустаҳкамсозӣ ва васеъ намудани робитаҳо бо дигар минтақаҳои мамлакатро пеш мебаранд.

Дар маҷмӯъ, айни замон 42 созишномаҳо оид ба самтҳои иқтисодӣ-тиҷоратӣ, илмӣ-техникӣ, маданӣ-ободкорӣ ва дигар ҳамкориҳои вилояти Суғд бо дигар субъектҳои хоҷагидорӣ минтақаҳои мамлакат ва инчунин се барномаи корхонаҳои муштарақ доир ба амалисозии созишномаҳо амал мекунад. Ба ғайр аз он, дар вилояти Суғд ҳамкориҳои фаъол бо ҳама минтақаҳои мамлакат дар соҳаҳои гуногун, ба монанди: иқтисодию тиҷоратӣ, илмию техникӣ, маданияю фарҳангӣ, молиявӣ (интиқоли маблағҳо), соҳтмони роҳҳо ва нақлиёт, хоҷагии қишлоқ, тандурустӣ, тарбияи ҷимонӣ, варзиш ва дигарон ба роҳ монда шудааст.

Ҳамчунин, сатҳи зиндагонии аҳоли афзалияти рақобатии минтақаҳо ба ҳисоб меравад. Дар вилояти Суғд солҳои 2000-2018 даромади аҳоли ба сари ҳар нафар ба 19,3 маротиба афзоиш ёфтааст. Маблағи сармоягузориҳо дар ин давраи таҳлил аз 64 млн. сомонӣ то ба 180,8 млн. сомонӣ расидааст, яъне ба 2,8 маротиба, музди меҳнати миёнаи моҳонаи кормандони корхона ва ташкилотҳо қариб ба 20 маротиба (ҷадв. 6) афзоиш ёфтааст. Вале, андозаҳои ба минтақа хос сатҳи пасти даромади пулӣ ба ҳар нафар аҳоли, сатҳи талаботи пардохтпазирро, ки бе мавҷудияти он афзоишдиҳии истеҳсоли молу хизмат ғайриимконаст, паст менамояд.

Ҷадвали 6. Даромадҳои пулӣ ба ҳар нафар аҳоли ва дигар нишондиҳандаҳои вилояти Суғд барои солҳои 2000-2018 (дар моҳ, сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2000	2005	2010	2014	2016	2018	2018с. нисбати 2000с. (маротиба)
Сармоягузорӣ, млн. сомонӣ	64,0	117,3	177,7	148,0	155,8	180,8	2,84
Музди меҳнати миёнамоҳонаи коргарони корхона ва ташкилотҳо	13,5	69,2	258,3	645,7	774,2	1072,3	79,4
Маҷмӯи даромад ба сари ҳар нафар аҳоли	25,7	135,2	278	396,6	418,5	496,1	19,3
Шумораи миёнасолонаи коргарон дар иқтисодиёти минтақа, ҳаз. нафар	452	416,7	398,7	401,5	401,9	408,2	0,9
Шумораи шаҳрвандони машғулбуда дар фаъолияти инфиродии меҳнатӣ (тибқи патентҳо) ҳаз. нафар	21,0	17,4	45,3	37,2	38,5	41,3	2
Хароҷотҳо барои 1 аъзои хонавода дар моҳ	18,3	82,5	212,4	326,7	347,7	385,0	-
Индекси нархҳои истеъмоли дар %	133,9	109,9	104,5	104,8	106,0	105,8	-

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳо: Статистический ежегодник Согдийской области. – Худжанд: 2019. – С. 419 [3].

Накши муҳимро низ дар рушди рақобатпазирии минтақа инфрасохтори рушдёфта мебошад. Бинобар он, барои истифодабарии иқтисодии инфрасохтори вилояти Суғд чунин муаммоҳо ҷой доранд: ғайриқаноъатманд будани ҳолати роҳҳои маҳаллӣ; нокифоягии воситаҳои молиявӣ ва техникӣ барои рушди инфрасохтори нақлиётӣ, аз ҷумла, нақлиётӣ ҳавоӣ; мавҷуд набудани роҳи оҳани алтернативӣ барои таъминоти рушди устувори нишондиҳандаҳои боркашонӣ ва мусофиркашонӣ; нокифоягии дастрасии аҳоли ба хизматрасони алоқа ва интернет; кафомонии рақамисозии иқтисодии минтақа ва дигарон.

Мавқеи рақобатии вилояти Суғд аз рӯи сатҳи даромадҳо дар муқоиса бо пойтахти мамлакат дар дараҷаи нисбатан паст қарордорад. Инчунин, сатҳи пасти ҳаҷми даромадҳо ба сари ҳар нафар аҳолиро дар вилояти Суғд таносуби он бо бузургии ҳадди ақали зист (прожиточного минимума) тасдиқ менамояд.

Дар ҷараёни баҳодихии ба омиҳои рақобатпазирии иқтисодии минтақавӣ чунин усулҳои истифода мешаванд:

- усули матритсавӣ;
- усули маҷмӯавӣ;
- усули регрессионӣ;
- усули коррелатсионӣ.

Аз усулҳои номбурда барои баҳодихии омилҳои рақобатпазирии иқтисодии минтақа усули коррелатсиониро истифода намудан ба мақсад мувофиқ аст, зеро омилҳои асосии таъсиркунандаи рақобатпазирии иқтисодии минтақаро дар расми 4 тасвир намудем.

Барои муайян намудани бузургии омилҳои таъминкунандаи рақобатпазирии иқтисодии минтақа, мо бузургии тамоюли рушди омилҳоро тавассути формулаи зерин муайян намуда истифода менамоем [1;6]:

$$T_p = \frac{y_n}{y_0} * 100\%$$

Дар ин ҷо: T_p – тамоюли рушд; y_n – нишондиҳандаи давраи ҷорӣ; y_0 – нишондиҳандаи давраи базиси.

Барои муайян намудани бузургии миёнаи омилҳои таъминкунандаи рақобатпазирии иқтисодии минтақа, нишондиҳандаҳои тамоюли рушди онҳоро бо формулаи, миёнагеометрии ҳисоб (\bar{A}) муайян менамоем [1]:

$$\bar{A} = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^m a_j}$$

Дар ин ҷо: m – давраи муайяни таҳлил; i – шумораи бузургии тамоюли рушд; a_j – бузургии тамоюли рушд, %.

Ҷадвали 7. Бузургии омилҳои асосии рақобатпазирии иқтисодии минтақа дар соли 2018, %

Номгӯи омилҳо	Ишораи математикии омилҳо	$T_p = \frac{y_n}{y_0} * 100\%$	\bar{A}
Маҳсулоти минтақа	Y	103,89; 112,08; 101,48; 97,43	26,6
Инфрасохтор	X ₁	86,08; 102,63; 95,60; 105,74	9,85
Маҳсулоти саноатӣ	X ₂	102,63; 113,44; 113,44; 98,63	10,33
Қувваи ҷорӣ	X ₃	95,68.100,7.100,09.101,56	9,97

Ҳаҷми сармоягузорӣ	X_4	151,49.83,28.105,27.116,04	10,55
Ҳаҷми маҳсулоти агросаноатӣ	X_5	155,88.138,64.133,16.125,17	11,73

Барои ҳисоби зарифҳои чуфти коррелятсионӣ формулаи зерин истифода менамоем:

$$y = f(x_1 x_2 x_3, \dots, x_n)$$

Ҷадвали 8. Зарифҳои чуфти коррелятсионӣ

	y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5
y	1	-0,041	0,650525	-0,10076	-0,46209	0,414371
x_1	-0,041	1	0,00876	0,95663	-0,74172	-0,87355
x_2	0,650525	0,00876	1	0,184265	-0,67267	0,007352
x_3	-0,10076	0,95663	0,184265	1	-0,8087	-0,946
x_4	-0,46209	-0,74172	-0,67267	-0,8087	1	0,600157
x_5	0,414371	-0,87355	0,007352	-0,946	0,600157	1

Натиҷаи таҳлили коррелятсионӣ дар матритсаи ҳосилгардида, шаҳодат аз он медиҳад, ки ба маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ $1 - x_2 = 0,35$, ва $1 - x_5 = 0,59$ вобастагии хаттӣ доранд.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили гузаронидашуда метавон чунин хулоса намуд, ки аз омилҳои пешниҳодгардидаи таъминкунандаи рақобатпазирии иқтисодӣ миёни минтақа ба афзоиши ҳаҷми маҳсулоти минтақавӣ ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ – 65% ва маҳсулоти агросаноатӣ – 41,4% таносуби роста доранд.

Таҳлили омилҳои рақобатпазирии минтақа барои инкишофи иқтисодӣ миёни минтақа, ҳамчун омилҳои дохилӣ асосёфта, ҳамчун параметрҳои идоракунии истифода мегарданд. Мақомотҳои ҳокимияти давлатиро дар минтақа зарур аст, ки дар ин раванд барои боз ҳам мустақкам гардонидани афзалиятҳои рақобатпазирии ҳудудҳо имкониятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии рушдро таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Волостнов Н. Методологические основы анализа эффективности государственных предприятий // Экономист. - 2002. - №5.
2. Джураев Д.М. Проблема национальной экономической безопасности и модернизационный механизм государственного управления (на примере Республики Таджикистан) // Economics and management of a national economy. Economics: Yesterday, Today and Tomorrow. 2016, Vol. 6, Is. 11A.
3. Омори солонаи вилояти Суғд. – Хучанд: 2019. – С. -----.
4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2019. – С. -----.
5. Попов Е.В. Рыночный потенциал предприятия [Текст] / Е.В. Попов. – М., 2002. 132.
6. Портер М. Конкуренция [Текст] / М. Портер. – М., 2002. -265с.
6. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. - М.: Инфра, 2000. - 309 с. С. 98.

Абдурахмонов Махмуд, Холиқова Н.А.

НАРХГУЗОРИИ МИЛЛӢ ДАР НИЗОМИ ҲАМГИРОИИ БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ

Мақола ба масъалаҳои муҳими нархгузори миллӣ дар низоми ҳамгироии иқтисодии байналхалқӣ бахшида шудааст. Механизмҳои иқтисодии гузариши Тоҷикистон ба нархҳои ҷаҳонӣ таҳқиқ шудаанд. Асосҳои самаранок ташаккули фазои ягонаи нархии минтақа дар низоми савдои ҷаҳонӣ таҳлил гардидааст. Гурӯҳбандии бозори қоғазҳои қимматнок аз рӯи шакл, хусусият ва намудҳои ташкили фаъолияти бозор гузаронида шудааст. Самаранокҳои ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми созмони ҷаҳонии савдо дида баромада шудааст.

Калимаҳои калидӣ: ҳамгироии иқтисодӣ, фазои нархӣ, нархгузори трансфертӣ, нархгузори миллӣ.

Абдурахмонов Махмуд, Холиқова Н.А.

НАЦИОНАЛЬНОЕ ЦЕНООБРАЗОВАНИЕ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Статья посвящена актуальным вопросам национального ценообразования в системе международной экономической интеграции. Рассматриваются экономические механизмы перехода Таджикистана на мировые цены. Анализируются эффективные предпосылки формирования единого ценового пространства региона в системе мировой торговли. Приведена классификация рынка ценных бумаг по форме организации рынка, характеру и видам действия. Рассмотрено эффективность сотрудничества Таджикистан в системе ВТО.

Ключевые слова: экономическая интеграция, ценовое пространство, трансфертное ценообразование, национальное ценообразование

Abdurahmonov Mahmud, Kholiqova N.A.

NATIONAL PRICING IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATION

Article devoted to the actual issues of national pricing in the system of international economic integration. Economic transferring mechanisms of Tajikistan to the world prices are considered. Effectiveness factors of formation united price space of region in the system of world trade. The classification of the securities market according to the form of market organization, the nature and type of action is given. The effectiveness of Tajikistan's cooperation in the WTO system was considered.

Key words: economic, integration, price space, transfer pricing, national pricing.

Исследование вопросов формирования и развития эффективного механизма функционирования национального ценообразования в рамках мировой торговли является актуальной проблемой обеспечения перехода экономики Таджикистана на мировые цены и тарифы. Адекватный механизм функционирования национального ценообразования предусматривает его рациональное и рентабельное действия в условиях ускоренного развития интеграционных процессов в экономике как естественное и необходимое условие мирового ценообразования. В этой связи вхождения Республики Таджикистан в

состав Всемирной торговой организации (ВТО) в качестве 159-го равноправного его члена имеет глобальное значение для формирования правовых и экономических основ присоединения нашей страны в единое мировое ценовое пространство [6].

Безусловно, развитие международных экономических отношений способствует укреплению позиции мирового ценообразования на основе формирования цен и развития транснациональных, международных и межнациональных корпораций. Характерной особенностью этих организационных формирований является децентрализация управления, что выражается в предоставлении большой экономической свободы дочерним и внучатым фирмам в области ценообразования. В настоящее время количество транснациональных монополий в мире превышает 13000, которые имеют 90 тыс. зарубежных филиалов, где производят более 50% мировых товаров и услуг, там привлекается почти 80% мирового интеллектуального потенциала [1]. Исходя из этого следует, что транснациональные компании могут оказать существенное влияние на эффективность национального ценообразования в системе мировой торговли.

Анализ показывает, что транснациональными компаниями обеспечивается интенсивное развитие научно-технического прогресса, интернационализация и интеграция национальной экономики многих стран, слияния разных видов капитала (финансового, интеллектуального, торгового и промышленного) которые в значительной степени оказывают влияние на эффективность национального ценообразования [4]. Все это позволит им быстро реагировать на изменение рыночной среды и своевременно манипулировать ценами. Эти компании широко используют опыт лицензирования. С помощью лицензионного соглашения фирма (лицензиар) даёт права на собственность другой фирме (лицензиату), который обязан выплачивать лицензиару роялти. В системе экономики мирового хозяйства объемы нематериальных активов и объекты ценообразования делятся на группы: а) формулы, патенты, процессы, изобретения, схемы, конструкции; б) музыкальные и живописные композиции, авторские права, литературные; в) фирменные названия, торговые марки, фабричные марки; г) лицензии, контакты, франшизы; д) программы, процедуры и системы методы. Пользование нематериальных активов осуществляется за определенную цену. Поэтому развитие лицензирования головных транснациональных компаний требует разработки системы национального ценообразования за услуги по пользованию их нематериальных активов. Цены лицензий зависят от множества факторов, в частности, от способа её применения, ценности лицензии для лицензиата (пользователя), конкуренции, государственного законодательства, договоренности между лицензиаром и лицензиатом за пользование объектов нематериальных активов.

Следует отметить, что в системе мирового ценообразования используются и трансфертные цены, по этим корпорационным ценам реализуются товары среди филиалов одной и той же транснациональной компании, которые имеются в различных странах. Эти цены используются также для использования прибыли и сокращения суммы налогов, реализации стратегических целей транснациональных корпораций. Трансфертное ценообразование осуществляется на основе определения основных стратегических задач корпорации, оценки их доходности и рентабельности производства. Повышение эффективности трансфертного ценообразования зависит и от решения следующих задач: минимизация таможенных пошлин, смягчение влияния финансовых ограничений, колебание курса валюты, повышение престижа производителя-экспортера за рубежом. Использование трансфертного ценообразования в экономике нашей страны является приоритетным направлением его совершенствования.

Рынок финансовых услуг международного уровня напрямую связан с движением капитала, кредита, ценных бумаг, валюты, денежных накоплений, драгоценных металлов и золота, которые в отдельности образуют важные сегменты мирового финансового рынка. Все сегменты финансового рынка мирового уровня непосредственно

взаимозависимы, взаимосвязаны и взаимообусловлены между собой, что характеризуют сложностью процесса формирования и действия.

Рынок ценных бумаг [2] классифицируется по форме организации рынка, характеру и видам действия. По форме организации рынок ценных бумаг подразделяется на биржевые и не биржевые рынки. По характеру действия ценные бумаги международной торговли группируются по видам (акции, облигации, депозитные сертификаты, векселя, чеки); элементам (корпоративным, государственным); срокам (краткосрочным, среднесрочным, долгосрочным, бессрочным); сделкам (классовым, форвардным); территории обращения (международный, региональный, национальный). Покупка и реализация ценных бумаг проводится среди нерезидентов на фондовых биржах, таких как, Токийская, Нью-Йоркская, Франкфуртская, Лондонская, Цюрихская, Сеульская, Гонконгская, Парижская и Куала Лумпур [1], которые являются самыми известными фондовыми биржами выполняются основные ценообразующие функции.

На фондовых биржах обычно формируются ценообразование (котировки) ценных бумаг [2], рыночная стоимость которых выражается в ее курсе, в форме биржевых таблиц. В данных таблицах предлагается наименование этих бумаг с максимальными и последними ценами торгового дня и с максимальными ценами за период котировки. Под котировочными ценами понимается средневзвешенная цена ценных бумаг, устанавливаемая в процессе их купли и продажи. Информация об оказании услуг банками по дистанционному обслуживанию через Интернет размещается в «Интернет - банкинг».

В мировом финансовом рынке важное место занимает валютный рынок. Мировой рынок иностранной валюты условно подразделяется на коммерческие и центральные банки, торговлю, инвесторов и эмитентов. Иностранная валюта покупается и продается на фьючерских биржах, где определяется курс валюты. Валютный рынок действует в виде рынков своп и валютных дериватов. Рынок валютных дериватов охватывает прямых форвардов, свопы, фьючерсы и опционы.

Эффективное сотрудничество Таджикистана в системе авторитетной Всемирной торговой организации (ВТО) дает серьезный импульс производству конкурентоспособной продукции, и способствует росту внешнего товарооборота, повышает рентабельность товаров экспортного назначения, обеспечивает рост уровня знаний и навыков отечественных предпринимателей, а также увеличению инвестиционного климата» [6], что способствует активно действовать в формировании национального валютного рынка.

Одним из главных экономических механизмов успешного решения задач ускорения экономической интеграции экономики Таджикистана является формирование и действие эффективной системы национального ценообразования, обеспечивающих вхождение и действие экономики Таджикистана в системе единого мирового ценовое пространство, включая валютный рынок, фондовый рынок и т. п.

Соблюдение механизма мирового ценообразования и правила мировой торговли в системе международной организации позволяет экспортерам товаров (услуг), включая Таджикистан, рационально организовать свою перспективную коммерческую деятельность и процесс определения цен и тарифов национального и мирового уровня. В связи с этим более подробное изучение роли ВТО в создании, функционировании и развитии единого ценового пространства Таджикистана имеет важное значение.

Всемирная торговая организация (World Trade Organization – WTO) создана на базе Генерального соглашения по тарифам и торговле (ГАТТ). Штаб-квартира Всемирной торговой организации (ВТО) цель которой является либерализация международной торговли и регулирования торгово-политических отношений государств-членов (ВТО) расположена в Женеве (Швейцария).

Экономической основой выполнения либерализации служит экономическая теория Давида Рикардо сравнительного преимущества. В ответственности этой организации лежит разработка и внедрение новых торговых соглашений, контроль за соблюдением его

членами на основе соглашений. Рассмотрение и принятие необходимых решений по глобальным вопросам либерализации дальнейшего развития мировой торговли, включая ценообразование, в рамках многосторонних торговых переговоров ВТО.

Для развивающихся стран Правилами ВТО предоставляется ряд льгот, в частности они имеют (в среднем) более высокий относительный уровень таможенно-тарифной защиты своих рынков по сравнению с развитыми странами ВТО. Необходимо подчеркнуть, что в абсолютном выражении общий лимит таможенно-тарифных ограничений в развитых странах ВТО значительно выше. Вместе с тем для развивающихся стран доступ на этот рынок ограничен.

На основе Правил ВТО регулируются только торгово-экономические вопросы стран-участниц. Другие вопросы, в частности защита условий труда высококонкурентных предприятий, доходы работников и уровень конкурентоспособности стран-участниц ВТО не регулируются, чтобы не ухудшалось благосостояние работников в развивающихся странах.

О высокой роли ВТО свидетельствует то, что в рамках ее государств-участниц осуществляется около 97% оборота мировой торговли. Возрастание влияния ВТО в мировую экономику заставляет развитые страны поддерживать на международной арене политику протекционизма по вопросам таможенных пошлин. По действию ВТО Глобальный экономический кризис в отдельных развитых странах был преодолен не путем прямой защиты внутреннего рынка за счет установления высоких таможенных пошлин от иностранного импорта, а на основе соблюдения международных правовых норм регулирования, установленных ВТО, что позволило защитить экономические интересы других стран.

Министерская конференция, это высший орган управления Всемирной торговой организации и проводится она один раз в два года. Возглавляется ВТО ее Генеральным директором с соответствующим секретариатом. Общие исполнительные функции в системе ВТО приводятся в действие Генеральным советом. Во владении Совета находится комиссия по торговой политике стран-участниц Совет по торговле услугами, Совет по товарной торговле (ГАТТ), Совет по вопросам торговых аспектов и прав интеллектуальной собственности, комитеты и рабочие группы, которые обеспечивают информацией высшие органы ВТО о развивающихся странах, бюджетной политике, финансово-бюджетных и других экономических проблемах. На региональном уровне специальная комиссия ВТО по торговой политике следит за исполнением обязанностей этой организации.

Комиссия по урегулированию споров (DSB) Всемирной торговой организации является судебным органом, который призван для беспристрастного и оперативного разрешения разногласий между государствами-участниками споров. Эта комиссия вынуждена была разрешать множество сложных торговых проблем между влиятельными государствами-участниками ВТО.

Общими правилами деятельности Всемирной торговой организации являются: 1) взаимность; 2) прозрачность; 3) равные права. Основными задачами ВТО являются установление общих принципов и обсуждения их соблюдения. Автоматически распространяются преференции, предоставленные одному из членов Всемирной торговой организации, и на всех остальных. Взаимность - принцип организации мировой торговли, когда все уступки в ослаблении двусторонних торговых ограничений должны быть взаимными. Принцип прозрачности в мировой торговле означает то, что все члены Всемирной торговой организации должны полностью публиковать свои торговые правила и иметь органы, которые несут ответственность за предоставление информации другим членам этой организации.

Цели и принципы функционирования Всемирной торговой организации целенаправленны на формирование единого мирового торгового и ценового

регионального пространства, а это предполагает углубление национальной экономической интеграции между ее странами-участницами и обеспечивает развитие процесса глобализации экономики Таджикистана. Ценообразование на мировом рынке непосредственно связано с международной торговлей, поскольку главным экономическим механизмом функционирования единого международного торгового пространства являются мировые цены, тарифы и таможенные пошлины. Успешное функционирование, действие и развитие ВТО одновременно способствует и формированию единого ценового пространства в системе мировой торговли. Именно по правилам Всемирной мировой организации формируются и действуют единые условия учета транспортных расходов по железной дороге и морскому пути, что необходимо учитывать в процессе национального ценообразования.

Основными задачами Всемирной торговой организации, в качестве постоянно действующего международного органа, являются следующие: 1) контроль соблюдения многосторонних торговых соглашений; 2) организация торговых переговоров; 3) оказание содействия решению конфликтных ситуаций в мировой торговле; 4) осуществление контроля за развитием международной торговли и мировой торговой политики; 5) организация сотрудничества и его развитие со всеми международными торговыми организациями по вопросам торговли и ценообразования; 6) оказание технического содействия при обучении персонала новой технике и технологии; 7) участие в процессе регулирования мировых цен на товары, услуги и интеллектуальную собственность.

Их реализация осуществляются через мировые цены, тарифы и таможенные пошлины. С точки зрения национального ценообразования особое значение имеет участие ВТО в процессе регулирования цен на товары, услуги и интеллектуальную собственность. Мировое регулирование осуществляется за счет тарифных, нетарифных и таможенных соглашений, а также на основе предоставления режима наибольшего благоприятствования с участием других международных организаций, в частности МВФ, МБРР, ЕС, ОПЕК и международных и региональных кредитно-финансовых организаций [3]. Режим наибольшего благоприятствования предусматривает установление одинаковых налогов, технических, санитарно-гигиенических условий импортным и отечественным товарам.

Правилами ВТО предусмотрены применения различных экономических мер по защите внутреннего рынка импортеров товара и услуг, а также временное ограничение импорта определенного товара, внедрения антидемпинговых, компенсационных и защитных пошлин. Соблюдение их способствует повышению эффективности национальной экономики Таджикистана. Большинство развитых стран используют правила ВТО в целях защиты внутреннего рынка. В целях содействия развитию конкуренции Кодекс по субсидиям ВТО запрещает странам-участникам использование метода прямого субсидирования товаров и услуг, хотя в мировой практике многие страны используют импортное субсидирование и экспортное субсидирование. Экономическая и финансовая политика ВТО целенаправленна на развитие либерализации в международной торговле, конкуренции и ограничении процесса дискриминации, что в конечном итоге может способствовать повышению эффективности национального ценообразования и снижению уровня цен на рынке мировой торговли.

Следовательно, формирование и углубление мирового ценового пространства в экономике Таджикистана требует всестороннего изучения и эффективного применения международного опыта торговли, в частности соблюдения условий и требований ВТО, Международного валютного фондового и других рынков, создания торговых домов и центров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дрозд Н.М. Ценообразование на мировом рынке: Учеб. -метод.пособие. - Мн.: БИП-С, 2003. -162 с.
2. Рынок ценных бумаг. -СПб: Питер, 2008. - 400 с.
3. Урунов А.А. Интеграция и экономический рост. -М.: ИД «Грааль», 2003. - 424 с.
4. Урунов А.А. Единое экономическое пространство. - М., ИД «СИНЕРГИЯ», 2012. - 384 с.
5. Эмомали Рахмон. Послание Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. // 26 декабря 2019 года.
6. Эмомали Рахмон. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – Душанбе, 26 апреля 2013 года.

УДК-657.6

Каримов Б.Х.

ТАҲЛИЛИ РАВАНДИ ИСЛОҲОТИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ дар шароити бозор, равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ водор намуданд, ки дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳот ҷорӣ карда шавад. Ислоҳот ба низоми баҳисобгирии муҳосибӣ низ дахл намуданд. Дар мақола раванди ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ҳадафи асосии он гузариши субъектҳои хоҷагидорӣ ба қорбурди стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ мебошад, таҳлил карда шудааст. Тасдиқ гардидааст, ки дар раванди ислоҳот душвории зиёд ба миён омада, барои расидан ба ҳадафҳои он монеаҳо эҷод намудаанд. Роҳҳои бартараф намудани ин душвории нишон дода шудаанд. Барои ноил гардидан ба ҳадафҳои ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ тавсияҳо пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ, низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ, стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, низомномаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, нақшаи ҳисобҳо, пойгоҳи ахборӣ, мушкилоти қорбурди нақшаи ҳисобҳо, иттиҳодияҳои касбии муҳосибон.

Каримов Б.Х.

АНАЛИЗ ПРОЦЕССА РЕФОРМ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В РЕСПУБЛИКЕ ТДЖИКИСТАН

Деятельность хозяйствующих субъектов в условиях рынка, процессы глобализации и международной экономической интеграции требовали осуществления реформ во всех отраслях экономики Республики Таджикистан. Реформы коснулись и системе бухгалтерского учета. В статье проведен анализ процесса реформы национальной системы бухгалтерского учета, основной целью которой является переход хозяйствующих субъектов на применение международных стандартов финансовой отчетности.

Подтверждено, что в процессе реформы возникли многие трудности, которые создали препятствия на пути к достижению ее целей. Показаны пути устранения этих трудностей. Предложены рекомендации для достижения целей реформы национальной системы бухгалтерского учета.

Ключевые слова: реформа бухгалтерского учета, национальная система бухгалтерского учета, международные стандарты финансовой отчетности, положения по бухгалтерскому учету, план счетов, информационная база, трудности применения плана счетов, профессиональные объединения бухгалтеров.

Karimov B.H.

ANALYSIS OF THE REFORM PROCESS OF THE ACCOUNTING SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The activities of economic entities in the market conditions, the processes of globalization and international economic integration required the implementation of reforms in all sectors of the economy of the Republic of Tajikistan. The reforms also affected the accounting system. The article analyzes the process of reforming the national accounting system, the main purpose of which is the transition of economic entities to the application of international financial reporting standards. It was confirmed that many difficulties arose in the process of reform, which created obstacles to the achievement of its goals. Ways to eliminate these difficulties are shown. Recommendations are offered to achieve the goals of the reform of the national accounting system.

Key words: accounting reform, national accounting system, international financial reporting standards, accounting regulations, chart of accounts, information base, difficulties in applying the chart of accounts, professional associations of accountants.

Аз оғози гузариш ба муносибатҳои бозорӣ дар солҳои 90-уми асри XX то имрӯз дар мамлакат ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ идома дорад. Дар ин давра асосҳои миллии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ мутобиқи шароити бозор ва талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) ташаккул ёфтаанд. Таҷрибаи муайяне дар ин самт ғун гардидааст ва акнун лаҳзае фаро расидааст, ки натиҷаҳои ислоҳоти мазкурро арзёбӣ намуда, муайян кунем, ки ба чӣ ноил гардидем ва чиро натавонистем ба даст орем.

Мусаллам аст, ки имрӯз нақши муҳосиб дар идоракунии фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳо беш аз пеш баланд шудааст. Иқтисоди бозорӣ доираи вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибиро васеъ намуд. Акнун муҳосиб аз корманди ҳисобдор ва ҳисоббар, ки амалиёти хоҷагидорӣ корхонаро дар ҳисобҳои муҳосибӣ ба қайд гирифта ва дар ҳисоботи молиявӣ ҷамъбасти мекард, ба мутахассис-машваратчи молиявӣ роҳбари корхона мубаддал гардидааст. Имрӯз роҳбари корхона ягон масъалаи молиявиро бе дастгирии муҳосиб (сармуҳосиб) ҳал карда наметавонад. Ҳама қарорҳои идоракунӣ дар корхона ҷиҳати муайян кардани самаранокӣ ва паёмадҳои андозии онҳо дар мувофиқа бо сармуҳосиб қабул карда мешаванд.

Бале, ҳамин хел аст. Вале, оё мо бо боварӣ метавонем гӯем, ки ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ ба ҳадафҳои худ расидааст ва низоми имрӯз дар мамлакат амалкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба тамоюлотӣ имрӯзаи рушди иқтисодиёт - равандҳои ҷаҳонишавӣ, ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ, иқтисодиёти рақамӣ ва муҳим аз ҳама, ба талаботи СБҲМ ҷавобгӯ ҳаст? Албатта, барои ба ин саволҳо ҷавоб ёфтани, таҳлили амиқи равандҳои ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибиро дар мамлакат ба ҷо овардан лозим аст.

Масъалаҳои ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва гузариш ба СБҲМ дар асарҳои муҳаққиқони ватанӣ Г.Т. Қодирова [6], С.Ф. Низомов [8], Қ.Х. Хушвахтзода [13] ва дигарон баррасӣ шудаанд. Хулосаи умумии асарҳои мазкур дар он ифода меёбад, ки стандартҳои байналмилалӣ роҳи субъектҳои хоҷагидориро ба бозорҳои молиявии сатҳи ҷаҳонӣ мекушоянд, чунки сармоягузoron бештар ба ҳамон маълумоти ҳисоботи молиявӣ тавачҷуҳ доранд, ки механизми ташаккули онҳо шаффоф буда, ҳуди онҳо барои истифодабаранда фаҳмо мебошанд. Стандартҳои байналмилалӣ имкон медиҳанд, ки ахбори саҳеҳ ва бегараз оид ба вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ ташаккул ёфта, ба истифодабарандагони манфиатдор пешниҳод карда шавад, чунки дар онҳо принсипи бартарии моҳияти иқтисодии амалиёти хоҷагидорӣ бар шакли ҳуқуқии онҳо мақоми воло дошта, ба вобастагии байниҳамдигарии маълумоти ҳисобот ва манбаи андозбандӣ роҳ дода намешавад.

Гузариш ба корбурди СБҲМ масъалаи душвор аст ва инро таҷрибаи дигар мамлакатҳо низ, ки то давраи чунин гузариш бо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити якхелаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ қарор доштанд, тасдиқ мекунад [1; 2; 3; 11].

Тадбирҳои бевосита ба раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакат оғозбахшанда асосан ба охири солҳои 1990 рост меоянд. Дар ин давра қорҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст. Дар давоми солҳои 1999-2003 дар мамлакат якҷанд санадҳои меъёрии танзимкунандаи равандҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ таҳия ва қабул карда шуданд, аз ҷумла низомномаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ (НБМ), ки мақоми стандартҳои миллии ҳисоботи молиявиро доранд, чун: НБМ 1/99 «Сиёсати баҳисобгирии қорхонаҳо», НБМ 2/99 «Баҳисобгирии амвол ва уҳдадорихои қорхона, ки арзишашон бо асъори хоричӣ ифода шудааст», НБМ 5/2001 «Ҳисоботи муҳосибии қорхона», НБМ 6/2001 «Даромадҳои қорхонаҳо», НБМ 7/2001 «Хароҷоти қорхонаҳо», НБМ 3/2002 «Баҳисобгирии захираҳои моддӣ-истеҳсолӣ», НБМ 4/2002 «Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ», НБМ 8/2002 «Шартномаи паймонқорӣ», «НБМ дар бораи баҳисобгирии муҳосибии сармоягузориҳои дарозмуҳлат», «Низомнома оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигарҳо. Мувофиқи тарҳрезӣ ва иброи назари таҳиягарони НБМ, онҳо бо принципҳои СБҲМ мувофиқ доништа мешаванд.

Бо мақсади тақмили минбаъдаи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, бунёд намудани шароити зарурӣ барои рушди минбаъдаи робитаҳои иқтисодии байналмилалӣ мамлакат ва мутобиқ намудани баҳисобгирии муҳосибии миллии бо СБҲМ 4 ноябри соли 2002 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори № 428 «Оиди стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ»-ро қабул намуд. Дар доираи қарори мазкур муқаррар гардид, ки Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чун мақоми ваколатдор дар соҳаи танзимкунии баҳисобгирии муҳосибӣ ва масъули раванди ислоҳот таҳия ва тасдиқ намудани санадҳои меъёрии дахлдорро вобаста ба талаботи СБҲМ таъмин менамояд. Ҳамчунин Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муваззаф гардид, ки дар муҳлатҳои муқарраргардида таҳия ва татбиқи марҳилавии стандартҳои нави миллии баҳисобгирии (ҳисоботи) молиявӣ, нақшаи ҳисобҳо ва эзоҳи онро таъмин намуда, онҳоро ба мақомоти дахлдор ва субъектҳои хоҷагидорӣ барои истифода дастрас намояд, назорати иҷрои талаботи санадҳои мазкур ва СБҲМ-ро роҳандозӣ намояд. Дар ин маврид ба Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳозира Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон) супориш дода шуд, ки аз соли таҳсили 2003-2004 оғоз карда, ба нақшаҳои таълимии ихтисоси «Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит» дар муассисаҳои таълимии олӣ ва миёнаи касбӣ (новобаста аз тобеияти идоравӣ) фанҳои «Баҳисобгирии молиявӣ», «Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ» ва «Стандартҳои байналмилалӣ фаъолияти аудиторӣ»-ро ворид намояд.

Санадҳои меъёрии муҳим Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти хоҷагӣ-молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ ва нишондодҳои методӣ оиди татбиқи нақшаи

ҳисобҳо буданд, ки дар доираи иҷрои қарори ҳукумати № 428 бо фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 март соли 2004, № 28 қабул гардиданд. Ҷамчунин шаклҳои намунавии ҳисоботи молиявӣ таҳия шуда, тавсияҳои методӣ оид ба баъзе масъалаҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ омода карда шуданд.

Зоҳиран дар мамлакат тамоми шароит барои татбиқи қарори ҳукумати мамлакат оид ба гузаштани субъектҳои хоҷагидорӣ ба СБҶМ ва амалӣ гардидани ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ муҳайё буд. Вале дар корхонаву ташкилотҳои натиҷаҳои воқеии муҳиме дар ин чода ба назар намерасиданд. Ба андешаи мо, сабаби асосии ба миён омадани чунин ҳолати ноговор дар номукамал будани санадҳои меъёрии дар доираи иҷрои қарори ҳукумати № 428 таҳия ва тасдиқгардида мебошад. Таҳлили интиқодии санадҳои мазкур гувоҳӣ медиҳад, ки муҳтавои онҳо ба талаботи СБҶМ пурра ҷавобгӯ набуда, дар онҳо шароити воқеии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, қонунгузорӣ (асосан қонунгузори соҳаи андоз, гумрук, бонкдорӣ) ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии дар он замон дар мамлакат амалкунанда ба инобат гирифта нашуда буданд.

Вобаста ба ин, ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ба як масъалаи мураккаб ва муддати тулонӣ ҳалшаванда табдил ёфт. Дар раванди он душвориҳои гуногуни назариявӣ ва методологӣ, монеаҳои молиявӣ, равонӣ ва таъмини кормандон пайдо шуданд. Дар доираҳои илмиву амалӣ баҳсу мунозираҳои зиёде оид ба мушкилоти раванди ислоҳот ва гузариш ба СБҶМ ба миён омаданд. Дар воситаҳои ахбори омма ва адабиёти илмӣ маводи танқидии зиёд дар ин бора нашр шуданд.

Барои ҳалли мушкилоти раванди ислоҳот ба мамлакат пеш аз ҳама кормандон-мутахассисони барои кор бо СБҶМ омода лозим буданд. Дар барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олий ва миёнаи касбии соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ фанҳои таълимии нав, чун СБҶМ, баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идорақунӣ, баҳисобгирӣ ва ҳисоботи андоз, аудит, менечменти молиявӣ ворид карда шуданд.

Дар баъзе муассисаҳои таълимӣ худи муаллимон донишҳои басанда дар бораи қоидаҳо ва принципҳои байналмилалӣ пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявиро надоштанд. Аз ин рӯ хатмкардагони ин муассисаҳои таълимӣ ба ҳадамоти муҳосибии корхонаҳо бе доштани малакаҳои қисми муҳосибӣ ва донишҳои касбии зарурӣ меомаданд. Ҳолатҳои низ буданд, ки дар корхонаҳо ба қисми муҳосибӣ хатмкардагони муассисаҳои таълимии соҳаҳои ғайрибаҳисобгирӣ, вале аз курсҳои кӯтоҳмуҳлати омодакунии муҳосибон аз рӯи СБҶМ гузашта қабул мешуданд. Дар аксари мавридҳо чунин мутахассисон аз ҷиҳати омодагии касбӣ худро нисбат ба хатмкардагони муассисаҳои таълимии касбӣ беҳтар нишон медоданд.

Курсҳои омодақунӣ ва бозомӯзии муҳосибон мутобиқи талаботи ислоҳот аз ҷумла дар назди Институти ҷамъиятии муҳосибон ва аудиторони касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил шуданд. Ин ташкилот дар солҳои аввали фаъолияти худ дар омодакунии муҳосибони касбӣ ва таҳияи дастурҳои омӯзишӣ барои амалигардонии вазифаҳои ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ саҳми арзандаи худро гузошта буд.

Аз таркиби баҳисобгирии муҳосибии анъанавӣ ҷудо шудани намудҳои баҳисобгирии молиявӣ, идорақунӣ ва андоз, ноустувории қонунгузори шахрвандӣ, андозбандӣ ва дигар қонунгузориҳои танзимкунандаи равандҳои иқтисодӣ ва молиявӣ дар мамлакат, инчунин мувофиқат накардани қонунгузори мазкур бо қоидаҳо (принципҳои)-и пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ барои муҳосибони корхонаҳои тижоратӣ мушкилоти зиёде пеш меоранд. Дар ин гуна шароит эҳтиёҷи баҳши соҳибқорӣ иқтисодӣ миллӣ ба муҳосибони касбӣ, «яъне мутахассисони дорандаи на танҳо маълумоти олий, инчунин дорой сатҳи баланди донишҳо оид ба дигаргуниҳои охири дар соҳаи ҳуқуқ, андоз ва албатта баҳисобгирии муҳосибӣ ба миён меояд» [10, с. 76].

Ба интишороти танқидӣ ва пешниҳодҳои олимону мутахассисон акнун дар сохторҳои ҳукуматӣ воқуниш мекардагӣ шуданд. Дар натиҷа дар раванди амалисозии ислоҳот ва татбиқи СБҶМ баъзе пешрафтиҳо намоён гардиданд.

Дар ин робита, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 3 октябри соли 2006 Қарори № 465 «Оиди чораҳои иловагии татбиқкунии СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро қабул намуд, ки он ба раванди ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ тақони нав бахшид. Мувофиқи нақшаи тақвими дар доираи ҳамин санад тасдиқшуда аксари корхонаҳои мамлакат бояд то соли 2008 гузариши худро ба СБҲМ анҷом медоданд, то охири соли 2010 бошад, ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ мамлакат бояд ба истифодаи пурраи СБҲМ мегузаштанд.

Мувофиқи тарҳрезӣ акнун ҳадафи татбиқи СБҲМ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёди заминаҳо ва фароҳам овардани шароити созгор барои татбиқи пайваста ва бобарори ҳадафҳои ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ буд. Дар ин маврид барои татбиқи бобарори СБҲМ иҷрои чунин амалҳо пешбинӣ шуда буд:

- таъмини шаффофӣ ва таҳтиҳисоботӣ будани фаъолияти молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ дар назди муассисон ва барои истифодабарандагони ахбори ҳисоботи молиявӣ;

- баланд бардоштани сифати ахбори дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ташаккулёбанда ва дар ҳисоботи молиявӣ пешкашшаванда бо роҳи риоя намудани талабот ва принципҳои СБҲМ;

- бунёди инфрасохтори корбурди СБҲМ;

- табдили низоми танзимкунии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ;

- пурзӯр намудани назорати сифати ҳисоботи молиявӣ;

- ба андозаи назаррас баланд бардоштани сатҳи касбияти мутахассисони бо ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва омода намудани ҳисоботи молиявӣ, гузаронидани аудити ҳисоботи молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ машғул, инчунин истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ.

Дар асоси қарори ҳукумати № 465 дар Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон комиссия оид ба татбиқи СБҲМ созмон дода шуд. Ба комиссияи мазкур супориш дода шуд, ки қори босамари худро ташкил намуда, иҷрои аниқ ва саривақтии корҳоро тибқи нақшаи тасдиқшуда ба роҳ монад, гузариши давра ба давраи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии субъектҳои хоҷагидориро ба СБҲМ таъмин намояд. Ҳамчунин комиссия муваззаф гардид, ки ҳамасола ба ҳолати 1 январ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ахборро оид ба рафти иҷрои қарори мазкур пешниҳод намояд.

Дар моҳи сентябри соли 2007 дар назди комиссия оид ба татбиқи СБҲМ шӯрои методологии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ба фаъолият шуруъ намуд, ки дар ҳайати худ як зумра мутахассисон, олимон ва муҳосибони касбиро муттаҳид кард. Бо дастгирии шӯрои методологӣ дар доираи чорабиниҳои татбиқи қарори № 465 оид ба гузариш ба СБҲМ муваффақиятҳои назаррас дар омодакунии кормандон барои расидан ба ҳадафҳои ислоҳот ба даст омаданд, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ, тавсияномаҳо ва нишондодҳои методӣ оид ба корбурди СБҲМ нашр шуданд, барномаи сертификатсиякунии муҳосибон мутобик бо талаботи байналмилалӣ таҳия гардид, барномаҳои таълимии омодакунии мутахассисони соҳаи муҳосибӣ дар муассисаҳои таълимӣ мукамал карда шуданд.

Воқеан, яке аз масъалаҳои боиси ноқомии ислоҳоти соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ гардида ин нарасидани маводи таълимии баландсифат мебошад. Дар муассисаҳои таълимии мамлакат, ки ба омода намудани мутахассисони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит машғул буданд, аксаран маводи таълимие нашр мешуд, ки гарчанде мутобик ба СБҲМ номбар мешуданд ҳам, вале мазмун ва муҳтавои онҳо аз қоидаҳои пешбурди байналмилалӣ баҳисобгирӣ дур буд.

Дар моҳи октябри соли 2007 аз ҷониби Шӯрои парасторони Кумита (ҳоло Шӯро)-и СБҲМ дар асоси шартномаи махсус ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи муаллифӣ барои истифодаи тарҷумаи русии дастаи СБҲМ пешниҳод гардид, ки

метавонист омили таконбахш барои таҳия намудани маводи методологии нав чихати пешравии ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ гардад. Дар паёмади ин, дар давоми соли 2008 аз ҷониби шӯрои методологии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит корҳои зиёде оид ба тартиб додани тавсияҳои методӣ барои истифодаи СБҲМ анҷом дода шуданд ва ба ҳолати 1 январи соли 2009 ба миқдори 36 адад тавсияҳои методӣ оид ба истифодаи СБҲМ дар баҳши хусусии иқтисодиёти миллии таҳия ва тасдиқ гардиданд.

2 июли соли 2009 дар Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯнамои китоб – дастаи СБҲМ ва «Тавсияҳои методӣ оид ба истифодаи СБҲМ», ки аз ҷониби ҳуди вазорат ба нашр расида буданд, баргузор гардид. Вале, ба андешаи мо, ин барои раҳой ёфтани аз вазъи ноговори бамиёномада мусоидат накард.

Дастаи СБҲМ, ки бо сарпарастии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони тоҷикӣ баргардон шудааст, аллақай дар замони баргардон намудан куҳна шуда ва мавриди худро гум карда буд. Чунки дар замон ва баъди наشري ин даста стандартҳои зиёде таҳрир шуда ва якҷанд стандартҳои нав таҳия шудаанд, аз ҷумла: IFRS 10 «Ҳисоботи молиявии муттаҳида» (Consolidated Financial Statements), IFRS 11 «Ҷамъияти муштарак» (Joint Arrangements), IFRS 12 «Кушодадихии ахбор оид ба иштирок дар корхонаҳои дигар» (Disclosure of Interests in Other Entities), IFRS 13 «Баҳодиҳии арзиши одилона» (Fair Value Measurement), IFRS 14 «Ҳисобҳои танзимкунандаи мафкуфгузори пардохт» (Regulatory Deferral Accounts), IFRS 15 «Маблағи фурӯш аз иҷрои шартномаҳо бо харидорон» (Revenue from Contracts with Customers), IFRS 16 «Иҷора» (Leases), IFRS 17 «Шартномаҳои суғурта» (Insurance Contracts). Тағйирот дар стандартҳои мавҷуда ва муҳтавои стандартҳои навтаҳияшуда низ дар наشري мазкури тарҷумаи СБҲМ ба инбат гирифта нашудаанд. Стандартҳои, ки ба забони тоҷикӣ баргардон шудаанд, ба гунаҳои ба замони пеш аз бӯҳрони молиявӣ (то соли 2008) тааллуқдошта мансуб мебошанд, ки муҳтавои аксари онҳо бар асари бӯҳрони мазкур бозбинӣ шуда буд. Бинобар ин, кормандони ба раванди ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ масъули Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки ба хотири роҳ надодан ба куҳнашавии маънавии низомномаҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва СБҲМ, ки дар мамлакат мавриди истифода қарор мегиранд, ҳамеша ба лоиҳаҳои СБҲМ-и таҳияшаванда ва дигар коркардҳои Шӯрои СБҲМ таваччуҳи доимӣ зоҳир намоянд.

Таҳиягарони гунаҳои русии СБҲМ матни асли стандартҳоро, ки бо забони англисӣ мебошад, таҳрир намуда, ба он баъзе тағйироти ба имлои забони русӣ ва ҳаёти иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ Федератсияи Россия хосро ворид намудаанд, ки ба қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва шароити хоҷагидорӣ корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бегона мебошанд. Мо ин ҷо ба хотири мухтасарӣ танҳо як мисол меорем.

СБҲМ IAS 2 дар гунаи англисӣ (байналмилалӣ) чун «Inventories» унвон дорад, ки ба забони тоҷикӣ маънои «ашё», «чизҳо»-ро дорад. Дар гунаи русӣ бошад, стандарт «Запасы» ном гирифтааст (аниқтараш бояд «материально-производственные запасы» мебуд), ки дар забони тоҷикӣ маънои захираҳоро дорад. Дар мавриди корбурди гунаи русии матни стандарти мазкур таҳиягарон истилоҳи «захираҳо»-ро истифода бурдаанд, ки ин нодуруст аст. Гап дар сари он аст, ки калимаи тоҷикии (аниқтараш, арабиасоси) «захираҳо» дар мавриди истилоҳи байналмилалӣ «provisions» (ба русӣ – резервы) низ истифода мешавад (нигаред ба СБҲМ IAS 37 «Захираҳо, уҳдадорихои шартӣ ва дороихои шартӣ» - «Provisions, contingent liabilities and contingent assets»). Ҳамин тариқа, калимаи тоҷикии «захираҳо» барои ифода кардани ду мафҳуми гуногунмаънои СБҲМ – ҳам ашё (inventories) ва ҳам захираҳо (provisions) ба кор бурда мешавад, ки ба нофаҳмиҳо меоварад. Хубтар мебуд, ки inventories чун ашё ва provisions – захираҳо номида мешуд.

Бояд ёдовар шавем, ки Шӯрои СБҲМ ба тағйир додани матни стандартҳо ва ҳатто ба мустақилона шарҳ додани чихатҳои алоҳидаи онҳо иҷозат намедихад. Ҳангоми пайдо шудани нофаҳмӣ ё мушкилот дар раванди татбиқи СБҲМ ба матни асли стандарт

мурочиат намудан авлотар аст. Циҳати истифодаи мафҳумҳо пешниҳод менамоем, ки дар мавриди мувофиқат накардани истилоҳоти тоҷикӣ ба моҳият ва мазмуни мафҳумҳои СБҲМ гунаи беҳтарин - истифодаи истилоҳ дар шакли асл, яъне гунаи англисии он мебошад.

Барои амалисозии ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва гузариши бобарор ба СБҲМ зарур гардид, ки пояҳои қонунӣ ва меъёрии баҳисобгирии муҳосибӣ бозбинӣ карда шаванд. Ба ин хотир, 25 март соли 2011 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» дар таҳрири нав қабул карда шуд. Фавран пас аз қабули қонуни нав дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори № 41 аз 27 майи соли 2011 гунаи нави нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагидорӣ субъектҳои ҳочагидорӣ ва нишондодҳои методиро оид ба татбиқи он тасдиқ намуд.

Дар нақшаи нави ҳисобҳо нисбат ба гунаи пешини он (соли 2004) дигаргуниҳои зиёд ба назар мерасанд, вале он ҳоло ҳам ба талаботи тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ мутобиқи СБҲМ ва ҳаёти ҳочагидорӣ имрӯзаи корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра ҷавобгӯ нест.

Барои исботи гуфтаҳои худ мехоҳем ҳаминро хотиррасон намоем, ки мувофиқи моддаи 13 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон замин ва маъданҳои он моликияти истисноии давлат мебошанд. Яъне, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои табиӣ, қонҳои маъданҳои минералӣ моликияти корхонаҳо нестанд ва наметавонанд чун дороиҳои онҳо ҳисобида шаванд. Вале, дар нақшаи ҳисобҳо, дар баҳши дороиҳои ғайригардон гурӯҳи ҳисобҳои 11200 «Захираҳои табиӣ» дар назар дошта шудааст, ки ҳисобҳои мушаххаси 11210 «Қонҳои маъданҳои минералӣ» ва 11220 «Қонҳои карбогидридҳо»-ро дар бар мегирад. Тавре маълум аст, яке аз принципҳои поягузори ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ баҳодихӣ (ченкунии арзишӣ) мебошад, ки ба вай моддаҳои 10 ва 23-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» низ ишорат мекунад. Ин принцип водор месозад, ки ҳама объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар шакли арзишӣ ифода ёбанд. Он чизеро, ки бо пул чен кардан номумкин аст, наметавон чун объекти баҳисобгирии муҳосибӣ эътироф кард, пас зарурати барои вай кушодани ҳисоби муҳосибӣ низ вучуд надорад. Аз ин гуфта бармеояд, ки ҳисобҳои барои инъикоси захираҳои табиӣ пешбинишуда барои субъектҳои ҳочагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим нестанд.

Дар нақшаи ҳисобҳо, дар баҳши уҳдадорихҳои кӯтоҳмуддат (аниқтараш, уҳдадорихҳои кӯтоҳмуҳлати ҳисобузамкардашуда) ҳисоби 22220 «Андози нафақавии пардохтшаванда» пешбинӣ шудааст [7], вале дар низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон андозе бо номи «андози нафақавӣ» вучуд надорад (нигаред ба моддаи 24 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2021, ҳамчунин моддаи 6 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2012) [5; 6]. Ин гуфта аз номувофиқии нақшаи ҳисобҳо ва қонунгузори андоз гувоҳӣ медиҳад. Вале дар амалияи баҳисобгирӣ ин ҳисоб мавриди истифода дошта, қорбарон (муҳосибон) онро чун «фонди нафақа» ном мебаранд. Таҳлили муқаррароти моддаи 328 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2021) муайян намуд, ки ин андоз (андози нафақавӣ) дар таркиби андози иҷтимоӣ дар назар дошта шудааст. Мувофиқи моддаи мазкур супорандагони андози иҷтимоӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: суғуртақунандагон (қорфармоён) ва суғурташудагон (қормандон). Бинобар ин, мақбул аст, ки ҳиссаи андози иҷтимоӣ барои шахсони суғурташуда муқарраргардида дар ҳисоби 22220 «Андози нафақавии пардохтшаванда» ва ҳиссаи барои суғуртақунандагон муқарраргардида дар ҳисоби 22240 «Андози иҷтимоӣ пардохтшаванда» инъикос карда шаванд.

Ақнун нуктаи назари худро вобаста ба нишондодҳои методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳо [7] ибраз мекунем. Ба андешаи мо, дар нишондодҳои мазкур ҳама ҷо хатоҳои имло ва нофаҳмиҳои маънӣ ба ҷашм мерасанд. Аксари эзоҳоти ҳисобҳо, мисолу намунаҳои қорбурди ҳисобҳо ва амалиёти ҳочагидорӣ ба ҳисобҳои баррасишаванда

мувофиқат намекунад. Барои тасдиқи гуфтаҳои худ ҳамагӣ ду лаҳзаро аз шарҳи дар нишондодҳои методӣ овардашуда ҷиҳати ҳисобҳои алоҳида ёдовар мешавем (гарчанде чунин лаҳзаҳо зиёданд).

Лаҳзаи 1. Дар нишондодҳои методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳо дар баҳши баҳисобгирии воситаҳои чун тухфа (ройгон) гирифташуда ва субсидияҳо пешбинӣ шудааст, ки бо мурури ҳисобузамкунии истехлоки объекти воситаҳои асосии ройгон гирифташуда, бақияи ҳисоби 33150 «Амволи арзишноки бебозгашт қабулшуда» бояд бо роҳи соқит кардан ба кредити ҳисоби 66070 «Дигар даромадҳои ғайриамалиёӣ» ба маблағи истехлоки ҳисобузамшуда таҳрир карда шавад. Вале, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобузам кардани истехлокро барои воситаҳои асосии ройгон гирифташуда иҷозат намедихад (нигаред ба моддаи 198 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2021, қисми 4, сарҳати 3, ҳамчунин моддаи 118 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2012, қисми 2, сарҳати 2) [4; 5].

Лаҳзаи 2. Дар нишондодҳои методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳо дар баҳши баҳисобгирии хоричшавии воситаҳои асосӣ пешбинӣ шудааст, ки даромад аз фурӯши воситаҳои асосӣ дар дебити ҳисобҳои баҳисобгирии воситаҳои пулӣ, аз ҷумла ҳисоби 10210 «Ҳисобҳо бо асъори миллӣ» ё ҳисоби 10590 «Қарздорӣ дебиторӣ аз рӯи дигар амалиётҳо» ва кредити ҳисобҳои 66060 «Даромад аз хоричшавии дороиҳои дарозмуддат», 22320 «Андоз аз арзиши иловашуда барои пардохт» инъикос карда мешавад [7]. Вале, мутобиқи талаботи моддаи 266 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми 6, сарҳати 6 (Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2012 – моддаи 183, қисми 5, сарҳати 5), корхонаҳо ҳақ надоранд, ки андоз аз арзиши иловашудаи ҳангоми хароҷоти бо харид, истехсол, сохтмон ва васлкунӣ, барқарор намудани (таъмири) воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ истехлоқшаванда алоқаманд анҷомдодашударо, новобаста аз маблағи хароҷот, барои ҷуброн кардан ба ҳисоб гиранд. Инчунин моддаи 246 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми 5 (Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2012 – моддаи 164, қисми 5) муқаррар менамояд, ки таҳвили молҳо аз ҷониби супорандаи андоз аз арзиши иловашуда, ба истиснои истифодабарандаи меъёри пасткардашуда, ки ин молҳоро дар натиҷаи амалиёти бо андоз аз арзиши иловашуда андозбандишаванда харид кардааст, вале барои ба ҳисоб гирифтани (ҷуброн кардан)-и маблағи андоз аз арзиши иловашудаи ҳангоми хариди ин молҳо пардохткардаи худ ҳақ надошт, амалиёти бо андоз аз арзиши иловашуда андозбандишаванда ҳисобида намешавад. Вобаста ба ин, фурӯши объектҳои воситаҳои асосӣ ва ҳама гуна дигар дороиҳои истехлоқшаванда, ки дар истифодаи корхона қарор доштанд, бо андоз аз арзиши иловашуда андозбандӣ намешавад. Аз ин бармеояд, ки дастури дар нишондодҳои методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳо овардашуда ҷиҳати дар гузарониши оид ба инъикос кардани маблағи фурӯши объектҳои воситаҳои асосӣ нишон додани ҳисоби 22320 «Андоз аз арзиши иловашуда барои пардохт» дар ин маврид нодуруст ва бемаврид аст.

Корношоямии нақшаи ҳисобҳо ва нишондодҳои методӣ оид ба татбиқи он боис гардидааст, ки то ҳол аксари муҳосибони корхонаҳои тичоратӣ дар фаъолияти касбии худ ҳисобҳои аз пешин (ҳатто аз замони шӯравӣ) боқимонда ва нақшаи ҳисобҳои Федератсияи Россияро истифода мекунанд. Нақшаи ҳисобҳои Федератсияи Россияро асосан корхонаҳои истифода мекунанд, ки барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар муҳосиботи худ дастаи барномаҳои компютерии 1С:Бухгалтерия (ш. Москва, Федератсияи Россия)-ро насб кардаанд.

Бояд қайд кард, ки барои татбиқи ҳадафҳои ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва гузариши субъектҳои хоҷагидорӣ ба СБҲМ ҳалли масъалаҳои компютерикунӣ равандҳои баҳисобгирӣ низ муҳим аст. Дар мамлақати мо истифодаи гунаҳои дастаи барномаҳои компютерии 1С:Бухгалтерия маъмул шудааст, ки кори онҳо барои шароити корбурди қоидаҳои СБҲМ мувофиқат намекунад. Гарчанде, истехсолкунанда гунаҳои барои кор дар шароити СБҲМ муносибкардашудаи онро низ

пешниҳод менамояд. Корхонаҳои ватанӣ асосан гунаи появии 8 (8.2)-и дастаи барномавии мазкурро истифода мебаранд.

Ташкилотҳои ватанӣ, ки ин гуна дастаҳои барномавиرو ба истифодабарандагон пешниҳод менамоянд (чун ҚДММ «Технологияҳои инноватсионии Наср», ҚДММ «Як сония», БДО «Шанс» ва дигарҳо), мизочони худро бовар мекунонад, ки маҳсулоти онҳо мутобиқи СБҲМ таҳия гардидааст ва ба шароити воқеии пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ аст. Вале таҳқиқи нусхаҳои ба мо дастрасшудаи гунаҳои тоҷикии дастаи барномавии 1С:Бухгалтерия собит намуд, ки ягона дигаргунии ба гунаи появии барнома илованамудаи таҳиягарони тоҷикистонӣ ин танҳо пойгоҳи ахборӣ мебошад. Вале, барои ба воқеияти ҳаёти хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра мувофиқат кардани дастаи барномавии мазкур, он бояд маҳз барои Тоҷикистон таҳия карда шавад, дигар намудани танҳо пойгоҳи ахборӣ басанда нест.

Таҳия ва пешбурди пойгоҳи ахборӣ – ин таҳия намудани барнома нест. Пойгоҳи ахбориро ҳар як истифодабаранда, ҳатто бе донишҷӯи асосҳои барномасозӣ, худ метавонад таҳия намояд. Масалан, пойгоҳи ахбории гунаи дастаи 1С, ки аз ҷониби БДО «Шанс» ба истифодабаранда пешниҳод гардидааст, «Баҳисобгирӣ дар асоси СБҲМ» («Учет по МСФО») ном дорад. Таҳлили муҳтавои он нишон дод, ки таҳиякунанда ба он танҳо нақшаи ҳисобҳо, алгоритми баъзе боздошткунӣ аз музди меҳнати кормандон ва ҳисобкунии андозхоро мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудааст халос. Алгоритми алоқамандии ахбори баҳисобгирии аввалӣ (хуччатҳои аввалӣ) бо шаклҳои ҳисоботии ниҳой татбиқ нагардидааст. Ҳатто тартиб додани ведомости гардиш-бақиявии муқаррарӣ барои ҳамаи ҳисобҳо ғайриимкон аст. Мо ин ҷо ҳатто дар бораи тартиб додани ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ, оид ба даромади ҷомеъ, оид ба тағйирёбиҳо дар сармоя ва оид ба гардиши воситаҳои пулӣ чизе намегӯем.

Дар барномаи компютерӣ татбиқ намудани нақшаи ҳисобҳои мутобиқ ба СБҲМ маъноӣ ба талаботи СБҲМ ҷавобгӯ будани барномаро надорад. Дастаи барномаҳо танҳо он вақте ба талаботи СБҲМ ҷавобгӯ аст, ки агар тавассути он гирифтани ҳамаи шаклҳои ҳисоботи молиявӣ, пеш аз ҳама ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ (тавозуни муҳосибӣ) ва ҳисобот оид ба даромади ҷомеъ (фоида ё зарар) имконпазир бошад.

Ширкати 1С ва шарикони он дастаҳои барномаро бо зернизомҳои иловагии мутобиқ бо СБҲМ пешниҳод менамоянд [12]. Зернизомҳои мазкур дастаи барномавиرو барои кор мутобиқи СБҲМ пешкаш менамояд ва метавонад хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаи мушаххасро ба инобат гирад. Аммо, дастаи барномавии мазкур то имрӯз ба истифодабарандагон тоҷикистонӣ дастрас нашудааст.

Бо истифода аз дастаи барномавии 1С:Бухгалтерия бо зернизомҳои СБҲМ метавон пешбурди компютери баҳисобгирии муҳосибиро дар корхонаҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ кард. Мушкилоти ягона ин масъалаи таъмини кормандон ва мутахассисон боқӣ мемонад. Масъалаҳои дигари ташкилӣ, методӣ, барномавиرو ҳуди истеҳсолкунанда аллакай дар доираи дастаи барномавӣ ҳал намудааст. Намояндагонии ширкати истеҳсолкунанда (1С) ва шарикони расмӣ он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҚДММ «Технологияҳои инноватсионии Наср», ҚДММ «Як сония», БДО «Шанс») метавонанд ҳамаи корҳо оид ба насбкунӣ, чӯрсозӣ ва истифодаи санчишии барномаро ба ҷо оранд. Ҳамчунин онҳо метавонанд омӯзиши истифодабарандагонро чихати кор бо барнома ба роҳ монанд.

Барои бастании шартномаи расмӣ бо ширкати 1С ва чун шарикони расмӣ он эътироф шудан, зарур аст, ки ташкилоти докталаб дар ҳаёти кормандони худ мутахассисони соҳибдониш – таҳиягарони таъминоти барномавӣ, муҳосибон, донандагонии ҳуқуқ, андоз ва забонро дошта бошад. Дар чунин маврид намояндагонии ширкати 1С якҷоя бо шарикони худ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд дастаҳои барномавии ба истифодабарандагон ватанӣ нигаронидашуда ва ба талаботи қонунгузори хоҷагидорӣ мамлакат ҷавобгӯро таҳия намоянд.

Бояд қайд кард, ки мушкилоти корбурди нақшаи ҳисобҳо ва истифодаи барномаҳои компютери муҳосибӣ танҳо ба ҷиҳати техникии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодагии ҳисоботи молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ дахл мекунад. Нақшаи ҳисобҳо яке аз унсурҳои асосии методологӣ ва тарзи техникий низоми баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Дуруст бурдани баҳисобгирӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ пеш аз ҳама аз дурустии нақшаи ҳисобҳо вобаста аст. Вале таҳқиқоти мо мушкилоти дигари ташкилӣ ва методологии раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибиро низ ошкор намуд.

Пеш аз ҳама, мушкилоти умумииктисодии бо вазъи иқтисодии дохилӣ дар мамлакат ва шароити фаъолияти корхонаҳои ватанӣ алоқаманд ошкор карда шуанд. Мушкилоти умумииктисодӣ дар таҳлил ва баҳодиҳии раванди ислоҳот ва татбиқи СБҲМ нақши калидӣ мебошад, «чунки омодагии субъектҳои иқтисодиро барои дарки онҳо ифода менамояд» [9, с. 163]. Мусаллам аст, ки стандартҳои байналмилалӣ барои корбурд дар муҳити иқтисодии муътадил пешбинӣ шудаанд ва вазъи имрӯзаи иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шароити чунин муҳит ҷавобгӯ нест. Дар ин гуна шароит татбиқи принципҳо ва маҳакҳои асосии СБҲМ, чун саҳеҳӣ, ҳаққоният, пуррагӣ, қиёспазири ва дигарҳо душвор аст. Ҳисоботи молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ, ки дар асоси СБҲМ тартиб дода мешавад, бояд шаффоф бошад, аз ҷумла ахборро оид ба сохтори гурӯҳи корхонаҳои ҳамбаста ва соҳибони воқеии онҳо – шахсони воқеӣ ифшо намояд. Чунки дар шароити муосир «ахбор оид ба ҷонибҳои ҳамбаста акнун кори шахсии роҳбарият ва соҳибмулкони корхонаҳо буданро бас мекунад» [14, с. 30]. Бештари корхонаҳои ватанӣ ва соҳибмулкони онҳо ба ин омода нестанд.

Гурӯҳи дигари мушкилоти дар раванди ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ошкоргардида ба масъалаи танзимкунии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ тааллуқ доранд. Тавре пештар қайд кардем, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзимкунии соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ – Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷо оварда мешавад ва он роҳбарии умумии методологии равандҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявии субъектҳои хоҷагидориро ба ҷо меорад (ба истиснои ташкилотҳои қарзӣ, ки ҷиҳати онҳо мақоми ваколатдор Бонки миллии Тоҷикистон мебошад). Вобаста ба ин, низомномаҳои аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ қабулгардида санадҳои меъёрӣ буда, барои истифода ҳатмӣ мебошанд, на меъёрҳои тавсиявӣ – тавре дар амалияи байналмилалӣ аз ҷониби иттиҳодия (ташкилот)-ҳои касбии муҳосибон таҳия ва тасдиқ мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иштироки иттиҳодияҳои касбии муҳосибон ва дигар ҷонибҳои ҷамъиятии манфиатдор, аз ҷумла истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ дар равандҳои танзимкунии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ ва рушди касби муҳосиб умуман ба назар намерасад. Ҳолати бамиёномада барои пурра ва ба таври муносиб таъмин намудани сифат ва саҳеҳии ахбори дар ҳисоботи молиявӣ дарҷшаванда мусоидат накарда, имконияти истифодаи муфиди ахбори мазкурро маҳдуд менамояд.

Аксари муҳосибони аҳли амал ба қадри муҳимии мушкилоти ба СБҲМ гузаштани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ намерасанд. Имрӯз ҳолате ба миён омадааст, ки ҳатто дар баъзе корхонаҳои тичоратӣ баҳисобгирии муҳосибии бонизом бурда намешавад. Муҳосибони корхонаҳо донишҳо ва таҷрибаи басанда барои кор бо СБҲМ надоранд. Роҳбарони корхонаҳо барои омодакунии ва бозомӯзии кормандони баҳисобгирӣ, фароҳам овардани шароит ва иҷрои чорабиниҳо оид ба гузариши бобарор ба СБҲМ диққати лозимӣ намедиханд. Аксари роҳбарони корхонаву ташкилотҳо баҳисобгирии муҳосибиро танҳо чун пояи ҳисобузамкунии андозҳо ва роҳ надодан ба муноқишаҳои молиявӣ бо мақомоти давлатии танзимкунандаи фаъолияти хоҷагидорӣ меҳисобанду халос. Онҳо ҳоло ҳам зарурати алоҳида бурдани баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии андозро дарк накардаанд.

Нигарониши баҳисобгирии муҳосибӣ ба талаботи мақомоти андоз ва дигар мақомоти давлатии назорати молиявӣ яке аз мушкилот ва монеаҳои асосии раванди ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Аксаран роҳбарони корхонаҳои тичоратӣ аз он ҳарос доранд, ки дар натиҷаи татбиқи СБҲМ ва гузариш ба пешниҳод намудани ҳисоботи молиявии шаффоф онҳо имкони саркашӣ намудан аз андозбандӣ ва ниҳон намудани андозҳоро аз даст медиҳанд. Ба ин хотир зарур аст, ки ҳудудҳои баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ (ҳисоботи молиявӣ), баҳисобгирии идоракунӣ (ҳисоботи идоракунӣ) ва баҳисобгирии андоз (ҳисоботи андоз) қатъиян чудо карда шаванд. Корхонаҳои тичоратӣ бояд ҳисоботи андозро танҳо дар асоси қонунгузори андоз ва маҳз барои ҳадафҳои андозбандӣ таҳия намоянд, баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии идоракунӣ ба манфиати истифодабарандагони берунӣ ва дохилӣ роҳандозӣ намуда, ҳисоботи дахлдорро ба онҳо пешниҳод намоянд, ки ин ба таҳлили ҳамачонибаи фаъолияти корхона мусоидат мекунад.

Мавҷуд набудани нишондодҳои методӣ ва дастурамалаҳои соҳавӣ барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ яке аз мушкилоти дигари раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Ҳолати мазкур аз ҷумла бо камбудии ҳуди СБҲМ, ки ҳосияти умумӣ доранд, алоқаманд аст. Дар аксари СБҲМ шарҳдиҳиҳои муфассал ва мисолҳои корбурди муқаррароти стандартҳо барои ҳолатҳои мушаххас (масалан, хусусиятҳои баҳисобгирӣ дар соҳаҳои алоқаи мобилӣ, хизматрасониҳои фосолавӣ, интернет) мавҷуд нестанд. Чихатҳои мазкур дар низомномаҳои миллии (НБМ) умуман ба инобат гирифта нашудаанд.

Барои ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин тартиб додани ҳисобот (молиявӣ ва идоракунӣ) дар корхонаҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ (саноат, кишоварзӣ ва дигарҳо) ягон ҳел дастурамал ва низомномаҳо таҳия карда нашудаанд. Дар дастурамал ва низомномаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ки аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудаанд, хусусиятҳои ҳоси истеҳсолот дар соҳаҳои алоҳида ба ҳисоб гирифта нашуданд. Бинобар ин, мақомоти давлатии ваколатдор, аз ҷумла Вазорати саноат ва технологияҳои нав, Вазорати кишоварзӣ ва дигар идораҳои роҳбарикунандаи соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ миллиро зарур аст, ки дар асоси СБҲМ, НБМ, дастурамалҳо ва нишондодҳои методии аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва тасдиқшуда санадҳои заруриро чихати танзим намудани баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар соҳаҳои дахлдор таҳия ва барои истифода дар корхонаҳои зертобеи худ қабул намоянд.

АДАБИЁТ

1. Дружиловская Т.Ю., Дружиловская Э.С. Реформирование системы нормативного регулирования отечественного бухгалтерского учета на основе МСФО / Т.Ю. Дружиловская, Э.С. Дружиловская // Международный бухгалтерский учет. - 2014. - № 19. - С. 2–18.
2. Дусмуратов Р.Д., Менгликулов Б.Ю. Реформа бухгалтерского учета в Узбекистане: опыт, проблемы и перспективы / Р.Д. Дусмуратов, Б.Ю. Менгликулов // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2016. - № 10. – С. 35-40.
3. Исраилов Т.М. Состояние бухгалтерского учета и отчетности в Кыргызской Республике в условиях реализации международного стандарта финансовой отчетности / Т.М. Исраилов // Известия вузов Кыргызстана. – 2016. - № 3. – С. 56-59.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2012 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://www.andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code__15-09-2012-RT_tj.pdf (Санаи мурочиат: 02.02.2022 с.).

5. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://www.andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code__18-03-2022-RT_tj.pdf (Санаи мурочиат: 02.02.2022 с.).
6. Кодирова Г.Т. Анализ хода реформ системы бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Г.Т. Кодирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. - № 2/8 (215). – С. 157-161.
7. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ–хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ ва Нишондоди методӣ оиди татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ–хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://moliya.tj/wp-content/uploads/2022/02/naqshai-hisobhoi-subekthoi-hojaxidor-№41.pdf> (Санаи мурочиат: 02.02.2022 с.).
8. Низомов С.Ф. Реформа бухгалтерского учета в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы развития / С.Ф. Низомов // Аудит и финансовый анализ. – 2010. - № 2. – С. 73-76.
9. Смертина Е.Н., Лабынцев Т.Н. Актуальные проблемы применения международных стандартов финансовой отчетности в России / Е.Н. Смертина, Т.Н. Лабынцев // Вестник Ростовского государственного экономического университета. – 2015. - № 3 (51). – С. 161-167
10. Троегубова Н.И. Проблемы реформирования бухгалтерского учета в Российской Федерации / Н.И. Троегубова // Вестник Пермского государственного технического университета. Социально-экономические науки. – 2010. - № 6. – С. 76-83.
11. Хахонова Н.Н. Актуальные проблемы реформирования российского бухгалтерского учета / Н.Н. Хахонова // Фундаментальные исследования. – 2012. - № 9. – С. 985-989
12. Хомнет МСФО [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <https://www.homnet.ru/system/homnet-msfo/> (Дата обращения: 02.02.2022 г.).
13. Хушвахтзода Қ.Х., Каримов Б.Ҳ. Пайдоиш ва рушди баҳисобгирӣ дар олами ислом / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 10. – Қисми 2. - С. 66-71.
14. Чая В.Т., Чичерина Е.Н. Сравнительная оценка принципов РПБУ и МСФО / В.Т. Чая, Е.Н. Чичерина // Международный бухгалтерский учет. - 2009. - № 5 (125). - С. 29–38.

УДК 338.4

Саидов С.С.

САМТҲОИ АСОСИИ ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Оид ба проблемаҳои соҳаи истифодабарии об, ҳифз ва барқарорсозии захираҳои об инчунин оид ба механизмҳои идоракунии, аз он ҷумла механизми иқтисодӣ, барнома ва Консепсияи ягонаи давлатӣ сухан ронда шудааст. Дар мақола пешниҳод оварда шудааст, ки чиҳати ба танзим даровардани фаъолияти истифодабарандагони об механизми муайяни ҳавасмандӣ таҳия карда шавад. Дарачаи аз чиҳати иқтисодӣ самаранок ва аз чиҳати экологӣ беҳатари истифодаи обро ҳамчун истифодаи устувори об муайян кардан мумкин аст.

Калидвожаҳо: истифодабарии оқилонаи захираҳои об, идоракунии давлатии захираҳои об, барномаҳо оид ба истифодаи об, механизми иқтисодӣ, концепсияи истифодаи оқилонаи об, экология, идоракунии.

Саидов С.С.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье изучены основные направления рационального использования водных ресурсов на примере Республики Таджикистан. Указываются проблемы водопользования, охраны и восстановления водных ресурсов, а также механизмы управления, в том числе о программе хозяйственного механизма и Единой государственной концепции. В статье предлагается разработать определенный механизм стимулирования с целью регулирования деятельности водопользователей. Экономически эффективный и экологически безопасный уровень водопользования можно определить, как устойчивое водопользование.

Ключевые слова: рациональное использование водных ресурсов, государственное управление водными ресурсами, программы по водопользованию, экономический механизм, концепция рационального использования воды, экология, управления

Saidov S.S.

MAIN DIRECTIONS OF RATIONAL USE OF WATER RESOURCES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the main directions of the rational use of water resources are studied on the example of the Republic of Tajikistan. The problems of water use, protection and restoration of water resources, as well as management mechanisms, including the program of the economic mechanism and the Unified State Concept are indicated. The article proposes to develop a specific incentive mechanism to regulate the activities of water users. An economically efficient and environmentally sound level of water use can be defined as sustainable water use.

Keywords: rational use of water resources, state management of water resources, water use programs, economic mechanism, concept of rational use of water, ecology, management.

Захираҳои об асоси идомаи ҳаёт ва рушди тамоми унсурҳои биосфераи замин мебошад. Инсоният дар тули ҳаёти хеш ҳангоми истифодабарии захираҳои об марҳилаҳои зиёдеро пушти сар намудааст. Дар ибтидо инсоният обро барои нӯшокӣ ва маишӣ бештар истифода менамуд. Бо мурури замон, ҳангоми рушди ҷаҳонӣ ҳаҷми талаби об дар ҳамаҷонибаҳо ба ҳамаҷонибаҳо алоқа, барои моҳидорӣ, истихроҷи намак ва дигар корҳои иқтисодӣ истифода мебарданд. Сол ба сол дар ҷаҳон инсон обро ба ҳамаҷонибаҳо мавриди истифода қарор дода шуд. Гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ талаб мекунад, ки структураи фонди об мувофиқи вазифаҳои ҳозираи тараққиёти ҷаҳонӣ ба тартиб оварда шавад. Дар робита ба ин, ҷиҳати муҳайё намудани шароит мусоид оид ба тараққиёти баробарҳуқуқии шақлҳои гуногуни ҳаҷми об, ташаккул ва рушди иқтисодиёти бисёрсоҳа, зиёд намудани ҳосилхезии заминҳои кишоварзӣ, истифодаи оқилона ва ҳифзи захираҳои заминро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти замин гузаронида шуд. Ҳангоми ислоҳоти замин дар ҳаҷми кишлоқ масъалаҳои аз нав тақсим кардани замин, роҳҳои ҳали худро ёфтанд. Сифати коркарди замин бештар гардида, масоҳати замини кишт ва сарҳад карда шуд. Майдони киштзорҳо 753,0 ҳ.га, заминҳои оби-520,0ҳ.га. майдони дарахтони бисёрсола 104,3 ҳаз.га. ташкил медиҳанд. Ҳамаи заминҳои

корами хочагии қишлоқ 423,64 хаз.га. (30%) буда аз он чумла майдони чангалзорҳо, 420 хаз.га. буттазорҳо 101 хаз.га. ботлокзорҳо 2,5 хаз.га, ташкил медиҳанд [1;3].

Бояд қайд намуд, ки қимати захираҳои об барои ҷаҳон бузург аст. Об мавҷудияти организмҳои зинда дар рӯи замин ва инкишофи равандҳои ҳаётии онҳоро таъмин мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ аст, дорои захираҳои табиӣ, аз он чумла захираҳои об мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисмати асосии захираҳои об, ҳамчун оби нушоқӣ ва дар самтҳои санитария, гидроэнергетика, обёрӣ, саноат, моҳипарварӣ, истироҳат ва муҳити зист истифода мешавад.

Қариб тамоми дарёҳои кишвар ба ҳавзаҳои Амударё ва Сирдарё тааллуқ доранд. Амударё аз омезиши дарёҳои Вахш ва Панҷ ба вучуд омада, шохобҳои асосии он Қофирниҳон ва Қизилсу мебошанд. Ҳавзаи Сирдарё, ки аз қаламрави Тоҷикистон ҳамагӣ 195 километр мегузарад, дарёҳои Исфара ва Ҳоҷа-Боқирғонро дар бар мегирад.

Тибқи маълумотҳои оморӣ зиёда аз 2,5 миллиард нафар дар рӯи замин аллақай норасоии шадиди оби тозаро аз сар мегузаронанд. Бо афзоиши демографӣ ин мушкилот бадтар мешавад. Ин мушкилот дар робита ба минтақаи Осиёи Марказӣ низ истисно нест.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вучуди дорои захираҳои бойи обӣ буданаш, ҳамагӣ 17-20 фоиз захираҳои оби қаламрави худро истифода мебарад. Эҳтиёҷот ба истифодаи оби нӯшоқӣ ва беҳдошт камтар аз 5 фоиз ҳаҷми умумии истифодабарии обро дар кишвар ташкил медиҳад. Аз нисф зиёди манотиқи деҳот шабакаҳои обтаъминкунӣ ва корезии марказонидашуда надорад. Ҳаҷми захираҳои об барои обёрӣ истифодашаванда ба ҳисоби миёна 90-92 фоизи ҳаҷми умумии ҳавзаҳои барои эҳтиёҷоти тамоми соҳаҳои иқтисодии мамлакат ташкил медиҳад [4,с.30]. Дар ҳолати бартараф намудан камбудии ҷойдошта хароҷоти зиёд сарф карда мешавад.

Мо бояд истифодаи афзалиятҳои низоми идоракунии ҳамгироии захираҳои обиро ба роҳ монем. Низоми идоракунии ҳамгироии захираҳои об самаранокии худро нишон медиҳад. Ислоҳот дар бахши аграрӣ ва об ба анҷом расида, гузариш ба низоми барқарорсозии ҳосилхезии хок, пешгирии таназзулбӣи он ва истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ бо истифодаи технологияҳои баланди инноватсионӣ таъмин мегардад.

Мақсади асосии идоракунии давлатии захираҳои об ноил шудан ва нигоҳ доштани вазъи аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок ва аз ҷиҳати экологӣ беҳатари истифодаи об мебошад. Дарачаи аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок ва аз ҷиҳати экологӣ беҳатари истифодаи обро ҳамчун истифодаи устувори об муайян кардан мумкин аст, ки дорои чунин ҳадафҳо бояд бошанд:

- риояи мувозинати талаботи рушди иқтисодӣ ва таъмини такрористехсоли захираҳои об;
– риояи мувозинати амалисозии ҳуқуқҳои наслҳои имрӯза ва оянда оид ба истифодаи камхарҷ ва аз ҷиҳати экологӣ беҳавфи захираҳои об.

Лозим ба зират, ки ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои мазкур дар шароити муосир бо назардошти маҳдудии имкониятҳои иқтисодӣ давлат ва ҳам субъектҳои истифодабарандагонӣ об ҳангоми муайян кардани самтҳои асосии рушди самаранокии хочагии об бояд аз принципи эргономикаи қарорҳои қабулшуда, яъне кам кардани хароҷот дар истифодаи об ва интиҳоби қарорҳои аз ҷиҳати экологӣ самаранок, ки дар як вақт самарани мусбати иқтисодӣ меоварад баромад карданашон лозим аст. Дар доираи иҷрои вазифаҳои марбут ба ҳифзи захираҳои об масъалаҳои аҳамияти иҷтимоӣ ва экологӣ бояд зерин назорати ҷиддӣ қарор дода шаванд.

Дар самти идоракунии захираҳои об дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он бояд механизми муайяни идоракунии истифода бурда шавад. Дар ҳолати набудан ё риоя нагардидани механизмҳои, ки ба муносибатҳои бозорӣ мутобик нестанд, системаи идоракунии захираҳои об самаранок фаъолият карда наметавонанд, ки дар ин ҳолат арзиши захираҳои об кам мегардад.

Муҳимтарини омилҳои иқтисодӣ ба сатҳи истифодаи об таъсиркунанда ба ҳоҷузурии арзиши захираҳои обӣ мебошад, ки асоси механизми иқтисодии танзими истифодаи

обиро ташкил медахад [2,с.99]. Ҳадаф аз чорӣ намудани механизми иқтисодӣ таъмин намудани имтиёзҳои иқтисодӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи барқароркунӣ, истифодаи оқилона ва ҳифзи сохторҳои обӣ мебошад [3,с.49]. Ба унсурҳои асосии механизми иқтисодӣ дохил мешаванд: идоракунии; банақшагирии чорабиниҳо оид ба идоракунии об ва таҳияи барномаҳои мақсаднокӣ барқарорсозӣ, истифодаи оқилонаи об ва ҳифзи обанборҳо; маблағгузорию чорабиниҳои идоракунии об ва ҳифзи сохторҳои обӣ; муқаррар кардани меъёрҳо барои пардохт ва андозаи пардохтҳо барои истифодаи обанборҳо; суғуртаи хавфи об; мониторинги обанборҳои рӯизаминӣ ва инчунин, мониторинги иншооти обӣ; таҳияи дурнамои давлатии рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар асоси дурнамои рушди соҳаи об; баҳисобгирӣ ва банақшагирӣ; дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, инноватсионӣ ва ғайра, ки ба истифодаи ҳамачониба ва ҳифзи захираҳои обӣ нигаронида шудааст; бо тартиби муқарраршуда ҷуброни зараре, ки ба объектҳои обӣ расонида шудааст; аудит; ташхис; кадастрҳо ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки оқилона истифода бурдани захираҳои об Ҳангоми мукамалгардонии механизмҳои истифодаи захираҳои табиӣ дар иқтисодиёти миллӣ ва ба эътидол ё коҳиш додани истифодаи захираҳои обӣ (навҳои механизмҳои ҳавасмандкунанда) вобастагӣ дорад. Ҳалли пурраи проблемаҳои соҳаи истифодабарии об, ҳифз ва барқарорсозии захираҳои об ҳоло имконнопазир аст, вале роҳҳои ҳали он бояд мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шавад. Сабаби асосии ҳамаи ин камбудҳои мавҷуд набудани консепсияи аз ҷиҳати илмӣ асоснок бо назардошти омилҳои экологӣ (аз ҷумла об) мебошад. Дар робита бо ин, зарурати таъсиси механизми ягонаи идоракунии истифодаи об бояд мавриди қарор додан шавад.

Механизмҳои истифодаи об дар шакли софи худ вучуд надоранд, аз ин рӯ ҳамоҳангии онҳо ногузир ва тавсияшавандаанд [3,с.47]. Дар ин маврид бисёр лаҳзаҳо аз технологияҳо, соҳаҳо ва фаъолиятҳои мушаххас вобастагӣ доранд. Дар ояндаи наздик, аз нуқтаи назари рушди иқтисодиёт зарур мешуморем, ки механизмҳои ҳавасмандкунандаи истифодабарии об чорӣ карда шавад. Зеро дар шароити иқтисоди бозор нақши механизми иқтисодӣ дар ҳалли масъалаҳои муоссири истифода ва ҳифзи захираҳои об дар асоси тавозуни манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ба таври назаррас меафзояд. Инчунин, истифодаи оқилонаи механизми иқтисодӣ нисбат ба истифодаи усулҳои маъмурӣ метавонад натиҷаҳои самараноктар дошта бошад. Тавассути чорӣ намудани механизмҳои иқтисодӣ фаъолияти истифодабарандагонӣ об ба танзим дароварда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои мақсаднок дар соҳаи истифодаи об тартиб дода шудаанд, ки айни замон амал мекунанд. Иҷроии барномаҳои бо маҷмуи тадбирҳои иқтисодӣ, ташкилӣ ва танзимӣ таъмин карда мешавад. Тадбирҳои иқтисодӣ аз ташкили механизми иқтисодӣ иборатанд, ки гардиши захираҳои молиявиро барои татбиқи барномаҳо таъмин мекунанд. Таъминоти молиявии фаъолияти барнома дар асоси худмаблағгузорӣ, маблағгузорию давлат ва қарздиҳӣ сурат мегирад. Мақсади асосии татбиқи барномаҳо беҳтар намудани вазъи саломатии мардум ва беҳтар намудани вазъи иҷтимоию экологӣ тавассути таъмини аҳоли бо оби кофии нӯшокии сифати меъёрӣ бо риояи талаботи ҳифз ва истифодаи оқилонаи манбаҳои оби нӯшокӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад вазифаҳои асосии зеринро ҳал кардан зарур аст:

- пешгирии ифлосшавии манбаҳои оби нӯшокӣ, таъмини мувофиқати онҳо ба талаботи санитарияю гигиенӣ;

- баланд бардоштани самаранокии ва эътимоднокии қори шабакаҳои обтаъминкунӣ тавассути татбиқи тадбирҳои ҳифзи об ва санитарӣ, рушди системаҳои обгиранда, нақлиёт ва санитария.

Ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии фаъолияти барномаҳо оид ба истифодаи оқилонаи об таҳия намудани Консепсияи ягонаи давлатӣ дар соҳаи ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои об, инчунин механизми маблағгузорию онҳо чи аз ҳисоби фондҳои махсус ташкилшуда ва чи аз ҳисоби бюджетҳои дараҷаҳои гуногун лозим мебошад.

Принсипи муҳими такмили идоракунии давлатии захираҳои об дар марҳилаи муосир бояд принсипи ғайримутамаккизи таъсири бевоситаи идоракунӣ ба сатҳи минтақавӣ гузарондани онҳо ва ҳамчун воҳиди асосии ҳудудии идораи давлатии захираҳои об ҳисобида шавад.

Дар айни замон бояд самти муҳими истифодаи оқилонаи захираҳои об пешниҳод карда шавад, ба мисли истифодаи захираҳои оби ғайрианъанавӣ. Ба ин гурӯҳи истифодаи такрорӣ об (аз нав истифода бурдан), истифодаи оби партов барои таъмини об дар саноат, оби кон ва конҳо дохил мешаванд. Мушкилоти нарасидани захираҳои об дар ноҳияҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ бо роҳи танзими чараёни даръёҳо ва обҳои зеризаминӣ бо ёрии иншоотҳои гидротехникӣ ҳал карда мешавад.

Ба назари банда, ҳангоми истифодаи оқилонаи захираҳои об бояд муайян намудани имкониятҳои идоракунии об ва имкониятҳои технологии сарфаи об, яъне кам кардани сарфи об аз ҳисоби кам кардани талафоти ғайриоқилонаи об бояд ба назар гирифта шавад.

АДАБИЁТ

1. allinweb.ru/geografiyatj.
2. Абдурахмонов Ф.А. Экосистемный подход и устойчивое водопользование в системе эколого-экономических факторов / Ф.А. Абдурахмонов, М.Д. Хафизов // Таджикистан и современный мир. - Душанбе, 2017. - №2(57). - С.226-239.
3. Саидов С.С. Бассейновый подход в управлении трансграничными водными ресурсами / С.С. Саидов // Вестник Таджикского национального университета (Научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2015. - №2/3(165). - С.44-48.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030// Душанбе - 2016 с.-С.30с.

УДК338

Азимова М.Т.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА МЕЖГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДВИЖЕНИЯ РАБОЧЕЙ СИЛЫ

В статье рассмотрен многоуровневый подход к совершенствованию механизма регулирования движения рабочей силы. Важнейшим направлением совершенствования межгосударственного управления миграционными потоками выступает необходимость увязывать миграционную политику Таджикистана с миграционной политикой стран Евразийского экономического союза и в перспективе вступить в него.

Ключевые слова: миграция, рынок труда, политика занятости, рабочая сила.

Азимова М.Т.

ТАКМИЛ КАРДАНИ МЕХАНИЗМИ ТАНЗИМИ БАЙНИДАВЛАТИИ ХАРАКАТИ КУВВАИ КОРӢ

Дар мақола равиши бисёрзинагӣ ба такмили механизми танзими ҳаракати қувваи корӣ баррасӣ мешавад. Муҳимтарин самти такмили идоракунии байнидавлатии чараёни

муҳоҷират зарурати пайвастанӣ сиёсати муҳоҷирати Тоҷикистон бо сиёсати муҳоҷирати кишварҳои Иттиҳоди Иқтисодии Авруосиё ва дар оянда пайвастан ба он мебошад.

Вожаҳои калидӣ: муҳоҷират, бозори меҳнат, сиёсати шуғл, қувваи корӣ.

Azimova M.T.

IMPROVEMENT OF THE MECHANISM OF INTERSTATE REGULATION OF WORK FORCE MOVEMENT

The article considers a multi-level approach to improving the mechanism for regulating the movement of labor. The most important direction for improving the interstate management of migration flows is the need to link the migration policy of Tajikistan with the migration policy of the countries of the Eurasian Economic Union and, in the future, join it.

Key words: migration, labor market, employment policy, labor force.

Трудно сегодня представить функционирование любой национальной экономики без определенного влияния на нее государства. Последнее обстоятельство объясняется тем, что на протяжении всей истории своего существования государство выполняло не только задачи обеспечения законности и правопорядка, организации национальной обороны и безопасности, но и осуществляло также и экономические функции.

Особенность рынка труда и его отличие от всех других видов рынка, заключается в том, что он тесно связан с политическими, социальными и демографическими процессами, которые сегодня распространяются за пределы национальных границ. В большой степени это связано с движением рабочей силы не только внутри страны, но за ее пределами в виде международной миграции населения. Для Республики Таджикистан, который впервые столкнулся с массовым выездом граждан с целью трудоустройства в другие страны, регулирование миграционных процессов с точки зрения государственного регулирования этих процессов, поскольку в централизованно-плановой экономике и сфера занятости контролировалась государством.

Первые этапы становления рыночных отношений в Республике Таджикистан проходили болезненно, так как реформы, начавшиеся после обретения независимости, предусматривали расширение самостоятельности предприятий на основе хозрасчета и самофинансирования, развитие частного сектора экономики, отказ государства от монополии внешней торговли, более глубокую интеграцию в мировой рынок. Эти процессы развивались с такой быстротой, что все мероприятия по осуществлению радикальной экономической реформы не поспевали за ними и не были доведены до конца, что вызвало спад производства, сокращение рабочих мест, обострение политической ситуации в республике, что в итоге привело к гражданской войне.

С начала вооруженного конфликта из республики эмигрировали 284,6 тыс. человек; в свою очередь, за пределы страны выехали более чем 255 тыс. беженцев, из которых примерно 60 тыс. нашли убежище в Афганистане; внутри страны переместились 679,7 тыс. граждан. В частности, доля межреспубликанской миграции в общем объеме миграционных перемещений выросла с 34,6% в 1989 г. до 71% в 1992 году. За указанный год из республики в другие бывшие союзные республики выехало почти 100 тыс. человек, в том числе 66% в Россию, около 18% в Узбекистан, еще 8% на Украину [1].

Все эти события усиливали давление на рынок труда, образуя движения рабочей силы на внешнем рынке и необходимость институционального регулирования. Сегодня трудовая миграция становится неотъемлемой частью переходной экономики Республики Таджикистан. Миграция позволяет компенсировать падение доходов, снизить уровень бедности большей части населения, формируя, таким образом, внешний рынок труда, который также нуждается в регулировании.

В механизме государственного регулирования движения рабочей силы особое место занимает институциональный механизм, поскольку для межгосударственного регулирования движения рабочей силы необходимо формирование его правовой основы. Формирование и развитие институционального механизма межгосударственного регулирования движения рабочей силы в условиях рыночной экономики, в Республике Таджикистан характеризуется непоследовательностью. Следует отметить, что начало движению рабочей силы в виде внешней трудовой миграции положили трагические события в республике, повлекшие гражданскую войну и предопределили необходимость формирования и использования институционального механизма регулирования.

Существующая в Республике Таджикистан миграционная ситуация определяется значительной хаотичностью и неконтролируемой миграцией. Идет постоянный рост нелегальной миграции. В соответствии с институциональной теорией государство создает формальные институты общества и оказывает влияние на возникновение неформальных институтов. В связи с этим государство является определяющим институтом, формирующим всю систему регулирования другими институтами общества.

Межгосударственное регулирование движения рабочей силы или внешней трудовой миграцией осуществляется Конвенцией о защите прав всех трудящихся, принятой Генеральной Ассамблеей ООН в резолюции №45/158 от 18 апреля 1990 г., которая определяет термин «трудящийся–мигрант».

К числу других документов, которые на сегодняшний день регулируют движение рабочей силы (как выезда и трудоустройства граждан Республики Таджикистан за пределами страны, так и въезда, и трудоустройства иностранных граждан и лиц без гражданства в РТ) можно отнести следующие:

- создание в 1992 году Консультативного совета по труду, миграции и социальной защите населения государств–участников СНГ (Соглашение не подписали Грузия и Украина);

- соглашение о сотрудничестве в области трудовой миграции и социальной защиты трудящихся–мигрантов правительствами государств Азербайджана, Молдовы, Армении, Российской Федерации, Белоруссии, Таджикистана, Грузии, Туркменистана, Казахстана, Узбекистана, Кыргызской и Украины.

Что касается иностранных граждан мигрировавших в поисках работы или постоянным проживанием, то данная деятельность осуществляется Законом Республики Таджикистан «О правовом положении иностранных граждан» [6] принятом от 1 февраля 1996 года, где отмечается, что иностранные граждане, постоянно проживающие в Республике Таджикистан, могут работать в качестве рабочих и служащих на предприятиях, в учреждениях и организациях или заниматься иной трудовой деятельностью на основаниях и в порядке, установленном для граждан Республики Таджикистан (ст.7).

Временно пребывающие в Республике Таджикистан иностранные граждане могут заниматься трудовой деятельностью в Республике Таджикистан при условии совместимости с целями их пребывания в Республике Таджикистан.

Основным рычагом в институциональном механизме регулирования движения рабочей силы является «Концепция государственной миграционной политики» [4], охватывающая практически все аспекты внешней трудовой миграции. Кроме того, институциональную основу межгосударственного регулирования движение рабочей силы составляет нормативно–правовой акт, регулирующий отношения в области миграции населения Закон Республики Таджикистан «О миграции» [2].

Он определяет правовые, экономические и социальные основы миграционных процессов, определяя такие основные понятия как «внешняя трудовая миграция», «трудящийся мигрант», «государства выезда и трудоустройства», «внутренняя миграция», «иммигрант», «иммиграция», «нелегальные иммигранты» и другие значимые положения.

В целях государственного регулирования вопросов трудовой миграции за границу, а также социально–правовой защиты граждан республики, выезжающих на работу за рубеж в 2001 году было, принято постановление о Концепции трудовой миграции граждан Республики Таджикистан за границу[5], заключено соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан о трудовой деятельности и защите прав граждан Российской Федерации в Республике Таджикистан и граждан Республики Таджикистан в Российской Федерации.

Вопросы межгосударственного регулирования движения рабочей силы и миграционной политики нашли отражение в Стратегии экономического развития СНГ на период до 2020 года (Решение СГП СНГ, г. Кишинев, 14 ноября 2008 года) и Плана мероприятий по реализации ее первого этапа (2009–2011 годы). Эти документы определили ряд задач, которые являются приоритетными:

- разработка предложений по сближению законодательства государств–участников СНГ в сфере занятости населения, трудящихся–мигрантов в целях создания общего рынка труда и борьбы с незаконной миграцией;

- разработка механизмов реализации программ занятости и создания новых рабочих мест;

- создание благоприятных условий для формирования и функционирования общего рынка труда:

- разработка системы мониторинга и оперативного обмена информацией о состоянии национальных рынков труда и наличии вакантных рабочих мест.

Формальными институтами, осуществляющими и формирующими регулирующей миграционную политику в Республике Таджикистан, являются:

- Министерство труда и социальной защиты Республики Таджикистан, в том числе и Миграционная служба;

- Министерство иностранных дел Республики Таджикистан;

- Государственный Комитет национальной безопасности Республики Таджикистан;

- Межведомственная комиссия по регулированию миграционных процессов.

Исследование выявило слабость институционального механизма управления миграционными процессами. Дело в том, что управление этим процессом в республике переходило от одного ведомства к другому. Кроме того, в отдельных случаях наблюдалась непоследовательность в разграничении отдельных полномочий Министерство иностранных дел Республики Таджикистан и Министерство труда и социальной защиты населения Республики Таджикистан в сфере миграции так в соответствии с Указом Президента Республики Таджикистан от 19 ноября 2013 года, № 12 Миграционная служба при Правительстве Республики Таджикистан была передана в состав Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан.

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 3 марта 2014 года, № 146 утверждено положение о Министерстве труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан. Отныне, на это министерство возложена разработка и реализация единой государственной политики и нормативное правовое регулирование в области труда, миграции, занятости населения, начального профессионального образования и обучения взрослых.

Министерством иностранных дел Республики в сфере миграции призвано осуществлять защиту прав граждан Республики Таджикистан за рубежом, и оформляет в установленном порядке выездные и въездные документы.

а) Государственный Комитет национальной безопасности РТ (Пограничная служба ГКНБ РТ) – наряду с другими полномочиями в области охраны государственной границы контролирует законность въезда и выезда лиц через государственную границу.

б) обязанности межведомственной Комиссии по регулированию миграционных процессов при Правительстве Республики Таджикистан – входит разработка и принятие

подходящих решений по проблемам всех мигрантов, беженцев, и лиц, нуждающихся в убежище. В состав Комиссии входят представители министерств, ведомств и различных комитет

С середины 2000–х годов, вопрос трудовой миграции входили в компетенцию Государственной миграционной службы при Министерстве труда и социальной защиты Республики Таджикистан. Согласно Указу Президента Республики, Таджикистан от 30 ноября 2006 г. № 9, «О совершенствовании структуры центральных органов исполнительной власти РТ» с начала 2007 года Государственная миграционная служба при Министерстве труда и занятости населения была упразднена, а функции ее переданы Министерству внутренних дел Республики Таджикистан. В структуре центрального аппарата Министерства внутренних дел Республики Таджикистан была образована Миграционная служба Министерства внутренних дел (МС МВД РТ).

Одной из основных задач Министерства внутренних дел Республики Таджикистан в области реализации миграционной политики являлась обеспечение мер по регулированию трудовой миграции, а также осуществление на основе анализа и прогнозирования состояния правопорядка, общественной безопасности и миграционных процессов. Миграционная служба МВД Республики Таджикистан обеспечивало свои полномочия в указанной сфере через областные свои подразделения во всех областях.

В январе 2011 года, в соответствии с Указом Президента страны от 21 января 2011 года за №10,14, образована Миграционная служба при Правительстве Республики Таджикистан, на которую возложены следующие задачи:

- исполнение функций по регулированию трудовой миграции граждан Республики Таджикистан за рубежом;

- профессиональное обучение трудовых мигрантов;

- обеспечение граждан работой за рубежом;

- связь с зарубежными соотечественниками;

- трудовая миграция иностранных граждан в Республику Таджикистан.

За короткий срок Миграционной службе при Правительстве Республики Таджикистан удалось усовершенствовать институциональные основы миграционных проблем. В частности,

- разработаны два совершенно новых проекта – законы «О трудовой миграции» и «О частных агентствах занятости»;

- принята «Национальная стратегия трудовой миграции граждан Республики Таджикистан за рубеж на период 2011 – 2015 годы»;

- разработан проект Соглашения между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан об организованном наборе граждан Республики Таджикистан для осуществления временной трудовой деятельности на территории Российской Федерации;

- разработан проект Соглашения между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан о правовом статусе Представительства ФМС России в Республике Таджикистан и Представительства Миграционной службы при Правительстве Республики Таджикистан в Российской Федерации;

- были подготовлены проекты Межгосударственных соглашений о трудовой миграции с такими странами, как Катар, Беларусь, Казахстан;

- подготовлен проект Закона Республики Таджикистан «О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Таджикистан», «О правовом положении иностранных граждан в Республике Таджикистан»;

- 16 августа 2011 года подписано Соглашение между Государственным унитарным предприятием «Точикхоричакор», Миграционной службы при Правительстве Республики Таджикистан и Компанией «Fast Control Group Co.» Государства Кувейт о трудовой

деятельности граждан Республики Таджикистан в Государстве Кувейт и граждан Государства Кувейт в Республике Таджикистан.

Сегодня стало очевидно, что Миграционная служба при Правительстве Республике Таджикистан была действительно продуктивным органом. Исследование показало, что у службы были серьезные проблемы и трудности с исполнением возложенных на нее функций, что предопределило подписание Указа Президента Республики Таджикистан от 19 ноября 2013 года, № 12 «О совершенствовании структуры исполнительных органов государственной власти Республики Таджикистан», в соответствии с которым Миграционная служба при Правительстве Республики Таджикистан была передана в состав Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан. Постановлением Правительства страны были утверждены положение и структура Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан. В районах и городах страны были открыты отделения Миграционной службы Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан.

Следует отметить, что с 2007 по 2013 года эта служба была преобразована четырежды.

В соответствии с этими данным было предусмотрено подписание двух соглашений между нашими странами:

1. Первое соглашение, в котором предусматривается, что граждане Республики Таджикистан в течении 15 дней на территории Российской Федерации должны стать на учет по месту пребывания;

2. Второе соглашение, предусматривающее регистрацию гражданина Республики Таджикистан для осуществления трудовой деятельности на территории Российской Федерации сроком до 3 лет.

Вышеуказанные Соглашения были подписаны соответственно 8 февраля 2013 года и 28 октября 2013 года и ратифицированы Парламентами обоих государств в конце 2013 и в начале 2014 года.

В связи с новыми изменениями, внесёнными в законодательство Российской Федерации, таджикской Стороной был подготовлен и направлен по дипломатическим каналам российской Стороне от 3 сентября 2015 года проект Протокола о внесении дополнений в соглашение между двумя странами [7], относительно продления сроков подачи документов для получения разрешительных документов (патент) до 90 дней трудовым мигрантам – гражданам Республики Таджикистан на территории Российской Федерации.

В целях укрепления сотрудничества по вопросам обмена информацией о состоянии рынка труда, в том числе о потребностях рабочей силе в Российской Федерации и других совместных взаимодействиях подготовлен проект Соглашения между Министерством труда и социальной защиты Российской Федерации в сфере труда и занятости населения, который находится на рассмотрении в Российской Федерации.

Также Министерством труда миграции и занятости населения подписаны ряд межведомственных соглашений о сотрудничестве с несколькими государственными научными и образовательными учреждениями Российской Федерации с целью подготовки квалифицированной рабочей силы:

– соглашение о сотрудничестве между Министерством труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан и Сибирским государственным аэрокосмическим университетом имени академика М.Ф. Решетнева;

– соглашение о сотрудничестве между Министерством труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан и Федеральным государственным бюджетным учреждением высшего образования «Томский государственный педагогический университет»;

–меморандум о взаимодействии между Министерством труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан и Пензенским государственным университетом (Российской Федерации).

На данный момент студенты из Республики Таджикистан обучаются в системе начального и среднего профессионального образования Томской и Пензенской областях Российской Федерации.

Важнейшим направлением совершенствования межгосударственного управления миграционными потоками выступает необходимость увязывать миграционную политику Таджикистана с миграционной политикой стран Евразийского экономического союза (Российской Федерацией и Республикой Казахстан), и в перспективе вступить в него. Вступление Республики Таджикистан в ЕАЭС, облегчит налоговую систему страны, снимает барьеры на пути движения рабочей силы (то есть граждане Таджикистана не будут оформлять никаких разрешительных документов для осуществления трудовой деятельности), что положительно будет влиять на рынок труда Республики Таджикистан, а значит и экономику страны. По словам Президента Республики Таджикистан, Таджикистан находится на стадии изучения положительных и отрицательных сторон вступления Республики Таджикистан в данный союз.

Ужесточение миграционных законов с 2014 года со стороны Российской Федерации привело к массовому оттоку трудовых мигрантов Таджикистана из России, что оказало влияние на экономику страны.

Граждане СНГ с января 2015 года живут в соответствии с новым законом, принятым Государственной Думой, с целью оптимизации потоков рабочей силы на территорию Российской Федерации [3]. Руководствуясь им, считать себя легальным рабочим, сможет только человек, приобретший персональный патент – документ, подтверждающий владение данным иностранным гражданином русским языком, знание им истории России и основ законодательства Российской Федерации, в случаях, предусмотренных статьёй 15–1 настоящего Федерального закон.

Проведенные исследование показало, что для эффективного межгосударственного регулирования движения рабочей силы необходимы:

–совместные действия для приема, интеграции и адаптации рабочей силы из государств–участников, о которых необходимо договориться на межгосударственном уровне, для работы и проживания трудовых мигрантов, пусть даже временного;

–это продуманная работа в области предоставления возможности учебы и профессиональной подготовки для молодежи из всех стран–партнеров;

–создание общей инфраструктуры для оказания различных услуг (информационных, транспортных и т.д.), для тех, кто ищет временную работу;

–на период до урегулирования вопросов межстранового учета пенсионных прав трудовых мигрантов, работавших легально, разработать механизм добровольного (льготного или специализированного) пенсионного страхования для трудовых мигрантов, выезжающих за рубеж.

Институциональный механизм движения рабочей силы включает также различные виды правовых документов, как специализированных, так и документов общей направленности. Первые призваны регулировать вопросы отъезда, пребывания и трудоустройства как граждан Республики Таджикистан в другие страны и иностранных граждан в Республику Таджикистан. А документы общей направленности призваны регулировать трудовую миграцию наряду с другими правовыми отношениями в обществе.

Исследование институциональных основ механизма межгосударственного регулирования позволило определить приоритетные направления межгосударственного регулирования движения рабочей силы, к которым следует отнести следующие:

–создание социально–экономических условий, сдерживающих миграцию населения за пределы страны, развитие внутреннего рынка труда, создание новых и

сохранение имеющихся рабочих мест, развитие таких отраслей экономики как гидроэнергетика и туризм, оптимальное развитие частного сектора и существенное поощрение среднего и малого бизнеса;

–планирование и прогнозирование миграционных процессов, поскольку именно они являются значимыми элементами системы государственного социального управления;

–активизация усилий по поддержанию и способствованию законной миграции (например, путем распространения информации о возможностях законной миграции и проведения других информационных кампаний); обеспечивая организованный найм работников из Таджикистана в зарубежные страны на законных основаниях;

–развитие и осуществлено стратегической концепции по внешней трудовой миграции, определяющий связь между миграцией и экономическим развитием.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Воробьева О.Д. Топилина А.В. Миграция населения: теория, политика, практика, перспективы: - М.: Экономическое образование, 2013. - 364с.
- 2.Закон Республики Таджикистан «О миграции». Душанбе, 2003. – 31с.
- 3.Ефимова Е.А. Иностранная рабочая сила на рынке труда субъектов российской федерации / Ефимова Е.А. // Проблемы современной экономики. - 2011. - № № 1. - С. 233-237.
- 4.Концепция государственной миграционной политики Республики Таджикистан. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан. 8 октября 1998 года № 411. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.migration.tj/>
- 5.Концепция трудовой миграции граждан Республики Таджикистан за границу от 9 июня 2001 года № 242 г. Душанбе
- 6.О правовом положении иностранных граждан Республики Таджикистан: Закон Республики Таджикистан от 1 февраля 1996 года N 230 (в ред. Законов РТ от 1997 г., от 15 мая 1998 г. N 421, от 6 августа 2001 г. N 33)
- 7.Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации о трудовой деятельности и защите прав граждан Российской Федерации в Республики Таджикистан и граждан Республики Таджикистан в Российской Федерации от 16 октября 2004 года

УДК 339.3

Аҳмедов А.А.

РУШДИ САВДОИ ЧАКАНА ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Дар мақолаи роҳҳои татбиқи технологияҳои рақамӣ, имконияти истифодаи технологияҳои нисбатан мукамал ва ташкили раванди савдою технологӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, таъмини муваффақият ва самаранокии фаъолияти корхонаҳои савдои чакана мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст қайд шудааст. Дар натиҷаи воридкунии технологияҳои рақамӣ самтҳои нави фаъолияти тичорат, технологияҳои рақами ва моделҳои нави соҳибкорӣ зикр карда шудаанд, ки онҳо сатҳи рақобати солимро пурзӯр намуда, ба инкишофи бозори фуруш ва рақобатпазирии соҳаи савдои дохилӣ, минтақаҳо ва субъектҳои алоҳидаи соҳибкорӣ мусоидат хоҳад кард.

Калимаҳои калидӣ: иқтисодиёт, технологияҳои рақамӣ, самаранокӣ, моделҳо, соҳибкорӣ, рақобатавонӣ, минтақаҳо, корхонаҳои савдои чакана.

Ахмедов А.А.

РАЗВИТИЕ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье исследованы пути внедрения цифровых технологий, возможности использования относительно передовых технологий и организации торгово-технологического процесса, повышения качества услуг, обеспечения успешности и эффективности предприятий розничной торговли. В результате внедрения цифровых технологий отмечены новые направления деятельности, цифровые технологии и новые бизнес-модели, которые будут способствовать укреплению уровня здоровой конкуренции и будут способствовать развитию рынка сбыта и повышению конкурентоспособности внутренней торговли, регионы и отдельные хозяйствующие субъекты.

Ключевые слова: экономика, цифровые технологии, эффективность, модели, предпринимательство, конкурентоспособность, регионы, предприятия розничной торговли.

Akhmedov A.A.

DEVELOPMENT OF RETAIL TRADE IN THE DIGITAL ECONOMY

The article explores the ways of introducing digital technologies, the possibility of using relatively advanced technologies and organizing the trade and technological process, improving the quality of services, ensuring the success and efficiency of retailers. As a result of the introduction of digital technologies, new directions of activity, digital technologies and new business models have been noted, which will contribute to strengthening the level of healthy competition and will contribute to the development of the sales market and increase the competitiveness of domestic trade, regions and individual business entities.

Key words: economics, digital technologies, efficiency, models, entrepreneurship, competitiveness, regions, retailers.

Бояд тазаккур дод, ки таҳти таъсири рақобат технологияҳои рақамӣ ба омили муҳимтарини таъминкунандаи рушди устувори корхонаҳои савдо табдил ёфта истодаанд, ки дар паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба парламенти кишвар (2.12.2021с.) зикр шудааст [3]. Татбиқи технологияҳои рақамӣ имконияти истифодаи технологияҳои нисбатан мукамал ва ташкили раванди савдою технологӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, таъмини муваффақият ва самаранокии фаъолияти корхонаҳои савдору медиҳад.

Ҷанбаҳои назариявии ташаккули иқтисоди рақамӣ дар таҳқиқоти олимони хориҷӣ Негропонт Н., Тапскотт Д., Лэйн Н., олимони рус Макаров В.С., Дятлов С.А., Кастелс М. ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Асосҳои концептуалии иқтисодиёти рақамӣ бори нахуст аз тарафи олими канадагӣ Дон Тапскотт дар кори илмӣ ӯ бо унвони “Иқтисоди рақамӣ” таҳия гаштаанд. Аз рӯи ақидаи Дон Тапскотт, ба сифати хусусияти асосии иқтисодиёти рақамӣ ташаккули шакли рақамӣ ва ё электронии пешниҳод ва интиқоли иттилоот, ки барои аксари маълумоти мавҷуда хос аст, баромад мекунад. Шакли рақамии иттилоот мубодилаи шабакавии доимиро дар байни субъектҳои иқтисодиёт дар шароити ҳамгироии виртуалӣ ва воқеӣ тақозо дорад.

Дар сатҳи конунгузорӣ дар давлатҳои гуногун хангоми муайян кардани мафҳуми “иқтисоди рақамӣ” бештар аз нигоҳи фаҳмиши худ ба моҳияти зухуроти тадқиқшаванда арзёбӣ мекунад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ низ дар муайян кардани моҳияти иқтисоди рақамӣ андешаи умумӣ ва ягона вучуд надорад. Дар аксари сарчашмаҳои хориҷӣ бештар ба технологияҳои таваҷҷуҳ зоҳир мегардад, ки онҳо асоси иқтисоди рақамиро ташкил медиҳанд.

Ба андешаи мо, мафҳумҳои, ки аз тарафи ташкилотҳои байналмилалӣ дода мешавад, бештар вобаста ба ҳадаф ва вазифаҳои созмонҳои зикршуда пешниҳод гаштааст ва моҳияти тағйироти баамаломадаро, ки иқтисоди рақамиро тавсиф медиҳад дар умум нишон дода наметавонанд ва алоқаи ин гузаришро бо технологияҳои инъикос намекунад.

Ҳамин тариқ, дар марҳилаи ҷорӣ рушди назарияҳои илмӣ масъалаи муайян кардани моҳияти иқтисоди рақамӣ мубрама боқӣ мемонад.

Дар навбати худ, ба маънои васеъ иқтисоди рақамӣ – тамоюли ҷорӣ рушд, сатҳи нави ташкили на фақат муносибатҳои иқтисодӣ, балки ҳаёти ҷомеа, истеҳсолот ва ғайра мебошад, ки ба ҷузъи таркибии ҳамаи кишварҳо табдил ёфтааст. Тамоюли рушди иқтисоди рақамӣ бо мубодила ва тағйирдиҳии иттилоот, воситаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар вақти воқеӣ пайгирӣ шуда, ҳислати бартарафкунии монеаҳои ҷуғрофиро дорад.

Технологияҳои рақамӣ сохтори соҳавии иқтисодиёти бисёр мамлакатҳоро тағйир медиҳанд, ба рушди иқтисодиёти миллӣ ва афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мусоидат менамоянд. Таҷрибаи кишварҳои тараққикарда ва рӯ ба инкишоф аз нақши баланди иқтисоди рақамӣ дар ташаккули маҷмӯи маҳсулоти дохилии онҳо шаҳодат медиҳад. Масалан, ҳиссаи иқтисодиёти рақамӣ дар соли 2015 дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии ИМА 10,9 %, Чин – 10,0 %, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо – 8,2 % ва Россия – 3,9 %-ро ташкил додааст. Ба шарофати технологияҳои рақамӣ тайи 15 соли охир дар Чин ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар нафар аҳоли қариб 4 маротиба афзудааст.

Иқтисодиёти рақамӣ ва технологияҳои рақамӣ бо технологияҳои имкониятҳои Интернет робитаи ногусустанӣ доранд. Маълум аст, ки истифодабарандагони технологияҳои Интернет торафт бисёр шуда истодаанд, ки мутобикан ба он миқдори потенциалии субъектҳои иқтисодиёти рақамӣ низ афзун хоҳад гашт.

Дар савдои чакана, дар фарқият бо дигар соҳаҳои иқтисодиёт, технологияҳои рақамӣ нисбатан ғаълтар ворид шуда истодаанд ва албатта он ба тағйирёбии самтҳои рушди савдо вобаста ба қонеъ намудани тақозои ҳар як харидор таъсир мерасонад. Дар ин бахш тағйирёбии сифатӣ, аз он ҷумла дар самти равандҳои савдою технологӣ, барномаҳои ҳавасмандгардонии истеъмолгарон, стандартҳои хизматрасонӣ, шаклҳо ва усулҳои савдо татбиқ ёфта истодаанд, ки онҳо бешубҳа торафт хусусияти рақамӣ ва барномавири соҳиб хоҳанд гашт.

Дар шароити муосир савдои чакана яке аз намудҳои фаъолияти иқтисодии босуръат рушдбанда ба ҳисоб меравад, ки дар он навгонҳои рақамӣ фаъолна татбиқ шуда истодааст. Тибқи ақидаи коршиносон васеъшавии маҳсулоти рақамӣ дар раванди савдою технологӣ савдои чаканаро дар қатори бонкҳо, ширкатҳои суғурта ва саноати технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба соҳаи пешбари рақамикунонӣ наздик мекунад [1].

Масъалаи омӯзиши иқтисодиёти рақамӣ ва технологияҳо, инчунин дурнамо, ҳавфҳои имконпазире, ки бо ин зухурот алоқаманд аст, дар маркази диққати ҳам зинаи давлатӣ ва ҳам олимону намоёндагони тичорат қарор дорад.

Дар натиҷаи воридкунии технологияҳои рақамӣ самтҳои нави тичорат, технологияҳои корӣ ва моделҳои нави соҳибкорӣ пайдо карда мешаванд, ки онҳо сатҳи рақобатро пурзӯр намуда, ба васеъшавии бозори фурӯш ва рақобатпазирии кишварҳои алоҳида, минтақаҳо, соҳаҳо ва субъектҳои алоҳидаи соҳибкорӣ мусоидат менамоянд.

Савдои чакана дар шароити муосир таъсири нисбатан бузурги технологияҳои рақамиро ҳис мекунад. Рақамикунонии савдои чаканаи ҷаҳонӣ дар сатҳи хеле баланд қарор дорад ва он тадричан аз шаклҳои (форматҳои) анъанавӣ ба усулҳои савдои шакли онлайн-фурӯш ва рушди фаъоли платформаҳои рақамию тичорати электронӣ вобаста аст.

Бояд қайд кард, ки технологияҳои тичорати электронӣ ягона технологияи рақамӣ дар савдои чакана маҳсуб намеёбанд. Аз сабаби он, ки ақидаи ягонаи консептуалӣ доир ба фаҳмиши технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана, унсурҳои он, маҳсулот ва шабакаҳои паҳншавӣ вучуд надоранд, мо тасмим гирифтём, ки технологияҳои рақамии дар соҳаи савдои чакана истифодашавандаро нисбатан пурратар баррасӣ намоем.

Технологияҳои рақамӣ ба савдои чакана низ таъсири назаррас мерасонанд. Савдои чаканаи муосир яке аз бахшҳои инноватсионӣ ва зудрушдёбандаи иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, сатҳи баланди татбиқи технологияҳои рақамиро доро аст, ки он ба харидори ниҳой ва дараҷаи баланди хизматрасонии савдо дар тамоми зина ва шабакаҳои фурӯш нигаронида шудааст. Ба андешаи мо, соҳаи савдои чакана мавҷи бесобиқаи инноватсияҳоро аз сар гузаронида истодааст. Албатта технология нақши зарурро мебозад, аммо ин нерӯи ягонае намебошад, ки кор мекунад. Моделҳои нави бизнес пайдо мешаванд ва онҳо ба тамоми зина ва ё занҷири тичорати электронӣ таъсири амиқ мерасонанд. Дар баробари ин, дар рафтори истеъмолгарон низ тағйирот дида мешавад.

Ҳамин тавр, технологияҳои рақамӣ ба тағйирёбии парадигмаҳои рушди савдои чакана, гузариши савдои чакана ба технологияи рақамӣ сабаб мешаванд. Моҳияти парадигмаи нави савдои чакана ба фардикунонии фурӯш дар асоси технологияҳои рақамии муосир оварда мерасонад, ки вай дар сатҳи ҳадалимкон консепсияи мизочмехвариро татбиқ менамояд, равандҳои савдою технологиро самаранок намуда, ба ғояҳои иқтисодиёти рақамӣ ҷавобгӯ мебошад.

Ба ақидаи мо, қарорҳои рақамиро дар савдои чакана ба ду гурӯҳи шартӣ чудо кардан мумкин аст: технологияҳое, ки ба харидор нигаронида шудаанд ва технологияҳое, ки ба тақмили раванди ташкили фурӯш нигаронида шудаанд.

Қайд намудан зарур аст, ки ҳамаи технологияҳои рақамӣ бо ҳам алоқаманд мебошанд, ҳосияти мутобиқшавиро доранд ва ҳамдигарро пурра мекунанд, ки онро дар таҷрибаи рушд ва истифодаи қарорҳои рақамӣ дар савдои чакана собит намудааст.

Яке аз шаклҳои технологияи рақамии муосир ва муҳаррики рушди фурӯши онлайн савдои мобилӣ ба ҳисоб рафта, тавассути таҷҳизоти рақамии мухталиф, ба монанди гаджетҳо, смартфонҳо, планшетҳо ва пайвастшавии беноқил ба шабакаи ҷаҳонӣ амалӣ мегардад. Коршиносони ширкати машваратии Deloitte рушди босуръати фурӯши мобилиро қайд намудаанд. Харидорон таҷҳизоти рақамии мобилиро истифода бурда, ба ҳисоби миёна ду маротиба зиёдтар маблағро барои харид нисбат ба харид дар мағозаҳои анъанавӣ сарф мекунанд [4].

Рушди бошиддати фурӯш дар бахши савдои мобилии рақамӣ субъектҳои савдои чаканаро маҷбур мекунад, ки маблағҳои калонро ба коркарди замимаҳои мобилӣ, сомонаҳои худӣ, системаҳои пардохти мобилӣ ва дигар технологияҳои рақамиро равона созанд. Беҳтарсозии замимаҳо ба сифати пурракунии шакли мобилии сомона ба онҳо имконият медиҳад, ки миқдори харидорон ва ҳаҷми фурӯшро тавассути таҷҳизоти мобилӣ афзун намоянд. Масалан, дар соли 2017 дар Амрикои Шимолӣ саҳми корхонаҳои савдои чакана, ки замимаи мобилиро доштанд, тақрибан 70 %-и ҳаҷми умумии фурӯшро дар бахши савдои рақамии мобилӣ ташкил додааст.

Таҷрибаи рушди савдои чакана нишон медиҳад, ки технологияҳои рақамӣ дар соҳаи платформаҳои замимаҳои мобилӣ ба ташаккули ҳамкориҳои корхонаҳои савдои чакана бо харидорони потенциалӣ мусоидат мекунанд.

Бо ёрии замимаҳои мобилӣ дар смартфонҳо харидорон имконияти ташаккул ва истифодаи рӯйхати виртуалии харид; ҷустуҷӯи маълумот оид ба хизматрасониҳои мағоза; татбиқи ҳадамоти геопозиционӣ ва навигатсионӣ; ҷустуҷӯ ва дидани номгӯи маҳсулот;

сканеркунии штрих-кодҳо ва дастрасии маълумот оид ба маҳсулотро дар вақти воқеӣ (онлайн) пайдо мекунанд. Бо ёрии замимаҳои рақамӣ харидорон манфиатнокии харидро муайян мекунанд, фурушандагон бошанд таҷриба ва хоҳиши мизочони мақсаднокро мушоҳида намуда, бо онҳо робитаро барқарор мекунанд.

Яке аз қарорҳои рақамие, ки алоқаи самаранокро бо мизочони потенциали ташкил мекунанд, ин шабакаҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки онҳоро дар савдои чакана ғайбона истифода мекунанд. Шабакаҳои иҷтимоӣ имкон медиҳанд, ки ҳар як шахс саҳифаи шахсии худро дар Twitter, Facebook, Instagram ва дигар сомонҳо кушояд. Дар он дар речаи онлайн мубодилаи иттилот ва фикру ақидаҳои ҳамдигар ба миён меояд. Дар натиҷаи истифодабарии шабакаҳои иҷтимоӣ ва “инфироидкунии” интернет ба фурушандагон маълумоти пурра доир ба харидорон ва доираи истеъмолгарон мақсаднок дастрас шуд. Фурушандагон дар кушодани блогҳои шахсиашон дар платформаҳои рақамии шабакавӣ бо мақсади шиносонидани тамғаи худ ва ҷалби харидорон ғайбона мекунанд.

Чӣ хеле, ки таҷрибаи рушди савдои чакана нишон медиҳад, технологияҳои биометрӣ ҳангоми бақайдгирии харидорон дар вақти воридшавӣ ба мағоза истифода бурда мешавад. Вай имконият медиҳад, ки мунтазамии ба мағоза омадани харидори мушаххас ва номгӯи молҳои харидшаванда муайян карда шавад ва аз тарафи кормандони корхона барои ташаккули пешниҳоди инфиродӣ истифода бурда шавад. Дар хориҷи кишвар фурушандагон технологияҳои биометрии шинохтани овоз, симои харидор, имзоҳои биометрӣ ва дигар намуди технологияҳоро хеле ғайбона барои ташкили фармоиш истифода мекунанд. Бо воситаи ин технологияҳо кормандон аз харидор бори дуюм ин маълумотро пурсон намешаванд, чунки аллакай ин маълумот дар саҳифаи онҳо сабт шудааст. Дар баробари ин, қайд намудан зарур аст, ки ҳар як харидор имконияти хизматрасонии савдору бо баҳисобгирии хусусиятҳои дорад, зеро ки торафт сатҳи талаботи ӯ зимни пур шудани маълумоташ дар саҳифаи шахсияш меафзояд.

Масалан, таҷрибаи ширкатҳои британиягӣ, ки технологияи шинохтани симои харидорро ҳамчун воситаи пардохт санҷиданд, хеле шавқовар аст. Барои он ки фурушанда маблағро қабул кунад, кифоя аст, ки ӯ сурати харидореро, ки дар экрани планшети (телефон ё смартфон)-и ӯ инъикос шудааст, паҳш намояд. Ширкатҳои русиягии X5 Retail Group, Дикси, ВкусВилл технологияҳои шинохтани симо, чинс ва синну соли харидоронро барои ташаккули иттилооти маркетингӣ, таҳқиқи рафтори истеъмолкунанда, реклама ва ё таъмини беҳатарии хизматрасонии савдо истифода мекунанд. Шабакаи хӯришҳои “Бургер Кинг” ба ғайбияти худ системаи биометрии қайди вақти кориро барои кормандонаш ворид намудааст. Ин система аз рӯи тасвири рағҳои дастони онҳо кор карда, ғалатҳо ва ё дурӯғҳоро истисно мекунанд ва табели қайди вақти корӣ ба таври автоматӣ ташкил карда мешавад. Ин системаи нави бақайдгирии вақти корӣ дараҷаи интизоми меҳнатро хеле баланд бардошт ва дар баробари ин ба пастшавии хароҷот оид ба маблағи музди меҳнати кормандон дар ҳаҷми 15 % мусоидат намуд.

Ҳамаи ин гуфтаҳо хулосабандӣ намуда, қайд намудан мумкин аст, ки номгӯи технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана хеле фарох аст. Аксари онҳо дар савдои чаканаи ҷаҳонӣ бештар тараққӣ намудаанд, дар савдои чаканаи ватанӣ бошад доир ба баъзе аз қарорҳои рақамии мушаххас ақибмондагӣ ба назар мерасад. Ин бо он асос меёбад, ки роҳбарони шабакаҳои савдо ба манфиатнокии он то нобоварона нигоҳ мекунанд. Новобаста ба ин, тамоюли рушди савдои чаканаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки гузариши босуръат ба платформаҳои рақамӣ ва хизматрасониҳои нисбатан сифатноки рақамӣ дар кишвари мо низ, бахусус дар шаҳрҳои бузурттар, ба монанди Душанбе ва Хучанд амалӣ гашта истодааст.

Рушди минбаъдаи технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана ҳамчунин аз бисёр ҷиҳат аз ҳолат ва дастрасии инфрасохтори иттилоотию коммуникатсионӣ, ташаккули усулҳо ва дараҷаҳои мубориза бо киберчиноятҳо, рушди воситаҳои мобилӣ ва

пайвастишавии беноқил, коркарди стандартҳои ягонаи технологӣ, ҷустуҷӯи манбаҳои алтернативии энергия ва ғайра вобаста аст.

Бо ёрии технологияҳои рақамӣ самаранокии фаъолияти амалиётро баланд бардошта, мувофиқан ба ин арзиши молро паст намудан ва онҳоро дар бозор дастрас намудан мумкин аст. Дар баробари ин, бисёре аз субъектҳои савдои чакана чунин меҳисобанд, ки аксари истеъмолгарон ба навгониҳои технологӣ бо нигоҳи хуб муносибат намуда, онҳоро дар объектҳои савдо фаъолони истифода мебаранд. Чунончи, хазинаҳои худхизматрасонӣ, пардохтҳои бетамос, замимаҳои мобилии шабакаҳои савдо дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳарчи бештар маъруфият пайдо карда истодаанд. Дар ин ягон зарра ҷои шубҳа нест, чунки хазинаи худхизматрасониро ҳангоми харидории мол истифода бурдан нисбатан мусоидтар аст. Аввал ин ки, харидор дар навбати дуру дароз наистода, харидро дар вақти кӯтоҳ анҷом медиҳад. Дуюм – харидор мутмаин аст, ки ўро фиреб намедиҳанд.

Замимаҳои мобилии шабакаҳои савдо низ дар байни истифодабарандагон нисбатан маъруфият пайдо намуда истодаанд. Ин асосан бо он алоқаманд аст, ки истеъмолгар аз хонааш берун набаромада, аз аксияҳои арзоншавӣ, ки шабакаҳои савдо ташкил менамоянд, бохабар мешавад. Дар аксари чунин замимаҳо функсияи пайвандкунии кортҳои дисконти вучуд дорад. Ин аз он ҳисоб хуб аст, ки кортро бо худ доштан зарурат надорад, чунки ҳамаи амалиёт тавассути смартфон сурат мегирад.

Бояд тазакурр дод, ки бозори савдои чакана доимо дар тараққӣ аст, технологияҳо рушд ёфта, ба раванди савдо ва ҳаёти рӯзмарраи ҷомеа дохил шуда истодаанд ва ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти инсон мегарданд.

Субъектҳои савдои чакана бояд ба одатҳои нави истеъмолгарон воқуниш нишон дода, самтҳои афзалият ва сармоягузориҳои худро вобаста ба он иваз намоянд. Ҳамин тариқ, онҳоро зарур аст, ки диққати худро ба тамоюли тағйирёбии фурӯш тавассути смартфонҳо ва таассуроти харидорон аз ташрифашон ба мағоза равона намоянд. Дар баробари ин, хизматрасонии бисёршабакавиро таъмин намудан зарур аст, чунки мағозаҳои муқаррарӣ то ҳанӯз ҷои асосии харидкунӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар натиҷаи татбиқи технологияҳои рақамӣ самтҳои нав ва муосири бизнес, стратегияҳои корӣ, бизнес-моделҳо пайдо мешаванд, ки онҳо татбиқи худро дар бахши бозорҳои виртуалӣ, тичорати электронӣ, молҳои электронӣ, хизматрасониҳо ва пардохтҳо меёбанд. Технологияҳои рақамӣ босуръат тараққӣ ёфта истодаанд, чунки самарани баланди иқтисодиро дар асоси ҳамгирии дастоварҳои Интернет ва ҷанбаҳои инноватсионӣ ба фаъолияти иқтисодӣ дар веб-фазо нишон дода истодаанд.

Тағйирот дар савдои чакана дар натиҷаи ҷорӣ шудани технологияҳои рақамӣ хусусияти барногаштаниро дорад ва он зарурати дар оянда таҳқиқ намудани ин масъала ва рақамикунии савдори ба миён меорад.

Бояд қайд намоем, ки масъалаи хеле муҳим дар раванди таҳқиқи мавзӯи диссертатсия – ин омӯзиши таҷрибаи пешқадами мамолики хориҷӣ ба ҳисоб меравад, зеро раванди рақамикунии соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, аз он ҷумла савдои чакана дар ин кишварҳо вобаста ба сабабҳои маълум нисбат ба ҷумҳурии мо пештар оғоз гардид ва онҳо аллақай дорой таҷрибаи ғанӣ мебошанд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки барномаҳои давлатӣ, стратегияҳои рушд ва ҳавасмандгардонии технологияҳои рақамӣ ва рақамикунии иқтисодиёти миллӣ ва соҳаҳои саноат дар шароити муосир дар дахҳо кишварҳои ҷаҳон, аз он ҷумла дар сатҳи байнидавлатӣ таҳия ва амалӣ шуда истодаанд. Дар робита ба ин, барномаҳои миллии мамлакатҳои пешсаф дар самти гузариши рақамӣ, бахусус кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА, Ҷопон, Ҷумҳурии Корея ва Чинро барои муайян кардани афзалиятҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва имконияти истифодаи таҷрибаи онҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ менамоем.

Яке аз пешоҳангони раванди рақамикунонӣ ва идеологи асосии концепсияи «Саноат 4.0» Олмон ба ҳисоб меравад, ки ҳанӯз соли 2011 стратегияи давлатиро бо номи Industrie 4.0 расман муаррифӣ намуда буд.

Дар натиҷаи татбиқи барномаи Industrie 4.0 дар марҳилаи то соли 2020 дар Олмон ба нақша гирифта шуда буд, ки ҳосилнокии меҳнат ба ҳисоби миёна 18 % баланд бардошта шавад. Дар баробари ин сатҳи рақамикунонии кишвар бояд то соли 2021 82 % баланд бардошта мешуд. Қабули қарор дар асоси маълумот ва моделҳои рақамӣ бошад то 90 % дар соли 2020 дар муқоиса бо 52%-и соли 2016 пешбинӣ гардида буд. Бо мақсади татбиқи лоиҳаи Industry 4.0 дар Олмон 2020 маблағгузорӣ дар андозаи қариб 900 миллиард доллари ИМА дар назар дошта шудааст. Маблағгузорӣ бояд ба технологияҳои рақамӣ, таҷҳизоти алоқа, барнома ва замимаҳо, низомҳои идоракунии истеҳсолот, омӯзонидани қормандон ва ғайраҳо равона карда шавад.

Ба ғайр аз концепсияи умумии Industrie 4.0 дар Олмон дигар стратегияҳо ва барномаҳои ба ҳамин монанд таҳия ва роҳандозӣ шуда истодаанд, чунончи Smart Networking Strategy, ки дар заминаи он барномаи Digital Agenda муаррифӣ шуда буд.

Дар Фаронса моҳи июли соли 2015 «Альянси саноати оянда» (Alliance pour l'Industrie du Futur) ташкил ёфт ва он ташкилотҳои мухталифро аз ҳисоби бахши хусусӣ, муҳити илмӣ ва як қатор муассисаҳои давлатиро дар бар мегирад.

Дар стратегияи нави Британияи Кабир (UK Digital Strategy 2017), ки 01 марти соли 2017 нашр гардида буд, ҳафт самт нишон дода шудааст: инфрасохтори рақамӣ, дастрасӣ ба маълумоти рақамӣ барои ҳар як нафар, шароити беҳтарин барои соҳибқорӣ тавассути интернет, кӯмак ба тичорат барои рақамикунонӣ, бехатарии киберфазо, хизматрасонии давлатии онлайн, истифодаи маълумотҳои чамъшуда дар иқтисодиёт. Дар нақша гирифта шудааст, ки панҷ маркази технологӣ барои дастгирии ташаббусҳо ташкил карда шаванд. Ба аҳоли ҷиҳати омӯзиш ва азхудкунии малака ва маҳорати рақамӣ хизматрасониҳои ройгон пешниҳод карда мешавад. Дар қорҳои илмию таҳқиқотӣ роҷеъ ба робототехника ва тафаккури сунъӣ 17,3 миллион фунт маблағгузорӣ карда мешавад. Интизор меравад, ки дар соли 2035 давлат аз маблағгузориҳои равонакардашуда 654 миллиард фунт даромад ба даст меоварад.

Дар шароити муосир зинаи муҳими асосии сиёсати саноатии Нидерландияро Барномаи фаъолият дар соҳаи “саноати боақл” (Smart Industry Action Agenda 2015) ташкил медиҳад. Хусусияти ин барнома – сохтани экосистемаҳои самаранок (smart ecosystems), шабакаҳои ширкатҳои хусусӣ ва муассисаҳои илмию таҳқиқотӣ мебошад. Дар амалия ин ташкилкунии лабораторияҳо (field labs), объектҳои инфрасохтори саноатӣю технологӣ буда, дар таркиби он ширкатҳои хусусӣ ва ташкилотҳои давлатии илмию таҳқиқотӣ ба таври муштарак қарорҳои самаранок ва маҳсулоти саноати “боақл”-ро қоркард, санҷиш ва татбиқ менамоянд. Зимни ин муносибати байнифаннӣ истифода бурда мешавад: field labs бояд қори муштаракӣ самаранокӣ ширкатҳои баландтехнологӣ ва муассисаҳои таҳқиқотиро аз соҳаҳои мухталифи саноат, соҳаи хизматрасонӣ ва бахши кишоварзӣ (бахши кишоварзии Нидерландия яке аз истеъмолгарони асосии технологияҳои нав ба ҳисоб меравад) таъмин намояд [5].

Ҳукумати Чин пайваста гузариши рақамиро роҳандозӣ мекунад. Моҳи марти соли 2015 стратегияи миллии «Интернет+» (Internet Plus) қорӣ гардида буд. Дар ин стратегияи ҳамгиройӣ якҷанд самтҳои қалидии рушди минбаъдаи технологияҳои рақамӣ дар алоқамандӣ бо дигар соҳаҳои саноат, бахши кишоварзӣ, соҳаи молиявӣ ва ниҳодҳои давлатӣ нишон дода шудааст. Ҳамчунин аз соли 2015 барномаи давлатии ҚХЧ “Дар Чин истеҳсол шудааст 2025” (Made in China 2025, 中国制造2025) амалӣ шуда истодааст, ки мақсади он нигоҳдории мақоми “фабрикаи ҷаҳонӣ” бо ёрии технологияҳои нав мебошад. Тибқи маълумоти расмӣ, бевосита ба ин Барнома 1078 лоиҳа муносибатдоранд, ки барои амалишавии онҳо Пекин 577 ташкилот: 112 донишгоҳ, 225 муассисаҳои давлатии илмию

таҳқиқотӣ ва 220 ширкатро маблағгузорӣ мекунад. Ғайр аз ин, моҳи июли соли 2017 аз тарафи Шӯрои давлатии ҚХЧ “Нақшаи миллии ҳавасмандгардонии коркардҳои технологӣ дар соҳаи тафаккури сунъӣ” тасдиқ гардид. Дар назар дошта шуда буд, ки соли 2020 Чин бояд бо “кишварҳои асосии пешсаф дар соҳаи коркарди тафаккури сунъӣ баробар шавад”, худи технологияҳои тафаккури сунъӣ бошанд, бояд муҳаррики нави рушди иқтисодии ҚХЧ гарданд.

Аз соли 2025 Ҳукумати кишвар технологияҳои тафаккури сунъиро ҳамчун “пешбарандаи асосии иқтисоди Чин” қабул менамояд ва интизор аст, ки аз ҳисоби онҳо ҷаҳишҳои муҳимтарини илмию технологӣ бояд ба амал ояд. Дар ниҳоят, соли 2030 бояд мақсади асосӣ ба даст оварда шавад: соҳибшавии ҚХЧ ба пешсафи ҷаҳонии инноватсионӣ дар соҳаи технологияҳои тафаккури сунъӣ.

Агар доир ба нишондиҳандаҳои мушаххаси миқдории саноати технологияҳои тафаккури сунъии ояндаи чинӣ назар афканем, аллакай соли 2025 ҳаҷми умумии он бояд аз ба 400 миллиард юан ва дар соли 2030 сатҳи муҳими психологӣ – 1 триллион юан (тақрибан 150 миллиард доллари ИМА)-ро соҳиб шавад.

Дар Чин низоми воситаҳои дастгирии давлатӣ амалӣ мегарданд, ки ба рушди технологияҳои рақамӣ нигаронида шудааст: танзими андозӣ, маблағгузориҳои давлатӣ, таҳияи стандартҳои ягона, амалигардлониҳои лоиҳаҳои озмоишӣ. Корхонаҳои соҳаи технологияҳои пешрафта андоз аз Ҷоидаро бо меъёри имтиёзнок пардохт мекунанд (15 % дар муқоиса бо меъёри стандартии 25 %), таълифгарони таъминоти барномавӣ бошанд, ду сол аз пардохти андоз озод буда, се соли дигар 50 %-и онро пардохт мекунанд. Аз тарафи давлат фонди дастгирии корҳои илмию таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ ва коркарди замимаҳо ва хизматҳо тавассути пешниҳоди грантҳо ва кӯмаки қарзӣ ташкил карда шудааст.

Дар Ҷумҳурии Корея таҳти дастгирии Ҷаёлонаи давлат ширкатҳои бунёдӣ мустақилона ба технологияҳои рақамии пешрафта сармоягузорӣ карданро оғоз намудаанд. Масалан, яке аз операторҳои бузургтарини ин давлат – SKT доир ба сармоягузориаш ба технологияҳои тафаккури сунъӣ ва интернет-ашёҳо зиёда аз 4 миллиард доллари ИМА эълон намуд. Оператор зарурати ҳамкориро дар тараққиёти технологияҳои нав қайд намуда, ҷалбукунии стартапҳои маҳаллиро барои ҳалли масъалаҳои дақиқ ба нақша гирифтааст.

Дар ИМА бошад, Барномаи ягонаи давлатии рушди технологияҳои рақамӣ вучуд надорад, аммо дар солҳои мухталиф якҷоя бо соҳибкорони инфиродӣ ва ҷомеаи илмӣ ташаббусҳои технологияи махсус ҷорӣ шуда буданд. Ба сифати намуна чунин ташаббусҳои федералро дар соҳаи ҳисобкунии абрӣ (дар соли 2009) ё барномаи президент Б.Обама доир ба ташкилкунии шабакаҳои нави истеҳсолоти саноатии пешсаф (AMP – Advanced Manufacturing Partnership, дар соли 2011) бо иштироки вазоратҳои калидии федералӣ ва ширкатҳои технологияи бузургтарини ИМА-ро овардан мумкин аст. Барнома сармоягузориҳои зиёда аз 500 миллион долларро ба чунин соҳаҳои калидӣ: ташкили базаи истеҳсолии ватанӣ барои соҳаҳои амнияти миллии муҳим – сохтани батареяҳои пуриқтидори сайёр; биомаводҳо ва маводҳои композитии пешрафта; сарчашмаҳои алтернативии энергияи тоза; камкунии вақти коркард ва воридкунии маводҳои муосир; сармоягузорӣ ба ташкилкунии насли ояндаи робототехника; коркарди равандҳои истеҳсолоти каммасраф дар назар дорад.

Моҳи декабри соли 2017 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон Барномаи давлатии комплекси “Қазоқистони рақамӣ”[2], ки ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии ҳар як шаҳрванди кишвар аз ҳисоби истифодаи технологияҳои рақамӣ нигаронида шудааст, тасдиқ карда шуд. Дар солҳои 2018-2022 гузаронидани корҳо аз рӯи панҷ самтҳои калидӣ: рақамикунонии соҳаҳои иқтисодӣ, гузариш ба ҳукумати рақамӣ, амаликунии “Роҳи абрешими рақамӣ”, рушди сармояи инсонӣ, ташаккули экосистемаи инноватсионӣ ба нақша гирифта шудааст. Дар доираи самтҳои зикршуда 17 вазифаҳои

аввалиндараҷа ва 120 лоиҳа тасдиқ гардид. Ҳамаи лоиҳаҳо ва чорабиниҳое, ки дар доираи Барномаи “Қазоқистони рақамӣ” татбиқ мешаванд, ба таъмини шаффофият ва самаранокии идоракунии давлатӣ, баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳоли, беҳтаркунии сифати хизматрасониҳои таълимӣ ва тибӣ, инчунин оптимизатсияи муҳити сармоягузорӣ, афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва рушди ҳиссаи соҳибқориҳои хурду миёна дар сохтори ММД ёрӣ мерасонад.

Соли 2010 дар доираи татбиқи стратегияи умумии «Аврупо 2020» аз тарафи кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ташаббуси махсуси «Аврупои рақамӣ» (Digital Europe) ҷорӣ шуда буд, ки дар он диққати асосӣ ба ҳавасмандгардонии рушди умумиаврупоии интернет-иқтисодиёт равона карда шудааст. Ҳамон сол “Барномаи рақамӣ барои Аврупо” (Digital Agenda for Europe) нашр гардид, ки он таҳияи равишҳои умумӣ ва афзалиятҳои кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо дар муносибат бо рушди минбаъдаи бахшҳои рақамии иқтисоди аврупоӣ ва чорабиниҳо оид ба ҳавасмандгардонии инноватсияҳои рақамиро дар назар дошт. Моҳи апрели соли 2016 Комиссияи аврупоӣ ташаббуси нави маҷмӯавии Digitalising the market – digitising European industry-ро ба нашр расонд, ки дар он гурӯҳи васеи восита ва механизмҳои дастгирии минбаъдаи рақамикунонии саноат ва бахши хизматрасонии аврупоӣ қайд шуда буд.

АДАБИЁТ

1. Куприяновский В.П. Розничная торговля в цифровой экономике/ В. П. Куприяновский, С.А. Синягов, Д.Е. Намиот, А.П. Добрынин, П.В. Куприяновский //International Journal of Open Information Technologies vol. 4, no. 7, 2016, P. 1-11.
2. Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан»: Постановление Правительства Республики Казахстан, 12 дек. 2017 г., № 827 // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>. Digitising European Industry // European Commission [Electronic re-source]. – Mode of Access: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/policies/digitising-european-industry>.
3. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 26.12.2021
4. Тарасова Е.Е. Инновации в коммерческой деятельности [Текст] / Е.Е. Тарасова, Е.В. Матузенко, Ю.А. Наплекова // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. - 2018. - №. 2(69). - С. 198-209.
5. Шмелев, П. Цифровая трансформация: время первых / П. Шмелев // Газпром нефть [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gazprom-neft.ru/press-center/sibneft-online/archive/2018-may/1589540/>.

Дадоматов Д.Н., Абдуллоев М.М.

НАЛОГОВЫЕ И ИНЫЕ ЛЬГОТЫ ДЛЯ СУБЪЕКТОВ СВОБОДНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЗОНЫ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются создание свободно экономической зоны в республике и по миру, а также практика организаций деятельности СЭЗ для предоставления налоговых и таможенных льгот для его субъектов. Авторы приводят анализ деятельности СЭЗ-ов по республике и за рубежом за последние несколько лет, а также виды льгот для субъектов СЭЗ зарубежных стран. Авторы указывают на роль СЭЗ как институту, нуждающемуся в финансово-экономической поддержке инновационной деятельности, которая непосредственно приведёт к формированию крупных инновационно - промышленных групп в стране.

Ключевые слова: экономические институты, создание свободных экономических зон, льготные условия хозяйственной и предпринимательской деятельности, поддержание бизнеса и инвестирования, налоговые, таможенные и иные льготы, прямые инвестиции.

Дадоматов Д.Н., Абдуллоев М.М.

ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗИЮ ҒАЙРИАНДОЗӢ БАРОИ СУБЪЕКТҲОИ МИНТАҚАИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Эзоҳ: Дар мақола оид ба таъсиси минтақаи озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷаҳон оварда шуда, инчунин амалияи ташкили МОИ барои пешниҳоди имтиёзҳои андозию гумрукӣ барои субъектҳои худ пешниҳод шудааст. Муаллифон таҳлили фаъолияти МОИ-и ватанӣ ва кишварҳои хоричиро дар солҳои охир овардаанд ва намудҳои имтиёзҳо, ки аз ҷониби ин МОИ пешниҳод мешаванд. Муаллифон нақши МОИ-ро ҳамчун муассисае, ки ба дастгирии молиявӣ иқтисодӣ ва инноватсионӣ ниёзманданд, ишора мекунанд.

Калидвожаҳо: интститутҳои иқтисодӣ, ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ, шароитҳои имтиёзнок барои фаъолияти хоҷагидорӣ ва соҳибкорӣ, пешбурди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ, имтиёзҳои андозию гумрукӣ ва дигар имтиёзҳо, сармоягузори мустақим.

Dadomatov D.N., Abdulloev M.M.

TAX AND OTHER BENEFITS FOR SUBJECTS OF THE FREE ECONOMIC ZONE AS A FACTOR OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the creation of a free economic zone in the republic and around the world, as well as the practice of organizing the activities of the FEZ to provide tax and customs benefits for its subjects. The authors provide an analysis of the activities of FEZs in the republic and abroad over the past few years, as well as types of benefits for FEZ subjects of foreign countries. The authors point to the role of the FEZ as an institution in need of financial and economic support for innovation activities, which will directly lead to the formation of large innovation and industrial groups in the country.

Key-words: economic institutions, creation of free economic zones, preferential conditions for economic and entrepreneurial activity, business support and investment, tax, customs and other benefits, direct investment.

В современных реалиях мировой практики, в котором ежедневно увеличивается взаимовыгодное сотрудничество стран в мировом пространстве, всё более заметным становится активная роль финансово-экономических институтов, которые в свою очередь тем или иным образом влияют на данный процесс. Далее, принятая экономическая политика каждой отдельно взятой страны берёт курс на рост системной открытости, как экономической, так и социально политической системы государства, и для которой важной концепцией служат их многосторонние экономико-политические отношения.

В сегодняшних условиях рыночного соревнования захвата рынка стран, преобладают те, в которых имеются наиболее востребованные товары, и не важно какого оно качества (т.е. оно переходит на второй план), главное соотношение цены для покупателя. На примере Китая мы можем твёрдо утверждать данные слова, т.к. данная страна заполонила весь мир своим не дорогим и доступным товаром. Как всем известно, любой брендовый, качественный и дорогой, мировой товар имеет китайский аналог, который во многом дешевле оригинала, хотя по качеству оно уступает во много раз. Это говорит о том, что на дешёвой и доступной цене товар покупатель найдётся всегда.

Когда мы говорим о спросе и предложении известно, что спрос порождает предложение, и далее необходимо завоевать рынок, для того чтобы занять свою нишу в этом сегменте. Первые необходимые шаги в этом направлении Республика Таджикистан уже сделала, например, создание свободных экономических зон (СЭЗ), в котором ориентир направлен на поддержание отечественных производителей и инвесторов.

Создание СЭЗ в каждой отдельно взятой стране ориентируется на свои конкретные цели, и в свою очередь оно связано с некоторыми видами территориальных зон, разрешающих установить определённое количество задач.

Основной целью организации свободных экономических зон в нашей стране, это привлечение как отечественных, так и зарубежных инвестиций. Данное обстоятельство связано с тем, что в сегодняшних условиях конкуренции отечественное капиталовложение не в состоянии осуществлять технологическое обновление инфраструктуры.

Данное обстоятельство конкурентоспособности осуществляется при помощи современных реалий абсолютных преимуществ. Для такого мероприятия существуют определённые проблемы и не которые из них требуют незамедлительного решения. К таким проблемам можно отнести инновации или если быть точнее, её слабое развитие. Далее, можно сказать что данное обстоятельство пока в полной мере не используется в национальном стратегическом плане страны (хотя, оно является хорошим стимулом для развития национальной экономики, создания новых рабочих мест, привлечения дополнительных вливаний в экономику и т.д.), а другое обстоятельство — это то что отсутствует развитие высокого квалифицированного управления во всех сферах экономической деятельности.

СЭЗ - любая территория данной страны, в пределах которой устанавливаются какие-либо льготные условия хозяйственной и предпринимательской деятельности как таможенного, так и не таможенного характера. СЭЗ - это территория государства, на которой устанавливаются особый экономико-финансовый режим и особые льготные условия осуществления деятельности иностранных инвесторов и предприятий с иностранными инвестициями, а также отечественных организаций и граждан. Первая современная СЭЗ была создана в 1957 г. в районе международного аэропорта Шеннон в Ирландии на площади 100 га. В РФ СЭЗ стали создаваться с 1990 г. [3. с.132].

Практика организаций СЭЗ по миру показывает, что существуют четыре вида предоставления льгот.

ВИДЫ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ЛЬГОТ ДЛЯ СЭЗ:

<p>1) коммерческие – введение упрощённой системы зарубежных - коммерческих операций и отмены таможенных пошлин на экспорт и импорт;</p>	<p>2) финансовые – данные льготы предоставляются в виде пониженных цен на коммунальные службы, аренды земли и производственные сооружения, а также предоставления субсидий из бюджетных средств и льготных государственных кредитов;</p>	<p>3) фискальные – заключаются заинтересованности отдельных видов предпринимательства, т.е. льготами на налог на прибыль, налог на имущество, ставки налогов, доходы, которые временно или постоянно освобождаются от налогов;</p>	<p>4) административные – предоставляется со стороны администрации СЭЗ для упрощения процессов прибытия и убытия иностранных граждан, правила регистрации предприятий и исполнения других служб.</p>
---	--	--	---

Таблица1. Виды предоставления льгот для СЭЗ по миру в целом

По мимо таможенных и налоговых льгот имеются иные льготы, которые являются не мало важным фактором. Для Республики Таджикистан подходит третий вид предоставлений льгот – фискальные, т.к. данные привилегии исходят только со стороны государства.

На основании вышесказанного 17 мая 2004 года был принят закон о создании СЭЗ. Перед тем как был принят данный закон в стране были приняты ряд законодательных основ для создания и дальнейшего введения СЭЗ. Которое в свою очередь помогло созданию организации СЭЗ. Речь идёт о Законе «О свободных экономических зонах в Республике Таджикистан» и принятых на его основе других нормативных актах [1].

Сегодня в СЭЗ Республики Таджикистан количество субъектов составляют 72 предприятий, из которых есть и иностранные, и отечественные. Далее, до 2021 года в СЭЗ по республике новые рабочие места созданы для свыше 1000 человек из них на СЭЗ «Дангара» приходится 32%, на СЭЗ «Сугд»-61%, на СЭЗ «Пяндж»-3,1%, на СЭЗ «Ишкошим» приходится 1,8% и на СЭЗ «Куляб» приходится 1,7% [5, с. 125].

В 2020 году в регионах СЭЗ Таджикистана была произведена продукция на общую сумму 199,8 млн. сомони, из них в СЭЗ «Сугд» было произведено продукции на сумму 165,26 млн. сомони, в СЭЗ «Дангара» на сумму 34,5 млн. сомони, в СЭЗ «Пяндж» на сумму 0,05 млн. сомони. С основания СЭЗ по республике было произведено товаров и услуг на сумму 941,6 млн. сомони. [6]

Прямые инвестиции в 2020 году составили 43,3 млн. сомони и среди них 39% приходится на СЭЗ «Сугд», 56,1% на СЭЗ «Дангара» и 4,8% на СЭЗ «Пяндж». Субъекты СЭЗ РТ состоят из 72 отечественных и иностранных юридических, физических лиц и индивидуальных предпринимателей, из которых в СЭЗ «Сугд» зарегистрированы 19 отечественных, 6 зарубежных и 5 совместных субъектов, в СЭЗ «Дангара» 9 отечественных и 16 иностранных предприятия, в СЭЗ «Пяндж» 4 отечественных, 3 зарубежных и 4 совместных предприятия, в СЭЗ «Ишкошим» 5 юридических лиц, в СЭЗ «Куляб» 1 отечественный субъект [6].

Исходя из вышесказанного, можем отметить, что на сегодняшний день в стране действуют некоторые системы научно-производственных организаций, НИИ, ВУЗов и т.д. По своей сути, на сегодня, как не странно, они не могут быть главным показателем высокого уровня образования, которое в свою очередь стало бы толчком для развития интеллектуального потенциала страны. По мимо этого, действующие все виды промышленных предприятий являются морально отсталыми и не имеют возможности повысить конкурентоспособность в стране, что связано с несколькими действующими факторами:

- во-первых, результаты научной деятельности не имеют реального внедрения в производство;
- во вторых медленный темп развития инновационной деятельности;
- в-третьих, незаинтересованность работников сферы науки из-за отсутствия материального поощрения, а также раздробленный механизм отношений науки и производства;
- касательно использования инноваций в экономике, то оно не направлен на учёт необходимости рынка в инновационных элементах.

Естественно, данные показатели негативно действуют, на развитие научно-технического прогресса в стране и данному фактору нужны, оптимальные и действенные пути решения со стороны государства, для того чтобы обеспечивать нормальную инфраструктуру для всех участников научной среды. Именно с помощью стимулирования инновационных операций, в ближайшем будущем, мы сможем достигнуть максимальных целей, которые в свою очередь могут привести к высоким доходам.

Сегодня в мире касательно СЭЗ происходят разного рода поддержание инноваций, и в свою очередь оно достигается до того уровня что приводит к организации крупных промышленных групп. На наш взгляд данная стратегия осуществима если придерживаться нескольких правил:

- во-первых, предоставления налоговых, таможенных льгот, льготы по государственным пошлинам для субъектов предпринимательства, которые реально используют и осуществляют инновационную деятельность, а также цифровизация технологий и на их базе создать новые-современные высокотехнологические продукции, которых необходимо ввести в систему инновационного производства;
- во-вторых, критерии по которым должны отвечать требованиям и стандартам финансовых, материально-технических, а также, других видов поддержки инновационных проектов;
- уменьшение затрат стоимости патентных проектов по изобретению;
- увеличение заработной платы штатных служащих и работников всех категорий, ведущие деятельность в научной сфере, и размеры пенсии до уровня заработной платы и пенсионных выплат коммерческим организациям.

Основные виды поддержания бизнеса и инвестирования являются предоставления льгот, налогового и таможенного режима, т.к. основным источником доходов государства являются налоги и таможенные платежи, примеры предоставления льгот (таблица 2) для СЭЗ по всему миру имеют разные виды, например, СЭЗ в Бразилии предоставляет 5 видов налоговых льгот, СЭЗ в Литве 6 видов налоговых льгот, а в Румынии имеются 4 вида таможенных льгот.

Таблица 2. СЭЗ и льготы для них по миру

	Свободные экономические зоны стран	Налоговые льготы	Таможенные льготы	Иные льготы
1.	Свободные экономические зоны в Бразилии	1) налог на импортные товары для потребления внутри СЭЗ; 2) налог на промышленные товары, которые произведены в СЭЗ; 3) подоходный налог сроком до 10 лет; 4) налог на экспортные товары; 5) налога на обороты товарами и услугами;		
2.	Свободные зоны в Великобритании	1) Корпоративные и подоходные налоговые средства, используемые на капитальные расходы промышленного и коммерческого строительства; 2) Налог на хоз. деятельность промышленных и коммерческих объектов;		1) специальный упрощённый режим планирования застройки 2) уменьшены требования для предоставления статистических данных
3.	Свободные экономические зоны в Италии		отсутствуют авансовые таможенные платежи на товары, ввезённые в режиме временного импорта	ввоз в СЭЗ морским путём не взимаются пошлины или иные сборы;
4.	Свободные экономические зоны в Латвийской Республике		таможенные и особые льготы таможенного контроля предоставляются	

			только для лицензированных предпринимателей и руководству порта	
5.	Лиепайская специальная экономическая зона	<p>I. Льготы по косвенным налогам</p> <p>1. НДС-0%; 2. Акцизы зоны.</p> <p>II. Льготы по прямым налогам</p> <p>1. Налог на недвижимое имущество;</p> <p>2. Подоходный налог с предприятий</p> <p>III. Льготы по социальному страхованию</p>		
6.	Свободные экономические зоны в Республике Литва	<p>1. Налог на прибыль;</p> <p>2. Налог на доход физических лиц;</p> <p>3. Налог на загрязнение и за пользование природными ресурсами;</p> <p>4. Обязательные взносы по социальному страхованию и страхованию здоровья;</p> <p>5. Налог с оборота товаров установленные нормативными актами.</p> <p>6. Земельный налог по ставке в размере 50%.</p> <p>7. Предприятия СЭЗ, в которых инвестиции 1000000 евро, освобождаются от налога на прибыль</p>	- таможенные платежи - в порядке и в случаях, которые установлены нормативными актами по НДС, акцизу, налог на сахар.	

8.	Свободные зоны в Республике Македония		Перемещение товаров из-за границы и из местности Македонии в СЭЗ осуществляется без обложения таможенных пошлин.	
9.	Свободные экономические зоны в Нидерландах	Не взимается налоги для размещения в СЭЗ товаров для СЭЗ.	Не взимается импортная пошлина для размещения в СЭЗ товаров для СЭЗ.	
10.	Свободные зоны в Румынии	- льготы налога на прибыль по ставке - 5%; - льготы от уплаты НДС и акцизов внутри СЭЗ;	1. освобождение от уплаты таможенных платежей на транспортные средства для СЭЗ; 2. освобождение от уплаты таможенных на румынские стройматериалы для строительства СЭЗ; 3. освобождение от уплаты таможенных пошлин на товары, транспортируемые из одной СЭЗ в другую; 4. освобождение от уплаты таможенных пошлин при экспорте произведённых на территории СЭЗ товаров;	предоставляется выплата заработной платы иностранным сотрудникам в лях и в др. валюте.
11.	Свободные зоны в Сирии	из СЭЗ товар может быть вывезен в другие СЗ страны или за границу без налогов	из СЭЗ товар может быть вывезен в другие СЗ страны или за границу без таможенных пошлин	из СЭЗ товар может быть вывезен в другие СЗ страны или за границу без сборов

12.	Свободные зоны в Таиланде	- уменьшение на 50% нормальной ставки налога на доход юридических лиц		освобождение от импортных пошлин для сырья, предназначенных для дальнейшего экспорта;
13.	Свободные зоны в Турции	Физические и юридические лица, получившие лицензии до 6 февраля 2004 г. освобождаются от всех налогов до 31 декабря 2009 г.		Физические и юридические лица, получившие лицензии до 6 февраля 2004 г. освобождаются от всех сборов, пошлин при осуществлении деятельности в СЗ и связанных с такой деятельностью до 31 декабря 2009 г.
14.	Свободные зоны в Республике Югославия	К экспорту произведённых товаров в СЭЗ, используются положения нормативных актов, которые регулируют возврат налоговых сборов и поступлений.	При ввозе товаров, для введения деятельности на территории СЭЗ освобождается от уплаты таможенной пошлины.	При ввозе товаров, для осуществления деятельности в СЭЗ имеются льготы по ввозным сборам.

Источник: СЭЗ в мире-<https://rosez.ru/linksworld.html>. Дата обращения 25.01.2022

Таким образом, проанализировав СЭЗ зарубежных стран можем сделать некоторые выводы, в частности, свободные экономические зоны являются сравнительно новым явлением для Республики Таджикистан. Далее можем отметить, что организация и развитие свободных экономических зон, как таковой, являются одним из основных стратегий инвестиционной политики страны. На сегодняшний день в республике созданы пять свободно экономических зон в областях, исходя из этого, каждый из этих центров имеют возможность предложить иностранным и отечественным инвесторам реальные возможности инвестирования в производственную деятельность на всей территории свободной экономической зоны. Далее, для развития данных территорий появляются различного рода препятствия к основным из которых, относятся: во-первых, нехватка средств обращения для покупки сырья; во-вторых, обстоятельства и условия поставок сырья, которые в свою очередь не отвечают требованиям предприятий; физический и моральный износ производственной техники и технологии, которые не позволяют переработать сырьё, а также выпуск продукции в объёмах и в качестве, требуемым стандартом мирового и отечественного рынка и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дадоматов, Д.Н. Свободная экономическая зона – локомотив инновационного предпринимательства в Согдийской области [Текст] / Д.Н. Дадоматов, М.М. Эгамжулов // Вестник ТГУПБП. Научный журнал – Хучанд: №2 (87), 2021. С. 33-40.
2. Дадоматов, Д.Н. Инвестиции как основной элемент для развития регионального промышленного предпринимательства Таджикистана. [Текст] / Д.Н. Дадоматов, Б.М. Кузибаева // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. Научный журнал – Москва: №11 ч.6, 2017. С. 721-723.
3. Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях» от 12 мая 2007 года, Закон Республики Таджикистан «О внешнеэкономической деятельности Республики Таджикистан» от 27 декабря 1993 года, Постановление Правительства Республики Таджикистан от 9 августа 2004 года №340, Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2005 года №263, Закон Республики Таджикистан «О свободных экономических зонах» (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2011 г., № 3, ст. 167. Закон Республики Таджикистан от 02.01.2019 г., № 1581) – Источник:<http://ncz.tj/content> -Национальный Центр Законодательства при Президенте Республики Таджикистан. Дата обращения: 16.04.2022.
4. Клим, И.В. Роль особых экономических зон в инновационном развитии мировой и российской экономики [Текст] / И.В. Клим, Автореф. диссертации на соискание учёной степени кандидата экономических наук. <https://www.dissercat.com/content/rol-osobykh-ekonomicheskikh-zon-v-innovatsionnom-razvitii-mirovoi-i-rossiiskoi-ekonomiki>
5. Смитенко, Б.М., Противоречия глобализации мировой экономики. Современный антиглобализм и альтерглобализм [Текст] / Смитенко Б.М, Кузнецова Т.А. Монография. - М.: МГУП, 2005. -132с.
6. Тошев, О.Т. Интеграционные процессы в системе внешнеэкономических связей Республики Таджикистан: реалии и перспективы [Текст] / Тошев О.Т., Кандиёрова Д.О. Душанбе. Ирфон, 2002. 133 с.
7. Юридический анализ создания свободных экономических зон в Таджикистане. Анализ опубликован Агентством США по международному развитию (USAID) и подготовлен Проектом USAID по улучшению бизнес-среды, осуществляемым Корпорацией Прагма. 28 апреля 2008 г. <http://fez.tj/advantages/6-pravovaya-baza.html>. [Текст электронный] / Дата обращения: 06.12.2021 <http://fez.tj/advantages/6-pravovaya-baza.html>.
8. <https://rosez.ru/linksworld.html>. [Текст электронный] / Дата обращения 25.01.2022.

УДК 338 (575.3)

Алиматова У.Н.

**АСОСҲОИ ИЛМИИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ ИҚТИДОРИ СОҲИБКОРӢ
ДАР МИНТАҚАҲО**

Дар ин мақола таҳлили имкониятҳои самарнокӣ нерӯи соҳибкорӣ, шартҳои рушди иқтисодиёти минтақа, идоракунии равандҳои рушди иқтисодӣ соҳибкорӣ ва амсоли онҳо дида баромада шудааст. Чунон ки маълум аст, тараққиёт бо ҳаракат алоқаманд аст, ки дар натиҷаи он тағйироти сифатӣ, гузаштан аз ҳолати кӯҳна ба ҳолати нав ба амал меояд. Рушди иқтисодӣ мафҳуми «афзоиши тақрористеҳсолӣ ва тадриҷан ба амал омадани дигаргуниҳои мусбати сифатӣ ва сохторӣ дар иқтисодиёт, қувваҳои истеҳсолкунанда,

маориф, илм, маданият, сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли, сармоия инсонӣ» фаҳмида мешавад.

Вожаҳои калидӣ: самаранокӣ, рушд, иқтисодиёти минтақа, нерӯи соҳибкорӣ.

Алиматова У.Н.

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В РЕГИОНАХ

В данной статье анализируется потенциал для предпринимательства, условия экономического развития региона, управление процессами развития бизнеса и так далее. Общеизвестно, что развитие связано с движением, в результате которого происходит качественное изменение, переход от старого к новому. Экономическое развитие понимается как «рост воспроизводства и постепенное появление положительных качественных и структурных изменений в экономике, производительных силах, образовании, науке, культуре, уровне и качестве жизни людей, человеческом капитале».

Ключевые слова: эффективность, развитие, региональная экономика, предпринимательство.

Alimatova U.N.

SCIENTIFIC BASIS OF BUSINESS CAPACITY DEVELOPMENT MANAGEMENT IN THE REGIONS

This article analyzes the potential for entrepreneurship, the conditions for economic development of the region, management of business development processes and so on. It is well known that development is associated with movement, as a result of which there is a qualitative change, the transition from the old to the new. Economic development is understood as "the growth of reproduction and the gradual emergence of positive qualitative and structural changes in the economy, productive forces, education, science, culture, living standards and quality of life, human capital."

Keywords: efficiency, development, regional economy, entrepreneurship.

Дар доираи таҳлили имкониятҳои истифодаи самаранокӣ нерӯи соҳибкорӣ ҳамчун яке аз шартҳои рушди иқтисодиёти минтақа, идоракунии равандҳои рушди иқтисодӣ соҳибкорӣ, ҳамроҳангосии манфиатҳои давлат ва соҳибкорӣ дар ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Дар баробари ин, дар адабиёти илмӣ дарки бисёр муҳимтарин категорияҳои идоракунии рушди иқтисодӣ соҳибкорӣ (идоракунӣ, рушд, идоракунии рушд ва ғ.) ташаккули нерӯи соҳибкорӣ вучуд надорад. Таҳлили адабиёти илмӣ оид ба проблемаҳои рушди соҳибкорӣ бартарияти мутлақи нишондиҳандаҳои микродоро нишон медиҳад, ки динамикаи рушди соҳибкорӣ (шумораи корхонаҳои хурд, шумораи аҳоли дар онҳо, муомилот ва ғайра) тавсиф мекунанд [7]. Бешубҳа, афзоиши микродорӣ сурат мегирад, аммо он рушдро дар самти барои ҷомеа зарур инъикос намекунад.

Чунон ки маълум аст, тараққиёт бо ҳаракат алоқаманд аст, ки дар натиҷаи он тағйироти сифатӣ, гузаштан аз ҳолати кӯҳна ба ҳолати нав ба амал меояд. Рушди иқтисодӣ мафҳуми «афзоиши такрористеҳсолӣ ва тадриҷан ба амал омадани дигаргуниҳои мусбати сифатӣ ва сохторӣ дар иқтисодиёт, қувваҳои истеҳсолкунанда, маориф, илм, маданият, сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли, сармоия инсонӣ» фаҳмида мешавад [1].

Гуруҳи муаллифон кайд мекунанд, ки «рушд бар хилофи афзоиш, маънои тағйироти микродорӣ не, балки сифатро дорад: баланд бардоштани рақобатнокӣ,

самаранокии корхонаҳои хурд, дигаргуниҳои сохторӣ дар ин сектори иқтисодиёт, офариниш ва татбиқи инноватсияҳо дар соҳибкории хурд, дар калима, тағйироте, ки бо ба вучуд омадани ҳолати сифатан нави объект, ба амал баровардани иқтидори он, бебозгашт, пайгирӣ ва самти дигаргуниҳои ба амаломада ва ғайра алокаманд аст» [2.С.66-67].

Як қатор таърифҳои умумии истилоҳи «менечмент»-ро баррасӣ кардем. Дар баъзе луғатҳо «менечмент» ҳамчун «унсур, вазифаи системаҳои муташаккили дорои хусусияти гуногун: биологӣ, иҷтимоӣ, техникӣ, таъмини нигоҳдории сохтори мушаххаси онҳо, нигоҳ доштани тарзи фаъолият, татбиқи барнома, мақсади фаъолият» оварда шудааст [3. с. 1252]. Ожегов С.И менечментро ҳамчун «самти ҳаракати касе/чизе, роҳнамоии амали касе»-ро мешуморад [4. с.683]. Гершанок А.А. ва Ощепков А.М. чунин мешуморанд, ки менечмент «таъсири мақсаднокест, ки барои ҳамоҳангсозии фаъолияти муштараки одамон зарур аст» [5. с.310].

Дар маъхазҳои илмӣ таърифҳои дигаре низ ҳастанд, ки дар онҳо идоракуни чунин муайян карда мешавад: унсур, функсия, таъсир, раванд, натиҷа, интиҳоб ва ғайра.

Д.А.Новиков таъкид мекунад, ки «агар идоракуниро субъект анҷом диҳад, пас менечмент бояд ҳамчун фаъолият ҳисобида шавад» ва минбаъд «идоракуни ин фаъолият (органҳои идоракунианда) мебошад [6.216–257].

Барои ба манфиати ҷомеа истифода бурдани нерӯи амалигардида ва истифоданашудаи соҳибкорӣ, рушди онро идора кардан лозим аст. Барои мақсадҳои тадқиқот бояд аниқ қард, ки мо мафҳуми «идоракунии рушди нерӯи соҳибкории вилоят»-ро дар назар дорем. Дар доираи идоракунии рушди иқтидори соҳибкорӣ дар минтақа мо фаъолияти идоракунии мақомоти давлатиро дарк мекунем, ки ба тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ дар соҳаи соҳибкорӣ нигаронида шудааст, то ҳадафҳои стратегии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаро амалӣ созанд.

Идоракунии рушди иқтидори соҳибкорӣ сохтори дузинагӣ дорад: сатҳи милли ва минтақавӣ. Дар сатҳи милли принципҳои умумии татбиқи сиёсати иқтисодӣ дар соҳаи соҳибкорӣ муқаррар карда шуда, маҳз дар сатҳи минтақавӣ барои рушди соҳибкорӣ тадбирҳои мушаххас андешида мешаванд. Аз ин рӯ, таҳияи механизми идоракунии рушди нерӯи соҳибкорӣ бояд дар сатҳи минтақавӣ сурат гирад.

Тибқи назарияи системаҳо, потенциали соҳибкорӣ як зерсистемаи соҳаи соҳибкорӣ мебошад, ки зерсистемаи системаи иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ мебошад. Дар баробари ин, системаи иҷтимоию иқтисодии минтақа пайваста дар динамикӣ қарор дошта, аз омилҳои берунӣ ва дохилии рушд тағйир меёбад. Бинобар ин, «механизми ба таври муносиб интиҳобшудаи идоракунии рушди нерӯи соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки фаъолияти соҳибкорӣ танзим ва дастгирӣ карда, равишҳои навро ба рушди инноватсионӣ, иттилоотӣ ва илмию технологӣ таъмин намояд, рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ ва робитаи устуворро дар татбиқи унсурҳои механизми идоракунии рушди соҳибкорӣ таъмин намояд».

Дар сохтори системаи идоракунии соҳибкорӣ се сатҳи асосӣ вучуд дорад: давлатӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ. Ҳар як сатҳ як системаи муайяно ташкил медиҳад. Таҳлили сарчашмаҳои мавҷудаи идоракунии давлатии рушди иқтидори соҳибкорӣ имкон дод, ки се ҷузъи системаи идоракунии рушди корхона муайян карда шавад, ки ҳар кадоми онҳо вазифаҳои муайяно иҷро мекунанд:

- ҷузъи ташкилию ҳуқуқӣ. Мақсади асосӣ дастгирии институтсионалӣ (ҳуқуқӣ, сохторӣ), ташаккули инфрасохтори соҳибкорӣ, таъмини ҳамгирии соҳибкории хурду калон;
- функционалӣ - ҷузъи захиравӣ. Мақсади асосӣ тайёр кардан ва бозомузии кадрҳо, таъминоти ахборотӣ;
- ҷузъи барнома-ҳадаф. Мақсади асосӣ ташаккули барномаҳои мақсадноки рушд ва дастгирии соҳибкорӣ дар сатҳи давлатӣ ва минтақавӣ мебошад.

Байни элементҳои блокҳо, блокҳо ва сатҳҳои системаи идоракуни робитаи зич вучуд дорад.

Рушди иқтидори соҳибкорӣ дар шароити мавҷудияти берунӣ сурат мегирад, ки тадқиқотчиёни муосири хориҷӣ онро ҳамчун экосистемаи соҳибкорӣ тавсиф мекунад. Идоракунии потенциали соҳибкорӣ, ки ба концепсияи экосистемаи соҳибкорӣ асос ёфтааст, ин таҳияи “равишҳо ва абзорҳои навест, ки барои такрористеҳсоли васеи равандҳои эҷод, кашф ва истифодаи имкониятҳои соҳибкорӣ имкон медиҳанд”.

Таҳияи равешҳои нави идоракунии нерӯи соҳибкорӣ тағйироти сифатии ҷанбаҳои функционалии идоракунии, аз ҷумла банақшагири ва ташкилиро дар бар мегирад.

Функсияи банақшагири дар системаи идоракунии барои рушди нерӯи соҳибкорӣ, воқеан, раванди қабули қарорҳо мебошад, ки имкон медиҳад, ки дар оянда ба фаъолияти самаранок ва рушди соҳибкорӣ ноил гардем. Мазмуни ин раванд аз намуди назорат вобаста аст, ки дар намуди банақшагирии истифодашаванда инъикос меёбад. Типологияе, ки ба хусусиятҳои сифатӣ асос ёфтааст, чор намуди банақшагириро муайян мекунад, ки ба андешаи мо, онҳоро дар раванди идоракунии рушди иқтидори соҳибкорӣ истифода бурдан мумкин аст:

- банақшагирии реактивӣ - диққати худро ба таҷрибаи гузашта равона мекунад, кӯшиш мекунад, ки онро ба воқеияти вазъияти кунунӣ мутобиқ кунад. Дар банақшагирии реактивӣ ба назар гирифтани ҳолатҳои беруна, махсусан тағйироти ояндадори муҳити беруна кифоя нест. Ин намуди банақшагири аз рӯи принципи «аз поён ба боло» амалӣ карда мешавад, ки зиддияти муайяни ташкилӣ ба вучуд меорад: дониш дар бораи мушкилоти ҷорӣ дар сатҳи минтақавӣ ташаккул меёбад ва дар сатҳи давлатӣ қарор қабул карда мешавад. Чунин ихтилоф метавонад боиси паст шудани самаранокии идоракунии (самаранокии ташкилӣ) ва аз ин рӯ тамоми фаъолияти соҳибкорӣ гардад.

- банақшагирии ғайрифавол - ба нигоҳ доштани сатҳи бадастомада ва пешгирии тағирот равона шудааст. Баргари ин навъи банақшагири аз инҳо иборат аст: «эҳтиёткорӣ» барои пешгири кардани ҳолатҳои ғайриҷашмдошт; соддагӣ; имконияти кам кардани як қатор харочот бо идоракунии иқтидори соҳибкорӣ. Камбудии ин навъи банақшагири аз ин иборатанд: таҷрибаи пештара ба назар гирифта намешавад; пешгӯӣ гузаронида намешавад;

- банақшагирии пешакӣ (пешгӯӣ) - ба оянда нигаронида шудааст; риояи принципи мутобиқшавии стратегиро дар дарозмуддат таъмин менамояд ва ба ташаккули устуворӣ, ки дар ояндаи наздик ҳамеша кофӣ боқӣ мемонад, равона мекунад. Усули оптимизатсияи қарорҳо, усулҳои иқтисодӣ ва математикӣ ва воситаҳои таҳлилӣ васеъ истифода мешаванд. Баргариҳои идоракунии пешакӣ баҳодихии дурусти динамикаи омилҳои муҳити зист ва омодагӣ ба тағирот, инчунин имконияти истифодаи ангеҷаҳои иловагии рушд, ки дар ҷараёни пешгӯӣ дар идоракунии рушди иқтидори соҳибкорӣ пайдо мешаванд, мебошанд.

Идоракунии пешакӣ ҳам камбудии дорад. Дар байни онҳо нокифояи истифода бурдани таҷрибаи пеш-қадам, дар баъзе мавридҳо аз ҳад зиёд диққат додан ба пешгириҳо мебошад, ки чи тавре ки маълум аст, як шакли дурандешии оянда бо натиҷаҳои камтарини кафолатнок мебошад.

- банақшагирии интерактивӣ - ба гузашта, ҳозира ва оянда тамаркуз мекунад.

Хусусияти асосии банақшагирии интерактивӣ истифодаи принципи иштирок мебошад. Ин маънои иштироки ҳамаи субъектҳои низомии соҳибкорӣ дар раванди банақшагири, ҳамкори байни ҳамаи аъзоёни экосистема дар раванди ташаккули қарорҳои идоракунии, ки ба рушди иқтидори соҳибкорӣ нигаронида шудаанд, мебошад. Камбудии ин намуди планкашӣ мураккаб будани татбиқи он мебошад. Ва механизми махсуси ташкилӣ лозим аст.

Чунин ба назар мерасад, ки маҳз идоракунии ва банақшагирии интерактивӣ дар сурати татбиқи тамоми принципҳо, усулҳо ва равешҳои он дар идоракунии рушди нерӯи соҳибкорӣ бояд мавқеи пешсафро ишғол намояд. Зеро бо ёрии он пайвастигии

дарозмуддат ва таъсири мутақобилаи чузъҳои экосистемаи соҳибкорӣ ба даст оварда мешавад.

Фаъолияти идоракуни, мисли ҳама гуна фаъолият, ба дастгирии ташкилӣ ниёз дорад, ки асоси он вазифаи ташкилот мебошад. Татбиқи вазифаҳои ташкилот бояд бо назардошти хусусиятҳои идоракунии рушди иқтисодии соҳибкорӣ ҳамчун зерсистемаи идоракунии соҳаи соҳибкорӣ ташаккул дода шавад. Баррасӣ намудани маҷмӯи принципҳои умумии ташкили дар назарияи ташкил ва тафсири онҳо дар татбиқи идоракунии рушди нерӯи соҳибкории минтақа мувофиқ ба назар мерасад. Ин принципҳо дар адабиёти бахшида ба методологияи идоракуни, ташаккул ва фаъолияти системаҳои идоракуни, назарияи ташкил, методологияи амалигардонии вазифаҳои идоракуни васеъ инъикос ёфтаанд.

Бо дарназардошти вижагиҳои иқтисодии соҳибкорӣ дар асоси равиши систематикӣ, тадқиқотчиён принципҳои зерини идоракунии рушди онро муайян мекунанд, ки риояи онҳо барои таъмини татбиқи имкониятҳои соҳибкорӣ пешбинӣ шудааст.

Принсипи якум ин истифодаи усули системавӣ дар идоракунии иқтисодии соҳибкорӣ мебошад. Низоми соҳибкорӣ ҳамчун «маҷмӯи ба ҳам вобастаи субъектҳо, ки тавре танзим карда мешаванд, ки онҳо барои андешидани амалҳо имкон медиҳанд», яъне маҷмӯи унсурҳои ба ҳам алоқаманд, ки бо ҳамдигар амал мекунанд ва ҳамдигарро пурра мекунанд, баррасӣ карда мешаванд. Илова бар ин, иқтисодии соҳибкорӣ дар шароити берунӣ инкишоф меёбад. Татбиқи равиши мунтазами идоракунии рушди нерӯи соҳибкорӣ дар минтақа имкон медиҳад, ки самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкорӣ дар маҷмӯӣ барои минтақа муайян карда, аз рӯи унсурҳои низоми соҳибкорӣ фарқ карда шаванд.

Принсипи дуюм – муайян намудани самтҳои афзалиятноки идоракунии рушди иқтисодии соҳибкории минтақа мебошад. Системаи соҳибкорӣ бо назардошти рушди ҳама агентҳои муҳити соҳибкорӣ инкишоф меёбад. Баҳисобгирии ин принцип имкон медиҳад, ки дар робита ба дастгирии афзалиятноки унсурҳои асосии низоми соҳибкорӣ барои боз ҳам бомуваффақият рушди иқтисодии соҳибкорӣ имконият фароҳам оварда шавад. Принсипи сеюм тақсмоти вазифаҳо, салоҳиятҳо ва ӯҳдадорихо дар байни мақомот ва идораҳои миллӣ ва минтақавӣ мебошад. Шартҳои ҳалқунандаи фароҳам овардани шароити мусоид барои афзоиши иқтисодии соҳибкорӣ дақиқ муайян кардани самтҳои маблағгузорӣ, андоз ва дигар даромадҳо ба буҷети давлатӣ ва маҳаллӣ мебошад. Принсипи мазкур дар асоси муносибатҳои буҷетӣ амалӣ карда мешавад, ки имкон медиҳад ҳаҷми захираҳои истифодашавандаи минтақа зиёд карда шавад. Тақсими вазифаҳо ва ваколатҳои системаи мониторинги рушди иқтисодии соҳибкории ҳудудро содда карда, хароҷоти минтақаро барои ноил шудан ба ҳадафҳо ба таври назаррас коҳиш медиҳад.

Принсипи чоруми идоракунии рушди иқтисодии соҳибкорӣ истифодаи усули барномавӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайяншудаи рушд мебошад. Таҳияи барномаҳои мақсадноки рушди унсурҳои низоми соҳибкорӣ, инчунин маҷмӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба мо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои рушди ҳар як унсурро ба назар гирифта, ҳалли оптималиро дар соҳаи идоракунии системаи соҳибкорӣ таҳия намоем. аз вилоят.

Принсипи панҷуми мураккабӣ – ба инобат гирифтани тамоми омилҳои берунӣ ва дохилиро дар идоракунии рушди иқтисодии соҳибкории минтақа дар бар мегирад.

Принсипи шашуми ҳолатҳои фавқулодда ин аст, ки рушди низоми соҳибкории минтақа бо назардошти хусусиятҳои маҳаллӣ ҳамчун чузъи чудонашавандаи рушди соҳибкории кишвар доништа шавад.

Принсипи ҳафтуми таъмини ҳатмии захиравии раванди идоракунии рушди нерӯи соҳибкорӣ таъмини устувори ин равандро бо захираҳои гуногун: иттилоотӣ ҳуқуқӣ, молиявӣ, кадрӣ, институтсионалӣ ва моддиро дар бар мегирад.

Равшан аст, ки дар байни ин номгӯи захираҳо каму беш навъҳои афзалиятноки захираҳоро чудо кардан мумкин нест. Сабоб он аст, ки захираҳои иттилоотӣ, ҳуқуқӣ,

институтсионалӣ ва кадрӣ барои идоракунии рушди иқтидори соҳибқорӣ минтақа замина фароҳам оварда, захираҳои молиявӣ ва моддӣ барои таъмини татбиқи ин раванд пешбинӣ шудаанд.

Принсипи ҳаштуми навоарӣ дар идоракунии рушди иқтидори соҳибқорӣ минтақа ҳарчи бештари навоариҳои гуногунро дар бар мегирад. Сухан дар бораи навоариҳои технологӣ, технологияҳои муосири иттилоотӣ, навоариҳои идоракунӣ, навоариҳои илмӣ, навоариҳои иқтисодӣ меравад. Идоракунии рушди иқтидори соҳибқорӣ минтақа бо ҷалби инноватсия иқтидори рушди наслҳои ояндаро фароҳам меорад.

Принсипи нухуми характери илмӣ ба татбиқи дар амалияи идоракунии инкишофи иқтидори соҳибқорӣ воситаҳои методологии таҳияшуда нигаронида шудааст. То имрӯз таъминоти методи идоракунии рушди нерӯи соҳибқорӣ нокифоя аст. Аксари тадқиқотҳои илмӣ ба масъалаҳои арзёбии нерӯи соҳибқорӣ, муайян кардани нишондиҳандаҳои баҳодихӣ ва ғайра бахшида шуда, масъалаҳои татбиқи усулҳои идоракунии рушди системаи соҳибқорӣ минтақа бо таъминоти методологии пароканда хос мебошанд.

Риояи принсипҳо ва талаботи дар боло зикршуда дар ташаккул ва татбиқи низоми идоракунии рушди ҷомеаи соҳибқорӣ дар минтақа татбиқи иқтидори соҳибқорӣ истифоданашударо таъмин намуда, маҳсулнокии иқтидори мавҷударо баланд мебардорад ва ба ин васила ба устувории фаъолияти соҳибқорӣ мусоидат мекунад. тараккиёти системаи социалию иқтисодии вилоят.

Дар нашрияҳои илмӣ асарҳои мавҷуданд, ки усулҳои гуногунро хоҷагидориро тавсиф мекунанд. Дар баробари ин, дар даҳсолаҳои охир методологияи идоракунӣ ба омилҳои бозгашт ташаккул ёфтааст. Мувофиқи ин методология усулҳои зерини идоракунӣ ҷудо карда мешаванд: детерминалистӣ; барнома-ҳадаф; ба арзиш нигаронида шудааст.

Ҳар яке аз усулҳои таъиншудаи идоракунӣ афзалиятҳо ва нуқсонҳои худро дорад. Бинобар ин мо муқоисаеро ба мақсад мувофиқ мешуморем, ки ин ба мо имкон медиҳад, ки аз тарзу усулҳо вобаста ба вазифаҳои идоракунии тараккиёти ҷамъияти тичоратӣ интихоб кунем.

Усули детерминистӣ ба гузоштани ҳадаф асос меёбад, яъне ҳадаф муайян карда мешавад, ки ноил шудан ба он дар нақша инъикос ёфта, механизми амалисозии нақшаи пешбинишуда ба қор андохта шуда, натиҷаҳои бадастомада баҳо дода мешавад. Алоқа мувофиқати қатъии рафтори системаро бо барномаи таҳияшуда таъмин мекунад. Агар инҳирофҳо ошкор карда шаванд, вазифаи назорат аз он иборат аст, ки объектро ба ҳолати пешбинишуда баргардонад. Усули содда ва самаранок ҳисобида мешавад, аммо ба шарте, ки муҳити атроф тағир наёбад. Аммо дар шароити муосир ба онҳо тағйирпазирии доимӣ хос аст ва имконнопазирии тасҳеҳи нақшаҳо зери таъсири тағйироти муҳити беруна боиси ихтилофи байни нақша ва мақсадҳо мегардад. Мулоқотҳои маҳдуд ба рушди ташаббус ва иқтидори соҳибқорӣ ҳалал мерасонанд. Бинобар ин, истифодаи ин усул дар идоракунии рушди системаи соҳибқорӣ бесамар хоҳад буд.

Усули идоракунии барнома-ҳадаф. Тафовути асосӣ дар он аст, ки механизми бозгашт бештар таҳия шудааст, ки на танҳо ислоҳи рафтори система, балки ислоҳи ҳуди барномаро барои ноил шудан ба ҳадаф таъмин мекунад. Ин тасҳеҳ қафолат медиҳад, ки ҳадаф дар муҳити доимо тағйирёбандаи беруна бо назардошти тағйироти дохилии ғайриҷамъиёвӣ ба таври оптималӣ ба даст оварда шавад. Меъёри асосии усули барномавию мақсаднок мақсад аст, на план.

Усули барномавӣ-мақсаднок ба тақсими мутавозини захираҳои маҳдуд имкон медиҳад, ки истифодаи онҳо бояд дар барномаҳои мушаххас инъикос ёбад.

Хусусияти дигари усули барномавию мақсаднокӣ идоракунӣ дар он аст, ки субъекти идоракунӣ ба ғайр аз вазифаҳои асосӣ шароитҳои зарурӣ барои фаъолияти

самараноки объекти идоракунӣ ташкил медиҳад. Механизми боз ҳам мукамалшудаи бозгашт чандирии назоратро таъмин мекунад.

Усули арзишмандии идоракунӣ аз усулҳои қаблан баррасӣшуда бо имконияти мувофиқ кардани рафтори системаи идоракунӣ мувофиқи барномаи таҳияшуда, тасхеҳи он дар асоси ҳадаф ва тағирот фарқ мекунад, яъне усул имкон медиҳад, ки на танҳо план, балки ба мақсад ҳам. Омили муайянкунандаи ҳадафҳо системаи арзишҳо мебошад. Аслан усули ба арзиш нигаронидашудаи идоракунӣ рушди сифатии усулҳои муайянкунанда ва барномавӣ-мақсаднок мебошад: нақша – ҳадаф – системаи арзишҳо. Охири категорияи устувори муносибатҳои инсониро ифода мекунад, ки дар заминаи таҷрибаи тӯлонии фаъолияти амалӣ ва ақлӣ ташаккул ёфтааст.

Афзалиятҳо ва нуқсонҳои баррасишудаи усулҳои мавҷудаи идоракунӣ интиҳоби усули тавсияшударо барои истифода дар идоракунии инкишоф додани иқтисодии соҳибқори. Ба фикри мо, ин усул усули программавӣ мақсаднок шуда метавонад. Интиҳоб бо он асоснок карда мешавад, ки ин усул ба шумо имкон медиҳад, ки ба лоиҳаҳои ҷорӣ барои рушди иқтисодии соҳибқорӣ ҳангоми тағир додани шароити экологӣ, ки махсусан барои рушди системаи соҳибқорӣ муҳим аст, ворид кунед.

Бояд гуфт, ки набудани заминаи қаноатбахши назариявии идоракунии рушди нерӯи соҳибқорӣ, тафовут дар сатҳи ташкилию технологияи рушд ва фарҳанги бозори аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва он кишварҳое, ки таҷрибаи онҳо мавриди омӯзиш қарор дорад, ба ҳулосае омадан мантиқан аст, ки қарзгирии мустақими шакли усулҳои дастгирии рушди соҳибқорӣ метавонад барои Тоҷикистон бесамар бошад. Аммо, аз тарафи дигар, омӯзиши ҳамаҷонибаи таҷрибаи хориҷӣ, ки пеш аз ҳама ба рушди нерӯи соҳибқорӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ марбут аст, барои таҳияи барномаҳо ва татбиқи тадбирҳои амалии рушди нерӯи соҳибқорӣ хеле муҳим ва муфид аст.

Ҳамин тариқ, давлат дар роҳандозии механизмҳои идоракунии рушди иқтисодии соҳибқорӣ нақши ҳалкунанда мебозад. Принципи асосии идоракунии рушди тичорати хурд бояд фароҳам овардани шароити асосан иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ барои фаъолияти муътадили системаи соҳибқорӣ бошад. Зарур аст, ки муҳити беруна фишор наоварад, балки ба рушди иқтисодии соҳибқорӣ мусоидат кунад. Он бояд барои рушди худфаъолияти ва баланд бардоштани рақобатпазирии субъектҳои соҳибқорӣ бо назардошти хусусиятҳо ва анъанаҳои соҳавӣ, ҷуғрофӣ, миллӣ, таърихӣ, инчунин таҷрибаи хориҷӣ шароит ва ҳавасмандӣ фароҳам оварад. Зарур аст, ки барои рушди корхонаҳои хурду калон имкониятҳои баробари иқтисодӣ, барои фаъолияти соҳибқорӣ бо озодии интиҳоби шакли усулҳои зуҳури истиқлолият ва соҳибқорӣ шароити баробар фароҳам оварда шавад.

АДАБИЁТ

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
2. Алексина А.С., Андреева Е.Л., Глухих П.Л. Государственная политика развития предпринимательства: мировой и региональный опыт: Монография. – Екатеринбург: ИЭ УрО РАН, 2015. – С.66-67.
3. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. - С.704; Большой энциклопедический словарь. – М.: Большая российская энциклопедия, 2002. -С. 1252.
4. Словарь русского языка С. И. Ожегова. – М.: Русский язык, 1988. -С.683.
5. Гершанок А. А., Ощепков А. М. Менеджмент [Электронный ресурс]: учеб. пособие / А. А. Гершанок, А. М. Ощепков; Перм. гос. нац. исслед. ун-т. – Пермь, 2018. – 310 с.
6. Д. А. Новиков, Структура теории управления социально-экономическими системами, УБС, 2009, выпуск 24, 216–257.
7. Тойшева О. А. Формирование механизма управления развитием предпринимательской среды муниципальных образований // Концепт. – 2014. – Спецвыпуск № 04. – С. 1-7.

Амонатова М.А., Азизова Н.А.

АҲАМИЯТИ КОНҲОИ КАНДАНИҲОИ ФОИДАНОК ДАР РУШДИ СОҲАҲОИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола аҳамияти конҳои канданиҳои фойданок дар рушди соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Нақши конҳои канданиҳои фойданок ҳамчун ашёи хоми соҳаҳои саноат ва таъсири онҳо ба рушди иқтисоди миллии кишвар назаррас аст. Тоҷикистон аз конҳои канданиҳои фойданок бой буда, бо назардошти сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ солҳои охир ру ба ташаккул ниҳодааст. Вобаста ба ашёи хоми маҳаллӣ соҳаҳои саноат рушд ёфта, барои бехтар гардонидани сатҳи зиндагии аҳоли, ба ҷои қори доимӣ таъмин намудани аҳолии қобили меҳнат мегардад. Вобаста ба масъалаи мазкур ҳукумати кишвар барои баланд бардоштани гуногунсамтӣ рақобатнокӣ иқтисоди милли, густариши раванди рақамикунонии иқтисод, татбиқи «иқтисоди сабз», саноатикунонии босуръат, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва рушди неруи инсонӣ афзалият дода, дар ин замина рушди устувору сифатнокӣ иқтисоди миллиро таъмин менамояд.

Калид вожаҳо: конҳои канданиҳои фойданок, иқтисоди милли, сармоягузориҳо, соҳаҳои саноат, ашёи хом, маъданҳо, рақамикунонии иқтисодӣ, технологияҳои инноватсионӣ.

Амонатова М.А., Азизова Н.А.

ЗНАЧЕНИЕ МЕСТОРОЖДЕНИЙ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ В РАЗВИТИИ ОТРАСЛЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается значение месторождений полезных ископаемых в развитии промышленности Республики Таджикистан. Роль месторождений полезных ископаемых как сырья для промышленности и их влияние на развитие народного хозяйства значительна. Таджикистан богат месторождениями полезных ископаемых и в последние годы развивается с учетом внутренних и иностранных инвестиций. В зависимости от местного сырья развиваются отрасли промышленности, а в целях повышения уровня жизни населения вместо постоянной работы обеспечивается трудоспособное население. В связи с этим вопросом правительство страны ставит в приоритет повышение диверсификации и конкурентоспособности национальной экономики, расширение процесса цифровизации экономики, внедрение «зеленой экономики», ускоренную индустриализацию, использование инновационных технологий и развитие человеческих ресурсов, и в этом контексте обеспечивает стабильное и качественное развитие национальной экономики.

Ключевые слова: месторождения полезных ископаемых, национальная экономика, инвестиции, отрасли, сырье, полезные ископаемые, цифровизация экономики, инновационные технологии.

Amonatova M.A., Azizova N.A.

THE SIGNIFICANCE OF MINERAL RESOURCES IN THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the importance of mineral deposits in the development of the industry of the Republic of Tajikistan. The role of mineral deposits as raw materials for industry and their influence on the development of the national economy is significant. Tajikistan is rich in mineral deposits and has been developing in recent years taking into account domestic and foreign investments. Depending on local raw materials, industries develop, and in order to improve the standard of living of the population, instead of permanent work, an able-bodied population is provided. In this regard, the government of the country prioritizes increasing the diversification and competitiveness of the national economy, expanding the process of digitalization of the economy, introducing a "green economy", accelerated industrialization, the use of innovative technologies and the development of human resources, and in this context ensures the stable and high-quality development of the national economy.

Key words: mineral deposits, national economy, investments, industries, raw materials, minerals, digitalization of the economy, innovative technologies.

Канданиҳои ғоиданок асоси рушди соҳаҳои саноат ба ҳисоб мераванд, чунки бе ашёи хом соҳаҳои саноатро тасаввур кардан ғайри имкон аст. Ҳудуди Тоҷикистон аз канданиҳои ғоиданоки гунгун бой буда, бештари онҳо дар қисматҳои шимолӣ, марказӣ ва шарқии Тоҷикистон ҷойгир шудааст. Мувофиқи таҳқиқоти геологӣ дар ҳудуди Тоҷикистон зиёда аз 5 ҳазор конҳои хурду бузург муайян гардидааст, ки аз инҳо 600 тоаш таҳқиқ ва 100 тоаш ба истифода дода шудааст. Дар асоси намудҳои гуногуни ашёи хоми маҳалли мувофиқи барномаи саноатикунони босуръати кишвар ташаккул ва рушди соҳаҳои саноат дар назди ашёи хом бо дастгирии сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ аз соли 2016 инҷониб бештар ба роҳ монда шудааст. Бинобар рушди соҳаҳои саноат Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2022-2026 -ро “Солҳои рушди саноат” эълон намуд.

Тавсифи баъзе аз конҳои канданиҳои ғоиданок ва аҳамияти иқтисодии онҳо:

Кони тилло асосан дар минтақаҳои шимолӣ, марказӣ ва шарқӣ (хусусан Помири ҷанубӣ) муайян гардидааст. Захираҳои кашфшуда дар конҳои тилло-кварсии Ҷилав-Тарор ва минтақаҳои маъдани кони Туркистон-Чорини Тоҷикистони Марказӣ, инчунин объектҳои тилло-кварсӣ ва тилло-сулфидаи Қарамазор мутамарказ шудаанд. Умуман дар ҷумҳури зиёда аз 150 объектҳои маъдани тилло муайян карда шудааст, ки аксарияти онҳо суст тараққи ёфтааст. Дар қаламрави Тоҷикистон 28 кони тилло маълум аст[1]. Дар асоси конҳои корхонаҳои истеҳсоли тилло ба роҳ монда шудааст. Дар мисоли корхонаи муштараки Тоҷикистону Чин “Зарафшон” бузургтарин корхонаи истихроҷи тилло дар кишвар мебошад. Корхонаи дигари муштараки «Апрелевка» дар шимоли Тоҷикистон воқеъ буда, сахмияҳои қобили мулоҳизае ба ширкати канадагии “Gulf International Minerals” тааллуқ дорад. Истихроҷи тилло дар кишвар аз ҷониби корхонаи муштараки «Апрелевка», корхонаи давлатии «Тиллои тоҷик», артели заршуии «Одина» ва ширкати «Пакрут» амалӣ мешавад. Мувофиқи маълумоти омӯрӣ, дар асоси сармоягузориҳои мустақим барои коркарди конҳо, Тоҷикистон метавонист ҳамасола аз 10 то 20 тонна тилло истихроҷ кунад. Кони тиллои Пакрут дар нишебии ҷанубии қаторкӯҳҳои Ҳисор, 107-километрии шаҳри Душанбе дар шаҳри Ваҳдат ҷойгир аст. Истихроҷи тилло дар солҳои охир беш аз чор маротиба афзуда, аз 2 тонна дар соли 2014 то қариб 8,1 тонна дар соли 2019 афзоиш ёфтааст. Инчунин фаъолияти коргоҳи ҳолисгардонии тилло ва нукраи Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди (ҶДММ) “ТВЕА Душанбе саноати кӯҳӣ” дар мавзеи “Кумарғи боло”- и ноҳияи Айнӣ ба фаъолият низ шуруъ менамояд. Мавзеи “Кумарғи

боло” дорои манзара, гулу гиёҳҳои шифобахш, обҳои мусаффо ва канданиҳои ғоиданоки зиёд мебошад. Коргоҳи холисгардони тилло ва нукраи ҶДММ “ТВЕА Душанбе саноати кӯҳӣ” бунёд шуда, арзиши лоиҳавии он 4 миллион доллари америкоиро ташкил медиҳад[3]. Дар коргоҳи концентрати маъдан бо маҳлулҳои кимиёвӣ дар ду марҳила коркард шуда, тилло ва нукраи холис истеҳсол карда мешавад. Иқтидори истеҳсолии коргоҳ дар як сол ба 4 тонна тилло ва 1 тонна нукра баробар аст. Концентрати маъдан аз конҳои “Кумарғи боло” ва “Дуобаи шарқӣ” истихроҷ карда мешавад. Масоҳати умумии корхонаи истихроҷ ва истеҳсоли маъдани ҶДММ “ТВЕА Душанбе саноати кӯҳӣ” 1200 гектарро ташкил медиҳад. Кони “Кумарғи боло” қариб 4000 метр ва “Дуобаи шарқӣ” 2300 метр аз сатҳи баҳр баланд мебошад. Тибқи нақша, моҳи июни соли 2023 дар кони мазкур истихроҷи маъдан оғоз мешавад. Иқтидори истеҳсолии корхонаи нав дар як шабонарӯз истихроҷ ва коркарди 3000 тонна ашёи хом барои гирифтани тилло ва нукра хоҳад буд. Яъне намуди истихроҷи ашёи хом дар кони “Кумарғи боло” рӯизаминӣ ва дар “Дуобаи шарқӣ” зеризаминӣ мебошад. Захираи умумии кони “Кумарғи боло” 51 тонна ва “Дуобаи шарқӣ” 23,7 тонна, дар умум 74,7 тонна тилло мебошад, ки ба иқтисодиёти миллии нақши муҳим дорад, ҳамчунин Тоҷикистон аз рӯи захираи тилло дар ҷои 63-юм қарор дорад. Захираи дигари ашёи хом соҳаҳои саноати металлургӣ ин кони нукра бо номи Кони Мансури Калон машҳур аст, ки захираи умумиаш 60 млн.тоннаро ташкил медиҳад. Захираҳои асосии кони кашфшудаи маъдани нукра дар ноҳияҳои Зарнисор ва Қарамазори Марказӣ дар қисмати шимолӣ (вилояти Суғд) ҷойгир шудааст. Ин минтақа дар асоси саноати пуриқтидори маъдани кӯҳӣ тараққи ёфтааст. Дар 95 киллометр дуртар аз шаҳри Душанбе кони сурмаи «Майхура» кашф гардидааст. Дар заминаи ин кон метавон як корхонаи сердаромад бо иқтидори то 150 ҳазор тонна маъдан истихроҷ ва ташкил карда шавад. Тоҷикистон аз рӯи захираи сурма дар байни кишварҳои ИДМ дар ҷои аввал аст. Захираи кони сурма беш аз 50% захираҳои ИДМ-ро ташкил медиҳад. Дар вилояти Суғд ба ҷуз сурма-симоб 214 кони дигари канданиҳои ғоиданок мавҷуд аст. Дар байни онҳо сурб ва руҳ (26 кон), мис ва висмут (3), молибден ва волфрам (1), оҳан (3), тилло (15), нукра (7), қалъагӣ (1), ангишт (11), нефту газ (11), шпати фтор (5), намаксанг (1) ва ғайра ҷойгир шудааст[1,3]. Маъдани волфрам барои саноати металлургия, метали пурқиммат ба шумор меравад. Ин маъдан барои сохтани пӯлоди баландсифат истифода мешавад. Маъдани волфрам инчунин як қисми филлаи лампаҳои барқӣ мебошад. Пайвастҳои волфрам дар саноати бофандагӣ, суратгирӣ ва ғайра истифода мешаванд. Конҳои волфрам дар қаторкӯҳҳои Курама (Чорукдарон), дар қаторкӯҳҳои Ҳисор (Майхура, Кабутӣ, Такфон) ва Зарафшон (Ҷилав, Саримат) ҷойгир шудаанд ва илова бар ин маъданҳои сурб, руҳ, нукра, висмут ва кадмий дар он ҷо во меҳуранд. Маъданҳои зерин ҷузъҳои арзишманд дар соҳаҳои саноат ба ҳисоб мераванд. Тоҷикистон аз рӯи захираҳои собитшудаи сурма дар Осиё пас аз Чин ва Таиланд дар ҷои сеюм ва дар байни кишварҳои ИДМ ҷои аввалро ишғол мекунад. Захираҳои калонтарини ин маъдан дар конҳои Чичикурут ва Конҷоҷ ҷойгир шудаанд. Айни замон дар заминаи захираҳои маъдани симобу сурмаи кони Чичикурут комбинати коркади маъдани Анзоб фаъолият мекунад.

Айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 36 кони ангишт маълум аст, ки захираҳои тахминии он беш аз 5 миллиард тоннаро ташкил медиҳанд. Дар 11 кони ангишти ҷумҳурӣ 18 корхонаи гуногуни истихроҷи ангишт фаъолият мекунанд. Истихроҷи ангишт дар соли 2020 зиёда аз 2 миллион тонна мебошад. Бо дастгирии ҳукумати кишвар ва ҷалби сармоягузориҳо ба корхонаҳо имкон дод, ки сатҳи маҳсулнокии худро баланд бардоранд. Ширкати фаёл дар саноати истихроҷи ангишт ин корхонаи «Фон- Яғноб» дар ноҳияи Айнии вилояти Суғд мебошад, ки истеҳсоли солонани он 600 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад. Мавҷуд будани захираи фаровони ашёи хом ва навҳои гуногуни ангишт имконият медиҳад, ки ҳаҷми маҳсулотбарорӣ ва коркарди саноатии он барои истеҳсоли масолеҳи сӯзишворӣ, химиявӣ ва технологӣ минбаъд ҳам зиёд карда шаванд. Истифодаи пурмаҳсули ангишт ва дар ин асос тараққи додани саноати химия ва металлургияи ранга,

ҳамчун манбаи асосии амалӣ гардондани вазифаҳои иқтисодии мамлакат ва ба зиёд шудани истеҳсоли маҳсулоти умуми дохил шуда метавонад. Дар Тоҷикистон захираҳои нефту газ аз замони Иттиҳоди Шӯравӣ маълум буд[1]. Дар баробари ин муқаррар карда шудааст, ки дар ҳудуди ҷумҳурӣ зиёда аз 7,9 миллион тонна нефт ва 5,6 миллиард метри мукааб газ мавҷуд мебошад. Коршиносон қайд мекунанд, ки дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ дар Тоҷикистон 23 кони карбогидрид кашф шуда, ҳаҷми солони истихроҷи нефт то 400 ҳазор тонна ва гази табиӣ то 500 миллион метри мукаабро ташкил меод. Дар соли 2020 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 24,46 ҳазор тонна нефт ва 678 ҳазор метри мукааб газ истихроҷ шудааст. Мутахассисони хориҷӣ захираҳои зиёди карбогидридҳоро дар зерзаминии ҷумҳурӣ тасдиқ мекунанд, аммо истихроҷи онҳоро ғайрмақсаднок мешуморанд, зеро онҳо дар ҷуқурии хеле калон зиёда аз 6 ҳазор метр ҷойгир шудаанд.

Дар қисмати ҷанубии Тоҷикистон (вилояти Хатлон) 3 намуди стронсий муайян карда шудааст. Захираи умумии маъданҳои дорои стронсий дар конҳои Ҷалтош, Даудир, Ҷилкутан имкон медиҳад, ки дар ин ҷо соли 180 ҳазор тонна маъдан истихроҷ карда, корхонаи калони маъдани кӯҳӣ ташкил карда шавад. Дар ноҳияҳои Шаҳритуз ва Ҷабодиён захираҳои калони ашёи хоми истеҳсоли семент муайян карда шудаанд, ки захираи онҳо зиёда аз 200 миллион тонна мебошад. Конҳои газ дар манотиқи Балҷувон ва Ҷалолиддини Румӣ низ муайян ва коркард карда шудааст. Ҷамчунин кони намаксанг низ ҷойгир шудааст бо номи Ҳоча-Муъмин, Ҳоча-Сартез, Танобӣ, Саманӣ, ки захираи онҳо даҳҳо миллиард тоннаро ташкил медиҳанд[2].

Бадахшони кӯҳӣ дар қисмати шарқии Тоҷикистон ҷойгир буда, як минтақаи саҳту мураккаби кӯҳистон мебошад, шароити душвори табиӣ дорад. Дар ин минтақа конҳо ва пайдоиши маъданҳои тилло, нуқра, мис, волфрам, слюда ва сангҳои қимматбаҳо муайян карда шудаанд. Кони дигари нисбатан калони нуқра – Якчилав, ки захираи он 415 тонна арзёбӣ мешавад, дар ноҳияи Мурғоб ҷойгир аст. Дар наздикии шаҳри Хоруғ низ кони оҳан кашф карда шудааст, ки захираҳои пешбинишудаи онҳо 270 миллион тонна ҳисоб карда мешаванд. Боигарии асосии Тоҷикистон ин маъдани уран мебошад, ки 16%-и захираи ҷаҳонии он тибқи ҳисобҳои гуногун дар қаламрави ҷумҳурӣ ҷойгир шудааст[3].

Ҳамин тариқ, саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳии Тоҷикистон дар солҳои охир ба яке аз соҳаҳои босуръат рушдкунанда табдил ёфт истодааст. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ дар соли 2021 корхонаҳои соҳаи саноати маъдан ба маблағи 7,7 миллиард сомонӣ маҳсулот истеҳсол карданд, дар ин давра ба хориҷи кишвар ба маблағи 14 миллиарду 490,8 миллион сомонӣ маҳсулот содирот намудааст. Умуман, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ҷумҳурӣ ба 30 миллиарду 820,8 миллион сомонӣ расонида шуд. Нисбати масъалаи мазкур ҳукумати кишвар барои баланд бардоштани гуногунсамтӣ рақобатнокии иқтисоди миллӣ, густариши раванди рақамикунони иқтисод, татбиқи «иқтисоди сабз», саноатикунони босуръат, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва рушди нуруи инсонӣ афзалият дода, дар ин замина рушди устувору сифатноки иқтисоди миллиро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Горный энциклопедический словарь. /Под ред.В. С. Белецкого. - Донецк: Восточный издательский дом, 2004. - 752 с.
2. Таджикистан: природа и природные ресурсов. - Душанбе, изд. Дониш, 1982. - 680с.
- 3.Таджикистан в цифрах - 2020: сборник. //Агентство по статистики при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2020. -167с.

Алимова М.А.

МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ АЛОҚАИ МОБИЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои рушди бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф ҳангоми таҳқиқ ба чунин ҳулоса омадааст, ки хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ яке аз навъҳои муосири пешниҳоди хизматрасониҳо буда он ҳамчун шакли муосир ё худ навшудаи хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ ва концепсияҳои муосири илмӣ чунин мавриди назар қарда шудааст, ки алоқаи мобилӣ ин хизматрасонии шакли нав ва яке аз ҷузъҳои таркибии соҳаи телекоммуникатсия буда бо туфайли он робитаҳои мустақим байни аҳоли, давлат ва дигар субъектҳои иқтисодӣ ба миён меояд.

Вожаҳои калидӣ: алоқаи мобилӣ, бозори алоқаи мобилӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ, иқтисодиёти рақамӣ, телекоммуникатсия

Алимова М.А.

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА МОБИЛЬНЫХ УСЛУГ СВЯЗИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье исследовано вопросы развитие рынка услуг мобильной связи в Республике Таджикистан. Автор пришел к выводу, что услуги мобильной связи являются одним из современных видов оказания услуг, который рассматривается как современная или обновленная форма телекоммуникационных услуг. В результате изучения теоретических аспектов и современных научных концепций считается, что мобильная связь является новой формой обслуживания и одной из составляющих телекоммуникационной отрасли, которая создает непосредственные контакты между населением, государством и другими хозяйствующими субъектами.

Ключевые слова: мобильный связь, рынок мобильных услуг, цифровые услуги, мобильные услуги связи, цифровая экономика, телекоммуникация

Alimova M.A.

ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE MARKET OF MOBILE SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses and studies the development of the mobile communication services market in the Republic of Tajikistan. The author came to the conclusion that mobile communication services are one of the modern types of services, which is considered as a modern or updated form of telecommunication services. As a result of studying theoretical aspects and modern scientific concepts, it is believed that mobile communication is a new form of service and one of the components of the telecommunications industry, which creates direct contacts between the population, the state and other business entities.

Key words: mobile communications, mobile services market, digital services, mobile communications services, digital economy, telecommunications

Дар шароити имрӯза яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ мебошад, ки яке аз манбаҳои асосии мубодилаи иттилоот байни аҳоли, давлат, ташкилоти тичоратӣ ва дигар субъектҳо ба шумор меравад. Дар раванди таҳқиқи масъала ошкор гардид, ки дар қорҳои илмӣ як зумра муҳаққиқони ватанию хориҷӣ [3, С. 60 - 72; 4, С. 36 - 46; 7, С. 79 – 89; 8; Р. 5 - 8] масоили рушди хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Муҳаққиқон хангоми таҳқиқи масъала назарияҳои гуногунро пешниҳод намудаанд, ки то андозае моҳият ва баррасии масъаларо инъикос менамояд. Ба андешаи мо алоқаи мобилӣ ин хизматрасонии шакли нав ва яке аз қисмҳои таркибии соҳаи телекоммуникатсия буда, бо туфайли он робитаҳои мустақим байни аҳоли, давлат ва дигар субъектҳои иқтисодӣ ба миён меояд.

Бояд қайд кард, ки шароити кунунии рушди ҷомеаи инсонӣ бо хусусиятҳои хоси худаш фарқ мекунад. Мо дар асри инқилоби бузурги рақамикунӣ ва иттилоотӣ қарор дорем, ки таъсири он ба ҳама соҳаҳои ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии ҷаҳони муосир ба таври мутавозин ошкор шуда истодааст. Имрӯз хизматрасониҳои соҳаи алоқаи мобилӣ яке аз соҳаҳои даромадноктарин ва зудрушдкунандаи соҳаи алоқа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доништа мешавад. Дар 30 соли охир дар ҷумҳурӣ миёни дигар дастовардҳои технологӣ инфрасохтори хизматрасониҳои фановариҳои иттилоотӣ рушд ёфт. Олимони нуктасанҷ ва барҷастаи соҳаи иқтисодиёт бозори хизматрасониҳои мобилиро унсури муҳими рушди соҳаҳои гуногуни дар низоми иқтисодиёти миллӣ амалкунанда номидаанд. Бо иттилои Бюрои Рушди (BDT) Иттиҳоди байналмилалӣ телекоммуникатсионӣ (ITU) дар ҳамкорӣ бо Вазорати қорҳои рақамии Ҷумҳурии Полша соли 2016 муштариёни алоқаи мобилӣ дар тамоми дунё зиёда аз 7 миллиард ташкил дод, дар ҳоле ки сатҳи воридшавӣ ба алоқаи мобилӣ дар саросари ҷаҳон 99,7, барои кишварҳои пешрафта 126,7 ва кишварҳои рӯ ба тараққӣ 94,1 буд. [2]. Ин раванд аз он гувоҳӣ медиҳад, ки яке аз соҳаҳои тараққиёфта дар саросари дунё ин соҳаи алоқаи мобилӣ доништа мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад дар аввали соли 2017 истифодабарандагони алоқаи мобилӣ 8,7 миллион ташкил дод, ки он 0.12 Ҷоизи истифодабарандагони дунёро ташкил медиҳад [1].

Ин масъалаҳо ҳамеша зери таваҷҷӯҳи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта ханӯз сола қабл чунин қайд намуда буданд: «Дар шароити кунунӣ рушди технологияҳои рақамӣ шартӣ асосии рақобатнокии иқтисодӣ ба шумор меравад. Бо мақсади таҳқиқи асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми қаламрави кишвар, рақамикунӣ соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани «ҳукумати электронӣ» ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон чораҷӯӣ намоянд».

Дар паёми навбатии Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззиами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки танҳо дар 10 соли охир барои истифодаи алоқаи мобилӣ аз ҷониби аҳолии мамлакат 30 миллиард сомонӣ хароҷот шудааст [6].

Бояд гуфт, ки бозори хизматрасонии алоқаи мобилӣ дар Тоҷикистон дар марҳилаи аввали рушд қарор дорад. Дар бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилии ҷумҳурӣ 5 ширкат барои пешниҳоди хизматрасониҳои мобилӣ дар асоси иҷозатнома Ҷаъолият доранд, ки қариб ба 6072126 ҳаз. нафар аҳоли хизмат мерасонанд. Аз ҳамин хотир қайд намудан мумкин аст, ки дар бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ вақтҳои охир дигаргуниҳои кулӣ ба амал омаданд. Ҷаъолияти ширкатҳои мобилии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда мувофиқи меъёрҳои нави хизматрасониҳои мобилие, ки ширкатҳои пуриқтидори мобилии сатҳи ҷаҳонӣ пешниҳод мекунанд, мувофиқат мекунанд. Пайвастанӣ Тоҷикистон ба Созмони ҷаҳонӣ тичорат (СҶТ) ва ИИАО метавонад, ки ба рушди бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ таъсири мусбат расонад. Бисёре аз ширкатҳои мобилӣ низ имрӯзҳо кушиш намуда истодаанд, ки хизматрасониҳои алоқаи

мобиери пешниҳод намоянд, то дар баробари афзоиши истифодабарандагон даромади бештар ба даст оранд.

Ширкатҳои мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1996 фаъолият доранд. Шурӯъ аз соли 2001 то инҷониб ширкатҳо хизматрасониҳои алоқаи мобилиро бо стандартҳои гуногун пешниҳодӣ аҳоли менамоянд [5, С. 72 - 76].

Ҳамин тариқ аввалин ширкати мобилӣ Индиго Сомонком, сипас ҷамъияти саҳҳомии пӯшидаи «ТТ мобайл» (тамғаи молӣ «МЛТ») аз 3 юми сентябри соли 2001 таъсис дода шудааст. Инчунин ҷамъияти саҳҳомии пӯшидаи «Вавилон-Мобайл» аз 3 сентябри соли 2001 ба фаъолият шурӯъ намудааст. Ширкат хизматрасонии алоқаи мобилиро бо стандарти GSM 900/1800, 3G-UMTS/3,5G-HSDPA/4G-LTE аз 1-уми январӣ соли 2003 оғоз намуд ва айни ҳол бо стандартҳои GSM 900/1800, 3G-UMTS/3,5G-HSDPA/4G-LTE фаъолият менамояд.

Ҷамъияти саҳҳомии пӯшида «Индиго Тоҷикистон» 10 ноябри соли 2001 иҷозатнома оид ба пешниҳодӣ алоқаи мобилӣ бо стандарти GSM-900 ва аз 2 июли соли 2002 фаъолиятро дар ҷануби Тоҷикистон таҳти бренди «Индиго» оғоз намуд.

Ҷамъияти саҳҳомии кушодами «Таком», тамғаи молӣ “ZET-MOBILE”(Beeline, Tасom, Tajik-tel, Билайн, Таком, Tajik-tel) дорои литсензияи пешниҳодӣ алоқаи мобилӣ бо стандарти GSM 900/1800, UMTS, LTE, 5G хизматрасониҳои телематики ва хизматрасониҳо оид ба интиқоли маълумот, инчунин хизматрасониҳои алоқаи байналмиллалӣ ва байнишаҳриро дар ҳудуди Тоҷикистон амалӣ менамояд. “O Mobile“ дар бозори Тоҷикистон фаъолиятро моҳи октябри соли 2020 оғоз намуд дорои литсензияи пешниҳодӣ алоқаи мобилӣ бо стандарти GSM 900/1800 мебошад.

Мушоҳида мешавад, ки дар бозори хизматрасониҳои мобилӣ аз соли 2001 то кунун як чанд ширкатҳо фаъолият намуда истодаанд. Дар ҷадвали навбати шумораи муштариёни алоқаи мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ширкатҳои мобилӣ, барои соли 2020 пешниҳод карда мешавад.

Ҷадвали 1.

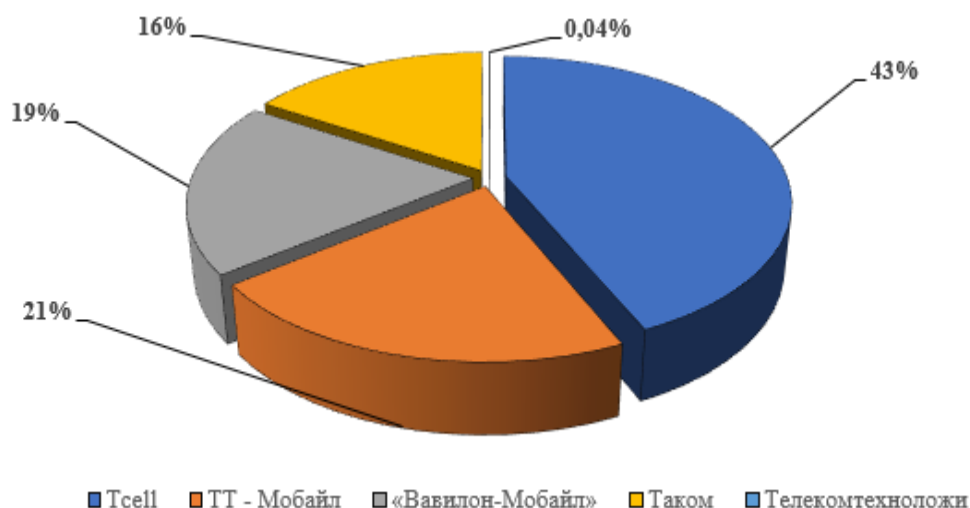
Шумораи муштариёни алоқаи мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ширкатҳои мобилӣ, соли 2020*

№	Номгуи ширкати мобилӣ	Шумораи истифодабарандагони хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ
1.	Tcell	2 632 593
2.	ТТ - Мобайл	1 287 010
3.	«Вавилон-Мобайл»	1 168 923
4.	Таком	981 049
5.	Телекомтехнолоҷӣ	2 551
Ҳамагӣ:		6 072 126

*Сарчашма: Тоҷикистон 30 – соли Истиқлолияти давлатӣ: маҷмуаи оморӣ. Душанбе. 2021. С. 506

Аз ҷадвали 1. маълум аст, ки шумораи истифодабарандагони хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ мувофиқи ширкати мобилӣ Tcell - 2632593, ТТ – Мобайл - 1287010, «Вавилон-Мобайл» - 1168923, Таком - 981049, Телекомтехнолоҷӣ - 2551 нафарро ташкил медиҳад.

Дар идома ҳиссаи ширкати мобилӣ дар бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ бо ҳисоби фоиз (%) пешниҳод карда мешавад (расми 1.).

Сарчашма: ҳисоби муаллифи мақола

Расми 1. Ҳиссаи ширкатҳои пешнишҳодкунандаи хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ дар бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ (бо %)

Аз таҳлили расми 1 бармеояд, ки ширкати Tcell нисбати дигар ширкатҳо пешсаф буда айни замон 43 фоизи бозорро ишғол менамояд. Дигар ширкатҳо дар мақоми дуюм TT-Mobile (21%) дар ҷойи сеюм Вавилон – Мобайл (19%) дар мақоми чорум Таком (16%) ва дар мақоми панҷум Телекомтехнолоҷӣ (0,04%) қарор доранд.

Дар хулоса чунин қайд намудан мумкин аст, ки бозори хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ дар ҳолати рушд қарор дорад ва рушди минбаъдаи он низ ба омилҳои нархгузори тақмили инфрасохтор ва ғ. иборат мебошад.

АДАБИЁТ

1. Сомонаи инетрнети mfa.tj Печай дастрасӣ: <https://mfa.tj/tg/main/view/9389/pajomi-prezidenti-tojikiston-peshvoi-millat-dar-borai-samthoi-amosii-sijosati-dokhili-va-khorijii-jumhuri>
2. Сомонаи инетрнети www.itu.int Печай дастрасӣ: https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/Europe/Documents/Publications/2f_MID_Report_415270-BAT3.pdf
3. Тулиев, М. С. Вопросы развития предоставления электронных услуг в Республике Таджикистан / М.С. Тулиев // Таджикистан и современный мир: Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Серия экономических наук. – 2019. – № 2/1. – С. 60-72
4. Тулиев, М. С. Ҷанбаҳои ташаккулёбии ва монеаҳои рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ / М.С. Тулиев, С.Р. Шарипов // Паёми ДДТТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. – 2018. – № 4 (25). – С. 36-46.
5. Файзуллоева, Ш. И. Влияние внутренних факторов информационно-коммуникационных технологий на развитие экономики / Ш.И. Файзуллоева // Материалы республиканской научно-практической конференции «Проблемы внедрения информационных технологий в экономике». – Душанбе: «ЭР-граф», 2014. – С. 72-76.
6. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Душанбе, 21.12.2021
7. Эргезер, Ч. Управление социальными медиа-организациями и их влияние на развитие электронной коммерции: дисс... канд. экон. наук: 08.00.05 / Эргезер Чегры. – Жалал-абад, МУ им. К.Ш. Токтомаматова, 2019. – С. 79-89.
8. Karvalics Information Society – what is it exactly? (The meaning, history and conceptual framework of an expression) – Budapest, 2007. – P.5-8.

Ахмади З.

ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ИНФРАСОХТОРИ САЙӢӢХӢ ВА МАНБАӢӢҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ОН

Бо вучуди имконияти зиёд барои рушди сайӢӢхӢ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи мазкур ҳоло ҳам рушд наёфтааст. Дар мамлакат лоиҳаҳои зиёди сармоягузорӣ барои рушди инфрасохтори сайӢӢхӢ таҳия карда шудаанд, вале нарасидани манбаӢӢҳои маблағгузорӣ барои амалӣ намудани онҳо монеа эҷод менамояд. Бинобар ин, имрӯз яке аз масъалаҳои асосӣ барои рушди босуботи соҳаи сайӢӢхӢ дарёфти манбаӢӢҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба корхонаҳои инфрасохтори сайӢӢхӢ мебошад. Дар мақола мушкилоти рушди сайӢӢхӢ, ки бо маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои инфрасохтори сайӢӢхӢ алоқаманд мебошанд, таҳқиқ карда шудаанд. Ба дастгирии давлатии маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайӢӢхӢ диққати муҳим дода шудааст.

Калидвожаҳо: захираҳои сайӢӢхӢ, инфрасохтори сайӢӢхӢ, корхонаҳои инфрасохтори сайӢӢхӢ, сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайӢӢхӢ, манбаӢӢҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ, самтҳои афзалиятноки соҳаи сайӢӢхӢ, дастгирии ҷалби сармоягузориҳо.

Ахмад З.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ТУРИСТСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЕ И ИСТОЧНИКИ ЕЕ ФИНАНСИРОВАНИЯ

Несмотря на большой потенциал развития туризма в Республике Таджикистан, данная отрасль все еще недостаточно развита. В стране разработано множество инвестиционных проектов по развитию туристической инфраструктуры, но отсутствие источников финансирования является препятствием для их реализации. Поэтому на сегодняшний день одним из основных вопросов устойчивого развития туристической отрасли является поиск источников финансирования инвестиционных проектов в предприятиях туристической инфраструктуры. В статье рассматриваются проблемы развития туризма, связанные с финансированием инвестиционных проектов в предприятиях инфраструктуры туризма. Большое внимание уделено государственной поддержке финансирования инвестиционных проектов в туристической инфраструктуре.

Ключевые слова: туристские ресурсы, инфраструктура туризма, предприятия инфраструктуры туризма, инвестиции в инфраструктуру туризма, источники финансирования инвестиционных проектов, приоритетные направления туристской отрасли, поддержка привлечения инвестиций.

Ahmad Z.

INVESTMENT ACTIVITIES IN TOURIST INFRASTRUCTURE AND SOURCES OF ITS FINANCING

Despite the great potential for tourism development in the Republic of Tajikistan, this industry is still underdeveloped. The country has developed many investment projects for the development of tourism infrastructure, but the lack of funding sources is an obstacle to their implementation. Therefore, today one of the main issues of sustainable development of the tourism industry is the search for sources of financing for investment projects in tourism

infrastructure enterprises. The article deals with the problems of tourism development related to the financing of investment projects in tourism infrastructure enterprises. Much attention is paid to state support for financing investment projects in the tourism infrastructure.

Key words: tourism resources, tourism infrastructure, tourism infrastructure enterprises, investments in tourism infrastructure, sources of financing investment projects, priority areas of the tourism industry, support for attracting investments.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии иқтисодии миллӣ бо фазои иқтисодии ҷаҳонӣ масъалаи ташаккули афзалиятҳои рақобатии мамлакат дар асоси иқтисодии мавҷудаи табиӣ-иқлимӣ ва таърихӣ фарҳангӣ, инчунин истифодаи босамараи онҳо мубрам гардидааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар доштани шароити хуби ҷуғрофӣ иқлимӣ ва иқтисодии баланди захиравӣ пойгоҳи қавӣ барои рушди сайёҳӣ вучуд дорад. Вобаста ба ин, дар солҳои охир дар сӣёсати рушди иқтисодии мамлакат сайёҳӣ чун яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодии миллӣ муайян карда шудааст. Аммо истифодаи номуносиби захираҳои сайёҳӣ, рушди нобасандаи иншооти инфрасохтори сайёҳӣ ва идоракунии ноқилонаи онҳо барои фаъолияти босамараи корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ имкон намедиҳанд. Захираҳои сайёҳии мавҷудбуда бо сабаби сатҳи пасти рушди инфрасохтор, махсусан инфрасохтори нақлиётӣ ба таври муносиб истифода намешаванд, сифати пасти хизматрасониҳои меҳмонхонаҳо ва осоишгоҳҳо ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ нест, дар онҳо номгӯи хизматрасониҳои сайёҳӣ маҳдуд аст.

Соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ботадрич ба як баҳши алоҳида ва даромадорандаи иқтисодиёт таъдил меёбад. Гарчанде ҳиссаи сайёҳӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД)-и мамлакат чандон зиёд нест (аниқтараш, муайян нашудааст, зеро чунин маълумот аз боиси набудани методологияи мукаммали ҳисобкунии нишондиҳандаи мазкур дар омили расмӣ оварда намешавад), таҳлили маълумоти мавҷуда имкон медиҳад, ки сайёҳӣ чун яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодии миллӣ баррасӣ карда шавад.

Таҳлили адабиёт ва санадҳои меъриӣ соҳаи нишон медиҳад, ки инфрасохтори сайёҳӣ маҷмӯи мураккаби иншоот ва шабакаҳои таъиноти истеҳсоли, иҷтимоӣ ва солидгардониро дар бар мегирад, ки барои татбиқи андозҳои сайёҳӣ ва ноилгардии ҳадафҳои сайёҳон дар мавзӯҳои сайёҳии мушаххас имкон медиҳанд. Инфрасохтори сайёҳӣ тақондиҳандаи рушди сайёҳӣ мебошад, чунки он асоси амалисозии хизматрасониҳои сайёҳӣ ба ҳисоб меравад [1; 4; 12]. Мутобиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯйхати иншооти сайёҳие, ки барои бунёди онҳо воридоти таҷҳизоту техника ва маводи сохтмонӣ аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод карда мешавад» аз 12 апрели соли 2018, № 189, ба объектҳои инфрасохтори сайёҳӣ инҳо мансуб мебошанд:

- меҳмонхонаҳо, аз ҷумла меҳмонхонаҳои махсус (хурд, гестхаус, ҳостел);
- осоишгоҳҳои таъиноти, истироҳатгоҳҳо, фароғатгоҳҳо;
- марказҳои хизматрасонии маҷмӯии сайёҳӣ (маҷмааҳои сайёҳӣ);
- нуқтаҳои хизматрасонии маҷмӯии сарироҳӣ (мотел);
- боғҳои фарҳангии фароғатӣ;
- мавзӯҳои фарҳангии таърихӣ ва динӣ (осорхонаҳо, зиёратгоҳҳо, иншооти таърихӣ);
- инфрасохтори моҳигирӣ ва шикор бо мақсади сайёҳӣ;
- тарабхонаҳои дорои бренди байналмилалӣ;
- марказҳои истеҳсоли маҳсулоти хунаремандӣ;
- пойгоҳҳои махсуси мутобиқгардонии минтақаҳои баландкӯҳ барои сайёҳон;
- маҷмааҳои сайёҳию лижаронӣ;
- марказҳои омӯзишӣ барои кӯҳнавардӣ, лижаронӣ, роҳбаладӣ.

Мувофиқи маълумоти охири, дар мамлакат 230 ширкати сайёҳӣ (гуроператорҳо ва агентҳои сайёҳӣ) фаъолият доранд, аз ҷумла дар шаҳри Душанбе – 106, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон – 49, вилояти Суғд – 39, вилояти Хатлон – 18 ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ -18 адад [7].

Дар соли 2021 ба соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он 28,5 млн. доллари ИМА сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ворид шудаанд, ки 8,3%-и ҷамъии умумии сармоягузориҳои мустақими ба иқтисодиёти мамлакат воридшударо ташкил медиҳанд [5].

Имрӯз дар соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он мушкилоти зиёде мавҷуд мебошанд, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои дар ин самт фаъолияткунанда монеа месозанд. Дар корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ ба мизочон хизматрасонии касбӣ бо сатҳи мувофиқ ба талаботи имрӯзаи сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ расонида намешавад. Меҳмонхонаҳои дорои сатҳи муносиби хизматрасониҳо асосан дар пойтахти мамлакат – шаҳри Душанбе ҷоғир шудаанд. Ҷойгиркунони сайёҳон дар меҳмонхонаҳои дорои сатҳи нисбатан баландтари хизматрасонӣ ҳамчунин дар шаҳрҳои калон – Хоруғ, Бохтар, Хучанд ва Кӯлоб низ имкон дорад. Дар меҳмонхонаҳое, ки нархи иҷораи хучраҳо дар як шабонарӯз аз 300 сомонӣ (муродифи 30 доллари ИМА) кам аст, дастрасӣ бо оби гарм аксаран маҳдуд аст.

Мушкилоти вобаста ба шароити санитарӣ-гигиенӣ дар меҳмонхонаҳо, осоишгоҳҳо ва фароғатгоҳҳо пеш аз ҳама сайёҳонеро, ки бароҳати ро қадр мекунад, нигарон мекунад. Сайёҳони ба ин тоифа мансуббуда, гарчанде шумораи онҳо дар байни сайёҳони хориҷии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташрифоранда кам бошад ҳам, имкони харҷ намудани маблағҳои бештарро барои хизматрасониҳо ва маҳсулоти сайёҳӣ доранд ва омодаанд, ки дар сурати фароҳам овардани шароити мувофиқ ин корро анҷом диҳанд.

Доштани кормандони баландихтисос барои корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ дар шароити муосир ҳамчунин яке аз омилҳои асосии рушди сайёҳӣ мебошад. Бо вучуди анъанаҳои гании меҳмоннавозӣ, то ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фарҳанги муносиби соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ намерасад. Пеш аз ҳама, ин ба нотавонии кормандони соҳаи сайёҳӣ ҷиҳати назар кардан ба хизматрасониҳои худ аз нигоҳи мизочон марбут аст. Чун қоида, асоси барори кор дар соҳаи сайёҳӣ сатҳи баланди касбият, муносибати дӯстона, меҳрубонии кормандон дар робита бо сайёҳон, фарҳанги хизматрасонӣ, ҳисси баланди масъулиятшиносӣ барои қори худ мебошад. Вақте ки дар корхонаи сайёҳӣ фарҳанги баланди хизматрасонӣ ба роҳ монда шудааст, ин ҳамаи амалҳои кормандон, тарзи рафтори онҳоро бо мизочон муайян мекунад ва дар онҳо ҳисси барор ва қомебӣ дар фаъолияти худ ва ноил шудан ба ҳадафҳо пайдо мешавад.

Ба рушди фаъолияти сайёҳӣ ҳамчунин омилҳои дар минтақаҳои душворгузари кӯҳӣ ҷойгир будани аксари иншооти инфрасохтори сайёҳии мамлакат, чандон қаноатбахш набудани ҳолати роҳҳои рафтуомад ба онҳо, маҳдудияти рафтуомад тавассути нақлиёти ҳавоӣ, арзиши беасос баланди роҳқиро низ таъсир мерасонанд. Масалан, арзиши сафари ҳавоӣ дар масири Москва-Душанбе-Москва барои сайёҳон беш аз 500 доллари ИМА аст ва дар мавсимҳои алоҳида то ба 800-1000 доллар мерасад. Дар ҳамин ҳол, як парвози мушобеҳ аз Бишкек (Ҷумҳурии Қирғизистон) ба Москва ва бозгашт ҳудуди то 200 доллари ИМА арзиш дорад ва вобаста аз мавсим тағйир намеёбад. Албатта, ин вазъ натиҷаи мавқеи имтиёзноки шумораи қами ширкатҳои ҳавопаймоии маҳаллӣ (монополияи ниҳонӣ) дар бозори мусофирқашонии ҳавоии мамлакат мебошад.

Ҳамсоҳаҳои наздики Ҷумҳурии Тоҷикистон – Ҷумҳурии Ўзбекистон, Қирғизистон ва Қазоқистон бо фароҳам овардани шароити мусоид барои вуруди шаҳрвандони хориҷӣ ба қаламрави худ ва муқаррар намудани нархҳои пасти рафтуомади ҳавоӣ мавқеҳои худро дар соҳаи сайёҳӣ ба маротиб баланд бардоштаанд. Ғайр аз ин, онҳо ба рақобати нисбатан шаффофттар дар соҳаи нақлиёти ҳавоӣ имкон дода, ба бозор ширкатҳои ҳавоии навро роҳ додаанд, ки ин бешубҳа ба паст шудани арзиши рафтуомади ҳавоӣ овардааст.

Барои пурратар истифода бурдани иқтидори захиравии рушди сайёҳӣ дар мамлакат маблағҳои муайяни сармоя лозим мебошанд. Дар мамлакат фароҳам овардани шароити мусоид ҷиҳати ҷалби сармояи хусусӣ барои бунёд ва навосии осоишгоҳҳо, хонаҳои истироҳатӣ, маҷмааҳои варзишӣ-фароғатӣ, меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо ва дигар муассисаҳои инфрасохтори сайёҳӣ зарур аст.

Дар шароити кунунии бӯҳрони молиявӣ, ки бештари ширкатҳои туроператорӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ ба захираҳои молиявӣ иловагӣ ниёз доранд, ба онҳо фароҳам овардани имконияти иловагӣ ва шароити имтиёзнок барои ҷалби қарзи бонкӣ шартҳои муҳим барои пешкаш намудани хизматрасониҳо ва маҳсулоти нави таъиноти сайёҳӣ, омодагии кормандони баландхатисос, бунёди роҳҳои нақлиётӣ ба мавзёҳои сайёҳӣ, маконҳои қабул, ҷойгиркунӣ ва хизматрасонии сайёҳон мебошад.

Сабаби асосии камбудии ҳамаҷониба, ки барои рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монеа эҷод мекунад, пеш аз ҳама нарасидани маблағҳои зарурӣ барои сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ мебошад. Маҳз ба ҳамин хотир имрӯз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ҷалби сармоягузориҳо ва дарёфти манбаъҳои маблағгузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ, ки барои сохтмон, навосӣ, татбиқи технологияҳои нави хизматрасониҳои сайёҳӣ, афзоиши воридшавии асъор ба бучети давлатӣ, ташкили ҷойҳои нави қорӣ ва дар ниҳоят, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мубрам аст. Бинобар ин, имрӯз вусъат бахшидан ба фаъолияти сармоягузорӣ ба корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ ба хоҳири баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо ва ҷалби сайёҳони дохилию хориҷӣ ба мамлакат зарур аст.

Сармоягузориҳо чун омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ ва фишанги асосии идоракунии рушди объектҳои инфрасохтори сайёҳӣ арзёбӣ мешаванд. Аз ҳаҷм ва сохтори сармоягузориҳо суръатҳои рушди соҳа ва нишондиҳандаҳои молиявӣ-иқтисодии қорӣ он дар ояндаи тӯлонӣ, хусусиятҳои сифатии иншоот ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ, иқтидори ҷойгиркунӣ ва ғунҷоиши иншооти сайёҳӣ, мутаносибии сохтори рушди соҳа дар асоси яққоягии корхонаҳои гуногуни соҳаи сайёҳӣ (ҳамбастагии рушди меҳмонхонаҳо, нақлиёт, шабакаҳои хӯроқи омма, алоқа ва ғ.), вазъи умумии талабот ва пешниҳодоти сайёҳӣ (муҳити рақобат) вобаста мебошанд [8, с.40].

Мақомоти ҳокимияти давлатӣ тадбирҳо оид ба баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ ва фароҳам сохтани шароити мусоид барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори онро амалӣ месозанд, дар раванди маблағгузорию бевоситаи объектҳои инфрасохтори сайёҳӣ иштирок мекунад. Сармоягузориҳо барои корхонаҳои алоҳидаи соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он «гузоришҳои молиявиро ба муҳлати муайян дар ташкил ё тавсеаи фаъолияти соҳибқорӣ ифода менамоянд, дар ин маврид ҳам маблағҳои худӣ ва ҳам маблағҳои қарзӣ истифода шуда метавонанд» [11, с.345].

Барои амалӣ сохтани тадбирҳо ва роҳандозӣ намудани тамоюли мусбат дар инфрасохтори сайёҳӣ ҳалли масъалаҳои сершумори эҷодкунандаи монеаҳо ба рушди сайёҳӣ, чун бунёд намудани намои ҷолиби мавзёҳои сайёҳӣ, бартараф намудани рушди нобарорбари объектҳои инфрасохтори сайёҳӣ, кам кардани ҳиссаи баланди хароҷоти нақлиётӣ дар арзиши маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳӣ, баланд намудани сатҳ ва сифати хизматрасониҳои касбӣ, омӯзиш ва омодагии кормандон, идоракунии сифат ва идоракунии босубот зарур аст. Ҳалли масъалаҳои мазкур қатъиян зиёд кардани ҳаҷм ва густариши манбаъҳои маблағгузорию лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳиро талаб менамояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, имконияти сайёҳии таърихӣ-фарҳангӣ, қуллаҳои баланди кӯҳӣ, обҳои муссафову шифобахш ва табиати нотақрори мамлакатро барои ҷалби ҳарчӣ бештари сайёҳон истифода мебарад. Ҷиҳати пайдо намудани роҳҳои ҳалли мушкилоти дар соҳаи сайёҳӣ ва инфрасохтори он ҷойдошта, ба хоҳири ҷалби сармоягузорӣ давлат дар аввал самтҳои афзалиятноки онро муайян карда, барои онҳо имтиёзҳо муқаррар менамояд.

Самтҳои афзалиятноки соҳаи сайёҳӣ, ки дар Стратегия рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муқаррар гардидаанд, инҳо мебошанд [9]:

- сайёҳии экологӣ;
- сайёҳии табобатию солимгардонӣ;
- саёҳати сайругаштӣ;
- сайёҳии таърихию фарҳангӣ;
- сайёҳии кӯҳнавардӣ ва шикор.

Ҳамчунин, дар марҳилаи аввал ба давлат зарур аст, ки бахши хусусиро барои сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ ҳавасманд гардонад, барои беҳгардонии фаъолияти мавзёҳои сайёҳӣ заминаҳои зарурии иқтисодӣ ва ҳукукиро таъмин намояд. Тавре таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, мавзёҳои мазкур пас аз гузаштани муҳлати 3-5 сол ба манбаи муҳими воридшавии асъори хориҷӣ табдил меёбанд.

Ба хотири татбиқи муносиби Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 Нақшаи ҷорабиниҳои амалисозии Стратегияи рушди сайёҳӣ барои солҳои 2019-2022 таҳия гардида, амалӣ мешавад. Дар доираи иҷрои нақшаи мазкур дар мамлакат тадбирҳои муҳим дар самти ташаккули инфрасохтори сайёҳӣ роҳандозӣ карда мешаванд.

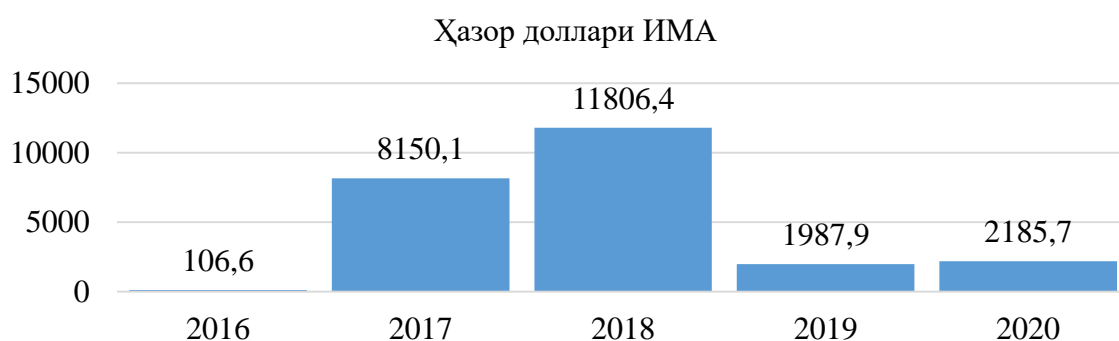
Бояд қайд кард, ки дар солҳои 2020-2022 бо сабаби пандемияи ковид-19 фаъолияти корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ коҳиш ёфт. Ба ҳолати пеш аз оғози пандемия, яъне соли 2019 шумораи шахсони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, 1319200 нафарро ташкил додааст, ки аз онҳо 1257300 нафар чун сайёҳ ба қаламрави мамлакат ворид шудаанд. Дар моҳҳои январ-сентябри соли 2020 ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон 355500 нафар ворид шудаанд, аз онҳо 317200 нафар сайёҳон мебошанд, ки ин шумора нисбат ба ҳамин давраи соли пешин 63,2% кам мебошад [6].

Ба хотири рушди инфрасохтори сайёҳӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳоро бо ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ густариш медиҳад. Ба ҳолати имрӯз дар мамлакат ду лоиҳаи бузурги сармоягузорӣ – «Рушди иқтисодиёти деҳот» ва «Рушди сайёҳӣ» амалӣ шуда истодааст, ки аз ҳисоби ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ маблағгузорӣ мешаванд. Барои амалисозии лоиҳаи «Рушди иқтисодиёти деҳот» аз ҳисоби Бонки Умумиҷаҳонӣ 15 млн. доллари ИМА ва барои амалисозии лоиҳаи «Рушди сайёҳӣ» аз ҳисоби Бонки Осиёи Рушд 10 млн. доллари ИМА маблағгузорӣ шудааст. Маблағҳои барои амалисозии лоиҳаи «Рушди иқтисодиёти деҳот» аз ҷониби Бонки умумиҷаҳонӣ сармоягузоришуда барои рушди инфрасохтори сайёҳӣ, аз ҷумла барои ба сатҳи ҷаҳонӣ расонидани мавзёҳои таърихию табиӣ «Чилучорчашма» ва мадрасаи «Ҳоҷа Машҳад» (ноҳияи Шаҳритус, вилояти Хатлон), мамнӯъгоҳҳои «Қалъаи Ҳулбук» (ноҳияи Восеъ, вилояти Хатлон) ва «Қалъаи Ямчун» (ноҳияи Ишкошим, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон), сохтмони меҳмонхонаҳои хурд, ҳучраҳои қабули сайёҳон, дӯконҳои фурӯши армуғон ва дигар иншооти инфрасохтори сайёҳӣ дар атрофи мавзёҳои сайёҳии вилояти Хатлон ва Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон сафарбар карда шудаанд. Маблағҳои аз ҷониби Бонки Осиёи Рушд барои амалисозии лоиҳаи «Рушди сайёҳӣ» ҷудогардида ба рушди инфрасохтори роҳу пулҳои мавзёҳои сайёҳӣ, таъмини барқ ва алоқа, беҳтар намудани омори соҳаи сайёҳӣ, аз ҷумла таҳия ва такмили методологияи ҳисобкунии нишондиҳандаҳои омори сайёҳӣ, чун аниқ муайян кардани саҳми сайёҳӣ дар ММД, таъсиси ҷойҳои корӣ, саҳми сайёҳӣ дар соҳаҳои нақлиёт, хӯроки умумӣ ва савдои чакана, дигар ҷанбаҳои мукамалсозии омори сайёҳӣ сафарбар карда мешаванд.

Дар солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд тадбирҳоро вобаста ба пешниҳод намудани имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ ба корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ роҳандозӣ намудааст. Аз ҷумла, субъектҳои иқтисодии дар соҳаи сайёҳӣ фаъолияткунанда тибқи муқаррароти банди 7, қисми 2, моддаи 189 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давоми панҷ сол аз санаи бақайдгирии давлатии худ, дар сурати доштани иҷозатнома барои пешбурди фаъолияти сайёҳӣ аз супоридани андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ озод

карда шудаанд [2]; инчунин тибқи муқаррароти сархати 8, қисми 4, моддаи 251 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, воридоти таҷҳизоту техника, масолеҳи сохтмонӣ ва маводи дигар барои таъмини эҳтиёҷоти иншооти сайёҳӣ (аз ҷумла меҳмонхона, осоишгоҳ ва истироҳатгоҳҳои табобатӣ, марказҳои сайёҳӣ ва иншооти дигари сайёҳӣ), ба истиснои молҳои дар дохили ҷумҳурӣ истеҳсолшаванда аз супоридани андоз аз арзиши иловашуда озод карда шудаанд. Воридоти мазкур ҳамчунин тибқи муқаррароти қисми 13, моддаи 345 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз супоридани бочи гумруки низ озод аст [3]. Дар ин маврид, рӯйхати иншооти сайёҳӣ, номгӯй ва миқдори таҷҳизоту техника ва масолеҳи сохтмонии воридшаванда ва маводи дигар аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад.

Дар давоми солҳои 2016-2020 ба маблағи 24236,8 ҳазор. доллари ИМА сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба меҳмонхона ва тарабхонаҳо, ки иншооти муҳими инфрасохтори сайёҳӣ мебошанд, ворид гардидаанд. Дар ин маврид суръати афзоиши воридшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо тағйирёбанда мебошад (расми 1).

Расми 1. Воридшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ таҳия намудааст

Аз диаграммаи дар расми 1 овардашуда ба назар мерасад, ки ҳиссаи бештари сармоягузориҳо ба меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо ба солҳои 2017-2018 рост меояд (мувофиқан 33,6% ва 48,7%-и ҳаҷми умумии воридшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар давраи таҳлилӣ). Ҳаҷми воридшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо дар соли 2019 якбора паст шуда, 16,8%- соли пешинро ташкил додааст. Қимати нишондиҳандаи мазкур дар соли 2020 баланд шуда, ба 110%-и соли пешин расидааст.

Иншооти муҳими дигари инфрасохтори сайёҳӣ осоишгоҳҳои табобатӣ, истироҳатгоҳҳо ва фароғатгоҳҳо мебошанд. Дар бораи воридшавии сармоягузориҳои мустақим ба ин гурӯҳи иншооти инфрасохтори сайёҳӣ маълумоти омори расмӣ дастрас нест.

Мувофиқи маълумоти Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ҳолати имрӯз (1 июни соли 2022) дар мамлакат 288 адад объектҳои хизматрасонии сайёҳӣ амал мекунанд, ки аз онҳо 182 адад меҳмонхонаҳо, 29 ҳостелҳо, мотелҳо ва дигар намуди меҳмонхонаҳо, 50 осоишгоҳҳо, 6 осоишгоҳҳо ва лагерҳои солимгардонии кӯдакона, 8 хонаҳои истироҳатӣ, 7 марказҳои муолиҷавӣ ва дармонгоҳҳои солимгардонӣ, 5 базаи сайёҳӣ ва истироҳатӣ ва 1 пансионат мебошанд (расми 2).

Расми 2. Шумора ва сохтори объектҳои хизматрасонии сайёҳӣ дар санаи 1 юни соли 2022

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст

Ҳоло барои корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ механизмҳо ва усулҳои гуногуни маблағгузорӣ барои амалсозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дастрас мебошанд, чун: худмаблағгузорӣ, ҷалби сармояи саҳомӣ, маблағгузори қарзӣ, лизинг, маблағгузори бучетӣ, маблағгузори омехта, маблағгузори лоиҳавӣ.

Дар мавриди худмаблағгузорӣ корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ, ки ба татбиқи лоиҳа манфиатдор мебошанд, худ маблағҳо, таҷҳизот ва дигар воситаҳои заруриро барои иҷрои лоиҳаи сармоягузорӣ пешкаш менамоянд. Худмаблағгузорӣ ба ҷо овардани сармоягузори танҳо аз ҳисоби манбаъҳои дохилии корхона (фоидаи соф, истехлок) пешбинӣ менамояд.

Усули ҷалби сармояи саҳомӣ (баровардани саҳмияҳо ва гузоштани саҳмҳои дигар ба сармояи оинномавии корхона) маблағгузори ҳиссавии лоиҳаҳои сармоягузори пешбинӣ менамояд. Усули мазкур асосан барои маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузори бузург ва дорои муҳлатҳои тӯлонии боздеҳии маблағҳои гузошташуда ба кор бурда мешавад.

Маблағгузори қарзӣ дар шакли қарзҳои бонкӣ ва баровардани вомбаргҳои ҳадафнок ба ҷо оварда мешавад. Агар ки корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори аз ҳисоби маблағҳои худӣ таъмин карда натавонанд, қарзи бонкӣ чун яке аз шаклҳои босамараи маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузорӣ баромад мекунад. Усули мазкур ҳангоми маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузори дорои меъёри баланди даромаднокии аз меъёри бозори фоизи қарз баландтар ва муҳлатҳои кӯтоҳи бозпасгирии маблағҳои гузошташуда ба кор бурда мешавад.

Лизинг (иҷораи молиявӣ) намуди фаъолияти сармоягузорӣ мебошад, ки дар мавриди он иҷорадеҳ (лизингдех) дар асоси шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) уҳдадор мешавад, ки моликияти объекти иҷораи молиявӣ бударо аз фурӯшандаи муайян харид карда, онро бо пардохти муайян барои истифодабарии муваққатӣ ба иҷорагир (лизингир) пешкаш намояд.

Маблағгузори бучетии лоиҳаҳои сармоягузорӣ асосан тавассути маблағгузорӣ дар доираи барномаҳои ҳадафноки давлатӣ ба ҷо оварда мешавад. Ин тарзи маблағгузорӣ истифодаи маблағҳои бучети давлатиро дар чунин шаклҳои асосӣ пешбинӣ менамояд: сармоягузориҳо ба сармояҳои оинномавии корхонаҳои амалкунанда ё навтаъсис, қарзҳои бучетӣ (аз ҷумла қарзи андозӣ), пешкаш намудани кафолатҳо ва мусоидати молиявӣ.

Усули маблағгузори омехта дар амалия маъмул буда, истифодаи ҳамзамони на як, балки якчанд тарзҳои маблағгузори дар бар мегирад. Масалан, дар баробари маблағгузори саҳомӣ метавон усули маблағгузори қарзиро истифода бурд.

Маблағгузории лоиҳавӣ усули маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад, ки бо тарзи махсуси таъмини бозпас гирифтани гузоришҳо тавсиф мешавад: бозпас гирифтани маблағҳои гузошташуда ва гирифтани даромад аз ҳисоби чараёнҳои пулие ба ҷо оварда мешавад, ки онҳоро ҳуди иншооти дар доираи иҷрои лоиҳа сохташуда тавлид менамояд [10, с.14]. Дар доираи тарзи мазкури маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳамчунин истифодаи якҷояи намудҳои гуногун сармоя – бонкӣ, тичоратӣ, давлатӣ, байналмилалӣ имкон дорад. Дар тафовут аз аҳдномаи қарзии анъанавӣ хавфи сармоягузорӣ метавонад дар байни иштирокчиёни лоиҳаи сармоягузорӣ тақсим карда шавад.

Сохтори манбаъҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ аз хусусиятҳои муносибатҳои молиявӣ бо соҳаи фаъолияти корхона алоқаманд вобаста мебошад. Барои корхонаҳо – ташкилотҳои сайёҳӣ (ташкилкунандагони хизматрасониҳои сайёҳӣ), танзимгарони сайёҳӣ (туроператорҳо) ва хусусан агентҳои сайёҳӣ (турагентҳо) бештар сатҳи пасти дорониҳои ғайригардон (дарозмуҳлат), бартарӣ доштани маблағҳои ҷалбгардида дар сохтори манбаъҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ хос аст. Раванди ҳамгирии амудии корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ, тавзеаи тичорат (хариди воситаҳои нақлиёт, сохтмони иншооти сайёҳӣ) дар соҳа талабот ба ҷалби маблағҳои қарзиро афзун мекунад. Маблағгузорӣ ба сармояи асосии корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ аз ҳисоби манбаъҳои худӣ ва ҷалбшаванда ба ҷо оварда мешавад.

Талабот ба маблағгузории иловагии фаъолияти меҳмонхонаҳо, осоишгоҳҳо, хонаҳои истироҳатӣ, маҷмааҳои варзишӣ-фароғатӣ чун иншооти муҳимтарини инфрасохтори сайёҳӣ на танҳо дар марҳилаи сохтмон, балки дар марҳилаи истифодабарӣ барои азнавсозӣ ва дигаркунии таъиноти онҳо низ баланд мебошад.

Истифодаи маблағгузории саҳомӣ бо роҳи ҷалб намудани сармояи саҳомӣ ва дигар намудҳои маблағгузории ҳиссаӣ бар асари ҳаҷмҳои фаъолияти начандон калони аксари корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ маҳдуд мебошад. Бинобар ин, имрӯз ҳам шаклҳои асосии манбаъҳои дохилии маблағгузории корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ фоидаи соф (тақсимнашуда) ва истехлок боқӣ мемонанд.

Бо вучуди пешниҳод шудани миқдори зиёди барномаҳои хизматрасониҳои қарзӣ аз ҷониби бонкҳои тичоратии мамлакат, маъмулан, бар асари меъёрҳои баланди фоизи қарз, ки қобилияти қарзбаргардонии корхонаҳои инфрасохтори сайёҳиро паст мекунад, корбурди ин олоти молиявӣ дар соҳаи сайёҳӣ маҳдуд аст.

Ба андешаи мо, барои ҷалби манбаъҳои муносиби маблағгузории сармоягузориҳо ба хотири рушди сайёҳӣ дар мамлакат ба равандҳои ташкилӣ-иқтисодии ба ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ мусоидаткунанда диққати муҳим ҷудо намудан зарур аст. Заминаи мусоид барои роҳандозӣ намудани равандҳои мазкур - баланд бардоштани сифат ва фаврияти қабули қарорҳои идоракунӣ дар соҳаи сармоягузорӣ, ташкили равандҳои муносиби алоқамандии байниҳамдигарии вазифаҳои методологӣ ва идоракунӣ ба татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ нигаронидашуда мебошад.

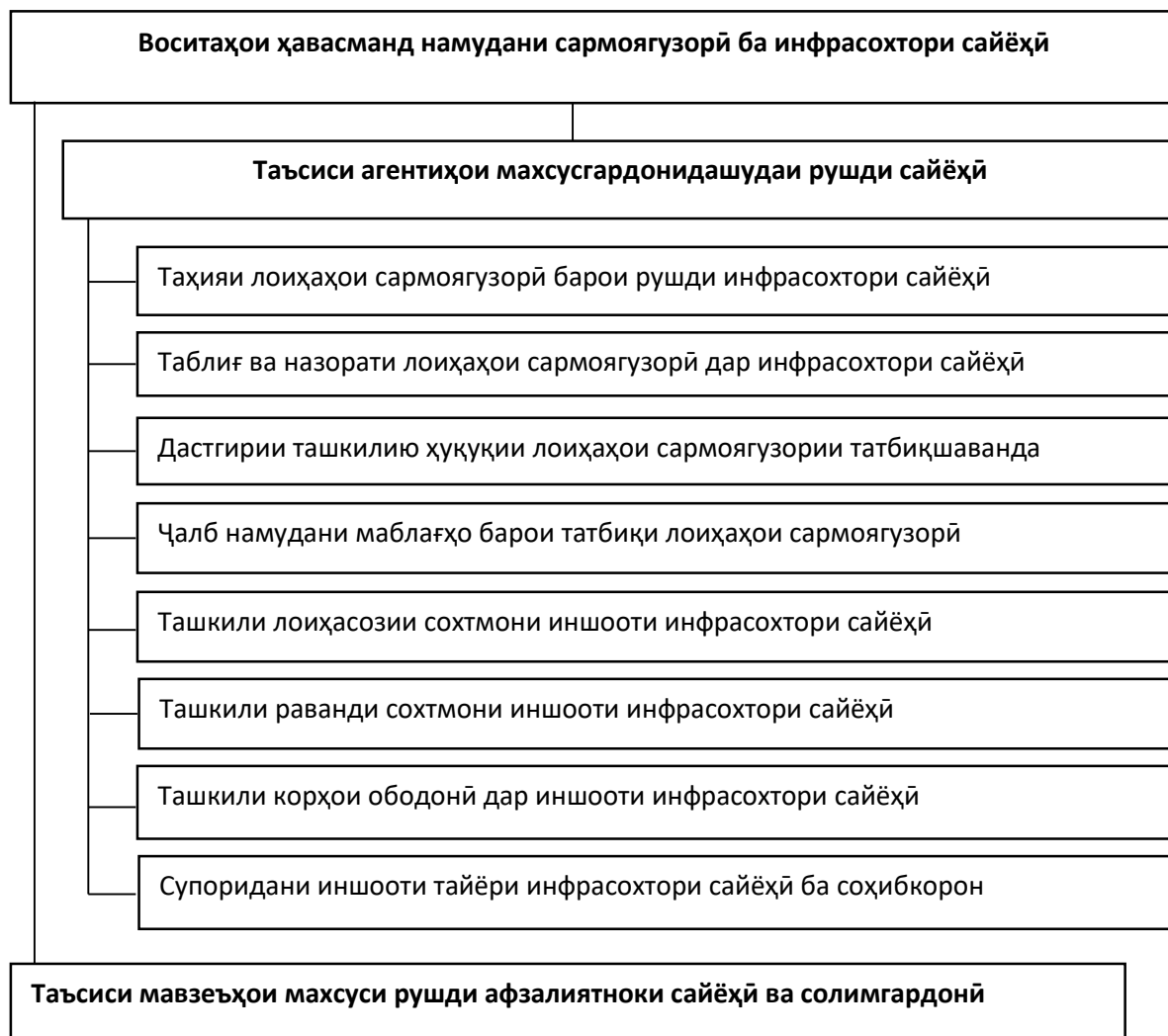
Самар аз истифода ва татбиқи механизмҳои созанда дар фаъолияти сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ тавассути корбурди воситаҳои давлатии ба дастгирии барномаҳои саёҳӣ нигаронидашуда, таъмини сатҳи муносиби ҷолибияти сармоягузории иншооти инфрасохтори сайёҳӣ барои сармоягузони дохилӣ ва хоричӣ, мусоидат ба ҳамгирии маблағҳои сармоягузoron аз ҷониби ниҳодҳо ва муассисаҳои молиявӣ-қарзӣ ба даст меояд. Вобаста ба ин, самаранокии рушди инфрасохтори сайёҳӣ ба сатҳи дастгирии давлатии он мутаносиб мебошад.

Ҳамин тавр, ташкил ва роҳандозӣ намудани чунин механизмҳои нисбатан муносиб ва самараноки дастгирии ҷалби сармоягузориҳо ба инфрасохтори сайёҳиро тавсия медиҳем:

- таъсиси агентҳои махсусгардонидашуда оид ба рушди сайёҳӣ, ки дар самти ҷалб намудани маблағҳо барои амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ фаъолият мебаранд;

- таъсиси мавзёҳои махсуси рушди афзалиятноки сайёҳӣ ва солимгардонӣ ба хотири ташаккули фазои самаранок барои рушди тичорат ва сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ.

Бинобар ин, барои мукамалсозии механизмҳои ҷалб намудани манбаъҳои маблағгузорӣ барои рушди инфрасохтори сайёҳӣ истифодаи воситаҳои ҳавасманд намудани сармоягузори ватанӣ ва хориҷӣ зарур аст (расми 3).

Расми 3. Воситаҳои ҳавасманд намудани сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ

Сарчашма: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия намудааст

Ҳамин тавр, фаъолияти сармоягузорӣ ва равандҳои маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳиро таҳқиқ намуда, метавон тасдиқ кард, ки сайёҳӣ имрӯз яке аз соҳаҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ ва ҷалби манбаъҳои маблағгузорӣ барои татбиқи онҳо тадбирҳои муносибро роҳандозӣ менамояд. Соҳаи сайёҳӣ муайянкунандаи сатҳи ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатии ҳокимият ва худидоракунии маҳаллӣ бо бахши соҳибкории иқтисодиёти миллӣ мебошад. Фаъолияти корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ, муҳтавои дохилӣ ва сатҳи рушди он дар мамлакат нишондиҳандаҳои возеҳи иқтидор барои баланд бардоштани сатҳи ҳамкориҳои байни давлат ва соҳибкории хусусӣ мебошанд.

Дар асоси тасдиқ ва иҷрои барномаҳои давлатии рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар мамлакат стратегияи амиқи рушди соҳаи сайёҳӣ роҳандозӣ карда мешавад. Давлат намои муносиби сайёҳии мамлакатро ташаккул медиҳад, самтҳои асосии фаъолияти корхонаҳои инфрасохтори сайёҳиро муайян мекунад, барои рушди сайёҳӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Қалби манбаҳои маблағгузорию лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои рушди иншооти инфрасохтори сайёҳӣ унсури ҷудонопазири стратегияи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Виноградова М.В., Солдатов П.И. Инфраструктура туристского комплекса / М.В. Виноградова, П.И. Солдатов // Вестник Томского государственного университета. – 2009. - № 324. - С. 264–271
2. Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://www.andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code__18-03-2022-RT_tj.pdf (санаи мурочиат: 15.06.2022)
3. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/кодекси-гумруки-ҷумҳурии-тоҷикистон> (санаи мурочиат: 15.06.2022)
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯйхати иншооти сайёҳие, ки барои бунёди онҳо воридоти таҷҳизоту техника ва маводи сохтмонӣ аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод карда мешавад» аз 12 апрели соли 2018, № 189 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://gumruk.tj/index.php/2018-06-12-04-34-10/2018-06-14-07-39-58/2018-06-14-07-42-10/115-2018-06-23-19-35-34> (санаи мурочиат: 12.06.2022)
5. Маълумотнома оид ба воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://investcom.tj/uploads/docfiles/620b3b858f73c.pdf> (санаи мурочиат: 12.06.2022)
6. Омори сайёҳӣ дар 9 моҳи соли 2020 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://stat.wv.tj/pages/sajeni_1.pdf (санаи мурочиат: 18.06.2022)
7. Омори ширкатҳои сайёҳӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://ctd.tj/safar-ba-tojikiston/shirkathoi-sayuohi/omori-shirkathoi-sayuohi> (санаи мурочиат: 12.06.2022)
8. Плотникова Н.К., Здоров С.А. Роль инвестиций в повышении эффективности использования рекреационных ресурсов в сельском гостиничном бизнесе и туризме / Н.К. Плотникова, С.А. Здоров // Научный вестник МГИИТ. - 2014. - № 4 (30). - С. 39–49
9. Стратегия рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://ctd.tj/sanadho/qonunho> (санаи мурочиат: 18.06.2022)
10. Судас Л.Г., Бобылева А.З., Львова О.А. Зарубежный опыт проектного финансирования в сфере энергетики [Электронный ресурс] / Л.Г. Судас, А.З. Бобылева, О.А. Львова // Государственное управление. Электронный вестник // Режим доступа: URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=17919061> – 2011. - № 29. – С. 14-33
11. Тен С.Б. Инвестиции как фактор развития регионального туризма / С.Б. Тен // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. - 2013. - № 1 (45). - С. 339-346
12. Шукуров Б.У., Саидов Қ.Т. Ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ / Б.У. Шукуров, Қ.Т. Саидов // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 7. – С. 122-125

Ахмадов Ф.М., Ашуров Ф.М., Исозода А.З.

ОМУЗИШИ ОМОРИИ ОМИЛҲОИ БА САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛӢ ТАЪСИРРАСОНАНДА

Дар мақолаи мазкур омилҳои демографии ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсиррасонанда аз нигоҳи омори баррасӣ гардидааст. Мақсади таҳқиқоти илмӣ омӯзиши нишондиҳандаҳои асосии сатҳи зиндагии аҳоли ва дар ин асос таҳияи омилҳои ба он таъсиррасон мебошад. Муаллиф низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагиро дар заминаи қабули он ҳамчун категорияи муҳими иқтисодӣ ва дар робитаи наздик бо сифати шароити зисти аҳоли баррасӣ намуда, пешниҳод кардааст, ки барои таҳқиқи сатҳи зиндагӣ, бояд вижаҳои ҷуғрофӣ, демографӣ, экологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангӣ, сиёсӣ анъанаҳои миллию динӣ, ҷашну маросимҳо ва дигар омилҳо ба инобат гирифта шаванд. Дар мақола таҳлили омории нишондиҳандаҳои демографӣ гузаронида шуда, пешниҳод гардидааст, ки интихоби дурусти рафтори демографӣ метавонад таъсири худро ба сатҳи зиндагӣ расонад. Интихоби дурусти рафтори демографӣ ва интихоби оила метавонад боиси беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ гардад, чунки ҷомеаи солим ба оилаи солим вобаста мебошад.

Калидвожаҳо: нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ, омилҳои таъсиррасон, даромад ва харочоти аҳоли, рафтори демографӣ, динамикаи шумораи аҳоли, вазъияти демографӣ, сифати зиндагӣ.

Ахмадов Ф.М., Ашуров Ф.М., Исозода А.З.

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

В данной статье с точки зрения статистики рассматриваются демографические факторы, влияющие на уровень жизни населения. Целью научного исследования является изучение основных показателей уровня жизни населения и на этой основе разработка факторов, влияющих на него. Рассматривая систему показателей уровня жизни в контексте ее принятия в качестве важной экономической категории и в тесной связи с качеством условий жизни населения, автор предположил, что для исследования уровня жизни необходимо учитывать географические, демографические, экологические, экономические, социально-культурные, политические особенности, национально-религиозные традиции, праздники и другие факторы. В статье был проведен статистический анализ демографических показателей, и было высказано предположение, что правильный выбор демографического поведения может повлиять на уровень жизни. Правильный демографический выбор поведения и выбор семьи могут привести к улучшению уровня жизни, поскольку здоровое общество зависит от здоровой семьи.

Ключевые слова: показатели уровня жизни, влияющие факторы, доходы и расходы населения, демографическое поведение, динамика численности населения, демографическая ситуация, качество жизни.

Akhmadov F.M., Ashurov F.M., Isozoda A.Z.

STATISTICAL STUDY OF FACTORS AFFECTING THE LIVING STANDARD OF THE POPULATION

In this article, from the point of view of statistics, demographic factors that affect the standard of living of the population are considered. The purpose of scientific research is to study the main indicators of the standard of living of the population and, on this basis, the development of factors influencing it. Considering the system of indicators of the standard of living in the context of its adoption as an important economic category and in close connection with the quality of living conditions of the population, the author suggested that in order to study the standard of living, it is necessary to take into account geographical, demographic, environmental, economic, socio-cultural, political characteristics, national -religious traditions, holidays and other factors. The article carried out a statistical analysis of demographic indicators and suggested that the right choice of demographic behavior can affect the standard of living. Proper demographic behavioral choices and family choices can lead to improved living standards, since a healthy society depends on a healthy family.

Key words: indicators of living standards, influencing factors, incomes and expenditures of the population, demographic behavior, population dynamics, demographic situation, quality of life.

Ба сатҳи зиндагӣ омилҳои зиёде таъсир мерасонад, ки инро дар рафти таҳқиқи интихобии хоҷагиҳои хонавода собит намудан мумкин аст. Агар сатҳи зиндагиро ба сифати категорияи иқтисодӣ қабул кунем, он гоҳ дар ин сатҳ чунин омилҳоро ба монанди музди меҳнати воқеӣ, даромадҳои воқеии аҳоли, ҳадди ақали музди меҳнат, ҳадди ақали зиндагӣ ва агар ҳамчун нишондиҳандаи умумӣ гирем, пас маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли, ҳиссаи хароҷотҳо, истеъмоли ниҳой ва ғайраро мавриди омӯзиши омӯри қарор медиҳем. Агар сатҳи зиндагӣ дар муносибати зич бо сифати шароити зисти аҳоли дида шавад, пас дар он таъсири рушди инфрасохтор, вазъи саломатии аҳоли, вазъи ҳифзи муҳити зист, мавҷудияти вақти озод ба мардум, дастрасӣ ба оби тозаӣ нӯшокӣ ва ғайра ба назар гирифта мешавад.

Дар баъзе сарчашмаҳо низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ: саломатӣ, ғизо, даромаду хароҷоти аҳоли, манзил, доройҳои хона, хизматрасонии пулакӣ, сатҳи маданияи аҳоли, шароити меҳнат ва истироҳат, таъминоти иҷтимоӣ» пешниҳод гурӯҳи [3, с.20-25].

Ба андешаи Кривошей В.А. қисмати асосии низоми сатҳи зиндагӣ: саломатӣ, ғизо, даромаду хароҷоти аҳоли, манзил, доройҳои хона, хизматрасонии пулакӣ, сатҳи маданияи аҳоли, шароити меҳнат ва истироҳат, таъминоти иҷтимоӣ» ба шумор мераванд [4, с.33-37].

Ба ақидаи мо ду гурӯҳи нишондиҳандаҳоеро, ки ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсир мерасонанд ҷудо намудан мумкин аст:

1. Омилҳои, ки бевосита ба беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат мекунанд (сатҳи даромади аҳоли; ҳаҷм ва сохтори истеъмоли молҳои маишӣ; таъминоти манзил; сатҳи рушди хизматрасониҳои тандурустии ҷамъиятӣ; дараҷаи рушди таҳсилот; сатҳи рушди маърифатнокӣ; фарогирии таъминоти иҷтимоӣ; давомнокии вақти ҳолӣ; шароити истироҳат ва ғайра);

2. Омилҳои, ки бавосита ба сатҳи зиндагӣ таъсир мерасонад (дараҷаи шуғли аҳолии қобили меҳнат; давомнокии вақти корӣ; шиддатнокии меҳнат; шароити ҳифзи меҳнат, техникаи беҳатарӣ дар истеҳсолот ва ғайра).

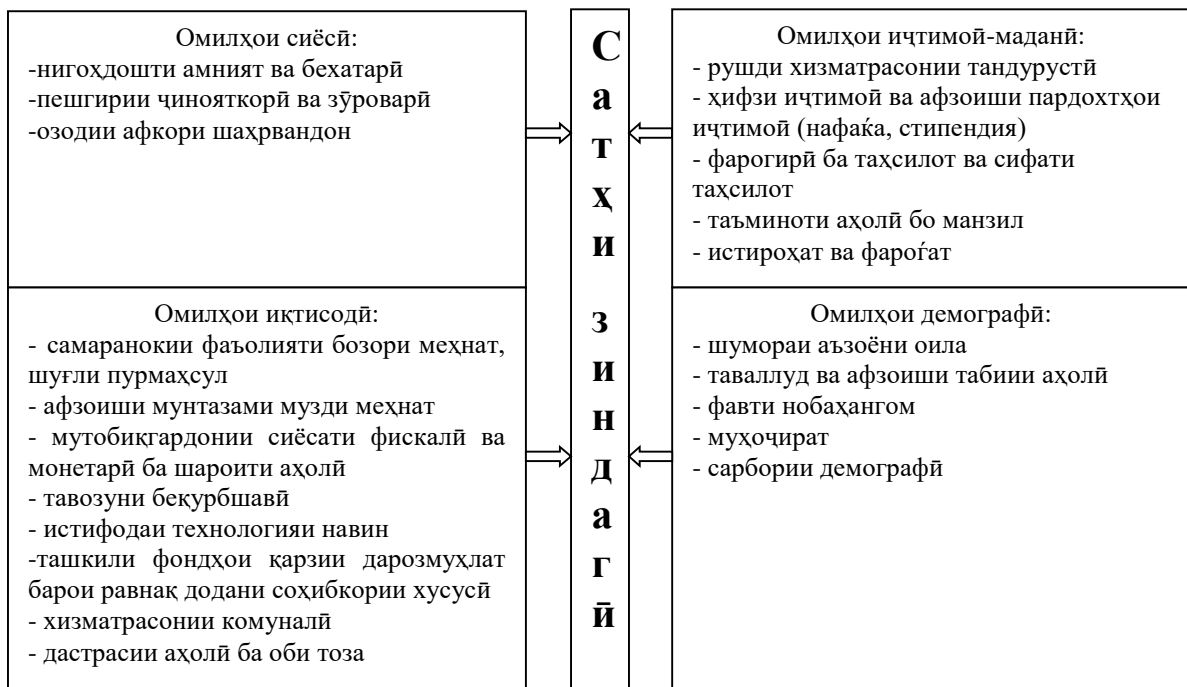
Омили муҳимтарини муайян намудани динамикаи сатҳи зиндагии аҳоли, сатҳи қувваҳои истеҳсоли ва муносибатҳои истеҳсоли дар ҷомеа, пешрафти илмию техникаӣ,

иктидори иқтисодии чомаа (сарвати миллӣ), роҳҳои тақсим кардани маҳсулоти ҷамъиятӣ, омилҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба шумор меравад.

Ҳамаи омилҳои номбаргардида ба якдигар зич алоқаманд ва ҳамоҳанг буда, барои ҳалли мушкилоти баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии сокинони кишвар таҳлили маҷмӯиро талаб менамояд.

Дар вақти интиҳоби омилҳо, ки барои таҳқиқи сатҳи зиндагӣ интиҳоб мегарданд, бояд вижагиҳои ҷуғрофӣ, демографӣ, экологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, сиёсӣ анъанаҳои миллию динӣ, ҷашну маросимҳо ва дигар хусусиятҳо ба инобат гирифта шаванд. Зеро омилҳои ба монанди танзими ҷашну маросим, дастрасӣ ба оби тоза, тозагии муҳити атроф, ҷойгиршавии аҳоли дар минтақаҳо, дастрасӣ ба неъматҳои табиӣ, офатҳои табиӣ, оромии сиёсӣ ва ғайраҳо, ки ба сатҳи зиндагӣ ва хусусан дараҷаи дарозумрӣ таъсир мерасонанд, дар таҳқиқоти бештари олимони дарҷ намегарданд [1, с.65-71].

Ба тағйирёбӣ ва беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳоли омилҳои зиёд таъсир мерасонанд. Ба андешаи мо омилҳои, ки ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсири назаррас доранд, асосан ба чор гурӯҳ тақсим мегарданд, ки дар шакли нақшаи ҷунин ифода карда мешаванд:

Нақшаи 1.- Омилҳои ба сатҳи зиндагӣ таъсиррасонанда

Сарчашма: аз ҷониби муаллифон тартиб дода шудааст

Маъмулан суръати баланди афзоиши аҳолии Тоҷикистон дар даврони Шӯравӣ ҳеҷ гуна мушкили эҷод намекард, зеро на танҳо аз лиҳози иқтисодӣ, балки аз лиҳози манфиатҳои сиёсӣ шумораи аҳоли яке аз нишондодҳои асосӣ дар мусобиқаи байни ду низоми бо ҳам муқобил, ба ҳисоб мерафт. Қисмати зиёди хароҷотҳо доир ба нигоҳдории суръати баланди зиёдшавии аҳоли аз он ҷумла аҳолии қобили меҳнатро бучаи ягонаи иттиҳод ба зимма дошт.

Дар маҷмӯъ, робита байни зиёдшавии аҳоли ва аҳолии қобили меҳнат ва инчунин нафарони соҳиби ҷои қор натавонанд имкониятҳо ва иқтидори меҳнати кишварро ташкил мекунанд, инчунин имкониятҳои рушди иқтисодро низ муайян месозад. Аз миқдори умумии аҳолии қобили меҳнат ҳар қадаре, ки шумораи нафарони бо қор таъминбуда зиёд бошанд, ҳамон қадар маҳсулнокии меҳнат зиёд гашта, сарборӣ ба ҳар як қоргар кам мегардад. Аммо дар мавриди зиёд будани суръати афзоиши аҳоли аз инкишофи захираҳои табиӣ қонуни Малтусро истифода мебаранд, зеро дастрасӣ ба неъматҳо кам мегардад.

Чадвали 1.- Динамикаи шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2020

Солҳо	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол, ҳазор нафар	5505,6	5701,4	6264,6	6842,2	7417,4	8551,2	9506,3
Афзоиши мутлақ (ҳазор нафар)	–	195,8	563,1	577,6	575,2	1133,8	955,1
Бо % нисбати соли 1991	100	103,5	113,5	124,3	134,7	155,3	172,7

Сарчашма: Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, АОПҶТ.– 2020.– С. 32-33 [6].

Аз маълумоти чадвал бармеояд, ки шумораи аҳоли соли 2020 нисбат ба соли 1991-ум 4000,7 ҳазор нафар ё 72,7% барзиёд шудааст. Яъне афзоиши миёнаи мутлақ 142882 нафар ва суръати барзиёдшавии миёна 10,7%-ро ташкил намудааст. Чуноне ки дар боло қайд карда гузаштем, рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсии ҳар як давлатро дар асоси банизомдарории ҳодисаҳои ҷамъиятӣ ба роҳ мондан мумкин аст. Масалан агар сатҳи зиндагии аҳоли баланд бошад ва дар ҳар хоҷагии хонагӣ зиёда аз 10 фарзанд мавҷуд бошад, ё дараҷаи баланди ғавтнокии зан ва кӯдакон дида шавад ва умуман номувозинатии демографӣ ҳукмфармо бошад, дар ин ҳолат ҷомеаро солим муаррифӣ карда наметавонем. Яъне равандҳои демографӣ низ ба рушди иқтисодиву иҷтимоии давлат метавонад таъсири калони худро расонад.

Чуноне, ки аз маълумоти нақшаи 2 бармеояд, суръати баланди афзоиши табиӣи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ, ҳамзамон нобаробар будани талаботу тақлифоти қувваи корӣ дар бозори меҳнат боиси пайдошавии муҳочирати меҳнатӣ мегардад. Яъне масъалаи муайян кардани теъдоди фарзандон дар хоҷагии хонавода, шартҳои муҳими оиладорист. Чунончи аз маълумоти таҳқиқоти интихобии гузаронидашудаи оид ба арзёбии сатҳи зиндагии аҳолиёе дар соли 2019 маълум гардида буд, танҳо 6% хоҷагиҳои хонаводаи таҳқиқгашта, беҳтаршавии сатҳи зиндагиро аз теъдоди фарзандон вобаста медонанд [2, с.20].

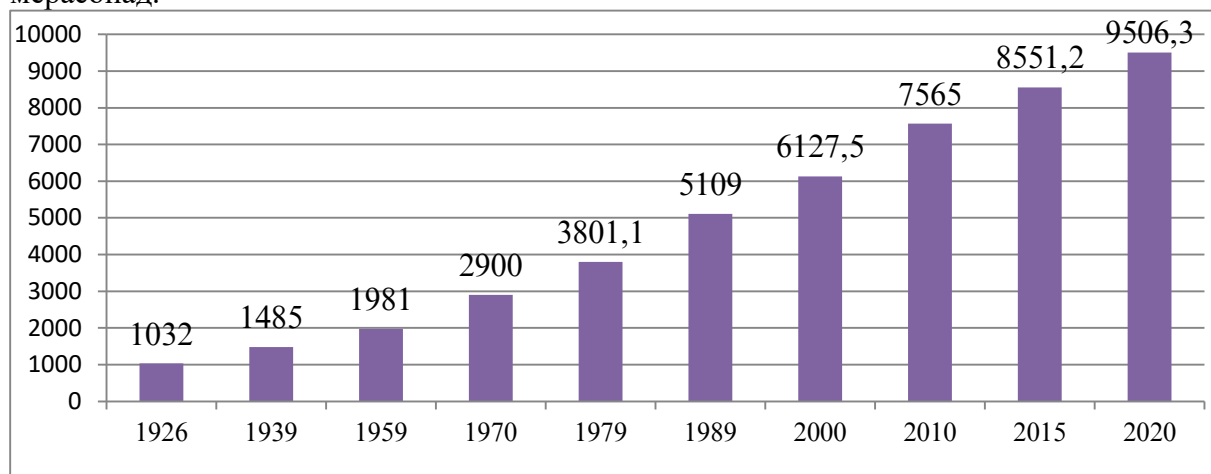

Нақшаи 2.- Таъсири равандҳои демографӣ ба бозори меҳнат

Сарчашма: аз ҷониби муаллифони тартиб дода шудааст

Дар шакли умумӣ бо боварии том гуфта метавонем, ки сарчашмаи ҳамаи мушкилотҳо ҳуди аҳолӣ ба шумор меравад. Дар ҳолати истифодаи нодурусти захираҳои маҳдуди табиат, ки меҳонанд талаботи номаҳдуди ҳудро қонеъ гардонанд мушкилоти норасоии ин захираҳо ба вуҷуд меояд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки нуфузи аҳолӣ натавонанд ба муҳити зист, балки ба тамоми соҳаҳои ҷамъиятӣ таъсири мусбӣ ё манфии ҳудро

мерасонад.

Диаграммаи 1. Тағйирёбии шумораи аҳоли дар давраҳои барӯйхатгирии аҳоли 1926-2010 ва солҳои 2015-2020 (ҳаз нафар)

Сарчашма: Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, АОПҚТ.– 2020.– С. 10-11 ва маълумоти барӯйхатгирии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [6].

Мувофиқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи аҳолии Тоҷикистон сол то сол афзоиш ёфта истодааст, чуноне ки дар ҷадвали зер оварда шудааст.

Аз ҷадвали 1 дида мешавад, шумораи аҳоли аз 5505,6 ҳазори соли 1991 ба 9506,3 ҳазори соли 2020 расидааст. Яъне дар давоми 29 соли охир 4000,7 ҳазор шумораи аҳоли зиёд шудааст.

Дар солҳои 1991-2020 афзоиши мутлақи бештари аҳоли байни солҳои 2010 (7417,4) ва 2011 (7621,2) ба 203,8 ҳазор нафар ва афзоиши мутлақи камтарин байни солҳои 1992 (5567,2) ва 1993 (5579,7) ба 12,5 ҳазор нафар мерасад. Дар вақти таҳлили ин маълумотҳо ба се сабаби камшавии афзоиши мутлақ мо диққат медиҳем: камшавии дараҷаи таваллуднокӣ, афзоиши фавтнокӣ дар вақти таваллуд ва нодурустии маълумотҳо.

Ҷадвали 2. - Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1913-2020 (ҳазор нафар)

Солҳо	Шумораи аҳоли (ҳаз. нафар)	Афзоиши мутлақи аҳоли (ҳаз. нафар)	Суръати зиёдшавии аҳоли (%)	Суръати барзиёдшавии аҳоли (%)
1913	1034,0	–	–	–
1926	1032,0	–2	99,8	–0,2
1939	1485,0	453	143,89	43,89
1959	1981,0	496	133,4	33,4
1970	2900,0	919	146,39	46,39
1979	3801,1	901,1	131,1	31,1
1989	5109,0	1307,9	134,4	34,4
2000	6127,0	1018	120,0	20,0
2010	7565,0	1438,0	123,5	23,5
2015	8551,2	199,2	102,4	2,4
2016	8742,8	191,6	102,2	2,2
2017	8931,2	188,4	102,1	2,1
2018	9126,6	195,4	102,2	2,2

2019	9313,8	187,2	102,05	2,05
2020	9506,3	192,5	102,06	2,06

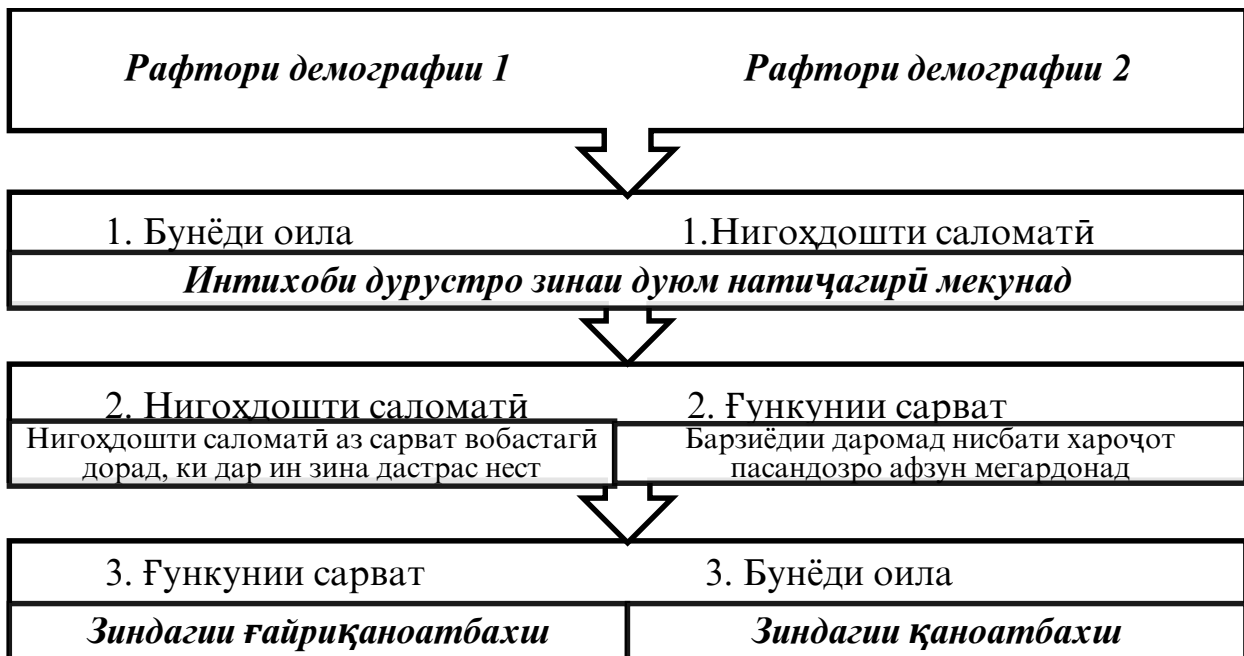
Сарчашма: Тоҷикистон: 30 – соли истиқлолияти давлатӣ. // Маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, АОПҶТ.– 2020. – С.10-11 ва натиҷаи барӯйхатгирии аҳолии соли 2010 [6].

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гурӯҳи давлатҳое дохил мешавад, ки таркиби аҳолияш ҷавон мебошад (наврасон ва ҷавонони синни 15-34 сола 35,3%-и шумораи умумии аҳоли) аз инрӯ коэффитсиенти таваллуднокӣ назаррас мебошад (соли 2020-ум 25,8 нафар ба ҳазор аҳоли). Аз шумораи умумии аҳоли, аҳолии қобили меҳнат 5664,3 ҳазор ё 58,6%, синни аз қобили меҳнат хурд 3258,0 ҳазор ё 34,3% ва аз синни қобили меҳнат калонтар 584,0 ҳазор ё 7,1%-и шумораи умумии аҳолиро ташкил мекунад. Нишондиҳандаҳои мазкур сол то сол афзоиш ёфта истодаанд, ки ин ҳолати бозтавлиди васеи демографиро тасдиқ мекунад. Дар ин замина интихоби дурусти рафтори демографӣ (расми 1) метавонад таъсири худро ба ин масъала расонад.

Ба андешаи мо интихоби рафтори демографӣ ва интихоби оила метавонад боиси беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ гардад, чунки ҷомеаи солим ба оилаи солим вобаста мебошад.

Рафтори демографии 1 бештар хосси мамолики рӯ ба инкишоф аз он ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бештари ҷавонон пас аз хатми донишгоҳ, бозгашт аз сафи қувваҳои мусаллаҳ оиладор мешаванд, ки даромади мувофиқ ё умуман манбаи доимии даромадноки надоранд. Пас аз муддате фарзандор гашта харчи оиларо дучанд мегардонанд. Дар натиҷа даромадҳои оила барои истеъмоли ҳаррӯза нокифоягӣ мекунад, ки хатарҳои навбатиро ба монанди: таназзули ҷисмонӣ ва рӯҳии кӯдак, модар ва падар, нокифоягии ғизо, пошхӯрии оила ва дигарҳо мегардад.

Рафтори демографии 2 хосси давлатҳои тараққикардаи дунё мебошад, ки асоси онро солимии ҷомеа ташкил медиҳад. Яъне аҳоли кӯшиш мекунад, ки дар заминаи нигоҳдошти саломатии худ сарват ғун дошта, сипас оиларо бунёд намоянд.

Расми 1. Намудҳои рафтори демографӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар рафти таҳлили маълумоти таҳқиқоти интихобии муаллиф маълум гашт, ки 68%-и хоҷагиҳои хонаводаи таҳқиқшуда пеш аз оиладоршавиашон фарзандор шуданро шартӣ муҳим пазируфтаанд, ки дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3.- Шартҳои асосии бунёди оила

Сину сол	Пеш аз оиладоршавиатон кадоме аз ин шартҳо бароятон муҳим буд						Ҷамагӣ
	Фарзандор шудан	Нигоҳдори саломатӣ	Ҷангуни сарват	Фарзандор шудан, нигоҳдори саломатӣ	Фарзандор шудан, ҷангуни сарват	Фарзандор шудан, нигоҳдори саломатӣ, ҷангуни сарват	
то 20	1,3%	0,3%	0,3%	-	-	-	1,8%
20-29	0,5%	0,8%	0,3%	0,8%	0,3%	0,3%	2,8%
30-39	15,0%	4,3%	0,5%	2,5%	0,3%		22,5%
40-49	25,0%	6,0%	1,5%	3,3%	0,5%	0,3%	36,5%
50-59	16,8%	2,0%	0,5%	2,0%	1,0%	0,3%	22,5%
60 ва зиёд	9,5%	2,8%	0,3%	1,3%	0,3%	-	14,0%
Ҷамагӣ	68,0%	16,0%	3,3%	9,8%	2,3%	0,8%	100,0%

Сарчашма: Маълумоти таҳқиқоти интихобии гузаронидашудаи муаллиф оид ба арзёбии сатҳи зиндагии аҳоли – Душанбе, 2019 [5].

Аз маълумоти ҷадвал бармеояд, ки танҳо 6%-и хоҷагиҳои нигоҳдори саломатӣ ва 3,3% ҷангуни сарватро шартӣ муҳими бунёди оила донистаанд. Яъне маълум гашт, ки ба сатҳи зиндагӣ натавонанд омилҳои субъективӣ, балки омилҳои объективӣ низ таъсир мерасонанд.

АДАБИЁТ

1. Ахмадов Ф.М. Таҷрибаи баъзе аз кишварҳо дар арзёбии нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли / Ф.М. Ахмадов, С.С. Мирзоев, М.А. Одинаев // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. Маркази таҳқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019. – № 3 (66) – С.65-71.
2. Ахмадов Ф.М. Экономико-статистический анализ уровня жизни населения Республики Таджикистан/Автореферат дисс...канд. экон. наук:08.00.12/ Ф.М.Ахмадов. - Душанбе, 2020. -С.20.
3. Ахмадов Ф.М. Ҷанбаҳои назариявии таҳқиқи омории сатҳи зиндагии аҳоли/ Ф.М. Ахмадов, М.А. Одинаев // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. №10-1. С.20-25.
4. Кривошей В.А. Эволюция концепции качества жизни // Фундаментальные и прикладные исследования кооперативного сектора 2013. – №1. экономики. — С. 33 – 37.
5. Маълумоти таҳқиқоти интихобии гузаронидашудаи муаллиф оид ба арзёбии сатҳи зиндагии аҳоли – Душанбе, 2019.
6. Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи омӯрӣ, Душанбе, АОПҚТ.– 2020.– С. 10-11 ва маълумоти барӯйхатгирии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон .

Юнусова М.М.

МОҲИЯТ ВА НИЗОМИ МУТАНОСИБӢ ДАР МАКРОИҚТИСОД

Фардияти аз ҳад барзиёд дар тадқиқот боиси бӯҳрони амиқ дар илм ва пеш аз ҳама дар методология гашт. Сухан дар бораи он меравад, ки равиши микроиқтисодӣ имконият наметад, чузъҳои умумииқтисодӣ таҳлил карда шаванд. Дар мақола моҳият, сохтор ва мутаносибии макроиқтисодӣ аз пайдоиши илми назарияи иқтисод дида баромада мешавад. Қайд карда мешавад, ки муҳимтарин хусусияти макроиқтисод истифодаи чузъҳои иқтисодӣ дар ҳамчоягӣ буда, низоми иқтисодиро дар маҷмӯъ таҳқиқ мекунад. Аз нигоҳи муаллиф, муаммои мутаносибӣ ва мувозинат муддати тӯлонӣ олимони иқтисодшиносонро ба худ ҷалб намуда, дар асоси ин назарияҳои зиёди гуногун ба вучуд омадаанд, ки андешаҳои онҳоро инъикос менамояд.

Калидвожаҳо: микроиқтисод, макроиқтисод, илм, тадқиқот, классикон, мувозинат, мутаносибӣ, сохтор, истехсолот, даромади миллий.

Юнусова М.М.

СУЩНОСТЬ И ПРОПОРЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА В МАКРОЭКОНОМИКЕ

Чрезмерный индивидуализм в исследованиях привел к глубокому кризису в науке и, прежде всего, в методологии. Речь идет о том, что микроэкономический подход не позволяет анализировать общеэкономические составляющие. В статье рассматривается сущность, структура и макроэкономическая пропорция с возникновением экономики теории как науки. Отмечается, что важнейшей особенностью макроэкономической теории является использование агрегированных экономических параметров и исследует систему как целое. По мнению автора проблема пропорциональности и равновесия долгое время привлекает ученых экономистов и исходя из этого возникли многие теории, которые отражают их взгляды.

Ключевые слова: микроэкономика, макроэкономика, наука, классики, исследования, равновесия, пропорциональность, структура, производства, национальный доход.

Yunusova M.M.

ESSENCE AND PROPORTIONAL SYSTEM IN MACROECONOMICS

Excessive individualism in research has led to a deep crisis in science and, above all, in methodology. The point is that the microeconomic approach does not allow to analyze the general economic components. The article discusses the essence, structure and macroeconomic proportion with the emergence of the theory of economics as a science. It is noted that the most important feature of macroeconomic theory is the use of aggregated economic parameters and explores the system as a whole. According to the author, the problem of proportionality and balance has attracted scientist's economists for a long time, and based on this, many theories have arisen that reflect their views. Macroeconomic proportionality is based on the equilibrium development of the economic system.

Keywords: microeconomics, macroeconomics, science, classics, research, equilibrium, proportionality, structure, production, national income.

Илми муосири иқтисод дар давоми мӯҳлати дурударози вақт ба вучуд омада ва натиҷаи ин раванди инкишоф пайдоиши ду равияи мустақил гашт. Дар ибтидо назарияе, ки рафтори субъектҳои иқтисодро дар доираи бозорҳои гуногун ва маҳаллӣ мефаҳмонд ба шакл даромад [1;2]. Дар ин ҷо хизмати бузурги микроиқтисодиётро, қайд кардан зарур мебошад, ки рафтори алоҳидаи тавлидгарон ва истеъмолгаронро бо ҳам меовард, аз ин ҷо кушиши ба даст овардани ҳадди аксари манфиат, ки мантиқан фаъолияти оқилонаи харидорон ва фурушандагонро дар бозор иникос менамояд ва ҳамин тавр тадқиқотро ба воқеият наздик намуд, зеро гузаришро аз инсонии абстрактӣ ба инсонии худпарсате, ки дар ҳама шароит манфиати худро гирифтани меҳодад, овард. Фардияти аз ҳад барзиёд дар тадқиқот боиси бӯҳрони амиқ дар илм ва пеш аз ҳама дар методология гашт. Сухан дар бораи он меравад, ки равиши микроиқтисодӣ имконият намедихад чӯзҳои умумииқтисодӣ таҳлил карда шаванд. Ин вазифаро Ҷон Мейнард Кейнс дар солҳои 30-юми асри XX бо навиштани асари худ “Назарияи умумии шуғлноқӣ, фоиз ва пул” (с.1936) ҳал намуд. Маҳз вай асосҳои назариявии макроиқтисодро гузошт. Макроиқтисод ҳамчун маҷмӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, ки бо ҳам дар низоми муайян алоқаманданд, пайдо шуд. Аз ин ҷо барҳақ Ҷ.М.Кейнс асосгузори илми муосири макроиқтисод шинохта шуда, поягузори самти нави афкори иқтисодӣ, ки кейнсчиён ном дорад, гашт [4].

Ҳарчанд макроиқтисод насли асри XX-ум мебошад, пайдоиши вай ба асри ХУП меравад, ҳангоме ки иқтисоддони англис В.Петти тавозуни даромад ва хароҷоти аҳолиро тартиб дода, ҳамин тавр кушиши таҳлили даромади ҳамаи ҷомеаро кард [3]. Намояндаи мактаби физиократҳо Ф.Кенэ асари машҳури худ “Ҷадвали иқтисодӣ”- ро навишт, ки дар он аввалин маротиба тақрористеҳсоли маҳсулоти ҷомеавиро дар шакли табиатан моддӣ ва арзишӣ дида баромад. Муаммои тақрористеҳсолро намояндагони мактаби классикии иқтисодӣ сиёсии англис А.Смит ва Д.Рикардо омӯхтанд. Онҳо чунин мешумориданд, ки арзиши ҳамаи маҳсулоти ҷомеавӣ аз рӯи бузургӣ ба ҷамъи даромади ҷомеа баробар аст, яъне онҳо аз арзиши истеҳсоли маҳсулоте, ки ба арзиши воситаҳои истеҳсоли гузаштааст, истисно мекарданд (доғмаи Смит). Дар нимаи дуҷуми асри XIX К.Маркс дар ҷилди дуҷуми “Сармоя” масъалаи тақрористеҳсол ва муомилоти ҳамаи сармояи ҷомеавиро тадқиқ намуд. Тамсилаи мувозинати умумииқтисодӣ дар шароити бозори классикии рақобати озоди Л. Валрас пайдо гашт [5].

Макроиқтисод - ин қисмати назарияи иқтисодӣ аст, ки фаъолияти низоми иқтисодиро дар маҷмӯъ тадқиқ менамояд. Бо фарқият аз микроиқтисод, ки асосан рафтори субъектҳои алоҳидаи хоҷагидориро меомӯзад, объекти омӯзиши макроиқтисод даромади миллӣ ва маҳсулоти ҷомеавӣ, рушди иқтисод, сатҳи умумии нарх, бекорӣ, таваррум, хароҷоти истеъмолӣ, пасандоз ва маҷмӯи дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ миллӣ мебошад.

Хусусияти муҳими макроиқтисод истифодаи чӯзҳо дар маҷмӯъ мебошад. Худи мафҳуми “маҷмӯъ” муттаҳид намудан, ҷамъ намудани нишондиҳандаҳои якхелаи иқтисодро аз рӯи аломатҳои муайян бо мақсади гирифтани бештар бузургҳои умӯмиро мефаҳмонад. Макроиқтисод муносибати байни субъектҳои иқтисодӣ: хоҷагиҳои ҳонагӣ (оилаҳо), фирмаҳо (сохтори соҳибкорӣ), сохтори давлатӣ ва хориҷиро дар сатҳи ҳамаи иқтисодӣ миллӣ тадқиқ менамояд. Аён аст, ки ҳар яке аз ин агентҳои хоҷагидорӣ маҷмӯи субъектҳои воқеӣ мебошанд.

Бахши хоҷагиҳои ҳонагӣ ҳамаи гурӯҳҳои фардии миллиро, ки фаъолияти онҳо бо қонён гардондани талаботи худ алоқаманданд дар бар мегиранд. Хусусияти фарқкунандаи ин агенти хоҷагидор он мебошад, ки ҳамаи омилҳои истеҳсолот моликияти хусусии вай мебошанд. Дар натиҷаи гузаштани захираҳо ба фаъолияти муайян оилаҳо (хоҷагиҳои ҳонагӣ) соҳиби даромад мегарданд, ки дар раванди тақсимоти он ба қисмати истеъмолӣ ва пасандоз ҷудо мешаванд. Ҳамин тавр се намуди фаъолияти ин бахши иқтисод: таъминоти бозорҳои мувофиқ бо омилҳои истеҳсоли, истеъмолот ва пасандоз аз қисмати даромади ба дастовардашуда ба амал меояд.

Баҳши соҳибкорӣ маҷмӯи ҳамаи фирмаҳои ҳастанд, ки дар ҳудуди кишвар ба қайд гирифта шудаанд. Хусусияти ин баҳш фаъолияти истеҳсолист, ки дар натиҷаи он маҳсулоти тайёр ба даст оварда мешавад. Барои татбиқи он чунин намудҳои фаъолияти иқтисодӣ пайдо мешаванд: пешниҳоди тақозо дар бозори омилҳои истеҳсоли барои захираҳои иқтисодӣ, арзаҳои молҳои тавлидшуда дар бозорҳои мувофиқ ва ташкили маблағгузори ба воситаҳои истеҳсоли бо мақсади амали гардонидани раванди тақрористеҳсолот.

Баҳши давлатӣ ҳамаи корхонаҳо (институтҳо) ва муассисаҳои давлатиро дар бар мегирад. Ин субъекти хоҷагидорӣ тавлидгари молҳои ҷомеавӣ мебошад, ки ба онҳо мудофияи миллӣ, маориф, илмҳои бунёдӣ ва ғ.х. дохил мешаванд. Барои амали гардонидани ин чараҳои истеҳсолоти ин гуна неъматҳо давлат маҷбур аст, ки ба ҳайси воситаҳои тавлидотӣ молҳои харидорӣ намояд, ки баҳши соҳибкорӣ истеҳсол намудааст. Ин масраф яқоя бо музди меҳнати хизматчиён хароҷоти давлатиро ташкил медиҳанд, ки сарчашмаи он андозҳои мебошанд, ки аз соҳибкорон ва хоҷагиҳои ҳонагӣ ситонида шудааст. Хароҷоти давлатиро инчунин ба оилаҳо додани нафақа ва ёрдampuлиҳо ва ба баҳши соҳибкорӣ ҷудо намудани ёрии моддии (дотатсия) давлатро дар бар мегирад. Шартҳои зарурии амалкунадаи баҳши давлатӣ баробарии хароҷот ва даромад аст. Агар хароҷот аз даромад зиёд шавад, ба қарз гирифтани зарурият пайдо мешавад, то ин ки кассодӣ (дефитсит) руйпуш карда шавад.

Баҳши хориҷӣ ҳамаи субъектҳои иқтисодие, ки берун аз кишвар мебошанд ва инчунин давлатҳо ва институтҳои хориҷиро дар бар мегирад. Ба ҳисоб гирифтани ин баҳш имконият медиҳад ду намуди фаъолияти иқтисодӣ таҳлил карда шавад: механизми содирот ва воридоти молу хизматрасонӣ ва амалиётҳои молиявӣ [6].

Раванди маҷмӯъсозӣ бозорҳои ҳам дар бар мегирад. Маълум аст, ки иқтисоди бозорӣ низоме мебошад, ки аз чор ҷузъи асосӣ иборат аст: бозори неъматҳо (мол ва хадамот), омилҳои истеҳсоли, пул ва қоғазҳои қимматнок. Дар бозори неъматҳо хариду фуруши мол ва хадамот ҷой дорад, ки тавлидгарон дар ин ҷо соҳибкорон, вале истеъмолгарон - оилаҳо, давлат ва фирмаҳо баромад мекунанд. Бозори пулро арзаҳои тақозои асъори миллӣ тавсиф намуда, фурушандаи пул дар ин ҷо давлат буда, дигар агентҳои хоҷагидорӣ ҳамчун истеъмолгарон мебошанд. Бозори меҳнат бошад шакли ҳаракати қувваи кориро ифода намуда, арзаҳои онро танҳо ҳонаводаҳо (оилаҳо) менамоянд, ҳамаи дигар субъектҳои хоҷагидорӣ бошанд тақозои ин захираҳо пешниҳод мекунанд. Дар бозори қоғазҳои қимматнок ду гурӯҳ аз як тараф - давлат ва фирмаҳо, аз дигар тараф давлат, фирмаҳо ва ҳонаводаҳо бо ҳам яқоя амал мекунанд.

Макроэкономика ба омӯзиши на бозорҳои алоҳида, балки иқтисоди кишвар машғул буда, аз ин ҷо ба бисёр шабеҳият ба микроиқтисод нигоҳ накарда, дар макроиқтисод ба маҷмӯъсозии нишондиҳандаҳо аҳамият дода мешавад: агар дар микроиқтисод омӯзиши тақозою арза дар бозорҳои алоҳида ҷой дошт, макроиқтисод ба таҳлили тақозои кулл ва арзаҳои кулл дар миқёси ҳамаи иқтисод эътибор дода мешавад. Агар дар чараҳои таҳлили микроиқтисод нархҳо дар бозорҳои алоҳида, нархи алоҳидаи тавлидгарон тадқиқ карда мешанд, макроиқтисод ба омӯзиши раванди нархҳо дар иқтисоди миллӣ диққат дода, мафҳуми сатҳи нарх пайдо шуд.

Макроиқтисод ҳамон усул ва методҳои асосии таҳлили микроиқтисодиро истифода менамояд. Дар асоси таҳлили макроиқтисодӣ инчунин ғояи мувозинатӣ меистад, вале агар дар микроиқтисод мувозинатӣ дар сатҳи субъектҳои хурд омӯхта мешуданд (мувозинатӣ дар бозорҳои алоҳида, мувозинатии истеъмолгарон, мувозинатии истеҳсолгарон (фирмаҳо), пас макроиқтисод ба масъалаҳои мувозинатии умумии макроиқтисодӣ, яъне ҳамон ҳолате, ки кассодӣ ва барзиёдӣ набуда, ҳамаи маҳсулоти тавлидшуда маълум мешавад пурра фурухта мешаванд, машғул мешавад.

Макроиктисод ҳамчунин зиддият ва ё инхирофи ин ҳолатро, яъне ноустувории макроиктисод, сабабҳои ки ба ин ҳолат омадааст ва ҷустуҷӯи имкониятҳои бартараф намудани он - устувории макроиктисодиро меомӯзад.

Макроиктисод бо фарқият аз микроиктисод бештар бо ҷанбаи он масъалаҳои байналмиллие, ки бо ҳам наздикандро низ тадқиқ менамояд. Имрӯз муҳити байналмиллиро, агар сухан дар бораи ҳамаи иқтисодиёти кишвар равад, сатҳи назар кардан номумкин аст. Хусусан тағйироте, ки дар раванди глобализатсияи иқтисоди ҷаҳонӣ ба амал омадаистодааст, ҳангоме ки ҳар як кишвар ширкаткунадаи бевосита тамоми маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ гашта, ба ҳар ҳол дигар давлатҳо ва ё ба гурӯҳҳои кишварҳо таъсир мерасонад. Аз ин боис ҳангоми омӯзиши макроиктисод муҳим аст на танҳо ҷанбаҳои дохилииқтисодии ҷойдошта, инчунин берунииқтисодӣ ҳам ба назар гирифта шаванд. Ба сах.13 агапова аҳамият дд!

Равияҳои технологӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ оид ба муайян намудани мафҳуми иқтисоди миллӣ имконият медиҳад, ки онро ҳамчун зуҳуроти низоми мураккаб, ки мутаносибан дар он унсурҳои мустақил мавҷуданд, тасаввур намуд. Чунин масъалагузорӣ имконият медиҳад нафақат тамоми ҷузъҳои гуногунро ошкор намуд, инчунин таносуби миқдории(%) байни онҳоро ҳисоб намуда, яъне сохтори иқтисоди миллиро муайян намоем. Вобаста аз меъёрҳои тасниф имконият ҳафт чунин сохторро ҷудо намуд: такрористехсолӣ, иҷтимоӣ, соҳавӣ, территориявӣ, савдои берунӣ ва зерсохтори иқтисоди бозорӣ.

Сохтори такрористехсолиро аз рӯи меъёр ва намудҳои фаъолияти хоҷагидорие, ки дар дохили низоми иқтисодӣ амалӣ карда мешавад, фарқ кардан мумкин аст. Бо ин равиш ба ҳайси таркиби иқтисоди миллӣ се субъект: хонаводаҳо, соҳибкорон ва давлат дохил мешаванд. Хонаводаҳо ба бозорҳои мувофиқ омилҳои истехсолӣ пешниҳод намуда, истифодаи захираҳо ба ин субъекти иқтисодӣ гирифтани даромадро таъмин менамояд, ки як қисми он ба истеъмолот ва қисмати дигари сарфнашудаи он пасандоз мегардад. Корбарии хоҷагидорӣ фирмаҳо (соҳибкорон) аз фаъолияти хонаводаҳо фарқ менамояд. Фирмаҳо омилҳои истехсолии заруриро барои фаъолияти истехсолот харидорӣ намуда, раванди тавлидоти мол ва хизматрасонӣ, инчунин чараёни маблағгузорию ба самт ба роҳ мегузоранд. Мақоми махсуси давлат ҳамчун субъекти низоми иқтисодӣ намудҳои зерини фаъолияти онро: яқум, харидоти давлатӣ дар бозори молу хизматрасонӣ, дуоум, амалӣ гардонидани пардохтҳои трансфертӣ, сеюм, ситонидани андозҳо, чорум, татбиқи қарзҳои давлатӣ дар бозорҳои молиявӣ, - пешакӣ муайян мекунад.

Муносибатҳои моликиятдорӣ асоси хусусиятҳои сохти ҷомеагии иқтисоди миллиро тачассум менамоянд. Аз рӯи меъёрҳо дар кишварҳои пешрафтаи иқтисоди бозорӣ ду бахши бузургро метавон ҷудо кард: давлатӣ ва хусусӣ (ба инҷо шаклҳои моликияти фардӣ, саҳҳомӣ ва дигарҳо дохил мешаванд).

Сохтори соҳавии иқтисоди миллӣ маҷмӯи соҳаҳо, яъне, воҳидҳои иқтисодии сифатан хоҷагидорӣ яқхела бо шароити махсуси фаъолият дар низоми тақсмоти ҷамъиятии меҳнат мебошад. Дар ин ҷо метавонем соҳаҳои истехсолоти моддӣ (саноату хоҷагии қишлоқ) ва ғайримоддиро ҷудо намоем. Гурӯҳи корхонаҳо, ки бо ягонагии таъиноти маҳсулоти худ, яқхела будани захираҳои дар технология истифодашаванда ҳос аст, дар дохили хоҷагии халқ, яъне иқтисоди миллӣ соҳаҳои мувофиқро ташкил медиҳанд. Масалан, дар доираи саноати сабук соҳаҳои саноати хурокворӣ, пойафзол, бофандагӣ ва ғайраро ҷудо менамоянд.

Сохтори ҳудудӣ (территориявӣ) боиси тақсмоти хоҷагии халқ ба минтақаҳои иқтисодӣ мегардад. Масалан, дар кишвари мо вобаста ба ин сохт тақсмоти маъмури ба вилоятҳо, ноҳияҳо ва ғ. қабул карда шудааст. Сохтори территориявӣ алоқаи муайяни соҳаҳо ва коргоҳҳоро бо манбаъи ашёи хом, сузишворӣ, қувваи барқ, бозорҳои фуруши маҳсулот ва мавҷудияти захираҳои меҳнатиро пешниҳод менамояд. Вай бояд то ҳадди имкон мусоид бошад, то ин ки махсусгардонӣ ва кооператсия робитаи доимии байни

соҳахоро аз рӯи ҳаҷми истеҳсолот, тақсимои оқилонаи қувваҳои истеҳсолкунанда аз рӯи минтақаҳо, хароҷоти ҳаҷди ақали нақлиёт ва самаранокии истеҳсолотро таъмин намояд.

Соҳтори савдои берунӣ аз рӯи сатҳи инкишофи қувваҳои истеҳсолии ҷомеа, вазъияти иқтисод ва таркиби вай муайян карда мешавад. Пас, содироти мамлакатҳои баланд тараққиёфта ба маҳсулоти илмӣ ва технологӣ асоснок шуда нигаронида шуда, дар воридот ашёи хом, сузишворӣ, маҳсулоти истеҳсоли зарарноки экологӣ бартарӣ дорад. Вобаста ба кишварҳои инкишофёфтаистода содироти онҳо бо маҳсулоти хом ва масолах алоқаманд буда, дар воридот маҳсулоти саноати коркард, мошинҳо таҷҳизот ва ғ.х. афзалият доранд.

Маҷмӯи муассисаҳои ба ҳам алоқаманд, ки дар бозорҳои мушаххас амал намуда, вазифаҳои муайяноро иҷро мекунанд, зерсоҳтори бозорро ташкил медиҳанд. Унсурҳои бозори мол ва хизматрасонӣ биржаҳои молӣ, савдои яклухт ва чакана, ярмаркаю музоядаҳо, компанияҳои маркетингӣ ва тарғиботӣ ва ғ.х. мебошанд. Бозори сармояро бозори қарз, инчунин бозори қоғазҳои қимматнокро дар бар мегирад, бонкҳоро ширкатҳои суғуртавӣ, фондҳои сармоягузорӣ (инвестисционӣ), молияи давлатӣ, биржаи фондӣ ва ғ. намояндагӣ менамоянд.

Мутаносуби макроиқтисод - таносуби миқдории байни қисмҳои алоҳида ва соҳаҳои истеҳсолоти ҷомеавист. Мутаносубии умумиқтисодӣ, байнисоҳавӣ, дохилисоҳавӣ, ҳудудӣ ва байнидавлатиро фарқ мекунанд.

Мутаносубии умумиқтисодӣ таносуби соҳаҳои иқтисод, ки нақшҳои гуногунро дар такрористеҳсоли ҷомеавӣ иҷро мекунанд, чун қоида шабеҳияти (якранг) фаъолият ба онҳо хос аст. Барои муайян намудани чузъҳои мутаносибии умумиқтисодӣ меъёрҳои хеле гуногунро истифода метавон бурд. Масалан, аз рӯи роҳҳои иштирок дар офаридани маҳсулот ду соҳаро метавонем ҷудо намуда, мутаносибии умумиқтисодиро байни истеҳсолоти моддӣ ва ғайримоддӣ дида бароем. Ҷудо намудани гурӯҳи соҳаҳо, ки офаридан, ҳаракати он ба истеъмолкунанда ва фаъолиятро дар истеъмолоти шахсӣ таъмин менамоянд, имконият медиҳад таносуби байни истеҳсол, муомилот ва истеъмолот таҳлил карда шаванд. Ба ҳайси ин гуна мисоли мутаносубӣ таносуби байни хароҷоти истеъмоли ва маблағгузорӣ, соҳаҳои асосии саноат ва зерсоҳторҳо, соҳаҳои ба вучуд овардани неъматҳои моддию хизматрасонӣ ва ғ.ҳоказоро низ овардан мумкин аст.

Мутаносибии байнисоҳавӣ таносуби миқдории байни сифатан яхелаи воҳидҳои хоҷагидорӣ бо шартҳои хоси амалкунанда дар низоми тақсимои ҷомеавии меҳнат мебошанд. Масалан, ҳамин тавр саноат ва хоҷагии деҳот, мошинсозию нақлиёт ва дигаронро муқоиса намудан мумкин аст.

Мутаносибии байнисоҳавӣ хоси таносуби истеҳсолот дар доираи як соҳа мебошад. Истеҳсоли либос ва пойафзол дар саноати сабук, шир ва гушт дар саноати хурокворӣ, растанипарварӣ ва чорводорӣ дар хоҷагии деҳот мисоли ин мутаносибӣ шуда метавонанд.

Мутаносибии ҳудудӣ (территориявӣ) – ин таносуби миқдории байни шӯъбаҳо, бахшҳо, соҳаҳои мебошанд, ки дар доираи соҳти маъмурий-ҳудудӣ ҷудо карда шудаанд. Мисоли ин таносуби байни хароҷоти истеъмоли ва маблағгузории шахсонӣ ҳуқуқӣ ва ҷисмонӣ дар доираи шаҳри мушаххас; саноат ва хоҷагии деҳот дар вилоятҳои муайян ва ғ. шуда метавонад.

Мутаносибии байнидавлатҳо дар байни давлатҳои алоҳида дар асоси тақсимои байналмилалӣ меҳнат ташкил карда мешавад. Илова бар ин, таносубҳои ашёӣ (моддӣ) – байни истеҳсолот ва истеъмолоти алоҳидаи намудҳои маҳсулот бо ифодаи моддӣ ва арзишӣ, ки тақсимои қисмҳои алоҳидаи арзиши ММД-ро тавсиф мекунанд, ҷудо кардан мумкин аст.

Мутаносибии макроиқтисодӣ дар асоси мутавозунии инкишофи низоми иқтисодӣ меистад. Дар ҳақиқат, таносуби муайяни миқдории байни қисмҳои умумиро муқаррар намудан кам аст. Аз ин ҷо механизми мусоиди нигоҳ доштани байни чузъҳои иқтисодӣ, ки ба ҳайси он соҳаҳо, бахшҳо, шӯъбаҳои истеҳсолоти ҷомеавӣ баромад мекунанд, зарур

аст. Дар иқтисодӣ маъмурӣ фармонӣ мутаносибӣ ва мувозинатӣ бо нишондоди умумии роҳбарикунанда дар рафти ба нақшагирӣ риоия карда мешавад. Расман, ин дар тартиб ва зарурияти иҷроиши тавозуни хоҷагии халқ ифода меёфт. Дар низоми иқтисоди бозорӣ бошад мутаносибӣ ва мувозинатӣ дар зери таъсири қувваҳои номуташакилона ва ё худ аз худ барқарор карда мешавад.

Муаммои мутаносибӣ ва мувозинатӣ муддатҳои зиёди вақт то ба имрӯз диққати иқтисоддонҳоро ҷалб менамояд. Назарияҳои бисёре ба вучуд омаданд ва фикру мулоҳизаҳои зиёде гуфта шуданд. Аз ҳама бештар танҳо се тамсила: “ҷадвали Кенэ”, назарияи такрористеҳсоли Карл Маркс ва тавозуни байнисоҳавӣ машҳур гаштанд.

Оид ба мувозинатии макроиқтисодӣ дар он ҳолат гуфта мумкин аст, ки бузургӣ ва таркиби тақозои қулл бо меъёрҳои қиёсии арзаҳои қулл мувофиқат менамояд, яъне ҳангоме, ки ҳамаи маҳсулоти тавлидшуда истеъмол карда мешавад. Аз нигоҳи истеҳсолот ин тақсимоти мувофиқи захираҳои байни ҳамаи соҳаҳои истеҳсолотро дар назар дорад. Фарз менамоем, ки дар ягон бозор тақозо коҳиш меёбад. Ин барзиёдии молро ба амал оварда, дар натиҷа барои ҳавасмандгардонӣ зарур аст, ки нарх паст карда шавад.

Ҳамзамон, дар доираи иқтисоди миллӣ дигар бозорҳои ҷой дорад, ки дар он вазъияти баргардандаро мушоҳида намудан мумкин аст. Тағйироти нархии ба амаломеда дар натиҷаи лапиши тақозо ва арза оид ба номутаносибии иқтисод шаҳодат медиҳад. Вазъият ба туфайли сармоягузори муътадил мегардад, ҳангоме ки захираҳои ба он соҳаҳои равона карда мешаванд, ки тақозо аз арза дида зиёд аст ва ҳамин тавр сармоя аз бахшҳои, ки ҳолати баракс доранд, бароварда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика: учебник / Т.А. Агапова, С.Ф. Серегина. - 10-е изд., перераб. и доп. –М: Московский финансово-промышленный университет «Синергия», 2013. – 560 с. (Университетская серия).
2. Вошикова, Н.К. К вопросу о теоритических основах современной макроэкономики //Сборник докладов IV Санкт-Петербургского международного экономического конгресса (СПЭК). Под общей редакцией С.Д. Бодрунова. - Санкт-Петербург: ИНИР, 2019. Т. 2. С. 223-230.
3. Кульков, В.М. Макроэкономика: учебник и практикум для академического бакалавриата / В.М. Кульков, И.М.Теников. – 2-е изд., перераб. и доп. –Москва: Издательство Юрайт, 2019.
4. Макроэкономика: учебник для бакалавриата и специалитета / С.Ф. Серегина и др. [и др.] ; под редакцией С.Ф. Серегинной. - 3-е изд., перераб. и доп. –Москва: Издательство Юрайт, 2019.
5. Никифоров, А.А. Макроэкономика: научные школы, концепции, экономическая политика/ А.А. Никифоров, О.А. Антипина, Н.А.Миклашевская. – М.: Дело и сервис, 2010.
6. Станковская И.К. Экономическая теория: учебник / И.К.Станковская, И.А.Стрелец. – Ростов н/Д.: Феникс, 2017. – 428[4] с: ил. – (Высшее образование).

Шохназари Х.Ғ., Гуломов Ғ.Х., Тагаев Б.Ш.

**САҲМИ ИМТИЁЗҲОИ ТАРИФИИ ГУМУРҶИ ДАР РУШДИ САРМОЯГУЗОРИИ
ДОХИЛИЮ ХОРИҶИ ВА СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар мақола самтҳои асосии дурнамои рушди роҳҳои ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба воситаи имтиёзҳои тарифии гумурҷӣ ва таҳлили он ба иқтисодиёти миллӣ, роҳҳои баландбардоштани он, нақши имтиёзҳои тарифии гумурҷӣ ба рушди соҳибкории истеҳсоли дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмуи маҳсулоти дохилии соҳаи кишоварзӣ, муаррифии имтиёзҳои додасудаи гумурҷӣ ва ба ин васила нақши имтиёзҳои тарифии гумурҷӣ дар ҷалби сармоягузори дохилию хориҷӣ ба рушди соҳибкории истеҳсоли Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил шудааст.

Калидвожаҳо: Саҳми имтиёзҳои тарифии гумурҷӣ, самтҳои асосӣ, дурнамо, самаранокӣ, сармоягузори дохилию хориҷӣ, соҳибкории истеҳсоли.

Шохназари Х.Ғ., Гуломов Ғ.Х., Тагаев Б.Ш.

**ВКЛАД ТАМОЖЕННО-ТАРИФНЫХ ПРЕФЕРЕНЦИЙ В РАЗВИТИЕ
ВНУТРЕННИХ И ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И ПРОИЗВОДСТВЕННОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Основные направления перспективы развития путей привлечения иностранных инвестиций через таможенно-тарифные преференции в национальную экономику, пути ее увеличения, роль таможенно-тарифных преференций в развитии производственного предпринимательства в регионах Таджикистана, ВВП, презентация таможенных льгот анализируется роль таможенно-тарифных преференций в привлечении отечественных и иностранных инвестиций в развитие производственного предпринимательства в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: Вклад таможенно-тарифных преференций, основные направления, перспективы, эффективность, внутренние и иностранные инвестиции, производственный предпринимательства.

Shahnazar Kh.Gh., Ghulomov G.Kh., Tagaev B.Sh.

**THE CONTRIBUTION OF CUSTOMS AND TARIFF PREFERENCES TO THE
DEVELOPMENT OF DOMESTIC AND FOREIGN INVESTMENTS AND
MANUFACTURING ENTREPRENEURSHIP OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The main directions of the prospects for the development of ways to attract foreign investment through customs tariff preferences in the national economy, ways to increase it, the role of customs tariff preferences in the development of industrial entrepreneurship in the regions of Tajikistan, GDP, presentation of customs benefits, the role of customs tariff preferences in attracting domestic and foreign investments in the development of industrial entrepreneurship in the Republic of Tajikistan.

Key words: The contribution of customs tariff preferences, main directions, prospects, efficiency, domestic and foreign investments, industrial entrepreneurship.

Саҳми имтиёзҳои тарифии гумрукӣ дар маҷмӯъ ба ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллӣ нақши калиди дорад. Аз он ҷумла, ба рушди соҳибкории истеҳсоли дар кишвар нигаронида шуда, ба вусъат бахшидани иқтидори содиротии мамлакат ва ҷалби бештари сармоягузори дохилию хориҷӣ дар кишвар боис мегардад.

Имтиёзҳои тарифии гумрукӣ имтиёзҳои мебошанд, ки ҳангоми татбиқи сиёсати тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби яктарафа ё дар асоси муносибатҳои мутақобила нисбати моли тавассути сарҳади гумрукӣ интиқолшаванда дар шаклҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

- баргардонидани бочи қаблан пардохташуда;
- озод кардан аз пардохти бочи гумрукӣ;
- кам кардани меъёри бочи гумрукӣ;
- муқаррар намудани квотаҳои тарифӣ барои воридоти (содироти) имтиёзноки мол [1].

Айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчи созишномаҳои бисёрҷониба дар бораи савдои озод дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мебошад. Ғайр аз ин, кишвари мо бо аксари кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил созишномаҳои дучониба дорад.

Дар асоси созишномаҳои мазкур, нисбати молҳои воридотии дар давлатҳои аъзои Шартнома дар бораи минтақаи савдои озод истеҳсолшуда низоми савдои озод муқаррар ва меъёри сифрии бочи воридотии гумрукӣ татбиқ карда мешаванд [6].

Ҳамзамон, бояд дар назар дошт, ки низоми савдои озод ва меъёри сифрии бочи гумрукӣ ҳангоми воридоти молҳои истеҳсоли кишварҳои, ки бо онҳо созишномаи дучонибаи савдои озод ба имзо расонида шудааст, ба истиснои молҳои аз низоми савдои озод боздоштшаванда, татбиқ карда мешавад. Яъне имтиёзҳои тарифӣ нисбати молҳои, ки тибқи созишномаҳои дучониба ё бисёрҷониба аз низоми савдои озод истисно шудаанд, татбиқ намегарданд.

Мутобиқи замимаи 2 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 августи соли 2018, №399 «Дар бораи меъёрҳои бочҳои гумрукии воридотии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳангоми ворид намудани молҳои, ки дар давлатҳои нисбатан кам тараққиқарда истеҳсол шудаанд, бочи воридотии гумрукӣ дар ҳаҷми панҷоҳ фоиз аз меъёри тасдиқшуда муқаррар карда шудааст [2].

Дар робита ба масъалаи имтиёзҳои тарифӣ зикри он нукта муҳим аст, ки чунин имтиёзҳо вобаста ба кишвари истеҳсоли мол татбиқ карда мешаванд.

Бояд зикр намуд, ки имтиёзҳои тарифии гумрукӣ мувофиқи моддаи 346, Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи мазкур бо мақсади рушди истеҳсолоти дохилӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ дар кишвар амалӣ карда мешавад [1].

Бояд қайд намуд, ки оид ба масоили ҷалби сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ, инчунин рушди соҳибкорӣ дар кишвар механизми ҳуқуқии танзими муносибатҳои гумрукию тарифӣ нақши муҳим мебозад, зеро дар он ҳолатҳои пешниҳоди имтиёзҳои тарифӣ дар шакли озодкунӣ аз пардохти бочҳои гумрукӣ номбар шудаанд.

Чун қоида, озодкунӣ аз пардохти бочҳои гумрукӣ бо мақсади такмил додани истеҳсолот, аз ҷумла рушди истеҳсолоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда, рушди соҳибкорӣ, ҳифзи бозори дохилӣ ва инчунин ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ амалӣ карда мешавад.

Ҳолатҳои озодкунӣ аз бочҳои гумрукӣ, ки дар Кодекси гумрук ва дигар санадҳои қонунгузорӣ пешбинӣ шудаанд, асосан нисбат ба номгуи алоҳидаи мол ва (ё) вобаста ба таъйиноти мақсадноки молҳои воридшаванда муқаррар карда шудаанд.

Татбиқи номгӯи имтиёзҳои гумрукӣ дар асоси моддаи 345, Кодекси гумрук бо Қарорҳои дахлдори Ҳукумати кишвар дар мамлакат амалӣ гардида, вазъи имрӯзаи онҳо ба 21-номгӯӣ расидааст. [1].

Ба андешаи мо, онҳоро аз рӯи хусусият ба ду қисм ҷудо намудан ба мақсад мувофиқ аст:

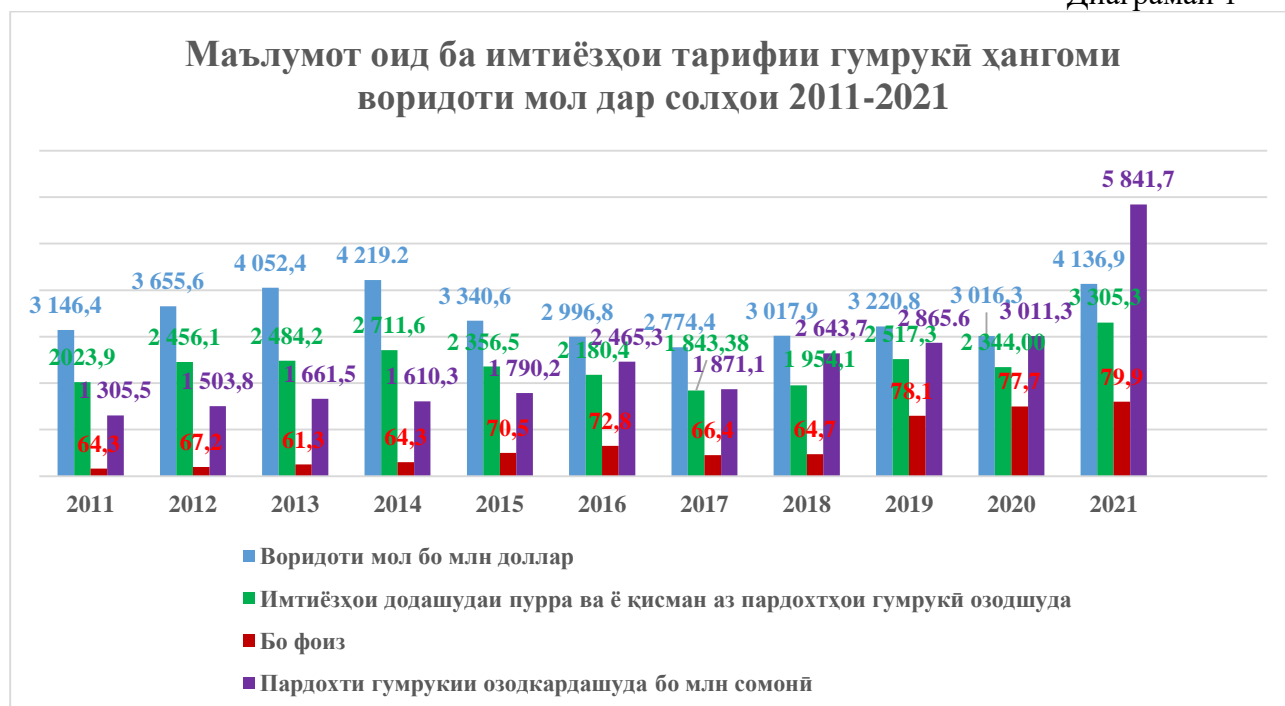
Якум аз рӯи хусусияти истеҳсолӣ, ки ба рушди соҳибқориҳои истеҳсолӣ, таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти худӣ ва зиёд кардани иқтисодии содироти кишвар дар шароити ноустовории иқтисодии ҷаҳон мебошад.

Дуюм аз рӯи хусусияти хизматрасонӣ ва мудофиавӣ, ки ба таъмини соҳаҳои алоҳидаи ғайриистеҳсолӣ равона шудааст.

Дар маҷмӯъ, дар ҳамагуна шакл қарор доштани имтиёзҳо ин ба ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисоди миллӣ зиминои устувор ва бо эътиמוד фароҳам месозад.

Бо мақсади рушди соҳибқориҳои истеҳсолӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми имкониятҳои мусоиди фаъолияти соҳибқорӣ дар кишвар роҳандозӣ гардидааст, ки таҳлили омории он дар мақомоти гумрук то ба имрӯз имтиёзҳои дода шуда, аз пардохтҳои гумрукӣ, ки ба рушди соҳибқориҳои истеҳсолӣ дар ҳудуди гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудааст, чунин баҳогузорӣ карда мешавад. [2].

Диаграмаи 1

Сарчашма: Ҳисоботҳои солонаи Хадамоти гумрук ва ҳисоби муаллифон.

Аз таҳлили вазъи имрӯзаи имтиёзҳои тарифии гумрукӣ ба рушди соҳибқориҳои истеҳсоли дар кишвар дида мешавад, ки арзиши гумрукии молҳои озодбуда дар соли 2021 нисбат ба соли 2011 26,2 банди фоизӣ ва аз пардохти гумрукӣ озодшуда дар соли 2021 нисбат ба соли 2011 70,42 банди фоизӣ афзоиш ёфтааст.

Таҳлили даҳсола (2011-2021)-и имтиёзҳои тарифии гумрукӣ ба рушди соҳибқориҳои истеҳсолӣ ва ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ нишон медиҳад, ки дар маҷмӯъ ҳаҷми умумии воридоти мол ба 37 577,3 млн, арзиши гумрукии воридоти молҳои аз имтиёзҳои гумрукӣ пурра ва ё қисман озодбуда ба 26 176,78 млн доллари ИМА ва пардохтҳои озодкардашуда 26 570,0 млн сомониро ташкил медиҳад [4].

Бояд қайд намуд, ки андешидани тадбирҳои муассир вобаста ба ислоҳоти соҳаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, фароҳам овардани заминаи ҳуқуқӣ ва кам кардани

монеаҳои маъмурию техникӣ, ташкили долонҳои байналмилалӣ коммуникатсионӣ, ки минтақаҳои Тоҷикистонро бо кишварҳои Осиеи Марказӣ, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Хитой, Афғонистон, Покистон, Ҳиндустон, Осиеи Чанубу Шарқӣ, Шарқи Наздик ва дигар минтақаҳо мепайванданд, барои рушди бесобикаи тиҷорати хориҷӣ заминаи мусоид фароҳам оварданд.

Айни замон, дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда, ҳамкорӣҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ ҷумҳурӣ бо 120 давлати хориҷӣ ба роҳ монда шуда, гардиши савдои хориҷӣ, ки дар соли 1991 маблағи 131.1 млн. доллари ИМА-ро ташкил медод, дар соли 2021 ба 6359,1 млн. доллари ИМА расид, ки сатҳи афзоиши он қариб 49 маротибаро ташкил медиҳад, ки аз мусоид будани вазъи сармоягузорию соҳибкорӣ дар замони муосир дарак медиҳад.

Чуноне, ки аз таҳлили маълумотҳои омори гумрукӣ бар меояд, тақрибан 79-80%-и ҳаҷми умумии воридоти молу воситаҳои нақлиёт, дар шакли пурра ё қисман аз имтиёзҳои тарифию андозӣ бархурдор гардида, ҳамагӣ 20-21%-и ҳаҷми молҳои воридотӣ мавриди пардохтситонии пурра дар мақомоти гумрук қарор дода мешаванд. Навобаста аз ин, тақрибан 23-25%-и қисми даромади буҷети давлатӣ аз ҳисоби пардохтҳои гумрукӣ ғани мегардад. Дар маҷмӯъ, аз соли 1992-2021 аз ҷониби воҳидҳои сохтории мақомоти гумрук ба Буҷети давлатӣ 54 964,7 млн сомонӣ ва 8,7 млрд рубли русӣ ворид карда шудааст. [4].

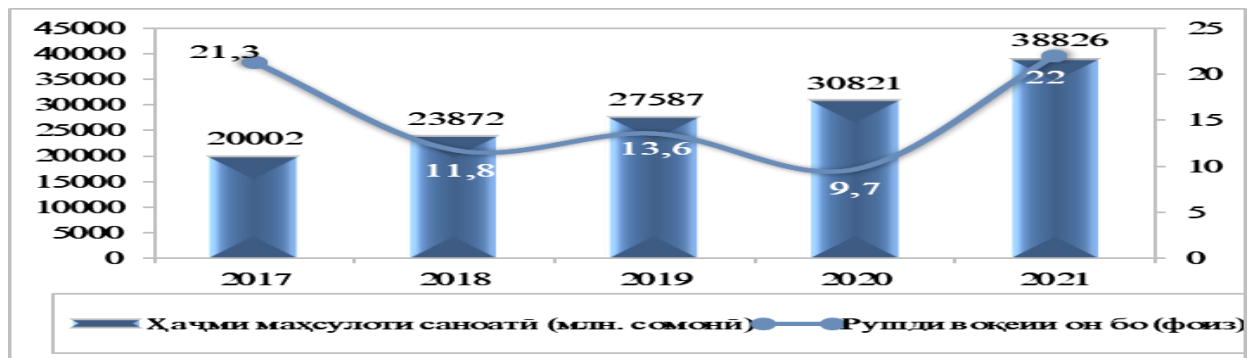
Тазаққур бояд дод, ки сарчашмаи воқеии ин гуфтаҳо бозгӯӣ аз танзими дурусти гумрукӣ ва саҳми калидии имтиёзҳои татбиқгардидаи он ба рушди соҳибқорӣ истеҳсолию ҷалби сармояи хориҷӣ дар маҷмӯъ ба рушди ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим арзёбӣ мегардад.

Бояд тазаққур дод, ки имтиёзҳои додашудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди ҷумҳурӣ иқдоми муҳим буда, ба рушд соҳибқорӣ истеҳсоли ва ҳадафи ҷоруми миллий яъне саноатикунонии босуръати кишвар равона шудааст.

Вобаста ба татбиқи банди 4, моддаи 345, Кодекси гумрук, ки ба воридоти таҷҳизотҳои истеҳсолию технологӣ ва соҳибқорӣ истеҳсоли дар кишвар рабт дода мешавад, ки ин намуди имтиёз саҳми худро дар рушди соҳибқорӣ истеҳсоли, аз он ҷумла соҳибқорӣ истеҳсоли саноатӣ, саҳми босазое гузоштааст, ки ҷиҳати иҷрои ҷораҳои зиддибӯхронии Ҳукумати ҷумҳурӣ, ҳадафи ҷоруми миллий - саноатикунонии босуръати кишвар, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, ба қор андохтани иқтидорҳои нав, истифодаи иқтидорҳои истеҳсоли ва содиротӣ як силсила тадбирҳои дахлдор амалӣ гардиданд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи татбиқи имтиёзҳои додашуда ва тадбирҳои андешидашуда истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ зиёд гардида, дар соли 2021 ба 38826,1 млн. сомонӣ баробар гардид, ки нисбат ба соли 2020-ум 22 фоиз зиёд буда, дар 5 соли охир нишондиҳандаи баландтарин мебошад.

Диаграмаи -2. Ҳаҷми номиналӣ ва рушди воқеии саноатдар солҳои 2017-2021

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар вилояти Суғд 20944 млн. сомонӣ (нисбат ба соли 2020-ум 31,3 фоиз зиёд), вилояти Хатлон 10203,3 млн. сомонӣ (11,4 фоиз зиёд), ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 3683,3 млн. сомонӣ (19,0 фоиз зиёд), шаҳри Душанбе 3276,3 млн. сомонӣ (11,9 фоиз зиёд), ВМКБ 305,9 млн. сомонӣ (1,6 маротиба зиёд) ва бозҳисобии мутамарказ 413,3 млн. сомонӣ (18,9 фоиз кам) таъмин гардидааст.

Ҷадвали-1. Имтиёзҳои тарифии гумрукӣ ҳангоми воридоти молҳо барои татбиқи (б-б. модаи 345) лоиҳаҳои сармоягузори маъқулдонистаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

СОЛҲО	Арзиши гумрукии молҳои озод шуда бо млн доллар	Пардохтҳои гумрукии озодкарда шуда бо млн сомонӣ
2017	74,1	161,6
2018	174,0	382,0
2019	35,9	104,3
2020	33,3	89,4
2021	93,032	267,505
Ҷамъ	410,332	1 004,805

Сарчашма: Ҳисоботҳои солонаи Хадамоти гумрук ва ҳисоби муаллифон.

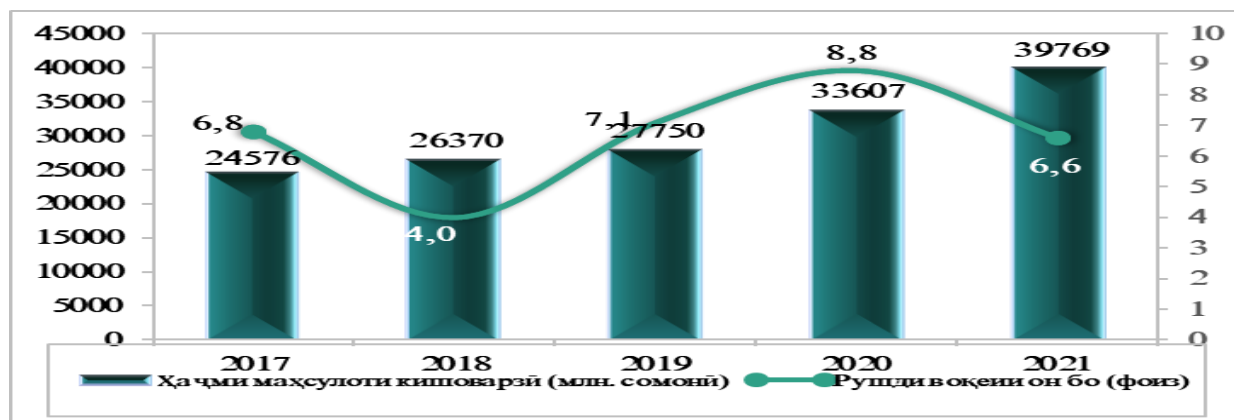
Аз таҳлилии ҷадвали мазкур дида мешавад, ки арзиши гумрукии молҳои аз имтиёзҳои гумрукӣ озодшуда тибқи банди 6 модаи 345 Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои 2017-2021 бо ҳисоби арзишӣ 25% ва бо ҳисоби пардохтҳои гумрукӣ 65,5% рушд ёфтааст.

Мутобиқи банди 15, модаи 345, Кодекси гумрук, ки ин банд соҳаи кишоварзии кишварро дар бар мегирад, бояд тазакур дод, ки соҳаи кишоварзӣ бахши муҳимтарини иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта, аҳолиро ба маҳсулоти ғизоӣ ва соҳаи саноатро бо ашёи хом таъмин менамояд. [1].

Дар натиҷаи имтиёзҳои додашуда ва корҳои анҷомдодашуда дар соли 2021 ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба 39769,4 млн. сомонӣ баробар шуда, нисбат ба ҳамина давраи соли гузашта 6,6 фоиз рушд ёфтааст, ки суръати рушди он нисбат ба соли 2020 2,2 банди фоизӣ кам аст.

Диаграмаи -3

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва суръати рушди он дар солҳои 2017-2021

Сарчашма: Ҳисоботҳои солонаи Вазорати кишоварзӣ ва ҳисоби муаллифон.

Татбиқи намуди ин шакли имтиёзи додашуда ба рушди соҳа аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар вилоятҳои Хатлон 6,1 фоиз (нисбат ба соли 2020), Суғд 7,1 фоиз, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 8,0 фоиз ва ВМКБ 2,0 фоиз таъмин гардида, ҳиссаи вилояти Хатлон 52 фоиз, вилояти Суғд 31 фоиз, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 15,4 ва ВМКБ 1,6 фоиз фоизро ташкил дод [3].

Бо назардошти пешниҳоди имтиёзҳои андозию гумрукӣ ба соҳаҳои чорводорӣ, парандапарварӣ ва моҳипарварӣ ин соҳаҳо солҳои охир устуворона рушд намуда истодаанд, ки аз рушди соҳибқорӣ истеҳсоли дар кишвар дарак медиҳад ва таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар натиҷаи самараноки имтиёзҳои дода шуда ба рушди соҳаи саноат воридоти як қатор молҳо аз хориҷа ба кишвар коҳиш ёфт.

Дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 сатҳи коҳишёбии воридот чунин аст:

- гӯшти мурғ ба миқдори 10 342 тонна ё 72%;
- туҳми истеъмоли ба миқдори 348 ҳазор дона ё 100%;
- гӯшти чорвои калони шохдор ба миқдори 115 тонна ё 36%;
- орд ба миқдори 33 125 тонна ё 36,8%;
- равғани растанӣ ба миқдори 9780 тонна ё 9,6%;
- маҳсулоти қаннодӣ аз шакар ба миқдори 2446 тонна ё 22,7%;
- маҳсулоти макаронӣ ба миқдори 458 тонна ё 3%;
- оби ҷав 979 литр ё 25%;
- маҳсулоти фармасевтӣ ба миқдори 1 191 тонна ё 8,1%;
- мавод барои шустушӯӣ ба миқдори 8 232 тонна ё 15,8%;
- либосҳои мардона ба миқдори 536 тонна ё 33%;
- маснуот аз санг, гач, семент, азбест ба миқдори 7 572 тонна ё 7,2%;
- фулузоти сиёҳ ва маснуот аз он ба миқдори 75 285 тонна ё 14,3%;
- мебел 199 тонна ё 2,5 ва ғайраҳо.

Маълумоти мазкур аз он далолат менамояд, ки бинобар ба роҳ мондани истеҳсолоти худӣ аз хориҷа ворид намудани чунин молҳоро ниёз надорад. Ин ҳолат аз нигоҳи иқтисодӣ мусбӣ арзёбӣ шуда, заминагузории раванди устуворӣ иқтисодӣ, аз қабил нигоҳ доштани қурби асъори милли, содир нашудани асъори хориҷӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии кишвар, муҳайё намудани ҷойҳои нави қорӣ иловагӣ ва пайдошудани сарҷамаҳои иловагии манбаҳои андозбандӣ аз ин манба зиёдгарпидани қисми даромади Бучети давалӣ, инчунин, аз байн бурдани рақобати носолим ва дигар омилҳои манфию мусбӣ боис мегардад [2.,4].

Тибқи имтиёзи додашуда, дар баҳши сайёҳӣ бошад дар Тоҷикистон мувофиқи маълумотҳои омории соли 2020 дар маҷмӯъ 223 ширкати сайёҳӣ фаъолият менамоянд, аз он ҷумла дар ВМКБ 44 адад, шаҳри Душанбе 108 адад, вилояти Хатлон 19 адад, вилояти Суғд 40 адад ва дар шаҳру ноҳияҳои тобеи марказ 12 адад рост меояд, ки ин дастовар аз самараи имтиёзи додашудаи кишвар дар ин самт мебошад [5].

Бо натиҷагирӣ аз амалҳои пешбинишуда ба мақсади таъмини иҷрои ҳадафи қоруми милли-саноатикунонии босуръати кишвар дар самти истеҳсоли маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда, ба қор андохтани иқтидорҳои нав, роҳандозии истеҳсоли маҳсулоти нави рақобатпазири ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, густариши иқтидори содиротии кишвар як силсила тадбирҳо амалӣ гардидаанд.

Мувофиқи маълумоти омории гардиши савдои хориҷӣ дар соли 2021 6359,1 млн. долларро ташкил дод, ки нишондиҳандаи баландтарин дар таърихи соҳибистиклолӣ ба ҳисоб рафта, нисбат ба соли 2020 39,5 фоиз ё 1801,3 млн. доллар афзоиш ёфтааст. Дар сохтори гардиши савдои хориҷӣ ҳиссаи содирот 34 фоиз баланд ва воридот ба 66 фоиз паст гардид.

Шарикони асосии тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 Федератсияи Россия (21,3 фоиз), Қазоқистон (18,5 фоиз), Швейтсария (14,4 фоиз), Хитой (13,2 фоиз),

Ўзбекистон (7 фоиз), Туркия (6,1 фоиз), Ҳиндустон ва Эрон (1,9 фоиз), Олмон (1,7 фоиз), Белгия (1,6 фоиз), Чопон (1,4 фоиз), Афғонистон (1,3 фоиз), Шветсия (1,1 фоиз) ва дигарон ба ҳисоб мераванд.

Содироти мол 2149,6 млн. долларро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2020 52,8 фоиз ё 742,7 млн. доллар ва воридоти мол ба 4209,5 млн. доллар баробар гардида, нисбат ба соли 2020 1058,6 млн. доллар ё 33,6 фоиз зиёд мебошад.

Мувофиқи маълумотҳои омили Хадамоти гумрук дар соли 2021 аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷи кишвар 78 гурӯҳи молии Номгуи молии фаъолияти иқтисоди хориҷӣ содирот карда шудааст.

Вазни хоси содироти кишвар асосан аз ҳисоби фурӯши металлҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо 41,7 фоиз, маъдану концентратҳо 16 фоиз, нахи пахта 9,4 фоиз, алюминийи аввалия 6,3 фоиз, қувваи барқ 4,5 фоиз, дигар металлҳои нимқиматбаҳо (сурма) 4,1 фоиз, семент 2,1 фоиз, меваю сабзавот 1,7 фоиз, металлҳои сиёҳ 1 фоиз, либос ва қисмҳои он 0,9 фоиз ва дигармаҳсулот ташаккул ёфтааст.

Шарикони асосии Тоҷикистон аз рӯи амалиёти содирот Швейтсария (41,7 фоиз), Қазоқистон (16,8 фоиз), Туркия (10,8 фоиз), Хитой (7,4 фоиз), Ўзбекистон (6 фоиз), Белгия (4,1 фоиз), Афғонистон (3,8 фоиз), Россия (3,4 фоиз), Эрон (1,8 фоиз) ва дигарон мебошанд.

Дар сохтори воридот ҳиссаи маҳсулоти хӯроқа (21,9 фоиз), маҳсулоти нафтӣ (9,8 фоиз), таҷҳизоти технологӣ (9 фоиз), воситаҳои нақлиёти заминӣ (8,5 фоиз), мошину таҷҳизоти барқӣ (6,6 фоиз), металлҳои сиёҳ (6,2 фоиз), гази моеъ (5 фоиз), чӯбу тахта ва маҳсулот аз он (3,6 фоиз), маҳсулоти полимерӣ, пластмасса (2,6 фоиз), маҳсулот аз металлҳои сиёҳ (2,4 фоиз), маҳсулоти фармасевтӣ (2,3 фоиз) таҷҳизот ва дастгоҳҳои оптикӣ (1,7 фоиз), гилхок (1,3 фоиз), нуриҳои минералӣ (1 фоиз) ва ғайраҳо ташкил медиҳад.

Дар сохтори ҷуғрофӣ воридот шарикони асосӣ оид ба воридот Россия (30,4 фоиз), Қазоқистон (19,4 фоиз), Хитой (16,1 фоиз), Ўзбекистон (7,6 фоиз), Туркия (3,8 фоиз), Ҳиндустон (2,9 фоиз), Олмон (2,5 фоиз), Чопон (2,1 фоиз), Эрон (2 фоиз), Шветсия (1,7 фоиз), ИМА (1,1 фоиз) ва ғайраҳо мебошанд.

Дар соли 2021 ифодаи арзиши воридот нисбат ба соли 2020 1058,6 млн. доллар зиёд гардида, таносуби он нисбати содирот қариб 2 маротиба зиёд мебошад. Аз таҳлилҳо бар меояд, ки дар сохтори молии воридот 24 фоиз ба истеъмолот ва 76 фоиз дар шакли технология, сармоя ва ашёи хом ба рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ равана шудааст. Воридоти молу маҳсулот аз хориҷи дур 581,5 млн. доллар ва аз кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба андозаи 477,1 млн. доллар зиёд гардидааст [4].

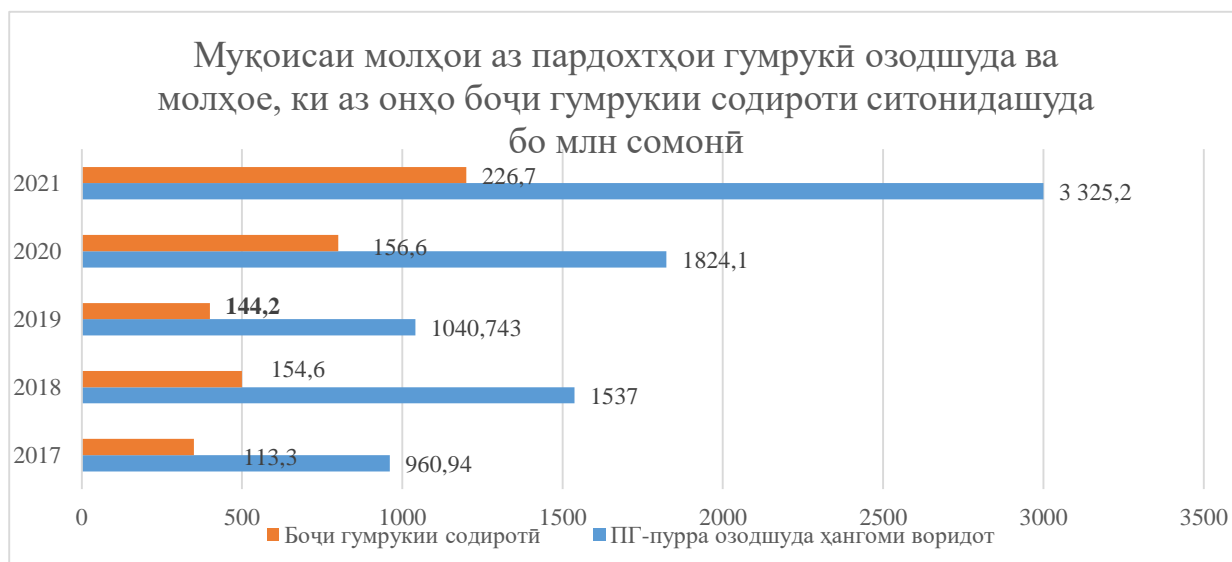
Қобили зикр аст, ки ҳиссаи воридот аз содирот зиёд бошад ҳам, вале ҷуғрофияи онҳо нишон медиҳад, ки аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳои Швейтсария, Белгия ва Афғонистон мол содирот мешавад, ки дар ҷуғрофияи воридот аз ин кишварҳо мол ворид карда намешавад ва аз нигоҳи иқтисодӣ ин тамоюл мусбӣ баҳо дода мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда ва татбиқи имтиёзҳои қайдгардида дар ҷумҳурӣ дар соҳаҳои гуногун корхонаҳои истеҳсолӣ бо технологияи муосир таъсис дода шуд, ки ҳаҷми истеҳсоли молҳои ниёзи аввал афзоиш ёфта, талаботи бозори дохилӣ таъмин ва сохтори содирот бо тадриҷи васеъ мешавад.

Қайд бояд намуд, ки ҳоло ҳам барои субъектҳои фаъолияти иқтисоди хориҷӣ нарасидани маблағҳои гардон, дастрас набудани марказҳои муосири логистикӣ вобаста ба бастубанд, ҳамлу нақл, дарёфти бозори фурӯш ва дигар хизматрасониҳои маркетингӣ мушкилоти асосии содирот боқӣ мемонанд.

Таҳлили муқоисаи имтиёзҳои додашудаи молҳои воридот ва озодкунии пурраи онҳо аз пардохтҳои гумрукӣ дар муқоиса бо бочи гумрукии содироти кишвар хело таффовут дорад.

Диаграмаи-4

Сарчашма: Ҳисоботҳои солони Ҳадамоти гумрук ва ҳисоби муаллифон.

Аз диаграмаи мазкур дида мешавад, ки боҷи гумрукии содироти ситонида шуда нисбат ба воридоти молҳои аз пардохти гумрукии озод буда, таффовуд дорад. Бинобар ин, зарурияти бознигарии имтиёзҳои додашударо тақозо менамояд.

Зеро тамоми корхонаҳои истеҳсолии ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунӣ норасоии маблағҳои гардон яке аз омилҳои асосии аз фаъолият бозмондани онҳо гардидааст. [5].

Дар шароити имрӯза таъмини эҳтиёҷоти истеҳсолкунандагон ва содироткунандагони молҳои ватанӣ бо воситаҳои гардон ва ташкили суғуртаи содирот мушкилоти рӯзмарра ва мубрамаи боқи мемонад. Бинобар ин Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур шуморид, ки КВД бонки давлатии саноату содироти «Саноатсодиротбанк»-ро дар кишвар таъсис диҳад ва он ҷиҳати ҳалли мушкилоти ҷойдошта ба ин самтҳо маблағҳои зарурӣ ҷудо намуда ва мушкилотҳои содироти кишваро дар шароити ноустовории иқтисодии ҷаҳон бартараф созанд.

Дар маҷмӯъ барои рушди мусбати иқтисодии кишвар дар шароити ноустовории ҷаҳон имтиёзҳои додашуда ба соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи воқеӣ гузошт, ки ММД кишвар ба 98,911 млрд сомонӣ ва рушди он ба 9,2 банди фоизӣ таъмин гардид.

Бояд қайд намуд, ки дастгирӣ ва Ҳимояи соҳибкории истеҳсолӣ дар кишвар вазифаи калидии мақомоти гумрук ба ҳисоб рафта ба рушди фаъолияти иқтисоди хориҷӣ нигаронида шудааст. Зеро рушди соҳибкории истеҳсолӣ яке аз муҳаррики асосии иқтисодии ҷаҳон ҳар як кишвари рӯбарӯ дар шароити иқтисоди бозорӣ мебошад.

Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо дар фаъолиятҳои минбаъда назар ба дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ тавачҷӯҳи бештар ба Ҳимояи соҳибкории истеҳсолӣ дар кишвар роҳандозӣ гардад.

Ба андешаи мо бознигарӣ ва ҳалли масъалаҳои зерин дар фаъолияти соҳаҳои дахлдор мубрама арзёбӣ мегардад. Ан ҷумла:

1. Таҳлили вазъи имтиёзҳои додашуда, ки ба 79-80% молҳои воридотиро дар кишвар ташкил медиҳад ва онҳо ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ равона шудаанд, дар ин ҳолат бо истифода аз усулҳои ҳосси танзими фаъолияти савдои хориҷӣ дар фаъолияти мақомоти гумрук ба роҳ мондани вазифаи протекционистӣ ва ҷораи либералӣ (озод) роҳандозӣ карда шавад.

2. Дар сохтори Агентии содироти кишвар Раёсати дахлдор оид ба рушди соҳибкории истехсолӣ дар кишвар таъсис дода шавад ва ба воситаи ин Раёсати Агентии содироти кишвар ба самтҳои афзалиятноки соҳибкории истехсолии ба содирот нигаронидашуда имтиёзҳои амалӣ гардида, рушди содироти кишвар аз ҳисоби имтиёзҳои додашудаи ин самт таъмин карда мешавад.

3. Имтиёзҳои тарифию андозе, ки хусусияти инфиродӣ доранд пурра аз байн бурда шаванд.

4. Созишномаҳои сармоягузорӣ танҳо бо корхонаҳои баста шаванд, ки намуди нави маҳсулотро истехсол, кор ва ё хизматрасониеро иҷро кунанд, ки дар кишвар ба роҳ монда нашудааст. Дар акси ҳолат ин метавонад боиси аз байн рафтани корхонаҳои гардад, ки ин нави маҳсулотро истехсол, кор ва ё хизматрасониеро иҷро мекунанд. Инчунин, ҳангоми таҳияи имтиёзҳои мӯҳлати имтиёзҳои пешниҳодкарда шаванд.

5. Механизми самаранокии имтиёзҳои тарифию андозӣ ва баҳодиҳии онҳо аз ҷониби вазоратҳои соҳавӣ вобаста ба имтиёзҳои соҳаи худ таъмин ва муайян карда шаванд.

6. Имтиёзҳои гумрукию андозӣ дар шакле муайян гардад, ки субъекти фаъолияти соҳибкорӣ онро баъд аз пешниҳод намудани ҳисобот дар мувофиқа бо соҳаи дахлдор оид ба мақсаднок ва самаранок истифодабарии моли воридшуда, дастрас намояд.

Бо боварӣ метавон гуфт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди бемайлони соҳаҳои иқтисодии кишвар ва ҷалби сармоягузориҳои хоричиро бо истифода аз имтиёзҳои гумрукию андозӣ самаранок таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020-450с.
2. Маҷаллаи расмӣ гумрук солҳои 2011-2021с.
3. Маълумотҳои Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2021.
4. Маълумотҳои ҷамъбастии Хадамоти гумрук дар солҳои 2011-2021с.
5. Сарчашмаҳои интернетӣ.
6. Тафсири Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020-890 с.

УДК: 338.22:004

Тулиев М.С., Азимбоев А.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ ҲУКУМАИ ЭЛЕКТРОНӢ

Мақола ба таҳқиқи масъалаҳои ташаккул ва рушди ҳукумати электронӣ бахшида шудааст. Дар мақола қайд шудааст, ки консепсияи муосири гузариш аз ҷомеаи саноатӣ ба ҷомеаи иттилоотӣ яке аз омилҳои асосии ташаккули ҳукумати электронӣ мебошад. Инчунин, дар мақола бо овардани далелҳои воқеӣ: таҳлили адабиёти илмӣ, омӯзиши таҷрибаи пешрафтаи хоричӣ, консепсияҳои соҳавӣ амалкунанда собит карда шудааст, ки ташкили ҳукумати электронӣ унсурҳои асосии бунёди ҷомеаи иттилоотӣ ва мӯяи ташаккули давлати электронӣ мебошад. Масъалаҳои ташкили ҳукумати электронӣ ҳамчун яке аз самтҳои асосии барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) Консепсияи ташаккул ва рушди ҳукумати электронӣ, Консепсияи рушди иқтисодӣ рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Дар мақола аз ҷониби муаллифон бо таъки ба сарчашмаҳои илмӣ сохтори ташаккули ҳукумати электронӣ, инчунин модели кибернетикӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо. Ҳукумати электронӣ, ҷомеаи саноатӣ, модели кибернетикӣ,

технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ, концепсия, ҷомеаи иттилоотӣ, технологияҳои рақамӣ, ҷомеаи иттилоотӣ

Тулиев М.С., Азимбоев А.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА

Статья посвящена исследованию вопросов становления и развития электронного правительства. В статье отмечается, что современная концепция перехода от индустриального общества к информационному обществу является одним из ключевых факторов формирования электронного правительства. В статье также доказывается, что создание электронного правительства является ключевым элементом построения информационного общества и основой формирования электронного правительства, с приведением реальных фактов: анализ научной литературы, изучение передового мирового опыта, существующих отраслевых концепций. Вопросы создания электронного правительства рассматриваются как одно из основных направлений Государственной программы развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). В статье предложена структура электронного правительства, а также кибернетическая модель, основанная на базе научных источниках.

Ключевые слова. Электронное правительство, индустриальное общество, кибернетическая модель, информационно-коммуникационные технологии, концепция, информационное общество, цифровые технологии, информационное общество

Tuliev M., Azimboev A.

SOME ISSUES IN THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC GOVERNMENT

The article is devoted to research questions of the formation and development of e-government. The article notes that the modern concept of transition from an industrial society to an information society is one of the key factors in the formation of e-government. The article also proves that the creation of e-government is a key element in building an information society and the basis for the formation of e-government, citing real facts: analysis of scientific literature, the study of international best practices, existing industry concepts. E-government issues are considered as one of the main directions of the State Program for the Development and Implementation of Information and Communication Technologies (ICT). The article proposes the structure of e-government, as well as a cyber model based on scientific sources.

Keywords. Electronic government, industrial society, cybernetic model, information and communication technologies, concept, information society, digital technologies, information society

То замони мо инсоният вобаста ба усули коркарди иттилоот якчанд марҳилаҳои тараққиётро паси сар кардааст. Айни замон тамаддуни башарӣ дар ҳолати гузариш аз марҳилаи индустриалии рушд ба марҳилаи иттилоотӣ ё худ ҷомеаи иттилоотӣ қарор дорад. Тамоюли зикргардида ба ташаккули ҳукумати электронӣ бетаъсир намонд. Ин аст, ки шурӯъ аз солҳои 70 – уми асри ХХ диққати аксарияти муҳаққиқони соҳаи иқтисодиёт ва технологияҳои иттилоотиро ба масоили татбиқи техникаи ҳисоббарор дар фаъолияти мақомоти давлатӣ ва дигар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ба худ ҷалб намуд. Азбаски он замон технологияҳои рақамӣ ба намуди имрӯзааш рушд накарда буд аксарияти коршиносон ва муҳаққиқони соҳа амалшавии равандро ғайриимкон меномиданд. Аммо бо мурури замон баъд аз пайдоиши шабакаи интернет, пайдоиши техногияҳои рақамии насли нав дар баробари сохторҳои давлатӣ институтҳои давлатӣ низ аз истифодаи он хавасманд

гардиданд. Дар ҳамин марҳила яъне баъд аз солҳои 90 – ум дар аксарияти кишварҳо кӯшишҳо бахри созмон додани ҳукумати электронӣ равона гардид, ки асоси онро барқарор намудани робитаи доимӣ байни мақомоти давлатӣ ва аҳоли новобаста аз минтақаи ҷойгиршавӣ ташкил меод.

Ҷомеаи саноатӣ, ки ба ҷойи ҷомеаи аграрӣ (кишоварзӣ) гузашт, ба истеҳсол ва истеъмоли мол, рушд додани саноат ва пурзур намудани базаи техникаи он нигаронида шудааст. Дар ҷомеаи иттилоотӣ восита ва маҳсули истеҳсолот ақлу дониш ва заминаи моддию техникаи он техникаи ҳисоббарор, технологияи иттилоотӣ, системаҳои телекоммуникатсионӣ ба шумор меравад. Дар ҷомеаи иттилоотӣ аксарияти онҳое, ки мувофиқи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ба аҳолии қобили шуғл дохил мешаванд ба истеҳсол, нигоҳдорӣ, коркард, фуруши иттилоот ва мубодилаи он машғул мебошанд. Ҳамин тариқ мо андешаи муҳаққиқони нуқтасанҷи соҳаро ба назар гирифта қайд менамоем, ки ҷомеаи муосир, ки дар он аксарияти одамон ба истеҳсол, нигоҳдорӣ, коркард ва паҳн намудани иттилоот машғуланд, ҷомеаи иттилоотӣ мебошад. Раванди зикргардидаро гузариш аз ҷомеаи индустриалӣ ба ҷомеаи иттилоотӣ номида мешавад.

Дар охири асри 20 ва ибтидои асри 21 фаъолияти пурсамари системаи идоракунии давлатӣ бе истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) ғайриимкон гардид. Азбаски институтҳои давлатӣ бузургтарин истеъмолкунандагони иттилоот ва инчунин бузургтарин мубодилакунандаи хизматрасониҳои давлатӣ мебошанд, онҳо наметавонанд аз стандартҳои нави иттилоотикунонӣ канорагирӣ кунанд.

Дар расми 1. таснифоти заминаҳои ташаккули концепсияи ҳукумати электронӣ, аз қобили иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва технологӣ оварда шудааст. [3, С. 120 - 139]

Дар қорҳои илмӣ [1, С. 27 – 39; 2, С. 141 - 147; 4, С. 69 – 73; 6, С. 20 – 26; 8, С. 39 - 43] қайд гардидааст, ки ташкили ҳукумати электронӣ ислоҳоти дахлдори тамоми сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ, ҳукумати маҳаллӣ, инчунин тамоми муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла маориф, илм, фарҳанг, тандурустӣ, тичорати хусусӣ ва ҳаёти шаҳрвандонро тақозо менамояд.

Ташаккули ҳукумати электронӣ унсурҳои асосӣ дар роҳи бунёди ҷомеаи иттилоотӣ ва ташаккули давлати электронӣ мебошад. Дар инкишофи ҳукумати электронӣ алоҳида ҷудо кардани якҷанд марҳила муҳим буда ҳар кадоми онҳо бо дараҷаи муайяни рушди хизматрасониҳои электронӣ тавсиф карда мешаванд. Тарҳи панҷсатҳаи ҳукумати электронӣ дар шароити имрӯза васеъ паҳншуда мебошад, ки он ба марҳилаҳои зерин ҷудо карда мешаванд [9]:

❖ **мавҷудияти давлат дар шабака** (зинаи ибтидоӣ) – сатҳи ибтидоии рушди ҳукумати электронӣ, вақте ки мақомоти давлатӣ вебсайтҳои худ ва тамоми ҳуҷҷатҳои меъёриро доранд ва ҳисобот дар сомонаҳо нашр мешаванд;

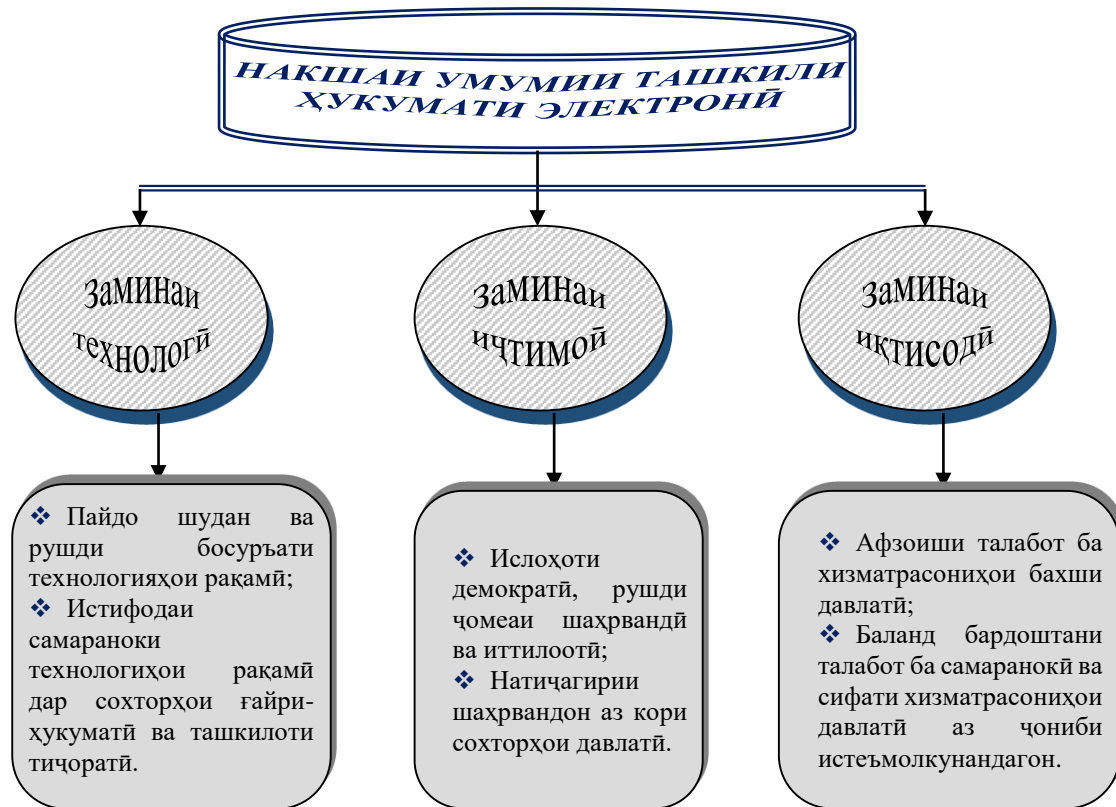
❖ **мавҷудияти воқеӣ** – ҳамкориҳои якҷонибаи электронии мақомоти давлатӣ бо истеъмолкунандагони хизматрасониҳои давлатӣ таъмин карда мешавад: шаклҳои дархост, саволнома, варақаҳо, пардохт ва дигар ҳуҷҷатҳо барои бозхонд ва пур кардан дар шакли электронӣ;

❖ **мавҷудияти интерактивӣ** – таъмини ҳамкориҳои дучонибаи байни истеъмолкунандагони хизматрасонӣ ва мақомоти давлатӣ. оддитарин мубодилаи дучонибаи иттилоот байни истифодабарандагон ва мақомоти давлатӣ (пур кардани номгӯӣ ҳуҷҷатҳо дар асоси намуна, фиристодани дархостҳо дар шакли онлайн) амалӣ карда мешавад ва бо ин роҳ барои пешниҳоди хизматрасониҳо дар шакли электронӣ замина мегузорад;

❖ **мавҷудияти транзаксионӣ** – истифодабарандагон хизматрасониҳои пурраи электронӣ мегиранд, имконияти анҷом додани пардохтҳои электронӣ (пардохти андозҳо, хизматрасониҳои гуногун, ҷаримаҳо ва ғ.);

❖ **ҳукумати электронии шабакавӣ** - сатҳи пешрафтатарини фаъолияти мақомоти давлатӣ дар интернет мебошад. Дар доираи як портал, ки нуқтаи ягонаи дастрасии

иттилооти тамоми хизматрасониҳои давлатӣ мебошад, ҳамгирии пурраи тамоми интернет-захираҳои давлатӣ таъмин карда шудааст.

Расми 1. Заминаи ташаккули ҳукумати электронӣ

Намунаи муосири рушди ҳукумати электронӣ ин таъсиси ба истилоҳ ҳукумати интеллектуалӣ мебошад, ки онро дар мисоли Gartner, IBM, IDC мушоҳида намудан мумкин аст. Чунин ҳукумат ба қорбарон имкон медиҳад, ки на танҳо аз компютерҳои шахсии статсионарӣ, балки аз ҳама гуна навъҳои гачетҳо (планшетҳо, смартфонҳо, соатҳо ва ғайра) ба хизматрасонии давлатӣ дастрасӣ пайдо кунанд [5].

Таҳлили васеи қорҳои илмӣ [10, Р. 103 - 127; 11, Р. 207 – 214; 12, Р. 72 - 79], ки ба таҳқиқи самтҳои мухталифи ҳукумати электронӣ бахшидашудааст, масъалаи татбиқи технологияҳои рақамӣ дар ин асос ба вуҷуд овардани хизматрасониҳои электронии давлатӣ, инчунин заминаҳои дигари ташаккули он: созиш додани сомонҳои мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, гузариши тадриҷӣ ба пешниҳоди хизматрасониҳои электронии давлатӣ, қорқарди амсилаи ҳукумати электронӣ, омода намудани мутахассисони соҳавӣ ва ғ. махсус қайд гардидааст.

Аз ин лиҳоз, барномаҳои ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти ҳалқунанда доранд, ки барои татбиқи бевоситаи Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011 тасдиқ карда шудааст, амалӣ карда мешавад.

Таъсиси ҳукумати электронӣ яке аз самтҳои асосии таҷдиди ҳокимияти давлатӣ буда ба Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъяс менамояд. Барномаи мазкур бо мақсади татбиқи Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» таъяс шудааст, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003 №1174 тасдиқ шудааст.

Мақсади Барномаи мазкур пеш аз ҳама ба ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатии ҳамаи сатҳҳо дар ҳудуди ҷумҳурӣ дар самти рушд ва паҳн намудани

технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар иқтисодиёт, идоракунии давлатӣ ва ҳаёти ҷамъиятӣ тавассути татбиқи барномаҳои электронии соҳавӣ мебошад.

Танзими ҳукукии фаъолият дар соҳаи рушд ва истифодаи ТИК дар Тоҷикистон бо санадҳои қонунгузори аз ҷониби Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон қабулшуда амалӣ карда мешавад. Илова бар ин, як қатор санадҳои меъёрии марбут ба фаъолият дар соҳаи ТИК бо фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудаанд, ки заминаи ҳукукии рушди соҳаро таъмин менамояд [7].

Барои таҳия ва татбиқи ҳукумати электронӣ тарҳрезии амсилаи ҳукумати электронии фаъолияти мақомоти давлатӣ муҳим аст, ки дар асоси он сохтори ҳукумат, вазифаҳои он, инчунин муқаррар намудани робитаи мантиқӣ байни онҳо зарур мебошад. Ба ибораи дигар, амсиласозии фаъолияти мақомоти давлатӣ бояд ба муайян кардани таносуби байни вазифаҳои давлатӣ ва сохторҳои мақомоти давлатӣ нигаронида шуда бошад. Алоқамандҳои мавҷудаи амудӣ ва уфуқии ҳокимияти давлатӣ бояд барои истифода дар нақшагирӣ ва рушди идоракунии электронӣ ҳамчун асоси модели иттилоотӣ муайян карда шаванд.

Умуман, сохтори ҳукумати электрониро метавон ҳамчун модели кибернетикӣ тасниф кард, ки ҳангоми ворид намудани он омилҳои зерин бояд ба назар гирифта мешаванд:

x_1 - мавҷудияти захираҳои молиявӣ барои татбиқи ҳукумати электронӣ;

x_2 - вазъи ҷорӣ рушди ҷомеаи иттилоотӣ, аз ҷумла рушди инфрасохтори телекоммуникатсия ва таъмини мутахассисони баландихтисос;

x_3 - талабот ба хизматрасониҳои электронӣ, аз ҷумла аз ҷониби аҳоли ва сохторҳои соҳибкорӣ мутобики сатҳи эътимод ба ҳукумати электронӣ;

x_4 - сатҳи зарурии рушди лоиҳаи ҳукумати электрони, ки дорои чунин хосиятҳо ба монанди эътимоднокии система ва интерфейси мувофиқ мебошад.

Натиҷаи кори ҳукумати электронӣ метавонад таъсири ҷудонашавандаи ҳолати иҷтимоию иқтисодӣ, сиёси низ бошад:

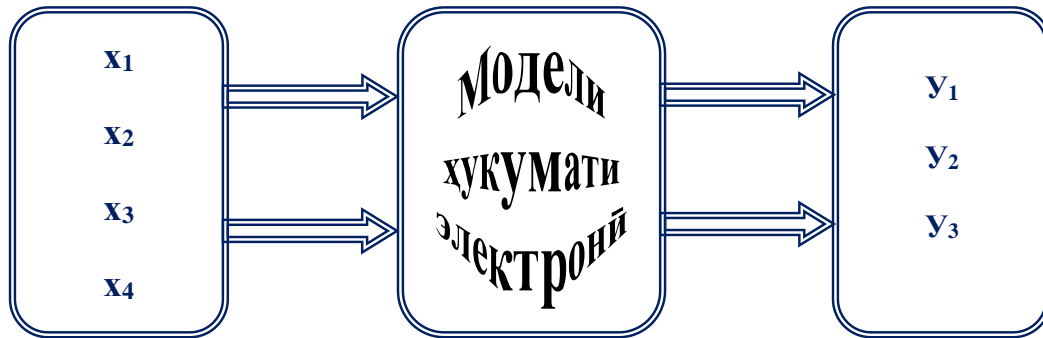
y_1 - иқтисодӣ;

y_2 - иҷтимоӣ;

y_3 - сиёсӣ.

Дар намуди умумӣ чунин таъсироти мутақобиларо метавон ҳамчун схемаи зерин тасниф кард (расми 2).

Айни замон тибқи барномаҳои таҳияшудаи татбиқи стратегияи давлатӣ ва дар ин асос таҳия ва тарҳрезии ҳукумати электронӣ дар ҷумҳурӣ қорҳои муайян амалӣ карда мешаванд. Дар баробари ин, омӯзиши вазъи кунунии танзими давлатии рушд ва истифодаи ТИК дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки заминаи меъёрию ҳукукии мавҷуда муносибати байни истеъмолкунандагони ҳукумати электрониро пурра инъикос намекунад. Дар баробари ин метавон хулоса кард, ки айни замон дар кишвар барои ба талаботи байналмилалӣ мутобик гардонидани қонунгузори милли талошҳои зарурӣ андешида мешаванд, ки барои рушди робитаҳои байналмилалӣ заминаҳои заруриро фароҳам меоранд.

Расми 2. Нақшаи ҳамкорӣ бо ҳукумати электронӣ

Таъмини паҳншавии васеи хизматрасониҳои ҳукумати электронӣ дар асоси истифодаи ТИК на танҳо дар шаҳрҳои калон, балки дар ғушаҳои дурдастари ҷумҳурӣ низ муҳим аст, зеро дар айни замон дастрасӣ ба Интернет дар деҳот, маҳдудиятҳои худро дорад. Барои ин дар ҳамаҷо инкишофи инфраструктураи мувофиқ, хусусан ҷорӣ намудани алоқаи наҳи оптикӣ лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Абдучабборов М.А. Нақш ва аҳамияти ҳукумати электронӣ дар мубориза бар зидди пандемияи Covid-19 / М.А. Абдучабборов М.А. // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2020. № 3 (71). С. 27-39.
2. Ашуров М.Н. Ҳукумати электронӣ ҳамчун концепсияи рушд ва фазои идоракунии / М.Н. Ашуров // Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 4 (28). С. 141-147.
3. Голубева А.А. Электронное правительство: введение в проблему/Вестник Санкт-Петербургского университета. - 2005.-Сер.8.-Выпуск 2 (№16). – С.120-139.
4. Гулсунбии М. Зарурияти ташаккулёбии ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Гулсунбии М. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2019 № 10-1. С. 69-73.
5. Дрожжинов В. Когнитивное правительство России/ URL: <http://www.cnewc.ru>.
6. Давлатзода Д.А., Низомов С.Ф. Совершенствование расчетно-аналитических методов посредством технологии блокчейн Д.А. Давлатзода, С.Ф. Низомов Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2021. № 4. С. 20-26.
7. Концепция формирования электронного правительства в Республике Таджикистан - (30 декабря 2011г), № 643. [http:// www.cipi.tj](http://www.cipi.tj).
8. Исаев, Р. С. Тенденции развития информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан / Р.С. Исаев, А. Азимбоев, М.С. Тулиев // Материалы международной научно-практической конференции (17-18 ноября 2017 года) «Роль ИКТ в инновационном развитии экономики Республики Таджикистан». – Душанбе: Бахманруд. – С. 39-43.
9. Морозова О.А., Лосева В.В., Иванова Л.И. Информационные технологии в государственном и муниципальном управлении. Москва. Юрайт. 2019.
10. Kontogeorgis G., Varotsis N. Reinstating greek e-governance: a framework for e-government benchmarking, improvement and government policies G. Kontogeorgis, N. Varotsis Public Administration Issues. 2021. № 6. P. 103-127.
11. Aituarova A.M. Legal regulation of e-government in foreign countries / A.M. Aituarova // Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan. 2020. № 3 (61). С. 207-214.
12. Farida I., Lestari A. Implementation of e-government as a public service innovation in Indonesia / Farida I., Lestari A. // RUDN Journal of Public Administration. 2021. Т. 8. № 1. P. 72-79.

Файзуллаева К.Н., Сирочова Т.М.

ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА РУШДИ ИФРАСОХТОРИ ИЧТИМОИИ ДЕҲОТ

Дар мақолаи мазкур омилҳое, ки ба рушди ифрасохтори иҷтимоӣ таъсир мерасонад баррасӣ гардидааст. Омилҳои ба рушди ифрасохтори иҷтимоӣ деҳот таъсир мерасонанд бо назардошти кӯчиши аҳолии маҳалли деҳот, афзоиши демографӣ, шароити табиӣ ва иқлимӣ, ҷойгиркунонӣ ва махсусгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ ва анъанаҳои миллии муайян карда шудаанд. Таҳқиқотҳо нишон додаанд, ки қорқарди пешниҳодот оид ба баланд бардоштани соҳаҳои хизматрасонӣ ва таъмини талаботи аҳоли ба хизматрасонии пулакӣ дар деҳот ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: омилҳо, рушд, ифрасохтори иҷтимоӣ, деҳот, шароитҳои табиӣ ва иқлимӣ, истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ.

Файзуллаева К.Н., Сироджова Т.М.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

В данной статье рассматриваются факторы, влияющие на развитие социальной инфраструктуры сельской местности. Выявлены факторы, влияющие на развитие социальной инфраструктуры сельской местности, учитывающие расселение населения сельских территорий, демографический рост, природно-климатические условия, размещение и специализация сельскохозяйственного производства, в том числе национальные традиции. Исследованием установлено, что разработка предложений по повышению уровня обеспечения нужд населения на платные услуги сельской местности.

Ключевые слова: факторы, развитие, социальной инфраструктуры, сельской местности, природно-климатические условия, сельскохозяйственного производства.

Fayzullaeva K.N., Sirodzhova T.M.

FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF RURAL SOCIAL INFRASTRUCTURE

This article discusses the factors influencing the development of social infrastructure in rural areas. The factors influencing the development of social infrastructure in rural areas are identified, taking into account the resettlement of the population of rural areas, demographic growth, natural and climatic conditions, the location and specialization of agricultural production, including national traditions. The study found that the development of proposals to increase the level of meeting the needs of the population for paid services in rural areas.

Keywords: factors, development, social infrastructure, rural areas, natural and climatic conditions, agricultural production

Татбиқ намудани тадбирҳои стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 имкон медиҳад, ки барои баланд бардоштани сатҳи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии деҳот сифати идоракунии рушди устувори онҳо, баланд бардоштани сифати ҳаёти аҳолии деҳот равона карда шудаанд, шароит фароҳам оварда мешаванд.

Вазифаҳои асосие, ки рушди инфрасохтори деҳот муайян карда шуданд: истеҳсолӣ, демографӣ, захираи меҳнатӣ, манзилӣ, фарҳангию, шифой (рекреатсионӣ) инчунин мафҳуми дурнамои худудҳои деҳот таҳия карда шуд, ки он дар худудҳои мавҷуд будани имконият, шароит ва омилҳои рушди дарозмуҳлати устувор, ки ба истифодаи сарфаконаи захираҳои маҷуда ва ҷалби захираҳои нав асос ёфтааст, таҳлил карда шудааст [5].

Инфрасохтори иҷтимоӣ - қисме, аз қувваҳои истеҳсолии ҷамъият буда, шароитҳои барои амалнамоеи самараноки шахс дар истеҳсолот таъсис медиҳанд. Он муносибатҳои иқтисодиро миёни ҷамъият ва аъзоёни он дар истеъмоли ҳам хизматрасониҳои моддӣ, ва ҳам ғайримоддӣ, ки барои такрористеҳсолии қувваи корӣ ва рушди хушоҳанги шахс зарур мебошанд баён месозад. Инфрасохтори иҷтимоӣ дар соҳаи аграрӣ хусусиятҳои худро дорад, ки хусусияти хоси истеҳсолоти кишоварзиро инъикос месозанд. Агар онро аз дигар ҷиҳат баррасӣ намоем, он гоҳ инфрасохтори иҷтимоӣ низоми унсурҳои муҳити сунъии манзилие мебошад, ки вазифаи муҳими иҷтимоиро иҷро менамояд, яъне - таъмини шароит барои такрористеҳсолии аҳоли.

Дар чунин шарҳдиҳӣ инфрасохтори иҷтимоӣ на фақат соҳаи хизматрасонии аҳоли, ки барои қонеъгардонии талаботҳои мубрами анъанавии аҳоли равона карда шудааст, балки инчунин аз бисёр ҷиҳат, механизми муайяне мебошад, ки рушди ҷонибҳои мавҷудаи тарзи ҳаётгузарониро муайян сохта дар ниҳояти қор ба ташаккули шаклҳои афзалиятноки иҷтимоии субъектҳои фаъолияти ҳаётгузаронӣ қор мекунад.

Инчунин бояд қайд намуд, ки фаъолияти самараноки истеҳсолии қорхонаҳои кишоварзӣ таъсисдиҳии шароитҳои заруриро, ҳам дар раванди истеҳсолот, ва ҳам ҳангоми такрористеҳсолии қувваи корӣ тақозо менамояд. Ин вазифаро бояд зерсохторҳо ва кумитаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ иҷро намоянд.

Инфрасохтори иҷтимоӣ қисми қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъиятро ифода месозанд, ки ба шароитҳои зарурӣ барои амалнамоеи самараноки қормандон дар раванди истеҳсолот равона мегардаанд. Вазифаи асосии инфрасохтори иҷтимоӣ беҳтарсозии минбаъдаи шароитҳои иҷтимоӣ-маишии аҳолии деҳот ба ҳисоб меравад.

Ба ақидаи олими соҳа профессор Самандаров И.Х. соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ мустақиман дар таъсисдиҳии маҳсулоти ниҳойи иштирок нанамуда, балки онҳо заминаҳоро барои рушди мӯътадили раванди истеҳсолӣ таъмин месозанд. Нақши инфрасохтори иҷтимоӣ дар он ҳулоса меёбад, ки ӯ ба таъмин сохтани талаботҳои истеҳсолот ба кадрҳое, ки таҳассусмандиро тақозо менамоянд мусоидат намуда, ба такрористеҳсолӣ ва мустаҳкамгардонии онҳо дар маҳалли деҳот таъсир расонида, ҳифзи меҳнат ва техникаи беҳатариро таъмин месозад. Зерсохторҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар таъсисдиҳии шароитҳо барои қонеъгардонии талаботҳои коммуналӣ-маишии ҳам қормандони қорхонаҳо, ва ҳам барои аъзоёни оилаҳои онҳо иштирок менамоянд [4].

Ба инфрасохтори иҷтимоӣ хусусиятҳои худ хос мебошанд, ки хусусияти хоси истеҳсолоти кишоварзиро инъикос месозанд. Объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ҳам аз ҳисоби захираҳои қорхонаҳои кишоварзӣ ва воситаҳои пулии аҳолии деҳот, ва ҳам тавассути истифодабарии самараноки сармоягузориҳои давлатӣ барои сохтмони биноҳои манзилӣ, муассисаҳои томақтабии кӯдакона, мактабҳо, хонаҳои фарҳанг, беморхонаҳо, шабакаҳои алоқа ва ғ. барпо карда мешаванд.

Ба объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот дохил мешаванд: муассисаҳои хоҷагиҳои манзилию-қорманулӣ, муассисаҳои тиббӣ ва томақтабии кӯдакона, ташкилотҳои истеъмоли ҷамъиятӣ, қорбинатҳои таълимӣ-истеҳсолӣ, қормитаҳо оид ба ҳимояи меҳнат, ташкилотҳои варзишӣ-қорлимгардонӣ, нақлиёт, ки қормандон ва хизматчиён, алоқа ва қормитаҳои иттилоотиро хизматрасонӣ менамоянд.

Инчунин бояд эътироф намуд, ки таъминнокии аҳоли бо хизматрасониҳои инфрасохтори иҷтимоӣ таъсири мустақимро ба самаранокии иқтисодии истеҳсолоти иҷтимоӣ мерасонад, чунки беҳтаргардии шароитҳои ҳаёт ва истироҳат, баландбардории қорваллифатсияи қормандон ба рушди маҳсулнокии меҳнат мусоидат менамояд. Воқеан

ҳам, ба ин самти муҳим диққати кофӣ дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ дода намешавад [3].

Қайд кардан ба маврид аст, ки ғайр аз хусусиятҳои дар боло номбаршуда соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот боз як қатор хусусиятҳои хосро доро мебошанд, ки онҳо аз хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ бармеоянд. Муҳимтарини онҳоро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст;

- соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ бевосита дар бунёди маҳсулоти ниҳой иштирок намекунад, аммо онҳо барои амалкарди муътадили чараёни истеҳсолоти кишоварзӣ шароитҳоро муҳайё месозад;

- соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ талаботи истеҳсолоти соҳаи кишоварзиро бо кадрҳои зарурӣ, такрористеҳсоли қувваи корӣ, муҳофизати меҳнат ва техникаи бехатарии онро таъмин менамояд;

- чузӯю томҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар бунёди шароитҳо барои таъмини талаботи коммуналию маишии ҳам коркунони корхонаҳои кишоварзӣ ва ҳам ахли оилаи онҳо иштирок мекунад.

- объектҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот аз ҳисоби сармоягузориҳои давлатӣ (муассисаҳои фарҳангӣ, тандурустӣ, варзишӣ, мактабҳо, роҳҳо ва ғ.), аз ҳисоби захираҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ (боғчаҳо, клубҳо, китобхонаҳо ва ғ.) ва ҳам аз ҳисоби воситаҳои пулии ҳуди аҳоли (хонаҳои истиқоматӣ, мағозаҳо, ошхонаҳо, ҳаммомҳо, сартарошхонаҳо ва дигар нуктаҳои хизмати маишӣ) бунёд мегардад;

- чузӯю томҳои инфрасохтори корхонаҳои кишоварзӣ, чун коида, дар ҳудуди он ҷойгир шудаанд ва ин ҳолат истифодаи самараноки онҳоро барои аҳолии дигар деҳаҳо мушкилтар мегардонад.

Ҳамин тариқ, мо хусусиятҳои хоси ташаккул ва соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳотро мавриди баррасӣ қарор дода, баҳои мусбӣю манфии онҳоро муайян намуда ва ҳамчунин хусусиятҳоеро дида баромадем, ки зуҳури онҳо аз хусусиятҳои ҳуди истеҳсолоти кишоварзӣ бармеоянд. Аммо дар ин радиф қайд кардан ба маврид аст, ки таҳлили баррасии хусусиятҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот ва кишоварзӣ барои муайян намудани самаранокии равнақи он кифоя нестанд. Барои ба ин масъала баҳои воқеӣ додани омилҳои ба самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ таъсирбахшро низ мавриди баррасӣ қарор додан лозим аст.

Ҳамин тавр, яке аз вазифаҳои муҳимтарини мақомоти ҳокимият дар шароити имрӯза таъмини рушди инфрасохтори деҳот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли тавассути истифодаи сарфакоронаи захираҳои мавҷудаи ҳудудҳои деҳот ва ҷалби захираҳои иловагӣ бо назардошти махсусиятҳои ҳудудӣ мебошад [2]. Омилҳои таъсиррасон ба рушди инфрасохтори иҷтимоии деҳот дар расми 1 оварда шудааст.

Таҳлилҳо нишон додаанд, ки ҳангоми сармоягузорӣ, инчунин дастгирии давлатии соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот хусусиятҳо ва омилҳои ба рушди онҳо таъсиррасон мерасонад.

Дар таҷриба барои баҳодихии инкишофи соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот усулҳои гуногун истифода бурда мешаванд, ки аз инҳо иборат мебошад:

- барои баҳодихии сатҳу сифати хизматрасониҳо ва объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар иқтисодиёт усулҳо ва индикаторҳои гуногунро истифода менамоянд;

- гуногунии усулҳо ва индикаторҳои объекти таҳқиқотро баҳодиханда аз гуногунии соҳаҳо ва мухталифии чузӯю томҳои хизматрасониҳои инфрасохтори иҷтимоӣ бармеоянд;

- қариб дар тамоми усулҳои баҳодихӣ нишондиҳандаҳои микдорӣ ва сифатӣ истифода бурда мешаванд, ки онҳо дар навбати худ ба ибтидоӣ, нормативӣ, киёсӣ ва дурнамо чудо мешаванд;

- миёни усулҳо ва нишондиҳандаҳои дар онҳо истифодашаванда ҳангоми баҳодихии сатҳу сифати хизматрасониҳо ва объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар деҳот сарҳадҳои

маҳкам вучуд надорад, зеро дар ҳолатҳои зарурӣ нишондиҳандаҳои онҳо якдигарро пурра намууда, объекти таҳқиқотро хубтар баҳогузори мекунад;

- ба ҳайси критерияҳои асосии муайянкунии дараҷаи рушди хизматрасониҳо ва объектҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот бояд фаъолияти дурудароз, босуботӣ ва босифатии кори онҳо баромад мекунад [1].

Расми 1 Омилҳои таъсиррасон ба рушди инфрасохтори иҷтимоии деҳот

Хулоса.

Ҳамин тавр, дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ислоҳоти иқтисодӣ, хусусиятҳои ташаккул, омилҳои берунӣ ва дохилӣ ба сатҳи рушд ва сифати хизматрасониҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот таъсир мерасонад. Таҳқиқотҳо нишон додаанд, ки инфрасохтори иҷтимоӣ қисми қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъиятро ифода месозанд, ки ба шароитҳои зарурӣ барои амалисозии самараноки қарордодон дар раванди истеҳсолот равона мегардаанд. Вазифаи асосии инфрасохтори иҷтимоӣ беҳтарсозии минбаъдаи шароитҳои иҷтимоӣ-маишии аҳолии деҳот ба ҳисоб меравад. Омилҳои ба рушди инфрасохтори иҷтимоии деҳот таъсир мерасонанд бо назардошти кӯчиши аҳолии маҳалли деҳот, афзоиши демографӣ, шароити табиӣ ва иқлимӣ, ҷойгиркунонӣ ва махсусгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ ва анъанаҳои миллии муайян карда шудаанд. Таҳқиқотҳо нишон додаанд, ки қорқарди пешниҳодот оид ба баланд бардоштани соҳаҳои хизматрасонӣ ва таъмини талаботи аҳоли ба хизматрасонии пулакӣ дар деҳот ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Билолов Н.Қ. Тенденции развития социальной инфраструктуры Хатлонской области: современное состояние, проблемы развитие и пути решения // Известия Академия наук РТ.- Душанбе, 2018. №3(351). - с.41-47.
2. Кадыров И.Р. Современное состояние и перспективы развития социальной сферы сельских территорий // Современные проблемы науки и образования. - 2012. - № 4. - С. 177.
3. Мадаминов А.А. Влияние совершенствования инфраструктуры села на устойчивое развитие сельского хозяйства. – Душанбе, НПИ Центр, 2001. -8с.
4. Самандаров И.Х. Влияние социальной инфраструктуры на устойчивое развитие сельских территорий. Самандаров И.Х., Шоинбекова К.З. //Душанбе, 2011. -136с.
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030».

УДК 338.242

Бобоев М.У., Мирзозода Ф.А.

**ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОГО
СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ОСОБЕННОСТИ
КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ**

В статье проведена оценка современного состояния развития банковского сектора Республики Таджикистан на период 2014-2021 гг. Рассмотрены структура банковской системы, основные финансовые показатели кредитных финансовых организаций (КФО) в процентах к ВВП, структура и качество кредитного портфеля КФО, традиционные банки по размеру уставного капитала, список системообразующих и потенциально-системообразующих кредитных организаций. Результаты анализа показывают, что каждым годом повышается эффективность управления отечественной банковской системы, финансовые показатели КФО имеют тенденции к увеличению, со стороны НБТ проводится эффективная банковская политика, повышается качества кредитного портфеля банков. В данной статье система корпоративного управления рассматривается как один из факторов повышения эффективности функционирования организаций отечественного банковского сектора и отмечено, что постоянное улучшение системы корпоративного управления способствует повышению качества принятия управленческих решений. На основе анализа экономической литературы выделены особенности корпоративного управления в кредитных организациях. Также в статье перечислены сдерживающие факторы низкого уровня корпоративного управления в отечественных банках.

Ключевые слова: банковский сектор, НБТ, кредитные финансовые организации (КФО), размер уставного капитала, корпоративное управление, особенности корпоративного управления.

Бобоев М.У., Мирзозода Ф.А.

**БАҲОДИҲИИ ВАЪИ МУОСИРИ РУШДИ БАҲШИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ КОРПОРАТИВИ**

Дар мақола ваъи муосири рушди баҳши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2014-2021 баҳо дода шудааст. Сохтори низоми бонкӣ, нишондиҳандаҳои асосии

молиявии ташкилотҳои қарзии молиявӣ (ТҚМ) бо фоиз аз ММД, сохтор ва сифати сандуқи қарзии ТҚМ, бонкҳои анъанавӣ аз рӯи ҳаҷми сармояи оинномавӣ, номгӯи асосҳои асосӣ ва эҳтимолӣ ташкилотҳои кредитии асосӣ ба назар гирифта мешаванд. Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки самаранокии идоракунии низоми бонкии ватанӣ сол то сол меафзояд, нишондиҳандаҳои молиявии ТҚМ тамоюли афзоиш дошта, БМТ сиёсати самараноки бонкиро пеш мебарад ва сифати сандуқи қарзии бонкҳо беҳтар мегардад. Дар мақолаи мазкур низоми идоракунии корпоративӣ яке аз омилҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти ташкилотҳо дар баҳши бонкии ватанӣ баррасӣ шуда, зикр мегардад, ки тақмили пайвастаи низоми идоракунии корпоративӣ ба беҳтар шудани сифати қабули қарорҳои идоравӣ мусоидат мекунад. Дар асоси таҳлили адабиёти иқтисодӣ хусусиятҳои идоракунии корпоративӣ дар ташкилотҳои қарзӣ нишон дода шудааст. Дар мақола ҳамчунин омилҳои маҳдудкунандаи сатҳи пасти идоракунии корпоративӣ дар бонкҳои ватанӣ оварда номбар карда шудааст.

Калидвожаҳо: баҳши бонкӣ, БМТ, ташкилотҳои қарзии молиявӣ (ТҚМ), сармояи оинномавӣ, идоракунии корпоративӣ, хусусиятҳои идоракунии корпоративӣ.

Boboev M.U., Mirzozoda F.A.

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF THE BANKING SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND FEATURES OF CORPORATE GOVERNANCE

The article assesses the current state of development of the banking sector of the Republic of Tajikistan for the period 2014-2021. The structure of the banking system, the main financial indicators of credit financial institutions (CFI) as percent to GDP, the structure and quality of the CFI loan portfolio, traditional banks by the size of the authorized capital, the list of backbone and potentially backbone credit institutions are considered. The results of the analysis show that the management efficiency of the domestic banking system is increasing every year, the financial indicators of the CFD tend to increase, the NBT is pursuing an effective banking policy, and the quality of the banks' loan portfolio is improving. In this article, the corporate governance system is considered as one of the factors for improving the efficiency of the functioning of organizations in the domestic banking sector and it is noted that the continuous improvement of the corporate governance system contributes to improving the quality of managerial decision-making. Based on the analysis of economic literature, the features of corporate governance in credit institutions are highlighted. The article also lists the constraining factors of a low level of corporate governance in domestic banks.

Key words: banking sector, NBT, credit financial institutions (CFI), authorized capital, corporate governance, corporate governance features.

Банковский сектор занимает ключевую роль в развитии экономики каждой страны. Повышение потенциала и конкурентоспособности кредитных организаций и развитие ее инфраструктуры является одним из приоритетных направлений реформы банковской сферы. Следует отметить, что важность банковского сектора стало ещё видно во время пандемии COVID-19, так как для обеспечения работоспособности и поддержания реального сектора экономики оказаны качественные услуги, выделены кредиты, даны каникулы, снижены проценты, также развит безналичная форма расчетов с использованием информационных цифровых технологий.

Одним из факторов, обеспечивающих повышение эффективности функционирования организаций отечественного банковского сектора является система корпоративного управления. Степень ликвидности и доходности коммерческих банков зависит от качества корпоративного управления. Также соответствующий уровень

организации системы корпоративного управления влияет на репутацию банка, количество клиентов, уровень доверия, конкурентоспособность, инвестиционную привлекательность, устойчивость и надежность банка.

Повышение качества банковских услуг и уровня корпоративного управления является одним из направлений развития банковского сектора, которые определены Национальной стратегией развития Республики Таджикистан на период до 2030 года [6].

В ежегодных Посланиях Лидера нации, Основателя мира и национального единства, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона отмечается роль банковского сектора в развитии экономики страны. Отмечено, что «В период независимости количество кредитных организаций в стране доведено до 63, а их структурных единиц до 1850. Капитал банковской системы страны по сравнению с 2000 годом увеличился в 130 раз. Объем депозитов увеличился почти в 100 раз, и в настоящее время их остаток составляет 10 млрд. сомони. Общий объем выделенных кредитов в период независимости составил 117 млрд. сомони, и только в 2021 году выдано 13 млрд. сомони кредита, 37 процентов из которых приходятся на производственное предпринимательство. Развитие реальных сфер экономики, активность частного сектора и оборот внешней торговли во многом зависят от банковской системы, но до сегодняшнего времени в направлении реализации денежно-кредитной политики, оздоровления банковской системы и предоставления доступных и долгосрочных кредитов все еще существует множество проблем, требующих своего решения. Поэтому необходимо принять решительные меры для увеличения льготных долгосрочных кредитов, в особенности для производственного предпринимательства, оказания качественных услуг с использованием цифровых технологий и полного перехода к безналичному расчету, а также для большего привлечения внутреннего и зарубежного капитала в банковскую систему. Наряду с этим, необходимо принять меры для увеличения количества банков, укрепления системы управления рисками и увеличения объема уставного капитала кредитных организаций» [7].

Во время обретения независимости Республики Таджикистан банковская система стремительно развивалась и численность кредитных финансовых организаций (КФО) увеличились. В это время созданы коммерческие банки (традиционные и исламские), микрокредитные депозитные организации (МДО), микрокредитные организации (МКО), микрокредитные фонды (МКФ), расширилась сеть филиалов, центров банковского и микрокредитного обслуживания.

Как видно из данных таблицы 1, в Республике Таджикистан по состоянию на 31 декабря 2021 года функционируют 63 МКО и 27 МКФ. За анализируемый период с 2014 по 2021 гг. общее количество КФО уменьшилось на 74 единицы (почти больше 2 раза), из них традиционные банки 4, МДО на 24, МКО на 39 и МФО на 9. Количество МДО и МКО в 2021 году по сравнению с 2014 годом существенно уменьшилось, это связано с несоблюдением требований НБТ по капиталу, неэффективная деятельность этих организаций, слияние и объединение. А количество традиционных банков в течение 2014-2020 гг. почти не изменилось, но в основном изменение наблюдается в 2021 году.

Рассмотрим структуру банковской системы Республики Таджикистан за период с 2014 по 2021 гг. (таблица 1).

Таблица 1. Численность кредитных финансовых организаций (КФО)

№	Виды КФО	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Изменение 2021/2014
1	Традиционные банки	17	17	18	17	17	16	18	13	-4
2	Исламские банки	-	-	-	-	-	1	1	1	1

3	МДО	42	39	38	27	25	22	18	18	-24
4	МКО	42	31	14	7	6	6	5	4	-38
5	МКФ	36	36	34	33	31	30	27	27	-9
	Всего	137	123	104	84	79	75	69	63	-74

Источник: [1] *Бюллетени о мори банкӣ * Банковский статистический бюллетень * Banking Statistics Bulletin // https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php*

Следует отметить, что из 14 банков, 5 банков в форме ОАО (1 из них исламский банк), 6 банков в форме ЗАО, 2 банка государственные и 1 банк филиал иностранного банка.

В 2016 году количество МКО существенно уменьшилось на 17, а количество МДО в 2017 году на 11. В 2019 году зарегистрирован один исламский банк - ОАО «Тавхидбанк».

В 2020 году были выданы лицензии 2 банкам ОАО «Алиф Банк» и ГУП ПЭБТ «Саноатсодиротбанк» и отозваны лицензии 7 МКО, а в 2021 году была выдана лицензия 1 МДО и отозваны лицензии у 5 банков - ЗАО «Банк Азия», ОАО «Агроинвестбанк», ОАО «Таджиксодиротбанк», ЗАО «Дочерний банк НБП Пакистана в Таджикистане» и ЗАО «Кафолатбанк».

Также следует отметить, что НБТ принимает санационные меры в банковской системе особенно после 2015 года.

В таблице 2 приведены основные финансовые показатели КФО и в процентах к ВВП.

Таблица 2. Основные финансовые показатели КФО в процентах к ВВП

(млн. сомони)

№	Виды КФО	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	Активы	14854	18639	21187	20932	21201	21976	26307,38	22414,74
	<i>В процентах к ВВП</i>	<i>32,57</i>	<i>38,51</i>	<i>38,86</i>	<i>34,28</i>	<i>30,80</i>	<i>28,41</i>	<i>31,87</i>	<i>22,66</i>
2	Ссуды	9661	11229	9823	8506	8677	9703	10882,5	11970,36
	<i>В процентах к ВВП</i>	<i>21,18</i>	<i>23,20</i>	<i>18,03</i>	<i>13,92</i>	<i>12,60</i>	<i>12,54</i>	<i>13,18</i>	<i>12,1</i>
3	Депозиты	6691	8614	9244	9283	9724	9682	11414,22	10159,28
	<i>В процентах к ВВП</i>	<i>14,67</i>	<i>17,80</i>	<i>16,97</i>	<i>15,19</i>	<i>14,12</i>	<i>12,52</i>	<i>13,83</i>	<i>10,27</i>
4	Капитал	2346	2417	5497	5725	5913	6226	7175,74	5075,69
	<i>В процентах к ВВП</i>	<i>5,14</i>	<i>4,99</i>	<i>10,09</i>	<i>9,37</i>	<i>8,59</i>	<i>8,05</i>	<i>8,69</i>	<i>5,13</i>

Источник: [1] *Бюллетени о мори банкӣ * Банковский статистический бюллетень * Banking Statistics Bulletin // https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php*

Как видно из данных таблицы 2, общие активы КФО за период с 2014 по 2021 гг. каждым годом имеет тенденции к увеличению. Если в 2014 году составили 14 854 млн. сомони и в 2021 году 22 414,74 млн. сомони. Наибольшая доля активов КФО в процентах к ВВП была в 2016 году, который составлял 38,86 %, а самая наименьшая доля приходится 2021 году, т.е. 22,66 %. Если рассмотреть темп прироста ВВП и общей суммы активов

КФО, тогда можно сделать вывод что темп прироста ВВП больше чем активов КФО. В 2014 году ВВП страны составила 45 605,2 млн. сомони, а в 2021 году 98 910,7 млн. сомони.

Таким образом, увеличение общей суммы активов КФО происходило в результате увеличения суммы выданных ссуд, которые в 2021 году составили 11 970, 36 млн. сомони или в процентах к ВВП составляют 12,1 %. На наш взгляд, это говорит об повышении эффективности управления отечественной банковской системой.

За анализируемый период наблюдается увеличение общей суммы депозитов КФО. Если в 2014 году составили 6 691 млн. сомони, а в 2021 году составляют 10 159,28 млн. сомон. Их доля в процентах к ВВП имеет тенденции к уменьшению и в 2021 году составили 10,27 %. По нашему мнению, увеличение суммы депозитов связано в укреплении курса сомони и повышении доверие населения, также увеличения инвестиционных возможностей предприятий и населения.

Общая сумма капитала КФО в 2021 году по сравнению с 2014 годом увеличилась более 2 раза и составила 5 075,69 млн. сомони. Наибольшая сумма капитала наблюдается в 2020 году, а наибольшая доля капитала в ВВП в 2016 году, т.е. 10,09 %. Ежегодное увеличение капитала связано в основном за счет получения прибыли КФО. Уменьшение капитала КФО в 2021 году связано с ликвидацией нескольких традиционных банков и микрокредитных организаций.

Известно, что основным видом банковской деятельности является выдача кредитов и соответственно формирование кредитного портфеля является одним из направлений деятельности кредитных организаций.

В таблице 3 рассмотрим структуру и качество кредитного портфеля КФО Республики Таджикистан за 2014-2021 гг.

Таблица 3. Структура и качество кредитного портфеля КФО

№	Виды кредитов	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Изменение не 2021/2014
1	Всего, млн. сомони	9661,3	11228,4	9823,1	8507,3	8652,5	9703,2	10882,5	11970,4	2309,1
2	Обслуживаемые, млн. сомони	7482,1	6983,2	4111,0	5460,7	6021,5	7144,3	8336,7	10363,6	2881,5
3	Необслуживаемые, млн. сомони	2179,2	4245,2	5712,1	3046,6	2631,0	2559,0	2545,8	1606,8	-572,4
4	Доля необслуживаемых кредитов, %	22,6	37,8	58,1	35,8	30,4	26,4	23,4	13,4	-9,2

Источник: [1] *Бюллетени о мори бонкӣ * Банковский статистический бюллетень * Banking Statistics Bulletin // https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php*

Данные таблицы 3 показывают, что общий остаток кредитного портфеля КФО в 2021 году составил 11 970,4 млн. сомони и по сравнению с этим периодом 2014 года увеличился на 2 309,1 млн. сомони или на 23,9 %. Это в основном произошло за счет увеличения выдачи кредитов физическим лицам, коммерческих кредитов, кредитов выданных сельскохозяйственному и государственному сектору. Самый низкий показатель приходится 2017 году что составило 8507,3 млн. сомони, что это была за счет уменьшения остатка кредитов выдаваемых физическим лицам, коммерческим и сельскохозяйственным секторам.

Размер обслуживаемых (стандартных) кредитов имеют тенденции к увеличению каждым годом. Если в 2014 году их объем составил 7 482,1 млн. сомони, и в 2021 году составил 10 363,6 млн. сомони или увеличилась на 2 881,5 млн. сомони.

Размер необслуживаемых (классифицированных) кредитов, т.е. просроченные более 30 дней, в 2021 году составил 1606,8 млн. сомони или 13,4 % кредитного портфеля, а в 2014 году составил 2179,2 млн. сомони или 22,6 %. За этот период удельный вес необслуживаемых кредитов к общему кредитному портфелю уменьшился на 572,4 млн. сомони или на 9,2 %. В 2015-2017 гг. эти кредиты в общей сумме кредитного портфеля имели значительный удельный вес, соответственно 37,8 % в 2015 году, 58,1 % в 2016 году и 35,8 % в 2017 году. Увеличение доли необслуживаемых кредитов говорит об возникновении кредитных рисков, что требуется принимать своевременные решения со стороны риск-менеджмента банка.

Таким образом, необходимо отметить, что качество кредитного портфеля МФО за последние 5 лет ежегодно улучшается и это говорит об проведении эффективной кредитной политики банков и эффективной работы банковского регулятора. Повышение качества кредитного портфеля является одним из основных и стратегических задач системы корпоративного управления банком. Так как от размера и качество кредитного портфеля зависит доходность, устойчивость, надежность, репутация, конкурентоспособность банка.

Одним из обязательных пруденциальных норм для регулирования деятельности КФО со стороны НБТ является минимальный размер уставного капитала, которые устанавливается в целях защиты интересов вкладчиков, кредиторов и обеспечения финансовой стабильности национальной банковской системы. Постановлением Правления НБТ от 4 января 2018 года минимальный размер уставного капитала для вновь создаваемых банков установлена в сумме 50 млн. сомони [3].

По данным таблицы 4 видно, что 11 банков из 13 имеют размер уставного капитала свыше 50 млн. сомони. Значительную сумму уставного капитала имеют коммерческие банки ОАО «Ориёнбанк» - 625,336 млн. сомони и ОАО «Коммерцбанк Таджикистана» - 210 млн. сомони, а также государственный банк ГУП ПЭБТ «Санатсодиротбанк» - 380 млн. сомони. К банкам с размером уставного капитала от 100 до 150 млн. сомони относятся ОАО «Банк Эсхата» - 125,3 млн. сомони и ЗАО «Международный банк Таджикистана» - 104,5 млн. сомони. А размер уставного капитала ЗАО «Халык Банк Таджикистан» 34,4 млн. сомони и Филиал банка «Тиджорат» ИРИ в г. Душанбе - 16, 4 млн. сомони.

Для целей анализа приводим группировку традиционных банков по размеру уставного капитала (таблица 4).

Таблица 4. Группировка традиционных банков по размеру уставного капитала

Размер уставного капитала	Количество банков	Удельный вес, %
До 20 млн. сомони	1	7,7
От 20 до 50 млн. сомони	1	7,7
От 50 до 70 млн. сомони	3	23,1
От 70 до 100 млн. сомони	3	23,1
От 100 до 150 млн. сомони	2	15,4
От 150 до 300 млн. сомони	1	7,7
Свыше 300 млн. сомони	2	15,4
Всего	13	100

Источник: Расчеты автора на основе [8]. Список акционеров банков // https://nbt.tj/ru/banking_system/spisok_aktsionerov_bankov.php

Отсюда следует делать вывод, что минимальный размер уставного капитала банков установлена с целью защиты интересов вкладчиков и кредиторов что является основной задачей системы корпоративного управления.

Таким образом, резюмируя вышеизложенное необходимо отметить, что финансовые показатели МФО за анализируемый период в целом считаются удовлетворительными. Все это говорит об проведении эффективной банковской политики со стороны регулятора НБТ и отечественных кредитных финансовых организаций.

Также необходимо отметить, что начиная с 2019 года постановлением Правления НБТ определяется список системообразующих и потенциально- системообразующих кредитных организаций в Республике Таджикистан (таблица 5).

Таблица 5. Список системообразующих кредитных организаций

№	Название организации	2019	2020	2021	2022
1	ГСБ РТ "Амонатбанк"	30,64	31,13	30,53	24,64
2	ОАО "Ориёнбанк"	21,71	20,54	21,43	20,06
3	ОАО "Банк Эсхата"	13,52	12,43	11,98	12,64
4	ЗАО МДО "Имон Интернешнл"	7,30	7,22	6,42	5,07

Источник: Составлен автором на основе [9]. Список системообразующих кредитных организаций и потенциально-системообразующих кредитных организаций на 2019-2022 гг. // <https://nbt.tj/ru/suboti-moliyavi/intishorot.php>

Обобщающий показатель системообразующих кредитных организаций определяется согласно утвержденным Правилам по весу следующих количественных показателей: активы (20 %); обязательства (20 %); размещенные средства (10 %); привлеченные средства (10 %); вклады (10 %); платежи (10 %); кредиты (10 %); внебалансовые активы (5 %); внебалансовые обязательства (5 %). НБТ определяет список системообразующих кредитных организаций с целью эффективной реализации макропруденциальной политики, банковского регулирования и надзора.

Следует отметить, что ежегодно со стороны банковского регулятора Национального банка Таджикистана (НБТ) делается большая работа по повышению уровня системы корпоративного управления в банковском секторе. Приняты ряд нормативных документов и постоянно совершенствуется нормативно-правовая база. По мнению специалистов НБТ в банках, который система корпоративного управления находится в низком уровне они создают риск для всей финансовой системы страны. Поэтому сохранение финансовой стабильности и повышение уровня корпоративного управления в банках является одним из приоритетных направлений работы регулятора.

Корпоративное управление - это система взаимоотношений между субъектами управления организации и заинтересованными сторонами, направленных на защиту интересов акционеров, усиление системы внутреннего контроля, снижение рисков, расширение доступа к привлечению капитала, основанных на соответствующих принципах, элементах и механизмах, которые обеспечивают эффективное функционирование и устойчивое развитие организации в краткосрочной и долгосрочной перспективе [5, С. 163].

Корпоративное управление в банках отличается от корпоративного управления в нефинансовых компаниях непрозрачностью деятельности кредитной организации, уровнем государственного регулирования деятельности, обязанностями совета директоров, системой вознаграждения руководства и влиянием рыночной дисциплины [4, С. 15].

Анализ экономической литературы показывает, что к особенностям корпоративного управления в кредитных организациях, относятся:

1. Относительно низкая прозрачность деятельности и высокая степень регулирования со стороны государства (банковский надзор);
2. Высокая концентрированность собственности, наличие коллективного блокхолдера (группа связанных между собой акционеров);

3. Относительно низкой по сравнению с нефинансовыми организациями доля собственных средств в валюте баланса [2];

4. Низкая степень информационной прозрачности;

5. Иная структура финансово заинтересованных лиц;

6. Важнейшим элементом системы внутреннего контроля (СВК) является управление рисками;

7. Значительный резонанс финансового и социального характера в результате конфликта интересов [4, С. 16];

8. Ежедневный мониторинг всех бизнес-процессов организации;

9. Высокая степень автоматизации всех направлений деятельности кредитных организаций.

Последнее время особенно после 2015 года в отечественных банках со стороны банковского регулятора и менеджмента банков проводятся определенные работы по улучшению системы корпоративного управления с учетом зарубежного опыта. В странах с развитой банковской сферой выработаны достаточно наиболее эффективные подходы и методы корпоративного управления, которые следует использовать в деятельности отечественных банков. Постоянное улучшение системы корпоративного управления способствует повышению качества принятия управленческих решений.

Но несмотря на проделанные работы в банковском секторе остаются нерешенные вопросы касательно системы корпоративного управления. По нашему мнению, к сдерживающим факторам низкого уровня корпоративного управления в отечественных банках относятся:

1) Несовершенство нормативно-правовой базы и недоработанность внутренних нормативных документов;

2) Нехватка квалифицированных работников в банковской сфере и низкий профессиональный уровень некоторых менеджеров банка;

3) Слабое финансовое планирование и прогнозирование показателей;

4) Недостаточное знание и опыт в оценке кредитоспособности клиентов;

5) Низкая эффективная деятельность совета директоров;

6) Недостаточная транспарентность информации;

7) Слабость механизмов контроля деятельности менеджмента и несоблюдение корпоративной культуры;

8) Отсутствие комплексных методик оценки качества системы корпоративного управления банков.

Проблемы, связанные с развитием корпоративного управления в кредитных организациях в странах СНГ носят идентичный характер, которые выявлены учеными и специалистами в ходе ряда научных исследований.

Решение существующих проблем и дальнейшее развитие использования современных методов корпоративного управления будет способствовать росту финансовых показателей, укреплению финансовой дисциплины, повышению корпоративной культуры, повышению конкурентоспособности, устойчивости и надежности организаций отечественного банковского сектора.

Таким образом, на наш взгляд, повышение качества уровня корпоративного управления в кредитных организациях способствует не только развитию банков в целом, но и можно сказать приводят к улучшению следующих основных индикаторов развития экономики:

1) устойчивость национальной экономики;

2) улучшение инвестиционного климата;

3) повышение качества жизни населения;

4) создание новых рабочих мест;

5) обеспечение экономического роста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бюллетени о мори бонкӣ * Банковский статистический бюллетень * Banking Statistics Bulletin // https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php.
2. Васильев Е.С. Особенности корпоративного управления в банковском секторе России // Известия ТулГУ «Экономические и юридические науки» Вып. 3. Ч. 2. - Тула: Изд-воТулГУ, 2011. - С. 206-218
3. Инструкция №176 «О порядке регулирования деятельности кредитных организаций» // https://nbt.tj/upload/iblock/bca/d6qszau9qhdxg11578733y4qeqp72voh/Инструкция_176_13.07.2022.pdf.
4. Кузнецова, Л.В. Корпоративное управление и эффективность банковской деятельности: автореферат дис. ... кандидата экономических наук: 08.00.10 / Москва, 2010. - 25 с. (стр. 16)
5. Мирзозода, Ф.А. Понятие и сущность корпоративного управления в кредитных организациях / Ф.А. Мирзозода, М.У. Бобоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 1. – С. 161-165
6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. - Душанбе, 2016
7. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 21 декабря 2021 года, г. Душанбе
8. Список акционеров банков // https://nbt.tj/ru/banking_system/spisok_aktsionerov_bankov.php.
9. Список системообразующих кредитных организаций и потенциально-системообразующих кредитных организаций на 2019-2022 гг. // <https://nbt.tj/ru/subotimoliyavi/intishorot.php>.

УДК 332.146.2

Бойматов А. А., Ҳошимзода Ҳ. Ҳ.

**ТАНЗИМИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАВӢ ДАР МАРҲИЛАҲОИ ДАВРАИ
ГУЗАРИШ БА НИЗОМИ БОЗОРИ**

Дар мақола раванди муайянсозию асосноккунии илмии марҳилаҳои давраи гузариш ба низоми бозории минтақа тавассути гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ, истифодаи принципҳои танзими рушди минтақаҳо ва ҳудудҳои маъмурии онҳо нишон дода шудааст. Дикқати махсус ба раванди марҳилаи ҷудокунӣ ва маҳакҳои баҳодихии онҳо, муайян кардани тарзи танзим ва хусусиятҳои онҳо дар ҳар як марҳила, сабабҳои чунин ҳолат дар рушди мамлакат ва минтақаҳои он, инчунин муайян кардани номгӯи нишондиҳандаҳо равона гардидааст, ки бо ёрии таҳлили онҳо дараҷаи гузариш ба марҳилаи минбаъда муайян карда шудааст. Ба қатори чорабиниҳои давлатӣ дар ин давра, бешубҳа, таҳия ва қабули стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва андешидани тадбирҳо дар ин самт дохил мешавад. Раванди гузариши иқтисодии кишвар аз шакли аграрӣ-индустриалӣ ба индустриалӣ-аграрӣ таҳлил карда шуда, оид ба вобастагии саноатикунони босуръати кишвар бо таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии мамлакат ба ғизои хушсифат, инчунин аз бунбасти коммуникатсионӣ баромадан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳулосабарорӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти минтақавӣ, ислохоти иқтисодӣ, механизми танзим, рушди устувор, марҳилаҳои давраи гузариш, зермарҳила ва хусусиятҳои танзим, нишондиҳандаҳои низоми бозории минтақа, стратегия, барномаҳо, саноатикунонии босуръат.

Бойматов А. А., Хошимзода Х. Х.

РЕГУЛИРОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ НА ЭТАПАХ ПЕРЕХОДА К РЫНОЧНОЙ СИСТЕМЕ

В статье показан процесс научного определения и обоснования этапов перехода региона на рыночную систему путем проведения экономической реформы, использования принципов регулирования развития регионов и их административных районов. Особое внимание уделяется этапу деления и нормам оценки, определению способа регулирования и его особенностям на каждом этапе, причинам возникновения подобных случаев в развитии страны и его регионов, а также определению перечня показателей, с помощью анализа которых определяется степень перехода на следующий этап. Несомненно, к ряду государственных мер данного периода будут включены разработка и принятие стратегии снижения уровня бедности и принятие мер в этом направлении. В статье также проводится анализ процесса перевода экономики страны из аграрно-индустриальной модели в индустриально-аграрную, и делаются заключения относительно зависимости ускоренной индустриализации страны от обеспечения энергетической независимости и эффективного использования электроэнергии, обеспечении продовольственной безопасности и доступ населения страны к качественному питанию, а также выхода страны из коммуникационного тупика и превращения Республики Таджикистан в транзитивную страну.

Ключевые слова: региональная экономика, экономическая реформа, механизм регулирования, устойчивое развитие, этапы переходного периода, под-этапы и особенности регулирования, показатели рыночной системы региона, стратегия, программы, ускоренная индустриализация.

Boymatov A. A., Hoshimzoda H. H.

REGIONAL ECONOMY'S REGULATION AT THE STAGES OF TRANSITION TO THE MARKET SYSTEM

The article shows the process of scientific determination and reasoning the stages of region's transition to a market system through economic reform, using the principles of regulating the development of regions and their administrative territories. The author focuses to the stage of division and assessment standards, determining the method of regulation and its features at each stage, and the causes of the country and its regions' development, as well as determining the list of indicators, through the analysis of which the degree of transition to the next stage is determined. Undoubtedly, a number of state measures of this period will include the development and adoption of a poverty reduction strategy and the adoption of measures in this direction. The article also analyzes the process of transferring the country's economy from an agrarian-industrial model to an industrial-agrarian one. The author concludes, regarding the dependence of the country's accelerated industrialization on ensuring energy independence and efficient use of electricity, ensuring food security and access of the country's population to quality food, as well as output countries from a communication impasse and the transformation of the Republic of Tajikistan into a transitive country.

Key words: regional economy, economic reform, regulatory mechanism, sustainable development, stages of transition, sub-stages and features of regulation, indicators of the region's market system, strategy, programs, accelerated industrialization.

Дар марҳилаи баъди соли 2020 ҳамаи афзалиятҳои стратегияи ба содирот нигаронидашуда пурратар истифода гардида, ба ташаккули бахши иқтисодиёти рақамӣ ва рушди ҳамаҷонибаи соҳибкорӣ дар асоси то ҳадди ақал озодӣ додан ба ташаббуси корхонаҳо, бартараф кардани ҳамаи маҳдудиятҳо нисбати ҳаҷми истеҳсолот ва танзими самти фаъолият, ҳайат ва хусусияти маҳсулоти истеҳсолшаванда, фаъолияти тичоратӣ бояд замина гузоранд.

Пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи зарурати барқароркунӣ ва ислоҳоти иқтисодиёт дар асоси принципҳои бозорӣ ба таври мубрам пеш омад. Марҳилаҳо бояд муайян ва асоснок карда мешуданд ва мутобиқи онҳо барномаҳои табaddулоти иқтисодӣ таҳия карда мешуданд.

Дар чараёни таҳқиқи муаммоҳои ташаккули низомӣ иқтисоди бозоргонӣ ғояи мутобиқгардонии давраи гузариш ва принципҳои танзими иқтисодиёт ва рушди минтақаҳо зухур ёфт. Зимнан, аҳамияти муайянсозию асосноккунии илмии марҳилаҳои давраи гузариш ба низоми бозорӣ иқтисодӣ, маҳакҳои баҳодиҳии онҳо, муайян кардани тарзи танзим ва хусусиятҳои онҳо дар ҳар як марҳила торафт зиёд мегарданд.

Ба қатори сабабҳои чунин ҳолат дар рушди мамлакат ва минтақаҳои он инҳо дохил мешаванд:

1. Гузариш ба бозор ҳамчун раванди мураккаб ва тӯлонии ташаккули механизми бозорӣ, ба қор андохтани низоми самараноки танзимкунии муносибатҳои бозорӣ ва истифодаи тарзу усулҳои замонавӣ барои ташкил намудани заминаи боэътимод барои ҳимояи аҳоли аз бенизоми бозор ба ҳисоб меравад. Механизми бозориро ҳамчун ядрои низоми муносибатҳои бозорӣ иқтисодии одамон ғавран ё дар муддати кӯтоҳ ба қор андохтан ғайриимкон аст, таъсиси низоми танзимкунандаҳо ва ҳимоя номумкин мебошад, ки он татбиқи марҳилавии низоми сиёсати иқтисодии ба ташаккули низоми бозорӣ иқтисодӣ равона кардашударо пешбинӣ менамояд.

2. Марҳила ба марҳила таъмин кардани гузариши иқтисодиёти мамлакат ба бозор, инчунин бо зарурати барқарор кардани ислоҳоти иқтисодӣ дар асоси принципҳои бозорӣ сурат мегирад. Сухан дар бораи он меравад, ки бо гузаштани вақти муайян, масалан 5 сол, тадбирҳои ҳамоҳангшуда нисбати ҳалли масъалаҳои мубрами табaddулоти иқтисодӣ, фароҳам овардани шароити рақобат ва муҳити сармоягузорӣ, муайян кардани «қоидаҳои бозӣ» ва таъмини имкониятҳои яхелаи рушду нумӯи субъекти муносибатҳои бозорӣ бояд андешида шаванд.

3. Таҳияи барномаи табaddулоти иқтисодӣ бе муайянсозӣ ва асосноккунии марҳилаҳои гузариш ба бозор низ ғайриимкон мебошанд. Бо сабаби мавҷуд набудани ҷаҳорҷӯбаҳои замонӣ, ки ба мазмуни барнома таъсири бузург мерасонанд, амалӣ кардани як қатор принципҳои асосгузори ислоҳоти бозорӣ иқтисодиёти миллий муяссар нагардид. Ин то андозаи муайян натиҷаи асосноккунии ноқофии марҳилаҳои ташаккули низоми бозорӣ ва ба барнома дохил кардани тадбирҳо мебошад, ки барои амалӣ кардани онҳо ҳанӯз шароит фароҳам оварда нашудааст (ё аз ҷиҳати объективӣ омода карда нашудаанд).

Инак, муаммоҳои мутобиқгардонии давраи гузариш ба ҳадди ниҳонии худ расид ва далелҳои кофӣ ба манфиати ҳалли самараноки он мавҷуданд.

Яке аз муаммои давраи гузаришро интиҳоби қолаби рушд мешуморанд, ки он бояд ба шароити воқеии мамлакат мутобиқ бошад. Дар адабиёти муосир таҳлил ва тарзи истифодаи моделҳои Шветсия, Олмону Чопон, Хитой ва дигар давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон баррасӣ карда шудаанд. Истифодаи онҳо нусха ба нусха дар шароити гузариши иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ начандон дуруст аст.

Аз ин лиҳоз, зарурат ба тартиб додани модели тоҷик, ки ҳолати имрӯзаи иқтисодӣ иҷтимоӣ, тафаккур ва ҷаҳонбинии роҳбарону мутахассисон, соҳибкорону аҳоли, хусусан қисми серҳаракати иқтисоди онҳоро ба эътибор мегирад, пайдо шуд.

Ғайр аз ин, равишҳои ҳалли муаммоҳои гуногун, ки бештар ба шароити ҳар як марҳила дар ҷараёни ташаккули низоми бозории иқтисодӣ мутобиканд, бояд муайян ва асоснок карда шаванд. Мушаххастар ин маъноӣ таҳия ва татбиқи сиёсати иқтисодии ҷавобгӯи талаботро дорад, ки аз шартҳои хусусияти ҳоси ҳамин марҳилаи рушд бармеоянд. Аз ҳамин сабаб, стратегияи мушаххаси рушди иқтисодӣ дар ҳар як марҳилаи давраи гузариш бояд дуруст муайян ва асоснок карда шавад.

Марҳилаҳо бояд ҳамчун қисми таркибии давраи гузариши иқтисодӣ Тоҷикистон, ки хусусиятҳои муайян ва нишондиҳандаҳои мушаххасро доро мебошад ва онҳо дараҷаи ташаккули низоми бозории иқтисодиро тавсиф менамоянд, баррасӣ карда шаванд.

Дар муаммо ба марҳилаҳо ҷудо кардани раванди ташаккули низоми бозории иқтисодӣ қисми аз ҳама мураккаби он муайян кардани номгӯи нишондиҳандаҳо мебошад, ки бо ёрии онҳо дараҷаи гузариш ба марҳилаи минбаъда баҳо дода мешавад. Аз нишондиҳандаҳои сершумор, ки тарафҳои ин раванди мураккабро инъикос менамояд, муҳимтарини онҳоро интихоб намуда, зеро таҳлил мегузорем.

Дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои дар боло зикршуда, муаллифон чунин меҳисобанд, ки давраи гузариш ба низоми иқтисоди бозоргонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он аз чор марҳила иборат аст.

Марҳилаи аввал ё марҳилаи ибтидоӣ, ки то соли 2000-ро дарбар мегирифт, бо авҷгирии минбаъдаи бӯҳрони низоми иқтисодӣ маъмурию амрдиҳӣ ва маҳдудшавии доираи амали он дар соҳаҳои истеҳлооти саноатӣ, кишоварзӣ, нақлиёт ва алоқа, инчунин сармоягузорӣ вобаста буд. Ҷанги шаҳрвандӣ ва таҳким ёфтани раванди муҳоҷират, афзоиши шумораи аҳолии бекор, ноустувории иҷтимоӣ сиёсӣ, заифии ҳокимияти давлатӣ дар танзими равандҳои иқтисодӣ ва ғайра хусусиятҳои ҳоси марҳилаи ибтидоии ташаккули низоми бозориро ташкил меод.

Дар марҳилаи ибтидоии ташаккули низоми бозор иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, унсурҳои бозорӣ ғайривоқеъ афзалият доштанд. Дар қатори онҳо номуташаққилӣ ва зуд иваз шудани ҳолати бозор, беқурбшавии асъори миллий, шаклҳои қушнашудаи муносибатҳои бозорӣ байни фурушанда ва харидор (берун аз биржа), афзалият доштани амалиётҳои бартерӣ, содир кардани амалиётҳои хариду фуруш бо пулҳои нақд, воридот ва содироти назоратнашавандаи молҳо ва сармоя, муҳоҷирати қувваи корӣ ва ғайра ба назар мерасиданд. Вале маҳз дар марҳилаи ибтидоӣ замина барои бозор ва амали механизми он гузошта мешуд. Ҳолати ноустувории макроиқтисодии мамлакатро бӯҳрони молиявӣ иқтисодии ҷаҳон, ки соли 1998 сар зада буд, беқурбшавии асъори миллиро аз ҳад афзун намуд, боз ҳам муташанниҷ гардонид. Бояд қайд кард, ки дар ин давра як қатор чорабиниҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба мустақкам намудани низоми иқтисоди бозорӣ ва устувор гардонии ҳолати макроиқтисодӣ нигаронида шуда буданд, бомуваффақият анҷом дода шуданд. Қабл аз ҳама, ин ба имзо расонидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий, ба Ватан баргардонидани гурезагон, боздоштани таназзули истеҳсолот ва таъмини афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, иҷрои вазифаҳои барномавӣ мебошанд, ки дар марҳилаи аввали ислоҳоти бозорӣ иқтисодӣ амалӣ гардидаанд.

Расми 1. Танзими нишондиҳандаҳои ташаккули низоми бозорӣ иқтисодӣ миёни минтақа

Дар марҳилаи ибтидоӣ ба қатори муҳимтарин чорабиниҳои Ҳукумати мамлакат оид ба ташаккул ва рушди иқтисоди бозоргонии кишвар ва танзими таррақиёти минтақаҳо таҳияи “Барномаи таҳаввулоти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1995-2000” пешбинӣ шуд. Чунин Барнома ҳамчун нақшаи мушаххаси амалии Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд тасдиқ гардид. Бояд гуфт, ки набудани Барнома, ҳам дар ҷумҳурӣ ва ҳам дар миқёси вилоят чараёни маблағгузори хориҷӣ, кӯмаки молиявӣ байналмилалӣ асёр ва бонкҳои рушди иқтисоди минтақавию ҷаҳониро душвор мегардонид. Дар доираи Барнома мебоист хусусигардонии моликияти давлатӣ, озод кардани нарху фаъолияти иқтисодии берунмарзӣ, боздоштани беқурбшавии пул, ташкили низоми муътадили пулию қарзӣ, ташаккули асосҳои иқтисодӣ бозоргонӣ, тақмили истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ, беҳтаргардонии шароити моддиву иҷтимоии аҳоли ва дигар тадбирҳои ба ин монанд дар амал татбиқ карда мешуданд. Бисёр вазифаҳои принсипиалии Барнома бомуваффақият иҷро шуданд. Масалан, дар панҷ соли аввал бо ташаббусҳои фаёлонаи Президенти кишвар сулҳу оромӣ, истиқрори миллӣ таъмин карда шуда, шароит барои пешрафти рӯзафзуни иқтисодӣ фароҳам оварда шуд. Дар нахустмарҳилаи гузариш ба низоми иқтисодии бозорӣ тамоили пастравии маҷмӯи маҳсулоти дохила то соли 1997 идома ёфт ва он ба шикасти молиявӣ-иқтисодӣ ва робитаҳои истеҳсолие, ки ба доираи комплекси ягонаи хоҷагии халқи Иттиҳоди Шӯравӣ амалкунанда, ҳамчунин бо дигар омилҳои дохилию беруна вобаста буд. Вазъият бо сабаби ҷанги шаҳрвандӣ ва суғат гардидани фишангҳои идоракунии иқтисодӣ боз ҳам ташвишовар гардид. Ба нисф камшавии ҳаҷми истеҳсоли саноатӣ ва аз се як маҳсулоти

кишоварзӣ, ба дараҷаи қонеъ намудани талаботи аҳоли ба озӯкаю дигар молҳои ниёзи мардум ва сатҳи зиндагии онҳо таъсири манфӣ расонид. Ҳаҷми умумии маблағгузорӣ ба соҳаи иқтисод дар ин марҳила 10 маротиба кам шуд. Ин омилҳо боиси барқарор намудани қудрати истеҳсоли ва гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ дар асоси принципҳои бозоргонӣ гардиданд.

Қайд кардан зарур аст, ки соли 1997 - соли сулҳу ризоияти миллий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба эътидол омадани вазъи макроиқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Пас аз ин, пай дар пай болоравии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар соҳаҳои асосии хоҷагии халқ – саноату кишоварзӣ ба назар мерасад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки баландравии суръати афзоиши иқтисодиётро сохторҳои нав таъмин намуданд. Зеро онҳо соҳаҳои манфиатбахш, корхонаю хоҷагиҳои ҳаётан муҳимро бо дастгирии фаъоли давлат инкишоф доданд ва рушди онҳо иқтисодиётро «рахна» намуда, онро аз бӯҳрони тӯлкашидаи низомӣ бароварданд.

Қиҳатҳои хоси иқтисоди бозории ташаккулефтаистода дар ҳаракати озодонаи молҳо, қувваи коргарӣ, арзу қоғазҳои қиматнок ва сармоя дар фазои иқтисодии ягонаи Иттиҳоди Давлатҳои Муствақил ва хориҷаи дур ифода меёбанд.

Боз як хусусияти хоси ин марҳила дар он аст, ки гузариш аз тадбирҳои парокандаи марбут ба танзими иқтисодиёт ба ислоҳоти барномавии он ва аз ин лиҳоз, гузаронидани як қатор чорабиниҳои дар самти таъмини устувории макроиқтисодӣ дар кишвар зоҳир мегардид.

Бояд зикр кард, ки ташаккули низоми созгори муассисаҳои идоракунии бо психологияи бозории роҳбарони корхонаҳо, хоҷагиҳо ва қисми бештари аҳоли алоқаманд мебошад. Дар натиҷа, танзими давлатии иқтисодиёти давраи гузариш бештар замонавӣ гардида, муносибати субъектҳои хоҷагидор ба таҳаввулоти бозор бетарафона шуд.

Марҳилаи асосӣ дар ташаккули низоми иқтисодии бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2010 - ро дар бар мегирад ва ба ду зермарҳила чудо мешавад [1]. Нишонаҳои муҳими зермарҳилаи якум, ки давраи то соли 2005-ро фаро мегирад, ин чорӣ намудани асъори миллий – сомонӣ (соли 2000) мебошад. Инро ҳодисаи муҳими иқтисодии давраи гузариш меҳисобанд, ки имкони ташкил додани низоми пулии кишвар ва ба роҳ мондани сиёсати ҷиддии монетариро таъмин намуд. Дар аввал, масъалаи инкишофи иқтисодиёти миллий аз боздоштани тамоили болоравии нарх дар бозори дохилӣ ва беқурбшавии асъори миллий зич алоқаманд буда, роҳи ҳалли онро бояд ёфт.

Аз равишҳои муътақидан гуногун ҳалли ин муаммо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати давлатии зидди беқурбшавии асъори миллий, бартарӣ ба равиши монетаристӣ дода шуд. Мувофиқи назарияи «монетаристон» - гурӯҳи тадқиқотчиён фишангҳои молиявӣ қарзиро асоси танзими давлатии иқтисодиёт шуморида, беқурбшавии асъорро ҳамчун зӯхуроти софи пулӣ маънидод менамоянд. Бинобар ин, чораҳои мубориза бо он низ ҳамчун тадбирҳо оид ба танзими молиявӣ иқтисодиёт ва устуворгардонии макробаробарӣ маънидод карда мешаванд [4].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар кишвар муддати тӯлонӣ нишонаҳои баробарии макроиқтисодии байни маҷмӯи талабот ба пул ва маҷмӯи тақлифоти молҳо ва хизматрасонӣ вучуд нашофт. Чунин ҳолатро ба эътибор гирифта, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи монетаризм асоснок кардани сиёсати пулиро қарзӣ, барои ба даст овардани баробарии байни нишондиҳандаҳои миқдорӣ пулӣ ва маҳдудкунии сунъии он чораҳои заруриро қабул намуд. Баъзан дар раванди чорӣ намудани сиёсати монетаристӣ нофаҳмӣ ҷой дошт. Масалан, дар чараёни татбиқи амалии сиёсати монетаристӣ, маркази ҷозибавӣ тадбирҳо аз сектори воқеии иқтисодиёт ба сектори молиявӣ гузашт. Муомилот бо пул ва дигар дороиҳои молиявӣ ба фаъолияти асосии соҳибкорӣ табдил ёфт, ки барои сиёсати давлатӣ мавқеи дуҷумдараҷаро ишғол намуд. Ҷамъоварии пул бо баҳонаи таъсис додани фондҳои захиравӣ ва корхонаҳои соҳибкорӣ ба мақсади онҳо мубаддал гардид. Чунин сиёсат, аз нигоҳи Д. Кейнс, натиҷаҳои хуб нахоҳад дод ва мутобиқан он сарчашмаи

тахдидҳои доимии бесуботи молиявӣ дар ҷомеа мегардад. Ғайр аз ин, бар хилофи ақли солим пешниҳоди пулӣ мутобиқи талаботи иқтисодиёт набуда, балки бо сабабҳои монетаристӣ муайян карда мешуд, ки маҳдудияти маблағҳои пулӣ боиси боздошта шудани он мегардид. Сектори воқеӣ ва фаъолияти самараноки он, аз нигоҳи мо, метавонад замина барои низоми солими пулӣ гардад, ки ба беқурбшавӣ роҳ наметад. Бо дигар воситаҳо ва аз ҷумлаи онҳо, танҳо бо муомилоти молиявӣ ташкил кардани низоми самараноки пулӣ дар иқтисодиёти бозорӣ ғайриимкон аст.

Дар ҷараёни татбиқи сиёсати ҷиддии монетарии Ҳукумат, тибқи назарияи неолибералӣ беқурбшавиро канораҷӯӣ кардан мумкин аст. Ин бо он алоқаманд аст, ки механизми бозорӣ таносуби талабот ва таклифотро ҳудуд танзим намуда, ба мувозинати он мекушад. Воқеият чунин аст, ки нархҳои озод мувофиқати бозорро бо як қатор сабабҳо таъмин намесозанд. Қабл аз ҳама, ин нокомил будани ҳуди рақобат буда, тадбирҳои меандешидани давлат барои ташаккули муҳити муътадили рақобатноки фаъолияти субъектҳои бозор ноқофӣ мебошанд.

Тавре таҷриба нишон медиҳад, дар муҳолифати беқурбшавӣ, дар шароити гузаронидани сиёсати монетарӣ, зарурати ташкили назорати ҷиддии нархҳо аз рӯи як қатор молҳои асосӣ ва бо истифодаи воситаҳои усулҳои маъмури аён аст. Ба қор андохтани чунин роҳ дар муҳлати муайян ва ба шароити бозор мутобиқ гардонидан асоснок мебошад. Дар ақси ҳол, ин роҳ метавонад ба маҳдуд шудани таклифоти молҳо дар бозор бо ҳамаи оқибатҳои аз он бармеомада оварда расонад. Роҳи дигари бештар мутамаддин, ки ҷавобгӯи талаботи иқтисоди бозоргонист, ин фароҳам овардани шароит барои рақобати комил ва боздоштани болоравии нархҳо дар раванди рақобат дар истеҳсол ва фурӯши маҳсулот дар бозор мебошад.

Ба қатори ҷорабиниҳои давлат дар ин давра, бешубҳа, таҳия ва қабули стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва андешидани тадбирҳо дар ин самт дохил мешаванд [3].

Инчунин, таҳким додани ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ ва бо кӯмаки онҳо серҳаракат гардонидани қисми аҳолии камбизоат шароити мусоидро барои рушди иқтисодии кишвар фароҳам овард.

Бояд қайд кард, ки дар зермарҳилаи якум баъзе хусусиятҳои бозори мутамаддин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо мешаванд. Дар ин замон аввалин биржаҳои тоҷик – биржаи пахта ва ашёи хом, биржаи асьор ба қор шурӯъ намуданд. Раванди ғайридавлатигардонии моликият ва таъсиси корхонаҳои хусусӣ авҷ гирифтанд ва онҳо қисми зиёди маҳсулоти саноатии мамлакатро истеҳсол карда истодаанд. Дар ин раванд сохтани иншоотҳои энергетикӣ «Сангтӯда» 1 ва 2, ба қор даровардани роҳи оҳани Қўрғонтеппа - Қўлоб ва дигар корхонаҳои калони саноатӣ зарур буд.

Дар ин давра, ҷамъиятҳои саҳҳомии шакли кушода бо барориши саҳҳмияҳо ба фаъолият шурӯъ намуданд. Ақсарияти корхонаҳои давлатӣ ба ҷамъиятҳои саҳҳомии шакли пӯшида, яъне коллективҳои меҳнатии соҳиби моликият, таввасути харидани саҳҳмияҳо гардиданд. Дар соҳаи ҳуқуқи меъёрҳои фаъолияти соҳибкорӣ бошад, як қатор қонунҳо ва санадҳои қонунгузорӣ қабул шудаанд, ки барои рушди иқтисодиёти мамлакат замина гузоштанд. Дар соҳаи кишоварзӣ ҷудо кардани 75 ҳазор гектар замин барои инкишоф додани хоҷагиҳои наздиҳавлигӣ, инчунин тезонидани ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун хоҷагиҳои бартаридошта дар низоми бозорӣ, ба инкишофи истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии кишлоқ оварда расонид.

Дар зермарҳилаи дуум, ки то соли 2010 давом кард, тавачҷуҳи асосӣ ба таъсис додани инфрасохтори мукамали бозорӣ, ки ҷавобгӯи талаботи муосир мебошад, равона карда мешуд. Ғайр аз ин, заминаи ҳуқуқии муносибатҳои бозорӣ ва дастгоҳи назорати давлат оид ба риояи «қоидаҳои бозӣ» дар оянда такмил хоҳад ёфт. Боз як хусусияти хоси ин давраро бояд қайд кард, ки дар соҳаҳои асосии иқтисодиёти миллӣ - истеҳсоли молҳо ва хизматрасонӣ, бозорҳо рақобатнок мегардиданд. Бонкҳо маблағҳоро ба рушди

истеҳсолоти ватанӣ чудо мекарданд ва ба ин васила ба ташаккули сармояи молиявии кишвар замина мегузошанд.

Бояд зикр намуд, ки бухрони ҷаҳонии молиявӣ-иқтисодӣ, соли 2008 таъсири манфии худро ба иқтисодиёти миллӣ ва ба ҳолати макроиқтисодии мамлакат тавассути савдои беруна расонид. Дар ин давра ҳаҷми гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22,4% кам шуд, аз ҷумла, нисфи ҳаҷми содирот ихтисор гардид. Аз рӯи натиҷаҳои соли 2009, ҳаҷми гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба соли қаблӣ 28,3% кам шуда, воридот 21,5% ихтисор гардид. Дар давоми соли 2010 амалиётҳои содиротию воридоти субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ як андоза зиёд шуданд. Гуфтан лозим аст, ки низоми пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз содироти захираҳои ашёи хом вобаста аст, зеро дар сохтори савдои берунаи кишвар ҳиссаи алюминии коркарди аввалия - 72,3% ва нахи пахта - 7,7% афзалият дорад.

Ба гуфтаҳои боло фақат ҳаминро илова бояд кард, ки қисми асосии маблағҳои воридшавандаи аъсориро (баъди алюминий) содироти нахи пахта, пилла, барги тамоку, мевачоту сабзавот ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳад. Асосҳои дигари муҳим низ ба манфиати рушди ҳамаи соҳаҳои кишоварзӣ вучуд доранд ва ин далелҳоро рад кардан душвор аст. Яқум, агар дар баҳши аграрӣ ислоҳоти гузаронидашаванда натиҷаи дилхоҳ надиҳад, тағйиротҳои ҷиддии мусбиро дар соҳаи саноат интизор шудан нашояд ва дуюм, мавҷудияти афзалиятҳои табиӣи кишвар, инчунин анъанаҳои миллии таҷрибаи ҳосилшуда оид ба ташкили истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, мафкураву рафтори роҳбарон дар раванди он ва ғайра мебошанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ба иқтисодиёти давраи гузариш бухрони ҷаҳонии молиявӣ-иқтисодӣ, пеш аз ҳама, ба равандҳои муҳочират аҳолии серҳаракат ва кам шудани шумораи муҳочирон таъсири назаррас мерасонад. Ин зухурот дар фаъолияти ҷамоатҳои деҳот ва шаҳракҳо ҳамчун ҷомеаҳои худидорашавандаи одамон возеҳтар мушоҳида мешавад. Масалан, кам шудани шумораи муҳочирон боиси сар задани якҷанд ҳодисаҳои иқтисодӣ мегарданд: яқум, кам шудани маблағи интиқолҳои пулии муҳочирон ба оилаҳои худ, ки талаботи онҳоро ба молҳои асосӣ, алалхусус, ба техникаи маишӣ, масолеҳи сохтмон ва дигар маҳсулоти истеъмолӣ кам мекунад; дуюм, ба зиёдшавии шумораи аҳолии муваққатан бекор сабаб мешавад, ки ин зарурати шуғли меҳнати онҳоро тариқи таъсис додани ҷойҳои нави корӣ ва ҷалб кардани сармояҳои иловагӣ пеш меорад; сеюм, зиёдшавии сарборӣ ба инфрасохтори иҷтимоии мамлакат ва бучети маҳаллӣ мебошад.

Бухрони ҷаҳонии молиявӣ-иқтисодӣ ба иқтисодиёти миллӣ тариқи тағйир ёфтани қурби аъсори миллӣ – сомонӣ, ки ба доллар ва евро «вобастакардашуда» аст, таъсири назаррас расонид.

Аз нуқтаи назариявии олимони бармеояд, ки пасту баландшавии қурби аъсори хориҷӣ, ки мутобиқи қонуни бозор сурат мегирад, ба сомонӣ таъсир мерасонад, раванди объективист. Баргараф кардани чунин зухурот вазифаи Бонки миллии Тоҷикистон мебошад, роҳи ҳалли он дар баромад кардани бонк ба сифати иштирокчи бозори аъсор, яъне хариду фурӯши аъсор дида мешавад. Гап дар сари он аст, ки оё захираҳои «роҳравӣ» муқарраршуда кифоя ҳастанд ё на.

Қобили тазаккур аст, ки қурби аъсори миллӣ аз сектори воқеии иқтисодиёт вобастааст. Вале дар Ҷумҳурии Тоҷикистон он чандон заиф гардида бошад ҳам, бозорҳои дохилиро бо молҳои истеҳсолкунандагони ватанӣ пур кардан имконпазир аст.

Қурби асъори миллӣ ва раванди тағйир ёфтани он

Қурби асъор	2000	2005	2010	2015	2020
1 доллари ИМА= сомонӣ	1,82	3,15	4,38	6,16	10,37

Ҳисоби муаллифон дар асоси Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ // Маҷмуи оморӣ. Душанбе: Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021.

Вале имрӯз бошад, бо сабабҳои гуногун ва пеш аз ҳама, бо гузаронидани амалиёти махсуси ҷангӣ дар Украина, коҳиши асъори миллӣ боздошта шуд. Аз таҳлили рақамҳои ҷадвал бармеояд, ки қурби асъор ба нуқтаи баланди авҷи худ дар соли 2020 расид. Тадбирҳои зарурӣ оид ба нигоҳдории қурби мубодилаи он дар «роҳравӣ» матлуб андешида шуда, баҳисобгирии саҳеҳи имконият ва тадбирҳои мушаххас оид ба нигоҳ доштани он бояд таъмин карда шавад.

Бояд қайд кард, ки коҳиш ёфтани асъори миллӣ ҷиҳатҳои манфӣ (дар аксари ҳолатҳо) ва мусбатро (ҳимояи молистеҳсолкунандаи ватанӣ ва дастгирии рақобатпазирии маҳсулоти онҳо дар бозори ҷаҳонӣ) дорад. Ҳамин тариқ, дар сурати коҳиш ёфтани асъори миллӣ воридот ва фуруши молҳои хориҷӣ дар бозори дохилӣ начандон манфиатбахш мегардад.

Дар шароити баъдибухронӣ алоқамандии таваккалҳои асъории сармоягузориҳо ва қарзҳо зиёд мешаванд. Афзоиши хароҷоти истеҳсол ва фуруши маҳсулот аз ҳисоби баланд шудани меъёри фоизӣ аз рӯи қарзҳо ва болоравии сатҳи беқурбшавӣ сурат мегирад, ки ҳоло он 14-20%-ро ташкил медиҳад. Ҳамзамон, масъалаи духела пеш меояд: якум, барои ба даст овардани фоидаи ҳадди ақал сатҳи даромаднокии корхонаҳои сектори воқеӣ бояд то 15-25% расонида шавад ва дуюм, меъёри фоизи қарз бояд то 12%-и солона паст карда шавад.

Таҳлили таҳарруки нархҳои истеъмолӣ баъд аз бухрони ҷаҳонии молиявӣ-иқтисодии соли 2008 нишон медиҳад, ки суръати афзоиши онҳо давом ёфт. Аксарияти коршиносон чунин мешумориданд, ки афзоиши миёнаи моҳонаи индекси нархҳои истеъмолӣ дар ченаки солона 7,2-9,6 буда, болоравии нархҳои истеҳсолкунандагони ватании молҳои саноатӣ бошад, ба ҳисоби миёна дар сатҳи 1,2 фоизро дар як моҳ ташкил медод. Бояд қайд кард, ки нишондиҳандаҳои пешбинишудаи ҳисобӣ ба пастшавии сатҳи миёнаи солонаи беқурбшавии асъори миллӣ шаҳодат медоданд, лекин баръакс, тамоюли афзоиши сатҳи беқурбшавӣ комилан тағйир ёфт. Ҳамин тавр, агар дар соли 2009 беқурбшавии миёнаи моҳона 1,1%-ро ташкил дода бошад, соли 2010 то 1,15% расид ва ба мушаххасоти пешгӯишудаи болоравии нархҳо, ки идораҳои иқтисодӣ ба он бе натиҷа мекӯшиданд, муяссар нагардид.

Дар ин зермарҳила стратегия дар самти дигаргунсозии иқтисодиёти миллӣ ва моҳияти он бо таъмини то ҳадди ақали имконпазири тамоми эҳтиёҷоти аҳоли ва субъектҳои хоҷагии дохила аз ҳисоби истеҳсоли ватании молҳои, ки метавонистанд молҳои воридотиро иваз намоянд, зоҳир мегардад. Субъектҳои хоҷагидорӣ имкониятҳои татбиқи васеътари истеҳсолоти молҳои ивазкунандаи воридотиро дар мамлакат доранд.

Таҷрибаи давлатҳои нави аз ҷиҳати саноатӣ тараққикардаи Осиёи ҷанубу шарқӣ, инчунин давлатҳои Аврупои шарқӣ нишон медиҳад, ки дар давраи ташаккули низомии бозорӣ стратегияи ивазкунандаи воридот васеъ истифода бурда мешавад.

Қобили қайд аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи интиҳоб ба манфиати стратегияи ивазкунандаи воридотии рушди иқтисодӣ нигаронида шудааст, ки он бо ташаккули бозори нӯшокиҳои ғайриспиртӣ тасдиқ карда мешавад. То солҳои 1997 эҳтиёҷот ба нӯшокиҳо асосан аз ҳисоби воридоти онҳо аз шаҳрҳои Тошканд, Самарканд, Бишкек ва Алмаато қонеъ гардонида мешуданд. Дастгирии соҳибқорони маҳаллӣ дар таъсис додани якҷанд корхонаҳои муштарак бо шарикони хориҷӣ имкон дод, ки бозори

дохилий пурра аз рӯи анвои молҳои истеҳсолшаванда таъмин карда шуда ва бо сабаби паст будани нархҳо талаботи харидорони ноҳияҳои наздисарҳадии кишварҳои ҳамсоя қонё карда шуд. Рақобати шиддатёфтаи байни истеҳсолкунандагон ба баланд шудани сифат ва истеҳсоли намудҳои нави нӯшокиҳо, машғул шудан бо реклама ва таҳқиқи бозорҳо мусоидат намуд. Таҳаввули минбаъдаи инкишоф бо фарогирии бозорҳои беруна ва содироти микёсан васеи оби тозаи нӯшокии чашма алоқаманд мебошад.

Рушди истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот аз рӯи дигар соҳаҳо заминаҳоро барои афзоиши иқтисодии содиротӣ эҷод намуда, он имкон медиҳад, ки тавачҷуҳ аз стратегияи ивазкунандаи воридот ба истифодаи афзалиятноки стратегияи ба содирот нигаронидашудаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шавад. Бешубҳа, ҳамзамон бо маркетинг бояд чиддӣ машғул шуд ва фаъолияти самараноки маркетингиро дар робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо мақсади фароҳам овардани шароит барои ташкили босуръати истеҳсоли молҳои талаботашон баланд дар бозори ҷаҳонӣ бояд гузаронид.

Инак, истифодаи ҳарду стратегия дар ҳампайвандӣ ва вобастагии чиддӣ аз ҷанбаи мушаххас ва соҳаи истеҳсолот бо назардошти хусусияти хоси ҳар як марҳилаи ташаккули низоми бозорҳои иқтисодӣ зарурати объективӣ дорад.

Дар натиҷаи амалӣ гардонидани ҷорабиниҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зермарҳилаи дуум, инкишофи иқтисодиёти миллӣ ва вусъат додани фаъолияти иқтисодии берунмарзӣ, самаранок амалигардонии якҷанд стратегияҳои рушди устувор, васеъ гардидани доираи соҳибкорӣ, хусусан, бизнеси хурд, шароит барои муътадилгардонии бозори истеъмолӣ муҳайё гардид. Бояд қайд кард, ки дар ин зермарҳила ба як андоза сатҳи бекорӣ дар мамлакат паст шуд, дараҷаи сарбории иқтисодҳои мавҷудаи истеҳсолӣ баланд карда шуда, фаъолкунии соҳаҳои молиявӣ ва соҳибкорӣ ба назар мерасад. Ҳамаи ин бо якҷоягӣ ба тамоюли мусбӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии ҷамъият таҳқими тоза бахшид.

Дар хотима, афзоиши босуръати иқтисодиёти миллӣ ва ташаккули муносибатҳои бозоргонӣ, дар ин зермарҳила симои сифатан нави иқтисодиётро ҷамъиятҳои сахҳомӣ, корхонаҳои хусусӣ ва коллективӣ, ширкатҳои соҳибкорӣ дар ҳамкорӣ бо шарикони хориҷӣ, корхонаҳои хурд ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), кооперативҳо ва дигар сохторҳои нави ташкилию ҳуқуқӣ дар хоҷагии халқ, ки бештар ба талаботи иқтисоди бозоргонӣ мутобиқанд, ташкил медиҳанд. Маҳз онҳо қисми бартаридоштаи корхонаҳои амалкунандаи кишвар маҳсуб меёбанд.

Баъди соли 2010 марҳилаи сеюм оғоз меёбад ва дар он хусусиятҳои хоси бозори ба ҷамъият нигаронидашуда, ба монанди муҳити мусоиди бозорӣ барои фаъолият кардани субъектҳои хоҷагидор, ҳукмфармоии баробарҳуқуқии воқеии моликият ба таври возеҳ аён мегарданд, тавачҷуҳи фаъолияти давлат ба соҳаи иҷтимоӣ равона карда мешавад, муносибати ҷамъият ба бозор мусоид менамояд.

Дар ин марҳилаи асосии ташаккули низоми бозорҳои иқтисодӣ, истифодаи стратегияи ивазкунандаи воридот дар аксари соҳаҳои истеҳсолот заминаҳоро барои афзоиши иқтисодии содиротӣ эҷод менамояд. Ин мавҷудияти истеҳсолоти инкишофёфтаи ивазкунандаи воридот аз рӯи номгӯи васеи молҳо, тақвияти рақобати дохилии истеҳсолкунандагон, мустаҳкам шудани мавқеи соҳибкорони ватанӣ, ҳосил кардани таҷрибаи ташкили истеҳсолот дар корхонаҳои хусусигардонидашуда мебошад.

Дар марҳилаи сеюм ташаккули низоми бозорӣ барои истифодаи васеи стратегияи ивазкунандаи воридотии рушди иқтисодӣ шароит фароҳам меоварад. Таҳаввули андешаҳоро барои истифодаи ин ё он стратегия, инчунин татбиқи амалии онро дар соҳаи савдои беруна мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҳамин тавр, баъди ба даст овардани истиклолият Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати савдои байналмилалиро ҳамчун воситаи мусоидаткунанда ба ҳалли ҷунин муаммоҳо, ба монанди камчини асҳори хориҷӣ, вобастагии аз ҳад зиёд ба молҳои содиротӣ, харидани маҳсулоти зарурӣ аз як бозор, паст шудани сатҳи истеҳсолот ва афзоиши бекориро дар байни аҳолии қобили меҳнат баррасӣ менамуд.

Стратегияи ивазкунандаи воридот бо навоарӣ дар иқтисодиёт алоқамандии зич дорад. Бояд гуфт, ки имкониятҳои содироти ашёи хом аз Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуданд ва роҳи инкишофи савдои беруна бо таъя ба молҳои ашёи хом вобастааст. Ба ин васила, сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи савдои беруна бояд аз содироти ашёи ба содироти молҳо бо дараҷаи баландтари тайёр будан ба истеъмолро самтгирӣ намояд. Барои ин истеҳсоли се намуди маҳсулот, ки онҳоро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо хароҷоти камтар ва дар сатҳи сифати молҳои воридшаванда истеҳсол кардан мумкин аст, ташкил карда ва дастгирии давлатро таъмин намудан лозим аст. Моҳиятан, сухан дар бораи ҳавасмандгардонии маҳсулоти ивазкунандаи воридот бо ҳама гуна воситаҳои мавҷудаи истеҳсолот меравад. Ин имкон медиҳад, ки маблағҳои зиёди асбобӣ ва даромад аз содирот барои харидани мошинҳо ва таҷҳизоти муосир барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти корхонаҳои бахши воқеии иқтисодиёт истифода бурда шаванд. Гузашта аз ин, соҳаи коркарди ашёи хом, баланд бардоштани сифати маҳсулот, ҳамлу нақл ва захиракунӣ, ташкили фурӯши молҳо ва хизматрасонии баъди фурӯш афзалиятноканд.

Дар марҳилаи сеюм рушди низоми иқтисоди бозоргонӣ масъалаи беҳтарсозии таъминот бо нерӯи барқ тариқи татбиқи лоиҳаи хотима додани сохтмони НБО “Роғун” ва ба қор шурӯъ намудани чандин нерӯгоҳҳои барқии хурд дар ҷамоату шаҳракҳо ҳалли ҳудро ёфт. Ба қор андохтани агрегатҳои аввалин (соли 2018) ва дуюмин (соли 2019), ба як дараҷа расидан ба ҳадафи истиқлолияти энергетикӣ кишвар мебошад [2].

Дар мавриди хотима додани сохтмони нерӯгоҳ ба баҳсҳои зиёд, баъзан беасос низ бурда мешуданд. Аксарияти мутахассисон чунин меандешанд, ки НБО “Роғун” – ин, аввалан, қаринаи бебохти истифодаи оқилонаи об ҳангоми сохтмони обанборҳои бетонӣ дар кишварҳои воқеъ дар поёнобҳо ва истифодаи технологияҳои пешқадами обёрӣ, аз ҷумла, технологияи қатрагӣ мебошад. Сониян, ин манбаи «сабз», яъне нерӯи аз ҷиҳати экологӣ тозаест, ки ҳам арзон ва ҳам қофӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти на фақат шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъмини неқӯаҳволии онҳо, балки давлатҳои ҳамсоя, ба монанди Афғонистон ва Покистон мебошад. Солисан, НБО “Роғун” ин ҳалли маҷмӯавии муаммо, ки шартӣ пешакиро барои рушди ҳамгирӣ ба соҳаи мураккабтари муносибатҳои байнидавлатӣ, ба монанди танзими умумии речаҳои обию энергетикӣ обанборҳои Сирдарё ва Амударё бо иштироки Русия ва Қазоқистон, инчунин мувозинати манфиатҳои ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказиро таъмин менамояд. Ва ниҳоят, НБО “Роғун” ба истифодаи самараноки иқтисодии гидроэнергетикӣ ва ташкил додани механизми маблағгузори байнидавлатии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи ташаққули фазои ягонаи иқтисодӣ дар ҳудуди ҷомеаи иқтисодии Авруосиё мусоидат хоҳад кард.

Дар марҳилаи чоруми рушди низоми бозорҳои иқтисодӣ, ки аз соли 2020 оғоз гардидааст, барои иҷрои вазифаҳои дар стратегияи миллӣ оид ба инкишофи иқтисодиёи иҷтимоии мамлакат барои солҳои то 2030 пешбинӣ шудааст, ки инкишофи устувори минбаъдаи кишварро дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ амалӣ карда, барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираву имкониятҳо дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ талош намуда, ҷиҳати роҳ надодан ба осебпазирии иқтисоди миллии кишвар дар давраи дарозмуҳлат тадбирҳои алоҳида роҳандозӣ шуда истодаанд.

Гузариши иқтисодиёти кишвар аз шакли аграрӣ-индустриалӣ ба индустриалӣ-аграрӣ бо таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии мамлакат ба ғизои хушсифат, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон, саноатикунони босуръати кишвар вобаста мебошад.

Агар дар соли 2015 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 15,2%-ро ташкил дода бошад, соли 2020 он ба 19,3% расид. Дар ояндаи стратегӣ то соли 2030, ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 22% расонида мешавад. Аз ин лиҳоз, тавачҷӯ бояд аз стратегияи ивазкунандаи воридот ба стратегияи ба истифодаи содирот нигаронидашудаи рушди иқтисодии ҷумҳурӣ гузаронида шавад. Моҳияти стратегияи

содиротӣ дар гузаронидани фаъолияти самараноки маркетингӣ, дар робитаҳои иқтисодии хоричӣ бо мақсади фароҳам овардани шароит барои ташкили босуръати истеҳсоли молҳои талаботашон баланд дар бозори ҷаҳонӣ зоҳир мешавад. Масалан, стратегияи рушди истеҳсолоти бо истеҳсоли алюминий алоқаманд: аз алюминии ҳоло истеҳсолшаванда дар шакли брикет, эҳтимол, дар марҳилаи асосӣ фолгаи алюминий истеҳсол карда, сипас, дар марҳилаи баъди соли 2020 аз он бастубанди муосир ҳамчун зарфҳо барои ҷой кардани шарбатҳои машҳури ватанӣ мутобиқи талаботи стандарти ҷаҳонӣ тайёр карда шавад. Татбиқи ин стратегия рушди ҳамачонибаи соҳибкориро талаб мекунад, то ҳадди ақал озодӣ додан ба ташаббуси корхонаҳо, бартараф кардани ҳамаи маҳдудиятҳо нисбати ҳаҷми истеҳсолот ва танзими самти фаъолият, ҳайат ва хусусияти маҳсулоти истеҳсолшаванда, фаъолияти тичоратиро пешбинӣ менамояд.

Бояд тазакурр дод, ки дар марҳилаи баъди соли 2020 ҳамаи афзалиятҳои стратегияи ба содирот нигаронидашуда пурратар истифода хоҳанд шуд.

Якум, рушди истеҳсолоти содиротӣ имкониятҳои моддӣ, меҳнатӣ ва техникиро барои зиёд кардани истеҳсоли молҳои талаботашон баланд дар бозори дохилӣ ба таври мустақим ё ғайримустақим васеъ мегардонад. Дар корхонаҳое, ки молҳоро барои содирот истеҳсол мекунад, беҳтар аст, ки аз сарватҳои табиӣ, омилҳои шайъӣ ва хусусии истеҳсолот истифода баранд, кӯшиши кам шудани хароҷоти истеҳсолот низ ҷой дорад.

Дуюм, рушди истеҳсолоти содиротӣ барои талаботи бозори ҷаҳонӣ ва таъмини молҳои ватаниӣ қобили рақобат, васеъ кардани анво ва беҳтар намудани сифат, ки ниҳоят ба истеҳсол ва ташаккули захираҳои молии барои бозори дохилии кишвар нигаронидашуда таъсири мусбат мерасонад.

Сеюм, рушди истеҳсолоти содиротӣ ва зиёд кардани содироти молҳо – ин сарчашмаи ворид шудани асъори хоричӣ мебошад, ки таҳвили молҳои воридотии барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти хоҷагии халқ ва аҳоли заруриро таъмин менамояд.

Ҳамаи ин аз робитаи мутақобила ва сабабияти мутақобилаи стратегияи ивазкунандаи воридот ва ба содирот нигаронидашудаи рушди иқтисодӣ шаҳодат медиҳад. Инчунин, афзоиши истеҳсолот ва маҳсулоти ивазкунандаи воридот ба пурратар қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти бозори дохилӣ ва имконияти содироти молҳои муосири қобили рақобат дар бозори ҷаҳонӣ пайдо хоҳад шуд.

АДАБИЁТ

1. Бойматов А.А. Иқтисодиёти Тоҷикистон дар шоҳроҳи муносибатҳои бозорӣ. Хучанд, «Ношир» 2016. - С. 7.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хоричии ҷумҳурӣ» аз 26.12.2019с., шаҳри Душанбе.
3. Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003 – 2005.
4. Тепл К. Организационная структура региональной политики Европейского союза. Регион: экономика и социология. - 1999. - №3. - С. 3-20.

Шохиён А.М.

ОМИЛҶОИ ИҶТИМОИИ ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТИ СОҶИБКОРӢ ДАР МАРҶИЛАИ НАВИ РУШДИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаи баланд бардоштани масъулияти иҷтимоии субъектҳои соҳибкорӣи иқтисодӣи ватанӣ, ки пайваста ба рушди инсон, баланд бардоштани сифати ҳаёти меҳнатӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои иҷтимоии корманд дар корхона вобаста аст, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф таъкид намудааст, ки дар давраи татбиқи саноатикунӣи босуръати кишвар рушди масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ ва шарикӣи иҷтимоӣ дар беҳтар гардидани сатҳи иҷтимоӣи ҷомеаи маҳаллӣ нақши муҳим гузошта, ҳамзамон, обрӯ ва нуфузи соҳибкор дар ҷомеаи шаҳрвандӣ ва муҳити соҳибкорӣ баланд мегардад. Албатта дар ин росто, имтиёзҳои гуногуни давлатӣ ҷиҳати ҳавасмандӣи соҳибкорон дар татбиқи сиёсати иҷтимоӣи иқтисодӣ сахм мегузорад.

Калидвожаҳо: давлат, соҳибкорӣ, масъулияти иҷтимоӣ, сифати ҳаёти меҳнатӣ, шарикӣи иҷтимоӣ, масъулияти иҷтимоӣи тичорат, саноатикунӣи, истиснолияти давлатӣ, ваҳдати миллӣ.

Шохиён А.М.

СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА НОВОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается вопрос повышения социальной ответственности хозяйствующих субъектов в отечественной экономике, что связано с развитием человеческого потенциала, повышением качества трудовой деятельности и защитой социальных прав работников на предприятии. Автор подчеркивает, что в период ускоренной индустриализации страны развитие социальной ответственности предпринимательства и социального партнерства играет важную роль в повышении социального статуса местных сообществ и способствует росту имиджа предпринимателя в обществе и бизнес-среде. В связи с этим, безусловно, различные государственные льготы по стимулированию предпринимателей вносит вклад в реализации социально-экономической политики.

Ключевые слова: государство, предпринимательство, социальная ответственность, качество трудовой жизни, социальное партнерство, социальная ответственность бизнеса, индустриализация, государственная независимость, национальное единство.

Shokhiyon A.M.

SOCIAL FACTORS OF THE FORMATION OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN THE NEW STAGE OF DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN

The current paper explores the issue of improving the social responsibility of business entities in the internal economy which has a great correlation with human development, improving the quality of work-life, and protecting of social rights of employees in the enterprise. The author emphasized that in the period of rapid industrialization of the country, the development of social responsibility of entrepreneurship and social partnership plays a significant role in improving the social status of local communities and moreover increasing the

reputation of the entrepreneur in civil society and the business environment. Certainly, various government incentives encourage entrepreneurs to contribute to the implementation of socio-economic policy.

Keywords: state, entrepreneurship, social responsibility, quality of work-life, social partnership, social responsibility of business, industrialization, state independence, national unity.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” таъкид гардидааст, ки дар даврони соҳибистиклолии мамлакат шаклҳои гуногуни моликият асоси иқтисодиёти Тоҷикистон эътироф гардида, фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи соҳибмулкӣ кафолат дода шуд [2]. Дар ин чода, бахши хусусии иқтисодиёт, соҳибкорон дар таъмини озодии фаъолияти инсон ва мусоидат намудан ба зуҳури эҷоду ташаббускории онҳо нақши калидӣ бозида, онҳо ба давлат дар татбиқи сиёсати иҷтимоӣ кумак намуда истодаанд. Дар иртибот ба ин, Пешвои миллат, Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба таҷлили солгарди ҷашни соҳибистиклолӣ ба ин қишри ҷомеа- “...соҳибкорони ватандӯст ва шахсони саховатпеша, ки ба ифтихори ҷашни сисолагии истиқлолияти давлатӣ дар раванди корҳои ободониву созандагии Ватан, баҳусус, дар бунёди иншооти соҳаҳои маориф ва тандурустӣ саҳми басо арзишманд гузоштанд”, сипосу миннатдорӣ баён намуданд.

Яке аз монетаҳои ҷиҳати гузариши иқтисодиёти ватанӣ ба роҳи бозории муосир ва дар ин замина таъмини рушди иқтисодӣ тавачҷуҳи хоса зоҳир накардан ба нақши афзоиандаи омилҳои иҷтимоӣ дар иқтисодиёти кишвар, сармоягузориҳои маҳдуд дар рушди инсон ва коҳиш ёфтани арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар соҳаи иҷтимоӣ-меҳнатӣ ба шумор меравад. Дар ин росто, зарурати тақвияти фаъолияти масъулиятноки иҷтимоии субъектҳои ҷумҳурӣ ба миён омада аст, ки яке аз самти муҳим дар татбиқи СМР-2030 ба шумор меравад, ки дар он қайд гардидааст: “ояндаи кишвари мо бетағйир боқӣ мемонад – нигоҳдории ваҳдати миллӣ, таъмини амнияти миллӣ, амалӣ намудани принципҳои адолати иҷтимоӣ ва самаранокии иқтисодӣ, беҳсозии некуаҳволии мардум” [4, с.10].

Зимнан бояд қайд намуд, ки раванди трансформатсионии (иваз гардидани низоми сиёсӣ ва иқтисодии ҷомеа) дар ҷумҳурӣ баамаломата тавачҷуҳи ҷомеаро ба падидаи соҳибкорӣ ҳамчун омилҳои рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ равона намуд. Соҳибкор яке аз субъектҳои асосии бозор гардид. Гарчанде бе муносибати эҷодӣ ба ташкили истеҳсолот, истифодаи комбинатсияҳои нав, рафтори бочуръатона ва таваккалӣ ҷиҳати ташкили фаъолияти нав дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ ба даст овардани фоида ғайриимкон аст. Дар замони муосир иҷтимоигардонии фаъолияти соҳибкорӣ ҳадафҳои навро касб намуда истодааст: ҳангоми анҷом додани фаъолияти истеҳсолӣ ва иқтисодӣ соҳибкорон бояд пеш аз ҳама ба арзишҳои умумибашарӣ, татбиқи консепсияи масъулияти иҷтимоии корпоративӣ таъя намоянд. Гирифтани фоидаи калон тавассути қонунгардонидани эҳтиётҳои бозор ба молҳо ва хизматрасониҳои баландсифат, ки аз талаботи истеъмолкунандагон бармеоянд ба дараҷаи дуҷум мегузарад. Якҷанд тамоюлҳои хос вучуд доранд, ки дар заминаи афзоиши масъулияти иҷтимоии корпоративӣ ба вучуд омадаанд.

Якҷум, коҳиш додани нақши давлат. Дар бисёр кишварҳо, баҳусус дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва дар давраи гузариш қарордошта (яъне, дар онҳо давлат бори масъулияти иҷтимоиро пурра ба души худ гирифта наметавонад) ҳалли масъалаҳои экологӣ ва рушди сармояи инсонӣ қариб пурра ба души корхонаҳои бузург вогузор шудааст.

Дуҷум, афзоиши талабот ба истеъмолкунандагон. Шумораи торафт зиёди истеъмолкунандагони корпоративӣ ва инфиродӣ бо ин ё он корхона муносибатҳои дарозмуддат ба роҳ монда, ба «эътимоднокии иҷтимоии» таъминкунанда боварӣ доранд,

ки ба табиат зарар намерасонад, кафолатҳои иҷтимоӣ таъмин гардида, ҳуқуқҳои инсонро поймол намекунад.

Вобаста ба ин талабот, дар Тоҷикистон бояд рушди минбаъдаи равишҳои назариявӣ ва амалии дарки масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ муайян гардида, тавсеаи нақши он дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат зарур аст. Аз нуқтаи назари мо, консепсияи пурраи масъулияти иҷтимоии корпоративӣ дар мамлакат ҳанӯз ташаккул наёфтааст, дар амалия метавон танҳо чӯзҳои алоҳидаи онро ҷудо намуд ва ё мушоҳида кард. Масъулияти иҷтимоии корпоративии сатҳҳои гуногун дар асоси хусусиятҳои панҷ блоки зерин имконпазир аст:

- ташаккули консепсияи масъулияти иҷтимоии корхонаҳо;
- таснифи самт ва шаклҳои татбиқи масъулияти иҷтимоии корхонаҳо;
- таҳлили таҷрибаи ҳамкорӣ субъётиҳои шарикӣ иҷтимоӣ дар мамлакат;
- таҳияи механизми ҳамкорӣ субъётиҳои шарикӣ иҷтимоӣ;
- арзёбии сатҳи шарикӣ иҷтимоӣ ва масъулияти иҷтимоӣ дар рушди

иҷтимоӣ иқтисодии корхона.

Ташкил кардани инфрасохтори муосир дар деҳоти кишвар ҷиҳати таъмин намудани рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум [1, с.11] яке аз ҳадафҳои калидии роҳбарияти давлату Ҳукумат мансуб меёбад.

Фаъолияти иҷтимоии корхона, ки пеш аз ҳама ба беҳтар намудани сатҳи сифати зиндагии аҳолии маҳаллӣ нигаронида шудааст, зарурияти танзими давлатиро аз байн бурда, ба манфиати худ корхона мебошад. Обрӯ ва нуфузи корхона дар ҷомеаи маҳаллӣ ва муҳити соҳибкорӣ кишвар боло рафта, дар ҷомеаи аз нуқтаи назари иҷтимоӣ муваффақ шароит барои фаъолияти самараноки тичорат (бизнес) беҳтар мегардад.

Масъулияти иҷтимоии тичорат (бизнес) ҳамчун падида қаноатмандии тарафайн ва муайянкунандаи масъулияти мутақобилаи ҳамаи субъётиҳои муносибати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва меҳнатиро дар бар мегирад. Масъулияти иҷтимоии соҳибкор дар кӯшиши пайдо намудани созиш миёни ба даст овардани фоида ва тавачҷуҳо ғамхорӣ ба манфиатҳои қорамандони худ ва ҷомеа зоҳир мегардад.

Дар умум бояд қайд намуд, ки соҳибқорони ватанӣ пайваста бо набзи замони муосир (меъёри арзёбии онро сатҳи масъулияти иҷтимоии бизнес ташкил медиҳад) дар соҳтмони иншооти таъиноти иҷтимоӣ, рушди инфрасохтори иҷтимоии минтақаҳое, ки дар он фаъолият менамоянд, фаъолон ширкат варзида истодаанд. Дар кишвар бахшида ба сиёсати солгарди Истиқлолияти давлатӣ аз сарчашмаҳои гуногун зиёда аз бисту панҷ ҳазор иншооти таъиноти иҷтимоӣ хизматрасонӣ сохта ба истифода шуд. Нақши соҳибқорони ватанӣ дар беҳтар намудани сатҳи хизматрасониҳои иҷтимоӣ назаррас аст. Масалан, дар соҳаи маориф, танҳо дар соли 2020 дар қаламрави ҷумҳурӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ 151 бинои муассисаи таълимӣ ва бинои иловагӣ дар назди муассисаҳои таълимӣ барои 36 ҳазору 600 ҷойи нишаст бо маблағи умумии 543 млн. 753 ҳазор сомонӣ сохта ба истифода дода шуд, ки нисбат ба соли гузашта (2019) 51 бинои муассисаи таълимӣ бо 5 ҳазору 921 ҷойи нишаст зиёд мебошад. Аз ин шумора, соҳтмони 82 бинои муассисаи таълимӣ аз ҳисоби соҳибқорон барои 16 ҳазору 363 ҷойи нишаст бо маблағи 182 млн. 406 ҳазор сомонӣ ва 15 бинои иловагӣ дар назди муассисаҳои таълимӣ ба тариқи ҳашар (соҳибқорон ва ҷомеаи маҳаллӣ) барои як ҳазору 646 ҷойи нишаст бо маблағи умумии 7 млн. 490 ҳазор сомонӣ ба анҷом расонида шуда аст.

Албатта имтиёзҳои андозӣ низ дар ташаккули масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ нақши муҳим гузошта, дар рушди сатҳи иҷтимоӣ мардуми маҳал саҳм мегузорад. Дар ин росто, масъалаи аз ҷониби қонунгузориҳои андоз сарфи назар кардани фаъолияти хайриявии корхонаҳои хусусӣ бармеояд. Ақалан як қисми даромаде, ки ба мақсади хайриявӣ сарф мегарданд, ба хароҷоте, ки андозбандӣ намешавад, дохил карда шавад, ин як ҳавасмандии қалон барои рушди масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ шуда метавонад.

Барои идора намудани фаъолияти иҷтимоии корхонаҳо ва истифодаи он барои рушди ҷомеа зарурати арзёбии маъулияти иҷтимоӣ ба миён меояд. Нишондиҳандаҳо ё рейтинги масъулияти иҷтимоӣ сатҳи фаъолияти иҷтимоии корхонаҳоро дар доираи системаи баҳодихии қабулшуда инъикос мекунанд. Ҳама гуна системаи баҳодихии масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ бо таносуби фаъолияти иҷтимоӣ бо натиҷаи татбиқи принципҳои асосии масъулияти иҷтимоӣ дар як корпоратсия, соҳа, минтақа ифода карда мешавад. Дар маҷмӯъ, нишондиҳандаҳои масъулияти иҷтимоӣ ба 3 гурӯҳ тақсим мешаванд:

1. нишондиҳандаҳои иқтисодӣ;
2. нишондиҳандаҳои экологӣ;
3. нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ.

Ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ҳаҷми маблағгузорию иҷтимоӣ барои рушди ҳар як корманд, таносуби маблағгузориҳои иҷтимоӣ ба ғайра дохил мешаванд. Ба гурӯҳи нишондиҳандаҳои экологӣ масъалаи аз ҳад зиёд будани меъёрҳои экологӣ ва вайронкунии қоидаҳои технологӣ дохиланд. Нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ ҷойивазкунии кадрҳо, нарасидани кувваи корӣ ва баҳодихии саҳми корхона дар соҳаи иҷтимоиро дар бар мегирад.

Ба ғайр аз усули баҳодихии нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ, инчунин усулҳои ҳастанд, ки муносибатҳоро бо ҷонибҳои манфиатдор (гурӯҳи ҷонибҳои манфиатдор) ба назар мегиранд. Яке аз ин усулҳо арзёбии масъулияти иҷтимоии корпоративӣ мебошад, ки бахшҳои баҳодихии зеринро дар бар мегирад:

- нишондиҳандаҳои иқтисодӣ;
- идоракунии ташкилӣ;
- экология ва ҳифзи муҳити зист;
- ҳамкорӣ бо истеъмолкунанда;
- ҳамкорӣ бо ҷомеа;
- муносибатҳои меҳнатӣ.

Дар рафти таҳқиқоти рейтингии сатҳи масъулияти иҷтимоии ташкилот маълумоте мавҷуд аст, ки раванди ҷорӣ дар ташкилотро, ки бевосита бо ташаккул ва татбиқи сиёсати масъулияти иҷтимоии дар амалия алоқамандро тавсиф менамояд, арзёбӣ мегардад. Ҳангоми тартиб додани баҳодихии рейтингӣ на рӯйдоди инфиродии якдаъфаина, ки масъулияти иҷтимоии корхонаро нишон медиҳад, балки таъсири мураккаби коллективи меҳнатӣ ҳамчун як системаи интегралӣ ба муҳити зист ва ҷомеа ба назар гирифта мешавад.

Дар асоси натиҷаи арзёбии сатҳи масъулияти иҷтимоии ташкилот чадвали рейтингӣ истифода шуда, параметрҳои муҳити берунаро, ки барои ҳамаи ширкатҳо умумӣ ва дорой синфҳои зерини рейтингии масъулияти иҷтимоии корпоративӣ мебошад: паст, қаноатбахш, қобили қабул, баланд ва баландтарин истифода менамоянд. Муҳимтарин ҷузъи арзёбии рейтингии масъулияти иҷтимоии ташкилот ин ба инобат гирифтани фаъолияти ҷорӣ ташкилот аст. Васеъ намудани доираи ҷонибҳои манфиатдор дар арзёбии масъулияти иҷтимоӣ барои пурратар тавсиф кардани муносибатҳои ташкилот бо ҷонибҳои манфиатдор ва пешгӯии фаъолияти он дар самти баланд бардоштани садоқат бо онҳо кумак мекунанд. Аз тамоми ҷонибҳои манфиатдор танҳо гурӯҳҳои масъул (гурӯҳҳои масъул аз ҳисоби комиссияҳои сечониба ташкил карда мешавад) ба назар гирифта мешаванд, ки ин ҳамкорӣ бо истеъмолкунанда ва ҳамкорӣ бо ҷомеа мебошад. Агар ба методологияи баҳодихии масъулияти иҷтимоӣ гурӯҳҳои шахсонӣ манфиатдор дохил карда шаванд, пас шумораи гурӯҳҳои таҳлилшаванда бояд васеъ карда шавад. Чунин ба назар мерасад, ки ҳангоми арзёбии сатҳи масъулияти иҷтимоӣ бояд таъсири мутақобилаи ҳам дохилӣ (роҳбарон, муассисон, кормандон, иттифоқҳои касаба) ва ҳам ҷонибҳои манфиатдори беруна (таъминкунандагон, рақибон, мақомот, сармоягузориҳои эҳтимолӣ, истеъмолкунандагон, ҷомеаи маҳаллӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ) арзёбӣ карда шавад.

Бартариати ин методология дар он аст, ки барои ташаккули баҳодихии рейтингӣ масъулияти иҷтимоии ташкилот системае истифода мешавад, ки омилҳои стресс, инчунин омилҳои дастгирӣ, ки баҳодихии таъсири иҷтимоӣ ва эътибори тиҷоратии онро дар бар мегиранд, истифода мегардад. Бояд эътироф кард, ки ин тамоюли кунуниро дар соҳаи арзёбии масъулияти иҷтимоӣ инъикос мекунад, ки таъсири наздики сармоияи инсонӣ, фарҳанги ташкилӣ ва масъулияти иҷтимоии созмонро нишон медиҳад.

Дар ин усул ба ғайр аз нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдорӣ ҳангоми арзёбии сатҳи масъулияти иҷтимоӣ, арзёбии муносибатҳо бо ҷонибҳои манфиатдор, инчунин “омилҳои стресс” ва “омилҳои дастгирӣ” ҳамчун нишондиҳандаҳои сифатӣ истифода мешаванд. Ба ду гурӯҳ ҷамъ кардани нишондиҳандаҳои миқдории баҳодихӣ, ба назари мо, таҳлил ва интиҳоби алтернативаҳо баъди баҳодихӣ душвор мегардонад. Ҳамин тариқ, барои баҳодихии сифати ҳаёти меҳнатӣ дар ташкилот метавон нишондиҳандаи дар ҷадвали 1 овардашударо [5, с.140] истифода намуд:

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои сатҳи сифати ҳаёти меҳнатӣ

Сатҳи баҳодихӣ		
Аз мавқеи коргар	Аз мавқеи соҳибкор	Аз мавқеи ҷомеа дар умум
Қаноатмандӣ аз меҳнат Мавҷуд будани (набудани) ҳолати стрессӣ дар истеҳсолот Имконияти пешравии шахсӣ Шароити меҳнат Имконияти рушди касбӣ ва худтаъбиқкунӣ Муҳити раванӣ Пурмазмунии меҳнат	Самаранокии меҳнат Мутобиқшавии касбӣ Аз қорраҳои кадрҳо Интизоми меҳнатӣ Мусодираи меҳнат Мутобиқати ҳадафи коргар бо ҳадафҳои корхона Шумораи муноқишаҳо Саркашӣ қардан (абсентеизм) Набудани ҳолати қоршиканиӣ истеҳсолӣ, қорпартоӣ	Сатҳи сифати зиндагӣ (нарихи сабади истеъмолӣ) Дараҷаи сифати қувваи қорӣ Арзиши системаи ҳифзи иҷтимоии қоргарон ва оилаи онҳо Рафтори истеъмолӣ Мутобиқшавии иҷтимоӣ Дуршавӣ аз ҷомеа Нишондиҳандаҳои қаноатмандӣ аз ҳаёт

Нишондиҳандаи сифати ҳаёти меҳнатӣ ҳам характери объективӣ ва ҳам субъективӣ дорад. Ба нишондиҳандаи объективӣ даромад ба сари аҳоли, муҳоҷирати аҳоли, сатҳи ғавт, низом ва сатҳи маориф, дараҷаи баробарӣ ҳангоми тақсимои даромад ва ғайраро дохил намудан мумкин аст. Як қатор нишондиҳандаи объективӣ ба дараҷаи “асабоният” (тундмизоҷ будан) – и ҷомеаи муосир дохиланд. Ба монанди ҷиноятқорӣ, алқолголизм, ҷудошавии оилаҳо, худқушӣ ва ғайра. Нишондиҳандаҳои объективӣ бисёр вақт вобастаанд, масалан, ҳангоми мавқеи моддии истеъмолкунанда на аз ҳисоби маблағҳои мутлақи даромади ӯ, балки вобаста ба мавқеи аз рӯи ҷадвали қиёси даромад, мавқеъ дар ҷомеа муайян қарда мешавад.

Гурӯҳи дигарро нишондиҳандаи субъективӣ ташкил медиҳанд. Онҳо ба арзёбии дарки эҳсосотӣ дохил мешаванд, ки асосан дар таҳқиқоти гуногуни иҷтимоӣ ё пурсиш дида мешаванд. Ин нишондиҳанда ба сифати арзиши иловагӣ барои нишондиҳандаи алоҳидаи объективӣ истифода мешаванд [3, с.41].

Сатҳи таъсири рушди масъулияти иҷтимоӣ ва шарикӣ иҷтимоӣ ба рушди иқтисодӣ бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ баҳогузори қарда мешавад. Муайян намудани андозаи миқдории таъсири рушди масъулияти иҷтимоӣ ва шарикӣ иҷтимоӣ ба рушди иқтисодӣ бо таҳқиқоти омории асос меёбад. Анализи омории эконометрии муносибати нишондиҳандаи самаранок, ки сатҳи рушди иқтисодиро тавсиф мекунад, нишондиҳандаҳои асосӣ – омилҳоро шарҳ медиҳад, дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Нишондиҳандаҳо-омилҳои таъсиррасон ба сатҳи рушди иқтисодиёт

Ҳифзи иҷтимоӣ	Соҳаи бозори меҳнат	Бехатарии демографӣ
<ul style="list-style-type: none"> • ҳиссаи аҳоли бо даромадҳо аз ҳадди ақали зиндагӣ поён; • таносуби даромади сарикасӣ ба ҳадди ақали зиндагӣ; • таносуби нафақаи миёна ба ҳадди ақали нафақа; • ҳиссаи хароҷоти аҳоли барои хариди маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳисоби миёнаи ҳар сари аҳоли. 	<ul style="list-style-type: none"> • сатҳи умумии бекорӣ; • ҳиссаи аҳолии дар шароити шуғли нопурра фаъолиятдошта 	<ul style="list-style-type: none"> • камшавии табиӣи аҳоли бо дарназардошти коэффисенти муҳоҷират; • интизории (пешгӯишаванда) дарозумрии аҳоли

Нишондиҳандаҳои дар расми 1 дарҷгардида бо масъалаҳои, ки одатан мавзӯи муҳокима дар чаласаҳои комиссияҳои сечониба (комиссияи сечониба-намояндаҳои коргарон, корфармо ва давлат) мебошанд, мувофиқат менамояд, аз ҷумла:

- риояи санадҳои қонунгузорӣ дар самти муносибатҳои меҳнатӣ дар субъектҳои хоҷагидорӣ;
- пардохт ва сатҳи музди меҳнат;
- маблағгузории соҳаҳои бахши иҷтимоӣ;
- татбиқи барномаҳои мақсадноки иҷтимоӣ;
- баргузории чорабиниҳо ҷиҳати мусоидат ба шуғл;
- фаъолияти мақомоти идоракунии маҳалӣ, худидоракунӣ ва ғ.

Номгӯи индикаторҳои овардашуда дар маҷмӯъ метавонанд объекти мониторинг дар низоми шарикӣ иҷтимоӣ бошанд. Дар робита бо ин номгӯҳо ба сифати нишондиҳандаҳои самаранок, ки рушди иқтисодиро муайян менамоянд, бояд Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли қабул карда шавад.

Вазифаи таҳқиқоти оморӣ аз муқаррар намудани зухуроти оммавӣ дар асоси маълумотҳо иборат аст, ки дар таҳияи маҷмӯи оморӣ ва тамоюлоти рушди иҷтимоиву иқтисодӣ маъмул аст. Таҳқиқот ба қонуниятҳои рақамҳои калон асос ёфта, бо дақиқ будани ҳисоботи оморӣ ва зиёд будани шумораи мушоҳидаҳои ҳолатҳо баланд мешавад. Бояд қайд намуд, ки “дар таҳқиқоти оморӣ хусусияти ҳолати яктарафа (далелҳои сабтшуда) ҳамчун тағкирёбандаи тасодуфӣ баррасӣ карда мешавад”. Қонуният, ки бо ёрии мушоҳидаҳои оморӣ ошкор карда мешавад, дар натиҷаи бекоркунии тарафайни мушоҳидаҳои тасодуфӣ аз хусусияти миёнаи ҳайати мушоҳидаҳои руҳ медиҳад. Ин нишондиҳандаҳои миёна, барои ҳама гуна маҷмӯи маълумот қоидаҳои умумиро медиҳад, ки дар натиҷа ҳолати муайянеро, ки дар алоҳидагӣ баррасӣ мегарданд, итоат накунад. Бинобар ин, таҳлилҳои оморӣ аслан дар асоси натиҷаи мушоҳидаҳои оммавӣ асос меёбанд, зеро таносуби оморӣ ва намунаҳо дар асоси омӯзиши далелҳои ҷудоғона муайян карда намешаванд.

Дар хотима бояд зикр намуд, ки дар марҳалаи нави рушди Тоҷикистон дар доираи концепсияи сифати ҳаёти меҳнатӣ, субъектҳои бахши соҳибкорӣ иқтисодиёт бояд чораҳои зеринро роҳандозӣ намоянд:

Якум – барои коргар фароҳам овардани шароит ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи касбӣ-квалификатсионӣ, таъмини мунтазами навсозии дониш ва тақмили малакаи онҳо.

Дуюм – таъин ба вазифа бояд бо назардошти дурнамои рушд ба роҳ монда шуда, вазифа пешравии нақшавии квалификатсия ва азнавтайёркуниро дар назар дошта бошад.

Сеюм – имконият ва зарурияти пешравии хизматӣ дар натиҷаи эътирофи дастовардҳои касбии коргар аз рӯи диди коллектив, оила ва дар умум ҷомеа роҳандозӣ карда шавад.

Чорум – ҳиссиёти эътимод ба оянда дар муносибат ба шуғл ва даромади худ меҳнати коргарро бештар самарабахш намуда, имкони татбиқи пурраи потенциали меҳнати коргарро ба миён меорад.

Дар раванди саноатикунони босуръати кишвар ва ба роҳ мондани фаъолияти корхонаҳои истеҳсоли дар кишвар баланд бардоштани масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ ҷиҳати татбиқи сиёсати иҷтимоии давлат омилҳои муҳим мансуб меёбад. Ҷазои мусоиди сармоягузорию соҳибкорӣ, ҳавасмандии андозӣ, эълон гардидани мараторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, ташаккули масъулияти иҷтимоии тичорат (бизнес), рушди сармояи инсонӣ ва суботи сиёсату Ваҳдати миллии дар баробари дигар омилҳои кафолати рушди босуботи кишвар ва таъмини зиндагии арзандаи шаҳрвандон ба шумор рафта, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути чораҳои андешидашудаи роҳбарияти олии давлату Ҳукумат зина ба зина амалӣ гардида истода аст.

АДАБИЁТ

1. Барномаи пешазинтихоботии номзад ба мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Ҳизби Ҳалқии Демократии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. Нашриёти Шарқи озод. Соли 2020 с23.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (21.12.2021).
3. Современная экономика труда/под общ. ред. В.В. Куликова. М.: Институт труда, 2004. с41.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе: Шарқи озод, 2017. – С.10.
5. Шоҳиён А.М. Самтҳои асосии баланд бардоштани сатҳи шарикӣ иҷтимоии субъектҳои бахши хусусӣ дар Тоҷикистон. Маҷмаи илмӣ-сиёсии Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. “Идоракунии давлатӣ” №2(42). С140.

УДК 339.543

Ҷаборов А.И., Ғаюрова Р.С.

МУКАММАЛГАРДОНИИ ИСТИФОДАИ НИЗОМҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи пешниҳоди хизматрасониҳои гумрукиро дар асоси мукаммалгардонии истифодаи низомҳои гумрукӣ, баҳодиҳии натиҷаҳои он ва таҳлили самтҳои баланд бардоштани самаранокии пешрафти фаъолияти гумрукӣ бо назардошти истифодаи низомҳои гумрукӣ дида мешавад. Таҳқиқоти гузаронидашуда имконияти медиҳанд, ки баҳодиҳии ташаккули ва инкишофи динамики гардиши савдои берунаи мол, ҳисоб намудан ва ситонидани пардохтҳои гумрукӣ ҳамчун асоси риояи қонунгузорию гумрукӣ бо назардошти истифодаи низомҳои гумрукӣ бамаврид аст. Пеш аз ҳама ҳалли ин масъалаҳо барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти гумрукӣ, дар шафофият ва иҷрои пурраи қоидаҳо, ҳангоми гузаронидани назорати гумрукӣ, боиси он мегардад, ки молу воситаҳои нақлиёти интиқолшаванда, дар муддати кӯтоҳ аз сарҳади гумрукӣ

гузаронида шуда, самаранокии назорати гумрукӣ ва риояи қонунгузори хангоми иҷрои амалиётҳои гумрукӣ равона карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: фаъолияти гумрукӣ, хизматрасониҳои гумрукӣ, низомҳои гумрукӣ, идораи фаъолияти гумрукӣ.

Джаборов А.И., Гаюрова Р.С.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТАМОЖЕННЫХ РЕЖИМОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются предоставление таможенных услуг на основе совершенствование использование таможенных режимов, оценки его результатов и анализа областей, чтобы расширить использование таможенных систем, использованием таможенных режимов. Исследования, проведенные для того, чтобы эту оценку формирования и динамичного развития внешнеторговых грузов, расчет и взимание таможенных платежей подходит в качестве основы соблюдения таможенного законодательства в отношении использования режимов. Прежде всего, решение этих вопросов направлено для повышения эффективности таможенной деятельности, в сделках и полном выполнении перевозок, в течение короткого периода через таможенную границу и соблюдения законодательства при выполнении таможенных операций.

Ключевые слова: таможенные дела, таможенные услуги, таможенные режимы, управление таможенного дела.

Jaborov A.I., Ghayurova R.S.

IMPROVING THE USE OF CUSTOMS REGIMES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the provision of customs services based on the assessment of its results and analysis of areas in order to expand the use of customs systems, using customs regimes. Studies conducted in order for this assessment of the formation and dynamic development of foreign trade cargo, the calculation and collection of customs payments is suitable as the basis for compliance with customs legislation regarding the use of regimes. First of all, the solution of these issues is aimed to improve the effectiveness of customs activities, in transactions and full transportation, during a short period across the customs border and compliance with legislation in the fulfillment of customs operations.

Key words: customs, customs services, customs regimes, customs management.

Дар шароити кунунӣ аз нигоҳи мо, пешниҳоди хизматрасониҳои гумрукиро дар асоси мукамалгардонии истифодаи низомҳои гумрукӣ ва баҳодиҳии натиҷаҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти гумрукӣ сурат мегирад. Таҳқиқотҳои гузаронидашуда имконият медиҳанд, ки баҳодиҳии ташаккулёбӣ ва инкишофи динамикаи гардиши савдои берунаи мол, ҳисоб намудан ва ситонидани пардохтҳои гумрукӣ ҳамчун асоси риояи қонунгузори гумрукӣ хело зарур аст [1]. Аз тарафи дигар самаранокии фаъолияти гумрукӣ, дар шаффофият ва иҷрои пурраи қоидаҳо, хангоми гузаронидани назорати гумрукӣ, интиҳоби асосноккардашудаи низомҳои гумрукӣ боиси он мегардад, ки молу воситаҳои нақлиёти интиқолшаванда, дар муддати кӯтоҳ аз сарҳади гумрукӣ гузаронида шуда, ба бозори дохилӣ ва берунӣ ворид шуда талаботро ба онҳо сари вақт қонеъ гардонанд.

Бо ин мақсад, пеш аз ҳама, дар раванди баҳодиҳӣ низоми нишондиҳандаҳои пешниҳоди хизматрасониҳои мақомоти гумрукро чудо намуда, онҳоро ба ду гурӯҳ чудо намудан зарур аст:

1. Нишондиҳандаҳои инъикосдиҳандаи тартиб, афзоиш ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба иштироккунандагони фаъолияти иқтисодӣ байналмилалӣ аз тарафи мақомоти гумрук.

2. Нишондиҳандаҳои инъикоскунандаи манбаҳои баланд бардоштани сифати пешниҳоди хизматрасонии гумрукӣ ва сарфа намудани хароҷотҳои иштироккунандагони фаъолияти иқтисодӣ байналмилалӣ.

Ба ақидаи мо истифодаи ин низоми баҳодиҳӣ имконият медиҳад, ки мавқеи мақомоти гумрук дуруст баҳо дода шуда, саҳми он дар пешрафти иқтисодиёти миллӣ таъмин карда шавад.

Ба гурӯҳи аввал нишондиҳандаҳои дохил карда шудаанд, ки бо ёрии онҳо таҳлил ва баҳодиҳии динамикии пешниҳоди хизматрасониҳои гумрукӣ гузаронида мешавад.

Дар ин раванд яке аз самтҳои асосии пешниҳоди хизматрасониҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беҳтарсозии онҳо бо дарназардошти созишномаи қарзӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки Осиегии Русд ба роҳ монда шудааст. Бо ин мақсад аз соли 2005 то инҷониб Маркази идораи Лоихаи минтақавии таҳкими гумрук ва рушди инфраструктураи назди Хадамоти гумрук фаъолият менамояд, ки масъалаҳои марбут ба татбиқи лоиха ба зиммаи он гузошта шудааст.

Бояд қайд намуд, ки амали шудаи лоихаҳои таҳкими фаъолияти гумрукӣ ва рушди инфрасохтори он барои беҳдошти кори ин мақомот ҳиссаи беназир гузоштаанд.

Дар солҳои охир сиёсати гумрукии кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба инкишоф, нисбатан мавзун ва қобили мулоҳиза гардид. Вай ба он хос мебошад, ки ба тағйири вазъи ҷаҳон мувофиқ омад ва сабаби инкишофи ҳамкориҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, мустақкам гардидани иқтисодиёти миллӣ шуд ва аксарияти мамлакатҳои Фарбу Шарқ нисбати баъзе навъҳои молҳои воридотии саноатӣ ва кишоварзӣ бочӣ гумрукиро кам карданд аз истифодаи усулҳои анъанавӣ, аз қабилӣ муҳосираи гумрукӣ,чанги гумрукӣ ва маҳдудиятҳои гумрукӣ даст кашиданд.

Дар шароити муосир сиёсати гумрукӣ ва воситаи пурзӯр ва ба амал баровардани он аз ҷониби – мақомоти гумрук дар асоси қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ, созишномаҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, аснод ва тавсияҳои созмонҳои байналмилалӣ гумрукӣ сурат мегирад. Сохтори имрӯзаи мақомоти гумрукии аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистонро идораҳои давлатие ташкил мекунад, ки воридоту содироти тамоми навъҳои молҳоро аз сарҳад интиқолшаванда ва бағоч ва додани бору гирифтани бочу андози муқарраршударо, назорат мебаранд. Бахшҳои асосии хадамоти гумрук дар Тоҷикистон дар истгоҳҳои роҳи оҳан, фурудгоҳ ва нуқти сарҳадӣ ҷой гирифтаанд [3].

Имрӯз бештар аз 140 мамлақати ҷаҳон аъзои Созмони Умумиҷаҳонии Гумрук (СУГ) гардиданд, ки аз соли 1952 фаъолият мекунад ва оид ба ташкил кардан ва инкишоф додани хадамоти замонавӣ пурмаҳсули гуногуни гумруки миллӣ дар тамоми кишварҳои ҷаҳон, махсусан дар он мамлақатҳое, ки роҳи дигаргунсозии бозорӣ ва бозоргониро интихоб кардаанд, кори бисёреро ба субот мерасонад.

Ин созмони байналмилалӣ ба доманадор ва пойдор шудани ҳамкориҳои ҷаҳонии гумрукӣ, инкишоф ёфтани равандҳои тичорати ҷаҳонӣ мусоидат мекунад, ба низом даровардани фаъолияти гумрукҳои миллиро роҷеъ ба муҳофизат кардани манфиатҳои иқтисодии мамлақатҳои худ ба роҳ мемонад. Таҳлилҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки созишномаи мазкур амалан нақши ба худ хоси қонуни умумии савдои ҷаҳонро бозӣ мекунад. Вай дар шароити иқтисодиёти бозорӣ таҷрибаи ғании низоми иқтисодиёти хоричиро дорост. Равобити байналмилалӣ Хадамоти гумруки Тоҷикистон, ҳамкориҳои онҳо дар соҳаҳои мухталиф ривоч мегиранд ва густариш меёбанд. Ҳамаи онҳо дар сохтори

давлатии назми робитаҳои иқтисодии байналмилалӣ, ташаккули бучети давлат, таъмини амнияти иқтисодии мамлакатҳои худ нақши муҳимро иҷро мекунанд.

Фаъолияти гумрукӣ дар марҳалаи ташаккул ёфтани худ қисми ҷудонопазири сиёсати хоричии давлат буда, ҳаҷм, сохт ва шароити воридоту содироти молро танзим месозад [2]. Дар айни вақт ҳамаи давлатҳои ҷаҳон ба савдои байналмилалӣ ҷалб шудаанд. Тичорати байналмилалӣ дар шароити инкишоф ёфтани иқтисоди байналмилалӣ дар байни мамлакатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ назар ва рушди босуръати афзоиши истеҳсолот бо суръати нисбатан бештаре пеш меравад.

Танзими муносири фаъолияти гумрукӣ, ки чиҳатҳои мусбати дар марҳалаи гузаштаи тараққиёти ҷамъиятӣ дар худ омилҳои мусоидаткунандаи амнияти миллӣ, бехатарии иқтисодиро дар бар гирад. Ин сиёсат иҷроӣ конуну қоидаҳои гумрукиро таъмин сохта, дар айни ҳол, як силсила вазифаҳои барои ҳаёти мамлакат зарур ва муҳимро ба ҷо меорад.

Якум, бо мақсади таъмини шароити мусоид барои истеҳсолкунандагони ватани кишвар дар бозори дохилӣ ва эмин доштани онҳо аз рақобати воридкунандагон фишангҳои анъанавии протекционизми тичоратиро, дар шакли бочҳои воридотӣ ва тарифҳои истифода мебаранд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки дар сурати истифодаи тарифи воридотӣ, онро барои иҷроӣ барномаҳои иҷтимоӣ, молиявӣ, истифода бо дарназардошти қисман маҳдуд сохтани, коҳиши омилҳо равона кардан зарур аст.

Ин падидаи нав, пеш аз ҳама, ба давлатҳои ҷаҳон тааллуқ доранд, зеро ҳифозати таърифҳо ҳамчун як манбаи даромади давлатӣ истифода мебаранд. Аз 1/4 то 3/15 ҳиссаи бучет давлатии мамлакатҳо, ки даромади пасти миллӣ доранд, ҳоло аз ҳисоби бочҳои гумрукӣ таъмин мешавад. Вобаста ба ташкили дуруст ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар заминаи дастгирӣ ёфтани соҳибкорони истеҳсолӣ, дурнамои ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 зарур аст. Инро ба назар гирифта, муайян намудани дурнамои ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ба роҳ монда шудааст. Дар ҷадвали 1 натиҷа ҳисобҳо бо истифодаи барномаи Excel пешниҳод карда шудааст.

Ҷадвали 1

Дурнамои ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030
(млн. сомонӣ)

Нишонди- ҳандаҳо	Муодилаи ҳисобӣ	2021	2025	2030	Афзоиши миёнаи солона, %
Бочи гумрукӣ	$Y=253+40,88 \cdot X_1$ $R^2=0,896601$; $F_{мушоҳ}=69,375$; $F_{крит}(0,01;1;8)=11,26$.	743,56	907,08	1172,40	105,09

Идомаи ҷадвали 1

Андоз аз арзиши иловашуда	$Y=1229+287,4 \cdot X_1$ $R^2=0,943599$; $F_{мушоҳ}=133,85$; $F_{крит}(0,01;1;8)=11,26$.	4677,80	5827,4	7670,48	105,65
Аксиз	$Y=105,7+20,65 \cdot X_1$ $R^2=0,596525$; $F_{мушоҳ}=11,828$; $F_{крит}(0,01;1;8)=11,26$.	353,50	436,1	566,73	105,38
Дигар намуди пардохтҳои ҳатмӣ	$Y=5,413+11,4 \cdot X_1$	142,213	187,813	265,89	107,20

	$R^2=0,899728; F_{мушоҳ} = 71,829; F_{крит} (0,01;1;8) = 11,26.$				
Ҳамагӣ	$Y=1565+371,5*X_1$ $R^2=0,950996; F_{мушоҳ} = 155,24; F_{крит} (0,01;1;8) = 11,26.$	6023,0	7509,00	9888,61	105,66

Манбаъ: ҳисобҳои муаллиф

Аз ҷадвали 1 дида мешавад, ки раванди ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар маҷмӯъ, ҳамасола ба 5,66 % зиёд мешавад. Бояд қайд намуд, ки бузургии коэффитсиенти детерминатсия аз 0,596525 то 0,950996 тағйир ёфта, $F_{мушоҳ} > F_{бухр}$ мебошад. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки натиҷаҳои ба дастовардашуда дурустанд ва онҳоро дар раванди фаъолияти мақомоти гумруки кишвар истифода бурда шаванд.

Ҷадвали 2

Дурномаи истифодаи низомҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030

Нишондиҳандаҳо	Муодилаи ҳисобӣ	2021	2025	2030	Афзоиши миёнаи солона, %
Низомҳои гумрукӣ, ҳамагӣ аз рӯйи миқдори ДГБ	$y = 1169,1*x^2 - 2064,9*x + 60727$ $R^2 = 0,7943$	132367	224902	393051	112,72
Низомҳои гумрукӣ, ҳамагӣ, аз рӯйи борҳои кашонидашуда, ҳазор тонна	$y = -10,579*x^2 + 484,59*x + 5049,6$ $R^2 = 0,8541$	7924,0	9577,0	12634,0	105,26
Низомҳои гумрукӣ, ҳамагӣ, аз рӯйи арзиши гумрукии молҳо, млн.доллар	$y = 164,01*x^2 - 992,92*x + 6624$ $R^2 = 0,8262$	7711,0	15547,0	32724,0	117,23

Манбаъ: ҳисобҳои муаллиф

Дар асоси ин хуласа баровардан зарур аст, ки пеш аз ҳама натиҷаҳои ба дастовардашуда дуруст мебошанд ва онҳоро ҳангоми хизматрасониҳо ва истифодаи низомҳои гумрукӣ дар Тоҷикистон мавриди истифода қарор додан ба маврид аст.

Аз натиҷаҳо бар меояд, ки мақомоти гумрук барои баланд шудани сатҳи самаранокии амалиёти содиротию воридоти кишвар ҷидду ҷаҳд мекунад. Ҳоло молҳои ба кишвари мо ворид мешаванд, ки истеҳсолшон аз нигоҳи иқтисодӣ ғайриқарор нест ва ҳангоми содирот, молҳои аз мамлакат бароварда мешаванд, ки хароҷоти истеҳсоли онҳо аз дараҷаи ҷаҳонӣ пойёнтар аст. Чунин аст тавсияи классикии ғайриқарор ба содирот ва воридоти мол.

Бояд қайд намуд, ки мақомоти гумрук ба нигоҳ доштани дараҷаи муайяни нархҳои дохилӣ дар кишвар барои ғайриқарор маҳсулоти ватанӣ дар бозори ҷаҳонӣ нақши калонро мебозад. Аз ин рӯ дараҷаи иштироки иқтисодии ватаниро дар муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ баҳо дода, саҳми содиротро, яъне таносуби арзиши содирот нисбат ба арзиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва ҳамчунин ҳаҷми маҳсулот ба ҳар сари аҳоли, муайян кардан зарур аст.

Таҳқиқотҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки мақомоти гумрук ба ҳамкориҳои байналмилалӣ таҷрибаивазкунӣ ва андешидани чораҳои нисбати истифодаи дастовардҳои илмию техникаӣ мусоидат мекунад, ҳамчунин ба корхонаҳои хурд ва миёнаи миллии нисбати рушди иқтисодии миллии кумак мерасонад.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти ба анҷомдода шуда ва баҳодиҳии онҳо мо муайян намудем, ки онҳоро мавриди истифода дар таҷрибаи ташкилотҳои гумрукӣ қарор додан зарур аст. Инро ба назар гирифта, мо самтҳои асосии афзалиятноки рушди инноватсионии мақомоти гумрукӣ ва истифодаи низомҳои гумрукиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоем:

1. Дар самти афзалиятноки рушди инноватсионии пояи моддию техникаи мақомоти гумрукӣ ва баланд бардоштани самаранокии назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт:

✓ ба пуррагӣ қорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ омода намудан гузаронидани расмиёти гумрукӣ;

✓ истифода намудани воситаҳои ҳозиразамони техникаи ташкили назорати гумрукӣ ва беҳтарсозии пояи моддию техникаи озмоишгоҳҳои гумрукӣ;

✓ ташкил намудани филиали лабораторияи марказии гумрукӣ дар ш.Хоруғ, ш.Панҷакент ва Панҷи поён;

✓ дастрас намудани лабораторияҳои мобилии гузаронидани экспертизаи гумрукӣ ва ғайра.

2. Дар самти ташаккул ва рушди хизматрасонии гумрукию терминалӣ: дар асоси самаранок истифода бурдани низомҳои логистикӣ ва иттилоотӣ; таҳким ва рушди системаи иттилоотии автоматонидашудаи ягона (СИАЯ); ташаккули системаи «Равзанаи ягона» ва ғайра.

3. Дар самти созон додан ва қорӣ намудани гумруки рақамӣ.

Тавре ки таҳлил нишон медиҳад, дар маҷмӯъ, мушкилоти таҳияи назария ва амалияи маъмурияти гумрукӣ дар заминаи ташаккули иқтисоди рақамӣ мураккаб буда, ҳамаи сатҳҳои хоси назарияҳои махсусро фаро мегиранд. Инҳо проблемаҳои дорои хусусияти концептуалӣ, мушкилоти дарёфти моделҳо ва усулҳои мувофиқ, эҷод ва навсозии технологияҳо ва системаҳои идоракунии мебошанд. Ба андешаи мо, дар байни масоили мубраме, ки тавачҷӯҳи аввалиндарачаро барои амалисозии трансформатсияи мувофиқи институти маъмурияти гумрук дар раванди қорӣ намудани гумруки рақамӣ талаб мекунанд, инҳоянд:

✓ ташаккул ва таҳияи як идеяи асосии институти кибернетикӣ маъмурияти гумрук, ки моҳияти интеллектуалии гибридии равандҳо ва технологияҳои гумрукиро инъикос мекунад ва татбиқи онҳо;

✓ таҳияи асосҳои назарияи маъмурӣ ва идоракунии гумрукӣ дар асоси дониш - назарияи менеҷменти гумрукии рақамӣ ё назарияи маърифатӣ;

✓ таҳияи технологияҳои инноватсионӣ барои идоракунии электронӣ ва назорат (идоракунии электронӣ ва назорати электронӣ), бо дарназардошти талаботи протоколҳои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо ва стандартҳои қорҷӯбаи амният ва соддагардонии тичорати байналмилалӣ;

✓ таҳияи маҷмӯи вазифаҳо барои идоракунии дар асоси дониш, эҷоди платформаи ягонаи иттилоотӣ, усулҳои таҳлил ва оморасозии муҳити истифодаи технологияҳо ва воситаҳои перспективии технологияи иттилоотӣ дар заминаи ягонаи методологӣ;

✓ таъсиси системаи мувофиқашуда ва мутавозини ҳадафҳо, нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои баҳодиҳии фаъолияти мақомоти гумрук ва сифати хизматрасониҳо дар муҳити технологияҳои гумрукии бо истифодаи ИТ;

✓ таҳияи заминаи методӣ ва базаи барномавию техникии бехатарии система, муҳити иттилоотӣ, воситаҳои барномавию техникии маъмурият ва идоракунии гумруки рақамӣ;

✓ ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ, зерсохторӣ, ташкилӣ, кадрӣ ва омӯзиши онҳо бо технологияи рақамӣ ва ғайра.

Ба ақидаи мо амали намудани ин самтҳо имконият медиҳад, ки хизматрасонии гумрукӣ дар асоси истифодаи самараноки низомҳои гумрукӣ ва интихоби дурусти онҳо дар мамлакат беҳтар гардида, рушди устувори инноватсионии иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин карда шуда, ҳамгирии байналмилалӣ дар сатҳи нав нисбатан хубтар ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ

1. Азими А. Внешнеэкономическая деятельность как основа развития сферы таможенных услуг в Республике Таджикистан//Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права, №2, 2019.- с. 181.
2. Алиев М. Б. Организационно-экономические аспекты улучшения таможенного сервиса в Республике Таджикистан: дисс. канд. экон. наук: 08.00.05/ Алиев Махмаджон Бахронович.-Душанбе, 2016.-175с.
3. Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон . –Душанбе,2015.-232с.

УДК 334.7

Дустова Н.О.

ХУСУСИЯТҲОИ БИЗНЕСИ ХУРД - ФРАНЧАЙЗИНГ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Барои боз ҳам раванқ ёфтани бизнеси хурд-франчайзинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусан рушд ва нумӯи иқтисодиёти минтақаи дурдаст, фаъолияти босамари корхонаҳои истеҳсоли, ва ба ҷойи қори доимӣ таъмин намудани аҳоли ва баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ, инчунин ҷорӣ намудани низоми франчайзинг ниҳоят зарур ва таҳқиқи масоили марбут ба он мубрам ва саривақтӣ мебошад. Аз ҳамин хотир дар мақолаи мазкур роҳҳои оқилона ва пурсамар истифода намудани низоми франчайзинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон махсусан ноҳияҳои тобеи марказ ва ташаккул ёфтани бизнеси хурд ин минтақаҳо масъалагузорӣ карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: франчайзинг, бизнеси хурд, ноҳияҳои тобеи марказ, тамғаи молӣ, муносибатҳои тиҷоратӣ, хизматрасонӣ, фаъолияти соҳибкорӣ.

Дустова Н.О.

ОСОБЕННОСТИ МАЛОГО БИЗНЕСА – ФРАНЧАЙЗИНГА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Для дальнейшего развития малого франчайзингового бизнеса в Республике Таджикистан, особенно развития и роста экономики отдаленных районов, эффективной работы производственных предприятий, обеспечения населения постоянными рабочими местами и повышения уровня услуг, внедрение системы франчайзинга. В данной статье

рассматриваются пути рационального и эффективного использования системы франчайзинга в Республике Таджикистан, особенно в районах центрального подчинения и формирования малого бизнеса в этих регионах.

Ключевые слова: франчайзинг, малый бизнес, РРП, товарный знак, деловые отношения, услуги, предпринимательство.

Dustova N.O

FEATURES OF SMALL BUSINESS - FRANCHISING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

For the further development of small franchising business in the Republic of Tajikistan, especially the development and growth of the economy of remote areas, the effective operation of manufacturing enterprises, and the provision of the population with permanent jobs and raising the level of services, the introduction of franchising system. This article discusses the ways of rational and effective use of the franchising system in the Republic of Tajikistan, especially in the districts of central subordination and the formation of small businesses in these regions.

Key words: franchising, small business, RRS, trademark, business relations, services, entrepreneurship.

Таърихан бизнеси хурд дар мамлакатҳои муттараққии Ғарб бо суръат, рушд ва инкишоф ёфта, маъмулан дар низоми франчайзинг (franchise-имтиёзнok) истифода карда мешавад, ки сарчашмаи ин вожа англо-франсавӣ мебошад. Дар иқтисодиёти муосири давлатҳои тараққикарда бизнеси хурд ҳамчун бахши бузурғтарини иқтисод мавқеи муайяноро ишғол менамояд. Масалан, танҳо дар ИМА зиёда аз 15 млн. корхонаҳо вучуд доранд, ки ба бизнеси хурд машғул гардида, барои пешрафт ва рушди иқтисодиёти ин кишварҳо нақши муҳимро мегузоранд. Бизнеси хурд шакли фаъолияти бизнесе мебошад, ки дар асоси ба ҳам муттаҳид кардани сармояи 2-4 ва ё зиёда аз он нафароне, ки бо риояи ҳатмии принципҳои ҳамкорию шарикӣ ташкил карда мешавад [3] Онҳо дар шакли меҳмонхонаҳо, нуқтаҳои хӯроки умӯмӣ, мағозаҳои хурд, корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ, хадамот, фирмаҳо, фаъолияти касбии омӯзгорон, табибон, ҳуқуқшиносон ва ғайраҳо ташкил карда мешаванд.

Ташаққули соҳибкории хурд минбаъд давра ба давра дар дигар давлатҳо, инчунин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ҳоли рушд мебошад.

Ба субъекти соҳибкории хурд, соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие, дохил мешаванд, ки даромади умумии онҳо дар як сол то 1 000 000 (як миллион) сомонино ташкил медиҳад. Ба субъекти соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие, ки фаъолияти зеринро иҷро менамоянд, дохил намешаванд:

- ❖ истеҳсоли маҳсулоти зераксизӣ;
- ❖ таҳвили алюминии аввалия;
- ❖ фаъолияти бонкӣ ва суғуртавӣ;
- ❖ фаъолияти ба идораи фондҳои сармоягузорӣ вобаста;
- ❖ фаъолияти касбӣ дар бозори коғазҳои қиматнок [2].

Ҷи тавре, ки аз маълумотҳои ба дастоварда ба мо айён гашт, тибқи қонуни муқарраршуда барои ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шудан пеш аз ҳама соҳибкорро лозим меояд то дорои миқдори муайяни сармояи ибтидоӣ бошад.

Ба ақидаи мо агар соҳибкор барои ташкили бизнеси хурд миқдори зарурии сармояи ибтидоӣ ё имкониятҳои молиявӣ надошта бошад, дар он ҳолат метавонад фаъолияти соҳибкории худро дар низоми франчайзинг амалӣ намояд.

Мувофиқи ақидаи олимон, франчайзинг-ин низоми фаъолияти соҳибкорист, ки муносибатҳои тарафайни корхонаҳои маъруфу мустақил ва шахсони воқеиро дар бар

мегирад. Фирма ё корхонае, ки бо бренд ё тамғаи молии худ дар олами тичорат нуфузи ҷаҳонӣ ё минтақавии худро ба даст овардааст, ҳамчун «франчайзер» баромад намуда, ҷониби дигар «франшиза»- яъне корхона ё фирмае, ки барои истифодаи нишонаи хизматрасонӣ, реклама, тамғаи молӣ, эътибори корӣ ва нуфузи ҳамин корхона, (франчайзер) бар ивази маблағи муайян иҷозати расмӣ мегирад, фаҳмида мешавад.

Барои ба даст овардани ҳуқуқ аз номи «франчайзер»- яъне корхонае, ки бонуфузу соҳибмақом аст ва аллакай мавқеи худро дар бозор ба даст овардааст, ва «франшиза»-ширкати навтаъсис шартномаи корӣ баста мешавад. «Франшиза» дар навбати худ ўҳдадор аст, ки тибқи талаботҳое, ки дар шартнома ба имзо расонидааст, фаъолият намояд. Яке аз бандҳои асосии ўҳдадорӣ риояи стандартҳо ва нигоҳ доштани сифати истеҳсоли моли аслии мебошад. Дар навбати худ «франшиза» тамоми саъю кўшиш ва қобилияти худро ба он сафарбар менамояд то молу маҳсулоти пешниҳодшуда ба сифати аслии мол баробар бошад ва дар баробари ин аз тарафи «франшиза» маблағи муайян барои истифодабарии франшизӣ пардохта мешавад, ки ин Роялти мебошад. Дар сурати аз ҷониби «франшиза» риоя нагардидани яке аз бандҳои шартнома ў аз ҳуқуқи ҳамкорию шарикӣ маҳрум мегардад. Маъмулан ин шакл дар бизнеси меҳмонхонаҳо, нуктаҳои хуроки умӯмӣ, ташхисгоҳҳои наклиётӣ ва хизматрасонии онҳо, инчунин дар хизматрасонии тарабхонаҳо васеъ паҳн гардидааст. Франчайзинг дар шароити муосир барои соҳибкор як қатор бартариятҳои муайян дорад:

- имконияти соҳибкори мустақил шудан;
- ҳуқуқ барои пешбурди бизнеси худ зери нишонаи эътирофгардидаи мол;
- истифодаи шаклҳои аллакай санҷидашудаи соҳибкорӣ [1].

Чуноне, ки мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, тичорати хурд дар низоми франчайзинг нисбатан бештар рушд намуда, вобаста ба маҳорату малака ва қобилияти кордонии соҳибкор зудтар ба мувафаксиятҳо ноил мегардад.

Мисоли мушаххаси фаъолияти низоми франчайзинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин фаъолияти меҳмонхонаҳои боҳашамату замонавӣ дар шаҳри Душанбе ба монанди: «Hilton», «Serena» ва «Hayat» мебошад, ки фаъолияти худро пурсамар ба роҳ монда тӯли ин солҳо тавонистанд дар шароити ғарбӣ иқтисодии бозори муосир, рақобатпазир бошанд. Тибқи мушоҳидаҳои мо дар меҳмонхонаҳои мазкур шароити зарурии будубош барои меҳмонони дохилӣ ва хориҷӣ ба стандартҳои байналмиллалӣ ҷавбогӯ буда сатҳи сифати хизматрасонӣ низ хело хуб ба роҳ монда шудааст, ки ин албатта барои муътадили вазъи иқтисодии кишвар ва таъмини ҷойҳои кории ҳамаҷониба мусоидат менамояд.

Франчайзинг метавонад бо шаклу намудҳои гуногуни фаъолият намояд: молӣ, истеҳсоли ва тичорати хизматрасонӣ. Айни ҳол дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистони имрӯза франчайзинги тичорати хизматрасонӣ хело вусъат ёфта маҳсусан дар шаҳру ноҳияҳои тобеи марказ ба монанди ноҳияҳои Рудакӣ, Варзоб, Ваҳдат, Файзобод, Ҳисор, Турсунзода ва ғ фаъолияти гуногунҷабҳаи худро пурра ба роҳ монда истодааст. Ин намуди франчайзинг робитаи мутақобилаи фурӯшанда ва харидорро дар бар мегирад. Яъне муносибатҳои тичорати хизматрасонӣ метавонад ба фурӯши молу маҳсулот тақдирӣ бахшад, ин гуна амалиётҳо маҳсусан дар минтақаҳои ба назар мерасанд, ки аз марказ ва ё фирма (корхона)-и асосӣ дуртар ҷойгиранд. Барои аҳолие, ки дар минтақаҳои дурдаст ҳаёт ба сар мебаранд ин гуна фаъолият басо қулай ва муфид мебошад. Ин гуна хизматрасониҳо аз ҷониби агенҳои тичоратӣ ё (дисрибутер)-молтаъминкунандагон ба ҷашм мерасад, ки ин ғайри тарафайнро дар бар мегирад. Дар ин ҳолат харидор барои ба даст овардани молу маҳсулоти зарурӣ, пеш аз ҳама аз хароҷоти роҳ, боркашонӣ ва дигар хуччатгузориҳои дастраснамоии мол озод гардида бо нархи дастрас ва сарфаи вақт метавонад ба тичорати худ машғул шавад.

Ба ғайр аз ин аз ҷониби фирмаҳо мотиватсия(ҳавасмандгардонӣ)ба роҳ монда шудааст, ки барои раванг ёфтани муносибатҳои тичоратии мутақобила нақши муҳим дорад. Мотиватсия(ҳавасмандгардонӣ) аз ҷониби фирмаҳо бо тариқи зайл: Барои

мизоҷони доимӣ ва боварибахш- пешниҳоди мол ба тариқи насия ва инчунин пешниҳоди тӯҳфаҳои молӣ.

Тибқи мушоҳидаҳои, ки мо дар як чанд фурӯшгоҳҳои минтақавӣ ва ноҳияҳои тобеи марказ хусусан ноҳияҳои Варзоб, Ҳисор, Ваҳдат ва Файзобод гузаронидем ин гуна муносибатҳои тиҷоратӣ дар ҳоли ҳозир дар ҳолати рушд аст. Истифодабарандагони ин гуна хизматрасониҳо аз ин намуди фаъолият комилан қаноатманд буда ҳамкориҳои мутақобилаи минбаъдаро тақвият мебахшанд ва дар оянда меҳоянд робитаи мустақими худро бо ин намуди фаъолият таҳким бахшанд.

Перомуни ин масъала аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор барномаҳои минтақавию давлатии дастгирӣ ва рушди соҳибқорӣ хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста амалӣ мегардад. Дар ин замина дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешбурди фаъолияти соҳибқорӣ фазои озоди сармоягузорӣ ва соҳибқорӣ муҳайё гардида, аз тарафи давлат пайваста дастгирӣ ва имтиёзҳо барои рушди ин омилҳои муҳим, хусусан соҳибқорӣ хурд шароитҳои мусоид фароҳам мебошанд.

Ҳамчунин Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир вобаста ба тақвияту дастгирии соҳибқорӣ, махсусан бизнеси хурд ва миёна ҳамчун фишанги асосии ба шуғл таъминнамоии шаҳрвандон, ба ҳадди ақал расонидани муҳоҷирати меҳнатӣ ва коҳиш додани сатҳи камбизоатии аҳолии кишвар, чораҳои зарурӣ андешида истодааст.

Ҳамин тавр таҳлили хусусияти бизнеси хурд-франчайзинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки он назар ба дигар шаклу намудҳои муносири бизнес, аҳамияту афзалияти бештар дошта, барои рушду нумӯи минбаъдаи он баргараф сохтани камбудҳои ҷойдошта ва истифодаи таҷрибаи пешқадами ҳамқорӣ байни давлат бо бахшҳои коллективӣ хусусӣ, мувофиқи мақсад мебошад.

Илова бар ин тибқи талаботи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз рӯи рейтинги «Пешбурди бизнес» бояд Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойи 60-ум ро ишғол намояд.

Бо боварии комил қайд намудан лозим аст, ки дар ин раванд нақши ҳамқорӣ давлат бо бахшҳои кооперативӣ ва хусусӣ хеле намоён мебошад.

АДАБИЁТ

1. Бозоров Ш.Ш. Асосҳои соҳибқорӣ. Китоби дарсӣ барои макотиби олии. - Душанбе «Эр-граф», 2018. -428с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқорӣ” аз 30.05.2017. №1436. аз 02.01.2020.с., №1684
3. Эргашев А., Мухадбердиев Ҳ.М. Курси назарияи иқтисодӣ. Китоби дарсӣ. - Душанбе: 2003-510 саҳ.

УДК 334.021

Зокиров М. А.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ БИЗНЕС-СОХТОР ДАР ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ

Дар мақолаи мазкур бизнес-сохторҳои истеҳсоли дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар ва минтақаҳои он нақши муҳим доранд. Зеро онҳо офарандагони асосии арзиши иловагии иқтисодии миллии мебошанд. Дар соли 2018 сарвари давлат тезонидани саноатикунонии хоҷагии миллиро то соли 2030 ҳамчун вазифаи 4-уми стратегияи

Тоҷикистон дар қарни XXI эълон намудааст. Дар заминаи ташаккулёбии иқтисодиёти саноатӣ, ки дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 инъикос ёфтааст, бизнес-сохторҳо ҳамчун самтҳои асосии фаъолияти хоҷагидорӣ мавқеи муҳим доранд. Бизнес-сохторҳо омили афзалияткунандаи рушд на танҳо дар доираи тамоми маҷмуи хоҷагии халқӣ, балки дар минтақаҳои алоҳида низ шуда истодаанд. Зеро инкишофи бизнес-сохторҳо муваффақиятро дар таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти минтақавӣ ва рушди бахшҳои баландтехнологии иқтисодиёт муқаррар мекунад.

Калидвожаҳо: бозор, сохтори соҳибкорӣ, рақобатпазирӣ, иқтисоди минтақавӣ, иқтисоди миллий, сохтори иқтисодӣ ва истеҳсоли.

Зокиров М. А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ БИЗНЕС-СТРУКТУРЫ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

В данной статье рассмотрены хозяйственно-производственные структуры играющие важную роль в социально-экономическом развитии страны и ее регионов. Потому что они являются основными создателями добавленной стоимости национальной экономики. В 2018 году глава государства объявил ускорение индустриализации национальной экономики до 2030 года 4-й стратегической задачей Таджикистана в XXI веке. В условиях формирования индустриальной экономики, что отражено в Национальной стратегии развития на период до 2030 года, бизнес-структура занимают важное место как основные направления экономической деятельности. Бизнес-структура становятся приоритетным фактором развития не только в рамках всей национальной экономики, но и в отдельных регионах. Ведь от развития бизнес-структуры зависит успех в обеспечении конкурентоспособности региональной экономики и развитии высокотехнологичных секторов экономики.

Ключевые слова: рынок, бизнес – структура, конкурентоспособность, региональная экономика, национальная экономика, хозяйственно-производственная структура.

Zokirov M. A.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF BUSINESS STRUCTURE DEVELOPMENT IN A MARKET ECONOMY

This article examines the economic and production structures that play an important role in the socio-economic development of the country and its regions. Because they are the main creators of the added value of the national economy. In 2018, the head of state announced the acceleration of the industrialization of the national economy until 2030 as the 4th strategic task of Tajikistan in the 21st century. In the context of the formation of an industrial economy, which is reflected in the National Development Strategy for the period up to 2030, the business structure occupies an important place as the main directions of economic activity. The business structure is becoming a priority development factor not only within the entire national economy, but also in individual regions. Indeed, success in ensuring the competitiveness of the regional economy and the development of high-tech sectors of the economy depends on the development of the business structure.

Key words: market, business structure, competitiveness, regional economy, national economy, economic and production structure.

Рушди шаклҳои бозории хоҷагидорӣ барпо намудани шаклҳои оптималии ҳамкорию мутақобилаи байни сохторҳои бахши хусусӣ ва ташкилотҳои мақомотҳои давлатиро дар назар дорад. Зеро иқтисоди бозориро бидуни мавҷудият ва амал кардани бахши хусусӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар ин замина, вазифаи аввалиндараҷа оптимизатсияи чунин ҳамкориҳои мутақобила дар сатҳи низомҳои алоҳидаи иқтисодӣ минтақавӣ мебошад, ки званои асосии фароҳам овардани шароит барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ мебошад.

Дар мавриди “соҳибкорӣ” бошад, айнан ҳамин маъноро дар бар мегирад, вале он танҳо ба фаъолияти ашхоси хусусӣ ва ташкилотҳо дахл дорад.

Аммо, дар баробари ин, аз хотир фаромӯш набояд кард, ки дар аксари адабиёти иқтисодӣ мафҳумҳои бизнес ва соҳибкорӣ чун тафсириҳои шабеҳе, ки маънои якхеларо доранд, баррасӣ мешаванд. Мафҳуми якум дар кишварҳои англисзабон, ва дувум, дар кишварҳои русзабон бештар истифода мешаванд ва ин мавқеъ дуруст аст, зеро ҳар ду мафҳум дорой чунин хосиятҳо мебошанд, ба монанди:

- Ба гирифтани фоида нигаронида;
- Таваккалӣ;
- Навоварӣ;
- Масъулият;
- Мустақилияти иқтисодӣ;
- Истифодаи оқилонаи захираҳо;
- Майлу рағбат ба истифода бурдани натиҷаҳои пешрафти техникӣ.

Ба ибораи дигар, ин хосиятҳо ҳам ба “бизнес-сохторҳо” ва ҳам ба “сохторҳои соҳибкорӣ” хосанд.

Бо вучуди ин, метавон гуфт, ки мафҳуми “бизнес-сохтор” нисбат ба мафҳуми “сохтори соҳибкорӣ” маъмултар аст, зеро мафҳуми бизнес мафҳуми соҳибкориро фаро мегирад ва, аз ин лиҳоз, ҳамаи сохторҳои соҳибкорӣ ҳамзамон бизнес-сохторҳо низ мебошанд.

Бизнес-сохторҳо имкон медиҳад, ки иқтисодии зеҳнии андӯхташуда ба моликияти самараноки ҷомеа ва шахсият табдил ёбад. Маълумот ва навовариҳои бизнес-сохторҳо метавон дар рушди иқтисод барои қонеъ гардонидани талаботи аҳолии минтақа истифода бурд. Қисми зиёди маҷмӯи маҳсулоти минтақавиро бизнес-сохторҳо ташкил медиҳанд.

Лозим ба таъкид аст, ки бизнес-сохторҳо - ин фаъолият ва муҳите мебошанд, ки дар он ташкилотҳои иқтисодӣ дар микросеҷаи ҷумҳурий ва минтақа қобили робита бо ташкилотҳои дигар марбут ба истифодаи нанотехнологияҳо ва ташкили истеҳсолотро доранд.

Ҳамин тариқ, бизнес-сохторҳо - ин фаъолияти иқтисодӣ, ҳамкорӣ, савдо, табодули афкор ё навоварӣ ё қонеъ гардонидани ниёзҳои онҳо мебошанд. Шартҳои асосии ҷойгиронӣ ва мавҷудияти бизнес-сохторҳо рушд ва паҳн кардани интернет-технологияҳо ва интиқоли навҳои мухталифи фаъолияти иҷтимоӣ иқтисодӣ ба муҳити электронии интернет ва ташкили ҳамкорию мутақобила дар амалияи минтақа мебошад.

Механизми фаъолияти бизнес-сохторҳо иерархияи амудиро дар иқтисодиёт инъикос мекунад.

Хусусиятҳои асосии мусбӣи бизнес-сохторҳо:

1. Коҳиш додани хароҷот аз ҳисоби кам кардани таъсири омилҳои маҳдудкунанда ва мавқеи ҷуғрофӣ тарафҳо дар фаъолияти иқтисодӣ.
2. Коҳиш додани хароҷот барои ташаккул додани механизми фаъолияти фазои иттилоотӣ корхона.
3. Баланд бардоштани самаранокии координатсия дар дохили муассисаи савдо ва эҷод кардани захираҳои гуногун.
4. Сода кардани сохтани шабакаҳои уфуқии институтсионалии бизнес-сохторҳо.

Истифодаи самараноки технологияҳои иттилоотӣ дар бизнес-сохторҳо самаранокии онҳоро зиёд мекунад, ки аз ҷиҳати оморӣ бо шакли анъанавии хоҷагидорӣ муқоисанашаванда аст.

Бартариҳои асосии он аз “беҳгардонии истифодаи ҳамаи захираҳои ташкилот ва барои баланд бардоштани чандирнокӣ ва мутобиқшавии он ба мушкилаҳои дохилию берунӣ, баланд бардоштани сифати қарорҳои қабулшаванда ва, мутаносибан, баланд бардоштани рақобатпазирӣ” иборат мебошад [1].

Бизнес-сохторҳо дар хоҷагии иқтисодӣ “тарзи мавҷудияти бозор ва ҳамкориҳои мутақобилаи онҳо” мебошад ва сатҳҳои гуногун зухур меёбад [2].

Дар макросатҳи бизнес-сохторҳо (БС) ба ҳамгирии механизми мутамаркиз ва оғози бозор, дар микросатҳ ба таҳкими принципҳои банақшагирии ҳамкориҳои дохилию байналмилалӣ мусоидат менамоянд. Дар сатҳи байнифирмавӣ БС асоси таҷзияи (синтези) органикии принципҳои бозор ва банақшагириӣ мебошанд, ки чун “конвергенсия”-и нақша ва бозор ифода мешаванд. Агар нақша хусусияти фармонфармоию маъмурӣ, бозор бошад хусусияти худбахудрӯйдихандаро (спонтанӣ) гум кунад.

Қайд кардан лозим аст, ки гузариш ба иқтисоди бозорӣ моҳияти мафҳуми захираҳои иқтисодӣ, ё омилҳои дар раванди истеҳсолот истифодашавандаро васеъ кард. Дар баробари захираҳои иқтисодии классикӣ – замин, сармоя, меҳнат, дар шароити муосир омилҳои муҳими истеҳсолот қобилият ба соҳибкорӣ, яъне бизнес мебошад.

Ҷи таърихи ки дар боло зикр намудем, “бизнес-сохтор” ва “сохтори соҳибкорӣ” мафҳумҳои шабеҳанд. Дар асарҳои худ иқтисоддонҳои аввалия барои асоснок намудани фаъолияти шахсе, ки барои гирифтани фоида нигаронида шудааст, чун соҳибкорӣ баррасӣ мекарданд.

Дар шароити муосир фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳаёти ҷомеа мавқеи махсусро ишғол менамояд, аммо дар муайян кардани мазмуни дақиқи он як қатор душворӣҳо вучуддоранд, зеро он бо фаъолияти иқтисодӣ, молиявӣ ва дигар соҳаҳои низоми иқтисоди хоҷагидорӣ зич алоқаманд аст.

Аксари муҳаққиқон иқтисоддонии фаронсавӣ Р.Кантильонро аввалин назарияшиноси бизнес медонанд, ки ба илми иқтисодӣ истилоҳи “соҳибкорӣ”-ро ворид кардааст. Кантильон соҳибкорро чун ашхосе муайян намуд, ки қадоме воситаҳои истеҳсолотро бо нархи муайян меҳарад, то ки маҳсулоти муайян истеҳсол кунад ва онро бо мақсади гирифтани фоида фурӯшад. Соҳибкор ӯҳдадорӣҳои хароҷотро ба дӯш мегирад, аксар вақт намедонад, ки фурӯшро бо қадом нарх анҷом додан мумкин аст. Кантильон ба соҳибкор на танҳо тоҷирон ва қосибон, балки деҳқононро низ (нархи маҳсулоти онҳо пешакӣ маълум нест, зеро аз ҳосил вобаста аст), ҳамчунин ғоратгарон, фақирон ва шахсони дигаре, ки даромади номаълумдоранд, маҳсуб медонад. Шахсоне, ки маоши муайян мегиранд (генерал, хизматгор ё дарбор)[3] соҳибкор нестанд. Инчунин Кантильон чунин меҳисобад, ки соҳибкор ҳамеша дар шароити номуайянии амал мекунад, аз бизнес таваккал мекунад.

Намояндаи намоёни мактаби классикии англис А.Смит чунин мешуморид, ки ҳар як шахсият манфиатҳои худро нисбат ба дигарон хубтар медонад ва бояд ба онҳо пайравӣ намояд. Қонунҳои бозор барои А.Смит чун тасдиқи муҳимияти ин ақидаҳои либералӣ хизмат намуданд, ки дар он таъкид кардааст: “На аз хайрҳои қасоб, пивопаз (истеҳсолкунандаи оби ҷав) ва нонпаз мо ҳуроки нисфирузӣ интизорем, балки аз ҷониби онҳо риоя намудани манфиатҳои худ” мебошад[4]. А.Смит ин ақидаро ҷамъбаст намуда, қайд кардааст, ки шахсе, ки манфиатҳои худро пайгириӣ мекунад, “аксар вақт ба манфиатҳои ҷамъият хизмат мекунад, нисбат ба оне, ки ӯ бошуурона барои хизмати онҳо кӯшиш мекунад”. Ин маъно образи машҳури “дасти ноаён”-е мебошад, ки фардро “ба мақсаде, ки ӯ дар қалби худ надошт” равона мекунад.

Ҷ.Кларк дар асари худ “Тақсимои сарват” таъкид мекунад, ки дар истеҳсолот ғайр аз омилҳои асосии он - сармоя, воситаҳои истеҳсолот ва нерӯи қорӣ, омилҳои чорум -

фаъолияти соҳибкор низ иштирок мекунад. Ҳар як омили истеҳсолот бо ҳиссаи муайяни даромади истеҳсолот ситонида мешавад. “Рақобати озод кӯшиш ба харч медиҳад, ки ба меҳнат он чизеро диҳад, ки бо меҳнат эҷод мешавад, ба сармоя - он чизеро, ки бо функцияи мутобиқшавӣ ба вучуд оварда мешавад”, - қайд мекунад Ҷ.Кларк. Ҳамин тарик, иқтисоддонон боз як вазифаи соҳибкор – координатори истеҳсолот, ки омилҳои истеҳсолотро мепайвандад, ҷудо мекунанд.

Мувофиқи андешаи яке аз олимони барҷастаи замони худ К.Маркс, соҳибкор, пеш аз ҳама, бо сармоя шабех аст, яъне соҳибкор – ин, пеш аз ҳама, соҳиби сармоя аст. “Ҳамчун барандаи бошуури ин ҳаракат, соҳиби пул капиталист (сармоягар) мешавад. Шахсияти ӯ, аниқтараш, кисааш - он нуқтаест, ки пул аз он интиқол мешавад ва ба он бармегардад. Мазмуни ҳолисонаи ин муомилот (афзоиши арзиш) - мақсади субъективии он мебошад ва, азбаски азхудкунии афзояндаи сарвати абстрактӣ ангезаи ягонаи пешбарандаи амалиёти он мебошад, аз ин лиҳоз вай чун капиталист, яъне чун сармояи барҷаставу комил, чун дорои иродаву тафаккур амал мекунад... . Капиталист (сармоядор, сарватдор) чамъкунандаи оқилонаи ганҷ аст”. Барои сармоядор якчанд маротиба гирифтани фоида хеле муҳим аст. “Баръакс, муомилоти пул чун сармоя ҳадафи асосӣ аст, зеро афзоиши арзиш танҳо дар доираи ҳамин ҳаракати мунтазам навшаванда ба амал меояд. Аз ин рӯ, ҳаракати сармоя худуд надорад”[5].

“Сармоядор (капиталист), - ба ақидаи К.Маркс, - сармояи шахсӣ мебошад”. К.Маркс фоидаи умумиро “ба фоизе, ки соҳиби сармоя мегирад –сармоядори пулӣ, қарздиҳанда (кредитор) ва даромад аз соҳибкорӣ, ки маҳсули он амалҳое, ки ӯ бо сармоя иҷро мекард, самарайи ҳаракат ва коркарди сармоя мебошад, тақсим мекунад, ки кадоме ба сармоядори фаъол кунун чун фаъолияти шахсии ӯ бархилофи ғайрифаволият, бидуни иштироки сармоядори пулӣ дар раванли истеҳсолот пешкаш мешавад”.

Идеологи асосии институтсионализми амрикоӣ Торстейн Веблен дар асари худ “Назарияи соҳибкории корӣ” таъкид намуд, ки шакли моддии тамаддуни муосир низоми саноатӣ буда, қувваи пешбарандае, ки ин низомро зинда мекунад, соҳибкорӣ мебошад. Веблен вижагии капиталистии истеҳсолотро қайд мекунад, ки зарурати ташкили баланди меҳнатро ба миён меорад, ва ишора мекунад, ки сармоядорон чунин ташкили баландро таъмин намекунанд, сабаби инро дар он мебинад, ки манфиатҳои бизнес бо манфиатҳои инкишофи истеҳсолот мувофиқ нестанд. Ӯ муқаррар намуд, ки ҳадаф ва ангезаи бевоситаи фаъолияти соҳибкор ба даст овардани фоида аст, на рушди истеҳсолот: “Мақсади бизнес - фоидаи пулӣ аст. Усули ӯ - хариду фурӯш аст. Ҳадаф – андӯхти сарват аст”[6].

Парадигмаи фаъолияти бизнес-сохторҳо дар иқтисодиёти минтақа бо шаклҳои мухталифи моликият ва хусусиятҳои гардиши захираҳои соҳибкорӣ алоқамандии зич дорад. Солҳои охир навоариҳои ба дониш асосёфта бештар ба манбаи фоида табдил ёфта истодаанд. Бинобар ин, дар бизнес-сохторҳо фаъолияти эҷодии мутахассисони дорои дониши мушаххас дар соҳаи рақобат ба воситаи асосии соҳибкорӣ табдил ёфтааст.

Далели эътирофшуда ин аст, ки дороиҳои ғайримоддӣ, яъне дониш ва иттилоот, нерӯ дар бизнес-сохтор мебошанд. Дониш, ки тадриҷан сарчашмаи рушд ва афзоиши бизнес-сохторҳо мегардад, ҳиссаи афзоюндаро дар арзиши аслии маҳсулот ва хизматрасониро ишғол мекунад.

Бизнес-сохторҳо дар вилояти Суғд ҳам дар соҳаҳои истеҳсоли ва ҳам дар соҳаҳои ғайриистеҳсоли фаъолият доранд. Дар зер номгуи намудҳои бизнес-сохторҳои оварда шудааст, ки тибқи санадҳои қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқӣ доранд. Албатта, ҳар як намуди он афзалиятҳо ва нуқсонҳои худро дорад. Мо муқоисаи онҳоро аз рӯи аломатҳои алоҳида мавриди баррасӣ қарор додем.

Дар Чумхурии Тоҷикистон якчанд шаклҳои ташкилию ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ мутобиқи қонунгузори амалкунандаи кишвар мавҷуд аст:

- фаъолияти соҳибкории инфиродӣ аз рӯи патент;
- фаъолияти соҳибкории инфиродӣ тибқи шаҳодатнома;

- шарикӣ;
- чамъияти дорои масъулияти маҳдуд;
- чамъияти саҳомӣ;
- кооперативи (таовуни) истехсолӣ.

Ҳар як иштирокдори шакли шарикӣ фаъолияти соҳибкорӣ бо тамоми молу мулкӣ худ ворид шуда, масъулияти пурра (шарикӣ умумӣ) ба дӯш дорад ё ба дигарон (шарикӣ аз рӯи боварии комил) бовар мекунад. Ҳар як шахс метавонад узви танҳо як ширкати шарикӣ бошад, зеро сухан дар бораи масъулияти пурраи (чун коида) тамоми молу мулкӣ меравад.

Чамъияти дорои масъулиятӣ маҳдуд қадами навбатии рушди фаъолияти соҳибкорӣ инфиродӣ мебошад, зеро табдили он вобаста ба зиёд шудани меъёри муқарраршудаи ҳаҷми гардиши солони пешбинӣ шудааст. Азбаски, таъсиси ҚДММ аз ҷониби як муассис - собиқ соҳибкори инфиродӣ иҷозат дода мешавад, пас масъулият низ мушаххас мешавад. Ва, дар сурати пайдо шудани иштирокдорони нав, пас масъулияти онҳо аз рӯи ҳиссаи онҳо дар сармояи оинномавӣ муайян карда мешавад.

Чамъияти саҳомӣ шакли пешрафтатарини фаъолияти соҳибкорӣ буда, ба муассисон (иштирокдорон) ваколатҳои васеъ фароҳам меорад, ки ин ҳам боиси ҳамин гуна масъулият мегардад. Аз рӯи баъзе намудҳои фаъолият вай шакли ҳатмии татбиқ (масалан, бонкӣ) мебошад.

Барои кооперативи (таовуни) истехсолӣ хусусияти хос муайян кардани ҳисса дар шакли саҳмпулӣ мебошад, ки на танҳо бо пул, балки дар ашёи мушаххас, объектҳои моликияти зеҳнӣ, маҳорати махсус ва ҳунармандӣ ва ғайра муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, ин шакл бештар дар он соҳаҳои иқтисодӣ истифода мешавад, ки на ҳама чиз бо пул арзиш дорад (санъат, ҳунармандӣ, кишоварзӣ ва ғайра).

Бизнес-сохторҳои муосирро метавон ҳамчун низомии кушода, бошиддат инкишофёбанда, истехсолию фурӯшӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ арзёбӣ кард, бинобар ин, натиҷаҳои бизнес-сохторҳо наметавонанд бо як нишондод тавсиф карда шаванд, балки истифодаи тамоми низомии индикаторҳо талаб карда мешавад. Зеро тавассути як нишондиҳанда чанбаҳои сершумори молиявӣ, иқтисодӣ ё иҷтимоӣ фаъолияти хоҷагидорӣ бизнес-сохторҳо инъикос кардан ғайриимкон аст. Дар ҳоле, ки равиши ҳамгирошуда пайдарпайии амалҳо дар заминаи фарогирии ҳамачонибаи ҳамаи нишондиҳандаҳои ба ҳам алоқаманд ва вобастаро пешбинӣ менамояд. Тавассути ин равиш мумкин аст, ки рақобатпазирӣ, қобилиятнокӣ ва пойдории бизнес-сохторҳо дар шароити пешгуинашавандаи иқтисодӣ бозорӣ муайян карда шаванд. Одатан дар амалияи иқтисодӣ ҳангоми таҳлили фаъолияти истехсолию хоҷагии корхонаҳо олимони се гурӯҳи нишондиҳандаҳо чун мекунанд, ки дар ҷадвали 1. оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои дар арзёбии фаъолияти бизнес-сохторҳо бо шаклҳои гуногуни моликият истифодашаванда

<p>Нишондиҳандаҳои, ки самараноки ташаккули сохторҳои тижоратро тавсиф мекунанд</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Меъёри даромад ҳамчун таносуби фоиди соф ба даромад ✓ Даромаднокии фурӯш, таносуби фоида аз фурӯш ба даромад ✓ Даромаднокии маҳсулоти фурӯхташуда, таносуби фоида аз фурӯш ба арзиши умумӣ ✓ ва ғайраҳо.
<p>Нишондиҳандаҳои, ки самараноки захираҳои истифодашавандаро тавсиф мекунанд</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Бозгашти дороиҳои ҷорӣ (фоиди соф ба маблағи миёнаи дороиҳои ҷорӣ). ✓ Даромаднокии сармоя (фоиди соф ба маблағи миёнаи сармояи саҳомӣ).

	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Бозгашти дороиҳо (фоидаи соф ба маблағи миёнаи дороиҳо) ✓ Бозгашти сармояи қарзӣ (фоидаи соф ба маблағи сармояи қарзӣ) ✓ ва ғайраҳо.
Нишондиҳандаҳо, ки устувории молиявиро тавсиф мекунад	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Коэффисиенти мустақилият ✓ Таносуби вобастагии молиявӣ ✓ Таносуби маблағҳои қарзӣ ва худӣ ✓ Коэффисиенти маневрпазирии сармояи кории худ ✓ Таносуби пардохтпазирӣ ✓ Таносуби сармояи муомилот бо манбаъҳои маблағгузориҳои худ

Бояд қайд кард, ки нишондиҳандаҳои номбаршуда асосан дар муқоиса бо дигар воҳидҳои шабеҳи бизнес-сохторҳо, инчунин дар динамик (пӯё) ё муқоиса бо арзишҳои стандартӣ омӯхта мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Комилов С.Дж. Роль инновационных технологий в процессе производства продукции / С.Дж.Комилов, Б.К.Шарипов, Т.С.Саидова // Таджикистан и современный мир. - Душанбе: 2020. - № 2 (70). - С. 196-206.
2. Раджабов Р.К., Роль частного сектора в производственной сфере и пути повышения конкурентоспособности национальной экономики / Р.К.Раджабов, М.М.Шарипов // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2016. - №2/8 (218). - С. 12. - С.11-17.
3. <https://privatfb.ru/ekonomika/rol-malogo-biznesa-v-sisteme-ekonomicheskix-otnoshenij-obshhestva.html> (Дата обращения: 28.09.2021).
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Т. 2, кн. 4. М., 1935. С. 91.
5. Маркс К. Капитал. Т. 1.: опубл.: Маркс К., Энгельс Ф. 2-е изд. Т. 23. М., Политиздат. 1960. – С. 544
6. Ризокулов Т.Р. Инвестиционная стратегия в активизации структурной перестройки национальной экономики Таджикистана. Современные проблемы науки и образования: / Т.Р.Ризокулов - М.: 2014. -№5.- С.37-42.

УДК 338.4

Иброхимзода И.Р., Иброхимов Д.Н.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛӢ-ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ РАВАНДҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

Дастрасӣ ёфтан ба ҳадафҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ гузариши давравии аз модели аграрӣ-индустиалиӣ ба модели индустриалиӣ-аграрии рушдро, бо дарназардошти истифодаи маҷмуии иқтисодии соҳаҳои саноат ва дар асоси васеъ ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, ки рақобатпазирӣ ва иқтисоди кишварро таъмин менамоянд, пешбинӣ менамояд. Бо ин мақсад, истифодаи дурусти сармояи инсонӣ ва табиӣ, инчунин таҳкими иқтисодии институтсионалии рушд дар самти баланд бардоштани самаранокӣ, диверсификация ва рақобатпазирӣ ва иқтисодиёти миллӣ, хусусияти

индустриаликунонии рушди ояндаро муайян намуда, гузаришро аз иқтисоди аграрӣ-индустриалӣ ба иқтисоди индустриалӣ-аграрӣ таъмин менамояд. Ҳамин тариқ дар мақола масъалаҳои назариявии механизми ташкилӣ-иқтисодии идоракунии равандҳои инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ дида баромада шудааст. Ин чунин аз нигоҳи мутахассисони соҳа маълум мешавад, ки комплекси агросаноатӣ бе навовари таъсири худро ба қисодиёти мамлакат расонида наметавонад. Дар баробари ин дар мақола пешниҳод карда мешавад механизми ташкилӣ-иқтисодии идоракунии равандҳои инвеститсионӣ ва унсурҳои механизми ташкилию иқтисодии фаъолгардонии равандҳои инноватсионӣ дар КАС. Дар қисми хулоса гуфта шудааст, ки бо қисмати ташкилии механизми баррасишаванда бояд хотиррасон кард, ки ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ бояд муносибатҳои хоси комплекси агросаноатӣ, шаклу усулҳои ҳамкориҳои мутақобила, мураккабӣ ва чун қойда, давомнокии раванди истеҳсолот, вазъи истеҳсолкунандагони ашёи хоми кишоварзӣ, сатҳи баланди зарурияти дастгирии давлатӣ, рушди сусти инфрасохтори истеҳсолию иҷтимоӣ, вобастагӣ аз омилҳои табиӣ ва иқлимӣ, ки хавфи нагирифта ё гум шудани маҳсулотро зиёд мекунад ва соҳаҳои комплекси агросаноатиро барои сармоягузoron камчалбкунанда мегардонад, ба назар гирифта шаванд.

Калидвожаҳо: механизм, фаъолияти инноватсионӣ, инноватсия, комплекси агросаноати, инвеститсия, истеҳсолию иҷтимоӣ, минтақа, концепсия.

Иброгимзода И.Р., Иброхимов Д.Н.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

Достижение стратегических целей развития национальной экономики предусматривает периодический переход от аграрно-промышленной модели к индустриально-аграрной модели развития с учетом комплексного использования потенциала отраслей и внедрения инновационных технологий на широком основании, обеспечивающую конкурентоспособность экономики страны. Для этого правильное использование человеческого и природного капитала, а также укрепление институционального потенциала развития в направлении повышения эффективности, диверсификации и конкурентоспособности национальной экономики определяют характер индустриализации будущего развития и обеспечить переход от аграрно-индустриальной экономики к индустриально-аграрной. Таким образом, в статье рассматриваются теоретические вопросы организационно-экономического механизма управления инновационными процессами в агропромышленном комплексе. С точки зрения специалистов ясно, что агропромышленный комплекс не может оказывать влияние на экономику страны без инноваций. При этом в статье представлен организационно-экономический механизм управления инвестиционными процессами и элементы организационно-экономического механизма активизации инновационных процессов в КАС. В части заключения сказано, что при организационной части рассматриваемого механизма следует помнить, что стимулирование инновационной деятельности должно учитывать специфику отношений агропромышленного комплекса, формы и методы взаимного кооперация, сложность и длительность производственного процесса, положение производителей сельскохозяйственного сырья, высокий уровень потребности в поддержке государства, медленное развитие производственной и социальной инфраструктуры, зависимость от природно-климатических факторов, что повышает риск отказа или потеря продукции и делает поля агропромышленного комплекса менее привлекательными для инвесторов.

Ключевые слова: механизм, инновационная деятельность, инновации, агропромышленный комплекс, инвестиции, общественное производство, регион, концепция.

Ibroimzoda I.R., Ibrohimov D.N.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM OF MANAGEMENT OF INNOVATIVE PROCESSES IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

Achieving the strategic goals of the development of the national economy envisages a periodic transition from an agrarian-industrial model to an industrial-agrarian model of development, taking into account the comprehensive use of the potential of industries and the introduction of innovative technologies on a broad basis that ensure the competitiveness of the country's economy. For this purpose, the proper use of human and natural capital, as well as the strengthening of the institutional capacity of development in the direction of increasing the efficiency, diversification and competitiveness of the national economy, determine the character of industrialization of the future development and ensure the transition from agrarian-industrial economy to industrial-agrarian economy. Thus, the theoretical issues of the organizational-economic mechanism of management of innovative processes in the agro-industrial complex are considered in the article. It is clear from the point of view of specialists that the agro-industrial complex cannot have an impact on the country's economy without innovation. At the same time, the article presents the organizational-economic mechanism of managing investment processes and the elements of the organizational-economic mechanism of activating innovative processes in KAS. In the part of the conclusion, it is said that with the organizational part of the considered mechanism, it should be remembered that the stimulation of innovative activity should take into account the specific relations of the agro-industrial complex, the forms and methods of mutual cooperation, the complexity and duration of the production process, the situation of producers of agricultural raw materials, the high level of the need for support state, slow development of production and social infrastructure, dependence on natural and climatic factors, which increases the risk of failure or loss of products and makes the fields of the agro-industrial complex less attractive for investors, should be taken into account.

Keywords: mechanism, innovative activity, innovation, agro-industrial complex, investment, social production, region, concept.

Дастрасӣ ёфтан ба ҳадафҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ гузариши давравии аз модели аграрӣ-индустриалӣ ба модели индустриалӣ-аграрии рушдро, бо дарназардошти истифодаи маҷмуи иқтисодии соҳаҳои саноат ва дар асоси васеъ ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, ки рақобатпазирии иқтисоди кишварро таъмин менамоянд, пешбинӣ менамояд. Бо ин мақсад, истифодаи дурусти сармояи инсонӣ ва табиӣ, инчунин таҳкими иқтисодии институтсионалии рушд дар самти баланд бардоштани самаранокӣ, диверсификатсия ва рақобатпазирии иқтисодӣ миллӣ, хусусияти индустриаликунонии рушди ояндаро муайян намуда, гузаришро аз иқтисоди аграрӣ-индустриалӣ ба иқтисоди индустриалӣ-аграрӣ таъмин менамояд.

Аммо дар як катор дигар соҳаҳои муҳимми иқтисодӣ вилоят самти маблағгузорӣ ба кадрҳои кофӣ нест. Дар байни онҳо хоҷагии кишлоқ, савдо ва хӯроқи умумӣ, хоҷагии коммуналӣ, илмӣ, нигоҳдории тандурустӣ [14].

Дар робита бо ин, зарурияти тезонидани рушди илмӣ-техникӣ дар комплекси агросаноатӣ пеш меояд, ки асоси онро равандҳои инноватсионӣ ва самаранок пеш бурдани истеҳсолоти агросаноатӣ ташкил медиҳанд, ки бо маҷмуи вазифаҳои иҷтимоӣ иқтисодии дар пеши ин соҳа истода, ки муҳимтарини онҳо афзоиши ММД ва таъмини амнияти

озукавории кишвар ба ҳисоб меравад, алоқамандии зич дорад. Дар сурати ҳалли бомуваффақияти ин вазифаҳо, ба ташаккули механизми аз ҷиҳати илман асосноки ташкилию иқтисодии фаъолияти тамоми соҳаи илмӣ-техникии комплекси агросаноатӣ ва рушди раванди инноватсионӣ дар соҳа хоҳад мусоидат кард.

Таҳияи ин механизм яке аз муҳимтарин вазифаҳои илми иқтисоди аграрӣ ба ҳисоб меравад, чунки вай воситаи наздикшавӣ ба ҳалли масъалаҳои рушди устувор ва дараҷаи баланди истеҳсолоти агросаноатӣ мебошад.

Чунин механизм талофи хароҷоти ҷомеаро барои фаъолияти иқтисодии илмию техникии соҳаи кишоварзӣ бояд таъмин намояд, ба талаботи баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти агросаноатӣ дар заминаи афзоиши таъсирпазирии субъектҳои хоҷагидорӣ комплекси агросаноатӣ ба навоариҳо ва таҳкими талабот ба маҳсулоти илмӣ-техникӣ, ҷавобгуй бошад.

Самти воқеии рушди пайдарҳами Тоҷикистон ин ворид намудани навоариҳо мебошад. Рушди илмию техникӣ, ки дар саросари ҷаҳон ҳамчун омили муҳимтарини рушди иқтисодӣ эътироф гардидааст, беш аз беш бо мафҳуми «раванди инноватсионӣ» алоқаманд мегардад. Ин раванди ягонае ба ҳисоб меравад, ки дар худ илм, техника ва соҳибкорию муттаҳид мекунад. Он аз бадаст овардани навоарӣ иборат буда, то ба пайдоиши ақида ва то ба татбиқи тичоратии он идома меёбад. Вазъи имрӯзаи технологияи иқтисодии Тоҷикистон имкони воридшавии васеъмӯҳи маҳсулоти онро ба бозорҳои ҷаҳонӣ надорад, агар он ба назар гирифта шавад, ки кишварҳои пешрафта ба эҷоди рақибони нав шитоб намекунанд.

Аз ин ру, дар асоси таҳлил ва мушаххасгардонии равандҳои табилии донишҳои илмӣ ба инноватсия, аз ҷониби мо роҳҳои асосии илмию муайян намудани моҳияти механизми ташкилию иқтисодии равандҳои инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ омӯхта ва ба низом дароварда шудаанд.

Ҳамин тавр, С.Д. Шеглюк амали механизми ташкилию иқтисодии равандҳои инноватсиониро ҳамчун маҷмӯи унсурҳои бо ҳам алоқаманди низоми инноватсионӣ медонад[13]. С. Мочерный бошад, қайд мекунад, ки ташаккули механизми хоҷагидорӣ ин низоми шаклҳо, усулҳо ва фишангҳои бунёдии истифодаи қонунҳои иқтисодӣ, ҳалли зиддиятҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ, татбиқи шаклҳои моликият, инчунин рушди ҳамҷонибишахс ва бо ҳам мувофиқ қунондани манфиатҳои вай бо манфиатҳои коллектив, синф ва ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи муаллифи мазкур, механизми хоҷагидорӣ дар натиҷаи таъсири мутақобилаи соҳаҳо ва тарафҳои алоҳидаи чунин унсурҳои низоми иқтисодӣ, ба монанди техникӣ-иқтисодӣ (тахассусқунонӣ, кооператсияқунонӣ, якҷояқунонии истеҳсолот ва ғ.), ташкилӣ-иқтисодӣ (идорақунонии истеҳсолот, гузаронидани таҳқиқотҳои маркетингӣ, мубодилаи таҷриба ва ғ.), муносибатҳои истеҳсолӣ (муносибатҳои моликият ба воситаҳои истеҳсолот) ва қувваҳои истеҳсолқунонда (шакл ва усулҳои ташкили истеҳсолот, хусусиятҳои функционалии қувваи қорӣ, воситаҳои меҳнат ва ғ.) ташаккул меёбад[7].

Дар «Фарҳанги иқтисодии муосир» мафҳуми «механизми ташкилию иқтисодӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «Ин маҷмӯи сохторҳои ташкилӣ ва шаклу усулҳои мушаххаси идорақунонӣ, инчунин шаклҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки бо ёрии онҳо қонунҳои амалишавандаи иқтисодӣ дар шароити мушаххас ва раванди такрористеҳсолқунонӣ ба амал бароварда мешаванд»[8].

Бархе аз муаллифон мазмуни «механизми хоҷагидорӣ»-ро назар ба «механизми иқтисодии хоҷагидорӣ», ки қисми таркибии онро ташкил медиҳад, фарохтар мефаҳманд. Аз ҷумла, профессор О.И. Амоша унсури таркибии «механизми хоҷагидорӣ»-ро «механизми иқтисодӣ» мешуморад. Охири, ба ақидаи ӯ, дар худ восита ва фишангҳои иқтисодиро дарбар мегирад. Ба воситаҳои механизми иқтисодӣ, чи тавре маълум аст, нарх, музди қор, андоз, пардохти иҷора, тарофа ва дигар категорияҳои иқтисодӣ ва фишангҳои идорақунонии давлатӣ дохил мешаванд. Фишангҳои иқтисодӣ бошад, дарбар мегиранд:

банақшагирӣ, ҳавасмандгардонии иқтисодӣ, тақсимоти ғоида, истифодаи фондҳо, шароитҳои хоҷагидорӣ, нархҳо, меъёрҳои воситаҳои худии муомилот ва ғайра[1].

Ҳамин тавр, дар маҷмуъ мазмуни ин мафҳум тафсири ягона надорад, вале дар партави гуфтаҳои боло, бояд хусусиятҳои асосӣ ва маъноии онро қайд кард.

Аввалан, механизми ташкилӣ-иқтисодӣ чузъи низоми хоҷагидорӣ дар давраи мушахасси рушди иқтисоди миллии дилхоҳ кишвар ба ҳисоб меравад.

Дуввум, механизми ташкилӣ-иқтисодӣ маҷмуи ду чузъи гуногун, вале бо якдигар алоқаманд – чузъи ташкилӣ ва қисмати иқтисодиро ташкил медиҳад.

Бо ин сабаб, тафсири «механизми ташкилӣ-иқтисодии фаъолияти инноватсионӣ»-ро метавон ҳамчун маҷмуи бо ҳам алоқаманди муносибатҳои иқтисодӣ, қойдаҳо, усулҳо ва шаклҳои таҳия, татбиқи саноатӣ ва тичоратикунонии навоариҳо ифода кард[4].

Мо ба ақидаи он олимоне тарафдорем, ки чунин ҳисоб доранд, ки механизми ташкилӣ-иқтисодиро бояд ҳамчун низоми динамикӣ ва кушода, бо назардошти маҷмуи омилҳои дохила ва беруна дарк кард, чунки фаъолияти инноватсионӣ бо таъсир ва омилҳои гуногун метавонад боздошт ё маҳдуд карда шавад[2].

Пешбурди самараноки фаъолияти инноватсиониро танҳо ҳангоми ҳалли масъалаи таъмини ташкили рушди инноватсионӣ метавон анҷом дод. Асоси чунин таъминоти ташкилиро метавонад таълимоти платформаҳои муташакил ташкил диҳад, ки ақидаи худташкिल्кунии чузъҳои алоҳидаи корхонаҳои комплекси агросаноатиро татбиқ мекунад.

Ақидаҳои гуногуни олимони-иқтисодчиёнро ба таърифи мафҳуми категорияи «механизми ташкилию иқтисодии фаъолияти инноватсионӣ» омӯхта, метавон ба хулосае омад, ки механизми ташкилӣ-иқтисодии фаъолияти инноватсионӣ (навоарӣ) дар комплекси агросаноатӣ яке аз унсурҳои асосии механизми иқтисодии корхонаҳои агросаноатӣ мебошад, ки дарбар мегирад[4,5,10].

– идоракунии стратегии инноватсияҳо, ки ба таҳияи чорабиниҳо, барномаҳо, лоиҳаҳо барои ноил шудан ба мақсадҳои пешбинишуда, бо назардошти иқтисодии НИОКР, иқтисодии истеҳсолии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, омилҳои беруна ва дохилӣ, талаботи истеъмолкунандагон ба навоариҳо нигаронида шудааст;

- банақшагирии инноватсияҳо, аз ҷумла маҷмуи воситаҳо, қоидаҳо, иттилоот ва равандҳое, ки ба ноил шудан ба мақсади ниҳой нигаронида шудаанд;

- дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионии соҳибкорӣ;

- низоми маблағгузорию равандҳои инноватсионӣ, ки сарчашмаҳои гуногуни захираҳои молиявӣ, принципҳои сармоягузорию маблағҳои ҷамъшуда, механизми назорати истифодаи сармоягузорӣ, баргардониши онҳо ва арзёбии самаранокии лоиҳаҳои инноватсиониро дарбар мегирад;

- андозбандии ташкилотҳое, ки навоарӣ эҷод мекунанд ва азхуд мекунанд, суғуртаи хавфҳои инноватсионӣ;

- маркетинги инноватсионии стратегӣ ва тактикӣ, ки ба дастгирии рақобатпазирии корхона ва рушди бозорҳои нави фуруши маҳсулот нигаронида шудааст;

- нархгузорӣ ба маҳсулот ва хидматҳои инноватсионӣ.

Равишҳои гуногуни олимони-иқтисодчиёнро дар муайян намудани категорияи «механизми ташкилӣ-иқтисодии фаъолияти инноватсионӣ» таҳлили омузиш карда, аз ҷониби мо унсурҳои асосии ин механизм ба низом дароварда, муайян шудаанд.

Ба фикри мо, умуман аз ҷиҳати сохтор, механизми ташкилӣ-иқтисодии фаъолияти инноватсионии комплекси агросаноатиро метавон ҳамчун як қатор сатҳҳо нишон дод, ки дар якҷоягӣ низоми мураккаби алоқаҳои функционалии байни объектҳо, субъектҳо, воситаҳо, усулҳо ва дигар чузъҳои фаъолияти инноватсиониро ташкил медиҳанд ва метавонанд барои ноил шудан ба доираи васеи ҳадафҳои стратегии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ истифода шаванд.

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» ба фаъолияти инноватсионӣ дохил мешаванд:

- ба сохтори идоракунии давлатӣ қорӣ намудани ақидаҳои нав ва дастовардҳои илмӣ;

– иҷро ва нигоҳдории қорҳои таҳқиқотӣ-илмӣ, лоиҳақашӣ, ҷустуҷуй, таҷрибавию конструкторӣ ва технологие, ки барои ба даст овардани маҳсулоти нав ё мукамал, усули нав ё мукамали қор ва хизматрасонӣ, ҷараёни нав ё мукамали технологии дар муомилоти иқтисодӣ татбиқшаванда, нигаронида шудаанд;

-ташкили бозори фурӯши маҳсулоти (қор, хизматрасонӣ) инноватсионӣ;

- гузаронидани таҷдиди технологӣ ва тайёр намудани истеҳсолот;

- гузаронидани озмоиш бо мақсади сертификатсия ва стандартизатсияи равандҳои нави технологӣ, маҳсулот (қор, хизматрасонӣ);

- истеҳсоли маҳсулоти нав ё мукамал (қор, хизматрасонӣ) ё истифодаи технологияи нав ё мукамал дар давраи ибтидоӣ то расидани муҳлати меъёрии бозпардохти лоиҳаи инноватсионӣ;

- таъсис ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ;

- тарғиби натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ ва паҳн намудани навоариҳо;

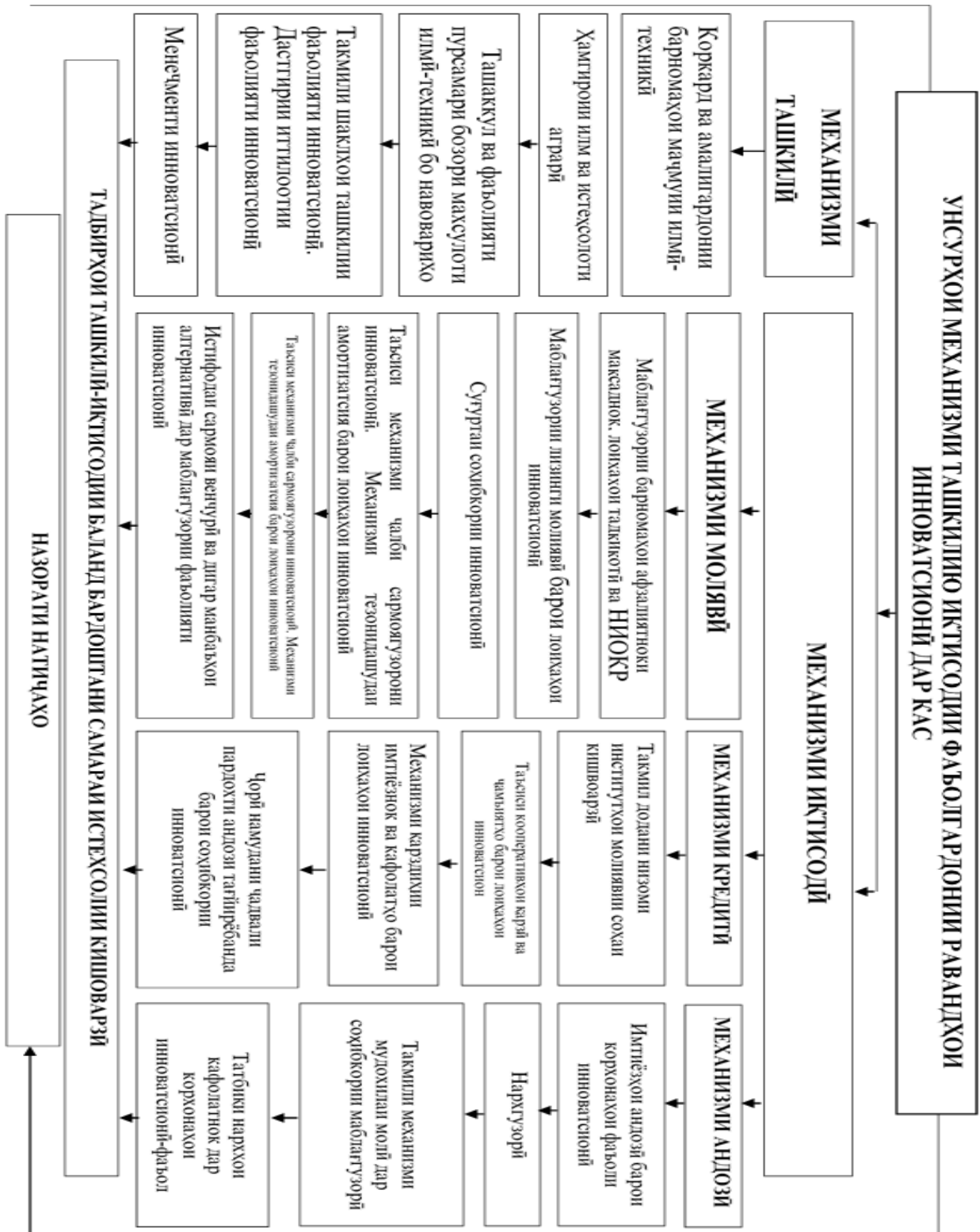
– ҳифз, додан ва ба даст овардани ҳуқуқ ба объектҳои моликияти зеҳнӣ (аз ҷумла маълумоти ифшонашудаи илмӣ, илмӣ-техникӣ ва технологӣ) бо мақсади азхудқунӣ ва татбиқи онҳо;

Ҳангоми таҳияи механизм, бо назардошти хусусиятҳои ҳоси равандҳои инноватсионии комплекси агросаноатӣ ва таъсири равандҳои инвеститсионӣ ба онҳо, ки талаботи махсусро (дар боло муайян карда шудаанд) барои таҳияи механизми ташкилӣ-иқтисодии идоракунии инноватсионӣ дар ин самт талаб мекунад (расми 1), ҷудокунии он инчунин муҳим аст.

Ҳамин тавр, дар робита бо қисмати ташкилии механизми баррасишаванда бояд хотиррасон кард, ки ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ бояд муносибатҳои ҳоси комплекси агросаноатӣ, шаклу усулҳои ҳамкориҳои мутақобила, мураккабӣ ва ҷун қойда, давомнокии раванди истеҳсолот, вазъи истеҳсолкунандагони ашъи хоми кишоварзӣ, сатҳи баланди зарурияти дастгирии давлатӣ, рушди сусти инфрасохтори истеҳсолию иҷтимоӣ, вобастагӣ аз омилҳои табиӣ ва иқлимӣ, ки хавфи нагирифта ё гум шудани маҳсулотро зиёд мекунад ва соҳаҳои комплекси агросаноатиро барои сармоягузoron камчалбкунанда мегардонад, ба назар гирифта шаванд.

Механизми иқтисодӣ дар доираи як самти муайян ба амал бароварда мешавад, ки бо ташаққули сиёсати инноватсионӣ дар кишоварзӣ таҷассум меёбад. Дар шароити муосир фаъолияти инноватсиониро дар бахши кишоварзӣ дар самтҳои афзалиятноки рушди ин раванд фаъол қардан зарур аст. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки ҳадафҳои стратегиро барои гузаштан ба рушди устувори истеҳсолоти кишоварзӣ таҳия кард.

Механизми молиявӣ як низоми таъминоти захиравӣ барои тамоми давраи инноватсионӣ ба ҳисоб меравад, ки марҳилаҳои қорқард, истеҳсоли саноатӣ ва татбиқи инноватсияҳоро дар асоси ҳам маблағгузории мустақим ва ҳам истифодаи усулҳои танзими ғайримустақим, дар бар мегирад.

Расми 1. Механизми ташкилӣ-иқтисодии идоракунии равандҳои инвеститсионӣ (аз чониби муаллифони таҳия шудааст)

Концепсияи механизми молиявӣ таъмини инноватсияҳо, аз як тараф, бояд ба якҷоякунонии маблағгузории мустақими бучетии барномаҳо ва лоиҳаҳои инноватсионӣ, бо дастгирии молиявӣ ташкилотҳои илмӣ алоҳида ва аз чониби дигар, бо сарчашмаҳои сершумори маблағгузорӣ асос ёбад, вақте ки дар баробари маблағгузориҳои бучетӣ барои

бо пул таъмин намудани инноватсияҳо, маблағҳои гуруҳҳои молиявӣ саноатӣ, бонкҳо, иттиҳодияҳо, ташкилотҳо ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ истифода мешаванд.

Ба сифати вазифаи асосии таҳияи механизми ташкилӣ-иқтисодӣ таъмини фаъолнокии навоварона (инноватсионӣ) дар тамоми соҳаҳои истеҳсолоти агросаноатӣ ва дар навбати аввал, истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ, баромад мекунад.

Дар мавриди навовариҳо бошад, ба ақидаи М.И.Крупка: «...инноватсия – ин навовариест, ки истифодаи он боиси тағйироти сифатӣ дар истеҳсолот бо мақсади ба даст овардани фоидаи (натичаи) иҷтимоию иқтисодӣ мегардад»[6].

Шербан М. ва Козубенко Л.Д. навовариҳо: «... истифодаи фоидаҳои инноватсияҳо дар шакли технологияҳои нав, намудҳои маҳсулот ва хизматрасонӣ, қарорҳои ташкилӣ-техникӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии дорои хусусияти истеҳсолӣ, молиявӣ, тиҷоратӣ ё дигар» меноманд[12].

Ба ақидаи олимони ватанӣ Комилов С. Ва Файзуллоев М.Қ., инноватсияҳо - ин раванди ташкил, таҳия ва тақсироти молҳо, хизматрасониҳо, технологияҳо, ашёи хом ва маҳсулот, инчунин усулҳои пешрафтаи ташкил ва идоракунии истеҳсолот ба ҳисоб меравад[11].

Тавре ки Сафаров Қ.А. ва Саидов Н.Ш. қайд мекунад, навовариҳо- ин тарзи ҳаёти зеҳнии инсон, навовариҳои илмию техникӣ ба ҳисоб меравад, ки ба маънавикунонии қувваи қорӣ, баланд бардоштани сатҳи истеҳсоли илмию маҳсулот, афзоиши барқарорӣ иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа бо роҳи гузаштан бо як қадам ба зинаи дигар, мусоидат мекунад[9].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» мафҳуми инноватсияро ҳамчун «...навоварӣ дар соҳаи техника, технология, қор, хизматрасонӣ ё идоракунӣ, ки ба истифодаи дастовардҳои илм ва технологияи пешрафта асос ёфта, самараи баланди истеҳсолӣ ва ҷамъиятӣ дорад» шарҳ медиҳад[3].

Ба ақидаи Н.Чухрай ва Р.Патори: «...инноватсия - ин истифодаи ғояҳои нав барои корхона, тавассути қорӣ намудани онҳо ба маҳсулот, равандҳо, хизматрасониҳо ва/ё низомҳои идоракунӣ мебошад, ки бо онҳо корхона амал мекунад». Худи мафҳуми «инноватсия»-ро олимони дунавъа баррасӣ мекунад. Аз як тараф, ҷанбаи мувозинатиро пайгирӣ намуда - «...ҳамчун таърифи худӣ маҳсулот, раванд ё низом» ва аз тарафи дигар, ҷанбаи динамикиро – яъне: «...фаъолият оид ба таҳқиқ, тарҳрезӣ, таҳия, ташкили истеҳсолот ва тиҷоратикунонии маҳсулот, раванд ё низомӣ нав»[15].

АДАБИЁТ

1. Амоша А. И. Организационно-экономический механизм активизации инновационной деятельности в Украине [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/3103/st_31_2.pdf?sequence=1.
2. Верминский А. Н. Проблемы и перспективы инвестиционно-инновационного развития Украины / А. Н. Верминский, П. А. Гориславец // Менеджмент и предпринимательство в Украине: этапы становления и проблемы развития: [сборник научных трудов] / отв. ред. А. Е. Кузьмин. - Львов: Издательство Львовской политехники, 2010. - 416 с.
3. Закон республики Таджикистан об инновационной деятельности // (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2012 г., №4, ст. 272).
4. Корсикова Н.М. Организационно-экономический механизм управления инновационным развитием предприятия в современных условиях // Экономика пищевой промышленности, № 3, 2009 г.- 8-11 с.
5. Крисального А.В. Организационно-экономические особенности инновационной деятельности / А.В. Крисального // Экономика АПК. - 2005. - № 8. - С. 10-12.

6. Крупко М. И. Финансово-кредитный механизм инновационного развития экономики Украины. Львов: Изд. центр ЛНУ имени Ивана Франко, 2001. 608 с.
7. Мочерный С.В., Некрасов В.Н., Овчинников В.Н., Секретарюк В.В. Экономическая теория [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://library.tuit.uz/skanir_knigi/book/econ_teoriya/econ_teoriya.htm.
8. Рейзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. -6-е изд. -М.: ИНФРА-М, 2017-512с.
9. Сафаров К.А. Инновационная деятельность в предпринимательстве и конкурентоспособность промышленных предприятий в условиях рыночных отношений/ К.А. Сафаров, Н.Ш., Саидов// Кишоварз, ТАУ им. Ш.Шотемур. Душанбе. -2019. №3 (83). С.181-183.
10. Тульчинская С.А. Функционирование организационно-экономического механизма инновационного процесса // Стратегические приоритеты, №1 (6), 2008 г.- 89-95 с.
11. Файзуллоев М.К. Инновационное развитие как ключевой фактор экономического роста/Вестник ТНУ. –Душанбе: Сино, 2012. -№2/9. -С.268-269.
12. Щербань М., Козубенко Л. Д. Товарная инновационная политика: учеб.пособие. Киев: Изд-во "Кондор", 2006. 400 с.
13. Щеглюк С. Д. Механизмы стимулирования инновационной деятельности и концентрации ресурсов экономики региона / С. Д. Щеглюк // Вестник Хмельницкого национального университета: Экономические науки. - 2009. - №5. - Т. 1. - С. 87-93.
14. Шарипов У.А., Хомидов А.У. Инвестиционные процессы в регионе: совершенствование организационно-экономического механизма их активизации. – Душанбе, «Дониш», 2020. – 173 с.
15. Чухрай Н., Патора Р. Товарная инновационная политика: управление инновациями на предприятии: учебник. Киев: Изд-во "Кондор", 2006. 398 с.

УДК 332.1

Исмоилов М.М., Исмоилов Ш.М., Файзиева Д.И.

АНАЛИЗ ПРОМЫШЛЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА В ЭКОНОМИКЕ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена анализу состояния и использования промышленного потенциала Согдийской области Республики Таджикистан. Проанализированы темпы роста промышленности региона и производится сравнение с развитием промышленности республики Таджикистан. Определяется общая характеристика промышленного сектора и промышленного потенциала Согдийской области, показываются сложности наращивания промышленного потенциала. На основе размещения и наличия промышленного потенциала экономики производится деление Согдийской области на условные части с крупным промышленным потенциалом. На основе выявленных индексов частей промышленного потенциала определены группы, имеющие различные уровни эффективного его использования.

Ключевые слова: состояние и проблемы, использование, наращивание, социально-экономическая оценка промышленного потенциала

Исмоилов М.М., Исмоилов Ш.М., Файзиева Д.И.

ТАҲЛИЛИ ПОТЕНСИАЛИ САНОАТӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба таҳлили ҳолат ва истифодаи иқтидори саноатии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Суръати афзоиши саноати вилоят таҳлил ва бо тараккиёти саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса карда шудааст. Хусусиятҳои умумии соҳаи саноат ва иқтидори саноатии вилояти Суғд муайян гардида, душворихои зиёд намудани иқтидори саноатӣ нишон дода шудаанд. Вобаста ба ҷойгирӣ ва мавҷудияти иқтидори саноатии иқтисодиёт вилояти Суғд ба қисмҳои шартӣ, ки дорои иқтидори бузурги саноатӣ мебошад, ҷудо карда шудааст. Дар асоси нишондиҳандаҳои муайяншудаи қисмҳои потенциали саноатӣ гурӯҳҳои дараҷаҳои гуногуни истифодаи самарабахши он муайян карда шуданд.

Калидвожаҳо: ҳолат ва мушкилот, истифода, бунёд, арзёбии иҷтимоию иқтисодии нерӯи истеҳсолӣ.

Ismoilov M.M., Ismoilov Sh.M., Fayzieva D.I.

ANALYSIS OF INDUSTRIAL POTENTIAL IN THE ECONOMY SUGHD REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the analysis of the state and use of the industrial potential of the Sughd region of the Republic of Tajikistan. The growth rates of the industry of the region are analyzed and compared with the development of the industry of the Republic of Tajikistan. The general characteristics of the industrial sector and the industrial potential of the Sughd region are determined, the difficulties of increasing the industrial potential are shown. Based on the location and availability of the industrial potential of the economy, the Sughd region is divided into conditional parts with large industrial potential. On the basis of the identified indexes of parts of the industrial potential, groups with different levels of its effective use were identified.

Keywords: state and problems, use, build-up, socio-economic assessment of industrial potential

Известный японский ученый М. Моритани подчеркивает, что для развития своей страны нужно осознавать свой промышленный потенциал [1].

Поэтому, следует проанализировать формирование, использование и наращивание промышленного потенциала в экономике Согдийской области, где это процесс относительно других регионов республики является рациональным и эффективным.

Если в Республике Таджикистан с 2014 по 2019 г. объем промышленного производства вырос с 10535 млн. до 27613 млн. сомони, то в Согдийской области он вырос с 4103,5 млн. сомони до 13053,6 млн. сомони. Для сравнения, в Хатлонской области с 4044,7 млн. сомони до 8661,1 млн. сомони, а в ГБАО с 96,5 млн. сомони до 249,3 млн. сомони [2].

Следовательно, в масштабах республики промышленный сектор Согдийской области является более развитым, а самым слабым регионом является ГБАО.

Анализ показал, что средний темп увеличения объема промышленного производства в республике равен 2,58 раза. А в масштабах республики темп роста объема промышленного производства в регионах не равномерный. Так, к примеру, если темп роста объема промышленного производства в республике в 2019 г. по сравнению с 2014 г. равен 2,62 раза, а в Согдийской области он увеличился в 3,1 раза. Это означает, что:

1. Согдийская область сравнительно развита в промышленном плане.

2. Сравнительно высока эффективность использования и наращивания промышленного потенциала.

Сравнительно высокая эффективность использования и наращивания промышленного потенциала в регионе указывает на то, что она зависит от эффективности промышленности городов и районов.

Эффективное использование промышленности городов и районов, отражается в объеме промышленного производства, заработной платы.

Определяя общую характеристику промышленного сектора и промышленного потенциала Согдийской области уместно отметить, что важная особенность его нынешнего состояния - это сложность наращивания промышленного потенциала.

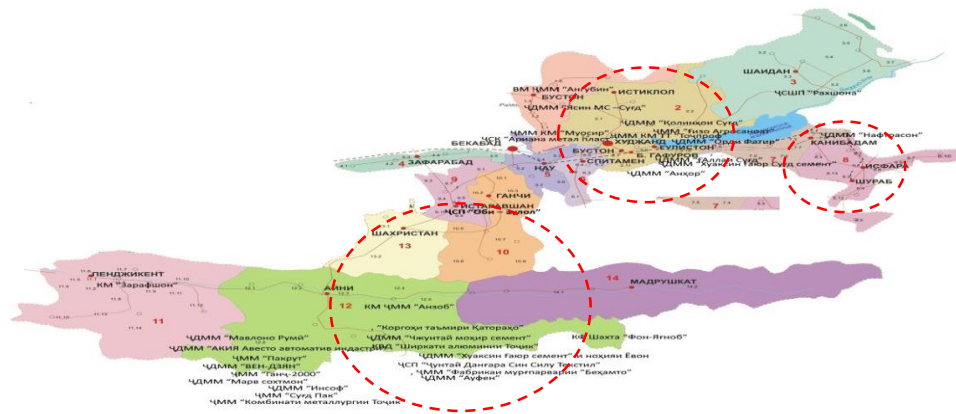

Рис. 1. –Условные части региона с крупным промышленным потенциалом
(Источник: подготовлено автором на основе материалов исследования)

Несмотря на это, в 2019 г. количество промышленных предприятий не сократилось, и объем производства промышленной продукции составил (13053,6 млн. сомони) или 63,5 % ВРП Согдийской области (20537,1 млн. сомони) [3].

На основе выявления структуры промышленного потенциала учёным Беломестновым В.Г., мы разделили экономику Согдийской области на 3 условные части с большим промышленным потенциалом, которая отражена на карте Согдийской области:

Характеристика данных условных зон:

1. Центральная часть (г. Худжанд, г. Гулистон, г. Бустон, г. Истиклол и Б.Гафуровский район);
2. Западная часть (Айнийский район, г. Истаравшан);
3. Юго-восточная часть (г. Канибадам и г. Исфара);

В указанных частях региона расположены промышленные предприятия с наиболее крупным промышленным потенциалом:

- **в центральную часть** входят: ООО «Хуаксин Гаюр Сугд Цемент» ОАО «Ковры Кайрокума», ООО СП «Апрелевка», ООО СП «Таджикско-китайская горнопромышленная компания»;

-**в западную часть** входят: ООО СП «Зарафшан» СП ООО «Анзоб», АО «Оби Зулол», ООО «Таджикский металлургический комбинат»;

-**в юго-восточную часть** входят ООО «Нафтрасон», ОА «Исфарский завод», филиал «Петролеум Согд» по добыче нефти и газа.

Для формирования промышленно – аграрной модели развития наличие промышленных предприятий с большим промышленным потенциалом является совместимым.

Согласно разделению условных частей, промышленный потенциал Согдийской области по плотности размещения промышленных предприятий можем разделить на 3 территории:

1. Территории с высокой плотностью размещения промышленных предприятия (г. Худжанд, г Гулистон, г. Бустон и район Джаббар Расулов);
2. Территории со средней плотностью размещения промышленных предприятий (г. Истаравшан, г. Исфара, Спитаменский район);
3. Территории с низкой плотностью размещения промышленных предприятий (Горно-Мастчинский район, Шахристанский район).

Таблица 1. Плотность размещения промышленных предприятий Согдийской области

Субъекты области	Число промышленных предприятий	Общая площадь, км ²	Плотность промышленных предприятий на 100 км ²
р.Айни	9	5200	0,173
р.Ашт	15	2800	0,535
р.Б.Г афуров	115	2700	4,259
г.Бустон	34	297	11,447
г.Гулистон	34	130	26,153
р. Деваштич	11	1600	0,687
р. Зафарабад	21	400	5,25
г.Истиклол	4	33	12,121
г.Истаравшан	49	700	7
г.Исфара	51	800	6,375
г.Канибадам	42	800	5,25
р.Горный Мастча	2	3700	0,054
р.Мастча	28	1000	2,8
г.Пенджикент	14	3700	0,378
р.Спитамен	23	400	5,75
г.Худжанд	165	39	423,07
р. Дж.Расулов	25	300	8,33
р.Шахристан	8	1100	0,727

Расчеты автора на основе: Статистический ежегодник, 2021. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. -2021. С.-31, Бюллетень экономических показателей промышленных предприятий Согдийской области в 2020 г.

Анализ таблицы 2. показывает, что промышленные предприятия в масштабах области расположены неравномерно. Таким образом, по нашим подсчетам наблюдается плотное расположение промышленных предприятий в городах Худжанд, Гулистон, Истиклол, Бустон (с коэфф. более чем 423, 26, 12, 11). Ко второй группе относятся Джаббар Расуловский район, г. Истаравшан и г.Исфара (с коэфф. более чем 8,7 и 6). В последнем ряду лидеров находятся Зафарабадский район, г. Канибадам и Спитаменский район (с почти одинаковыми коэфф. 5, 25).

Расчёты также показали, что в ряде субъектов области плотность размещения промышленных предприятий очень низка, что объясняет низкий промышленный потенциал. Деваштич, Горная Мастча и Аштский районы входят в их число.

Стоит отметить, что плотность размещения предприятий влияет на величину промышленного потенциала и эффективности его использования, которых можно разделить на группы. Согласно этому распределению к группам, которые имеют высокий уровень использования промышленного потенциала относятся: Айнинский район, город

Гулистон, город Пенджикент. Ко второй группе со средним уровнем использования промышленного потенциала относятся: город Бустон и Б. Гафуровский район. И к третьей группе с низким уровнем использования промышленного потенциала относятся: Горно-Матчинский район, Шахристанский район и город Истиклол. Так как, особенность плотности размещения предприятий проявляется в их взаимозависимости и взаимовлиянии, которая влияет на эффективность деятельности промышленного сектора и динамики промышленной продукции в масштабах городов и районов Согдийской области.

Таблица 2. Индекс использования промышленного потенциала в масштабах городов и районов Согдийской области (до 1 января 2020г.)

Субъекты области	ИС ₁	ИС ₂	ИС ₃	ИИ
р.Айни	0,378	0,330	0,247	0,3183
р.Ашт	0,044	0,078	0,074	0,065
р.Б.Гафуров	0,041	0,947	0,299	0,429
г.Бустон	0,375	0,143	0,054	0,1906
г.Гулистон	0,224	0,113	1,000	0,4457
р. Деваштич	0,011	0,021	0,014	0,0153
р. Зафарабод	0,095	0,075	0,072	0,0806
г.Истиклол	1,00	0,184	0,150	0,4446
г.Истаравшан	0,011	0,013	0,009	0,011
г.Исфара	0,044	0,126	0,137	0,1023
г.Канибадам	0,004	0,108	0,073	0,0616
р.Горная Мастча	0,004	0,001	0,000	0,001
р.Мастча	0,062	0,083	0,081	0,0753
г. Пенджикент	0,314	1,000	0,031	0,4483
р.Спитамен	0,115	0,170	0,110	0,1316
г.Худжанд	0,230	0,450	0,511	0,397
р.Дж.Расулов	0,055	0,080	0,067	0,0673
р.Шахристан	0,028	0,012	0,011	0,017

Расчеты автора на основе: Статистический ежегодник Согдийской области (Статистический сборник)// Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2020г. С. -25,75,167,175.

Анализ таблицы показывает, что промышленный потенциал региона и его 3-и части (производственные возможности (ИС₁), инновационные возможности (ИС₂) и управленческие возможности (ИС₃)), в совокупности определяют интегральный индекс промышленного потенциала Согдийской области (ИИПСО).

На основе индекса использования промышленного потенциала в масштабах городов и районов определяется индекс 3-х его частей в Согдийской области, который по нашим подсчётам равен:

$$\text{ИИПСО} = (\text{ИП}_1 (0,017) + \text{ИП}_2 (0,021) + \text{ИП}_3 (0,022))/3=0,02. [4]$$

С использованием программы Excel определено их долевое соотношение в целом и приведены ниже:

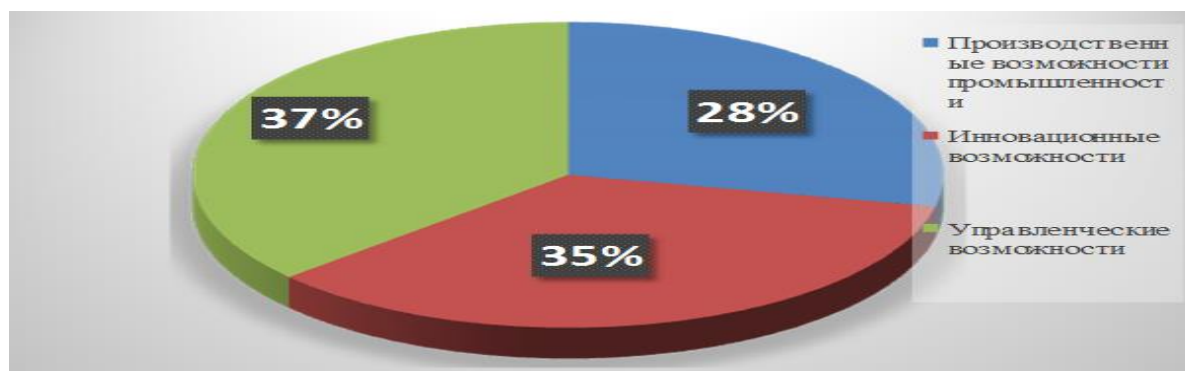

Диаграмма 1. - Долевое соотношение частей промышленного потенциала Согдийской области.

Таблица 3. Динамика развития промышленного сектора Согдийской области

Показатели	2000	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Изменения 2019 г. к 2000 г.
Объем промышленной продукции (млн. сомони)	1097,9	5169,7	6136,4	8302,6	10917,9	11562,0	13053,5	11955,6
в %	100	470,8	118,6	135,3	131,4	105,8	112,9	1188,9
Количество промышленных предприятий (единица)	223	566	698	604	597	633	657	434
в %	100	253,8	123,2	0,86	0,98	106,0	103,7	294,6
Среднее годовое количество промышленных работников (человек)	31241	22500	28746	30156	32068	28286	35091	3850
в %	100	0,72	127,7	104,9	106,3	0,88	124,0	112,3
Денежные средства предприятий в конце г., (тыс. сомони)	9210,8	84039,8	191223,3	728176,9	1080310,0	1143977,0	43827,4	34616,6
в %	100	912,4	227,5	380,7	148,3	105,8	0,03	475,8
Наличие ресурсов и их расход в промышленных предприятиях (тыс. сомони)	75236,4	1020042,8	1221377,8	961908,1	1132311,1	1368604,6	2389054,5	2313818,1
в %	100	1355,7	119,7	0,78	117,7	120,8	174,5	3175,3
Объем дохода промышленных предприятий (тыс. сомони)	12417,7	339954,7	537135,9	1221548,8	2137921,3	530826,5	673534,1	661116,4
в %	100	273,7	0,43	227,4	175,0	0,24	126,8	5423,9

Расчет автора на основе: Статистический ежегодник Согдийской области (Статистический сборник)//Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2020г. С. -25,75,167,175.

Из диаграммы 1. можно заключить, что величина всех 3-х частей промышленного потенциала региона, примерно равны.

Из этого следует сделать вывод, что эти части взаимосвязанные и изменяются одинаково.

Равнозначность их соотношения влияет на темпы наращивания промышленного потенциала региона.

На основе показателей использования 3-х частей промышленного потенциала, можно проследить динамику развития промышленного сектора Согдийской области (табл.3).

Данные таблицы свидетельствуют, активный этап увеличения объема производства промышленной продукции и наращивания промышленного потенциала в регионе, которая приходится на 2000-2020 гг. Так, объем промышленной продукции за этот период увеличился 11,8 раз, а по сравнению с 2018 г. вырос на 12,7%. Число промышленных предприятий возросло 2,9 раз и 3,7%, а среднее число работников промышленности увеличилось на 1,12 раз и 24% соответственно.

Использование существующих ресурсов на промышленных предприятиях возросло в 31,7 раз и 74,5%. Объем дохода промышленных предприятий за указанные периоды увеличились в 54,2 раза, по сравнению с 2018 г. на 26,8%.

Единственное то, что если денежные средства в 2019 г. по сравнению с 2000 г. увеличились 4,7 раз, то по сравнению с 2018 г. сократились на 62%. В 2020 г. распространение пандемии COVID-19 усложнил ситуацию еще больше.

Независимо от этого в целом, в совокупности динамика показателей промышленного потенциала Согдийской области приводит к ее развитию. Это еще раз доказывает необходимость выработки механизмов эффективного использования и наращивания промышленного потенциала региона, а также определения приоритетных направлений его формирования.

Эффективность использования и наращивания промышленного потенциала отражается на экономическо-социальном развитии Согдийской области Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Моритани М. Современная технология и экономическое развитие Японии. Пер. под ред. Е. Леонтьевой. - М.: Экономика, 1986. - С.160.
2. Таджикистан в цифрах. Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2020. С.- 20.
3. Статистический ежегодник Согдийской области (Статистический сборник)// Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2020г. С. -25,75,167,175.
4. Файзиева Д.И. Самаранок истифодабарии иктидори саноатӣ ва боздехи фондҳои корхонаҳои вилояти Суғд (Матн)/ Д.И. Файзиева // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. МДТ ДДХ ба номи академик Б. Гафуров. – 2022. №1(60). – С.128-134.

Муртазоев О.К.

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ КОРХОНАҲОИ МУШТАРАК ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола самтҳои афзалиятноки корхонаҳои муштарак дар мамлакат баррасӣ шудааст. Дар асоси факту рақамҳо фаъолияти корхонаҳои муштарак таҳлил гардида, самаранокӣ ва нақши сармоягузориҳои хориҷӣ ҳамчун сарчашмаҳои пулӣ оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: сармоягузорӣ, чалб, рушд, корхонаҳои муштарак, имтиёзҳои сармоягузорӣ, маҳсулоти саноатӣ, содирот, иқтисодиёт, минтақа.

Муртазоев О.К.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВМЕСТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассмотрены приоритетные направления совместных предприятий в стране. На основе фактов и цифр была проанализирована деятельность совместных предприятий, представлена эффективность и роль иностранных инвестиций как источников денежных средств.

Ключевые слова: инвестиции, привлечение, развитие, совместные предприятия, инвестиционное стимулирование, промышленная продукция, экспорт, экономика, регион.

Murtazoev O.K.

PRIORITY AREAS OF JOINT VENTURES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article considers the priority areas of joint ventures in the country. On the basis of facts and figures, the activities of joint ventures were analyzed, the effectiveness and role of foreign investments as sources of funds were presented.

Keywords: investment, attraction, development, joint ventures, investment promotion, industrial products, export, economy, region.

Бо шарофати Истиқлолият – ҳамчун шаҳодатномаи ҳастии миллат ба Тоҷикистон имкон дода шуд, ки мамлақати мо дар протсессҳои тақсимои байналхалқии меҳнат ҳамчун субекти мустақилу баробарҳуқуқ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ ворид гардад. Дар системаи муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ Тоҷикистон робитаҳои худро боз ҳам мустақкам намуда, аз ҷониби ҳукумат пайваста ба масъалаҳои вазъ ва робитаҳои иқтисодиёти беруна диққати махсус дода мешавад. Бо ҳамин мазмун, ҷиҳати ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ва дигар намуди сармояҳо пайваста ҷораҳои зарурӣ андешида мешаванд.

Ба ҳамин хотир, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи сармоягузорию матраҳ намуда, ислоҳоти иқтисодии тайи солҳои охир амалишударо ба беҳтар гардидани фазои соҳибқориву сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ, аз ҷумла сармояи мустақим арзёбӣ намуданд [2].

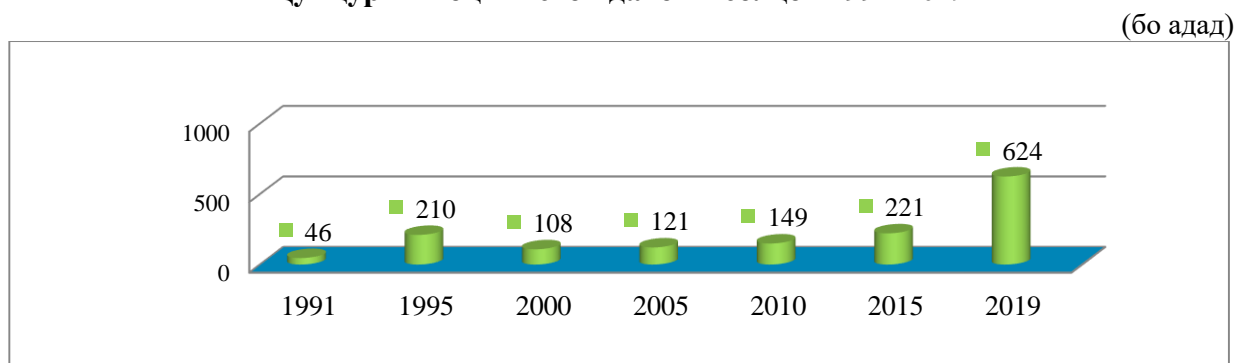
Дар шароити муосир вақте, ки муносибатҳои иқтисодии мамлакат дар зери таъсири қонунҳои бозор шакл мегирад, ҳамчун зарурияти объективӣ иқтисоди миллӣ ба ин

қонуниятҳо мутобиқ карда шавад. Дар натиҷа, шаклҳои нави ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолияти хоҷагидорӣ дар иқтисодиёт ба вучуд меоянд, ки дар миёни онҳо корхонаҳои муштарак мақоми намоёнро ишғол менамоянд. Бинобар ин, корхонаҳои муштарак бо шарикони хориҷӣ як шакли ҳамкориҳои хориҷиро дар доираи санадҳои меъёри ҳуқуқиро меноманд. Махсусан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд корхонаҳои муштарак азим барои рушди иқтисодиёт дар соҳаҳои гуногуни хоҷагӣ фаъолият менамоянд, ки дар рушди соҳаҳои хоҷагии халқ ва бо молҳои рақобатпазир таъмин намудани бозори дохилӣ, саҳми назаррас доранд.

Қобили зикр аст, ки самтҳои асосии фаъолияти корхонаҳои муштарак дар қаламрави кишвар гуногун буда, бештар ба коркард ва истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ равона гардидаанд. Аз ин рӯ, ҳиссаи умумии корхонаҳои муштарак дар соҳаҳои саноати мамлакат сол аз сол афзоиш меёбад. Бешубҳа, дар асоси маълумотҳои экспертҳо ҳамасола ҳаҷми умумии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ миллиардҳо долларро ташкил медиҳад. Бинобар ин, дар диаграммаи 1 теъдоди корхонаҳои муштарак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

Диаграммаи 1.

Шумораи корхонаҳои муштарак фаъолияткунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 1991-2019

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои АОНПҶТ, Омори солонаи 2021. саҳ. 370-371 тартиб дода шудааст.

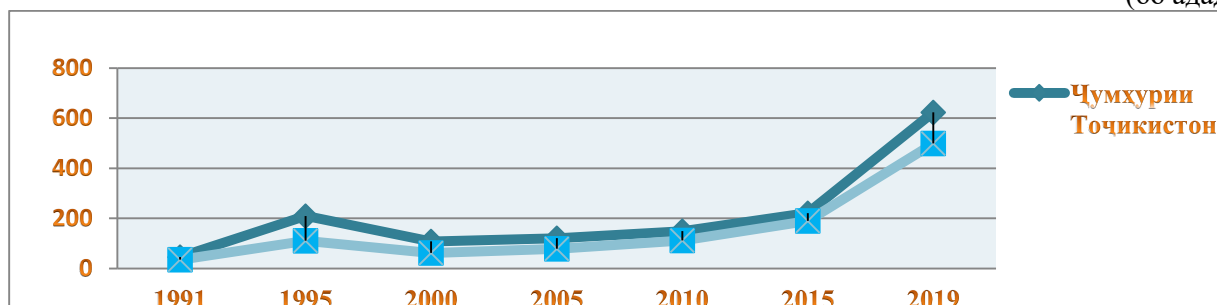
Аз нишондиҳандаҳои диаграммаи №1 мушоҳида карда мешавад, ки соли 1991 шумораи корхонаҳои муштарак фаъолияткунанда дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 46 ададро ташкил намудааст. Дар ин давра, яъне соли 1995 ин нишондиҳанда ба 210 адад барбар гардид, ки афзоиш нисбати соли 1991 бештар аз 4,5 баробарро ташкил медод. Дар давоми солҳои 1991-2019 пайваستا зиёд гардидани шумораи корхонаҳои муштарак дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаи сиёсати бомуваффақият ва хирадмандонаи Пешвои миллат дар соҳаи иқтисод мебошад. Агар соли 2000 миқдори умумии корхонаҳои муштарак 108 ададро ташкил намуда бошанд, ин нишондиҳанда соли 2019 ба 624 адад расидааст, ки афзоиш 516 ададро ташкил медиҳад. Ҳанӯз аз давраҳои аввали ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ Ҳукумати мамлакат заминаҳои асосии қонунгузориҳои пайваستا таҳким бахшида, аз ҳамаи имкониятҳо самаранок истифода бурда истодааст, ки мақсад аз ин таъмини аҳоли бо ҷойҳои нави корӣ, беҳдошти зиндагии шоистаи шаҳрвандон ва табдил додани Тоҷикистон ба кишвари содиркунандаи молу маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ ба ҳисоб меравад.

Бинобар сабаби бештари корхонаҳои муштарак фаъолияткунанда, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳри Душанбе рост меоянд, ин ҷо зарур шуморидем, ки ҳиссаи онҳоро дар шакли диаграммаи зерин нишон диҳем.

Диаграммаи 2.

Шумораи корхонаҳои муштаракӣ фаъолияткунанда дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе давоми солҳои 1991-2019

(бо адад)

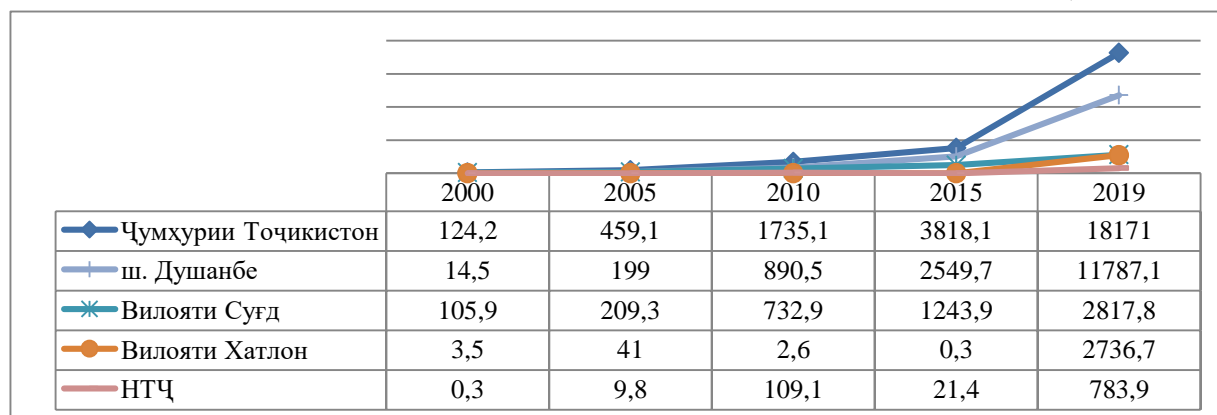
Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои АОНПҶТ, Омори солонаи 2021. саҳ. 370-371 тартиб дода шудааст.

Диаграммаи №2 аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар солҳои 1991-2019 шумораи корхонаҳои муштаракӣ фаъолияткунанда дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба шаҳри Душанбе рост меоянд. Яъне бо сабабҳои гуногун шумораи корхонаҳои муштарак, ки аз ҳаҷм ва шарту шароити мавқеи сармоягузорӣ вобастагӣ дорад, давра ба давра таъғир ёфтааст, ки нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхонаҳои муштарак дар диаграммаи №3 оварда шудааст.

Диаграммаи 3.

Диаграммаи 3. Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхонаҳои муштарак дар давоми солҳои 2000-2019

(млн. сомонӣ)

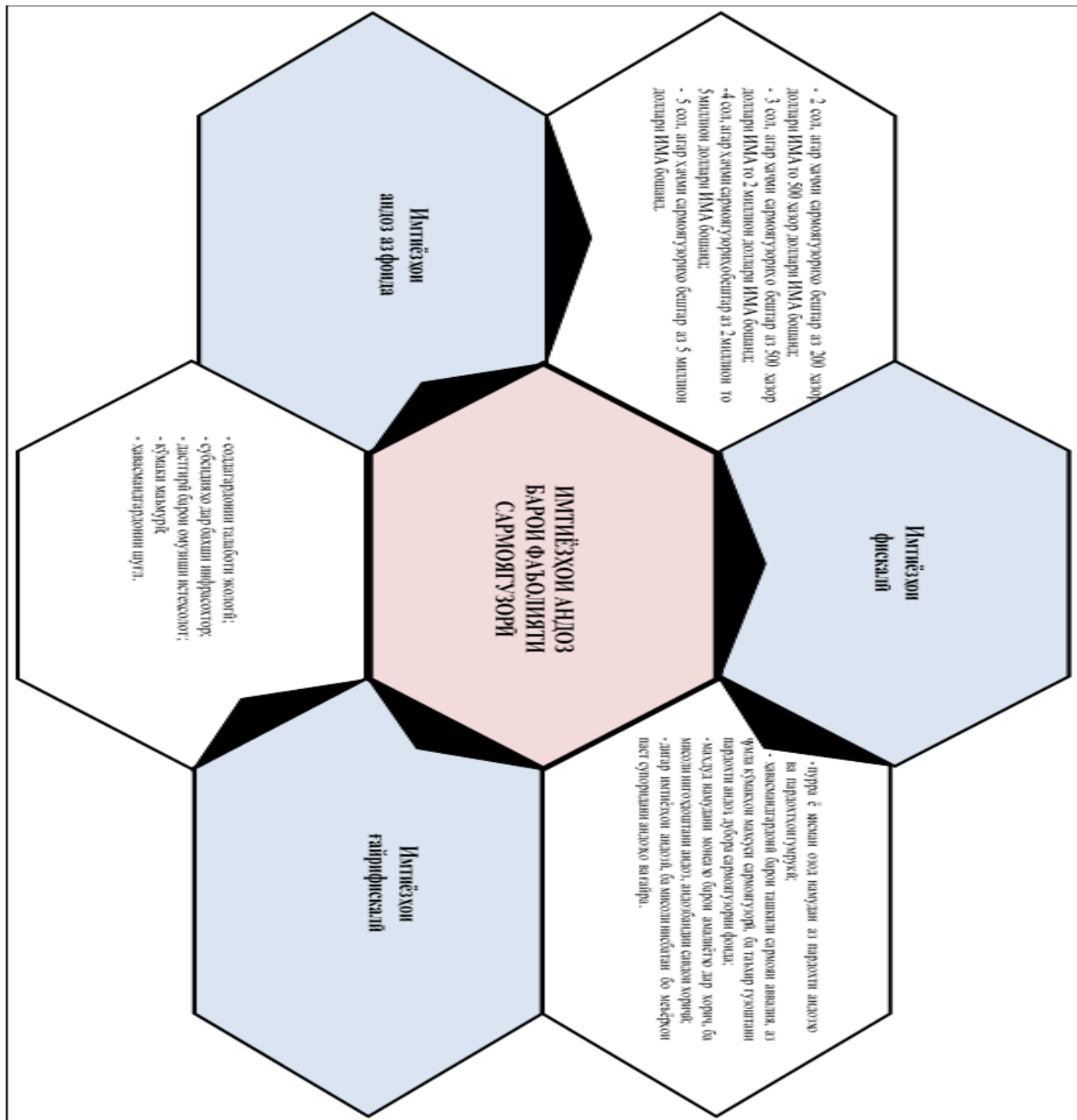

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои АОНПҶТ, Омори солонаи 2021. саҳ. 370-371 тартиб дода шудааст.

Мувофиқи факту рақамҳои диаграммаи №3 аз нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхонаҳои муштарак дар давоми солҳои 2000-2019 бештари он ба шаҳри Душанбе рост меоянд. Шояд, ки аз талаботи ҳудуди минтақавӣ ва ворид гардидани сармояҳои муштаракӣ ба Тоҷикистон вобастагӣ бошад. Чунки, сармоягузориҳои хориҷӣ дар сармоягузориҳои худ он минтақаҳои мамлакатро интиҳоб менамоянд, ки инфрасохтори молиявиашон тараққикарда мебошад, тақозои аҳоли дар он ҷо пардохтпазир аст, инчунин корхонаҳои бештари саноатӣ то соли 1991 дар он ноҳияҳо фаъолият менамуданд.

Бо ҳамин мазмун, Ҷумҳурии Тоҷикистон чихати ҷалби сармоягузориҳои муштарак ба иқтисодиёт, имтиёз ё ин, ки афзалиятҳои иқтисодиро пешниҳод менамояд. Зеро, барои дастгирии дилхоҳ фаъолият имтиёзҳои андозии давлат нақши асосиро мебозад.

Имтиёзҳои андозӣ бошад, дар асоси санадҳои меъёри ҳуқуқӣ дода мешавад, ки дар расми 1 оварда шудааст.

Сарчашма: Дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ ва санадҳои меъёри, аз ҷониби муаллиф коркард шудааст.

Расми 1. Имтиёзҳои андоз барои фаъолияти сармоягузори дар раванди ташкили корхонаҳои муштарак

Дар натиҷаи таҳқиқот муайян гардид, ки назар ба солҳои қаблӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли афзоиши шумораи имтиёзҳои сармоягузори ба назар мерасад. Масалан: дар соли 2014 имтиёзҳои барои соҳибкорону сармоягузорон пешбинишуда 61 номгӯро ташкил дода, баъд аз тағйиру иловаҳо ба қонунгузори соли 2016 ба 71 номгӯй ва соли 2018 бошад, ин нишондиҳанда ба 97 номгӯй расидааст, ки онҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардида, мақомоти салоҳиятдор раванди истифодаи онҳоро ба танзим медароранд [4, с. 97].

Аз ин лиҳоз, муҳимияти соҳаи саноат дар рушди иқтисодиёти миллӣ дар марҳилаи муосирро хуб дарк намуда, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намуданд, ки «...бинобар аҳаммияти бузурги соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи мамлакат, ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва таъмин намудани иҷрои ҳадафҳои стратегии миллӣ, аз ҷумла раванди саноатикунони босуръати кишвар, солҳои 2022–2026, яъне то чашни 35-солагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистон «Солҳои рушди саноат» эълон карда шуд [1, - С.317].

Аз ин лиҳоз, сармоягузориҳои хориҷӣ ба сифати сарчашмаи маблағгузориҳои пулӣ ба тараққиёт, васеъшавӣ ва азхудкунии истеҳсолоти нави молу ҳадамот, мукамалгардонии технология, истихроҷ ва коркарди канданиҳои ғоиданок баромад мекунанд, ки дар қадвали 1 нисбати сармоягузориҳои хориҷӣ, дақиқтар маълумот оварда шудааст.

Қадвали 1

Маълумот дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

(млн. доллар)

№	Сармоягузориҳои хориҷӣ	2000	2005	2010	2015	2020
1.	Сармояҳо (то аввали соли ҳисоботӣ андӯхта шудаанд) -ҳамагӣ	323,4	437,3	2370,1	5056,3	6474,9
2.	Сармояҳои мустақим	240,8	174,8	1502,6	2785,5	3760,5
3.	Ҳаққи узвият ба фонди оиннома	105,0	129,7	1245,4	1878,0	2236,6

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои Омори солона, 2021 сах. 372-373 тартиб дода шудааст.

Таҳлили рақамҳои қадвали 1 нишон медиҳанд, ки дар давраи солҳои 2000-2020 сармоягузориҳои хориҷӣ бо роҳи ташкили корхонаҳои муштарак ва корхонаҳое, ки пурра ба инвеститсияҳои хориҷӣ тааллуқ доранд, давра ба давра тағйир ёфта, сарчашмаи даромадҳои пулӣ ба буҷети давлат гардидаад.

Аз таҳқиқи мавзӯ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат, аз рушди соҳаи саноат вобастагии калон дорад. Бо ҳамин хотир, дар давоми 30 - соли Истиқлолият дар кишвар барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёт заминаи муайяни меъёрӣ-ҳуқуқӣ ташкил гардида, имрӯз ҷалби сармояи хориҷӣ ва корхонаҳои муштарак дар рушди иқтисодиёти мамлакат нақши калонро мебозанд. Аз ин лиҳоз, барқарорсозии иқтисодии истеҳсолии мамлакат, рушди низоми саноат, амали намудани ислоҳотҳои иқтисодӣ ва беҳтар намудани некуаҳволии мардум талаби замон мебошад.

Бинобар сабаби норасоии сармоягузориҳои дохилӣ моро зарур аст, ки сармояҳои хориҷиро боз ҳам бештар ҷалб намоем. Ҳол он, ки дар ҷумҳуриҳои барои фазои сармоягузорӣ тамоми чораҳои дахлдор андешида шуда, афзалиятҳо ва ҳавасмандии ҷалби сармояи хориҷиро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Муртазоев О.Қ. Истиқлолият – заминаи саноатикунони босуръати кишвар/Муртазоев О.Қ., Султонов З.С.//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. ISSN 2308-054X. - Душанбе, 2022. 2(41). – С. 312-317.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 26 декабри соли 2018, Нашрияти расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҷумҳурият», №256, 2018 с.
3. Сономаи расмӣ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон www.stat.tj.

4. Тошматов М.Н., Якубзода М.С. Танзими андозбандии фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Монография. – Душанбе «ДТТ», 2022. с. 97.

УДК 338.48

Каримов Б.Х., Раҳимов М.А.

ҶАНБАҲОИ ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНӢ ВА РУШДИ СОҶАИ САӢӢӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

СаӢӢӢ яке аз соӢаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Бо вучуди талошҳои зиёди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пешниҳод кардани имтиёзҳо ба соӢаи мазкур, саҳми он дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат ҳанӯз назаррас нест. Дар мақола ҷанбаҳои иқтисодии рушди саӢӢӢ чун соӢаи ояндадори иқтисодиёти миллӣ таҳқиқ шудаанд. Шароити рушди соӢаи саӢӢӢ дар асоси ҷалби захираҳои табиӣ солимгардонӣ таҳлил ва арзёбӣ карда шудаанд. Ба масъалаҳои рушди саӢӢӢи воридотӣ диққати муҳим дода шудааст. Омилҳои боздорандаи рушди саӢӢӢи ошкор ва роҳҳои бартараф кардани онҳо муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: саӢӢӢ, инфрасохтори саӢӢӢ, захираҳои саӢӢӢ, саӢӢӢи дохилӣ, саӢӢӢи воридотӣ, ширкатҳои саӢӢӢ, хизматрасонии саӢӢӢ.

Каримов Б.Х., Раҳимов М.А.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Туризм является одним из приоритетных направлений национальной экономики. Несмотря на большие усилия Правительства Республики Таджикистан и предоставление льгот этой отрасли, ее вклад в социально-экономическое развитие страны все еще не значителен. В статье исследуются экономические аспекты развития туризма как перспективной отрасли национальной экономики. Анализируются и оцениваются условия развития индустрии туризма на основе привлечения природно-рекреационных ресурсов. Большое внимание уделяется развитию въездного туризма. Выявлены факторы, сдерживающие развитие туризма, и определены пути их преодоления.

Ключевые слова: туризм, туристическая инфраструктура, туристские ресурсы, внутренний туризм, въездной туризм, туристические предприятия, туристические услуги.

Karimov B.Kh., Rakhimov M.A.

ECONOMIC ASPECTS OF MANAGEMENT AND DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Tourism is one of the priority areas of the national economy. Despite the great efforts of the Government of the Republic of Tajikistan and the provision of benefits to this industry, its contribution to the socio-economic development of the country is still not significant. This article examines the economic aspects of the development of tourism as a promising sector of the national economy. The conditions for the development of the tourism industry based on the attraction of natural and recreational resources are analyzed and evaluated. Much attention is

paid to the development of inbound tourism. Factors hinting the development of tourism are identified, and ways to overcome them are determined.

Key words: tourism, tourism infrastructure, tourism resources, domestic tourism, inbound tourism, tourism enterprises, tourist services.

Дар солҳои охир таваҷҷуҳ ба соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд шудааст. Қабули қарорҳо дар сохторҳои ҳукумати, роҳандозӣ намудани ташаббусҳои амалӣ дар доираҳои соҳибкорӣ ва таҳқиқот дар илми иқтисодӣ вобаста ба масъалаҳои рушди сайёҳӣ ва мавқеи он дар болоравии иқтисодиёти миллӣ аз ин шаҳодат медиҳанд.

Беҳуда нест, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ҳамоишҳо, вохуриҳо бо соҳибкорони мамлакат ва дигар чорабиниҳо оид ба муҳимии масъалаи рушди соҳаи сайёҳӣ таъкид менамоянд.

Ҳамин тавр, Сарвари давлат дар паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22 декабри соли 2017 бо мақсади рушди соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имконияти сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, инчунин ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ соли 2018-ро дар мамлакат «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намуданд. Ин ташаббус ва пешниҳоди муҳими Сарвари давлат ба дарки аҳамияти соҳаи сайёҳӣ дар иқтисодиёти миллӣ тақдир бахшид. Аллақай дар соли 2018 шумораи сайёҳони хориҷӣ, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, нисбат ба соли пешин ба андозаи дуҷумла маротиба афзуд. Бинобар ин, бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои рушди сайёҳӣ ва бо назардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 26 декабри соли 2018 ироа гардид, солҳои 2019-2021-ро чун «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намуданд.

Ҳадафи асосӣ аз таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи сайёҳӣ амалӣ намудани талошҳо ба хотири боз ҳам рушд додани иқтисодиёти кишвар ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳоли мебошад. Ба хотири ноил шудан ба ҳадафи мазкур зарур аст, ки дар мамлакат ҷиҳати муаррифии мавзӯҳои нодири сайёҳӣ, ҳифз, инкишоф ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, ҳайвонот, наботот ва мероси таърихӣ фарҳангӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди сайёҳии экологӣ, табобатӣ, варзишӣ, кӯҳнавардӣ ва шикор тадбирҳои иловагӣ роҳандозӣ карда шаванд.

Дар адабиёти илмӣ мамлакат, бахусус адабиёти иқтисодӣ наشري қорҳои илмӣ вобаста ба таҳқиқи масъалаҳои рушди сайёҳӣ ва аҳамияти он дар иқтисодиёти миллӣ авҷ гирифт. Аз ҷумла, дар солҳои охир чунин қорҳои назаррас ба нашр расидаанд: Х.Ҳ. Алишоев [1], Б.Ҳ. Каримов [2], А.А. Мирзоалиев [5], С.Х. Раҳимов [8], С.К. Ризоева [9]. Дар интишороти мазкур ҷиҳатҳои гуногуни рушди соҳаи сайёҳӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта шудааст. Бо вучуди ин, ҳанӯз на ҳама ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии ва рушди соҳаи сайёҳӣ пурра таҳқиқ шудаанд. Бинобар ин, имрӯз таҳқиқи боз ҳам бештари ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии ва рушди сайёҳӣ масъалаи мубрами илмҳои иқтисодӣ мебошад.

Таҳқиқи адабиёт ва таҳлили имконияти рушди соҳаи сайёҳӣ нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо шарофати мавқеи хуби ҷуғрофӣ, шароити мусоиди иқлимӣ, мавҷудияти захираҳои табиӣ солимигардонӣ (чашмаҳои оби гарм, буғи табобатӣ) ва осори зиёди таърихӣ фарҳангӣ, пойгоҳи пуриқтидор барои рушди ҳам сайёҳии дохилӣ ва ҳам сайёҳии воридотӣ мавҷуд аст. Бинобар ин, имрӯз соҳаи сайёҳӣ чун яке аз самтҳои ояндадори рушди иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Аммо истифодаи нооқилонаи захираҳои сайёҳӣ, рушди нобасандаи иншооти инфрасохтори сайёҳӣ ва идоракунии номуносибии онҳо имкон намедиҳад, ки қори босамараи қорхонаҳои соҳаи сайёҳӣ таъмин карда шавад. Аз сабаби сатҳи пасти рушди иншооти инфрасохтор, аз ҷумла инфрасохтори нақлиётӣ, захираҳои мавҷудаи рушди сайёҳӣ ба таври муносиб истифода намешаванд.

Бо истифодаи дурусти захираҳои сайёҳӣ ва роҳандозӣ намудани идоракунии дурусти ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ метавон дар мамлакат сайёҳии воридотиро бомуваффақият ташкил ва рушд дод. Дар ин маврид ба самтҳои сайёҳии фароғатӣ, таболатӣ, варзишию кӯҳнавардӣ, экологӣ, шикор ва сайёҳии саргузаштӣ афзалият бояд дод.

Таҷрибаи хоричӣ тасдиқ мекунад, ки рушди сайёҳии воридотӣ ба чунин паёмҳои иқтисодии хуб оварда метавонад:

- воридшавии асъори хоричӣ аз ҳисоби фурӯши роҳхатҳои сайёҳӣ, дар дохил ва атрофи иншооти инфрасохтори сайёҳӣ ба сайёҳони хоричӣ пешкаш кардани молҳо ва хизматрасониҳо, хусусан маҳсулотии ҳунармандии дастӣ ва армуғон;

- пур кардани бюҷет аз ҳисоби зиёд шудани чамбоварии андозҳо ва дигар даромадҳо аз сайёҳони хоричӣ;

- бунёди ҷойҳои нави корӣ барои аҳолии маҳаллӣ;

- рушди меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, ошхонаҳо, нуқтаҳои сарироҳии хуроки умумӣ, маҷмааҳои варзишӣ, солимгардонӣ ва дилхушӣ, ки ҳам барои сайёҳони хоричӣ ва ҳам барои аҳолии маҳаллӣ дастрас мебошанд.

Хосияти муҳими сайёҳии воридотӣ ин аст, ки таъсири он ба иқтисодиёти миллӣ тавассути талабот ва истеъмоли сайёҳони хоричӣ сурат мегирад. Хусусияти истеъмоли молҳо ва хизматрасониҳои сайёҳӣ дар ин маврид дар он зоҳир меёбад, ки на молу хизматрасонӣ ба истеъмолкунанда таҳвил карда мешавад, балки худи сайёҳ ба маҳалли истеҳсол ва истеъмоли хизматрасонии сайёҳӣ меояд. Маҳз тавассути вазифаи истеъмоли соҳаи сайёҳӣ иқтисодиёти миллиро рушд медиҳад ва ғанӣ мегардонад. Дар натиҷа сатҳи даромади иншооти меҳмондорӣ, корхонаҳои хуроки умумӣ ва нақлиёт, маҷмааҳои варзишӣ, осоишгоҳҳо, муассисаҳои фарҳангӣ ва дигар ташкилотҳо, ки сайёҳони хоричӣ аз онҳо дидан мекунад, зиёд мешавад. Гардиши мол ва хизматрасониҳо дар ҳама корхонаҳои сайёҳӣ, аз ҷумла дар корхонаҳои инфрасохтори он меафзояд.

Сайёҳони хоричӣ хизматрасониҳои сайёҳиро истеъмом намуда, бо худ асосан таассурот мебаранд, воситаҳои истеҳсоли хизматрасониҳо (меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, нақлиёт, осоишгоҳҳо ва дигарҳо) дар мамлакат мемонанд ва имкон медиҳанд, ки ба гурӯҳҳои нави сайёҳони хоричӣ ва ҳам ба шаҳрвандони мамлакат хизматрасонӣ карда шаванд. Қариб ҳамаи сайёҳони хоричӣ молҳои талаботи ҳаррӯза, меваҳои хушк, маҳсулоти ҳунарҳои мардумӣ ва армуғонро бо нархҳои ҷаҳонаи нисбатан баланд харид мекунад.

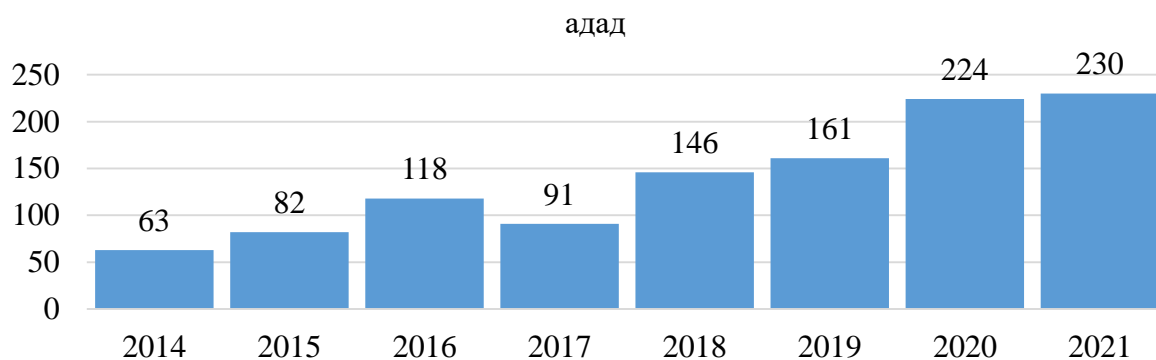
Мавҷуд будани захираҳо худ ба худ барои рушди бомуваффақияти корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ кафолат намедиҳад. Бинобар ин, асоси рушди сайёҳиро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омилҳо бунёд менамоянд:

- кам кардани номутаносибии байни иқтидорҳои захиравӣ ва дараҷаи истифодабарии онҳо;

- таблиғи маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳии миллӣ ба хоҳири ҳарчӣ бештар ҷалб намудани сайёҳони хоричӣ;

- дастгирии давлатии корхонаҳои сайёҳӣ ва инфрасохтори он.

Дар баробари талошҳои сохторҳои ҳукуматӣ ва таҳқиқот дар доираҳои илмӣ тавачҷуҳи махсуси соҳибкорон низ ба соҳаи сайёҳии иқтисодиёти мамлакат зоҳир мегардад. Инро афзоиши шумораи ширкатҳои сайёҳӣ, инчунин миқдори сайёҳони хоричии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташрифоварда дар солҳои охир тасдиқ мекунад.

Расми 1. Шумораи ширкатҳои сайёҳии фаёлияткунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [7; 10]

Мувофиқи маълумоти охири, дар ҷумҳурии 230 ширкатҳои сайёҳӣ (операторҳои сайёҳӣ ва агентҳои сайёҳӣ) амал мекунанд [7], ки аксари онҳо ба ҷалб ва хизматрасонии сайёҳони хориҷӣ машғул мебошанд. Маълумот оид ба шумораи ширкатҳои сайёҳии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаёлияткунанда дар расми 1 оварда шудааст

Аз диаграммаи дар расми 1 овардашуда дида мешавад, ки дар давраи аз соли 2014 то соли 2021 шумораи ширкатҳои сайёҳӣ аз 63 адад ба 230 адад расидааст (сеюним маротиба зиёд шудааст). Вале шаҳрвандони хориҷие, ки ҳамчун сайёҳ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф меоранд, бештар мустақилона ба қаламрави мамлакат ворид шуда, аз хизматрасонии ширкатҳои сайёҳӣ кам истифода мебаранд. Инро метавон аз маълумоти дар ҷадвали 1 овардашуда мушоҳида кард.

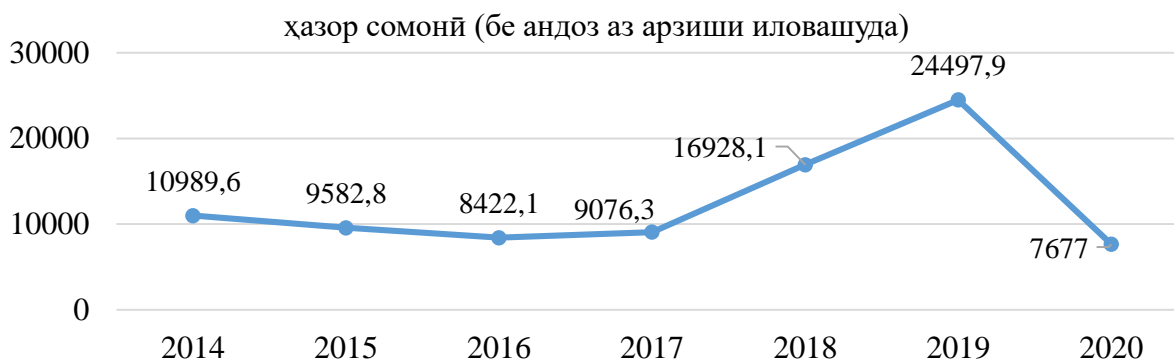
Ҷадвали 1. Воридшавии сайёҳони хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳазор нафар

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Шумораи сайёҳони хориҷии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшуда	213	413	344	431	1035	1257	351
аз ҷумла тавассути ширкатҳои сайёҳӣ	3,58	3,08	6,63	4,41	6,7	7,79	0,42

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [6; 10]

Тавре аз маълумоти дар ҷадвали 1 овардашуда ба назар мерасад, дар давоми солҳои 2014-2020 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 4044000 нафар шаҳрвандони хориҷӣ ба ҳайси сайёҳ ворид шудаанд, ки аз онҳо ҳамагӣ 32600 нафар (0,8%) аз хизматрасониҳои операторҳо ва агентҳои сайёҳӣ истифода кардаанд. Нишондиҳандаи мазкур аз он гувоҳӣ медиҳад, ки фаёлияти ширкатҳои сайёҳӣ ба талаботи имрӯзаи сайёҳони хориҷӣ ҷавобгӯ нест. Аксари ширкатҳои сайёҳӣ дар фаёлияти худ усулҳои нави идоракунӣ ва маркетингро истифода намебаранд, ҳангоми нархгузориҳои хизматрасониҳои худ шароити воқеӣ ва сифати хизматрасониҳои худ, инчунин вазъи молиявии табақаҳои шаҳрвандони хориҷии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшавандаро ба инобат нагирифта, нархҳоро беасос баланд муқаррар мекунанд. Тавре мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ба Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан шаҳрвандони хориҷие ҳамчун сайёҳ ташриф меоранд, ки ба табақаҳои аҳолии аз ҷиҳати молиявӣ миёна ва паст тааллуқ доранд. Бинобар ин, онҳо пеш аз ҳама ба нархи хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ диққат медиҳанд.

Бояд қайд кард, ки сайёҳони хоричӣ дар давраи будубоши худ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон аз хизматрасонии на танҳо ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ, инчунин соҳибкорони инфиродӣ ва аҳолии маҳаллӣ истифода мебаранд, маҳсулоти онҳоро харидорӣ мекунанд ва бо ин ба иқтисодиёти миллӣ ва вазъи молиявии аҳолии маҳаллӣ таъсир мерасонанд. Сурати тағйирёбии маблағи даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ дар расми 2 тасвир шудааст.

Расми 2. Тағйирёбии маблағи даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [10, с. 290]

Тавре аз диаграммаи дар расми 2 тасвиршуда ба назар мерасад, даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳо ба сайёҳони хоричӣ аз соли 2016 то соли 2019 зиёд шуда, суръати афзоиши он дар ин давра 291%-ро ташкил додааст. Вале дар соли 2020 ин нишондиҳанда маблағи 7677 ҳазор сомониро ташкил додааст, ки нисбат ба соли пешини 2019 ба андозаи 16820,9 ҳазор сомонӣ (3,2 маротиба) кам аст. Албатта сабаби яқбора кам шудани даромад аз хизматрасониҳо ба сайёҳони хоричӣ кам шудани шумораи онҳо бо сабаби пандемияи ковид-19 мебошад.

Ҳамасола шумораи иншооти инфрасохтори сайёҳӣ зиёд мешавад, муассисаҳои варзишию солимгардонӣ (асосан варзишии кӯҳӣ, кӯҳнавардӣ, лижаронӣ), осоишгоҳҳо, фароғатгоҳҳо барқарор ва азнавсозӣ карда мешаванд.

Ба хотири чалби сайёҳони хоричӣ дар солҳои охир дар мамлакат 182 адад меҳмонхонаҳои ба талаботи муосир ҷавобгӯ сохта ва азнавсозӣ карда шудаанд, чор мавзеи сайёҳии байналмилалӣ ташкил карда шудааст, вазъи иншооти сайёҳии амалкунанда беҳтар гардидааст. Дараҳои кӯҳии Варзоб, Ромит, Балҷувон ва ҳудуди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (Помир) расман чун минтақаҳои сайёҳӣ эълон шуда, лоиҳаҳо оид ба сохтмони инфрасохтори сайёҳӣ дар ин манотиқ наздики 50 миллион доллари ИМА-ро ташкил медиҳанд.

Сохтмон ва азнавсозии иншооти инфрасохтори сайёҳӣ дар мамлакат авҷ гирифтааст. Ҳамин тавр, соли 2011 осоишгоҳи «Баҳористон» дар соҳили Баҳри Тоҷик (собиқ обанбори Қайроққум) ба фаъолият шуруъ кард. Дар он 5 бинои табобатӣ солимгардонӣ ва дигар иншооти хизматрасонӣ ба сайёҳон бунёд гардидааст. Осоишгоҳ дорои коргоҳҳои чомашӯӣ, нонпазӣ, тарабхона ва кинотеатр мебошад, ки шароит ва хизматрасонии онҳо ба стандартҳои байналмилалӣ хизматрасонии сайёҳӣ мувофиқ аст. Инчунин дар ин ҷо барои фароғат ва рушди ҷисмонӣ истироҳаткунандагон тамоми шароити зарурӣ фароҳам оварда шудааст: толори варзишӣ, толори фитнес, ҳавзи шиноварӣ, роҳи велосипедонӣ, китобхона, утоқи компютерӣ бо интернетӣ баландсуръат ва майдончаи бозиҳои кӯдакона. Дар шӯъбаҳои муолиҷавии осоишгоҳ утоқҳои гуногуни бо дастгоҳ ва асбобҳои тиббии муосир ҷиҳозонидашуда мавҷуд мебошанд, ки дар онҳо табибони соҳибтаҷрибаи баландихтисос барои барқарор кардани саломатии мизочон хизматрасонӣ мекунанд.

Дар соли 2012 осоишгоҳи маъруфи «Ҳоча-Обигарм» аз тобеяти иттифоқҳои касаба ба ихтиёри Дастгоҳи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузашта дар пояи он

чамбияти сахомии кушодаи «Осоишгоҳи Хоча-Обигарм» таъсис дода шуд. Дархол дар он аз ҳисоби бучети давлатӣ таъмири асосӣ анҷом дода шуд. Талаботи рӯзафзун ва шумораи бемориҳои алоҳидаро ба назар гирифта, дар осоишгоҳ усулҳои нави табобатӣ, аз қабилӣ: шустани рӯдаҳо, сӯзандармонӣ, ҳавзҳои хушбӯй ба қор андохта шуданд. Утоқи лойдармонӣ азнавсозӣ карда шуд, утокҳои муолиҷа бо парафин ва озокерит ташкил карда шуданд. Дармонгоҳи мавҷуда бо таҷҳизоти зарурии махсус, озмоишгоҳҳо, утокҳои нави табобатӣ ҷиҳозонида шуд. Барои иҷрои корҳои таъмири асосӣ ва азнавсозии осоишгоҳ Сарраёсати корҳои сохтмони Дастгоҳи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалб карда шуд. Равшансозии кӯчаҳо, ки дар аввали солҳои 1990 вайрон шуда буд, барқарор карда шуд.

Дар соли 2015 пойгоҳи лижаронии кӯҳии «Сафед-дара» (собиқ Сафедорак), ки дар ноҳияи баландкӯҳи Варзоб ҷойгир буда, аз фаъолият боз монда буд, хусусӣ карда шуд. Барои азнавсозии иншооти мазкур аз ҷониби соҳибкор маблағи зиёда аз 10 миллион доллари ИМА сафарбар карда шуд. Акнун дар он маҷмааи комили варзишию солимгардонӣ ва сайёҳӣ фаъолият мекунад.

Дар соли 2016 осоишгоҳи «Шоҳамбарӣ» (воқеъ дар ҳудуди шаҳри Ҳисор) низ хусусӣ карда шуда, азнавсозии он дар соли 2021 ба анҷом расид. Акнун осоишгоҳи мазкур барои дар як вақт хизматрасонӣ кардан ба 1000 нафар мизочон имкон дорад.

Ҳамин тавр, ҳоло дар мамлакат зиёда аз 50 адад осоишгоҳҳо, 6 адад осоишгоҳҳо ва лагерҳои солимгардонии кӯдакона, 8 адад хонаҳои истироҳатӣ, 5 адад пойгоҳҳои сайёҳию истироҳатӣ, 1 адад пансионат фаъолият мекунанд [6].

Ба хотири рушди соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат барои соҳибкорон баъзе сабуқиҳои андозию гумрукӣ ҷорӣ карда шудаанд:

- аз пардохти андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ (андоз аз Ҷоид) озод кардани ширкатҳои сайёҳии наватъсис дар давоми 5 соли аввали фаъолияти онҳо (моддаи 189 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон) [3];

- аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда озод кардани воридоти таҷҳизот, техника, маводи сохтмонӣ ва дигар молҳо барои эҳтиёҷоти ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори он - меҳмонхонаҳо, осоишгоҳҳо, марказҳои сайёҳӣ ва дигар иншооти сайёҳӣ (моддаи 251 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон);

- аз пардохти бочи гумрукӣ озод кардани воридоти таҷҳизот, техника, маводи сохтмонӣ ва дигар молҳо барои эҳтиёҷоти ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ (моддаи 345 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон) [4].

Номгуи мушаххаси объектҳои сайёҳии аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озодшаванда бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 апрели соли 2018, № 189 муайян карда шудааст.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки бо вучуди тадбирҳои зиёди ҷиҳати рушди сайёҳӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозишуда, омилҳои зиёди боздорандаи рушди соҳаи мазкур вучуд доранд, аз ҷумла:

- номукамал будани таъминоти ҳуқуқии пешбурди фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори он (аз ҷумла фаъолияти табобатӣ солимгардонӣ);

- ҳолати начандон хуби пойгоҳи моддию техникаи осоишгоҳҳо ва дигар иншооти сайёҳӣ, вайрон будани роҳҳои расидан ба онҳо бо сабаби нарасидани маблағгузорӣ;

- рушди нобасандаи инфрасохтори осоишгоҳҳо, сатҳи пасти фарҳанг ва сифати хизматрасонӣ ба сайёҳон;

- набурдани корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва истеҳсоли дар самти ҷустуҷӯ ва истифодаи захираҳои табию солимгардонӣ, таҳия ва татбиқи таҷҳизоти технологияи муосир, усулҳои нави ташхис, табобат ва солимгардонӣ дар осоишгоҳҳо ва фароғатгоҳҳо;

- набудани стандартҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноккардашудаи хизматрасониҳои сайёҳӣ;

- сатҳи пасти оморасозӣ ва бозомӯзии кормандони ширкатҳои сайёҳӣ ва

корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ дар асоси барномаҳои нави таълимӣ ва таъминоти илмӣ-методи муосир.

Мақомоти давлатиро зарур аст, ки раванди сохтмони иншооти нави инфрасохтори сайёҳиро назорат кунанд, то ки онҳо таҷҳизоти муосири обтаъминкунӣ, бахусус таъмини оби гарм, коррезӣ, баровардани ахлот ва партов, нигоҳдории шароити беҳдошт ва гигиенӣ дошта бошанд. Ҳамчунин онҳо бояд назорат кунанд, ки дар рафти корҳои сохтмонӣ дар иншооти инфрасохтори сайёҳӣ ба истифодаи қувваи кори маҳаллӣ афзалият дода шавад, иншооти мазкур бо назардошти эҳтимоли рӯйдоди офатҳои табиӣ сохта шаванд. Чунин амалҳои мақомоти давлатӣ ба истифодаи дуруст, фаъолияти босамара ва рушди устувори дарозмуддати иншооти инфрасохтори сайёҳӣ мусоидат мекунанд.

Нарасидани маблағгузориҳо ба инобат гирифта, барои рушди соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат фароҳам овардани шароити мусоид барои сармоягузори дохилӣ ва берунӣ лозим аст. Ҳанӯз фазои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби аксари ҷонибҳои манфиатдор номусоид арзёбӣ мешавад. Барои фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ иқдомоти қатъии ҳукумат зарур аст. Кафолати устувори ҳифз ва амнияти сармоягузориҳо бояд тадбирҳои асосӣ дар ин самт бошанд. Сармоягузори эҳтимоли ҳатто имтиёзҳои махсусро талаб намекунанд, онҳо ҳадди ақал бояд бовар ҳосил кунанд, ки маблағҳои ба рушди сайёҳӣ сафарбарнамудаи онҳо минбаъд чун манбаи даромади худӣ онҳо мемонанд.

Ба андешаи мо, яке аз самтҳои афзалиятноки ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) барои соҳибқорӣ сайёҳию солимгардонӣ бошад. Бунёди МОИ-и сайёҳию солимгардонӣ дар баробари ҷалби иловагии асъори хориҷӣ ба ҳалли якҷанд масъалаҳои иқтисодӣ, экологӣ, иҷтимоӣ ва дигар мушкилоти вобаста ба қуллан беҳтар намудани фаъолияти соҳибқорӣ дар соҳаи сайёҳӣ, аз ҷумла азнавсозии пойгоҳи моддию техникаи иншооти инфрасохтори сайёҳӣ, густариши доираи хизматрасониҳои сайёҳӣ, такмили ихтисоси кормандони хизматрасони ширкатҳои сайёҳӣ ва инфрасохтори он мусоидат мекунад.

МОИ-и сайёҳию солимгардонӣ бояд дар ҳудудҳои мавзёҳои сайёҳию солимгардонии аллақай амалкунанда таъсис дода шаванд. Дар ин маврид афзалият бояд ба соҳибқороне дода шавад, ки аллақай дар соҳаи сайёҳӣ ва солимгардонӣ фаъолият доранд ва дорои таҷрибаи дахлдори соҳибқорӣ мебошанд. Иншооти аввалиндараҷа барои таъсиси МОИ-и сайёҳӣ ва солимгардонӣ бояд осоишгоҳҳои амалкунанда – Ҳоча Оби гарм, Сароб, Шохамбарӣ, Сатурн, Сангчашма, Эдем Аква, Баҳористон, Зумрад, Ҳавотоғ, Авис-Сити, Оби Зайрон, Оби гарм, Санавбар, Гармчашма, Тандиқул, Тосқалъа бошанд.

Сайёҳони хориҷӣ, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон меоянд, вобаста ба омадан, будубош ва ҳаракат дар дохили мамлакат ба мушкилиҳо дучор мешаванд. Барои будубош дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, чун ҳудуди ҳаммарз бо Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон, ба сайёҳони хориҷӣ гирифтани равидиди махсус лозим аст. Зимнан, дар ин мавзё шумораи зиёди иншооти сайёҳӣ (хатсайрҳои кӯҳнавардӣ, чашмаҳои обҳои гарми шифобахш) мавҷуданд.

Истиқомати сайёҳони хориҷӣ дар меҳмонхонаҳои дорои сатҳи баланди хизматрасонӣ танҳо дар пойтахти мамлакат - шаҳри Душанбе имкон дорад. Дар шаҳрҳои Бохтар, Кӯлоб, Хучанд, Хоруғ ва дигар маҳаллҳои ҷумҳурӣ сифати хизматрасониҳо ба сайёҳони хориҷӣ начандон хуб аст. Дар минтақаҳои кӯҳистон аҳолии маҳаллӣ баъзан ба сайёҳони хориҷӣ дар хонаҳои худ чой барои шабгузаронӣ пешкаш мекунанд. Вале дар маҳаллҳои деҳот шароити мусоиди оддитарин барои будубоши сайёҳони хориҷӣ мавҷуд нест, онҳо қатъи шудани барқ – зухуроти муқаррарӣ мебошад.

Мушкилоти шароити беҳдошт ва гигиена пеш аз ҳама сайёҳони нисбатан сарватмандро, ки роҳатро қадр мекунанд, ба ҳарос меорад. Сайёҳони ин тоифа ҳарчанд шумораи онҳо дар байни сайёҳони хориҷии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташрифоранда кам бошад ҳам, имкони харчи маблағи бештарро барои маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳӣ

доранд ва дар сурати фароҳам овардани шароити мувофиқ омодаанд, ки ин корро анҷом диҳанд.

Мавҷудияти захираҳои инсонӣ низ дар шароити муосир яке аз омилҳои асосии рушди соҳаи сайёҳӣ мебошад. Бо вучуди анъанаҳои ғании меҳмоннавозӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол фарҳанги мувофиқи соҳибкорӣ вучуд надорад.

Дар доираи иҷрои ҳадафҳои Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар мамлакат бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2022, № 17 дар пояи Муассисаи давлатии таълимии «Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат» (собик Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат) Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон таъсис дода шудааст. Дар донишгоҳи мазкур, ки иқтисодии баланди таълимию илмӣ ва пойгоҳи техникаи муносиб дорад, кормандон ва мутахассисони болаёқати соҳаи сайёҳӣ омода карда мешаванд.

Ҳамчунин дар дигар муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат, чун Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни раванди таълим ва оморасозии кормандони соҳаи сайёҳӣ ба роҳ монда шудааст. Дар шаҳрҳои Душанбе, Хоруғ, Панҷакент ва ноҳияи Варзоб марказҳои таълимии омӯзиши кормандони тарабхонаҳо ва меҳмонхонаҳо ташкил карда шудааст. Хулоса ва воқунишҳои роҳбарон, менеҷерҳои ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ ҷиҳати омодагӣ ва коршоямии касбии хатмкунандагони марказҳои таълимии мазкур дар бештари ҳолатҳо мусбат мебошанд.

Ҳамин тавр, мо барои рушд додани соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли чунин масъалаҳоро афзалиятнок меҳисобем:

- тарғиби симои сайёҳии мамлакат тавассути иштироки намоёндагони мақомоти давлатии ваколатдор, ширкатҳои сайёҳӣ ва доираҳои илмӣ дар намоишҳо ва ярмаркаҳои байналмилалӣ сайёҳӣ, ҳамоишҳо ва дигар чорабиниҳо;
- азнавсозии иншооти амалкунанда ва сохтмони иншооти нави инфрасохтори сайёҳӣ;
- ислоҳоти низоми идоракунии меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, осоишгоҳҳо ва дигар иншооти инфрасохтори сайёҳӣ;
- бунёди меҳмонхонаҳои хурд, осоишгоҳҳои шахсӣ ва оилавӣ дар маҳаллҳои деҳоти дурдаст ва кӯҳистон;
- оморасозӣ, бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси кормандони меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, осоишгоҳҳо, пойгоҳҳои сайёҳӣ, пансионатҳо ва хонаҳои истироҳатӣ;
- азнавсозии роҳҳои автомобилгарде, ки ба мавзӯҳои сайёҳӣ мебаранд.

Дар натиҷаи роҳандозӣ намудани тадбирҳои мазкур барои рушди сайёҳӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад чун иштирокчи фаъоли бозори сайёҳии байналмилалӣ эътироф гардад. Сайёҳӣ дар оянда метавонад яке аз бахшҳои калидии иқтисодиёти миллиро ташаккул диҳад. Рушди сайёҳӣ ба рушди соҳаҳои дигари иқтисодиёт - сохтмон, нақлиёт, истеҳсоли молҳои истеъмоли мардум таъсири мусбат мерасонад. Сайёҳӣ бо доштани самари тақонбахшӣ рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат ва баланд шудани сифати зиндагии аҳолиро ҳавасманд мекунад.

Сайёҳӣ ҳамчун як соҳаи меҳнатталаб метавонад боиси афзоиши шуғл гардад ва ба ин васила сатҳи бекориро дар мамлакат ба таври назаррас коҳиш диҳад. Азбаски кор дар соҳаи сайёҳӣ бештар бо хизматрасонӣ ба сайёҳон алоқаманд аст, метавон занҳоро, ки ҳиссаи онҳо дар сохтори аҳолии бешуғл нисбатан зиёдтар аст, ба кор ҷалб кард. Илова бар ин, шароити ҷуғрофӣ ва табию иқлимӣ мамлакат мусоидат мекунад, ки иншооти инфрасохтори сайёҳӣ дар маҳаллҳои деҳот ҷойгир карда шаванд, ки ин дар навбати худ ҳалли мушкилоти иҷтимоию иқтисодиро дар ин мавзӯҳо (аз ҷумла сохтмони иншооти иҷтимоӣ, ба шуғл фаро гирифтани аҳолии деҳот) таъмин мекунад.

АДАБИЁТ

1. Алишоев Х.Х., Раҳимов М.А. Сайёҳӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти кишвар / Х.Х. Алишоев, М.А. Раҳимов // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2020. - № 4. – С. 102-106
2. Каримов Б.Х., Расулов Х.Н. Сайёҳӣ чун соҳаи афзалиятноки Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов, Х.Н. Расулов / Вазъи муосир ва дурнамои рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маҷлаи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (27 март соли 2021, ш. Душанбе). – Душанбе: ДССХ, 2021. – 324 с. – С. 198-202
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://www.andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code__18-03-2022-RT_tj.pdf (санаи мурочиат: 22.07.2022)
4. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/кодекси-гумруки-ҷумҳурии-тоҷикистон> (санаи мурочиат: 22.07.2022)
5. Мирзоалиев А.А., Сафаров А.М. Нақши соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар / А.А. Мирзоалиев, А.М. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. - № 3 (32). – С. 138-144
6. Омори сайёҳӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://ctd.tj/site/omori-sayyohi> (санаи мурочиат: 20.07.2022)
7. Омори ширкатҳои сайёҳӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://ctd.tj/safar-ba-tojikiston/shirkathoi-sayyohi/omori-shirkathoi-sayyohi> (санаи мурочиат: 20.07.2022)
8. Раҳимов С.Х., Каримов Б.Х. Баҳогузори таъсири ҷаҳонишавӣ ба ворид намудани технологияҳои инноватсионӣ дар индустрияи мехмонхонадорӣ / С.Х. Раҳимов, Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. - № 1 (30). – С. 47-53
9. Ризоева С.К. Ташаккул ва дурнамои рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон / С.К. Ризоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 3. – С. 254-259
10. Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021 – 702 с.

УДК 657.37

Мирзоалиев А.А., Холикова М.И.

**ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ МУВОФИКИ СБҲМ: МУШКИЛОТИ МЕТОДОЛОҒӢ
ВА МЕТОДИИ ТАҲИЯ**

Дар мақола масоили алоҳидаи ташаккули ҳисоботи молиявӣ дар Тоҷикистон тавассути таҳлили мушкилоти методологии баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳлили ҳисоботи молиявӣ дар асоси корҳои илмӣ олимони ватанӣ баррасӣ шудааст. Инчунин ба масоили татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар корхонаҳои ватанӣ равшанӣ андохта, тафовут дар равишҳои ташаккули ҳисоботи молиявӣ мутобиқи қоидаҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ (НБМ) ва СБҲМ баррасӣ мешаванд; аҳамияти таъсири сиёсати ҳисобдорӣ ба раванди таҳияи ҳисоботи молиявӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: ҳисоботи молиявӣ, даромади умумӣ, вазъи молиявӣ, фоида, даромад, хароҷот, ҳисоботи ҳамгирошуда, сиёсати баҳисобгирӣ.

Мирзоалиев А.А., Холикова М.И.

ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ ПО МСФО: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОСТАВЛЕНИЯ

В статье рассматриваются отдельные проблемы формирования финансовой отчетности в Таджикистане путем проведения анализа методологических проблем учета и анализа финансовой отчетности на основе научных трудов отечественных ученых. Также освещаются вопросы внедрения международных стандартов финансовой отчетности на отечественных предприятиях; рассматриваются отличия в подходах к формированию финансовой отчетности в соответствии с национальными положениями бухгалтерского учета (ПБУ) и МСФО; указывается на важность воздействия учетной политики на процесс формирования финансовой отчетности.

Ключевые слова: финансовая отчетность, совокупный доход, финансовое положение, прибыль, доходы, расходы, интегрированная отчетность, учетная политика.

Mirzoaliev A.A., Kholikova M.I.

FINANCIAL STATEMENTS ACCORDING TO IFRS: METHODOLOGICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF PREPARATION

The article deals with certain problems of formation of financial statements in Tajikistan by analyzing the methodological problems of accounting and analysis of financial statements on the basis of scientific works of domestic scientists. It also highlights the implementation of international financial reporting standards in domestic enterprises; differences in approaches to the formation of financial statements in accordance with national accounting regulations (PBU) and IFRS are considered; the importance of the impact of accounting policies on the process of preparing financial statements is indicated.

Key words: financial statements, total income, financial position, profit, income, expenses, integrated reporting, accounting policy.

Постановка проблемы. Финансовые результаты хозяйствующих субъектов, отражающие финансовую и нефинансовую информацию экономического поведения самих субъектов на инвестиционном рынке, в целом формируют прогностическую картину конкретной рыночной среды, ее потенциальных возможностей, перспектив развития и значения в экономической системе. Понятно, что исследование финансовой отчетности, ее полнота, объективность, качество информации имеют важнейшее значение в процессах принятия инвестиционных решений, прогнозировании будущего состояния предприятия, региональной и национальной экономики. Принятие обоснованных и адекватных решений невозможно в случае получения недостоверной, неактуальной и искаженной информации о финансовом состоянии и результатах деятельности предприятия. В итоге такая ситуация приводит к экономическим потерям и обманывает не только собственников предприятия, кредиторов и инвесторов, но и государство и все общество в целом. Поэтому сегодня особое значение и актуальность приобретает проблема поиска путей предупреждения и выявления рисков искажения финансовой отчетности, а также получения объективной и достоверной информации относительно имущества, оборотных активов, других собственных и привлеченных ресурсов, которые отражаются в финансовой отчетности предприятия.

Обоснованный подход к качеству показателей финансовой отчетности позволяет эффективно управлять деятельностью предприятия, привлекать внешние источники капитала, а, следовательно, и достигать увеличения прибыли. Методологические основы финансовой отчетности – это принципы и наиболее общие подходы и методы ее представления. В основном методологические основы финансовой отчетности определяются стандартами бухгалтерского учета и отчетности. В нашем примере это система национальных ПБУ, в первую очередь Инструкция по заполнению форм финансовой отчетности в соответствии с МСФО.

Анализ последних исследований и публикаций. Особенности отражения данных бухгалтерского учета в финансовой отчетности, исследования требований, предъявляемых к ее показателям, были предметом исследования таких известных отечественных ученых, как М.У. Бобоев, С.Ф. Низомов, С.И. Садыков, М.Шобеков и другие.

Выделение нерешенных частей общей проблемы. Интеграция Таджикистана в мировое экономическое пространство усиливает интерес к отчетности публичных предприятий, которая является основанием для осуществления соответствующего экономического поведения субъектов инвестиционного рынка. Принятие обоснованных и адекватных решений невозможно в случае получения недостоверной, неактуальной и искаженной информации о финансовом состоянии и результатах деятельности предприятия. В итоге такая ситуация приводит к экономическим потерям и обманывает не только собственников предприятия, кредиторов и инвесторов, но и государство и все общество в целом. Такая ситуация обуславливает актуальность и особую значимость решения методологических проблем учета и анализа финансовой отчетности на предприятиях, что позволит оценить, как финансовые, так и нефинансовые индикаторы и сможет предотвратить искажение или асимметрию финансовой отчетности предприятий. Цель статьи состоит в исследовании формирования системы финансовой отчетности предприятий и анализе методологических проблем составления финансовой отчетности в Таджикистане.

Изложение основного материала исследования. В соответствии с Законом Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» под бухгалтерской отчетностью понимают отчетность, складывающуюся на основании данных бухгалтерского учета для удовлетворения потребностей определенных пользователей. Финансовая отчетность по этому закону рассматривается как часть бухгалтерской, содержащая информацию о финансовом состоянии, результатах деятельности и движении денежных средств предприятия за отчетный период [10].

Формирование национальной системы бухгалтерского учета, растянувшегося с 1998 г., когда началась подготовка к ее реформированию посредством принятия нового Закона Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете», сопровождалось несколькими событиями, выведшими финансовую отчетность предприятий на новый методологический этап ее развития. Здесь можно выделить:

– 1999–2003 г., когда были разработаны несколько положений по бухгалтерскому учету, которые определили принципы составления бухгалтерского учета, в первую очередь касающиеся финансовой отчетности [8].

Часть из них стала новой для отечественного бухгалтерского учета. Это принцип начисления (более известный за рубежом как *accrual basis of accounting*), заложивший признание дохода и расходов по факту их получения/осуществления, а не по движению денежных средств, и, как следствие, соблюдение соответствия доходов и понесенных расходов. Новым стал принцип превалирования экономической сущности над юридической формой, который проходит через все учетные стандарты и внес ключевое правило в признание активов и обязательств предприятием: исходя из наличия

фактического контроля и получения экономических выгод, а не юридического права собственности;

- 2003-2011 г., когда рядами постановлений правительства был взят курс на дальнейшее сближение национальных учетных стандартов и международных. С 2004 г. впервые были разработаны и изданы инструкции по применению МСФО, в том числе и Инструкция «О порядке заполнения хозяйствующими субъектами форм квартальной и годовой бухгалтерской отчетности в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности», утвержденная Приказом Министерства финансов Республики Таджикистан от 24.11.2004 г. № 141(Далее - Инструкция). Конечным итогом стало применение с 2009 г. целым рядом отечественных предприятий, прежде всего субъектами публичного интереса (СПИ) и страховыми компаниями, отдельных положений МСФО. Именно в 2009 году были изданы МСФО с разъяснениями в двух томах;

- 2011 г. и по сей день – дальнейшее освоение отечественными предприятиями МСФО, выход на международные рынки капитала. Также были внесены изменения в Инструкцию о порядке заполнения форм финансовой отчетности, составляемой в соответствии с Национальными и Международными стандартами финансовой отчетности от 27 мая 2011г., №42. Также с целью приближения к требованиям МСФО по представлению финансовой отчетности и консолидированной финансовой отчетности, учитывающее новую Концептуальную основу финансовой отчетности 2010 г., принятую Международным советом по финансовой отчетности (IASB) был принят новый закон о бухгалтерском учете и финансовой отчетности.

Все эти реформы и тернистый путь новых принципов составления финансовой отчетности, соответствующих международной практике, опыта ведущих стандартов МСФО (IFRS), ГААП США (USGAAP), не могли не вызвать определенных неувязок, недоразумений, методологических проблем. Методологические проблемы учета и анализа финансовой отчетности рассматривались во многих научных работах. Научные работы в этой сфере можно разделить по таким направлениям, как:

– теоретико-методологические основы составления финансовой отчетности в целом (исследователи М.У. Бобоев [1,2], С.Ф. Низомов [5] и др.). Рассматриваются значения финансовой отчетности предприятий для принятия решений на ее основе, философия финансовой отчетности, аспекты бухгалтерской и финансовой отчетности и бухгалтерской отчетности и их отличия, требования директив ЕС, концептуальная основа и т.п.;

– теоретико-методические аспекты составления отдельных форм финансовой отчетности (исследователи: А.А.Мирзоалиев [9], С.И. Садыков [12], М.Шобеков [14] и др.). Рассматриваются изменения в финансовой отчетности и ее соответствие требованиям МСФО, возможность трансформации отечественного форм отчетности по МСФО, методика и различия в подходах национальных и международных стандартов в составлении отчета о совокупном доходе, отчета о движении денежных средств, примечаний, общих методологических проблем составления финансовой отчетности;

– гармонизация отечественной финансовой отчетности с МСФО (исследователи: С.Ф.Низомов [11], С.И. Садыков [12]). Рассматриваются определенные детали в отличиях отчетности по национальным и международным стандартам, проблемы трансформации. К основным проблемам, поднимаемым исследователями, относятся:

– удовлетворение потребностей пользователей финансовой отчетности, определение наполнения финансовой отчетности и ее отделение от другой бухгалтерской отчетности (С.Ф.Низомов [3], А.А.Мирзоалиев [5]);

– адаптация отечественной нормативно-правовой базы к требованиям МСФО, в частности требований, касательно годовой финансовой отчетности, консолидированной финансовой отчетности и связанных с ними отчетах отдельных типов предприятий. Проблема является выработка разумного и взвешенного подхода, чтобы не вводить

радикальные инновации в структуру и содержание финансовой отчетности Таджикистана. С.Ф. Низомов указывает на еще одну проблему в этом направлении – разногласия отдельных национальных инструктивных положений от МСФО [6]. Также исследуются возможности трансформации системы учета отдельных статей финансовой отчетности отечественного предприятия в формат отчетности по требованиям МСФО [14];

– вопросы структуры и наполнения отечественных форм финансовой отчетности в целом, удовлетворение потребностей как частных пользователей, так и государственных, в частности в лице налоговых органов, согласованность этих форм с МСФО [12];

– усовершенствование отдельных форм финансовой отчетности, в частности, отчета о совокупном доходе и отчета о движении денежных средств. Также затронуты вопросы транспарентности примечаний к отечественной финансовой отчетности, то есть уместности и существенности информации в них;

– обеспечение воплощения (реализации) в финансовой отчетности качественных характеристик финансовой информации, изложенных в национальных положениях и Концептуальной основе МСФО [15]);

– развитие новых парадигм отчетности, таких как, например, управленческая отчетность (С.Ф.Низомов [11]).

Поднимается вопрос о проблематичности классификационного разделения хозяйственной деятельности на операционную, финансовую и инвестиционную. Например, в ранних публикациях мы приводили пример сделок по продаже инвестиционного имущества, которая по отчету о движении денежных средств классифицируется как инвестиционная деятельность, а по отчету о совокупном доходе – как операционная деятельность. Мы делали вывод, что, «рассматривая классификацию тех или иных показателей как операционных или неоперационных, профессиональный бухгалтер в некоторых ситуациях может применять суждения» [10, с. 19].

Отдельной проблемой, на которую указывают исследователи, сравнивая отчетность по национальным стандартам с требованиями МСФО, является отражение в отчете о финансовых результатах совокупного дохода. Так, ранее нами было отмечено что, «несмотря на то, что МСФО (IAS) 1 допускает альтернативы в представлении информации о другом совокупном доходе, разработчики отечественной отчетности предложили безальтернативный гибрид представления финансовых результатов – единственный отчет из двух отдельных разделов (один – для отражения финансовых результатов, другой – для формирования совокупного дохода)» [10, с. 164].

В процессе анализа нововведенной инструкции по заполнению форм отчетности [4] возникло необходимость сравнения отдельных терминов с их англоязычными первоисточниками, и в результате установлены отдельные нюансы перевода англоязычного термина *income* на русский язык, учитывая американский и британский варианты английского языка. Так, в МСФО прибыль определяется по формуле:

$Income \text{ (Доходы)} - Expenses \text{ (Расходы)} = Profit \text{ (Прибыль)}$.

В общепринятых учетных принципах США (GAAP US) прибыль считают по формуле:

$Revenues \text{ (Доходы)} - Expenses \text{ (Расходы)} = Income \text{ (Прибыль)}$.

Таким образом, прибыль в МСФО есть "profit", в GAAPUS - "income". В то же время п. 8 МСФО (IAS) 1 для определения термина прибыль ("profit") позволяет использовать термин "чистая прибыль" ("net income"). Таким образом, "income" действительно может переводиться и как доход, и как прибыль, которую следует учитывать в подготовке англоязычных финансовых отчетов по МСФО и более глубокого понимания терминов финансовой отчетности.

Глубокое исследование других разногласий составления отчета о совокупном доходе по национальным и международным стандартам, показывает еще то, что сам факт унификации формы финансовых отчетов и других форм финансовой отчетности в

национальных положениях по отдельным аспектам противоречит МСФО (IAS) 1. [9, с. 68]. Международные стандарты не предъявляют жестких требований к отчету о прибылях и убытках, конкретную форму предприятие разрабатывает самостоятельно. Не регламентированы названия статей отчета и их расположение.

Относительно отдельных частей отчета о совокупном доходе можно выделить еще следующие:

– возможность использования двух методов раскрытия затрат: по характеру затрат (в соответствии с экономической сущностью) и методом функционального назначения (расходы классифицируются в соответствии с их функциями). Инструкция содержит оба подхода (раздел I – метод функционального назначения; раздел III – по характеру затрат). Однако перечень экономических элементов в разделе III является жестко регламентированным и не дает возможности осветить отраслевые особенности предприятия, не соответствующего МСФО (IAS) 1, требующий выбрать такой способ отражения, наиболее точно отражающий составляющие финансовых результатов предприятия [10, с. 163];

– в Отчете о совокупном доходе по Инструкции приводятся отдельно доходы и расходы по таким операциям. Такой подход некорректен и неуместен, способен исказить мнение пользователей при анализе информации [10, с. 163].

Так, согласно международным стандартам доходы и убытки от других операций приводятся на нетто-основе, если их размеры незначительны.

Подытоживая вышеприведенные исследования, можно обобщить несоответствия формы отчета о финансовых результатах по Инструкции требованиям МСФО в табл. 1.

Таблица 1.

Различия в подходах к финансовой отчетности по Инструкции и МСФО

№	Критерий	Инструкция	МСФО
1	2	3	4
1	Унифицированность (регламентированность) формы отчета	да	нет
2	Возможность влиять на детализацию строк отчета	практически отсутствует, кроме дополнительно вписываемых строк	так, в основу положен принцип существенности
3	Расположение ключевых разделов баланса	Активы - Обязательства = Собственный капитал	По выбору предприятия
4	Ключевой акцент в классификации активов и обязательств на текущие и нетекущие	Срок использования – менее года или более года	Продолжительность операционного цикла
5	Классификация деятельности предприятия	обычная, делящаяся на операционную, финансовую, инвестиционную	такое разделение имеется только для отчета о движении денежных средств. Для отчета о прибылях и убытках не запрещается, но и не рекомендуется
6	Классификация доходов	чистый доход, другой операционный доход, доход от финансовой	доход от реализации товаров; доход от предоставления услуг;

		деятельности, другие доходы	проценты, роялти, дивиденды
7	Отражение доходов и убытков от других операций, чем основные (выбытие внеоборотных активов, курсовые разницы)	развернуто: доходы отдельно и расходы отдельно	нетто-основа: только результат «доходы – расходы», если их влияние несущественно
8	Метод раскрытия расходов	I раздел – по функциональному назначению; III раздел – по характеру затрат	по одному из этих методов, наиболее точно отражающему составляющие финансового результата предприятия
9	Расчет совокупного дохода начинается с:	дооценки (уценки) внеоборотных активов	по чистой прибыли (убытку)
10	Отражение затрат на создание резерва сомнительных долгов	прочие операционные расходы	расходы по реализации
11	Степень детализации примечаний в табличной форме (ф. 5),	степень детализации примечаний к отчетам незначительна	значительная степень детализации примечаний по каждому отчету, рекомендуется их делать по каждой строке
12	Подход к отчетности малых предприятий	Только баланс и отчет о финансовых результатах	Все четыре формы и примечания

Однако проблемами разногласия между национальными и международными стандартами в процессе исследования ограничиваться нельзя. Среди общих методологических проблем финансовой отчетности, которые поднимаются в исследованиях ученых, можно назвать идентификацию сущности достоверности финансовой отчетности и обобщение влияющих на нее факторов. Эту проблему поднимает в своем исследовании Садыков С.И. [15, с. 150]. Она и исследователи выделяют информационный, политический, нормативно-правовой, человеческий, финансовый и организационный факторы. Проводится их классификация на внешние и внутренние.

Новым направлением в развитии финансовой отчетности и отчетности в целом является интегрированная отчетность. Она представляет собой соединение годового финансового отчета и нефинансовых отчетов. Создание нового единого отчета происходит за счет процессов взаимопроникновения и обратного воздействия, что увеличивает производительные силы данных учетной отчетности и урегулирование интересов ключевых групп пользователей. Одним из исследователей этого направления является Низомов С.Ф. [5, с.74]. В процессе рассмотрения процедур формирования интегрированной отчетности он не обходит проблем представления и оценки финансовой информации. Да, он утверждает, что «недостаточно перечислить финансовые показатели, необходимо показать их связанность с показателями по другому капиталу». Он указывает на необходимость объяснения финансовых последствий значительного влияния на другой капитал (например, ожидаемый рост доходов в результате усилий по повышению качества человеческого капитала).

Отдельно можно поставить проблемы:

– составление особых видов финансовой отчетности, например, консолидированной, комбинированной по сегментам или отраслевым особенностям (страховые компании, банки, сельское хозяйство и т.п.);

– организационные вопросы составления финансовой отчетности. Например, формирование учетной политики для повышения эффективности управления деятельностью корпоративных предприятий.

Что касается учетной политики при формировании финансовой отчетности, то сегодня учетная политика корпоративного предприятия является достаточно важным средством формирования величины основных финансовых показателей деятельности предприятия, поскольку сформированная и утвержденная предприятием учетная политика оказывает значительное влияние на величину показателей себестоимости продукции, прибыли и других показателей финансового состояния предприятия.

Воздействие элементов учетной политики на показатели финансовой отчетности предприятия проявляется по-разному: из-за стоимости активов и обязательств выбранные предприятием элементы учетной политики влияют на показатели Отчета о финансовом положении и Примечаний к годовой финансовой отчетности; из-за размера доходов, расходов и, как следствие, финансовых результатов (чистая прибыль и нераспределенная прибыль) выбранные предприятием элементы учетной политики влияют на показатели Отчета о финансовом положении, Отчета о совокупном доходе, Отчета об изменениях в капитале и Примечаний к годовой финансовой отчетности.

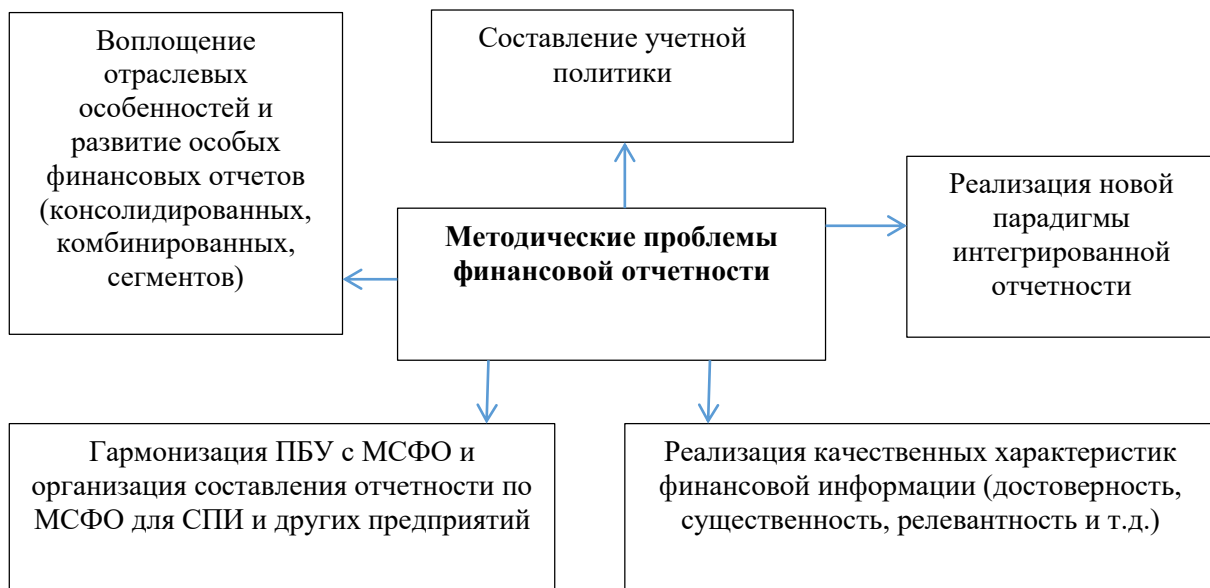

Рис. 1. Методологические проблемы составления финансовой отчетности

Учетная политика по формированию показателей финансовой отчетности дает ответ на то, какие из альтернативных подходов по учету используются конкретным предприятием по конкретным учетным объектам (основным средствам, нематериальным активам, резервам, запасам, обязательствам, доходам и расходам и т.п.). Свобода выбора и равноправие этих подходов только кажущиеся, поскольку учетная политика должна быть отражением реальной производственной ситуации, определенных экономических условий, должна быть адекватна потребностям пользователей конечной учетной информации – финансовым отчетам. Также следует забывать, что учетная система гармонично сочетается с общей управленческой системой предприятия. Учетная политика

– это больше, чем порядок подачи информации в финансовой отчетности, поскольку она влияет и на показатели управленческого учета.

В общем, методологические проблемы составления финансовой отчетности в Таджикистане представим на рис. 1.

Методологические проблемы составления финансовой отчетности, возникающие в трудах многочисленных исследователей, указывают, что финансовая отчетность и система бухгалтерского учета в Таджикистане прошла сложный путь реформирования от пережитков советской системы до появления национальных стандартов, существование двойного (налогового и бухгалтерского) учета, утверждение доминирующей роли МСФО и финансовой отчетности как основы осуществления налоговых расчетов. Несмотря на гармонизацию национальных стандартов с МСФО, остаются многочисленные разногласия как в форме, так и в деталях по наполнению некоторых строк финансовых отчетов. Кроме того, всегда остаются проблемы микроуровня: внедрение данных учетных принципов на конкретном предприятии, адекватность его учетной политики, которая учитывает, что финансовые отчеты существуют не сами по себе, а являются основой для принятия взвешенных управленческих решений конкретными пользователями.

Предприятиям необходимо учитывать разногласия между МСФО и ПБУ при трансформации своих отчетов. В первую очередь следует отказаться от форм финансовой отчетности по Инструкции и раскрывать информацию с соблюдением МСФО (IAS) 1, МСФО (IAS) 7 и Концептуальной основы. В основе такого раскрытия должен быть принцип существенности, который должен определять размещение строк в финансовой отчетности, их компоновки, объединения и наполнения.

Выводы. Анализ методологических проблем составления финансовой отчетности показывает, что финансовая отчетность в Таджикистане прошла несколько этапов усовершенствования и сегодня по многим параметрам не соответствует Концептуальной основе МСФО. Есть разногласия в реализации принципа существенности (часть справедливого представления), который позволяет при составлении отчетности МСФО раскрывать наиболее значимую информацию первой, объединять незначимые строки финансовой отчетности, вообще отказаться от унифицированной формы ее составления. Однако такой подход требует большего акцента на профессиональное суждение бухгалтера, а значит, более высокого уровня подготовки и профессиональной этики.

Кроме гармонизации финансовой отчетности и учетных стандартов, существуют методологические проблемы воплощения качественных характеристик финансовой информации и составления и реализации надлежащей учетной политики, поскольку она оказывает существенное влияние на показатели финансовых отчетов. И, конечно, отчеты не могут быть сами по себе, а должны использоваться в процессе оценки их показателей при принятии управленческих решений, для чего должны существовать надлежащие методики оценки и интерпретации результатов. Все это должно сочетаться с другими частями информации, предоставляемой предприятием пользователям, например, в интегрированной или иной отчетности.

В целом, на основе рассмотренных работ исследователей можно сказать, что усовершенствование финансовой отчетности и ее учетно-аналитического обеспечения с учетом требований международных стандартов будет способствовать гармонизации с отчетностью предприятий государств различных стран, применяемых МСФО. Все это повышает прозрачность и достоверность финансовой отчетности хозяйствующих субъектов, уровень доверия отечественных и иностранных инвесторов; усиливает защиту прав и интересов акционеров, инвесторов и кредиторов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобоев М.У. Опыт применения МСФО в Республике Таджикистан// Перспективы развития бухгалтерского учета, анализа, аудита и налогообложения в условиях интернационализации экономики. Сборник статей VI Международной научно-практической конференции. ответственные за выпуск: Н.С. Нечеухина, Т.Ф. Шитова. 2015. С. 126-133.
2. Бобоев М.У. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебное пособие – Душанбе, Ирфон, 2018. – 384с.
3. Инструкция «О порядке заполнения хозяйствующими субъектами форм квартальной и годовой бухгалтерской отчетности в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности», утвержденная Приказом Министерства финансов Республики Таджикистан от 24.11.2004 г. № 141.
4. Инструкция «О порядке заполнения хозяйствующими субъектами форм квартальной и годовой бухгалтерской отчетности в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности», утвержденная Приказом Министерства финансов Республики Таджикистан от 27.05.2011 г. № 42.
5. Низомов С.Ф., Реформа бухгалтерского учета в Республики Таджикистан: проблемы и перспективы развития // Аудит и финансовый анализ. 2010, №2. С. 73-76
6. Низомов С.Ф., Шобеков М. Проблемы внедрения МСФО в Таджикистане и пути из преодоления // Известия Иссик-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2015. № 2-1 (9). С. 216-221.
7. Международные стандарты финансовой отчетности, том 1 с МСФО (IAS) 1 по МСФО (IAS) 27 – Душанбе, Минфин РТ, 2009. – 185с.
8. Мирзоалиев А.А. Влияние МСФО на практику финансовой отчетности в Таджикистане //Проблемы экономики и юридической практики. 2019. Т. 15. № 6. С. 92-98.
9. Мирзоалиев А.А. Финансовая отчетность по МСФО: проблемы составления и пути их решения//Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита. /Материалы IV международной научно-практической конференции (17-18 апреля 2015г. г. Душанбе) – Душанбе: ОИПБА РТ, 2015г. -260с.
10. Мирзоалиев А.А., Шаропов А.Дж. Информация о чистой прибыли и прочего совокупного дохода: важность для принятия решений // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, 2018, №3 (24), с. 160-165
11. Международные стандарты финансовой отчетности, том 2 с МСФО (IAS) 28 по МСФО (IAS) 41, МСФО (IFRS) 1 по (IFRS) 7 – Душанбе, Минфин РТ, 2009. – 323с.
12. О бухгалтерском учете и финансовой отчетности: Закон Республики Таджикистан от 25.03.2011, №702. [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: // <http://minfin.tj/index.php?do=static&page=bua>(дата обращения: 13.05.2022).
13. Садыков С.И. Проблемы перехода к МСФО в системе потребительской кооперации Таджикистана// Бухгалтерский учет: достижения и научные перспективы XXI века. Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию кафедры бухгалтерского учета университета. 2015.Издательство: Издательство "Канцлер" (Москва). С. 426-430.
14. Садыков С.И. Проблемы внедрения МСФО и привлечения инвестиций в авиакомпании //Известия Иссик-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2015. № 2-1 (9). С. 246-249.
15. Садыков С.И. Реформа бухгалтерского учета и аудита в Таджикистане: взгляд практика (статья) //Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита. /Материалы III международной научно-практической конференции (23-24 мая 2014г. г. Душанбе) – Душанбе: ОИПБА РТ, 2014г. -230с.
16. IAS 1: официальный русский перевод. [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: // <http://gaap.ru/articles/IAS1/> (дата обращения: 13.05.2022).

Наджмиддинов Ф.Н.

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ И ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ УСЛУГ

В статье обосновано стратегия развития и поддержки малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг предусматривающих улучшения работы функционирующих предпринимательских союзов и ассоциации зависящих от развитие бизнес-центров, бизнес-инкубаторов, оказывающие различные виды услуги; создания специальной организация и организации структурного подразделения Хукумата, в функции которого входит координация мер по поддержке малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг, развитие систему страхования, банковского кредита, налаживание взаимосвязи между представителями научного и бизнес-сообщества и др.

Ключевые слова: стратегия, предпринимательства, инновационная деятельность, критерий, развитие, планирование, программа.

Наджмиддинов Ф.Н.

ТАШАККУЛИ СТРАТЕГИЯИ РУШД ВА ДАСТГИРИИ ТИҚОРАТИ ХУРД ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ

Дар мақола стратегияи рушд ва дастгирии шаклҳои хурди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи хизматрасонӣ асоснок карда шуда, беҳбуди кори иттиҳодияҳои соҳибкорӣ ва ассотсиатсияҳои марказҳои соҳибкорӣ вобаста ба рушд, бизнес-инкубаторҳои, ки намудҳои гуногунро таъмин менамоянд, асоснок карда шудаанд. Инчунин таъсиси ташкилоти махсус ва ташкили воҳидҳои сохтори Хукумат, ки ба вазифаҳои он ҳамоҳангсозии тадбирҳои дастгирии шаклҳои хурди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи хизматрасонӣ, рушди низоми суғурта, қарзи бонкӣ, барқарор намудани муносибатҳои байни намояндагони ҷомеаи илмӣ ва соҳибкорӣ дохил мешаванд тавсия карда шудааст.

Калидвожаҳо: стратегия, соҳибкорӣ, фаъолияти инноватсионӣ, меъёр, рушд, банақшагирӣ, барнома.

Najmiddinov F.N.

FORMATION OF A STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT AND SUPPORT OF SMALL BUSINESS IN THE SERVICE SECTOR

The article substantiates the strategy for the development and support of small forms of entrepreneurial activity in the service sector, providing for the improvement of the work of functioning business unions and associations of business centers dependent on the development, business incubators that provide various types of services; creation of a special organization and organization of a structural subdivision of the Hukumat, whose functions include coordinating measures to support small forms of entrepreneurial activity in the service sector, developing an insurance system, bank credit, establishing relationships between representatives of the scientific and business community, etc.

Key words: strategy, entrepreneurship, innovation activity, criterion, development, planning, program.

«Опыт мировых стран показывает, что государственные, областные, городские и районные программы поддержки малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг, в настоящее время являются важнейшим двигателем его развития» [3].

Рассматриваемые программы содержат соответствующие мероприятия, по мнению Л.А. Серебряковой относительно деятельности хозяйствующих субъектов, считает, что: «...поддержке малых форм предпринимательской деятельности, вместе с тем не решают существующих проблем. В основном защищаются: интересы местных органов государственной власти, интересы предпринимателей недостаточно защищены; зачастую остается непроработанным учет вопроса достижения целевых индикаторов в программе в долгосрочном периоде; областные и городские особенности малых форм предпринимательской деятельности учитываются не в полном объеме» [7].

Ряд авторов в области проблем малых форм предпринимательской деятельности (МФПД) считают, что работоспособность таких структур: «...зависит не только от действий местных органов государственной власти, реализации государственных программ поддержки, регулирования предпринимательской деятельности, где в настоящее время предприниматели участвуют в работе законодательных органов, разработке нормативно-правовой базы, инструментов оценки государственного регулирования и др., но в целом, повышается роль предпринимателей в управлении развитием города» [1,2,7.].

Принимая во внимание стратегию развития МФПД на определенных территориях, есть мнение, что: «...должны быть интегрированы цели, задачи и деятельность всех участников его развития, таких как местных органов государственной власти, предпринимателей, населения, экспертных сообществ, негосударственных организаций». [4]

Исходя из этого авторы исследований в области инновационного развития считают, что: «...следует учитывать не только принципы информационной открытости и прозрачности, но и равноправия и стратегического партнерства при планировании стратегического развития города и его районов. И часть ответственности должна ложиться на предпринимателей, которые должны участвовать в систематической оценке реализации этапов стратегии развития малых форм предпринимательской деятельности в городе и сельской местности». Важно заметить, что все заинтересованные городские и сельские местные органы управления должны участвовать в разработке и реализации стратегии развития малых форм предпринимательской деятельности [1,3,5].

Для того чтобы малые формы предпринимательской деятельности в городах и сельских населенных пунктах динамично развивались, следует разработать и реализовать концепцию обеспечения благоприятных условий для их развития на основе введения дополнений в процессе стратегического развития в целом.

По нашему мнению, теоретические и методологические механизмы следует конкретизировать в контексте развития МФПД в городах и сельских населенных пунктах. В связи с этим следует выделить и раскрыть значение термина «развитие» в различных областях науки для формирования стратегии развития коммерческого предпринимательства (таблица 1).

Таблица 1

Раскрытие значение термина «развитие» в различных областях науки

№ Пп	Наименование термина	Определение рассматриваемого термина
1.	Онтогенез	В 1867 г. Э. Геккель ввел понятие онтогенеза для обозначения процесса реализации генетической информации, полученной от родителей.

2.	Пролификация	Происходит от лат. Proles – отпрыск и fero – несу. Обозначает размножение клеток делением, при котором ткани организма разрастаются.
3.	Воспитание	В русском варианте обозначает набор технологий, с помощью которых осуществляется целенаправленное формирование или изменение личности ребенка. И. П. Павлов определял воспитание как процесс сохранения исторической памяти популяции. В английском варианте аналог этого слова отсутствует и выражается другими понятиями: обучать, тренировать и т. п.
4.	Совершенствование	Модернизация, рационализация, движение вперед, повышение качества
5.	Усовершенствование	Действие, влекущее за собой изменение чего-либо в лучшую сторону по сравнению с предыдущим состоянием.
6.	Уточнение	Улучшение, выявление сущности процесса, явления, объекта.
7.	Формирование	Придание определенной формы.
8.	Становление	Возникновение чего-либо в соответствии с характерными признаками и формами.
9.	Эволюция	Процесс, закрепляющий мутации, увеличивающий приспособленность организмов.
10.	Прогресс	Происходит от лат. <i>Progressus</i> – движение вперед, успех, и обозначает поступательное движение вперед, в лучшую сторону.

Составлено автором на основе: Петухова Ж.Г. Развитие малого и среднего предпринимательства в строительстве на основе механизмов государственной поддержки: дисс...д-ра экон. наук: 08.00.05/ Жанна Геннадьевна Петухова. -СПб, 2017. -291с. [6].

С другой стороны, изучая значение термина «развитие» следует оценить решение, определяя понятный механизм с учетом роста хозяйствующих субъектов и ограничении ресурсного потенциала. Параллельно с этим, условия и процессы ведения бизнеса проходят глубокую модернизацию с учетом тех наработок, которые использовались ранее и по-разному имеют свою жизнеспособность реагировать на экономические процессы.

По сути, такой подход создает предпосылки для конкурентной борьбы бизнес-структур находящиеся на разных территориальных преобразованиях проверяя их на прочность и живучесть. Те компании/организации которые умело используют свои профессиональные навыки в своей предпринимательской деятельности, а также используют опыт развитых стран имеют все шансы на продолжительность своей деятельности в будущем и быть успешным участником рыночных отношений. В связи с этим необходимо развивать потенциал МФПД на столько, на сколько это возможно.

Необходимо отметить, что под развитием МФПД понимается ход действий, где происходят как качественные, так и количественные изменения, в процессе которого параметры устойчивости деятельности хозяйствующего субъекта динамично растет. Оценивая плавный переход такого развития, где происходят качественные изменения материально-технической базы, профессионального роста сотрудников предприятия/организации, необходимо также отметить сохранению роли традиционно-качественных показателей, с учетом возможных форс-мажорных обстоятельств в ходе развития МФПД.

По нашему мнению, вопрос связанный с рисками развития МФПД является более чем актуальным. Учитывая этого на рисунок 1. предложена, схема эволюционного развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг городов и сельских населенных пунктах. При этом надо оценить модернизацию материально-технического характера, кадровый персонал на соответствие всем требованиям соответствующего уровня. При этом необходимо сохранить имеющийся уклад качественной, бесперебойной деятельности организации во избежание всевозможных рисков.

«Прогрессивный изменения» в процессе изменения МФПД может использовать кредитные средства для внедрения инноваций при поддержке госструктур для совместной деятельности или организации бизнес-инкубаторов.

В данном контексте «инновационная деятельность» выглядит наиболее рискованной, исходя из этого необходимо также внедрить систему риск-менеджмента, что в конечном итоге может принести положительные результаты. В свою очередь «консервативные изменения» имеет потенциал роста при качественном применении своего потенциала, но также считается рискованной деятельностью.

Рисунок 1. – Эволюционное развитие малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг городов и сельских населенных пунктах

Ряд авторов исследуя развитие МФПД едины во мнении, что: «...основным залогом успеха считается расчет эффекта финансового рычага, по сравнению с рентабельности всего авансированного капитала с процентом, выплачиваемым за привлечение заемных средств. В условиях, когда рентабельность выше, то использование заемных средств считается обоснованным».

Согласно выделенных выше положений, следует разработать стратегию развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг городов и сельских населенных пунктах.

На рисунок 2 предложены этапы формирования стратегии развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг городов и сельских населенных пунктах.

Используя рисунок 2 выделяем следующие варианты действия по разработке стратегии развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг городов и сельских населенных пунктах:

1. определение сильных и слабых сторон развития сельской и городской конгломерации. При проведении обзора стоит выделить положительные и отрицательные стороны развития со-всевозможными рисками для предпринимательской активности, которые могут появиться при осваивании заемных средств;

2. установление целей и задач стратегического характера по развитию МФПД на конкретных территориях (городов/сельской местности);

3. выявление должных механизмов для решения установленных задач стратегического характера;

4. принятие решения о разработке стратегии развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг городов и сельских населенных пунктов;

6. разработка проекта принятия стратегии развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг городов и сельских населенных пунктах;

7. внедрение и реализация стратегии развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг городов и сельских населенных пунктах;

8. оценка результативности стратегии развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг городов и сельских населенных пунктах;

9. поправка и уточнение при необходимости стратегических целей и задач по развитию МФПД на конкретных территориях (городов/сельской местности).

Таким образом, можно отметить исследования ряд авторов, что: «...система государственной поддержки на уровне города и сельского населенного пункта имеет необходимые возможности для успешного функционирования, включает в себя специальные органы и специализированные организации». Такой опыт можно наблюдать на территории Российской Федерации [1,3,5].

В свою очередь, другие авторы склонны считать, что: «...на уровне города и его районов, а также сельских населенных пунктов также необходима реализация мер по поддержке малого предпринимательства, разрабатываемых и реализуемых программ, формирование необходимой инфраструктуры для развития предпринимательской деятельности» [2,5].

Бабкин А. В., и Зубарева А. М. считают, что: «...правовая среда функционирования для малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг городов и сельских населенных пунктах играет большую роль в их развитии. В ней должны быть учтены отраслевые особенности, географическое расположение, национальные особенности, исторические традиции, а также мировой опыт» [3].

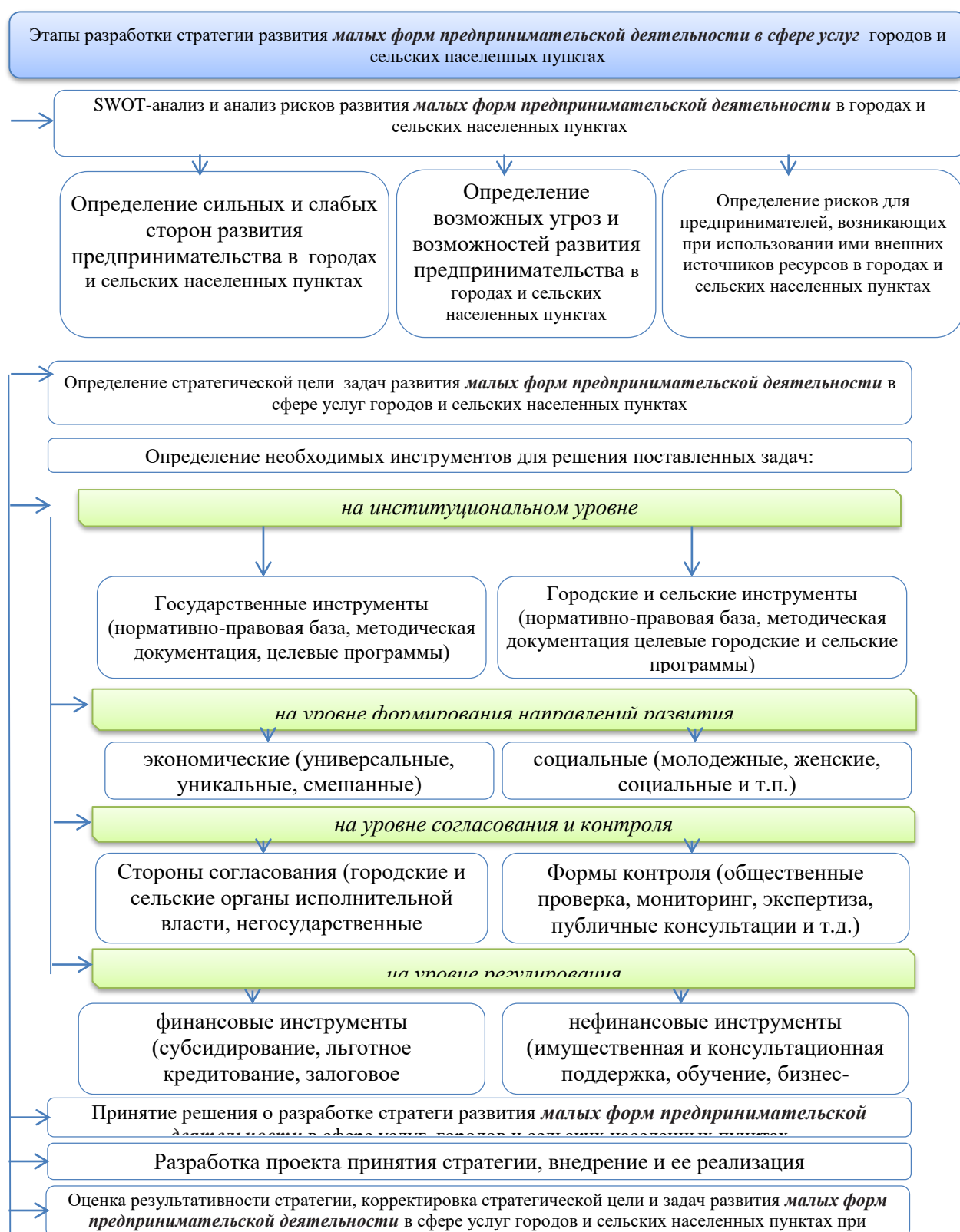

Рисунок 2 – Этапы формирования стратегии развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг городов и сельских населенных пунктах

Важно заметить, коллектив авторов относительно моделирования бизнеса утверждают, что: «...условие обеспечения экономической свободы, прав и гарантий,

возможности заниматься законным бизнесом предусматривает самостоятельную нормативно-правовую базу, содержание которой будет учитывать особенности правового регулирования деятельности *малых форм предпринимательской деятельности*, связанное с необходимостью решения характерных проблем, именно ему присущих: недостаток оборотных средств, сложности со сбытом продукции и получением сырья, высокий уровень налогов и арендных платежей» [6].

Современные хозяйствующие субъекты, которые работают на территориях как городских, так и прилегающих к ним районов становится все более выгодно в связи с развитием этих территорий, как с точки зрения притока денежных средств, так и со стороны пополняемости местных бюджетов налоговыми поступлениями.

Господдержка МФПД создает положительную бизнес-среду для дальнейшего и благоприятного функционирования предпринимателям разного уровня на установленных территориях, что создает положительную динамику развития на перспективу.

В этой связи поддержка МФПД на установленных территориях можно рассматривать как адресную деятельность местных хукуматов путем формирования должной бизнес-инфраструктуры. Такие действия позволят осуществить правильный подход со стороны госорганов и понимания со стороны предпринимателей о тесном взаимодействии по развитию территорий который даст положительный социально-экономический эффект. Правильно поставленные действия позволят в той или иной степени повлиять на деятельность МФПД формируя базовые механизмы поддержки.

Относительно поддержки бизнеса ученые-экономисты Бабкин А. В., и Евсеева О. А., выразились следующим образом: «...надо выделить грань между регулированием и вмешательством. Здесь следует выделить роль государства в регулировании экономики».

Рассматривая проблемы поддержки малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг городов и сельских населенных пунктов, следует быть осторожным, так как чрезмерное потворство одним может повлиять на конкурентоспособность других предприятий/организаций. Исходя из этого помощь должна быть в той мере, в которой такая помощь может перекрыть проблемные стороны как социального, так и экономического характера для развития этих территорий.

Кроме того, для оценки степени необходимости, следует проводить анализ отношений между администрацией и предпринимательским сообществом, учитывая их обращения и их активную работу с Хукуматом по решению вопросов о развитие малых форм предпринимательской деятельности в городе и сельском населенном пункте.

В целом, в контексте мер по поддержке малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг в городе и сельском населенном пункте на основе принципа максимальных возможностей требуется выявить задачи, которые необходимо выполнить госорганам, а именно, помощь МФПД в кризисной ситуации, когда это необходимо больше всего, формированию должной инфраструктуры для развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг города и сельского населенного пункта. Помощь вновь зарегистрированным малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг города и сельского населенного пункта, а также повысить деятельность в области инвестиционной привлекательности.

По мнению исследователя Ж.Г. Петухова, в области развития МСП утверждает, что: «...данный подход представляется единственно верным, так как допускает максимально возможное содействие развитию малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг города и сельского населенного пункта, не создавая неконкурентную ситуацию» [6].

Предоставляя поддержку хозяйствующим субъектам сферы услуг местные органы самоуправления тем самым решают ряд социально-экономических задач, от сохранения рабочих мест до пополняемости местных бюджетов налогами разного уровня.

Создавая должную инфраструктуру для МФПД местные органы самоуправления оказывают помощь хозяйствующим субъектам, которые начинают предпринимательскую деятельность с нуля, тем самым создавая благоприятные условия для ведения бизнеса на территории города и сельского населенного пункта.

При этом оценка эффективности работы Хукумата по поддержке малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг города и сельского населенного пункта по критерию «прибыльность бизнеса» предусматривает создании такой инфраструктуры, на основе которой:

- а) создания и улучшения работы действующих бизнес-ассоциаций и консорциумов;
- б) развитие аутсорсинговых центров для поддержки МФПД;
- в) на базе госструктуры организовать спецотдел, деятельность которого будет вестись исключительно по предоставлению нормативно-правовой консультаций и т.д.;
- г) организовать информационный ресурс для оказания помощи МФПД в области финансов, налоги и страхование;
- д) координация деятельности предпринимательского сектора с научным сообществом.

Основные параметры результативной работы по развитию МФПД со стороны местных хукуматов, по нашему мнению, это своевременное реагирования на возникшие проблемы малого бизнеса, транспарентность в деле по поддержанию МФПД, предоставление всем заинтересованным хозяйствующим субъектам равных условий введения бизнеса. Необходимо также отметить, что со стороны госструктур необходимо внедрение понятия социальной ответственности в бизнес-среде для понимания ими ответственности перед обществом.

В связи с этим стоит обратить внимание на механизмы поддержки со стороны государственных органов для МФПД. К ним можно отнести понижения уровня бюрократических процедур регистрации вновь создаваемых хозяйствующих субъектов, предоставление налоговых послаблений, предоставление на приемлемых условиях помещения в лизинг, а также точки сбыта продукции (ярмарки) и т.д.

Также хотелось бы обратить внимание на следующий аспект поддержки МФПД, а именно, по нашему мнению, необходимо сформировать на уровне научного сообщества, госорганов и представителей бизнеса в рамках стратегии развития бизнеса Координационный совет.

В целом, полученные результаты позволили разработать концепцию предоставления должных условий для развития малых форм предпринимательской деятельности в сфере услуг города и сельского населенного пункта суть, которой заключена в том, что ход реализации развития бизнес-среды должен иметь эволюционную направленность, где все заинтересованные стороны в обеспечении социально-экономическом развитии взаимодействуют скоординировано.

Главной особенностью предложенной концепции является инкорпорирование базовых положений НСР-2030 и Стратегии развития малого и среднего предпринимательства на период до 2030г. в Республике Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабкин А. В. Анализ направлений противодействия недобросовестным практикам предпринимательства на открытом рынке / А. В. Бабкин, А. М. Зубарева // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. – 2014. – № 6 (209). – С. 192-199.
2. Бабкин, А. В. Проблемы стратегического планирования в региональном и муниципальном звене управления Российской Федерации / А. В. Бабкин, Е. М. // Научно-

технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. – 2015. – № 4 (223). – С. 25-37.

3. Волкова М. А. Оценка эффективности государственного механизма управления экономикой региона в сфере поддержки малого бизнеса / М. А. Волкова // Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета имени академика М. Ф. Решетнева. – 2009. – № 2. – С. 439

4. Гамидуллаев, Р. Б. Анализ механизмов государственной поддержки малого инновационного предпринимательства / Р. Б. Гамидуллаев // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. – 2012. – № 28. – С. 295; Гамидуллаев, Р. Б. Разработка методики оценки эффективности государственной поддержки малого инновационного предпринимательства в РФ / Р. Б. Гамидуллаев // Государственное управление: электронный вестник. – 2012. – № 32. – С. 4.

5. Каменнова А. Моделирование бизнеса. Методология ARIS: практическое руководство [Текст] / А. Каменнова, А. Громов, М. Ферапонтов, А.Шмалюк. - М., Весть-Метатехнология, 2000. – 327 с.

6. Петухова Ж.Г. Развитие малого и среднего предпринимательства в строительстве на основе механизмов государственной поддержки: дис...д-ра экон. наук:08.00.05/ Жанна Геннадьевна Петухова. -СПб, 2017. -291с.

7. Серебрякова Л. А. Проблемы программно-целевого планирования регионов // Вестник СевКавГТУ. – 2004. – №2 (13). – С. 15.

8. Фридман Ю. А., Формирование моделей инновационного развития региона (на примере Кузбаса) / Ю. А. Фридман, Г. Н. Речко, Н. А. Оськина // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Социально-экономические науки. // 2011. – Т. 11. – № 4. – С. 146-153.

УДК 336.14

Исупов С.И.

ГУРӮҲБАНДИ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХАРОҶОТИ БУҶЕТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои гурӯҳбандии бахши хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Моҳияти иқтисодии хароҷоти буҷети давлатӣ шарҳ дода шуда, ақидаи муаллиф вобаста ба таърифи хароҷоти буҷети давлатӣ оварда шудааст. Механизми гурӯҳбандии хароҷоти буҷети давлатӣ таҳқиқ карда шуда, хусусиятҳои муҳими хароҷоти буҷетӣ ҷудо карда шудаанд. Гурӯҳбандии хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи аломатҳои вазифавӣ ва иқтисодӣ дар солҳои охир таҳлил ва арзёбӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: буҷети давлатӣ, хароҷоти буҷетӣ, гурӯҳбандии хароҷоти буҷетӣ, гурӯҳбандии вазифавии хароҷоти буҷетӣ, гурӯҳбандии иқтисодии хароҷоти буҷетӣ, буҷетикунони барномавӣ, гирандагони маблағҳои буҷетӣ, иҷроии буҷети давлатӣ.

Исупов С.И.

КЛАССИФИКАЦИЯ И ОСОБЕННОСТИ РАСХОДОВ БЮДЖЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются вопросы классификации расходной части государственного бюджета Республики Таджикистан. Объясняется экономическая

природа расходов государственного бюджета, приведено авторское мнение об определении расходов государственного бюджета. Исследован механизм классификации расходов государственного бюджета и выделены важные признаки бюджетных расходов. Проанализирована и оценена классификация расходов государственного бюджета Республики Таджикистан по функциональному и экономическим признакам.

Ключевые слова: государственный бюджет, бюджетные расходы, классификация бюджетных расходов, функциональная классификация бюджетных расходов, экономическая классификация бюджетных расходов, программное бюджетирование, получатели бюджетных средств, исполнение государственного бюджета.

Isupov S.I.

CLASSIFICATION AND PECULIARITIES OF EXPENDITURES OF THE BUDGET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article deals with the classification of the expenditure part of the state budget of the Republic of Tajikistan. The economic nature of state budget expenditures is explained, the author's opinion on the definition of state budget expenditures is given. The mechanism of classification of state budget expenditures has been studied and important features of budget expenditures have been identified. The classification of expenditures of the state budget of the Republic of Tajikistan according to functional and economic features was analyzed and evaluated.

Keywords: state budget, budget expenditures, classification of budget expenditures, functional classification of budget expenditures, economic classification of budget expenditures, program budgeting, recipients of budget funds, execution of the state budget.

Барои амалисозии ҳадафҳои иҷтимоӣ ва иҷроӣ вазифаҳои давлат маблағҳои муайян зарур мебошанд, ки асосан аз ҷониби буҷети давлатӣ пешниҳод карда мешаванд. Ин маблағҳо хароҷоти буҷети давлатиро ифода мекунанд ва омили муҳими рушди давлат буда, ба равандҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ дар мамлакат таъсир мерасонанд.

Дарки моҳияти иқтисодии хароҷоти буҷетӣ, тасниф ва хусусиятҳои он масъалаи мубрам буда, дар шароити муносири иқтисодӣ аҳамияти муҳими назариявӣ ва амалӣ дорад. Баъзе паҳлуҳои масъалаҳои тасниф ва хусусиятҳои хароҷоти буҷети давлатӣ дар асарҳои олимони хориҷӣ Е.В. Васина [3], М.Л. Васюнина [4] ва дигарон баррасӣ шудаанд. Дар асарҳои муҳаққиқони ватанӣ Ф.Ш. Беков [2], Б.М. Дустматов [7] ва дигарон ҷиҳатҳои таҳлил ва баҳогузори хароҷоти буҷет ба омӯзиш фаро гирифта шудаанд. Муттаасифона дар адабиёти илмӣ ватанӣ интишорот оид ба таҳқиқи масъалаҳои тасниф ва хусусиятҳои хароҷоти буҷети давлатӣ ба назар намерасад.

Ба ақидаи Г.Б. Поляк, «хароҷоти буҷет – ин муносибатҳои иқтисодии байни давлат аз як ҷониб, ташкилотҳо, муассисаҳо ва шахрвандон – аз ҷониби дигар, дар рафти истифодабарии фондҳои воситаҳои пулии марказонидашуда мебошанд» [10, с.112]. Л.А. Дробозина хароҷоти буҷетро чун «муносибатҳои иқтисодии бо тақсим кардани фонди воситаҳои пулии давлат ва истифодабарии он аз рӯи таъиноти соҳавӣ, идоравӣ, ҳадафӣ ва ҳудудӣ алоқаманд» [6, с.473] шарҳ медиҳад.

Мо чунин меҳисобем, ки хароҷоти буҷети давлатӣ чун унсури низоми умумии молияи давлатӣ масрафҳоеро ифода мекунанд, ки вобаста ба иҷроӣ вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии давлат ба вуҷуд меоянд. Ба қавли дигар, онҳо масрафҳои инъикоскунандаи муносибатҳои иқтисодие мебошанд, ки раванди истифодабарии маблағҳои давлатиро дар самтҳои гуногун таъмин мекунанд.

Моҳияти иқтисодии хароҷоти буҷет дар шаклҳои гуногун зоҳир мегардад, ҳар як шакли хароҷот дорои хусусиятҳои сифатӣ ва миқдорӣ мебошад. Дар ин маврид хусусияти сифатӣ бо инъикос кардани тинати иқтисодии зуҳурот имкон медиҳад, ки таъиноти ҳадафӣ маблағҳои буҷетӣ муқаррар карда шавад, хусусияти миқдорӣ – бузургии онҳоро ифода мекунад. Таъиноти асосии хароҷоти буҷет дар истифодаи маблағҳои буҷетӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар раванди фаъолияти худ оид ба идоракунии иқтисодиёт, танзими соҳаи иҷтимоӣ, ҳавасмандкунии пешрафти илмӣ-техникӣ, таъмини иқтисодии муҳофизатӣ ва ҳифзи ҳуқуқ дар давлат ва монанди инҳо зоҳир мегардад.

Аломати таъиноти ҳадафӣ имкон медиҳад, ки хароҷоти буҷетӣ ба намудҳои мушаххаси масрафҳо ҷудо карда шаванд. Гурӯҳбандии хароҷот аз рӯи таъиноти ҳадафӣ заминаҳоро барои истифодаи оқилонаи маблағҳои буҷетӣ бунёд намуда, пояи зарурӣ барои ба ҷо овардани назорати босамараи истифодабарии маблағҳои аз ҳисоби буҷет сафарбаршуда ба ҳисоб меравад. Яқоягии омилҳои мазкур ин ё он низомии хароҷоти буҷети давлатро дар марҳилаи муайяни рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба вучуд меорад.

Механизми гурӯҳбандӣ имкон медиҳад, ки таҳлили пурра ва ҳамҷонибаи хароҷоти буҷетӣ ба ҷо оварда шавад. Гурӯҳбандии расмӣ нишондиҳандаҳои буҷет, ки моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар намудааст, чун «ба гурӯҳҳо ҷудо кардани даромад ва хароҷот, манбаъҳои маблағгузори касри буҷетҳо, ки барои тартиб додан ва иҷро кардани буҷетҳои сатҳҳои гуногуни низомии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда мешавад», маънидод карда шудааст [9]. Дар баробари ин, қонуни мазкур гурӯҳбандии хароҷоти буҷетро аз рӯи аломатҳои вазифавӣ, иқтисодӣ, идоравӣ (маъмурий) ва барномавӣ пешбинӣ менамояд.

Бо Фармоиши Вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2015, № 173 санади махсус – Гурӯҳбандии даромад ва хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, ки дар он гурӯҳбандии вазифавӣ ва иқтисодии хароҷоти буҷети давлатӣ оварда шудаанд.

Гурӯҳбандии вазифавии хароҷоти буҷети давлатӣ – гурӯҳбандии хароҷоти буҷетҳои давлатӣ ва маҳаллиро дар бар гирифта, самтҳои сафарбаркунии маблағҳои буҷетиро барои иҷрои вазифаҳои асосӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии субъектҳои бахши идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ инъикос мекунад.

Хусусияти муҳими гурӯҳбандии хароҷоти буҷет ҷанбаи иқтисодии онҳо мебошад. Вобаста ба ин, хароҷоти буҷет аз рӯи аломати таъсиррасонӣ ба раванди тақрирестехсолкунии васеъ гурӯҳбандӣ шуда, ба хароҷоти ҷорӣ ва асосӣ ҷудо мешаванд.

Хароҷоти ҷорӣ бо пешниҳод намудани маблағҳои буҷетӣ ба истифодабарандагон (шахсони ҳуқуқӣ) барои нигоҳдорӣ ва қонеъ кардани эҳтиёҷоти ҷорӣ онҳо алоқаманд мебошанд. Мувофиқи муқаррароти моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», хароҷоти ҷорӣ - қисми хароҷоти буҷет мебошад, ки барои таъмини фаъолияти ҷорӣ мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, ташкилотҳои буҷетӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ муқаррар гардида, барои дастгирии сатҳҳои дигари низомии буҷети давлатӣ, соҳаҳои алоҳидаи истеҳсолот бо тариқи расонидани кӯмаки молиявии беподош (дотатсия), мусоидати молиявӣ (субвенсия) ва кӯмаки молиявӣ (субсидия) истифода мешавад.

Хароҷоти асосӣ барои маблағгузори рушди фаъолияти сармоягузорӣ таъин гардидааст. Ба хароҷоти асосӣ аз ҷумла инҳо дохил мешаванд:

- хароҷоте, ки тибқи барномаҳои сармоягузори тасдиқшуда барои маблағгузори шахсони ҳуқуқӣ амалкунанда ё аз нав таъсисёфта таъин шудааст;
- маблағҳое, ки ба шахсони ҳуқуқӣ ҳамчун қарз барои маблағгузори рушд дода мешаванд;

- хароҷоти вобаста ба таъмири асосӣ ва хариди воситаҳои асосӣ;
- хароҷоте, ки ҳангоми иҷрои он молу мулки мутаносибан ба моликияти ҷумҳуриявӣ ва коммуналӣ мансуббуда афзоиш меёбад.

Дар асоси принсипи суроғавӣ ва мақсаднок будани таъиноти маблағҳои бучетӣ, ки модаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешбинӣ намудааст, гурӯҳбандии вазифавии хароҷоти бучет бо гурӯҳбандии идоравии онҳо пурра карда мешавад. Гурӯҳбандии идоравӣ тақсим кардани маблағҳои бучетиро дар байни мақомоти ҳокимияти иҷроия, ки маблағҳои мазкур ба ихтиёри онҳо дода мешаванд, бо минбаъд гурӯҳбандӣ кардани хароҷот вобаста аз таъиноти вазифавии онҳо пешбинӣ менамояд. Ҳамин тавр, гурӯҳбандии идоравии хароҷоти бучет имкон медиҳад, ки ҳайати мақомоти ҳокимияти иҷроия, ки хароҷоти як таъиноти вазифавиро ба ҷо меоранд, ҳамчунин ҳайати таркиби вазифавии хароҷоте, ки мақомоти ҳокимияти иҷроия ва муассисаҳои давлатӣ (маҳаллӣ)-и тобеи он ба ҷо меоранд, муайян карда шавад.

Бучетикунони барномавӣ методологияи банақшагирӣ, иҷро ва назорати иҷрои бучет аст, ки робитаи хароҷот ва натиҷаи иҷрои барномаҳои дар асоси ҳадафҳои стратегияи иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат коркардшударо таъмин менамояд. Афзалияти бучетикунони барномавӣ шаффофият, назорат ва таъсирнокии тақсими захираҳо мебошад. Дар бучетикунони барномавӣ ба иҷро ва назорати натиҷаҳо диққати махсус дода мешавад.

Мақсади гурӯҳбандии барномавии бучетӣ дар доираи як барнома муттаҳид намудани тамоми он зербарномаҳои мебошад, ки амалиёти бо ҳам алоқамандро дар соҳаи муайяни фаъолияти мақомоти давлатии алоҳида дар бар мегирад.

Хароҷоти бучети давлатӣ вобаста аз имкониятҳои воқеии бучет, ки бо ҳудудҳои ҳадди аксари сафарбаркунии манбаъҳои даромади бучет ва дар асоси сиёсати паст кардани сатҳи касри бучети давлатӣ муқаррар карда мешаванд, ташаккул меёбанд. Дар шароити маҳдудиятҳои воситаҳои давлатӣ масъалаи асосӣ муносибгардонӣ ва беҳгардонии сохтори хароҷот бо ҷудо кардани афзалиятҳои бо Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 муайяншуда мебошад. Дар барномаи мазкур аз ҷумла чунин ҳадафҳо ва вазифаҳои афзалиятнок муайян карда шудаанд [1]:

- баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ;
- рушди босуръати соҳаҳои воқеии иқтисодиёти миллӣ;
- устувор намудани асосҳои иқтисодиёти институтсионалӣ;
- рушди сармояи инсонӣ ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бахши иҷтимоӣ;
- ташкили фазои мусоид барои ҷалби сармояи ватанию хориҷӣ;
- рушди минбаъдаи мутавозини минтақаҳои кишвар, ки самаранокии ислоҳоти иқтисодӣ ва дараҷаи ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи рушди миллиро арзёбӣ менамоянд.

Гурӯҳбандии вазифавии хароҷоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз се зина иборат аст. Зинаи якум – бахшҳои хароҷот, самтҳои сафарбаркунии маблағҳои бучетиро барои иҷрои вазифаҳои асосии давлат инъикос мекунад. Гурӯҳбандии вазифавӣ 14 бахшро дар бар мегирад, ки дар умум аз 51 зербахш иборат мебошанд. Зербахшҳо зинаи дуюми гурӯҳбандии вазифавии хароҷоти бучетро ифода намуда, самтҳои сафарбаркунии маблағҳои бучетиро барои иҷрои вазифаҳои давлат дар доираи бахшҳо мушаххас мекунанд. Зинаи сеюми гурӯҳбандии хароҷоти бучет – намуд (категория)-ҳои хароҷоти бучети давлатӣ мебошанд, ки ҳамбастагии маблағҳои бучетии сафарбаршударо ба самтҳои мушаххаси фаъолияти субъектҳои бучет ва иштирокчиёни раванди бучетӣ дар доираи зербахшҳои гурӯҳбандии вазифавӣ таъмин мекунанд.

Мувофиқи гурӯҳбандии мазкур рамзи гурӯҳбандии вазифавӣ аз 5 аломат (адад) иборат мебошад, аз ҷумла: бахш – 2 адад, зербахш – 1 адад ва намуди хароҷот – 2 адад.

Дар чадвали 1 порчаи гурӯҳбандии вазифавии харочоти буҷети давлатӣ тасвир карда шудааст.

Чадвали 1.

Порчаи гурӯҳбандии вазифавии харочоти буҷети давлатӣ

Бахш	Зербахш	Намуди харочот	Рамз
01 – Бахши ҳокимият и давлатӣ ва идоракунӣ	1 – Мақомоти иҷроия ва конунгузорӣ, сиёсати молиявии андозию буҷетӣ, фаъолияти сиёсати берунӣ ба истиснои кӯмаки иқтисодӣ ба давлатҳои хориҷӣ	01 – Мақомоти иҷроия ва конунгузорӣ	0110 1
		02 – Сиёсати молиявӣ ва андозию буҷетӣ	0110 2
		03 – Фаъолияти сиёсати берунӣ	0110 3
		04 – Дигар мақомоти давлатӣ, ки ба категорияҳои дигар ворид карда нашудаанд	0110 4
	2 – Кӯмаки иқтисодӣ ба давлатҳои хориҷӣ	01 – Кӯмаки иқтисодӣ ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ	0120 1
		02 – Кӯмаки иқтисодӣ, ки аз тариқи ташкилотҳои байналмилалӣ расонида мешавад	0120 2
		03 – Кӯмаки иқтисодӣ ба давлатҳои хориҷӣ, ки ба намудҳои дигар мансуб нестанд	0120 3
	3 – Таҳқиқоти бунёдӣ, амалӣ ва илмӣ	01 – Таҳқиқоти бунёдӣ	0130 1
		02 – Таҳқиқоти амалӣ ва корҳои озмоишӣ	0130 2
	4 – Хизматрасониҳои хусусияти умумидошта	01 – Мақомоти идоракунии хизмати давлатӣ	0140 1
		02 – Мақомоти банақшаگیرӣ ва хадамоти оморӣ	0140 2
		03 – Хизматрасониҳои дигари хусусияти умумидошта	0140 3
...			
04 - Маориф	1 – Таълиму тарбияи томактабӣ	01 – Муассисаҳои томактабӣ	0410 1
	2 – Таҳсилоти умумӣ	01 – Таҳсилоти ибтидоӣ	0420 1
		02 – Таҳсилоти умумии асосӣ	0420 2
		03 – Таҳсилоти миёнаи умумӣ	0420 3
		04 – Муассисаҳои хусусияти касбӣ-техникӣ дошта	0420 4
	3 – Таҳсилоти олии миёнаи касбӣ	01 – Муассисаҳои олии касбиро таъмин менамоянд	0430 1
		02 – Муассисаҳои миёнаи касбиро таъмин менамоянд	0430 2
		03 – Таҳсилоти миёнаи олии касбӣ, ки ба дигар категорияҳо шомил нестанд	0430 4
	01 – Курсҳои марказҳои тақмили ихтисос	0440 1	

4 – Таҳсилоти ба сатҳҳо тақсимнашаванда	02 – Донишкадаҳои тақмили ихтисос	0440 2
	03 – Муассисаҳои, ки ба дигар категорияҳои 044 шомил нашудаанд	0440 3
5 – Фаъолияти дигар дар соҳаи маориф	01 – Идоракуни ва назорат дар соҳаи маориф	0450 1
	02 – Фаъолияти ғридиҳанда дар соҳаи маориф	0450 2
	03 – Таҳқиқотҳои амалӣ ва корҳои озмоишӣ дар соҳаи маориф	0450 3
	04 – Фаъолият дар соҳаи маориф, ки ба категорияҳои дигар шомил нашудаанд	0450 4

Сарчашма: муаллиф дар асоси маводи таҳқиқот таҳия кардааст [5]

Гуруҳбандии вазифавии хароҷоти бучети давлатӣ, инчунин бузургии маблағҳои ҷудокардашаванда барои ҳар як баҳши гуруҳбандии мазкур дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бучети давлатӣ барои ҳар як соли молиявӣ (ки ба соли тақвимӣ мувофиқ аст) муқаррар карда мешавад. Масалан, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022», ки ҳаҷми умумии хароҷоти солони бучети давлатиро ба андозаи 33 млрд. 626 млн. 756 ҳазор сомонӣ муқаррар кардааст, бузургии маблағҳои барои иҷрои вазифаҳои асосии давлат (баҳшҳои хароҷот) ҷудошаванда чунин пешбинӣ шудаанд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Бузургии маблағҳои бучетии барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ ҷудошаванда дар соли 2022, ҳазор сомонӣ

Рамзи баҳш	Вазифаҳои давлатӣ	Маблағи хароҷот	Вазни қиёсӣ, %
01	Ҳокимияти давлатӣ ва идоракуни	1420968	4,23
02-03	Мудоғиба, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, тартиботи ҳуқуқӣ ва судҳо	2290219	6,81
04	Маориф	6304025	18,75
05	Тандурустӣ	2881390	8,57
06	Суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	4331602	12,88
07	Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, муҳити зист ва ҳоҷагии ҷангал	1502178	4,47
08	Фарҳанг ва варзиш	1199149	3,57
09	Комплекси сӯзишворию энергетикӣ	6022411	17,91
10	Кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор	1030551	3,06
11	Саноат ва сохтмон	211811	0,63
12	Нақлиёт ва коммуникатсия	2660636	7,91
13	Фаъолияти дигари иқтисодӣ ва хизматҳои дигар	125349	0,37
14	Хароҷоти дигар	3646467	10,84
Ҳамагӣ, хароҷоти бучет		33626756	100

Сарчашма: муаллиф дар асоси маводи таҳқиқот таҳия кардааст [8]

Аз ҷадвали 2 аён аст, ки дар сохтори бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022 ҳиссаи зиёдтарини маблағҳои бучети давлатӣ ба соҳаи маориф (18,75%), комплекси сӯзишворию энергетикӣ (17,91%), суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли (12,88%) ҷудо карда шудаанд.

Ақнун иҷрои қисми вазифавии бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар асоси гуруҳбандии вазифавии хароҷот дар соли 2020 таҳқиқ мекунем (ҷадвали 3).

Чадвали 3.

Иҷрои қисми вазифавии бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 ба ҳолати 1 январи соли 2021, ҳазор сомонӣ

Бахшҳои вазифавӣ	Нақша	Иҷро	Иҷро, %
01. Ҳокимият ва идоракунии давлатӣ	1575400	1335100	84,7
02. Мудофия	*	*	*
03. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва тартиботи ҳуқуқӣ	*	*	*
04. Маориф	4816900	4429700	92,0
05. Тандурустӣ	3641900	2592400	71,2
06. Суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	4161200	3859100	92,7
07. Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, муҳити зист, ҳоҷагии чангал	1523500	1426100	93,6
08. Фарҳанг ва варзиш	1061400	988380	93,1
09. Комплекси сӯзишворию энергетикӣ	4654400	4977400	106,9
10. Кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор	700000	617700	88,2
11. Саноат ва сохтмон	176300	171700	97,4
12. Нақлиёт ва коммуникатсия	1131100	1045500	92,4
13. Фаъолияти дигари иқтисодӣ ва хизматҳои дигар	231300	224200	96,9
14. Харочоти дигар	1763000	1421200	80,6
Ҳамагӣ	27402100	24925100	91,0

* на барои нашр

Сарчашма: муаллиф дар асоси маводи таҳқиқот таҳия кардааст [11]

Аз чадвали 3 дида мешавад, ки дар соли 2020 харочоти бучети давлатӣ танҳо дар бахши комплекси сӯзишворию энергетикӣ иҷро шудаасту халос (106,9%). Сатҳи паस्तтарини иҷрои харочоти бечети давлатӣ ба бахшҳои тандурустӣ (71,2%), харочоти дигар (80,6%), ҳокимият ва идоракунии давлатӣ (84,7%) рост меояд.

Гурӯҳбандии иқтисодии харочоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз панҷ зина иборат аст: 1 – бахш (харочот), 2- гурӯҳи харочот, 3 – зергурӯҳи харочот, 4 - моддаи харочот, 5 - зермоддаи таҳлилӣ (ҷузъи харочот). Дар ин маврид, зермоддаҳои таҳлилӣ дар низоми ҳазинадорӣ дар рафти иҷрои бучет истифода мешаванд. Рамзи гурӯҳбандии иқтисодии харочоти бучет аз 5 адад иборат аст, аз ҷумла: бахши бучет (харочот) – 1 адад, гурӯҳи харочот – 1 адад, зергурӯҳи харочот – 1 адад, моддаи харочот – 1 адад, зермоддаи таҳлилии харочот – 1 адад.

Дар чадвали 4 порчаи гурӯҳбандии иқтисодии харочоти бучети давлатӣ тасвир карда шудааст.

Чадвали 4.

Порчаи гурӯҳбандии иқтисодии харочоти бучети давлатӣ

Бахши бучет	Гурӯҳи харочот	Зергурӯҳи харочот	Моддаи харочот	Зермоддаҳо и таҳлилӣ	Рамз
2. Харочот	1. Пардохти музди меҳнати кормандон ва маблағҷудокунии андозӣ (иҷтимоӣ)	1. Пардохти музди меҳнати кормандон	1. Музди меҳнат ва дигар иловапулиҳо	1. Музи меҳнат дар шакли пулӣ	2111 1
				2. Музи меҳнат дар шакли асли	2111 2
				3. Подошпулиҳо	2111 3

				4. Пардохти ҳаққи хизмат	2111 4
				5. Пардохтҳои дигар барои кормандон	2111 5
	2. Маблагҳудокуниҳои андозӣ	1. Пардохтҳо ба эҳтиёҷоти иҷтимоӣ	1. Суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа	2121 1	
			2. Суғуртаи тиббӣ ва дигар суғуртаҳо	2122 1	
			1. Суғуртаи саломатӣ	2122 1	
			2. Дигар суғуртаи давлатӣ	2122 2	
		...			
3. Харочоти пардохти фоизҳо	1. Фоизҳо	1. Фоизҳо ба ғайррезидентҳо	1. Аз рӯи қоғазҳои қиматнок, ба ғайр аз сахмияҳо	2311 1	
			2. Ба резидентон, ба истисноии бахши идораи давлатӣ	2312 1	
			2. Фоизҳо ба Бонки миллии Тоҷикистон	2312 2	
			3. Фоизҳо ба дигар резидентон, ба истисноии бахши идораи давлатӣ	2312 3	
			4. Ба қоғазҳои қиматнок, ба ғайр аз сахмияҳо	2312 4	
			3. Фоизҳо ба воҳидҳои бахши идораи давлатӣ	1. Ба қоғазҳои қиматнок, ба ғайр аз сахмияҳо	2313 1

Сарчашма: муаллиф дар асоси маводи таҳқиқот таҳия кардааст [5]

Гурӯҳбандии иқтисодии хароҷоти буҷет бо Нақшаи ягонаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ ва хазинадорӣ, инчунин бо дастурамали истифодабарии нақшаи якҷояи ҳисобҳо якҷоя карда шудааст.

Зинаҳои 1-4 гурӯҳбандии иқтисодии хароҷоти буҷет, инчунин тағйиру иловаҳо ба моддаҳои гурӯҳбандии мазкур бо фармоиши вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешаванд. Зинаи таҳлилии 5 дар низоми хазинадорӣ ҳамчун рамзи таҳлилии хароҷот истифода мешавад. Тағйиру иловаҳо ба рамзҳои 5-уми зинаи таҳлилии гурӯҳбандии иқтисодии хароҷоти буҷет бо фармоиши вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо қарори сарраёсати хазинадории марказӣ ворид карда мешаванд. Ҳангоми ворид намудани рамзҳои иловагӣ (зермоддаҳои таҳлилӣ)-и гурӯҳбандии иқтисодии хароҷоти буҷет, ҳамзамон тағйиру иловаҳо ба нақшаи ягонаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ ва хазинадорӣ, инчунин ба дастурамали истифодабарии нақшаи ягонаи ҳисобҳо ворид карда мешаванд. Ташкилотҳои буҷетӣ баъди зинаи 5-уми гурӯҳбандии иқтисодии хароҷоти буҷет, барои таҳлили хароҷоти худ метавонанд мустақилона миқдори зарурии рамзҳои зинаи таҳлилиро илова кунанд.

Гирандагони маблағҳои буҷетӣ бояд ба сарраёсати буҷети давлатии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи зинаҳои 1-4 ҳамаи ҳуҷҷатҳои дахлдор - дархостномаи буҷетӣ, рӯйхати буҷетӣ, смета барои маблағгузорию пешниҳод намоянд. Онҳо инчунин уҳдадоранд, ки ба сарраёсати хазинадории марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи зинаҳои 1-4 ва зинаи таҳлилии 5 ҳамаи ҳуҷҷатҳои дахлдор - нақшаи хазинавӣ, ҳуҷҷатҳои аввалӣ, ҳисобот ва дигар ҳуҷҷатҳои заруриро пешниҳод кунанд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022» хароҷоти вазорату идораҳо, ташкилотҳои аз ҳисоби буҷети давлатӣ маблағгузоришаванда аз рӯи гурӯҳбандии иқтисодӣ ба андозаи 27402100 ҳазор сомонӣ муқаррар карда шудааст (ҷадвали 5).

Ҷадвали 5.

Хароҷоти буҷети давлатӣ аз рӯи гурӯҳбандии иқтисодӣ барои соли 2022, ҳазор сомонӣ

Гурӯҳи хароҷот	Зергурӯҳи хароҷот	Моддаи хароҷот	Маблағи хароҷот	Вазни қиёсӣ, %
21. Пардохти музди меҳнати кормандон ва маблағҷудокуниҳои андозӣ (иҷтимоӣ)	1. Пардохти музди меҳнати кормандон	1. Музди меҳнат ва дигар иловапулиҳо	5866000	21,41
	2. Маблағҷудокуниҳои андозӣ	1. Пардохтҳо ба эҳтиёҷоти иҷтимоӣ	12500	0,05
22. Хароҷоти мол ва хизматрасониҳо	1. Хариди мол ва хизматрасониҳо	1. Захираҳои моддию молӣ	1090400	3,98
		2. Хариди молҳои техникӣ	15600	0,06
		3. Маводи суخت ва равшанҳои молиданӣ	192000	0,70
		4. Хароҷоти чорӣ ба ғайр аз таъмир	279100	1,02
		5. Таъмири чорӣ	878800	3,21
		6. Пардохти хизматрасонии мутахассисон	375200	1,37
		7. Пардохти хизматрасониҳои коммуналӣ	364900	1,33

		8. Пардохти хизматрасонии алоқа	138700	0,51
		9. Молу хизматрасониҳои дигар	5326100	19,44
	2. Харочоти амалиётӣ	1. Пардохти музди меҳнати кормандони ҳайати техникӣ ва хизматрасонӣ	154000	0,56
23. Харочоти пардохти фоизҳо	1. Фоизҳо		1023200	3,73
24. Харочоти пардохти кӯмаки молиявӣ (субсидияҳо)			201100	0,73
25. Харочот барои ҷудокунии грантҳо			332300	1,21
26. Харочот барои кӯмпӯлиҳо ои ба таъминоти иҷтимоӣ			749600	2,74
27. Дигар харочот			3504500	12,79
28. Амалиёт бо дороиҳо ва уҳдадорӣҳо			6898100	25,16
Ҳамагӣ харочот			27402100	100

Сарчашма: муаллиф дар асоси маводи таҳқиқот таҳия кардааст [11]

Дар ҷадвали 6 маълумот оид ба иҷрои қисми иқтисодии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси гурӯҳбандии иқтисодии харочот дар соли 2020 оварда шудааст.

Ҷадвали 6.

Иҷрои қисми иқтисодии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2021, ҳазор сомонӣ

Гурӯҳи харочот	Нақша	Иҷро	Иҷро, %
21. Пардохти музди меҳнати кормандон ва маблағҷудокуниҳои андозӣ (иҷтимоӣ)	5878500	5644700	96,02
22. Харочоти мол ва хизматрасониҳо	8814900	7417800	84,15
23. Харочоти пардохти фоизҳо	1023200	986200	96,38
24. Харочоти кӯмаки молиявӣ (субсидияҳо)	201100	193300	96,12
25. Харочоти ҷудокунии грантҳо	332300	285900	86,04
26. Харочоти кӯмпӯлиҳо ва таъминоти иҷтимоӣ	749600	505900	67,49
27. Дигар харочот	3504500	3398700	96,98
28. Амалиёт бо дороиҳо ва уҳдадорӣҳо	6898100	6492500	94,12
Ҳамагӣ	27402100	24925100	90,96

Сарчашма: муаллиф дар асоси маводи таҳқиқот таҳия кардааст [11]

Аз ҷадвали 6 дида мешавад, ки дар ҷамъбасти соли 2020 харочоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи гурӯҳбандии иқтисодӣ ҳамагӣ ба андозаи 96% иҷро шудааст. Сатҳи баландтарини иҷрои харочот ба гурӯҳҳои дигар харочот (96,9%), харочоти пардохти фоизҳо (96,4%) ва харочоти кӯмаки молиявӣ (96,1%) рост меояд. Сатҳи пасттарини иҷрои харочоти буҷети давлатӣ ба гурӯҳи харочоти мол ва хизматрасониҳо (84,1%) рост меояд.

Бояд қайд кард, ки иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 дар шароити ноустувории рушди иқтисодиёти мамлакатҳои шарикони асосии савдо (ба хусус Федератсияи Россия, ки таҳти фишор ва таҳримҳои иқтисодӣ қарор дошт), паст гардидани қурби асъори миллӣ нисбат ба дигар асъорҳои хориҷии асосӣ, касри тавозуни савдо, таъсири пандемияи Ковид-19 ва дигар омилҳо ба иқтисодиёти миллӣ, бо назардошти истифодаи бештари имконият ва захираҳои давлатӣ, ба кор андохтани иқтидорҳои истеҳсолии нав таъмин гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Барномаи миёнамухлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://medt.tj/images/20-07-2022-5.pdf> (санаи мурочиат: 12.03.2022).
2. Беков Ф.Ш. Баҳогузори самаранокии хароҷоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.Ш. Беков // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 9. – С. 175-182.
3. Васина Е.В., Хоменко Т.И. Особенности исполнения расходов государственного бюджета Республики Беларусь в 2012 г. / Е.В. Васина, Т.И. Хоменко // Экономика, право и проблемы управления. – 2013. - № 3. – С. 28-35.
4. Васюнина М.Л. Формы бюджетных расходов и их влияние на развитие экономики / М.Л. Васюнина // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2013. - № 12 (150). – С. 29-36 Васюнина М.Л. Формы бюджетных расходов и их влияние на развитие экономики / М.Л. Васюнина // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2013. - № 12 (150). – С. 29-36.
5. Гурӯҳбандии даромад ва хароҷоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастуралҳои истифодабарии онҳо [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://minfin.tj/downloads/guruhbandii%20daromad%20va%20xarojot.pdf> (Санаи мурочиат: 06.03.2022).
6. Дробозина Л.А. Окунева Л.П., Андросова Л.Д. Финансы. Денежное обращение. Кредит / Л.А. Дробозина, Л.П. Окунева, Л.Д. Андросова. - М.: Финансы, 1999. - 479 с.
7. Дустматов Б.М., Саидова Н.С. Анализ и оценка доходов и расходов государственного бюджета / Б.М. Дустматов, Н.С. Саидова // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. - № 3 (28). – С. 110-113.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/дар-бораи-бучети-давлатии-ҷумҳурии-тоҷикистон-барои-соли-2022> (Санаи мурочиат: 12.03.2022).
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Сарчашмаи электронӣ] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2011. - № 6 / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-молияи-давлатии-ҷумҳурии-тоҷикистон> (Санаи мурочиат: 06.03.2022).
10. Финансы. Денежное обращение. Кредит: учебник / Под ред. Г.Б. Поляка / 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 639 с.
11. Ҳисобот оиди иҷроиши бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://minfin.tj/downloads/hisoboti%20solona%202020.pdf> (Санаи мурочиат: 15.03.2022).

УДК 338.45 (575.3)

Расулов Ғ.

**РУШДИ САНОАТИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДОИРАИ
СТРАТЕГИЯИ ЧОРУМИ МИЛЛӢ**

Дар мақола масъалаҳои рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Муаллиф қайд намудааст, ки дар мамлакат рушди босуръати саноат, ки ҳадафи чоруми

стратегӣ эълон гардидааст, идома дорад. Дар соли 2021 дар ҷумҳурӣ садҳо корхонаҳои саноатӣ сохта ба истифода дода шуданд, ки онҳо маводи хӯрокаи, либосу пойафзол, маснуоти тиббӣ, масолеҳи сохтмонӣ ва асбобҳои рӯзгор истеҳсол менамоянд. Чунин корхонаҳо дар тамоми шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон бунёд гардидаанд. Зимни таҳлили масоили рушд таъкид гардидааст, ки дар соли 2021 корхонаҳои саноатӣ дар ҳаҷми 38 826 миллион сомони маҳсулот баровардаанд, ки назар ба натиҷаи соли 2020 - 22 фоиз зиёд аст. Пешбинӣ гардидааст, ки корҳо дар самти бунёди корхонаҳои металлургӣ, маъдантозакуни, истихроҷ ва то маҳсулоти ниҳой коркард намудани металлҳои ранга ва қиматбаҳо, рушди саноати мошинсозӣ, насосҷӣ, хӯроқворӣ ва дорусозӣ вусъати тоза пайдо менаоянд.

Калидвожаҳо: рушди устувори саноат, кишвари агросаноатӣ, кишвари саноатию аграрӣ, маҷмуи маҳсулоти саноатӣ, масолеҳи сохтмон, кубурҳои шишапластикӣ, шифери асбестӣ, маҳсулоти ниҳой, қарзҳои дарозмуддат, соҳибқориҳои истеҳсолӣ, маҷмуи маҳсулоти дохилӣ.

Расулов Г.

РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ТАДЖИКИСТАНА В РАМКАХ ЧЕТВЕРТОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ

В статье рассматриваются вопросы промышленного развития Республики Таджикистан. Автор отмечает, что ускоренное развитие промышленности в стране объявленное четвертой стратегической целью, продолжается. В 2021 году в стране построены и введены в эксплуатацию сотни промышленных предприятий, которые производят продукты питания, одежду и обувь, медицинские изделия, строительные материалы и бытовую технику. Такие предприятия созданы во всех городах и районах Таджикистана. В ходе анализа вопросов развития отмечено, что в 2021 году промышленными предприятиями произведено продукции на сумму 38 826 млн сомони, что на 22% больше, чем в 2020 году. Предполагается ускорить работы по созданию металлургических предприятий, переработке руд, добыче и переработке цветных и драгоценных металлов в конечный продукт, развитию машиностроительной, текстильной, пищевой и фармацевтической промышленности.

Ключевые слова: устойчивое развитие промышленности, агропромышленная страна, индустриально-аграрная страна, промышленная продукция, строительные материалы, стеклопластиковые трубы, асбошифер, конечная продукция, долгосрочные кредиты, обрабатывающая промышленность, валовой внутренний продукт.

Rasulov G.

DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY OF TAJIKISTAN WITHIN THE FRAMEWORK OF THE FOURTH NATIONAL STRATEGY

The article deals with the issues of industrial development of the Republic of Tajikistan. The author notes that the accelerated development of industry in the country has been declared the fourth strategic goal. In 2021, hundreds of industrial enterprises were built and put into operation in the country that produce food, clothing and footwear, medical products, building materials and household appliances. Such enterprises have been created in all cities and regions of Tajikistan. During the analysis of development issues, it was noted that in 2021, industrial enterprises produced products worth 38,826 million somoni, which is 22% more than in 2020. The task was set to accelerate work on the creation of metallurgical enterprises, the processing

of ores, the extraction and processing of non-ferrous and precious metals into the final product, the development of the machine-building, textile, food and pharmaceutical industries.

Keywords: sustainable development of industry, agro-industrial country, industrial-agrarian country, industrial products, building materials, fiberglass pipes, asbestos slate, end products, long-term loans, manufacturing industry, gross domestic product.

Иқтисодиёти Тоҷикистон дар солҳои охир бо суръати баланд рушд меёбад ва дар ин замина ба қомебиҳои назаррас ноил мегардад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин бора чунин изҳор доштаанд: “Ҳоло кишвари мо дар марҳалаи рушд қарор дорад. Стратегияи рушди иқтисоди ҷумҳурӣ дар айн замон ба санадҳои барномавии асосӣ, ба мисли “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” асос ёфтааст, ки он бояд раванди рушди Тоҷикистонро дар ояндаи дарозмуддат мутобиқи ҳадафҳои рушди устувор мурағаб намояд” [1].

Бояд қайд намуд, ки дар иҷрои вазифаҳои зикршуда саноат ҳиссаи сазовор мегузорад ва он яке соҳаҳои заминавӣ ва ояндадори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Бинобар ҳамин саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми милли эълон гардидааст. Чӣхати дар амал татбиқ намудани ҳадафи мазкур зиёд қардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ва таъмини талаботи бозор бо маҳсулоти рақобатпазири ватанӣ, ба қор андохтани иқтидорҳои нав, истифодаи иқтидорҳои истеҳсоли ва содиротӣ, инчунин таъсиси қойҳои нави қорӣ як қатор тадбирҳои мушаххас пешбинӣ шудаанд.

Дар соли 2021 дар мамлақат 256 қорхона ва қоргоҳи нави саноатӣ (аз ҷумла 162 қорхонаи саноатӣ) бо 2500 қойҳои қорӣ мавриди истифода қарор дода шуданд. Қоизи зикр аст, ки дар маросими ифтитоҳи зумрае аз онҳо Асосгузори сулҳу ваҳдати милли - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бевосита иштирок намуданд.

Қисмати зиёди қорхонаҳои наваъсис қорхонаҳои саноатии дорои таъйиноти ба қорқарди маҳсулоти кишоварзӣ, дӯзандагиву бофандагӣ, пойафзолдӯзӣ, масолеҳи сохтмонӣ мебошанд. Масалан, дар шаҳри Хучанд ҚДММ «Субҳи заррин» бо иқтидори 360 тонна маргарин ва рағани зард, хати нави технологияи қорқарди пиёз дар ҚДММ «Хучанд - Агро» бо иқтидори қорқард ва хушқ қардани 30 тонна пиёз дар як шабонарӯзба истифода дода шуданд.

Дар ноҳияи Бобоҷон Ғафуров бошад, фабрикаи парандапарварии «Назар» бо парвариши зиёда аз 30 ҳазор сар ҷӯҷаи зоти бройлерӣ ва иқтидори зиёда аз 1200 тонна гӯшти паранда дар 1 сол, қоргоҳи ҚДММ «Хучанд-Инвест» оид ба истеҳсоли рағани растанӣ бо иқтидори қорқарди 50 тонна чигит ва офтобпараст дар як шабонарӯз ва Маркази ҳунарҳои мардумӣ, истеҳсоли атласу адрас ва сеҳи дӯзандагӣ бо насби 50 адад мошинаи муосири дарздӯзиву 30 дастгоҳи бофандагӣ ба истифода дода шуданд.

Дар шаҳри Бӯстон қорхонаҳои воҳиди давлатии «Дӯзандагӣ» ва «Пойафзолбарорӣ»-и Агентии таъминоти амволи маҳсуси назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба истеҳсоли либос барои сохторҳои низомӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, пойафзол барои аскарону афсарон, марҳилаи якуми қорхонаи истеҳсоли маҳсулоти полиэтилении ҚДММ «Файзи Бӯстон» бо иқтидори 175 ҳазор халтаи полиэтиленӣ дар як шабонарӯз, қорхонаи ҚДММ «Суғд-саноат-паранда» бо иқтидори 1200 тонна гӯшти мурғ дар як сол ва қорхонаи истеҳсоли шиферҳои асбестӣ ҚДММ «Ганҷофар» бо иқтидори 500 дона шифери асбестӣ дар як шабонарӯз фаъолияти худро оғоз намуданд;

Соли гузашта дар шаҳри Бохтар низ як қатор қорхонаҳои саноатӣ бунёд гардиданд, ки маҳсулоти онҳо бозори истеъмолӣ мамлақатро ғани гардониданд. Дар ин ҷо қорхонаи истеҳсоли шифер дар ҚДММ «Бохтар шифер» бо иқтидори солони 1100 ҳазор дона, қорхонаи истеҳсоли ҷӯроб дар ҚДММ «Сомон Расул» бо иқтидори 100 ҳазор ҷуфт ҷӯроб дар як моҳ, қоргоҳи истеҳсоли мебел бо иқтидори зиёда аз 30 номгӯи мебел, сардхонаи ҚДММ «Баракати Истиклол» бо иқтидори имкони захира намудани 1500 тонна сабзавоту

мева ва 100 тонна гӯшт ва коргоҳи мебелсозии ҚДММ «Акобир» бо иқтидори коркарди зиёда аз 15 ҳазор тахтаи махсус ва истеҳсоли 600 маҷмӯи мебели гуногуни мулоим дар як сол ба баҳрабардорӣ супурда шуданд.

Соҳаи тавлидоти семент яке аз соҳаҳои афзалиятдошта ба ҳисоб меравад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади истифодаи захираҳои табиӣ маҳаллӣ, ба истеъмолкунандагон наздик гардонидани онҳо ва ба кишварҳои хориҷӣ содир намудани маҳсулоти рақобаттавон дар ноҳияи Ҷалололидини Балхӣ корхонаи сементбарории ҚДММ «Моҳир семент»-ро бо иқтидори истеҳсоли 600 ҳазор тонна семент дар як сол таъсис дод. Корхони мазкур бо дастгоҳҳои замонавӣ сермаҳсул таъмин мебошад ва дар ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Мардумии Чин сохта шудааст.

Дар пойтахти мамлакат – шаҳри Душанбе корхонаҳои бунёд гардиданд, ки онҳо таъйиноти ҳифзи саломатӣ доранд ва бо мақсади тавлидоти ватании васоити тиббӣ сохта шудаанд. Аз ҷумла ҚДММ «Ориё-Медикал» бо иқтидори истеҳсоли 50 млн. адад низоми якбористифодашаванда барои гузаронидани маҳлулҳо, 100 млн. адад ниқоби муҳофизатии якқарата, 150 млн. адад сӯзандору бо андозаҳои гуногун ва 5 млн. адад маҳлулҳои антисептикӣ дар як сол таъсис дода шуд.

Қисмати дигари корхонаҳои дар пойтахт бунёдшуда масолеҳи сохтмони замонавӣ тавлид менамоянд. Дар ин робита корхонаи истеҳсоли кубурҳои шишапластикии «Композит Т. А.» бо иқтидори истеҳсоли то 150 километр кубурҳои кутрашон гуногуни аз 300 то 3000 миллиметр дар як сол ва ҚДММ «Эскиммо Мастер»-ро бо иқтидори истеҳсоли 500 тонна маҳсулот дар як сол қайд кардан бамаврид аст.

Шумораи зиёди корхонаҳои, ки дар ноҳияи Данғара бунёд гардиданд, ба таъминоти озукавории аҳоли мансуб ҳастанд. Дар шароити душвор гардидани масъалаи воридоти маҳсулоти хӯрока аз кишварҳои хориҷӣ сохта шудани чунин иншоотҳои зарурӣ аҳамияти калон дорад. Корхонаи истеҳсоли равғани ҚДММ «Файзи Алӣ» бо иқтидори истеҳсоли коркарди 25 тонна ашёи хом ва истеҳсоли 3,5 тонна равған дар як шабонарӯз ва коргоҳи истеҳсоли макарон ва коркарди меваю сабзавоти Агентии таъминоти амволи махсуси назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иқтидори истеҳсоли 14 намуди маҳсулот, корхонаи коркарди «Шири Хуррамзамин» бо иқтидори коркарди 5 тонна шир дар як шабонарӯз ва комплекси агросаноатии мурғпарварии ҚДММ «Мармарӣ» бо парвариши зиёда аз 3 млн. сар мурғ дар як сол аз ҷумлаи чунин корхонаҳо ба ҳисоб меравад.

Дар дигар минтақаҳо чунин иқдом дастгирӣ ёфт. Баҳри иҷрои мақсади болозикр дар ноҳияи Айнӣ корхонаи парандапарварии ҚДММ «Мурғи Султон» бо иқтидори истеҳсоли 480 ҳазор дона тухм дар як моҳ ба истифода дода шуд. Дар ноҳияи Ховалинг корхонаи парандапарварии ҚДММ «Оби Ховалинг» бо парвариши 5 ҳазор сар мурғ мавриди истифодабарӣ қарор гирифт. Дар ноҳияи Спитамен корхонаи парандапарварии ҚДММ «Файзи сахар» бо парвариши зиёда аз 133 ҳазор сар мурғ ва 40 ҳазор чӯча ва корхонаи истеҳсоли маҳсулоти ширии ҚДММ «Шири Спитамен» бо иқтидори коркарди беш аз 20 тонна шири холис ва истеҳсоли 1 тонна шири хушк дар як шабонарӯз сохта шуданд. Ба ғайр аз корхонаҳо мазкур сохтмончиён боз коргоҳи истеҳсоли маҳсулоти патдори ҚДММ «Органик Ян»-ро бо иқтидори истеҳсоли 1500 тонна маҳсулоти тайёри пахтагӣ ба истифода доданд.

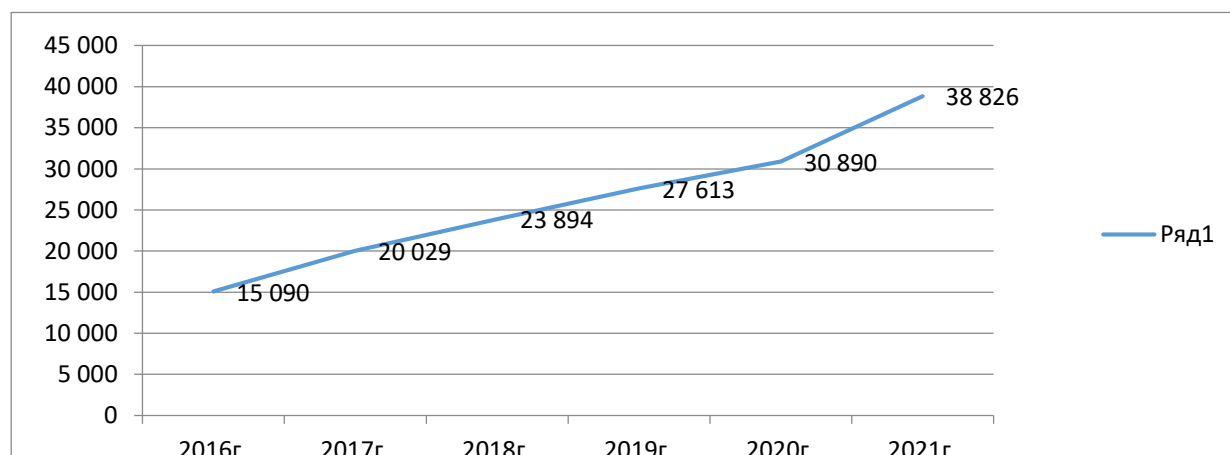
Дар шаҳри Кӯлоб солҳои охир чандин корхонаҳои нав бунёд гардиданд, ки онҳо маҳсулоти мухталиф истеҳсол менамоянд. Соли 2021 дар ин шаҳри қадима ҚДММ «Парки насосҳои шаҳри Кӯлоб» бо иқтидори то 34 млн. чуфт чӯроб бунёд гардид, ки он аз ашёи хоми маҳаллӣ истифода менамояд.

Маълум аст, коркарди алюминий барои пешрафти иқтисоди мамлакат аҳамияти хоса дорад. Махсусан коркади он ва тавлидоти маҳсулоти ниҳой ба буҷет манфиати бештар мговарад. Бо ҳамин мақсад дар шаҳри Турсунзода марҳилаи аввали корхонаи истеҳсоли профили алюминийи ҚДММ «Алюмин Проф» бо иқтидори коркарди 7200 тонна алюминий ва 100 нави маҳсулоти ниҳоии саноатӣ фаъолияти худро шурӯъ намуд.

Дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон низ корхонаҳо саноатие бунёд гардиданд, ки онҳо аз ашёи хоми маҳаллӣ самаранок истифода мебаранд. Аз ҷумла дар ноҳияи Дарвоз ҶДММ «Карон пластр» бо иқтидори истеҳсолии 2400 метр кубур дар як шабонарӯз ва корхонаи ҶДММ «Мевахои Бадахшон» бо иқтидори коркарди то 400 тонна меваю сабзавотба баҳрабардорӣ супурда шуданд.

То солҳои наздик ба Тоҷикистон халтаҳои полипропиленӣ аз кишварҳои хориҷӣ ворид мегардиданд, ки нархи онҳо нисбатан қимат буд. Ҳаминро ба назар гирифта, дар ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ҶДММ «Мирзо Рачаб» корхонаи истеҳсолии чунин халтаҳо бо иқтидори 600 ҳазор адад дар як сол ғаёб намуд.

Дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ҷумҳурӣ зиёд гардид, он дар соли 2021 ба 38826,1 млн. сомонӣ баробар гардид, ки нисбат ба соли нишондиҳандаи 2020-ум 22 фоиз зиёд мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар давраи итиқлолият чунин суръати рушд бори аввал ба назар мерасад [2].

Расми 1. Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар солҳои 2016-2021

Дар расми 1 нишондиҳандаҳои истеҳсолии соҳаи саноат инъикос ёфтаанд.

Хуллас, ки дар ҳамаи соҳаҳои саноат пешравӣ ва рушди устувор ба назар мерасад. Тараққиёти соҳаи саноат аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми истеҳсол дар саноати коркард (116,3 фоиз нисбат ба соли 2020), истихроҷ (1,5 маротиба зиёд), таъминоти нерӯи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво (115,2 фоиз) ва таъминоти об, тозакунии, коркарди партовҳо ва коркарди дуумдараҷа (109,2 фоиз) таъмин гардид. Дар соли 2021 дар сохтори саноат ҳиссаи саноати коркард 57,5 фоиз, саноати истихроҷ 21,6 фоиз, таъминоти нерӯи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво 20,4 фоиз ва таъминоти об, тозакунии, коркарди партовҳо ва дастрасии коркарди дуумдараҷа 0,5 фоизро ташкил намуд [3].

Дар сохтори саноатаз рӯйи шаклҳои моликият низ дигаргуниҳои куллӣ рух доданд. Дар соли 2021 афзоиши маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ ҳиссаи бахши хусусӣ 91 фоизро (2,3 банди фоизи зиёд нисбат ба ҳамин давраи соли 2020) ташкил дода, ҳаҷми он ба 35314,5 млн. сомонӣ баробар гардидааст.

Дар таркиби ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ҳиссаи вилояти Суғд 54 фоиз, вилояти Хатлон 26,3 фоиз, ШНТҶ 9,5 фоиз, шаҳри Душанбе 8,4 фоиз, ВМКБ 0,8 фоиз ва бозҳисобии мутамарказ 1,0 фоизро ташкил намудааст.

Дар Стратегияи миллии рушд барои дар сатҳи баланд ба роҳ мондаи корҳо дар соҳаи саноат вазифаҳои калонмиқёс гузошта шудаанд. Мутобиқи онҳо аз сармои табиӣ истифода бурдан мувофиқи мақсад мебошад. Истифодаи захираҳои гидроэнергетикӣ, табиӣ ва меҳнатӣ имконият медиҳанд, ки дар ояндаи дарозмуддат низ рушди устувори саноат таъмин карда шавад [4].

Бо мақсади таъмини саноатикунонии босуръати кишвар пешниҳод менамоем, ки дар самти фаъолгардонии иқтидорҳои мавҷуда ва сохта ба истифода додани корхонаҳои нави саноатӣ ба ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ таваҷҷуҳи беҳтар зоҳир гардад.

Солҳои охир дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон истеҳсоли электромобилҳо ба роҳ монда шудааст. Бо назардошти арзон будани нархи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи “иқтисоди сабз” мувофиқи мқсад мебошад. Зарур аст, ки ҷиҳати иҷрои корҳом васлкунӣ ва таъмини батареяҳои барқӣ барои автомобилҳои замонавӣ зикршуда бо ширкатҳои хориҷӣ ҳамкориҳо идома дода шаванд.

Да ҷумҳурӣ, гарчанде иқтидорҳои мавҷудаи истеҳсоли имконияти аз лиҳози ҳаҷм таъмини талаботи бозори дохилӣ бо маҳсулоти гӯштию ширӣ, консерваи меваю сабзавот, орд, макарон, нон ва маҳсулоти нонӣ, намаки ошию техникӣ, нӯшокиҳои спиртӣю ғайриспиртӣ ва содироти қисми онро ба хориҷи кишвар дошта бошад ҳам, аз лиҳози гуногуннавьии (ассортимент) истеҳсол ниёз ба беҳбудӣ доранд. Аз ин лиҳоз дар солҳои наздик ҳалли масъалаи мазкур бояд дар мадди назари мақомоти дахлдор қарор бигирад.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 26 декабри соли 2021 дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” вазифа гузоштанд, ки корҳо дар самти бунёди корхонаҳои металлургӣ, маъдантозакунӣ, истихроч ва то маҳсулоти ниҳой қорқард намудани металлҳои ранга ва қиматбаҳо, рушди саноати мошинсозӣ, насосӣ, хӯроқворӣ ва дорусозӣ вусъат бахшида шаванд [5].

Иҷрои вазифаҳои гузошташуда имконият медиҳад, ки саноати мамлакат боз ҳам тавсеа пайдо намуда, ҳиссаи он дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ афзоиш ёбад ва Тоҷикистон аз кишвари агросаноатӣ, ба кишвари саноатӣю аграрӣ табдил ёбад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, Душанбе, 26 декабри соли 2021.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016.
3. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон; 30 соли истиқлолияти давлатӣ. С. 18. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021.
4. Ҳисоботи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 ва вазифаҳо барои семоҳаи якуми соли 2022.
5. Эмомалӣ Раҳмон. Уфукҳои истиқлол. Душанбе, “Ганҷ-нашриёт”, 2018, - 436 саҳ.

УДК 330.342.24

Лутфулоев М.Д., Ғафурҷонова М.А.

МУҲИТИ ИННОВАТСИОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ: МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Дар мақола маҷмӯи муҳити инноватсионии иқтисодиёти рақамӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифон фикри олимони ватанию хориҷиро доир ба мафҳумҳои фаъолияти инноватсионӣ ва муҳити инноватсионӣ мавриди таҳлил қарор дода, ҷанбаҳои

гуногуни онро шарху тавзеҳ додаанд. Қайд карда шудааст, ки инноватсия дар иқтисодиёт асосан дар шакли сифатҳои нави молҳои, ки дар раванди навоарӣ ба даст оварда шудааст, зоҳир мегардад ва барои пайдокунии бартарӣ дар рақобат он яке аз воситаҳои муҳим мебошад. Ҳамчунин омилҳои, ки дар муҳити инноватсионӣ иқтисодиёт дар шароити иқтисоди рақамӣ вучуд доранд, баррасӣ гардидаанд. Муаллифон қайд менамоянд, ки таърифи овардашуда имкон намедиханд, ки воситаҳои дурусти арзёбии вазъи муҳити инноватсионӣ ва идоракунии ташаккули он таҳия карда шаванд. Дар асоси таҳлили фикру андешаҳои олимони-иқтисодшиносони машҳури ватанию хориҷӣ аз тарафи муаллифон таърифи муаллифии муҳити инноватсионӣ пешниҳод карда шудааст

Вожаҳои калидӣ: инноватсия, технологияҳои иттилоотӣ, омилҳо, иқтисоди рақамӣ, интернет, чомаи иттилоотӣ, фаъолияти инноватсионӣ, муҳити инноватсионӣ.

Лутфулоев М.Д., Гафурджанова М.А.

ИННОВАЦИОННАЯ СРЕДА ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ: ПОНЯТИЕ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье рассматривается совокупность инновационной среды цифровой экономики. Авторы анализируют взгляды отечественных и зарубежных ученых относительно понятий инновация и инновационная среда, разъясняет ее различные аспекты. Отмечено, что инновация в экономике проявляются преимущественно в виде новых качеств товаров, достигаемых в результате внедрения инноваций, и являются одним из важнейших инструментов получения конкурентного преимущества. Также рассмотрены факторы, существующие в инновационной среде цифровой экономики. Авторы отмечают, что данные определения не позволяют разработать соответствующие инструменты оценки состояния инновационной среды и управление ее формированием. На основе анализа взглядов известных отечественных и зарубежных ученых экономистов авторы предлагают авторское определение инновационной среды.

Ключевые слова: инновации, информационные технологии, факторы, цифровая экономика, интернет, информационное общество, инновационная деятельность, инновационная среда.

Lutfuloev M.D., Gafurjonova M.A.

INNOVATIVE ENVIRONMENT OF THE DIGITAL ECONOMY: THE CONCEPT AND ITS FEATURES

The article considers the totality of the innovative environment of the digital economy. The authors analyzes the views of domestic and foreign scientists on the concepts of innovation and innovation environment, explains its various aspects. It is noted that innovations in the economy are manifested mainly in the form of new qualities of goods achieved as a result of the introduction of innovations, and are one of the most important tools for obtaining a competitive advantage. The factors that exist in the innovative environment of the digital economy are also considered. The authors notes that these definitions do not allow developing appropriate tools for assessing the state of the innovation environment and managing its formation. Based on the analysis of the views of well-known domestic and foreign scientists, economists, the authors proposes an individual definition of the innovation environment.

Key words: innovations, information technologies, factors, digital economy, Internet, information society, innovation activity, innovation environment.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳадафҳо, вазиҳо ва самтҳо барои тақомул ва инкишофи инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ нишон дода шуда, қайд карда шудааст, ки “захираҳои иттилоотии таъсисдодашуда бояд ба эҷоди навоарӣ шароит фароҳам оваранд ва ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии шаҳрвандон, самаранокии идоракунии давлатӣ ва фаъолияти хоҷагидорӣ мусоидат намояд”. Вобаста ба ин, зикр намудан мумкин аст, ки захираҳои иттилоотӣ худ аз худ имкониятҳои навро барои эҷоди инноватсияҳо ба вуҷуд меоранд, аммо барои ташкили фаъолияти инноватсионӣ дар шароити рақамикунонӣ кифоя нестанд.

Фаъолияти инноватсиониро ҳамчун як раванди хаттӣ дар назар доштан мумкин аст ва он гузариши пайдарпайи якчанд марҳилаҳоро дар бар мегирад.

Олимон-иқтисодчиёни маъруф ба монанди С. Д. Иленкова, Л. М. Гохберг, В. И. Кузнецов, Л. П. Гончаренко, Б. Т. Кузнецов, Т. С. Булишева муайян кардаанд, ки зинаи ибтидоии фаъолияти инноватсионӣ ин гузаронидани таҳқиқоти бунёдии илмӣ мебошад [3]. Аммо, дар таҳқиқотҳои олимони Л. Э. Миндели, В. Н. Лопатин, М.Ю. Архипова қайд шудааст, ки то ҳол механизми хуб барои бевосита ба инноватсия табдил додани натиҷаҳои таҳқиқоти бадастомада вуҷуд надорад [9].

Равандҳои таҳқиқоти илмӣ ва фаъолияти инноватсионӣ фарқиятҳои куллӣ доранд, ки асоситарини он дар мақсади ин равандҳо зуҳур меёбад. Мақсади таҳқиқоти илмӣ - ба даст овардани донишҳои нави илмӣ мебошад, дар ҳоле, ки дар назди фаъолияти инноватсионӣ мақсади таҳияи навгонӣ меистад, ки тақозои бозор ва талаботи ғоиданокиро қонеъ мекунад.

Таҳқиқотҳои илмӣ одатан дар шакли грантҳо маблағгузорӣ карда шуда, бартарафкунии хароҷотҳоро аз ҳисоби натиҷаҳои он дар назар надоранд. Маблағгузориҳои фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун сармоягузорӣ барои ноил шудан ба самараҳои иқтисодии оянда аз ҷониби субъекти хоҷагидор, соҳибшавии бартарияти рақобатӣ, баланд бардоштани ҳиссаи бозор, кам кардани арзиши хизматрасонӣ ба мизочон ва ғ. баррасӣ карда мешавад.

Яке аз муҳаққиқони тафаккури эҷодӣ Эдвард де Боно қайд мекунад, ки талабот ба иттилоот ва таҳлили он унсурҳои таркибии тафаккури эҷодӣ мебошанд [1]. Ҳанӯз дар асри ХХ олимони хориҷӣ фаъолияти эҷодиро ҳамчун як низоми томе баррасӣ кардаанд, ки он қариб тамоми равандҳои қориро фароғир буда, усулҳо ва технологияҳои мувофиқро талаб мекунад. Муносибатҳо ва самтҳои наво ба миён омаданд, ки ба ташкили фаъолияти эҷодӣ равона шуданд ва маъмултарини онҳо назарияи ҳалли масъалаҳои ихтироъкорӣ ва тафаккури сунъӣ ба ҳисоб мераванд. Дар амалияи хориҷӣ муносибати тафаккури ороишӣ ба ташкили фаъолияти эҷодӣ ва ҷустуҷӯи ғояҳои инноватсионӣ маъруф гашта истодааст. Ин усул бештар ба усулҳои ҷустуҷӯи донишҳои наво монандӣ дорад.

Барои субъекти иқтисодӣ нуқтаи ибтидоии раванди инноватсия ҷустуҷӯи ғоя мебошад. Вобаста ба намуди фаъолияти иқтисодии субъекти хоҷагидорӣ ва навоварие, ки он ба вуҷуд меорад, раванди навоарӣ метавонад бо марҳилаҳои гуногун пурра карда шавад. Раванди инноватсионӣ, ки ҳадафи он ба бозор овардани навоарӣ мебошад, метавонад марҳилаи ба даст овардани навгонӣ ё инноватсияи тайёрро дар бар гирад. Натиҷаи фаъолияти инноватсионӣ метавонад навоварӣ ва намудҳои гуногун бошад. Инноватсия дар иқтисодиёт асосан дар шакли паст кардани арзиши аслии маҳсулот ё дар шакли сифатҳои нави молҳои, ки дар раванди навоарӣ ба даст оварда шудааст, зоҳир мегардад. Барои бартарият пайдо намудан дар рақобат инноватсияҳо яке аз воситаҳои муҳим мебошанд [7].

Эҷодкорӣ гуфта, муттаҳидкунии равандҳои инноватсионӣ ва марҳилаҳои татбиқи онҳоро меғоянд. Қадами аввал дар эҷоди инноватсия ё ба даст овардани он ин пеш аз ҳама ҷустуҷӯи ғоя аст. Дар марҳилаи аввал гузариши масъала тартиб дода шуда, роҳҳои ҳалли имконпазир муайян карда мешаванд, ҳамчунин роҳҳои ҳалли он аз рӯи меъёрҳои интихобшуда таҳлил ва баҳо дода шуда, варианти беҳтарин интихоб карда мешавад [8].

Муносибати эҷодӣ дар дарёфти мушкилоти иҷтимоӣ ё ниёзи иқтисодӣ, ки тавассути инноватсия қонеъ карда мешавад, аҳамияти бузург дорад. Маҳз пешрафти илмию техникӣ имкон медиҳад, ки ғоя ба фикри нав ва фикри нав ба инноватсия табдил дода шавад [6]. Инчунин ташкили истеҳсолот ва ба бозор даровардани инноватсия муносибати эҷодкоронаро талаб мекунад.

Мутахассисоне, ки бо корҳои инноватсионӣ машғуланд, бояд тафаккури эҷодиро инкишоф диҳанд. Олими намоён Ф.Уэбстер қайд мекунад, ки бо вучуди тафовути ҷиддии ақидаҳо оид ба шакл ва мӯҳтавои ҷомеаи иттилоотӣ, қариб ҳамаи муҳаққиқон бар ин назаранд, ки аз ҳама серталаб ва пурарзиш қобилияти эҷодии инсон аст, ки коркарди таҳлили иттилоотро дар бар мегирад. Ӯ зикр мекунад, ки дар шароити вусъатёбии технологияҳои интеллектуалӣ ва воридшавии автоматикунонӣ ба бисёр равандҳо, мутахассисон бояд пеш аз ҳама барои ҷустуҷӯи эҷодӣ барои ҳалли мушкилот, идеяҳо ва дурнамо омода бошанд [11].

Қайд намудан зарур аст, ки захираҳои дохилии субъекти хоҷагидорӣ барои эҷоди инноватсияҳои самарабахш кифоя нестанд. Ташаккул ва ҷамъоварии намудҳои захираҳои фаъолияти инноватсионӣ равандҳои гаронарзиш ва вақталаб мебошанд. Захираҳои иттилоотии дохилӣ дорои маълумот дар бораи коркардҳо, маҳсулот, хизматрасониҳо ва равандҳои субъект мебошанд. Салоҳиятҳо миқдори дониш ва таҷрибаеро, ки субъект дар ҳалли масъалаҳои эҷодӣ ҷамъ кардааст, дар бар мегирад.

Захираҳои дохилӣ иқтисодии инноватсионии субъекти хоҷагидорро ташкил медиҳанд, ки имкон медиҳад захираҳои муҳимтарин дар фаъолияти инноватсионии он истифода шаванд. Мутахассисони соҳаи идоракунии инноватсия қайд менамоянд, ки «таҳқиқот ва коркарди шахсии худ воситаи хуби баланд бардоштани қобилияти дарки нав аст» [2]. Барои ба даст овардан ва паҳн кардани инноватсияҳои таъсирбахш субъектҳои соҳибкорӣ бояд таҷрибаи эҷодкунии инноватсияҳоро дошта бошанд. Ҳамин тариқ, муҳити инноватсионӣ бояд имкон диҳад, онҳо ҳам ҳамчун таъминкунандагон ва ҳам ҳамчун истеъмолкунандагони инноватсия амал кунанд.

Захираҳои беруна барои субъекти хоҷагидорӣ ҳамчун воситаи дастрасӣ ба таҷрибаи ҷаҳонӣ ва дастовардҳо хизмат мекунанд. Муқаррароти назариявии мафҳуми муҳити инноватсионӣ аз он иборат аст, ки захираҳои муҳимтарини фаъолияти инноватсионӣ дар натиҷаи фаъолияти бисёр субъектҳои хоҷагидорӣ дар муҳити беруна ҷамъ мешаванд. Ҳамин тариқ ба ин захираҳои муҳимтарин дохил мешаванд: мундариҷа, технология ва салоҳиятҳо.

Захираҳои барои фаъолияти инноватсионӣ зарурӣ дар муҳити фаъолияти субъекти хоҷагидор мавҷуд аст. Дар робита ба ин мавзӯ муҳити дохилӣ ва беруниро ҷудо кардан мумкин аст. Муҳити беруниро омилҳои гуногун, аз ҷумла омилҳои бозорӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, геополитикӣ ва ғайра муайян мекунанд.

Дар адабиёти илмӣ мафҳумҳои «муҳити зист» ва «фазо» ба як маъно вомехӯранд. Аксар вақт мафҳуми «фазо» ба иқтисоди минтақавӣ дахл дорад, ки дар он омили ҷуғрофӣ ҳалкунанда аст. Ҳамчунин дар адабиёти илмӣ таърифҳои гуногуни муҳити беруна, аз ҷумла муҳити зист, бозор, таълимӣ, институтсионалӣ, муҳити иҷтимоӣ фарҳангӣ ва сиёсӣ ҷудо карда шудаанд. Гуногун будани бархӯрдҳо ба муайян кардан ва ба низом даровардани муҳити субъектҳои хоҷагидор аз хусусияти мураккаби ин мафҳум шаҳодат медиҳад.

Ҳангоми омӯзиши иқтисодии рушди инноватсионии иқтисодӣ, аксар давлатҳо омилҳои молиявиро одатан дар мадди аввал мегузоранд. Як қатор таҳқиқотҳо муайян намудаанд, ки барои фаъолияти муваффақонаи инноватсионии ташкилотҳо яке аз душворихо ин норасоии захираҳои молиявӣ мебошад [4]. Аз ҷумла, корҳои иҷронамудаи олимони С.В. Кузнецов ва Е. Горин собит менамоянд, ки корхонаҳои истеҳсолӣ барои эҷоди инноватсия бештар ба механизмҳои молиявӣ ва сармоягузорӣ ниёз дошта, омилҳои дастрасии технологияҳои иттилоотӣ, захираҳои иттилоотӣ ва салоҳиятҳо (кадрҳои

соҳибхитисос) дар пасманзар қарор мегиранд. Бо вучуди ин, омӯзиши нишондихандаҳои миқдории таъмини фаъолияти инноватсионии ташкилотҳо бо дастрасӣ ба технологияҳои иттилоотӣ, захираҳои иттилоотӣ ва салоҳиятҳои норасоии ин захираҳои барои корхонаҳо нишон медиҳад [10].

Зарурати қорӣ намудани мафҳуми муҳити инноватсионӣ ба хусусияти фаъолияти инноватсионӣ ва аҳамияти баланди он барои рушди иқтисодӣ вобаста аст. Бо вучуди он, ки мафҳуми «муҳити инноватсионӣ» маъмул аст, дар байни олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар бораи он ки ба ин консепсия чӣ дохил кардан лозим аст, фикри ягона вучуд надорад.

Дар адабиёти илмии маъмулӣ муҳити инноватсионӣ ҳамчун маҷмӯи муҳити дохилӣ ва берунии иштирокчии раванди инноватсионӣ муайян шудааст, дар ҳоле ки макромуҳити инноватсионӣ ба шароити инноватсия таъсири ғайримустақим дошта, соҳаҳои иҷтимоӣ, технологӣ, сиёсӣ ва иқтисодиро дар бар мегирад.

Новобата ин таърифи дар адабиёти илмӣ маъмул буда, олимони Федотов А.В. ва Васюков А.В. пешниҳод менамоянд, ки “дар шароити соҳибкорӣ, муҳити муайяни иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ ҳукмфармоӣ, ки рушди фаъолияти инноватсионии корхонаро таъмин ё монеа мекунад”. Дар қорҳои илмию таҳқиқоти олимони дигар муҳити инноватсионӣ ҳамчун омезиши муҳитҳои таълимӣ, касбӣ, технологӣ, иқтисодӣ, соҳибкорӣ, қоршиносӣ ва ғайра муаррифӣ шудааст.

Аммо чунин таърифҳои овардашуда имкон намедиҳанд, ки воситаҳои дурусти арзёбии вазъи муҳити инноватсионӣ ва идоракунии ташаккули он таҳия карда шаванд. Равишҳое, ки маҷмӯи мушаххаси омилҳои ченшавандаро ҷудо мекунанд, самараноктаранд, масалан, дар қорҳои илмии Юрйева В.Н., Дибок Д., Валентея С.Д. ва Джанаева Н.Г. ба вазъи муҳити зист, ки дорои омилҳои иҷтимоӣ, табиӣ ва техносфера мебошад, бештар диққат дода шудааст.

Дар асарҳои олимони ба омилҳои технологияи муҳити инноватсионӣ, ба монанди воридшавии интернет ва рушди инфрасохтори технологӣ ва дастрасӣ ба он, таъмини иқтисодӣ бо қойҳои сермаҳсул, инчунин қанбаҳои иҷтимоӣ диққати зиёд дода шудааст. [5]. Ин равишҳо ба омӯзиши муҳити дохилии субъекти хоҷагидор барои пешбурди фаъолияти инноватсионӣ, яъне шиддатнокии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, таъсири он ва Интернет ба вазъи муҳити иҷтимоӣ ва иқтисодӣ нигаронида шудаанд.

Дар методологияҳои сомонҳои байналмиллалӣ бошад, баръакс, ба вазъи макромуҳити инноватсионӣ тавачҷӯх зоҳир карда шудааст. Бонки Қаҳонӣ ҳангоми ченкунии иқтисоди дониш қор омилҳои иқтисоди донишро муайян мекунад: омӯзиш, мутобиқсозии инноватсия ва технологияҳо (истифодаи инноватсия ва технология), инфрасохтори иттилоотӣ, низоми мусоиди иқтисодӣ ва институтсионалӣ. Сармоягузорӣ ба ин қорҳои иқтисоди дониш бояд боиси афзоиши ҳосилнокӣ ва афзоиши иқтисоди дониш гардад. Методологияи Бонки Қаҳонӣ барои қумак расонидан ба кишварҳо дар муайян қорҳои мушкилоте, ки бояд ҳал қорда шаванд ва имкониятҳое, ки онҳо метавонанд дар иқтисоди дониш истифода баранд, таҳия шудааст. Бонки Қаҳонӣ тавассути арзёбӣ ва пажӯҳишҳои худ тавачҷӯхӣ сиёсатмадорон ва соҳибқоронро ба масъалаҳое қалб мекунад, ки барои гузариши кишвар ба иқтисоди дониш ниёз ба дастгирии давлатӣ ва сармоягузори оянда лозим аст. Хусусияти методологияи Бонки Қаҳонӣ дар он аст, ки он миқдори зиёди арзёбиҳои экспертиро дар бар мегирад, ки онҳо нишондихандаҳои субъективӣ мебошанд.

Як қор олимони дигар, ба монанди Котов Д.В., Алексеев А.Н., Грегченко А.А. ҳангоми баррасии муҳити инноватсионӣ ба ҷудо қордани хусусияти таснифоти минтақавӣ таъкид мекунанд. Аммо ба андешаи мо, дар шароити иқтисоди рақамӣ, ки дар он хизматрасониҳо дар муҳити электронӣ эҷод ва истеъмол қорда мешаванд, омилҳои худудӣ муҳим нест.

Таҳқиқоти олимони хориҷӣ ва маълумоти қамъшудаи таҷрибаӣ нишон медиҳанд, ки инноватсияҳо бо назардошти таҷрибаи қаҳонӣ ва донишҳои қамъшуда қариб дар

тамоми минтақаҳо ва бахшҳои иқтисодӣ эҷод карда мешаванд. Тамоюли ҷаҳонишавӣ дар таъмини иттилоотии инноватсия ба он оварда мерасонад, ки маълумот дар бораи инноватсия ё донишҳои нав фавран дар саросари ҷаҳон паҳн мешавад ва ба ин васила ҳама монеаҳои фазоии дастрасӣ ба онҳо баргараф карда мешавад. Бояд гуфт, ки ҷаҳонишавӣ мушкилоти рафъи монеаи рақамиро дар рушди иқтисодӣ аз ҷониби минтақаҳои алоҳида ҳал намекунад.

Фаъолияти ширкатҳои баландтехнологии Google ва Яндекс нишон медиҳад, ки ин ширкатҳо аз ҳудуди соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва шабакаи ҷаҳонии интернет берун мераванд. Онҳо барои рушди худ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, аз ҷумла маориф, хӯроки омма, савдои чакана ва ғайраҳо, ки дар ибтидо барои фаъолияти иқтисодӣ ба назар гирифта нашуда буданд, дархост пайдо мекунанд.

Воқеан ҳама субъектҳои соҳибкорӣ дар муҳити беруна фаъолият мекунанд, ки ба шарофати шабакаи ҷаҳонии Интернет тамоюлҳои ҷаҳонишавӣ ва конвергенсия барои онҳо маъмул гаштааст. Фарқиятҳо дар ҳуди субъектҳо дар истифодаи имкониятҳои ин муҳит барои дастрасӣ ба захираҳои фаъолияти инноватсионӣ ва эҷоди инноватсия ба вучуд меоянд.

Ҳамин тавр, дар зери мафҳуми муҳити инноватсионӣ муҳити ҳамкориҳои субъектҳои хоҷагидориро бо захираҳои фаъолияти инноватсионӣ ва дигар субъектҳо (мизочон, шарикон, таъминкунандагон ва ғайра) дар назар дошта мешавад. Дар марҳилаҳои пештараи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ин муносибат дар доираи фаъолияти инноватсионӣ: чорчӯбаи муҳити дохилӣ, дорои захираҳои беруна ва фаъолони беруна сурат мегирифт.

Муҳити инноватсионӣ як қатор вазифаҳои нави муҳимро иҷро мекунанд:

- таъмини дастрасӣ ба захираҳои берунии (барои ташкилотҳо) фаъолияти инноватсионӣ;
- ҷалби раванди инноватсионии ташкили субъектҳои беруна, масалан, тавассути механизмҳои краудсорсинг ё лабораторияҳои зинда;
- ҳамгирии захираҳои инноватсионӣ ба экосистема, ки ба ташкилотҳо имкон медиҳад, ки захираҳоро бо дарназардошти алоқамандии онҳо истифода баранд.

Муҳити зист шартҳои асосиро муайян мекунанд, ки тағйир додани онҳо боиси дастгирии фаъолияти муайян ё ба вучуд овардани монеаҳо дар роҳи амалисозии он мегардад.

Мафҳуми муҳити инноватсионӣ ба чунин мафҳумҳо, ба монанди ҷомеаи дониш ва иқтисоди рақамӣ дохил карда шудааст. Аммо дар айни замон мафҳуми «муҳити инноватсионӣ» барои як қатор мафҳумҳои дигар умумӣ аст ва он мавзӯи таҳқиқоти дигар мебошад.

АДАБИЁТ

1. Боно де Э. Гениально! Инструменты решения креативных задач / Эдвард де Боно; пер. с англ. – М.: Альпина Паблицер, 2019. – С. 57.
2. Васильева, Е. В. Развитие креативных способностей и компетенций профессионалов цифрового будущего / Е. В. Васильева // Научно-техническая информация. Серия 2: Информационные процессы и системы. – 2018. – № 10. – С. 1–10.
3. Ильенкова, С. Д. Инновационный менеджмент / С. Д. Ильенкова, Н. Д. Ильенкова, Л. М. Гохберг, В. И. Кузнецов, В. С. Пудич, С. Ю. Ягудин, Н. В. Тихомирова, А. Д. Попов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 392 с.
4. Киселева, В. В. Государственное регулирование инновационной сферы / В. В. Киселева, М. Г. Колосницина. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008 – С. 42.
5. Кузнецов, С. В. Цифровизация экономики и трансформация промышленной политики / С. В. Кузнецов, Е. А. Горин // Инновации. – 2017. – № 12 (230). – С. 35.

6. Кулапов, М. Н. Наука и инновационная конкурентоспособность в контексте современных проблем российской экономики и менеджмента / М. Н. Кулапов, М. Н. Сидоров, П. А. Карасев // Вестник НГУЭН. – 2015. – № 4. – С. 181–191.
7. Лопатин, В. Н. О конкуренции в сфере научной деятельности, критериях ее успешности, стимулах и рейтингах / В. Н. Лопатин // Российское конкурентное право и экономика. – 2018. – № 1 (13). – С. 12–30.
8. Масленников, В. В. Модель коммерциализации инноваций по инициативе заказчика / В. В. Масленников, И. А. Калинина // Наука и бизнес: пути развития. – 2016. – № 11 (65). – С. 39–42.
9. Миндели, Л. Э. Методологические проблемы измерения вклада НИОКР в экономику / Л. Э. Миндели, Н. И. Пашинцева. – М. : ИПРАН РАН, 2017. – 56 с.
10. Склярова, Е. Е. Совершенствование государственного механизма формирования инновационной экономики в России / Е. Е. Склярова, О. А. Степичева // Социально-экономические явления и процессы. – 2014. – Т. 9. – № 5. – С. 62–67.
11. Уэбстер, Ф. Теории информационного общества / Фрэнк Уэбстер; пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Мальхиной; под ред. Е. Л. Вартановой. – М. : Аспект Пресс, 2004. – С. 22.

УДК: 339(5+7+9):327.2

Содикзода Парвиз

ИССЛЕДОВАНИЕ СУЩНОСТИ САНКЦИЙ НА ОСНОВЕ САНКЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ США

В статье автором анализируется санкционная политика США, так как они применяют санкции чаще и с большими экономическими последствиями, чем любая другая страна в мире. Автором классифицированы санкции и приведены их цели и функции. Автором санкции рассмотрены не только, как экономический инструмент, но и как политико-дипломатический инструмент, преследующий геополитические интересы стран, в частности США. Использование санкционных инструментов рассматриваются вкуче с военной, политико-дипломатической и технологической мощью США по отношению к подсанкционным странам. Анализируются санкции США по отношению не только стран, но и их физических и юридических лиц. Приведены преимущества и недостатки использования санкций. Ставится вопрос эффективности санкций и дается определение их природы. В рамках данной статье автором в основном анализируются зарубежные англоязычные источники относительно санкций и в частности санкций США.

Ключевые слова: санкции, США, геополитика, глобализация, международная торговля, финансовая система, SWIFT, ООН.

Содикзода Парвиз

ТАДҚИҚОТИ МОҲЯТИ ТАҲРИМҲО ДАР АСОСИ СИЁСАТИ ТАҲРИМИИ ИМА

Муаллиф дар мақола сиёсати таҳримии ИМА-ро таҳлил мекунад, зеро онҳо нисбат ба дигар кишварҳои ҷаҳон таҳримҳоро бештар ва бо оқибатҳои иқтисодии бештар татбиқ мекунад. Муаллиф таҳримҳоро тасниф намуда, ҳадаф ва вазифаҳои онҳоро нишон додааст. Муаллиф таҳримҳоро на танҳо як воситаи иқтисодӣ, балки воситаи сиёсату дипломатие медонад, ки мановеи геосиёсии кишварҳо, бахусус ИМА-ро дунболагирӣ мекунад. Истифодаи воситаҳои таҳримӣ дар якҷоягӣ бо қудрати ҳарбӣ, сиёсӣ, дипломатӣ ва технологияи Иёлоти Муттаҳида нисбат ба кишварҳои таҳти таҳримот буда баррасӣ карда мешавад. Таҳримҳои ИМА алайҳи на танҳо кишварҳо, балки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии онҳо низ таҳлил карда мешаванд. Афзалиятҳо ва камбудии истифодаи таҳримҳо оварда шудаанд. Масъалаи

самарабахшии таҳримҳо ба миён гузошта, хусусияти онҳо муайян карда мешавад. Муаллиф дар ҷаҳорҷӯби ин мақола асосан манобеъи англисизабони хориҷиро дар мавзӯи таҳримҳо ва бахусус таҳримҳои Амрико мавриди таҳлил қарор додааст.

Калидвожаҳо: таҳримҳо, ИМА, геосиёсат, ҷаҳонишавӣ, савдои байналхалқӣ, низоми молиявӣ, SWIFT, СММ.

Sodikzoda Parviz

RESEARCH OF THE ESSENCE OF SANCTIONS ON THE BASIS OF THE US SANCTIONS POLICY

In the article, the author analyzes the US sanctions policy, as they apply sanctions more often and with greater economic consequences than any other country in the world. The author has classified the sanctions and given their goals and functions. The author considers sanctions not only as an economic tool, but also as a political and diplomatic tool pursuing the geopolitical interests of countries, in particular the United States. The use of sanctions instruments is considered together with the military, political, diplomatic and technological power of the United States in relation to countries under sanctions. The US sanctions against not only countries, but also their individuals and legal entities are analyzed. The advantages and disadvantages of using sanctions are given. The question of the effectiveness of sanctions is raised and a definition of their nature is given. Within the framework of this article, the author mainly analyzes foreign English-language sources regarding sanctions and, in particular, US sanctions.

Key words: sanctions, USA, geopolitics, globalization, international trade, financial system, SWIFT, UN.

Государства имеют в своем распоряжении ряд инструментов принуждения и санкции являются одними из них. Эффективность санкций варьируется в зависимости от государства, и здесь основное внимание уделяется Соединенным Штатам Америки, поскольку они обладают полным набором и, в большинстве случаев, наиболее эффективными инструментами, даже несмотря на то, что их мощь ослабевает. Действительно, любой анализ современных санкций в первую очередь должен быть сосредоточен на Соединенных Штатах, так как они применяют санкции чаще и с большими экономическими последствиями, чем любая другая страна. Более того, они обычно являются инициатором и исполнителем применения санкций другими странами либо посредством двустороннего доминирования, либо благодаря своему влиянию в Совете Безопасности ООН (СБ ООН). В 2019 году у США было около 30 санкционных программ, у СБ ООН – еще 14, а у других стран, таких как Австралия, Канада, Евросоюз, Япония, Южная Корея, были свои дополнительные программы, но все они, можно сказать, соответствовали внешней политике США, и, вероятно, были результатом американского «наведения» [5]. Американское доминирование ослабевает, особенно по отношению к равным конкурентам, но в настоящий момент режим глобальных санкций говорит с американским акцентом.

Санкции можно классифицировать по-разному, но анализируя санкционную деятельность США, мы их типизировали по:

- а) форме экономической деятельности;
- б) охвату;
- в) фокусу и эффектам.

К первой группе в первую очередь относятся торговые санкции. Ограничения на торговлю товарами имеют долгую историю. Во время войны были попытки заблокировать врага, препятствуя любой торговле и Наполеоновская война представила первую современную попытку сделать это. В мирное время ограничений было меньше, и обычно они касались торговых конфликтов. Холодная война привела к еще одному этапу, когда геополитические

стратегии США использовали ограничения на товары, особенно высокотехнологичные товары и товары двойного назначения, а также финансовые услуги, чтобы разорить и ослабить советский блок. «Двойное назначение» — очень гибкая фраза, потому что мало что может использоваться не только в военных, но и в гражданских целях.

Также, по мере того, как услуги приобретают все большее значение в международной экономике, к ним применяются санкции. Примеры включают санкции против Северной Кореи относительно их трудовых мигрантов [9] и действия американской администрации против китайских приложений WeChat и TikTok [3]. Способность Китая принимать ответные меры придает санкциям совершенно новое измерение, которые, по крайней мере с 1945 года, были для США беззатратным инструментом принуждения.

Другие виды санкций связаны с финансами и банковским делом и влияют на использование «международной финансовой и банковской системы», в которой доминируют США. Они могут быть абсолютными (Северная Корея, а в настоящее время также Иран и Венесуэла) или частичными. Как и в случае с другими формами принуждения, финансовая угроза может быть почти такой же эффективной, избегая при этом осложнений и возможных ответных мер, связанных с их реализацией [12]. Они могут дополняться арестом активов; например, по некоторым оценкам, сумма «замороженных» иранских активов составляет 155 миллиардов долларов [1]. Поскольку финансы и банковское дело настолько насыщены, это дает США поразительно точную власть, и иностранные правительства, юридические и физические лица могут быть легко санкционированы. Например, Кэрри Лам, глава исполнительной власти Гонконга, была внесена в Список особо обозначенных граждан и заблокированных лиц (Список SDN), который ведется Управлением по контролю за иностранными активами Министерства финансов США (OFAC), в результате чего она не может иметь банковский счет, и ее государственная зарплата выплачивается ей наличными [15].

По охвату санкции подразделяются на односторонние и многосторонние. Многие санкции США носят односторонний характер, хотя Вашингтон обычно ожидает, что другие страны будут соблюдать их либо посредством вторичных санкций, либо путем допущения экстерриториальности, когда законы США применяются во всем мире.

Преимущество многосторонних санкций состоит в том, что они позволяют США использовать свою мощь для увеличения сферы действия санкций. Это становится особенно важным с ростом глобализации и транснациональных цепочек поставок. Вполне вероятно, что США могут приложить больше усилий, чтобы заставить зависимые государства выполнять стратегию американских санкций, даже если, как это часто бывает, это противоречит их интересам. Санкции, одобренные Советом Безопасности ООН, являются золотым стандартом, потому что они обеспечивают широкий охват, являются обязательными для всех государств-членов ООН, а также придают видимость легитимности. Без сомнения, некоторые санкции полезны для уменьшения конфликта и относительно бескорыстны, но список стран, на которые распространяются санкции, и, что особенно важно, страны, не входящие в этот список, такие как Израиль и Саудовская Аравия, предполагает соответствие целям внешней политики США [2]. Вторичные санкции, введенные США, в последние годы значительно усилились из-за глобализированных цепочек добавленной стоимости и того, как они расширяют силу санкций США [16].

По направленности санкции различаются от общих до целевых. Они могут покрывать торговлю с целой страной, даже такой группой, как советский блок, и часто мелкооптовыми деталями. Американцы не могут вести торговлю с рядом стран без специального разрешения. Однако санкции могут быть узконаправлены в отношении секторов экономики и отраслей (уголь, нефть и вооружение), компаний (таких как Huawei), групп людей, таких как Корпус стражей исламской революции Ирана [6], и отдельных лиц. Санкции часто имеют различные косвенные последствия, которые усиливают их влияние. Например, американцам не разрешается покупать что-либо в Северной Корее, включая почтовые марки. Разрешение

может быть предоставлено, но процедура налагает барьеры затрат и усилий: товары могут быть доставлены, но с большими затратами денег и усилий.

Ключевые вопросы о санкциях заключаются в том, каковы их цели и как их достичь. Санкции часто изображаются не только как «гуманная альтернатива войне», но и как благо само по себе, движимое доброжелательностью и добрыми намерениями. На самом деле санкции и другие формы принуждения обычно направлены на то, чтобы принести пользу принуждающему за счет тех, кого принуждают. Ниже мы рассмотрим несколько функций санкций:

1) санкции как предупреждение.

Санкции могут иногда быть актами возмездия, предназначенными для того, чтобы предостеречь другую сторону от дальнейших действий и убедить ее переосмыслить и воздержаться. Санкциям такого рода присущ определенный нейтралитет в том смысле, что решение о том, являются ли они агрессивными или оборонительными, зависит от интерпретации контекста, в котором они применяются.

2) для торговых споров и снижения конкурентоспособности.

Санкции или угроза ими часто используются в торговых войнах или подобных конфликтах экономических интересов между государствами. Тарифы использовались для этих целей на протяжении столетий, и единственная маскировка заключается в том, что протекционизм, по хорошим или плохим причинам, скрывается за обвинениями в том, что другая сторона — одна страна или несколько стран — использует недобросовестную торговую практику, включая «манипулирование» обменным курсом. Поколение назад главным виновником торгового дефицита США считалась Япония, но соглашение «Плаза», навязанное Токио в 1985 году, положило конец ее быстрому экономическому росту, на тот момент крупнейшему в истории, и привело к десятилетиям стагнации. Американско-китайская торговая война имеет одно существенное отличие – Китай не Япония потому, что он скорее более независим и корпорации США зависят от него больше, чем от Японии [13].

Сейчас США, с восхождением ряда развивающихся стран, переживают беспрецедентную потерю влияния на мировых рынках. Низкая конкурентоспособность не так уж нова — Япония была впереди во многих областях в 1980-х годах, — но на этот раз разница в том, что вызов исходит из-за пределов зоны её влияния. Это означает, что экономические споры пересекаются с геополитикой и формулируются в терминах геополитики, которая заставляет союзников сотрудничать там, где они не хотели бы этого делать, например, в чисто коммерческом споре [4].

3) для подчинения/смены режима.

«Дестабилизация» — частая цель, которую в исследованиях американских санкционных программ ставит авторитетная группа под руководством Гэри Хафбауэра [7]. Среди них самая продолжительная программа санкций США, которая была начата в 1950 году против Северной Кореи, но есть обширный список целей. Диапазон простирается от других малых и средних стран, таких как Иран, Сирия, Югославия, Ливия, Чили, Куба, Венесуэла и т. д., до таких же конкурентов, как Россия/Советский Союз и Китай. Дестабилизация происходит, когда люди теряют уверенность в способности своего правительства управлять страной и открывается путь для рассмотрения альтернатив. Санкции являются мощным инструментом для создания такой ситуации, хотя сами по себе они недостаточны для удовлетворительной смены режима. Должны быть приемлемые альтернативы, ожидающие своего часа, либо в значительной степени отечественные, либо поддерживаемые и финансируемые внешними игроками.

Удачна дестабилизация или нет, ключевой момент в том, что люди, пусть бессознательно и против воли, являются участниками, а не простыми наблюдателями. Это означает, что они должны пострадать не как некое «непреднамеренное последствие» санкций, а как их неотъемлемая часть. Если бы санкции касались только высшей элиты, а не народа, у него не было бы оснований для бунта.

Более того, по мере того как санкции приводят к экономической и социальной деградации, правительства, как правило, вынуждены принимать меры по исправлению положения, которые по своей природе нежелательны, и, если общество не признает их необходимость, контрмеры становятся все более непопулярными; мы можем увидеть это с блокировками и другими мерами, связанными с COVID-19. Если все идет по плану, правительство становится более репрессивным, разжигая недовольство.

Люди могут бежать из страны даже при огромной опасности и это перемещение людей, создание беженцев/просителей убежища/перебежчиков может быть представлено как еще одно свидетельство нечестия правительства-мишени, когда граждане голосуют ногами.

4) дополнение к тайной кинетической войне или предвестник военных действий.

Иногда, как в случае с Югославией больше 20 лет назад или с Сирией сегодня, санкции дополняют кинетическую войну. В случае с Сирией санкции обеспечивают, по сути, второй фланг, в надежде, что нехватка еды, лекарств и т. д. ослабят боевой дух, и вину за это можно возложить на правительство.

В других случаях, классическим примером является Ирак, где санкции использовались для деградации экономической и социальной инфраструктуры, чтобы подорвать боевой дух военных. Если все пойдет хорошо, страна созреет для военного вмешательства, хотя это не так: военное вмешательство может стать обязательным, поскольку санкции оказались «неэффективными» [14].

Применение санкций — это проявление власти; как таковая она должна находиться в контексте других форм власти, которые используют государства, и в данном случае главным образом США. Санкции по своей природе обычно являются отражением дисбаланса экономической мощи между государствами, но они работают в сочетании с другими формами власти. Санкции могут использоваться в сочетании с дипломатическими методами и военной мощью. Таким образом, санкции применяются не в вакууме, а как часть арсенала принуждения.

Поскольку санкции являются в первую очередь экономическим инструментом, решающим фактором является относительная экономическая мощь противоборствующих сторон. Ввиду того что США номинально являются крупнейшей экономикой мира, неудивительно, что они используют их с энтузиазмом и более широко, чем любая другая страна. Подъем Китая, может трансформировать ситуацию.

Применение военной силы или угроза ее применения служит важным дополнением к применению санкций. Например, военное превосходство используется, когда страна (или его союзники) перехватывают корабли в море, как в самом действии, так и в предотвращении сопротивления или ответных действий подсанкционного субъекта. Примером тому стал арест иранской нефти по пути в Венесуэлу в августе 2020 года [8].

При развертывании санкций американская власть воздействует на правительства и, что особенно важно, на глобальные институты посредством давления на правительства, на отдельных лиц и на отдельных лиц как граждан подчиненных государств. Этот экстерриториальный охват одновременно увеличивает силу, увеличивая способность США наносить экономический и иной ущерб, но также становится все более необходимым в глобализированной экономике; США могут иметь конкурентное преимущество в качестве поставщика или рынка для конкретного продукта, но при необходимости страны теоретически могут обратиться в другое место. Поэтому важно блокировать альтернативные пути.

Поскольку санкции традиционно применялись против малых экономик, присоединение к санкциям обошлось другим странам не слишком дорого. Нефть долгое время была частичным исключением, и теперь подъем Китая создает реальные проблемы для сотрудничества с США. Случай с Huawei, возможно, является лучшим примером:

некоторые страны, такие как Австралия, соблюдают наложенные США санкции, а другие, такие как Германия, оказываются более устойчивыми. Существуют также различные реакции на попытки США помешать России строить новые трубопроводы для клиентов в Европе. Санкции имеют как коммерческий, так и геополитический аспект: российский газ намного дешевле, а США сталкиваются с сопротивлением таких несопоставимых стран, как Германия и Сербия [17].

Присоединение союзных государств значительно увеличивает экономическую мощь американских санкций, но использование международных институтов, особенно Организации Объединенных Наций и ее агентств, придает экономическому принуждению свойство легитимности. НПО, которые так часто зависят от государственных субсидий и поддержки фондов, часто играют вспомогательную роль в этом процессе легитимации.

В течение полутора столетий Соединенные Штаты были мировым лидером в области науки и техники, и извлекаемые из этого многочисленные выгоды. Их доминирование значительно возросло после 1945 г., несмотря на проблемы в некоторых областях со стороны Советского Союза, и лишь недавно подъем Китая угрожал лишить его первенства. В течение многих лет США использовали множество мер экспортного контроля, чтобы остановить поток технологий тем, кто считался конкурентом. Помимо собственного контроля над экспортом США, Вашингтон также использовал созданные им многосторонние структуры, такие как Координационный комитет по многостороннему экспортному контролю времен холодной войны (COCOM) и постсоветские «Вассенаарские договоренности».

В современной экономике, где международные цепочки поставок так важны, двусторонние санкции, запрещающие передачу технологий, могут дополняться запретом на другие звенья цепочки поставок. В качестве примера можно привести попытку запретить Huawei использовать чипы, произведенные на машинах для производства микросхем американского производства, где бы они ни находились.

Мы анализировали санкции с точки зрения функции – целей, которых они преследуют, – и типа – используемого режима. Конкретная функция может быть адресована несколькими различными типами. Чем шире и амбициознее цель, тем больше типов используется. Каждая комбинация функции/типа будет иметь свои преимущества и недостатки. Тем не менее, есть общие моменты, которые можно сделать, сосредоточив внимание, естественно, на США.

Как отмечалось выше, США являются основным пользователем санкций либо напрямую, либо посредством своего контроля или влияния на другие государства и СБ ООН, а санкции являются основным некинетическим инструментом принуждения в их арсенале. Санкции предлагают США некоторые очень сильные преимущества (хотя подъем Китая уменьшает их):

1. Они используют его огромное превосходство в экономической, финансовой и политической мощи над любым другим государством;
2. Они не причиняют потерь американцам и имеют ограниченные экономические затраты;
3. Есть возможность снять с себя ответственность за последствия санкций, такие как социальная нестабильность, и переложить ее на правительство страны, на которую наложены санкции;
4. Стандарт оправдания санкций ниже, чем стандарт военного вмешательства, и это способствовало легитимизацией со стороны СБ ООН, так что санкции, особенно против Северной Кореи, получили свое разрешение.

Несмотря на предполагаемую стратегическую роль санкций в продвижении целей США, санкции приводят к многочисленным пагубным непреднамеренным последствиям. Санкции подобны антибиотикам в том смысле, что их чрезмерное и избирательное

использование приводит к снижению эффективности и может, особенно в долгосрочной перспективе, усугубить проблемы США.

Финансовые санкции особенно популярны среди США, потому что они используют их огромный контроль над международной финансовой системой и банковским делом, а также традиционное использование доллара в качестве единицы международной торговли и в качестве резервной валюты. Однако есть мнение о том, что «неправильное использование» таких санкций имеет негативные последствия, подрывая мощь самих США. Особенно ярко это проявляется в санкциях США против Ирана в нарушение Совместного всеобъемлющего плана действий (СВПД), подписанного постоянными членами СБ ООН и Германией с Ираном. Германия, Франция и Великобритания создали Инструмент поддержки торговых обменов (INSTEX) для продолжения торговли с Ираном в рамках СВПД. Далее Китай настаивает на создании Трансграничной межбанковской платежной системы (CIPS) – китайским аналогом SWIFT, позволяющая платить в юанях, чтобы заменить систему брюссельских платежей, но в США доминирует система SWIFT платежей, а Россия разработала Систему передачи финансовых сообщений (СПФС). Эти события, по мнению многих специалистов, могут способствовать дедолларизации международных финансов с последующим серьезным ослаблением мощи США.

Традиционное финансовое доминирование США и привлекательность собственного огромного внутреннего рынка позволили ей применять вторичные санкции как к союзникам, так и к противникам. Вторичные санкции с их допущением экстерриториальности непопулярны среди затронутых стран и являются для них стимулом к дедолларизации.

Санкции, препятствующие торговле товарами, могут иметь разрушительные последствия, так как потеря дохода от экспорта означает, что меньше можно импортировать. Однако эти эффекты могут подтолкнуть правительство к самообеспечению и диверсификации торговли вдали от стран, где доминируют США. Если целевая страна небольшая, это может иметь незначительное влияние на США, но, когда дело доходит до крупных стран, особенно Китая, будущие последствия могут представлять реальную опасность для доминирования США. Натиск США на Huawei, сектор высоких технологий в целом и полупроводниковые чипы в частности создаст проблемы для Китая в краткосрочной перспективе и США в долгосрочной [10]. Точно так же санкции в отношении китайских сервисных компаний, таких как Tik-Tok, ограничение научного сотрудничества с Китаем, сокращение потока китайских студентов в США и общее преследование ученых и других представителей китайской (и восточноазиатской) национальности будут иметь последствия в ущерб США и в пользу Китая [11].

Основной вопрос в литературе по санкциям - их эффективность. Достигают ли они того, для чего предназначены? Для легких санкций, таких как санкции в торговых войнах, результаты могут быть легко проверены. Когда дело доходит до текущих программ глубокого воздействия, таких как программы против Ирана, Венесуэлы, Северной Кореи и Китая, оценка гораздо сложнее.

В кинетических войнах есть сражения и поражения или победы, и обычно легко решить, кто побеждает, но санкции действуют в облачной среде, поэтому судить о том, работают ли они, не однозначно. Однако есть более существенная проблема, заключающаяся в определении целей, особенно когда речь идет о программах «смены режима». Настоящие цели, как конечные, так и промежуточные, обычно скрыты под покровом неопределенности и запутанности.

Однако, за исключением вторжения, как в Ираке в 2003 году, смена режима должна осуществляться народом или, в действительности, могущественной частью общества. Для этого они обязательно должны страдать и винить в своих страданиях режим, который нуждается в смене. Страдающую часть легко устроить, но заставить людей обвинять свое

правительство, а не иностранное, в ведении экономической войны, гораздо сложнее, хотя и не невозможно. Вот основные цели дестабилизации посредством санкций.

Исследователи, как правило, скептически относятся к эффективности санкций для самостоятельной смены режима. Аргументов в пользу санкций для «смены режима» очень мало (Венесуэла, Северная Корея, Китай, Иран и т.д.). Это представляется проблемой для санкционирующей страны и для реальной смены режима правления возникает диллема использования военных методов, но такие действия против Ирана или Северной Кореи, не говоря уже о России или Китае, представляют собой пугающую перспективу.

Санкции часто изображаются теми, кто их применяет, как гуманная альтернатива войне, как благонамеренная, пропорциональная и сдержанная попытка сохранить мир и хорошие международные отношения. Санкции — это способ ведения конкурентной борьбы и инструмент принуждения, обычно преследующий гегемонистские цели. Подобно кинетической войне, они, как правило, используются сильными против слабых, и поэтому почти всегда агрессивны. Они имеют неоднозначный результат и оценить их эффективность иногда бывает затруднительно.

ЛИТЕРАТУРА

1. “Iran has seen only \$3 bn returned since nuke deal: Kerry.” AFP, 19 April. <https://www.yahoo.com/news/iran-seen-only-3-bn-retumed-since-nuke-023958350.html>.
2. “Sanctions and Other Committees.” <https://www.un.org/securitycouncil/content/repertoire/sanctions-and-other-committees>.
3. Bradsher, Keith, and Raymond Zhong. (2020). “After Trump’s TikTok Ban, China Readies Blacklist of Foreign Companies.” New York Times, 19 September. <https://www.nytimes.com/2020/09/19/technology/china-tiktok-wechat-blacklist.html>.
4. Detsch, Jack. (2020). “U.S. Set to Finally Sanction Turkey for Buying Russian Arms.” Foreign Policy, 10 December. <https://foreignpolicy.com/2020/12/10/trump-sanction-turkey-s400-russia-f35/>.
5. Gordon, Joy. (2019). “Introduction [to issue of Ethics and International Affairs].” Ethics and International Affairs, September. <https://www.ethicsandinternationalaffairs.org/2019/introduction-3/>
6. Hagedorn, Elizabeth. (2020). “US issues fresh Iran sanctions targeting IRGC’s ‘web of front companies’.” Al-Monitor, 26 March. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/03/us-iran-sanction-irgc-web-front-companies.html>.
7. Hufbauer, Gary Clyde, Schott, Jeffrey J., Elliott, Kimberly Ann, and Oegg, Barbara. (2009). “Economic Sanctions Reconsidered, 3rd Edition.” Peterson Institute for International Economics, June. <https://piie.com/bookstore/economic-sanctions-reconsidered-3rd-edition-paper>.
8. Jakes, Lara, and Schmitt, Eric. (2020). “In Diplomatic Doubleheader, U.S. Seizes Iranian Fuel From Ships Headed to Venezuela.” New York Times, 14 August. <https://www.nytimes.com/2020/08/14/world/middleeast/trump-iran-venezuela-fuel-tankers.html>.
9. Kim, Min Joo, and Denyer, Simon. (2019). “A U.N. deadline is forcing North Korea’s global workers to go home. Some never will.” Washington Post, 22 December. https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/a-un-deadline-is-forcing-north-koreas-global-workers-to-go-home-some-never-will/2019/12/20/cf59ac04-1c14-11ea-977a-15a6710ed6da_story.html.
10. Koo, George. (2020). “Trump’s war on Huawei is self-defeating.” Asia Times, 31 May. <https://asiatimes.com/2020/05/trumps-war-on-huawei-self-defeating/>.
11. Krige, John. (2020). “Scholars or Spies? U.S.-China Tension in Academic Collaboration.” China Research Center [Georgia universities], 12 October. https://www.chinacenter.net/2020/china_currents/19-3/scholars-or-spies-u-s-china-tension-in-academic-collaboration/.

12. Lew, Jacob J., and Nephew, Richard. (2018). "The Use and Misuse of Economic Statecraft." *Foreign Affairs*, November/December. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2018-10-15/use-and-misuse-economic-statecraft>.
13. Roach, Stephen. (2019). "Japan Then, China Now." Project Syndicate, 27 May. <https://johnmenadue.com/stephen-s-roach-japan-then-china-now-project-syndicate-27-5-2019/>.
14. Schott, Jeffrey J. (1998). "US Economic Sanctions: Good Intentions, Bad Execution." Peterson Institute for International Economics, 3 June. <https://www.piie.com/commentary/speeches-papers/us-economic-sanctions-good-intentions-bad-execution>.
15. Taylor, Adam. (2020). "Hong Kong leader says she has 'piles of cash at home,' no bank account, due to U.S. sanctions." *Washington Post*, 29 November. <https://www.washingtonpost.com/world/2020/11/28/carrie-lam-cash-sanctions/>.
16. Walsh, Jack. (2020). "Secondary Sanctions: Broad Reach and Inconsistent Enforcement Present Compliance Challenges for Global Companies and Their Executives." *Association of Certified Sanctions Specialists*, 7 August. <https://sanctionsassociation.org/secondary-sanctions-broad-reach-and-inconsistent-enforcement-present-compliance-challenges-for-global-companies-and-their-executives/>.
17. Zakaria, Fareed. (2020). "America's excessive reliance on sanctions will come back to haunt it." *Washington Post*, 28 August. https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/americas-excessive-reliance-on-sanctions-will-come-back-to-haunt-it/2020/08/27/e73a9004-e89c-11ea-970a-64c73a1c2392_story.html.

УДК: 331.5.024.5

Қурбонов А.К., Шералии С.

ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ МИНТАҚАВИИ БОЗОРИ МЕҲНАТ

Мақола таҳқиқи хусусиятҳои идоракунии минтақавии бозори меҳнатро фаро мегирад. Вобаста ба ин, дар матни мақолаи илмӣ мазмуни бозори меҳнат, сатҳи мубрамияти таҳқиқоти он, моҳияти шуғл, инчунин мушкilotи ҷойдошта дар фаъолияти бозори меҳнат мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар мақола аз конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатиро ташкил медиҳад, иқтибос оварда шуда, ба сатҳи ҷавобгуй будани санаҳои меъёрии танзими бозори меҳнат баҳогузорӣ карда шудааст. Муаллифон қайд менамояд, ки рушди бозори меҳнати минтақавӣ барои расидан ба яке аз ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул заминаи асосӣ мегузорад. Аз ин ру, идоракунии бозори меҳнати минтақавӣ фаъолияти устувори бозори меҳнати ҷумҳурӣ ва дар маҷмӯъ рушди иқтисодиёти кишварро таъмин менамояд.

Дар мақола қайд мешавад, ки самаранок идоракунии бозори меҳнат тақсимот ва ҷобачогузори захираҳои меҳнатӣ; татбиқи чораҳои устуворгардонии иқтисодӣ дар минтақа; тақсимкунӣ ва азнавтасимкунии даромадҳои минтақавӣ; таъсир ба асосҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла ба инобат гирифтани хусусиятҳои фаъолияти бозори меҳнати минтақавӣ; рушди инфрасохтори бозори минтақавии меҳнат ва муҳити институтсионалии онро таъмин менамояд. Инчунин тарафҳои пурқувват ва заифи бозори меҳнати минтақавӣ, омилҳои таъсиррасон аз қабилҳои омилҳои сатҳи макро, мезо ва микро, омилҳои демографӣ, мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Аз ҷониби муҳаққиқ мушкilotи мавҷудаи бозори меҳнати минтақавии ҷумҳурӣ ва роҳҳои ҳалли он муайян карда шуда, баҳри рафъи монеаҳои рушди бозори мазкур хулосаи пешниҳодҳои асоснок коркард карда шудааст.

Калидвожаҳо: бозори меҳнати минтақавӣ, захираҳои инсонӣ, қувваи корӣ, идоракунии бозори меҳнат, инфрасохтори бозори меҳнат, шуғл, бекорӣ, мувозинати бозори меҳнат, талабот, таклифот, сармоягузорӣ, иқтисоди бозорӣ.

Қурбонов А.К., Шералии С.

ОСОБЕННОСТИ РЕГИОНАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ РЫНОК ТРУДА

В статье исследуются особенности управления региональным рынком труда. В связи с этим в тексте научной статьи исследуется содержание рынка труда, уровень актуальности его исследования, характер занятости, а также существующие проблемы в функционировании рынка труда. В статье цитируется Конституция Республики Таджикистан, составляющая правовую основу трудовых отношений, и дана оценка степени нормативных актов регулирования рынка труда. Авторы отмечают, что развитие регионального рынка труда закладывает основу для достижения одной из стратегических целей Республики Таджикистан – расширения продуктивной занятости. Таким образом, управление региональным рынком труда обеспечивает стабильное функционирование рынка труда республики и развитие экономики страны в целом.

В статье отмечается, что эффективное управление рынком труда заключается в распределении и размещении трудовых ресурсов; реализация мер экономической стабилизации в регионе; распределение и перераспределение региональных доходов; влияние на законодательную базу, в том числе с учетом специфики регионального рынка труда; предусматривает развитие инфраструктуры регионального рынка труда и его институциональной среды. Также изучаются сильные и слабые стороны регионального рынка труда, влияющие факторы, такие как факторы макро, мезо и микроуровня, демографические факторы. Исследователь выявил существующие проблемы регионального рынка труда страны и пути их решения, а также разработал обоснованные выводы и рекомендации по устранению барьеров на пути развития этого рынка.

Ключевые слова: региональный рынок труда, человеческие ресурсы, рабочая сила, управление рынком труда, инфраструктура рынка труда, занятость, безработица, баланс рынка труда, предложение, спрос, инвестиция, рыночная экономика.

Qurbonov A.K., Sheralii S.

FEATURES OF REGIONAL GOVERNANCE LABOR MARKET

The article examines the features of the management of the regional labor market. In this regard, the text of the scientific article examines the content of the labor market, the level of relevance of its research, the nature of employment, as well as existing problems in the functioning of the labor market. The article cites the Constitution of the Republic of Tajikistan, which constitutes the legal basis of labor relations, and assesses the degree of normative acts regulating the labor market. The authors notes that the development of the regional labor market lays the foundation for achieving one of the strategic goals of the Republic of Tajikistan - the expansion of productive employment. Thus, the management of the regional labor market ensures the stable functioning of the republic's labor market and the development of the country's economy as a whole.

The article notes that effective management of the labor market consists in the distribution and placement of labor resources; implementation of measures of economic stabilization in the region; distribution and redistribution of regional income; influence on the legislative base, including taking into account the specifics of the regional labor market; provides for the development of the infrastructure of the regional labor market and its institutional environment.

It also studies the strengths and weaknesses of the regional labor market, influencing factors such as factors of the macro, meso and micro levels, demographic factors. The researcher identified the existing problems of the regional labor market of the country and ways to solve them, and also developed sound conclusions and recommendations to remove barriers to the development of this market.

Key words: regional labor market, human resources, labor force, labor market management, labor market infrastructure, employment, unemployment, labor market balance, supply, demand, investment, market economy.

Маълум аст, ки бозори меҳнат дар асл падидаи иқтисодӣ-сармоядорӣ мебошад. Ягона муносибате, ки барои рушди бозори меҳнат ва паҳлуҳои он мусоидат мекунад, муносибатҳои бозорӣ мебошад. Бозори меҳнат ба зудӣ пайдо нашуда, таърихи тӯлонӣ дорад ва дар ҳама давру замон таъминкунандаи муносибатҳои ҷамъиятию раванди инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда мебошад. Маҳз дар низоми сармоядорӣ бозор ҳамчун категорияи ҷамъбасти баромад карда, моҳияти хоҷагии сармоядориро ифода карда метавонад. Бинобар ин, амалишавии иқтисоди бозорӣ ба воситаи бозор ба роҳ монда мешавад.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ то имрӯз мафҳуми бозори меҳнат ба тариқи гуногун шарҳ дода мешавад. Бозори меҳнат – ин низоми динамикие мебошад, ки дар худ маҷмуи муносибатҳои иҷтимоию меҳнатиро вобаста ба шароитҳои кироҷкорӣ, истифодаи қувваи корӣ ва мубодилаи он ба воситаҳои ҳаётӣ, амали механизми худтатбиқкунӣ, механизми талабот ва таклифоти қувваи корӣ ва фаъолияти он дар асоси иттилоот, нархи меҳнат (музди меҳнат) ва тағйироти онро дар бар мегирад [6, с.87]. Аз ин ҷо бар меояд, ки бозори меҳнат ҳамчун низоми мураккаби иқтисодӣ танзими муносибатҳои меҳнатӣ, таъмини мувозинати талаботу таклифот ба қувваи корӣ, ва дигар муносибатҳоро дар бар мегирад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мушкилоти бекорӣ бо сабаби нарасидани ҷойҳои корӣ мавҷуд аст, дар назди бозори меҳнат вазифаи муҳим вогузор карда шудааст. Имрӯзҳо бозори меҳнати ҷумҳурӣ ва минтақаҳои онро зарур аст, ки барои ҳалли мушкилоти барзиёдии қувваи корӣ нисбат ба ҷойҳои корӣ роҳҳои нисбатан босамарро дарёфт намоянд. Нуқтаҳои зикршуда ин аз мавзӯи мубрам ва муҳим будани таҳқиқи бозори меҳнат шаҳодат медиҳанд.

Ҳамин тариқ, ба ақидаи мо бозори меҳнат ин категорияи ягона сохтори сармоядорӣ мебошад, ки тамоми муносибатҳои бозорӣ ба он алоқаманд мебошад.

Оид ба масъалаи бозори меҳнат ва рушди он Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2021 чун дигар Паёмҳои қаблӣ қайд намуданд, ки: «Дар сиёсати давлату Ҳукумати Тоҷикистон танзими муносибатҳои меҳнатӣ, рушди бозори меҳнат ва бо шуғл таъмин намудани аҳоли мавқеи асосӣ дорад. Вале бояд гуфт, ки тибқи таҳлилҳо сатҳи касбияти коргарон ҳанӯз ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯӣ набуда, ин масъала ба ислоҳоти ҷиддӣ ниёз дорад» [2]. Вобаста ба мушкилоти ҷойдошта роҳбари давлат иброз доштанд, ки дар ҷараёни ислоҳот як масъаларо ба эътибор бояд гирифт, ки имрӯз дар Тоҷикистон зарурат ва талабот барои ҷорӣ намудани омӯзиши садҳо ихтисоси дигар вучуд дорад. Аз ин ҷост, ки Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо муассисаҳои олии кишвар бо назардошти тамоюли рушди иқтисоди миллӣ ихтисосҳои мувофиқ кушода истодаанд, ки бо ин роҳ ҷолибияти кадрҳо дар бозори меҳнат ва рафъи монеаҳои дар ин самт ҷойдошта таъмин карда мешавад.

Тавре роҳбари давлат қайд намудаанд, яке аз омилҳои, ки ба рушди бозори меҳнат таъсири манфӣ мерасонад, ин ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯӣ набудани сатҳи касбияти коргарон мебошад. Вобаста ба ин мушкилот дар ҳудуди ҷумҳурӣ курсҳои

кутоҳмуддат ба роҳ монда шудаанд, ки то андозае барои рафъи монеаҳои ҷойдошта мусоидат хоҳад кард.

Воқеан заминаҳои нисбатан устувори институтсионалии идоракунии бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд доранд ва вобаста ба дигаргуншавии мунсибатҳои иқтисодӣ онҳо мукамал гардонида мешаванд. Масъалаи вобаста ба меҳнати шаҳрвандон дар конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Дар моддаи 35-уми конститутсия оварда шудааст, ки ҳар кас ба меҳнат, интиҳоби касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ҳуқуқ дорад [3, с.10]. Аз муқаррароти ин моддаи конститутсия дигар санадҳои меъёрии танзими бозори меҳнат ва барномаҳои давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии руи кор омадаанд, ки аз устувори заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳа дарак медиҳад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваستا дар баромадҳои худ роҷеъ ба рушди босуботи иқтисоди миллӣ суҳанронӣ менамоянд. Дар доираи ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 Ҳукумати мамлакат вазифадор карда шудааст, ки фаъолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои барномаи зикршуда равона созад. Баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, ки мақсади олии сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад, ба рушди бозори меҳнат алоқамандии зиҷ дорад. Беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи бахши хусусӣ дар заминаи устувор намудани ҳамкориҳо бо бахши давлатӣ барои беҳбуд бахшидан ба вазъи бозори меҳнат низ мусоидат менамоянд. Бозори меҳнати рушдкардаи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он дар навбати худ тақвияти нерӯи инсонӣ, тақмили низоми идораи давлатӣ ва пайдоиши имкониятҳои содиротии мамлакатро ба вучуд меоранд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ имкониятҳои зиёди рушди бозори меҳнати минтақавӣ, ки таъмини шуғли аҳоли ва ҳимояи бекоронро кафолат медиҳад, вучуд дорад. Зери мафҳуми идоракунии бозори меҳнати минтақавӣ амалкарди доимии субъекти идоракунӣ нисбат ба унсурҳои низоми бозори мазкур фаҳмида мешавад, ки бо мақсади ноилгардӣ ба фаъолияти устувор ва таъмини рушди он нигаронида мешавад [1, с.18]. Идоракунии бозори меҳнати минтақавӣ фаъолияти устувори бозори меҳнат ва дар маҷмӯъ рушди иқтисодӣ минтақаро таъмин менамояд.

Дар маводҳои омили расмӣ нишондиҳандаҳои зерин баҳри баҳодихии фаъолияти бозори меҳнати минтақавӣ оварда шудааст: бекорӣ, бекорӣи ҷавонон, бекорӣи ниҳонӣ, коэффитсиенти шиддатнокӣ (шумораи бекорон ба як вазифаи холии аризадодашуда), давомнокии миёнаи бекорӣ ва дигар нишондиҳандаҳо.

Ба ақидаи мо самаранок идоракунии бозори меҳнати минтақа ҳолатҳои зерини ба вуқӯъпайвастаро метавонад ҳал кунад: а) тақсимот ва ҷобачогузори захираҳои меҳнатӣ; б) татбиқи чораҳои устуворгардонии иқтисодӣ дар минтақа; тақсимкунӣ ва азнавтасимкунии даромадҳои минтақавӣ; в) таъсир ба асосҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла ба инобат гирифтани хусусиятҳои фаъолияти бозори меҳнати минтақавӣ; г) рушди инфрасохтори бозори минтақавии меҳнат ва муҳити институтсионалии он.

Паҳлӯҳои бартаридоштаи бозори меҳнати минтақавӣ метавонад сатҳи баланди маълумотнокии захираҳои меҳнатӣ, арзиши пасти қувваи корӣ, муносибати қаноатбахши шумораи шуғлдоштагон ва нафақахурон, сатҳи баланди фаъолнокии иқтисодии аҳоли, аз нигоҳи сиёсӣ ҷойгиршавии муносиб доштани минтақа ва ҷалби сармоягузори мусоиди минтақаро ба вучуд орад. Тарафҳои бартаридоштаи болозикр дар навбати худ барои ҷалби сармоягузориҳо ва бунёди ҷойҳои кории нав мусоидат намуда, баҳри татбиқи лоиҳаҳо, барномаҳои рушди инфрасохтори минтақа, ҷорӣ намудани инноватсия имкониятҳои зиёдро метавонад фароҳам намояд.

Паҳлӯҳои заифи бозори меҳнати минтақавӣ метавонад унсурҳои ба рушди устувори он ҳалал воридкунандаро дар бар гирад. Ба монанди ҳосилнокии пасти меҳнат, вазъияти номусоиди демографӣ, ки номутаносибии талабот ва тақлифоти қувваи кориро ба вучуд

меорад, фаъолияти ғайриқаноатбахши агентии шуғл бо корфармоён, ҳамкориҳои ғайриқаноатбахши муассисаҳои таълимӣ бо корфармоён, рушди нокифояи фаъолияти соҳибкорӣ, ғайрисамаранокии сиёсати кадрӣ корхонаҳо ва ғ. дохил мешаванд.

Ҳолатҳои зикршуда барои ба миён омадани хатари афзоиши эҳтимолии бекорӣ, устуворгардии шиддатнокӣ дар бозори меҳнат, пиршавии аҳолии минтақа, пастшавии сатҳи зиндагии аҳоли, камшавии маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ (МММ), афзоиши бекорӣ чавонон ва бекорӣ миёни занон, инчунин бекорӣ ниҳонӣ боис мешаванд.

Бозори меҳнати минтақавӣ дар чараёни фаъолият ва рушди худ ҳамчун низоми кушода зерӣ таъсири омилҳои сатҳҳои гуногун қарор мегирад, аз ҷумла: омилҳои сатҳи макро, мезо ва микро.

Макроомилҳо тавассути тамоюли рушди иқтисодӣ миллӣ ба бозори минтақавӣ меҳнат таъсири худро мерасонанд, ба монанди: сиёсати давлатии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, аз ҷумла сиёсати шуғл; қонунгузорию андозии мамлакат; фаъолнокии сармоягузорию мамлакат ва минтақа; қонунгузорию меҳнатӣ; муҳоҷирати берунӣ ва равандҳои ба он алоқамандро метавонад дар бар гирад.

Бояд қайд намуд, ки омилҳои сатҳи мезо ва микро ба хусусияти бозори меҳнати минтақавӣ вобаста мебошанд. Ба мезоомилҳо макони геополитикии минтақа; суръати рушди иқтисодии минтақа; ҳолати демографӣ; фаъолнокии меҳнатӣ дар минтақа; конъюнктураи бозори меҳнат; сатҳи рушди инфрасохтори бозори меҳнат; соҳибкорӣ хурду миёна дар минтақа ва қонунгузорию минтақавӣ дохил мешавад.

Омилҳои микросатҳ ду ҷиҳат доранд: а) дохилиширкати, ба монанди сиёсати кадрӣ корхона; дараҷаи сарборӣ иқтидори истеҳсолии корхона; б) инфиродӣ, яъне тавсифи иҷтимоӣ иқтисодии кормандон (сатҳи даромадҳо, шуғл дар хоҷагии хонавода ва ғ.); сатҳи маълумотнокӣ ва касбияти кормандон; солимӣ ҷисмонӣ ва маънавии одамон.

Тавре, ки назария ва амалия нишон медиҳад, идоракунии бозори меҳнат ба омилҳои идоракунии сатҳи гуногун тавҳам буда, дар заминаи он татбиқи карда мешавад. Вобаста ба ин механизми идоракунии бозори меҳнати минтақавиро ҳамчун низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ дар чунин шакл пешниҳод менамоем (ниг. ба расми 1.).

Макросатҳ ин муносибатҳои ба тақмили қонунгузорию бозори меҳнатро, ки раванди сиёсати идоракунии онро таъмин мекунад, дар бар мегирад.

Мезосатҳ ин идоракунии бозори меҳнатро дар сатҳи минтақа ё ҷойҳои алоҳида фаро гирифта, таъмин ва амалишавии онҳоро дар сатҳи мувофиқ ба роҳ монданро нишон медиҳад.

Сатҳи микро бошад, муносибатҳои меҳнатӣ ва ҷобачогузорию кадрҳо ва ҳайати кормандонро бо таҳассуси корӣ таъмин карда, идораи онро ба роҳ мемонад.

Дар шароити минтақа омилҳои асосие, ки ба бозори меҳнат таъсир мерасонанд, омилҳои демографӣ мебошанд. Вобаста ба ин, зарур аст, то ҷойҳои кори иловагӣ ва шуғли муваққатӣ рушд дода шавад. Татбиқи чораҳои мазкур, ки аз ҷониби корфармоён ба амал бароварда мешавад, бояд ба онҳо андозҳои имтиёзнок ва дигар сабукиҳо дода шавад. Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз омилҳои, ки ба рушди бозори меҳнат таъсири манфӣ мерасонад, аз фаъолият боз мондани субъектҳои иқтисодӣ дар натиҷаи таъсири манфии COVID-19 ва ба ин монанд бухронҳо мебошад. Дар чунин шароит чорабиниҳои татбиқшаванда бояд дар навбати аввал ба дастгирии иҷтимоӣ қувваи корӣ дар бозори меҳнат рақобатпазир ва молиякунонии субъектҳои иқтисодии муфлисшуда равона карда шавад.

Яке аз роҳҳои муҳими мусоидат намудан ба таъмини шуғли аҳоли ҷорӣ намудани квотаҳо, омодагии касбӣ ва баландбардории таҳассусмандии шахрвандон мебошад [5, с.118]. Алалхусус баландбардории сатҳи таҳассуснокии кормандони чавон масъалаи муҳими сиёсати шуғли аҳолии ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад. Чунки яке аз мушкилотҳои, ки ба тағйироти бозори меҳнат вобаста аст, таҳдиди бекорӣ мутахассисони чавони хатмкардагонӣ макотиби олии кишвар маҳсуб меёбад. Ҳалли мушкилоти мазкур аз як

тараф фаъолнокии ҳамкорию бозори меҳнат ва соҳаи маориф ва илми кишвар ва аз тарафи дигар чунин самтхоро фарогир будани сиёсати давлатии ҷавонон: ҳифзи ҳуқуқҳои ҷавонон, кафолати фарогирии ҷавонон ба меҳнат ва шуғл, ҷалби ҳар чӣ бештари ҷавонон ба фаъолияти соҳибкорӣ ва умуман дастгирии давлатии оилаҳои ҷавонро талаб менамояд.

Дар шароити кунунии бозори меҳнати минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти зерин ҷой дорад:

1. Самараи иқтисодии на он қадар баланди шуғли аҳоли (шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол тамоюли камшавӣ дошта, аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрифавол майл ба афзоиш ёбӣ дорад);

2. Зиёд будани пешниҳодоти қувваи корӣ нисбати талаботи воқеӣ ба он;

3. Тафовут байни сохтори талаботи воқеии бозори меҳнат ба қувваи корӣ ва сохтори қувваи кории ҷойдошта. Яъне сатҳи касбияти бисёре аз кормандон ба талаботи муосир мувофиқат намекунад, инчунин низоми маориф то ҳадди зарурӣ танзими дархости бозори меҳнатро таъмин карда наметавонад.

Бо назардошти мушкилот ва монетаҳои рушди бозори меҳнат ва ҳалли онҳо дар назди субъектҳои ин соҳа ҳалли масъалаҳои зерин муҳим доништа мешавад: а) рушди соҳаҳои иқтисодӣ, ки имконияти таъмини афзоиши талабот ба қувваи кориро дошта бошад; б) андешидан чораҳо баҳри ҳимояи шаҳрвандон аз бекорӣ; в) таъмини шароити рушди бозори меҳнати босамар; г) таъмини ҳимояи иҷтимоии бекорон [4, с.243]. Инчунин ҳалли мушкилоти бозори меҳнат татбиқи сиёсати муосири кадрӣ, баландбардории фаъолнокии иқтисодии аҳоли, бунёди истеҳсолоти инноватсионӣ ва ҷойҳои кории нав, талаботҳои муносиби иҷтимоӣ-иқтисодӣ, таъмини ҳифзи ҳуқуқи меҳнатӣ ва манфиатҳои қувваи корӣ, рушди соҳибкории инноватсиониро талаб менамояд.

Унсурҳои муҳими танзими шуғл дар сатҳи минтақа ин маҷмуи барномаҳои давлатии махсусгардонидашудаи соҳаи мебошад. Барои коркарди барномаҳои мазкур дар баробари мутахассисони соҳавии сатҳи амалия ва агентии шуғли минтақа ҳатман мутахассисони муассасаҳои таълимии минтақаи мазкур, ки ба омӯзиши масъалаҳои марбут ба бозори меҳнат машғул мебошанд, инчунин корфармоён ва мутахассисони ташкилотҳо низ ҷалб карда шаванд. Ба ақидаи мо барномаҳои болозикр бояд масъалаҳои зеринро дар бар гирифта тавонанд:

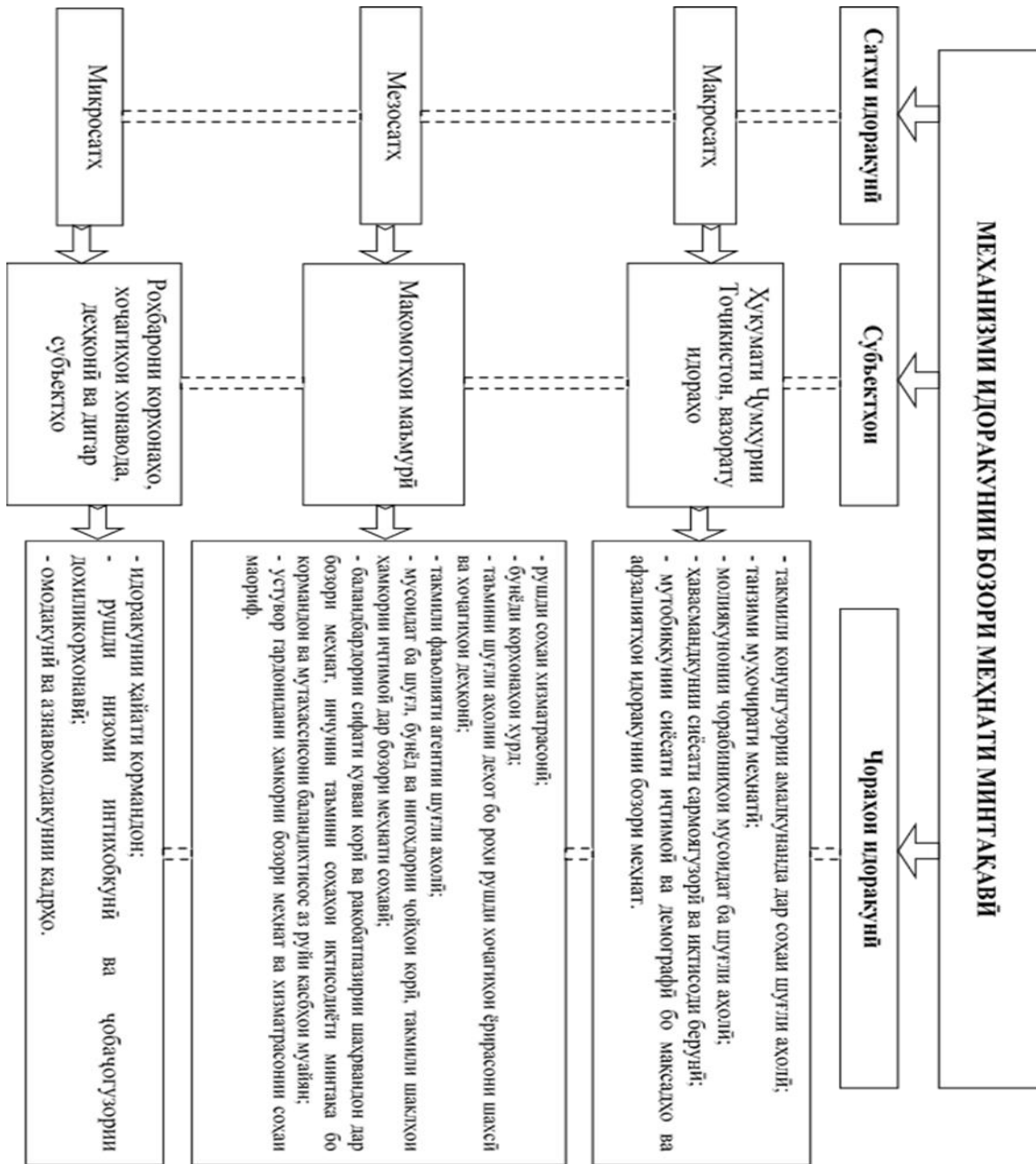
– коркарди маҷмуи чорабиниҳо оиди муайянкунӣ, озодкунӣ ва бо кор таъминкунии қувваи кории барзиёди ташкилотҳо;

– коркарди маҷмуи чорабиниҳо оиди омодакунӣ ва ба кор таъминкунии кормандон барои ташкилотҳо, ки қувваи кории нокифоя доранд;

– коркарди маҷмуи чорабиниҳо оиди дастгирии мақомотҳои маҳаллӣ, ки ба рушди шаклҳои гуногуни худмашғулии аҳоли ва идоракунии сохтори соҳавии соҳибкории хуру миёна банд мебошанд;

– коркарди маҷмуи чорабиниҳои мусоидат ба муҳочирати дохилиминтақавии аҳоли бо мақсади азнавтақсимкунии босамари пешниҳодоти меҳнат дар ҳудуди минтақа.

Дар охир ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки идоракунии минтақавии бозори меҳнат хусусиятҳои ба худ хосро соҳиб аст. Давлат бошад дар ин маврид ҳамчун субъекти фаъоли идоракунии дар соҳаи идоракунии захираҳои инсонӣ як қатор барномаҳоро коркард ва қабул менамояд, ки ҳуҷҷатҳои мазкур бояд ба танзими муносибатҳои соҳаи мазкур нигаронида шаванд. Баландбардории самараи сиёсати кадрӣ дар бозори меҳнати минтақавӣ бошад аз модернизатсияи соҳаи маориф шуруъ мешавад.

Расми 1. Механизми идоракунии бозори меҳнати минтақавӣ.

Сарчашма: Қоркарди муаллиф дар асоси омӯзиш ва ҷамъбасти маводи назариявӣ амалӣ.

Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки баҳри баланд бардоштани самаранокии низоми идоракунии бозори меҳнати минтақавӣ иҷрои амалҳои зер ҳамчун мақсади аввалиндараҷаи рушди соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳар як минтақа бояд баромад кунад:

1. Бунёди шароити истифодаи самаранокии неруи илмӣ-техникии минтақа ва баланд бардоштани сифати он;
2. Таъмини сатҳи баланди омодагии касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олий;
3. Мақомотҳои ҳокимияти минтақавӣ, идоракунии ва худидоракунии маҳалӣ бояд барои таъмини шугли пурмаҳсул ва беҳбудии аҳоли шароити мусоид фароҳам оваранд;
4. Бунёди шароити созгори иҷтимоӣ иқтисодӣ барои такрористехсоли аҳоли;

5.Баландбардории сатҳи даромадҳои ҳақиқии аҳоли бо мақсади бунёди шароити мусоиди такрористехсоли аҳоли ва қувваи корӣ;

6.Баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли вобаста ба имкониятҳои иқтисодии бозорӣ;

7.Ташаккули низоми комили чараёнҳои босуръати инноватсионии минтақавӣ.

Ба ақидаи мо самаранокии амалҳои болозикрро ҳолатҳои зерин таъмин менамоянд:

1.Бунёди низоми давлатии ҳимояи касбияти кормандони баландихтисос бо роҳи коркади стандартҳои давлатии касбӣ ва бунёди механизми сертификатсияи кормандон;

2.Бунёд ва рушди низоми баландбардории касбияти кормандон, ки истифодаи босамари захираҳои инсониро дар мувофиқа бо талаботи иқтисодии амалкунанда таъмин менамояд;

3.Мусоидат ба ташаккули бозори хизматрасонии шахсӣ дар соҳаи маориф бо мақсади рушди босамари неруи меҳнатӣ;

4.Устуворгардонии ҳавасмандии меҳнатӣ ва сифати захираҳои инсонӣ бо роҳи таъсиррасонӣ ба ҳаҷм ва сохтори аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол;

5.Истифодаи босамари захираҳои меҳнатӣ бо роҳи рушди низоми миллии ба касбият нигаронидашудаи аҳоли;

6.Ташкили таълимоти касбӣ ва азнавомодакунии аҳолии шуғлдошта, бешуғл ва аҳолии бекор бо мақсади минбаъд ба кор таъминкунии онҳо;

7.Бунёди низоми ҳамоҳангсозии ҳама шаклҳои маълумоти касбӣ дар сатҳи минтақа бо мақсади нигоҳдорӣ неруи меҳнатии баландсифати корхонаҳо;

8.Татбиқи сиёсати рушди мунтазами неруи меҳнатӣ бо мақсади ноилгардӣ ба устувории иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа;

9.Баландбардории сатҳи чандирии касбӣ, ки ба идоракунии босамари неруи кадрӣ асос ёфтааст.

Ҳамин тавр, муносибатҳои бозорӣ бояд талаботи стратегияи идоракунии захираҳои инсониро дар зинаҳои гуногуни идоракунии дар бар гиранд. Муносибатҳои мазкур бояд рушди минтақаро дар асоси низоми таҳсилоти касбие, ки метавонад фавран ба талаботи бозори меҳнат мувофиқ гашта, таносубияти талаботу тақлифоти онро таъмин кунад, тақия намояд.

АДАБИЁТ

1.Григорян Е.С. Влияние рынка труда на систему управления человеческими ресурсами / Е.С. Григорян // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета.- 2006.- № 2 (13). С.17-19.

2.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– [Манбаи электронӣ].–26.01.2021.– Ҳолати дастрасӣ: www.president.tj (санаи мурочиат: 2.08.2021 с.).

3.Пескова, О. С. Рынок труда и управление занятостью: институциональный и социальный аспект: учебно-методическое пособие / О. С. Пескова, Т. Б. Борискина, О. В. Юрова, А. И. Чунаков.- ВолгГТУ.: Волгоград, 2018. – 124 с.

4.Савенкова И.В. Управление человеческими ресурсами на региональном рынке труда / В.Г. Шухова // Содействие профессиональному становлению личности и трудоустройству молодых специалистов в современных условиях. Белгородский государственный технологический университет.- Б.: 2012.- С.241-246.

5.Саидов Р.Н. Пути уменьшения безработицы и снижения инфляции в Республике Таджикистан / Р.Н. Саидов // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально – экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино, 2016. – №2/4 (204). – С. 114-121.

6.Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 6.11.1994г.

Махмадалӣ Б.Н.

МУАММОҶО ДАР ТАШАККУЛҒИИ КОНСЕПСИЯИ МЕНЕЧМЕНТИ ЭКОЛОҒИ

Равияи илми менечменти экологӣ ва мавҳумҳои вобаста ба ин раванди бениҳоят муҳими илм барои кишвари мо нисбатан нав мебошад. Аз ҳамин лиҳоз дар мақолаи мазкур пеш аз ҳама ба ташаккулғии концепсияи илми менечменти экологӣ диққати махсус дода шуда аст. Таъкид карда шуда аст, ки суръати бошиддати тараққиёти қувваҳои истеҳсолии ҷаъмият ва махсусан дунболагии (погоня) корхонаҳои истеҳсолӣ аз паси ғоида дар шароити иқтисодии бозоргонӣ ҷараёни “хурдашавии” муҳити зист ва вайроншавии мувозинати экологияи қурраи Замиро тезонида истода аст. Мусалам аст, ки ягона пешгирии ва то андозаи лозима суғ намудани ин ҷараёни бо натиҷаҳои ғайриҷашмидошт – ин ташкил ва ба амал баровардани фишангҳои самараноки менечменти экологӣ мебошад.

Калимаҳои калидӣ: экология, менечмент, муҳити экологӣ, концепсия, муҳити зист, истеҳсолот, меёрҳо, натиҷагирӣ.

Махмадали Б.Н.

ПРОБЛЕМЫ РАЗРАБОТКИ КОНЦЕПЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Научное направление и категории, связанные с наукой экологического менеджмента являются для нашей страны относительно новыми. Поэтому в данной статье особое внимание уделено на процесс формирования концепции экологического менеджмента - как весьма важного научного направления. Подчеркнута, что ускоренное развитие производительных сил общества, и особенно погоня за прибылью промышленных предприятий в условиях рыночной экономики, ускоряют процесс “износа” природы и окружающей среды, что естественно приводят к нарушению экологического равновесия планеты Земли. Общеизвестно, что единственным способом предотвращения и в какойто мере замедления этого темпа являются разработка и внедрения эффективных рычагов экологического менеджмента.

Ключевые слова: экология, менеджмент, экологическая среда, концепсия, окружающая среда, производства, нормативы, результативность.

Mahmadali B.N.

PROBLEMS OF DEVELOPING THE CONCEPT OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT

The scientific direction and categories related to the science of environmental management are relatively new for our country. So, in this article, special attention is paid to the process of forming the concept of environmental management - most of an important scientific direction. It is emphasized that the accelerated development of the productive forces of society, and especially the pursuit of profits from industrial enterprises in a market economy, accelerate the process of "wear" of nature and the environment, which naturally leads to a violation of the ecological balance of the planet Earth. It is well known that the only way to prevent and to some extent slow down this rate is to develop and implement effective levers of environmental management.

Keywords: ecology, management, ecological environment, conception, environment, production, standards, performance.

Бо чараёни рушди иқтисодиёти бозоргоние, ки дар ибтидои пирамидаи идоракунӣ фоида истодааст, зарурияти ҳалли масъалаҳои менеҷменти экологӣ дар ҷои аввал бояд истад.

Дар луғати Иқтисодиёти инноватсионӣ омада аст: “Менеҷменти экологӣ - ин идоракунӣ иқтисодӣ дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ бо дарназардошти талаботҳои хифзи зисти муҳит ва саломатии аҳоли мебошад” [4].

Менеҷменти экологӣ яке аз намудҳои махсуси менеҷмент буда, ба системаи умумии менеҷмент дохил буда принципҳои асосии ва қонуниятҳои идоракунӣро меомӯзад (сохтори ташкилӣ, функцияҳои идоракунӣ, ҳалқаи идоракунӣ, стратегияи идоракунӣ, ба нақшагирӣ, маром, пешоҳангӣ ва ғ).

Менеҷменти экологӣ – ин системаи махсуси идоракунӣ, ки ба нигоҳдории сифати муҳити атроф, таъминоти бузургҳои меъёрию ҳуқуқи экологӣ ва ба консепсияи устувори инкишофи ҷомеа ба ҳисоб меравад. Истифодабарии амалии принципҳои устуворӣ инкишоф бештар аз ташкилу инкишофи системаи идоракунӣ экологӣ, истеҳсолӣ ва менеҷменти экологӣ вобаста мебошад.

Менеҷменти экологикунонидашуда ва менеҷменти экологӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад.

Менеҷменти экологикунонидашуда ба системаи техникӣ – иқтисодӣ тағйирот ворид намекунад. Ин менеҷменти консервативии экологӣ ё дараҷаи аввали тайёрии корхона ба ҳалли муаммои беҳатарии экологӣ ба ҳисоб меравад.

Менеҷменти экологӣ (Environmental Menejment) - ин системаи идоракунӣ иқтисодии объект бо роҳи мутобиқшавии инфрасохтори мавҷуда ба талаботи меъёрҳо, санадҳо, қоидаҳо дар соҳаи нигоҳдории захираҳои табиӣ ва табиат истифодабарии ратсионалӣ мебошад.

Принципҳои асосии менеҷменти экологӣ зеринҳо мебошанд [5]:

- корқарди сиёсати экологӣ бо назардошти технология;
- қабули қарорҳои ба самти экология раван;
- ташкили назорати экологӣ аз болои тамоми зинаҳои раванди технологӣ ва мониторинги муҳити атроф дар ҳудуди ҷойгиршавии корхона.

Вазифаҳои асосии он:

- ❖ сарфаи захираҳои ашёи хом;
- ❖ коҳишдиҳии минималии ҳосилшавии партов ва ифлосшавии муҳити атроф;
- ❖ ташкили беҳатарии меҳнати кормандон;
- ❖ баҳодихии эҳтимолияти ифлосшавии экологӣ;
- ❖ ҷудокунии мабалағ барои сохтори имичи «сабзии корхона»;
- ❖ боҳабаркунии аҳоли оид ба характери фаъолияти истеҳсолии корхона ва оид ба ҳолати муҳити атроф дар маҳалли амалкунии корхона.

Менеҷменти экологӣ (Ecological menejmmnt) – системаи беҳатар мукаммали системаи идоракунӣ мебошад. Барои корхонаҳои саноати истеҳсолӣ- маҳаллии аз ҷиҳати экологӣ беҳатарро ташкил мекунад, алоқаи беҳтарини байни нишондиҳандаҳои экологӣ ва иқтисодиро дар давоми гардиши ҳаётӣ истеҳсолот ва маҳсулоти истеҳсолшаванда таъмин менамояд.

Принципҳои асосии менеҷменти экологӣ:

- ❖ баҳисобгирии хусусиятҳои экологӣ;
- ❖ ҳалли саривақтии муаммоҳои экологӣ;
- ❖ масъулият ва оқибатҳои экологӣ, ки дар натиҷаи қабули қарори идоракунӣ сатҳи дилхоҳ ба амал меояд;
- ❖ пешгирӣ аз ҳалли муаммоҳои экологӣ;

Вазифаҳои асосии менеҷменти экологӣ:

- ❖ ташкили равандҳои истеҳсоли аз ҷиҳати экологӣ беҳатар;
- ❖ таъмини ҳамонҳангии экологӣ дар тамоми ҷараёни истеҳсолот;
- ❖ пешгирии таъсири номатлуби антропогенӣ ба табиат дар рафти истеҳсоли маҳсулот, истеъмол ва безараркунии маҳсулоти истеҳсолшаванда;
- ❖ ба дастовардани натиҷаи беҳтарин ҳангоми хисороти хурдтарин ба муҳити атроф;
- ❖ навкунии маҳсулот вобаста ба талабот ва таъмини иқтисодиёти «сабзи» корхона дар назди атрофиён;
- ❖ табдилдиҳии маҳдудиятҳои экологӣ ба имкониятҳои навӣ фаъолияти истеҳсоли;
- ❖ ташкил ва татбиқкунии технологияи партови кам;
- ❖ ҳавасмандгардонии пешниҳодҳои ҳифзкунандаи табиат, ки боиси афзуншавӣ даромад мегардад.

Предмети менеҷменти экологӣ инҳо мебошад:

- ❖ иқтисодиёти ҳифзи табиат;
- ❖ сохтори ташкилӣ;
- ❖ маркетинги экологӣ;
- ❖ сиёсати экологӣ;
- ❖ ахборот;
- ❖ маданияти экологӣ, маром, алоқа бо ҷамъият ва дигар қисмҳои таркибии идоракунӣ.

Принсипи инкишофи устувор бояд ба стратегияи инкишофи экологии корхона ва сиёсати давлатии экологӣ дар мӯҳлати дурудароз ворид карда шавад. Дар консепсияи гузориши давлатҳо ба инкишофи устувор чунин андозҳо муайян карда шудааст.

Харочотҳои экологӣ ва ғоидаи он бояд нархи худро дошта бошанд, зеро зарар ба муҳити атроф бояд минималӣ бошад, ин дар ҳолати оқилона ба ҳисоб гирифтани омилҳои иқтисодию ҷамъиятӣ ба дастоварда мешавад.

Асоси менеҷменти экологиро бояд принципҳои самараноки экологӣ ва ҳақиқатнигории экологӣ ташкил медиҳад. Принсипи ҳақиқатнигории экологӣ дар тафаккурии роҳбарияти корхона бояд, таҷассум гардад ва онҳо бояд ба таъсири номатлуб ба муҳити атроф ё ғайриоқилона истифодабарии захираҳои табиӣ масъул бошад.

Таҳлили таъсири инсон ба табиат аз чор давр иборат аст, ки онҳо аз ҳамдигар бо қувваи таъсир ба табиат фарқ мекунад. Дар замони муосир гузориш ба давраи панҷум оғоз шудааст.

Давраи якум - давраи маданияти асри сангин ва шакли ҷамъияти ибтидоии ҳаёт ин давраи дарозтарини таъсири инсон ба табиат буда, ба табиат тағйироти хеле кам вориди шудааст.

Давраи дуюм – аз оғоз истифодаи замин асрҳои VIII-VII пеш аз мелод то пайдоиши истеҳсолоти саноати то асри XV мелодӣ. Ин давраи ғуломдорӣ ва феодалӣ, давраи инкишофи тези чорводорӣ ва зироаткорӣ мебошад.

Обёрии заминҳо, истифодаи обҳои зеризаминӣ, истифодабарии ҷӯб ҳамчун манбаи асосии энергия ва маводи сохтмонӣ, ки боиси коҳиши ҷангалзор гардида буд. *Масалан, барои сохтмони «армадон мағлубнашаванда» дар Испания 0,5 млн дарахтони бисёрсола бурида шуд, ки боиси фаъолиши равандҳои эрозионӣ дар нишебиҳои кӯҳҳо, тағйироти номатлуби ландшафтҳои табиӣ мамлакат гардид, ки дар оянда барои бартараф кардани он ягон чора андешида нашуд. Инкишофи баҳрнавардӣ ва шикори наҳангҳо, боиси коҳиши шумораи наҳангҳо гашт [3].*

Истифодабарии захираҳои табиӣ – зарурияти фаҳмиши қонунҳои табиатро талаб мекунад, ки он боиси инкишофи тези илм, аз он ҷумла табиатшиносӣ гардид. Аввалин дастурҳо қонунҳо ва анъанаҳо ҳифзи табиат ба вуҷуд омада буданд. Феодалон дар

мулкашон тартиботҳои қатъи оид ба дарахбурӣ, шикорӣ ҳайвонот, чаронидани чорво чори карда буданд. Вале дар ҷангҳои байни ҳамдигарӣ онҳо тамоми мавҷудоти зинда, ландшафтҳои табиӣ, системаи обёрикуниҳо вайрон карда мешуд, ки он боиси кӯчбандӣ ва марғи халқҳо, аз байн рафтани заминҳои ҳосилхез гардид.

Давраи сеюм асрҳои XVI то XIX дар бар мегирад. Ин давраи инкишофи капитализм, собҳибкории шахсӣ ва муттаҳидкунии қувваҳои истеҳсолӣ ба ҳисоб мерафт. Ин давраи ҷангҳои истилогарона буд, ки боиси тақсимшавии ҷаҳон гашта буд.

Дар ин давраи васеъшавӣ ва мукамалшавии истеҳсолот ва концентратсияи он дар маҳалҳои саноатӣ ба амал омад. Истифодаи ангишт ба сифати сӯзишворӣ, набудани системаи тозакунии боиси ифлосшавии тези ҳаво, системаи дарёҳо, деградатсияи қабати хок гардид.

Давраи чорум - давраи инкилобҳои ҷамъиятӣ, ки ташкили истеҳсолотҳои бузурги саноатӣ, афзоиши таъсири зарароварии онҳо ба муҳити атропогенӣ мебошад. Хатари ҳақиқии коҳиши захираҳои табиӣ тамомшаванда ва барқароршаванда аст, ки суръати бузурги истихроҷи нафту газ мебошад.

Соҳтмони обанборҳои калон боиси тағйироти сатҳи оби зерзаминӣ, вайроншавии тавозуни обу намаки муҳити атропогенӣ гардид, ки дар натиҷа интенсификации таъсири геологӣ ва сифати тағйироти онҳо дигаргун гашт.

Таъсири геохимиявии инсон аз рӯи се ҳолат муайян карда шудааст.

1. Синтези бештар аз 1 млн., моддаҳои химиявӣ, ки дар табиат вучуд надорад ва сифату ҳосиятҳоиашон аз моддаҳои табиӣ фарқ мекунад.

2. Соҳтмони хати зиёди қубури газу нафтгузар, интиқоли барқ роҳҳои магистралӣ, нақли зиёди ашёҳои хоми гуногун боиси ифлосшавии атмосфера, литосфера ва гидросфера гардид.

3. Истеҳсоли зиёди истифодабирии нуриҳои минералӣ, гербисидҳо боиси дар оянда ифлосшавии муҳити атропогенӣ гардид.

Соҳтмони нерӯгоҳҳои барқӣ боиси ифлосшавии гармии атмосфера ва гидросфера гашт, ки дар натиҷа деградатсияи хок ва коҳиши захираҳои моҳӣ ва сабзиҳои обанборҳо ба амал омад. Инкишофи нақлиёт, дастгоҳҳои радиотехникии гуногун боиси афзоиши ғавғо, вибратсия ва афканишоти электромагнитӣ гашт.

Бад шудани ҳолати муҳит атропогенӣ ва хатари коҳиши захираҳои барқарорнашаванда ва барқароршаванда диққати бисёри олимони, сиёсатмадорон ва ҷамъиятро ба худ ҷалб намуд.

Тадқиқотчи англис Л.Ч.Баитон навишта буд «Ду вариант имконпазир аст ё одамон миқдори дудро дар атмосфера кам мекунанд, ё ки дуд боиси камшавии шумораи одамон дар замин мегардад» [6].

Соли 1972 дар Стоголм Конфронси байналхалқӣ оид ба муҳити атрофи инсон баргузор шуд, ки дар он намояндагони 113 мамлакат иштирок карданд. Соли 1983 дар СММ Комиссияи умумиҷаҳонӣ оид ба муҳити атропогенӣ ва инкишоф ташкил шуд. Дар ҳисоботи соли 1987 он қайд карда шуда, буд, ки агар инсоният дар фаъолияти истеъмолӣ ва тарзи ҳаёташ тағйирот ворид накунад, ӯро имтиҳони ҷиддӣ ва бадшавии тези муҳити атропогенӣ интизор аст.

Моҳи июни соли 1992 дар шаҳри Гио-де-Женейро конфронси СММ оид ба муҳити атропогенӣ ва инкишоф баргузор гардид. Намояндагони 179 мамлакат ҳуҷҷати таърихӣ «Рӯзнома барои асри XXI»-ро қабул карданд [1]. Ин барномаи экологӣ барои садсолаи нав, ки барои ноил шудан ба сифати баланди муҳити атропогенӣ ва иқтисодии солим барои тамоми халқҳои ҷаҳон раван карда шудааст. Инсоният қобилияти устуворкунии инкишоф, таъмини эҳтиёҷи худро дорад, ки он талаботи наслҳои ояндаро ҳалалдор намекунад.

Талаботи экологӣ бисёр чизро дар нигоҳи иқтисодӣ, инкишофи ҷамъиятӣ, танзими давлатӣ ва идоракунӣ дар ҳама сатҳҳо дигаргун месозад.

Идоракунии муосири экологии истехсолот пеш аз ҳама ба риоя кардани талаботҳои давлатӣ дар соҳаи экология ва истифодабарии захираҳои табиӣ равона карда шудааст. Қабули стандартҳои байналмилалӣ оид ба идоракунии муҳити атроф ногузир аст.

Солҳои 70-уми асри XX ба сифати самти асосии стратегии фаъолияти ҳифзи табиат стратегияи end-of-pipe (дар охири кубур) карда шуд [2], ки мувофиқи он дар охири кубур миқдори моддаҳои ифлоскунанда чен карда мешуд, вале ин принцип дақиқ набуд.

Самти дигари ҳифзи муҳити атроф дар конфронси байналхалқии соли 1978 да шаҳри Женева қабул карда шуда буд, тахти унвони «ногузирии аз нав таъминкунӣ дар асоси технологияи сарфкунандаи захираҳо ва кампартов». Ин механизмҳо серхароҷот буда, маблағи зиёдро талаб мекард. Кофтукови усули хоҳишдиҳандаи хароҷотҳо барои ҷорӣ кардани чунин технологияҳо боиси пайдоиши менечменти экологии инвеститсионӣ гардид.

Соли 1992 дар Британияи Кабир стандарти давлатии BS-7750 (British standard of environmental management system) стандарти аввалини аврупоӣ оид ба менечменти экологӣ, қабул карда шуд, ки он дар сифати стандарти миллии дигар давлатҳо ба истифода бурда мешуд. (Шветсия, Норвегия ва ғайра). Дар асоси ин стандарт, стандарти Дастури (қоида) Иттиҳоди Аврупо ИА (ЕЭС) оид ба менечмент ва аудити экологӣ соли 1993 аз тарафи Шурои ИА (ЕЭС) қабул карда шуд, ки он системаи равандҳои ҳифзи муҳити атрофи давлатҳои ИА ба танзим медарорад (EMAS) [7].

Системаи идоракунии, ки аз рӯи қоидаҳои EMAS қабул карда шудааст, талаботҳои аниқро нисбат технологияҳои истифодашаванда дорад. Чизи асоси ин қоидаҳо талабот доимӣ оид ба мукамалкунии чорабиниҳо оид ба ҳифзи муҳити атроф, расонидани ахбороти васеъ оид ба фаъолият, маҳсулоти истехсолшаванда, чорабиниҳои ҳифзи табиат ба тамоми тарафҳои манфиатнок ва ҷамъияти ҷаҳонӣ нашри солони ахборот оид ба фаъолияти корхона ба ҳисоб меравад. Соли 1992 дар шаҳри Рио-де-Жанейро дар форуми байналхалқӣ қарор оид ба таҳрезии стандартҳои байналхалқӣ оид ба идоракунии ба самти экологӣ моил қабул карда шуд [3].

Зинаҳои калидиро дар системаи идоракунии экологӣ ва менечмент хизматрасонии экологии корхона ташкил медиҳад, дар истехсолотҳои хурд ин вазифаҳо мутахассиси баландихтисоси алоҳида (менечер) иҷро мекунад. Дар амалия ҷор усули асосии сохтори системаи идоракунии экологӣ ва менечмент дучор мешавад, ки аз ҳамдигар бо дастури хизматрасонии экологии корхона ё мутахассиси ваколатдор фарқ мекунад.

1. Сохтори бе хизматрасонии экологӣ ё бо мутахассис дар соҳаи менечменти экологӣ;

2. Сохторе, ки хизматрасонии экологии бо ягон шӯъбаи корхона якҷоя амал мекунад;

3. Сохторе, ки хизматрасонии экологӣ (менечер) шӯъбаи алоҳида ҷудо карда шудааст;

4. Сохторе, ки дар хизматрасонии экологӣ ҳамчун шӯъбаи алоҳида мебошад, ки ваколати роҳбари он бо ваколати ҷонишини директори корхона баробар аст.

Камтарин самарабахш нави якуми идоракунии муҳити зист ва сохтори идоракунии мебошад. Ҳалли мушкилоти экологии саноати дар ин ҳолат ба зиммаи ин ё он шахси мансабдор ҳамчун бори иловаги гузошта мешавад. Он метавонад сармуҳандис, сартехнолог, сармуҳандис ва дигарон бошад. Азбаски ин шахсони мансабдор пеш аз ҳама вазифаҳои ҷаҳонӣ худро иҷро мекунад, тамоми чорабиниҳои ҳифзи муҳити зист аз ҷониби онҳо, асосан ба талаботҳои расмӣ қонунгузори амалкунандаи экологӣ, масалан, пур кардани ҳисоботи зарурӣ хоҳиш дода мешаванд.

Сохтори нави дуюм бо мавҷудияти як бахш ё мутахассиси алоҳида, ки бо масъалаҳои идоракунии ва идоракунии муҳити зист саруқор дорад, тавсиф карда мешавад. Айни замон, функцияҳои онҳо (вазифаҳои корӣ) бо дигар вазифаҳо (вазифаҳои корӣ) ҳамроҳ карда мешаванд. Масалан, аксар вақт дар як зергурӯҳи кумитаи экологӣ ва ҳифзи

меҳнат ё ҳадамоти экологӣ ва хидматрасонии таҷҳизоти ҳифзи муҳити зист мавҷуд аст. Системаи идоракунии муҳити зист ва ин намуди менеҷмент бо нуқсонҳои зерин тавсиф карда мешаванд:

- ❖ таваҷҷӯҳи нокифоя ба чанбаҳои экологии корхона;
- ❖ вақт ва захираҳои маҳдуд барои татбиқи амалии чорабиниҳои ҳифзи муҳити зист;
- ❖ миқдори зиёди масъулиятҳо, ки имкониятҳои ғаёлро маҳдуд мекунанд;
- ❖ набудани салоҳияти ҳадамоти экологӣ (менеҷери мутахассис).

Барои системаҳои идоракунии муҳити зист ва идоракунии навъи сеюм як камбудии хосро ҷудо кардан мумкин аст, ки самаранокии ғаёлияти ҳадамоти экологи (менеҷери мутахассис) аз тобеият ва ҷойгоҳ дар системаи умумии идоракунии истеҳсолот ва идоракунӣ вобаста аст.

Ҳамзамон, ин намуди идоракунии муҳити зист ва сохтори идоракунӣ афзалиятҳои назаррас ба даст меорад:

- ❖ қобилияти ҳамаиониба ва пурра ба амал баровардани ғаёлияти экологӣ;
- ❖ мақомоти олии ҳадамоти экологӣ (мутахассис-менеҷер);
- ❖ омӯзиши муфассали мушкилоти экологи.

Имконияти аз ҳама самарабахш ва иқтидорӣ дар истифодаи бартариҳои идоракунии муҳити зист системаи типии чорум мебошад, ки дар он ҳадамоти экологӣ ба як воҳиди алоҳида ҷудо карда мешавад ва роҳбари он (менеҷери мутахассис) вобаста ба андозаи корхона ба муовини директор ё муовини сармуҳандис баробар аст. Чунин сохторҳо дорои бартариҳои зерин мебошанд [3]:

- ❖ қобилияти ба таври ҳамаҷониба, оқилона ва комилан амали намудани ғаёлияти экологӣ;
- ❖ омӯзиши самаранокии ҳадафҳо ва вазифаҳои асосии истеҳсоли ва экологӣ дар корхона;
- ❖ татбиқи чорабиниҳои мухталифи экологӣ.

Тибқи усули ташкили ғаёлият, тақсимои зерини ҳадамоти экологии корхонаҳо имконпазир аст:

1. Хизматрасонии экологии типии дифференциалӣ, ки вазифаҳои кормандон аз рӯи намуди таъсир ба муҳити атроф ҷудо кардан шудааст. Дар бештари ин намуд хизматрасониҳо чунин кормандонро ҷудо кардан мумкин аст.

- ҳифзи ҳавои атмосфера;
- ҳифз ва оқилона истифодабарии захираҳои обӣ;
- ҳифзи муҳити атроф аз партови истеҳсоли ва маишӣ;
- ҳифз ва оқилона истифодабарии захираҳои замин.

Чунин ҷудокунии вазифаҳо дар хизматрасонии экологии ин намуд ба сохтори идораҳои давлатии назорати экологӣ монанд аст. Чунин шакли ҷудокунии вазифаҳо дар корхонаҳои калон, ки хизматрасонии экологияш аз 10 нафар зиёд аст, ба мақсад мувофиқ мебошад.

Ба норасоии ин типии сохтори экологӣ маҳдудияти соҳаи ғаёлияти мутахассисон ва эҳтимолияти ҳолатҳои, ки агар мутахассис бо ягон сабаб вазифаашро иҷро накард, онҳо барои инро иҷро кардан аз тарафи дигар мутахассис вақти зиёд сарф мешавад. Инчунин мушкилиҳои ташкилии қабули қарорҳои комплекси ҳифзи табиат дохил мешавад.

Бартариҳои ин навъи хизматрасонии экологӣ ин ба таври пурра омӯхтани талаботҳо ва имкониятҳои соҳаи ғаёлияти муайян бурдани самаранокии идоракунии экологӣ ва менеҷмент мебошад. Масалан, дар муносибат бо партовҳои истеҳсоли, истифодаи онҳо ва қабули қарорҳо;

2. Ҳадамоти ҳамгирошудаи экологӣ. Кормандони ин намуди ҳадамоти экологӣ дар доираи воҳиди масъули ғаёлияти экологӣ дар корхона якҷоя корҳои марбут ба ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳои табииро анҷом медиҳанд. Ин намуди

сохтори хидмати экологии корхона барои корхонаҳои миёна ва хурд хеле маъмул аст. Афзалиятҳои ин намуди хидматрасонии экологӣ:

- ивазкунии кормандон (дар сурати набудани ягон корманд, мутахассисони дигар метавонанд вазифаҳои иҷро бомуваффақият иҷро кунанд);
- хусусияти мураккаби кор (ҳангоми баррасии масъалаҳои марбут ба як намуди таъсири муҳити зист, ҷанбаҳои дигари чунин таъсир низ ба назар гирифта мешаванд. Масалан, ҳангоми таҳияи асосҳои ҳудуди партовҳо муҳим аст, на танҳо дониш ва малақаҳо дар ин самт, балки дар соҳаи таъсир ба ҳавои атмосфера, истифодаи оқилонаи об ва захираҳои замин);
- таҳияи сиёсати дурусти экологӣ, муайян кардани ҳадафҳо ва вазифаҳои мураккаби корхона дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ;
- идоракунии самараноки ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ; чунин менеҷментро танҳо бо муносибати комплексӣ дар муайян кардани сиёсат ва стратегия, ҳадафҳо ва вазифаҳои экологӣ амалӣ кардан мумкин аст.

3. Хизматрасонии экологии навъи омехта. Кормандони чунин ҳадамоти экологӣ метавонанд вазифаҳои марбут ба намудҳои гуногуни таъсири муҳити зистро иҷро кунанд, инчунин мушкilotи экологии як амалиёти мушаххаси технологиро ҳал мекунад. Хизматрасонии экологии ин намуд афзалиятҳо ва нуқсонҳои хосаи ин намуди хидматҳоро доранд. Намуди оптималии ташкили хидмати экологии саноатӣ барои корхонаҳои хурду миёна ҳадамоти интегралӣ мебошад, ки масъулиятро аз рӯи намудҳои таъсири муҳити зист тақсим намекунад. Барои корхонаҳои калон ва иттиҳодияҳои саноатӣ, ки дар ҳадамоти экологӣ зиёда аз 10 корманд доранд, намуди фарқкунандаи хидмат бо тақсимои вазифаҳо байни кормандон самарабахштар аст.

Барои ҳар як ташкилоти хизматрасонии экологии саноат муносибати ҳамчоя дар татбиқи самараноки идоракунии муҳити зист ва идоракунии муҳити зист, аз ҷумла дар таҳияи сиёсати экологии корхона, муайян кардани ҳадафҳо ва вазифаҳои асосӣ дар ин самт, ташкили фаъолият, ҳавасмандӣ ва назорат муҳим аст.

Ҳадамоти экологии корхона бо чунин воҳидҳо, ба монанди шӯъбаҳои сармуҳандис, сармеханик, воҳиди кор бо партовҳо, воҳидҳои корӣ, лабораторияи санитарии саноатӣ ва ғайра робитаи иттилоотӣ дорад. Мубодилаи иттилоот метавонад яктарафа ва дучониба бошад. Ҳадамоти экологӣ тамоми маълумотро оид ба татбиқи менеҷмент ва идоракунии муҳити зист дар корхона ҷамъ оварда, сипас таҳлил менамояд, дар ҳуҷҷатҳои гуногуни дохилӣ ва берунӣ пешниҳод мекунад ва барномаҳо таҳия менамояд. Нақшаҳои идоракунии муҳити зист, ҳисоботи экологиро таҳия ва пеш мебарад. Яке аз самтҳои идоракунии муҳити зист бевосита ба кори менеҷер марбут аст. Ин идоракунии фаъолиятест, ки татбиқи чорабиниҳои ташкилӣ, техникӣ ва дигар ҷиҳати амалисозии шароити беҳатари меҳнат барои менеҷеронро таъмин мекунад, ба монанди:

- кафолати таъмини амнияти экологӣ дар тамоми давраи менеҷер;
- маълумоти объективӣ дар бораи имкониятҳои техникӣ таҷҳизоти навтарин ва мувофиқати он ба стандартҳои экологӣ;
- мусоидат ба ҳамкорӣ дар соҳаи ҳифзи меҳнати соҳибкорон ва кадрҳо дар ҳама сатҳҳои идоракунӣ.

АДАБИЁТ

1. Арский Ю.М., Данилов-Данильян В.И., Залиханов М.Ч. Экологические проблемы: что происходит, кто виноват и что делать. – М.: МНЭПУ, 1997. – 220 с.
2. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент: Учеб. 3-е изд. – М.: Гардарики, 2002. – 582 с.

3. Ильина М.Е. Системный анализ состояния проблемы твердых бытовых и приравненных к ним промышленных отходов с целью их вторичного использования // Экология Владимирского региона: Сб. материалов науч.-практ. конф. – Владимир, 2001.
4. Иновационная экономика. Энциклопедический словарь-справочник/ Комков Н.И., Селин В.С., Цукерман В.А. Науч. Рук. Ивантер В.В., Суслов В.И.; ИНП РАН. – М.: МАКС Пресс, 2021. – 544 с.
5. Макаров С.В., Иванова Т.А., Александрова Е.В. Оценка эффективности деятельности предприятий в области экологического управления и менеджмента. //Экология и промышленность России. – 1998. – №8. – С. 25-30.
6. Рихтер К.К. Экономика природопользования и экологический менеджмент: Учеб. для вузов. – СПб.: Изд-во С-Петербургского ун-та, 1999. – 488 с.
7. Эриашвили Н.Д., Тунцевский Ю.В., Гучков В.В. Экологическое право: Учеб. для вузов/ Под ред. В.В. Гучкова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – 415 с.

УДК 630.575

Пиризода Ч.С., Абдурашидова У.Ч.

САМТҲОИ АСОСИИ МЕХАНИЗМИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ЧАЛБИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии механизми танзими давлатии ҷалби сармоягузори дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Танзими давлатии фаъолияти сармоягузори корхона ҳамчун фаъолияти мақсадноки давлат ҷиҳати таъмини шароитҳои мусоид барои сармоягузори, истифодаи самараноки иқтисодии сармоягузори корхона бо мақсади баланд бардоштани иқтисодиёт ва ҳалли вазифаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ илман асоснок карда шудааст. Ба танзими давлатии соҳаи сармоягузори фароҳам овардани шароитҳои мусоиди фаъолияти сармоягузори ва истифодаи самарабахши сармоягузори зарур мебошад. Татбиқи ин механизмҳо ба беҳтар гардидани фазои сармоягузори, ҷолибияти сармоягузори ба соҳаи кишоварзӣ ва рушди босуботи соҳа мусоидат менамоянд пешниҳод гардидааст.

Калимаҳои калидӣ: танзими давлатӣ, соҳаи кишоварзӣ, фаъолияти сармоягузори, механизм, ҷолибияти сармоя, рушд.

Пиризода Дж.С., Абдурашидова У.Дж.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются основные направления государственного регулирования механизма привлечения инвестиций в сельском хозяйстве Республики Таджикистан. Научно обоснованы государственное регулирования механизмов инвестиционной деятельности предприятия как целенаправленная деятельность государства в целях обеспечения благоприятных условий для инвестирования, эффективного использования инвестиционного потенциала предприятий в целях подъема экономики и решения задач социально-экономического развития. Предложены необходимо для государственного регулирования привлечения инвестиционной

деятельности, создание благоприятных условий для инвестиционной деятельности и эффективного использования инвестиций. Реализация этих механизмов способствует улучшению инвестиционного климата, инвестиционной привлекательности сельского хозяйства и стабильному развитию отрасли.

Ключевые слова: государственное регулирования, сельское хозяйство, инвестиционной деятельности, механизм, привлечения инвестиции, развитие.

Pirizoda J.S., Abdurashidova U.J.

MAIN DIRECTIONS OF THE STATE REGULATION MECHANISM ATTRACTION OF INVESTMENTS IN AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF TADJKISTAN

This article discusses the main directions of state regulation of the mechanism for attracting investment in agriculture of the Republic of Tajikistan. The state regulation of the mechanisms of investment activity of an enterprise as a purposeful activity of the state in order to ensure favorable conditions for investment, the effective use of the investment potential of enterprises in order to boost the economy and solve problems of socio-economic development is scientifically substantiated. It is proposed that it is necessary for state regulation of attracting investment activities, creating favorable conditions for investment activities and the effective use of investments. The implementation of these mechanisms contributes to the improvement of the investment climate, the investment attractiveness of agriculture and the stable development of the industry.

Key words: state regulation, agriculture, investment activity, mechanism, investment attraction, development.

Танзими давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ин таъсири иқтисодии давлат дар истеҳсолот, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва ғизо, инчунин хизматрасониҳои истеҳсолӣ, техникӣ ва дастгирии моддию техникии истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад. Татбиқи он, муътадили истеҳсолоти кишоварзӣ ва ноил гардиданро ба амнияти озуқаворӣ кишвар таъмин намуда, заминаҳои мусоидро барои баромади комплекси агросаноатӣ аз бӯҳрон ва баробаршавии даромадҳои коргарони соҳаи кишоварзиро ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт бунёд месозад.

Бояд қайд кард, ки танзими давлатии фаъолияти сармоягузорию корхона ҳамчун фаъолияти мақсадноки давлат чихати таъмини шароитҳои мусоид барои сармоягузорӣ, истифодаи самараноки иқтидори сармоягузорию корхона бо мақсади баланд бардоштани иқтисодиёт ва ҳалли вазифаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ба фаҳмида мешавад.

Аз чихати илмию назарияв, ба фикри мо, танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ - маҷмӯи чорабиниҳои ташкилӣ, техникӣ ва ҳуқуқие мебошад, ки ба фароҳам муҳити сармоягузорӣ, нигоҳ доштани сармоя, ноил шудан ба ҳадафҳои сармоягузорӣ, фаъолияти пурсамари объекти сармоягузорӣ ва баргардонидани сармоя, ҳифзи ҳуқуқӣ ва манфиатҳои сармоягузoron, аз ҷумла ҳуқуқи гирифтани фоида (даромад) аз сармоягузорӣ мусоидат менамояд.

Дар мақола қайд шудааст, ки дар шароити Тоҷикистон бояд механизмҳои танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ коркард карда шаванд, ки ба ташкили заминаи ҳуқуқӣ барои фаъолияти сармоягузорӣ дар бозори сармоя, ташаккули ҳадаф ва тактикаи афзалиятҳои стратегӣ, арзишҳои иҷтимоӣ ва самти сармоягузорӣ ба баробарнамоии ҷамъи талабот ва таклифот, тақсимоти ҷудоғонаи даромади соҳаҳо ва истеҳсолот, танзими сармоягузориҳои хориҷӣ ва бозори асёр равона мегарданд.

Қобили зикр аст, ки танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ барои татбиқи сиёсати иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ ва иҷтимоӣ амалӣ мегардад. Танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ аз идоракунии сармоягузориҳои давлатӣ, инчунин танзими

шароитҳои фаъолияти сармоягузорӣ ва назорати иҷрои он аз тарафи ҳамаи сармоягузoron ва субъектҳои фаъолияти сармоягузорӣ иборат мебошад.

Таҳлилҳо нишон додаанд, ки ҳолати муосири сармоягузории соҳаҳои иқтисоди миллӣ, хусусан соҳаи кишоварзӣ нишон медиҳад, ки дар ин самт муаммоҳои зиёде ҷой доранд. Ба ин муаммоҳо дохил мешаванд: сатҳи пасти маърифати молиявӣ, дар сатҳи зарурӣ набудани инфрасохтори рушди дастрасии сарчашмаҳои маблағгузории молиявӣ ба субъектҳои хочагидорӣ, набудани дастгирии давлатии истеҳсолоти кишоварзӣ, ҳол он ки дар аксари давлатҳои ҷаҳон соҳаи кишоварзӣ соҳаи дотатсионӣ аст.

Бояд гуфт, ки то кунун дар ҷумҳурӣ оид ба танзими давлатии истифодаи иқтидорҳои сармоягузорӣ, ки метавонад ба самаранокӣ рушди иқтисодии кишоварзӣ таъсир расонад, таҳқиқоти маҷмӯӣ гузаронида нашудааст. Зарур аст, ки самтҳои танзими давлатӣ ҷиҳати таъмини фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ аз нуқтаи назари тамоми шохаҳои кишоварзӣ муайян карда шаванд. Вазъи ҷойдоштаи масъалаҳо, ки дар боло зикр шуданд, ба таври нокифоя назарияи коркардашудаи тадқиқи муаммои мазкурро дар соҳаи иқтисодии миллӣ инъикос менамояд.

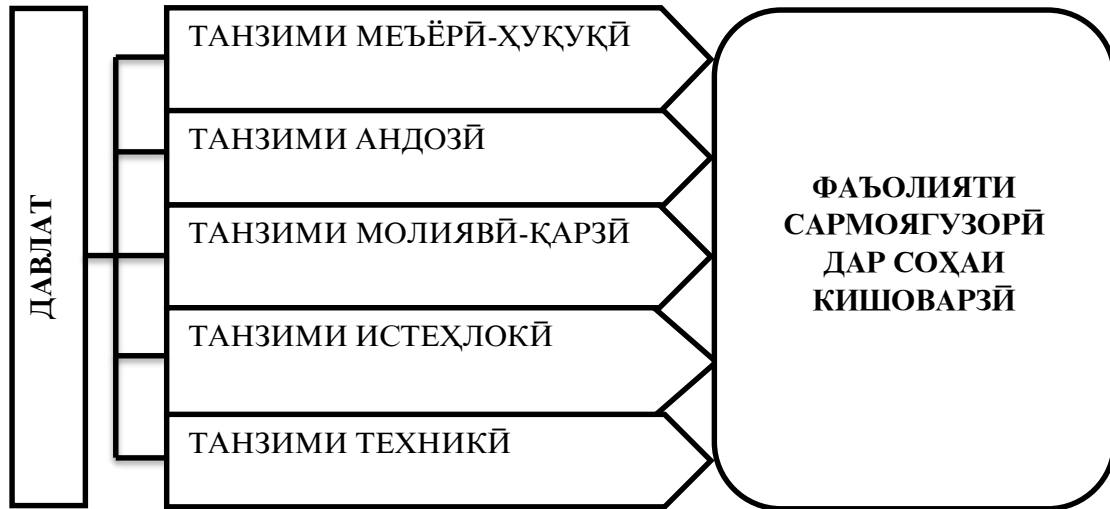
Оид ба танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ олими Федератсия Россия Л. И. Абалкин қайд намудааст, ки давлат бояд барномаҳои бузургтарини марбут ба фаъолияти сармоягузорию дар соҳаи экология, рушди соҳаҳои нав ва ғ. аз бучети давлатӣ амалӣ намояд [1]. Инчунин, Шаталин С.С. танзими давлатии фаъолияти сармоягузорию ҳамчун ҳалли мушкилоти иқтисодии пешрафта дида баромада, на танҳо аз ҷиҳати тактикӣ, балки масъалаҳои стратегӣ рушди минтақаро низ баррасӣ мекунад [2]. Мутобиқи Шаталин, механизмҳои муассири танзими давлатии нархҳо, қарзҳо, субсидияҳо ва андозҳо заруранд. Ин соҳаи табиӣ истифодаи захираҳои ҷамъиятӣ, даҳолати давлат ба иқтисодии бозорӣ мебошад. Инчунин, А. Г. Аганбегян қайд менамояд, ки вазифаҳои танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ, ки дар кишварҳои пешрафта ҳалли худро ёфтаанд, пайваستا бо баъзе равандҳои манфии марбут, ки бо муносибатҳои бозаргонӣ ҳамроҳанд, равона мегарданд [3]. Дар робита тавассути танзими махсус, метавон таваррум коҳиш дода шуда, ҷораҳои самарабахш баҳри маҳдуд сохтани сатҳи бекорӣ, аз ҷумла соддагардонии он барои шахсоне, ки аз ҷойи кор маҳрум гаштанд, ба роҳ монда шаванд.

Бояд қайд кард, ки олимони ватанӣ С.А. Мирсаидов, Б.С. Музаффаров ва ҷунин мешуморанд, ки: «Дар шароити ташаккулёбӣ ва рушди иқтисодии омехта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати сармоягузории хурд ва бузург дар шакли муштарак дар хочагии кишлоқ ба вучуд меояд» [4].

Ба ақидаи мо, сармоягузориҳои калонҳаҷм бояд баҳри барқарор намудани низоми вайроншудаи озуқаворӣ мамлакат, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ нигаронида шаванд. Танзими давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ин таъсири иқтисодии давлат дар истеҳсолот, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва ғизо, инчунин хизматрасониҳои истеҳсолӣ, техникӣ ва дастгирии моддию техникаи истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад. Татбиқи он муътадили истеҳсолоти кишоварзӣ ва ба амнияти озуқаворӣ кишвар ноил гардиданро таъмин намуда, заминаҳои мусоид барои аз бӯҳрон баромадани комплекси агросаноатӣ ва баробаршавии даромадҳои кормандони соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои иқтисодӣ ба вучуд меоварад.

Ба ақидаи иқтисодчии ватанӣ Р.Б.Бозоров, «Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои танзими ҳуқуқи сармоягузорӣ ба оғози солҳои соҳибистиклолӣ рост меояд. Зеро 10 март соли 1992 Қонун «Дар бораи сармоягузории хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуда буд» [5]. Мо ҷунин ақидаро дастгирӣ менамоем, барои он ки санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи имкониятҳои сармоягузорию дар иқтисодӣ нишон дода, маҷмӯи муносибатҳоро оид ба фаъолияти сармоягузорӣ дар сатҳи иқтисод ва минтақаҳои он танзим менамоянд ва бинобар ин, бояд вобаста ба инкишофи иқтисодӣ мунтазам тағйир ёбанд.

Ҳадафи асосии танзими давлатии соҳаи сармоягузорӣ фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои фаъолияти сармоягузорӣ ва истифодаи самарабахши сармоягузорӣ мебошад [6].

Расми 1. Механизми танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ

Бинобар ин, қорӣ намудани механизмҳои танзими фаъолияти сармоягузорӣ талаботи вақт аст, ки дар расми 1 оварда шудааст.

Татбиқи ин механизмҳо ба беҳтар гардидани фазои сармоягузорӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва рушди босуботи соҳа мусоидат менамоянд. Фишанги муҳими таъсиррасонӣ ба фаъолияти сармоягузорию корхонаҳо танзими давлатӣ маҳсуб ёфта, яке аз қисмҳои таркибии сиёсати иқтисодии давлат мебошад. Ба воситаи танзими фаъолияти сармоягузорӣ давлат мустақиман ба суръат ва ҳаҷми истеҳсолот, вусъат додани пешрафти илму техника ва ғайра таъсир мерасонад [7].

Таҳқиқотҳо нишон медиҳад, ки танзими давлатии фаъолияти сармоягузорию корхона ҳамчун фаъолияти мақсадноки давлат ҷиҳати таъмини шароитҳои мусоид барои сармоягузорӣ, истифодаи самараноки иқтисодии сармоягузорию корхона бо мақсади баланд бардоштани иқтисодиёт ва ҳалли вазифаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ фаҳмида мешавад. Дар шароити гузаронидани ислоҳот ва мавҷудияти бухрон нақши танзимнамоии давлат баланд гардида, дар шароити рушди босубот ва барқарорсозии иқтисодиёт бошад, камтар мегардад.

Хулоса

Ҳамин тавр, рушди соҳаи кишоварзӣ, ҳамчун бахши воқеии иқтисодиёт ва асосии минтақаҳо барои сармоягузорӣ маҳсуб ёфта, ба ғайр аз ин, сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ масъалаи калидӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун яке аз сарчашмаҳои захиравии рушди индустриалии иқтисодиёти кишвар, баромад мекунад. Тадбирҳои танзими давлатӣ, ки солҳои охир дар доираи механизми татбиқшаванда қабул карда шудаанд, ба афзоиши иқтисодии молиявии минтақаҳои ҷумҳурӣ равона карда шудаанд. Вале мутаассифона, самаранокии таъсири онҳо ба сатҳи истеҳсолоти кишоварзӣ нокифоя аст. Ҳадафи асосии танзими давлатии соҳаи сармоягузорӣ фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои фаъолияти сармоягузорӣ ва истифодаи самарабахши сармоягузорӣ мебошад. Татбиқи ин механизмҳо ба беҳтар гардидани фазои сармоягузорӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва рушди босуботи соҳа мусоидат менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Абалкин Л.И. Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики, 1997. - №6. - С. 13-14.
2. С. С. Шаталин. Принципы и проблемы оптимального планирования народного хозяйства. - М., 1971.
3. Аганбегян А.Г. Возрастающий корпоративный долг перед иностранными инвесторами – «петля на шее» национальной экономики / А.Г. Аганбегян // Деньги и кредит, 2013. - №3. – С.3-8.
4. Мирсаидов С.А. Музаффаров Б.С., Роль частных мелких инвестиций в развитии продовольственной системы Республики Таджикистан // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - Оренбург, 2014. - № 4(48). - С.239-242.
5. Бозоров, Р.Б. Совершенствование понятия инвестиции по законодательству Республики Таджикистан/ Р.Б. Бозоров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2016. - № 2/3 (201). - С. 195-199.
6. Давлатов, К.К. Социально-экономическая сущность и особенности инвестиционной привлекательности региона / К.К. Давлатов, М.М. Сатторов / Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе: «СИНО», 2014. - № 2/1(127). - С.41.
7. Саидахмадов Ф.Б. Асосҳои методологии танзими давлатии сармоягузори истеҳсолоти кишоварзии минтақа / Қ.Х. Хушвахтзода, Ф.Б. Саидахмадов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ): баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе: «Сино». -2019, №1.- С.82-87.

УДК 334(722+02)

Махмудов С.М.

**НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИ
ВА МАСЪАЛАҲОИ ДАСТГИРИИ ОН**

Дар сиёсати кунунии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мо метавонем ду падидаи назаррасро мушоҳида намоем: роҳ ба саноатикунонии кишвар ва дастгирии соҳибкории хурду миёна. Бинобар ин мо тасмим гирифтаем, ки дар тадқиқот нақши соҳибкории хурду миёнаро дар саноатикунонии мамлакат омӯзем. Инчунин ҳадафи дигари мо баррасӣ намудани масъалаҳои дастгирии соҳибкории хурду миёна ва дарёфти роҳҳои самараноки он дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ мебошад. Дар қори мазкур мо махсус қайд намудем, ки яке аз роҳҳои дастгирии соҳибкории хурду миёна ин дастгирии молиявӣ мебошад ва он бояд асосан аз ҷониби бонкҳо амалӣ карда шавад. Дар ин ҷода афзалият пеш аз ҳама бояд ба корхонаҳои хурди саноатӣ дода шавад. Расонидани кӯмак ва дастгири намудани субъектҳои хоҷагидорӣ бояд новобаста аз андозаашон амалӣ карда шавад ва дар ҳоли мавҷуд будани сиёсати ғаразнокӣ таъйини нисбат ба корхонаҳои хурду миёна, он бечуну чаро баргараф карда шавад. Инчунин ма корхонаҳои хурду миёнаро ба ду намуд: “замонавӣ” ва “анъанавӣ” ҷудо намудем ва фарқияти байни онҳоро ибраз намудем.

Калидвожаҳо: саноатикунонӣ, корхонаҳои хурду миёна, рушди иқтисодӣ, саноат, омилҳои истеҳсолот, имтиёзҳо, мамлакатҳои рӯ ба инкишоф, сиёсати давлатӣ.

Махмудов С.М.

РОЛЬ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ И ВОПРОСЫ ЕГО ПОДДЕРЖКИ

В нынешней экономической политике Республики Таджикистан мы можем наблюдать два существенных явления: курс на индустриализацию страны и поддержка малого и среднего предпринимательства. Поэтому мы решили изучить роль малых и средних предприятий в индустриализации страны. Также еще одной нашей целью является обсуждение вопросов поддержки малого и среднего бизнеса и поиск их эффективных способов на основе мирового опыта. В данной работе мы особо отметили, что одним из способов поддержки малого и среднего бизнеса является финансовая поддержка, и осуществлять ее должны преимущественно банки. Прежде всего, приоритет должен отдаваться малым промышленным предприятиям. Оказание помощи и поддержки хозяйствующим субъектам должно осуществляться вне зависимости от их размера, а при наличии предвзятой и дискриминационной политики в отношении малого и среднего предпринимательства, она должна неукоснительно устраняться. Мы также разделили малые и средние предприятия на два типа: «современные» и «традиционные» и представили отличия между ними.

Ключевые слова: индустриализация, малые и средние предприятия, экономическое развитие, промышленность, факторы производства, льготы, развивающиеся страны, государственная политика.

Makhmudov S.M.

THE ROLE OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF INDUSTRIALIZATION AND ISSUES OF ITS SUPPORT

In the current economic policy of the Republic of Tajikistan, we can observe two significant phenomena: the course towards the industrialization of the country and support for small and medium-sized businesses. Therefore, we decided to study the role of small and medium-sized enterprises in the industrialization of the country. Also, another of our goals is to discuss issues of supporting small and medium-sized businesses and find their effective ways based on world experience. In this work, we specifically noted that one of the ways to support small and medium-sized businesses is financial support, and it should be provided mainly by banks. First of all, priority should be given to small industrial enterprises. The provision of assistance and support to business entities should be carried out regardless of their size, and if there is a biased and discriminatory policy in relation to small and medium-sized businesses, it should be necessarily eliminated. We also divided small and medium-sized enterprises into two types: “modern” and “traditional” and presented the differences between them.

Keywords: industrialization, small and medium enterprises, economic development, industry, factors of production, benefits, developing countries, public policy.

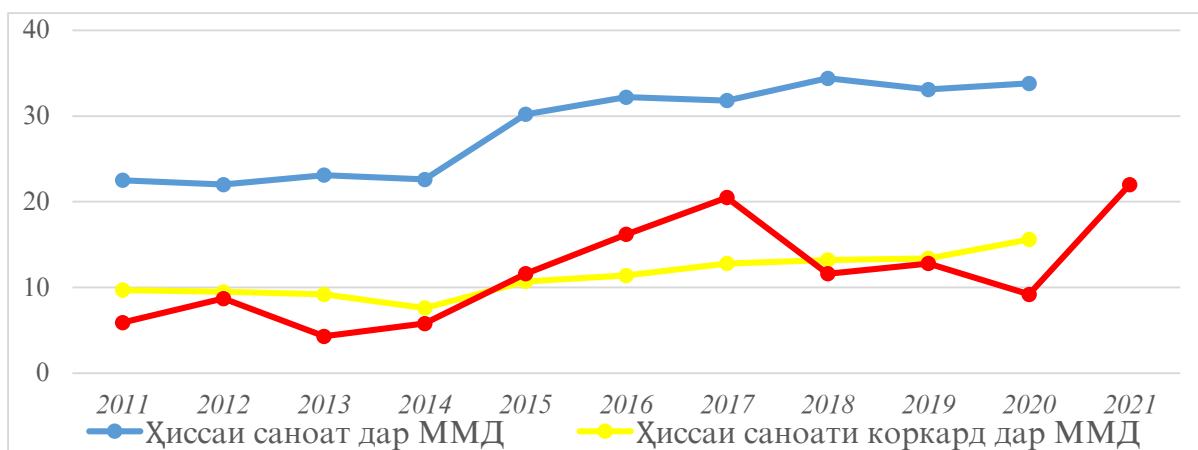
Тадқиқоти зерини мо дар бораи соҳибқориҳои хурду миёна танҳо бо баҳши истеҳсолот маҳдуд аст. Ин маҳдудият барои инкор ё кам кардани аҳамияти бешубҳаи корхонаҳои хурду миёна дар дигар бахшҳои иқтисодӣ, бахусус дар баҳши хизматрасонӣ пешбинӣ нашудааст. Баръакс, он ду мулоҳизаро инъикос мекунад. Яқум, омилҳои, ки ба рушди соҳибқориҳои хурду миёна дар дигар бахшҳо таъсир мерасонанд, аз омилҳои, ки ба рушди онҳо дар саноати истеҳсоли таъсир мерасонанд, то андозае фарқ мекунанд. Дуюм, корхонаҳои хурду миёна дар саноати коркард аз он сабаб махсусан муҳиманд, ки баҳши истеҳсоли дар раванди рушди иқтисодӣ нақши калидӣ мебозад.

Таърихан рушди иқтисодӣ ҳам дар афкори чома ва ҳам дар хулосаҳои муҳаққиқони пешбари рушди иқтисодию тағйиротҳои сохторӣ бо саноатикунонӣ зич алоқаманд буд [2]. Вақте ки кишвар ба афзоиши устувори маҷмӯи маҳсулоти миллий ба ҳар сари аҳоли ноил мегардад, қариб ногузир вай ҳиссаи зиёди маҳсулоти миллии худро аз бахши саноат, ки ҳиссаи афзояндаи қувваи корӣ, сармоя ва захираҳои табииро азхуд мекунад, мегирад. Ҳар як стратегияи тараққиёти миллий нақшаҳои рушди истеҳсолотро пешбинӣ менамояд. Аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун ҳадафи чоруми стратегияи миллии рушди худ саноатикунонии босуръатро муайян кардааст. Дар ин бобат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пайёми ҳарсолаи худ ба Маҷлиси Олии мамлакат чунин қайд намуданд: «Бинобар аҳамияти бузурги соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи мамлакат, ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва таъмин намудани иҷрои ҳадафҳои стратегияи миллий, аз ҷумла раванди саноатикунонии босуръати кишвар пешниҳод менамоям, ки солҳои 2022–2026, яъне то ҷашни 35-солагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистон «Солҳои рушди саноат» эълон карда шаванд» [9].

Қайд намудан зарур аст, ки ин пешниҳоди сарвари муаззами кишварамон Эмомалӣ Раҳмон бисёр муҳим ва дурандешона аст. Таи солҳои охир Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин ҷода ба бисёр дастовардҳо назаррас ноил гардид. Даҳсолаи охир ҳиссаи саноат дар ММД-и кишвар аз 22,5% ба 33,8% расид, яъне ба 11,3 нишондиҳандаи фоизӣ афзуд (расми 1). Инчунин ҳиссаи саноати коркард, ки барои рақобатпазирии мамлакат ва таъмини шуғли аҳоли басо муҳим аст, дар ин маврид дар ММД аз 9,7% ба 15,6% расид. Умуман саноати кишвар босуръат рушд ёфта истодааст: соли гузашта афзоиши маҳсулоти саноатӣ 22%-ро ташкил дод. Суръати миёнаи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон таи даҳ соли охир 11,7%-ро ташкил дод. Бо боварии комил метавон гуфт, ки иқдоми Пешвои муаззами миллатамон ин дастовардҳоро боз ҳам тақвият хоҳад дод.

Ҳарчанд бисёре аз кишварҳо дарк кардаанд, ки тараққиёт на танҳо саноатикунонӣ аст (яъне масъалаҳои таносуби байни саноат ва кишоварзӣ, самаранокӣ ва бисёр масъалаҳои дигар бояд ҳал карда шаванд), аммо тараққиётро, ки дараҷаи назарраси саноатикунониро пешбинӣ намекунад ё бе он мегузарад тасаввур кардан душвор аст.

Иқтисодчии намоёни амрикоӣ Саймон Кузнетс инкишофи иқтисодиро, ки вай рушди иқтисодии муосир номидааст, ҳамчун афзоиши мунтазами МММ ба сари аҳоли, ки дар натиҷаи татбиқи комёбиҳои илму техника дар фаъолияти иқтисодӣ ба амал меояд, муайян кардааст [4]. Барои рушди МММ ба сари аҳоли ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотро ба сари коргар (ҳосилнокии меҳнат) зиёд кардан лозим аст. Ин дар навбати худ чунин маъно дорад, ки коргарон бояд захираҳои зиёди воситаҳои асосӣ ва сармояи инсониро барои бо онҳо кор кардан ва самараноктар истифода бурдани онҳо ба даст оварда, технологияҳо ва шаклҳои мукаммали ташкили иқтисодиро татбиқ намоянд. Дар ҳоле ки афзоиши самаранокӣ дар ҳама бахшҳои иқтисодӣ - кишоварзӣ, саноат ва хизматрасонӣ имконпазир ва зарур аст, муҳимияти нисбии афзояндаи саноат дар рафти тараққиёт аз он шаҳодат медиҳад, ки имкониятҳои афзоиши самаранокӣ дар ин бахш бештаранд. Афзоиши самаранокии саноат ба ин бахш бештар қувваи корӣ ва дигар захираҳоро ҷалб намуда, музди меҳнати ҳақиқиро баланд мебардорад, инноватсияҳои сарфаи меҳнатро дар дигар соҳаҳо ҳавасманд мегардонад ва сатҳи умумии зиндагиро баланд мебардорад.

Расми 1. Динамикаи рушди саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2021 (бо %) [6]

Низоми фабрикӣ, ки шумораи зиёди коргаронро дар як ҷойи корӣ барои иҷрои як қатор вазифаҳои истеҳсолии махсусгардонидашудаи бо ҳам алоқамандии мутақобила дошта чамъ мекунад, дар Британияи Кабир дар ибтидои асри XIX ба вучуд омад ва бо ҳамин шакл саноатикуниро дар дигар мамлакатҳо паҳн намуд. Ҳарчанд ҳоло баъзеҳо мегӯянд, ки низоми фабрикӣ дар кишварҳои пешрафта кӯҳна шудааст ва ҷои онро низоми “махсусгардонии чандирӣ”, ки корхонаҳои хурдтарро истифода мебарад, гирифта истодааст, корхонаҳои калон барои кишварҳои рӯ ба инкишоф, ки ба саноатикунонӣ майлдоранд, модели таъсирбахш боқӣ мондаанд.

Барои аксари мардуми кишварҳои рӯ ба инкишоф саноатикунонӣ маънои ташкили корхонаҳоеро дорад, ки таҷҳизоти асосии таҷассумкунандаи технологияҳои тараққиқардаи воридотиро истифода мебаранд ва 100 нафар ё бештар аз он коргарон дар онҳо кор мекунанд. Ҷоя дар бораи он, ки тараққиёти иқтисодӣ барпо намудани чунин корхонаҳо дар назар дорад, дар аксар мамлакатҳои инкишофёбанда ҳанӯз пеш аз истиқлолияти сиёсӣ пайдо шуда буд ва ҳоло ҳам арзи ҳастӣ дорад.

Бо вучуди ин, дар аксари ин кишварҳо, ғояи дигар дар бораи андозаи воҳидҳои истеҳсолоти саноатӣ қавӣ дастгирӣ мешавад. Ин ғоя аз он иборат аст, ки корхонаҳои хурду миёна бартариятҳои муҳимро барои тараққиёт пешниҳод мекунанд ва аз ин рӯ, бояд тавассути барномаҳо ва сиёсати давлатӣ ҳавасманд карда шаванд.

Ба таври васеъ мулоҳизае паҳн шудааст, ки дар муқоиса бо ширкатҳои бузург корхонаҳои хурду миёна:

- бештар меҳнатталаб мебошанд. Яъне назар бо корхонаҳои калоне, ки маҳсулоти шабеҳ мебароранд, онҳо нисбат ба сармоя бештар меҳнатро истифода мебаранд. Ин вазъият дар ҷомеаҳои муҳим аст, ки коргарон аз хонаводаҳои камбизоат имкони камиро ба кор таъмин шуданро доранд.

- бештар самаранок, ақаллан дар баъзе мавридҳо, мебошанд. Яъне онҳо ба ҳар воҳиди маҳсулот камтар захираҳо истифода мебаранд. Усулҳои меҳнатталаби истеҳсолот нисбат ба усулҳои сармояталаб, вақте ки қувваи корӣ фаровон аст ва сармоя кам аст (шароити мавҷуда дар кишварҳои сатҳи даромадашон паст), метавонанд самараноктар бошанд.

- даромадашон одилона тақсим мешавад. Ин ҳам ба усулҳои меҳнатталаби истеҳсолот ва ҳам эҳтимолияти камтар сарватманд будани соҳибони ширкатҳои хурд нисбат ба ширкатҳои калон вобаста аст.

- аз ҷиҳати ҷуғрофӣ васеътар паҳншуда мебошанд. Яъне эҳтимолияти фаъолияти онҳо дар шаҳру деҳаҳо, инчунин дар минтақаҳои сусттараққиқарда бештар аст. Ин метавонад неъматҳои тараққиётро васеътар паҳн намояд.

• соҳибкоронашон ғамхории бештар мебинанд, ки баъзеи онҳо баъдтар ширкатҳои хурди худро ба корхонаҳои муваффақи миёна ва калон табдил медиҳанд.

Корхонаҳои саноатии хурду миёна барои тезондани саноатикунони иқтисодӣ, зиёд кардани шуғли пурмаҳсул, баланд бардоштани дараҷаи сарчашмаи андоз, афзоиши ММД ва гирифтани бисёр дигар имтиёзҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ иқтидорӣ калон доранд [8;10].

Масалан, ислоҳоти гузаронидашудаи солҳои охир дар баҳши саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба афзоиши мунтазами шумораи субъектҳои соҳибкории хурду миёна аз 206,5 ҳазор адади соли 2015 ба 328 ҳазор адад дар соли 2020 мусоидат намуда, дар натиҷаи он имрӯз ҳиссаи баҳши хусусӣ дар ММД 70 фоиз, дар таъмини шуғли аҳоли 68 фоиз ва даромадҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ 80 фоизро ташкил медиҳад [7]. Агар ин ададҳо бо маълумотҳои дар расми 1 овардашуда муқоиса намоем, он гоҳ дар бораи вобастагии тарафайни онҳо суҳан рондан мумкин аст.

Ба назар менамояд, ки мо метавонем ба суоли “оё ҳадафҳои васеътари дилхоҳ (ташкили ҷойҳои корӣ, афзоиши корхонаҳо, дисперсияи (парешоншавии) саноат) бо тараққиёти бомуваффақияти саноати хурд ба даст оварда мешаванд” мусбӣ ҷавоб диҳем. Аммо чӣ тавре, ки адабиёти васеъ дар ин мавзӯ ва таҷрибаи мамлакатҳои ҷаҳон нишон медиҳанд, ҷавоби аниқ додан ба ин суол мушкил аст. Пеш аз ҳама ин аз вазъи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсии ҳар як мамлакат вобаста мебошад. Басо муҳим сиёсати давлат нисбат ба СХМ мебошад. Инчунин воситаҳои ноилгардӣ ба ҳадафҳо низ аҳамияти хоса доранд. Ҳатто агар ҳадафҳо асоснок бошанд ҳам, оё воситаҳои оқилонаи камхарҷ барои ноил шудан ба онҳо вучуд доранд? Бисёре аз ҳукуматҳои кишварҳои рӯ ба инкишоф, агентҳои байналхалқии кӯмакрасон ва созмонҳои хусусии ихтиёрӣ барномаҳоеро барои дастгирии корхонаҳои хурду миёна барои ба даст овардани манфиатҳои даркшудаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ оғоз кардаанд. Аксари ин барномаҳо қарзҳои мустақимро бо кӯмаки иловагии техникӣ ё бе он медиҳанд. Дигарон хидматҳои машваратӣ, инфрасохтори истеҳсолӣ пешниҳод мекунанд ё ба ширкатҳои хурд дар дарёфти ашёи хом ва фурӯши маҳсулоти худ кӯмак мекунанд. Баъзан ин барномаҳои табиғотӣ бо тадбирҳои сиёсӣ, аз қабилӣ имтиёзҳои андозӣ, квотаҳои кредитии бонкҳои тичоратӣ, қоидаҳои ҳавасмандгардонии зерпудратӣ аз ҷониби ширкатҳои бузург ё ҳавасмандгардонии хариди давлатӣ пурра карда мешаванд.

Қоршиносон пешниҳод кардаанд, ки тавачҷӯҳи бештар ба ислоҳоти сиёсӣ ва камтар ба барномаҳои дастгирии корхонаҳои хурду миёна метавонад натиҷаҳоеро бештар созад. Паҳлуи муҳими ин ақида бар он аст, ки ниёзи бештари инкишофи чунин корхонаҳо коҳиш ё аз байн бурдани сиёсати мавҷудаи зидди соҳибкории хурду миёна мебошад.

Воситаи асосии пешбурди корхонаҳои хурду миёна, ки бояд мавриди таҳқиқ қарор гирифт, ислоҳоти сиёсӣ, бахусус аз байн бурдани ғаразҳои сиёсӣ, ки ба рушди корхонаҳои хурду миёна монеъ мешаванд, мебошад. Вазифаи мусоидат ба рушди самарабахш ва инкишофи васеъи иқтисодӣ тавачҷӯҳ ба ғаразҳои сиёсиро талаб мекунад, ки одатан ба технологияҳои сармояталаб, соҳибкории калон ва мутамарказонидани фаъолият дар пойтахт майл доранд. Фазаи иқтисодӣ ва сиёсӣ умуман барои гузаштан аз сиёсати даҳлат ба шуғлноки ва соҳибкорӣ ба муҳити озоди иқтисодӣ, ки дар он қувваҳои бозорӣ бартарӣ доранд, бояд мусоидат кунанд.

Масалан, Ҳиндустон, ки пас аз ба даст овардани мустақилият кӯшишҳои мунтазам барои тараққиёт намудааст, ҳам саноатикунони корхонаҳои калон ва ҳам тараққӣ додани саноати хурдро ҳамчун мақсадҳои миллӣ қабул кардааст. Он таҳти роҳбарии Ҷавахарлал Неру нияти тараққӣ додани баҳши ҳозиразамон ва сармояталаби саноати вазнинро дошт. Бо вучуди ин, Ҳиндустон ўҳдадорӣҳои худро оид ба рушд ва пешбурди саноати хурд, чун аънаи Ганди нигоҳ дошт. Ин ҳимояи бофандагии дастӣ ва дигар ҳунарҳои мардумиро хусусияти доимии сиёсати Ҳиндустон гардонд. Рӯйхати дуру дарози бартарӣҳои

иктисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ барои саноати хурд дар Ҳиндустон пешбинӣ шуда буд ва барои амалӣ кардани ин имтиёзҳо бисёр чораҳои расмӣ андешида шудаанд.

Ҳоло бахши корхонаи хурд ва миёна ба бахши хеле муҳими иқтисоди Ҳиндустон табдил ёфта, ба таъсиси ҷойҳои корӣ, инноватсия, содирот ва рушди инклюзивии иқтисодӣ саҳми назаррас мегузорад. Корхонаи хурду миёна асоси рушди иҷтимоӣ иқтисодии Ҳиндустон мебошанд. Онҳо инчунин 45% тамоми маҳсулоти саноатӣ, 40% тамоми содиротро ташкил медиҳанд ва дар ММД ҳиссаи хеле калон мегузоранд. Бахши истеҳсолии КХМ 7,09% дар соли 2020 ММД-ро ташкил дод. Корхонаҳои хурду миёна инчунин 30,50% хизматрасониҳоро пешниҳод мекунад. Саҳми умумии КХМ дар ММД 37,54% аст [1]. Яъне зиёда аз сеяки иқтисодиёти Ҳиндустон. Дар Ҳиндустон ҳатто Вазорат оид ба корҳои соҳибкории хурду миёна амал мекунад.

Дар асоси «принсипи якҷоякунӣ ва таъсири мутақобила» мағзи фалсафии модели ҳиндӣ аз он иборат аст, ки танҳо маҷмӯи якҷояи даҳолат — шабех ба тухмӣ, об ва нуриҳои минералӣ — метавонад ба муваффақият оварда расонад [5].

Мисоли Ҳиндустон ба мо аён месозад, ки афзалиятҳои корхонаҳои хурду миёна дар ҳамкории онҳо бо сохторҳои бузурги саноатӣ пурра амалӣ мешаванд.

Инчунин бояд байни соҳибкории хурди "замонавӣ", ки иқтидори афзоиш доранд ва ширкатҳои "анъанавӣ", ки чунин иқтидорро надоранд, фарқ кардан лозим аст. Аз нуқтаи назари мо тафовут ба чор омили нисбатан субъективӣ асос ёфтааст:

- 1) тафаккур (дар корхонаҳои замонавӣ ҷустуҷӯи доимии роҳҳои мукамал, омодагӣ ба мутобиқшавӣ вучуд дорад);
- 2) маҳсулот ва тарҳрезии маҳсулот (маҳсулот ба талаботҳои муосир ё талаботҳои пайдошавандаи иқтисодиёт дар давраи гузариш аз соҳибкории анъанавӣ ба муосир ҷавобгӯ мебошанд);
- 3) технологияи моддии истеҳсолот (дуруст истифода бурдани мошинҳои самаранок, нақшаи хуби корхона, назорати дақиқи равандҳои кимиёвӣ ва ғ.);
- 4) технологияи иҷтимоӣ ташкил ва идора (истифодаи дурусти бизнес-банақшагирӣ ва тартиби бучет, таҳлили бозор, баҳисобгирии хароҷот, ғояҳои равшани идоракунии кадрҳо ва ғ.).

Ба ақидаи мо, давлат ҳангоми татбиқи барномаҳои мусоидат, маҳз бояд ба чунин корхонаҳои хурду миёнаи "замонавӣ" афзалият диҳад. Инчунин он бояд шароитҳои мусоиди умумиро барои рушди корхонаҳои хурду миёна ташаккул намояд.

Яке аз унсурҳои чунин шароит таъмини молиявии корхонаҳои хурду миёна мебошад. Дар ин ҷода таъсис намудани муассисаҳои қарзии махсусгардонидашуда барои бо сармоя ва қарз таъмин намудани корхонаҳои хурду миёна ҷолиб менамояд, чунки онҳо ба бозорҳои саҳомӣ дастрасӣ надоранд ва дар дарёфти қарзҳои бонкӣ бо мушкилиҳо дучор мешаванд. Маҳз ҳамин ҳолат боиси таъсиси бисёр муассисаҳои қарзии махсус дар тамоми кишварҳои рӯ ба инкишоф гардид, ё ҳадди аққал ба ин мусоидат қард. Таҷриба нишон дод, ки аксари ин муассисаҳо баъдан ба мушкилоти ҷиддии пардохти қарз дучор шуданд ва бисёре аз онҳо дар охир ноком шуданд. Аз ин рӯ, тахмине, ки бонкҳо ба корхонаҳои хурду миёна қарз дода наметавонанд ё нахоҳанд дод, бояд дубора баррасӣ шавад. Гарчанде ки бонкҳои тиҷоратӣ ҳамчун манбаи қарз барои корхонаҳои хурду миёна маҳдудиятҳои назаррас доранд, онҳо одатан воситаҳои муассиртар барои молиякунонии саноатӣ мебошанд. Яъне истифодабарии усули молиявии "минималистӣ", ки ба мукамалнамоии хизматрасонии умумии молиявӣ, баҳусус тавассути бонкҳои тиҷоратӣ, таъя мекунад ва ҳам аз кӯмакҳои гаронарзиши техникую созмонҳои махсуси қарзӣ худдорӣ мекунад, ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳукуматҳо бояд барои мусоидат ба рушди солими корхонаҳои хурду миёна чӣ кор кунанд? Ин ҳам ба имкони рафъи ғаразҳои сиёсӣ ("қоидаҳои баробари бозӣ") ва ҳам ба имкони пешбурди фаъолнаи корхонаҳои хурду миёна тавассути сиёсат, барномаҳои рушд ё харду дахл дорад.

Нақши тараққиёти корхонаи саноатии хурдро бо хочагидорӣ деҳқонии хурд монанд кардан мумкин аст. Ҳарду дар марҳилаҳои аввали рушд муҳиманд ва ҳарду иқтисодӣ афзоиш доранд, ки ҳукумат бояд онро дар марҳилаҳои аввали рушд ҳам бо сабабҳои самаранокӣ ва ҳам адолатпарварӣ ҳавасманд кунад. Онҳоро то андозае навсозӣ кардан мумкин аст ва баъзеи онҳо рӯзе ба корхонаи калон ё корхонаи хурди самаранок табдил меёбанд. Аммо агар тараққиёт бомуваффақият бошад, аксари онҳо оқибат аз байн хоҳанд рафт.

Бисёре аз сиёсатҳои гуногуни ҳукумат ба КХМ таъсири мусбӣ ё манфӣ доранд. Аксарияти онҳо тавассути таъсир ба нархҳо дар бозорҳои, ки дар онҳо корхонаҳои хурду миёна ё ашё ва омилҳои истеҳсолотро меҳаранд ё маҳсулоти худро мефурӯшанд, кор мекунанд. Баъзе аз тадқиқотҳо оид ба муайян кардани таъсири сиёсати ҳукумат ба корхонаҳои хурду миёна нишон медиҳанд, ки сиёсати савдо ва қурби асбоб одатан таъсири бештар доранд, пас аз он сиёсати фискалӣ, сиёсати молиявӣ ва сиёсат дар бозори меҳнат [3].

Самаранокии усулҳои барномавӣ барои рушди КХМ аз сиёсати давлатӣ вобастагии зиёд дорад. Агар сиёсат "дуруст" набошад, қарздиҳӣ ва дигар усулҳои барномавӣ эҳтимоли муваффақ шуданро надоранд. Дар бисёре аз кишварҳои рӯ ба инкишоф, дар ҳоле, ки барномаҳои навҳои мухталиф кӯшиш мекарданд, ки СХМ-ро пешбарӣ кунанд, сиёсати ҳукуматҳо эҳтимолан оқибатҳои онҳоро тавассути боздоштани рушди корхонаҳои хурду миёна ва суръат бахшидан ба коҳиши аҳамияти нисбии онҳо қуброн менамуд.

Бисёре аз ҳукуматҳои кишварҳои рӯ ба инкишоф маблағи назаррасро барои барномаҳои ҳавасмандгардонии КХМ сарф мекунанд ва сипас ҳама гуна манфиатҳоеро, ки ба даст овардан мумкин аст, тавассути сиёсати зидди СХМ ва расмиёти маъмурий қуброн мекунанд. Ногуфта намонад, ки роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ин вазро хуб дарк менамоянд ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ", ки ба кам намудани даҳолати маъмурий ба СХМ равона карда шудааст, далели ин гуфтаҳо аст.

Ба ақидаи мо, агар мамлакатҳо сиёсати худро тағйир диҳанд ва бештар қарздиҳӣ, маркетинг ва дигар шаклҳои дастгирии СХМ-ро ба бахши хусусӣ вогузор намоянд, он гоҳ ба дастовардҳои бештар ноил мешаванд ва пули давлатиро сарфа мекунанд.

Дар хотимаи ин қор мо инчунин якчанд нуқтаҳо ибраз менамоем:

- Ҳамаи мамлакатҳои тараққиёбанда саноатикунониро мақсади асосии худ медоранд ва умедворанд, ки бо корхонаҳои калон бахши ҳозиразамони истеҳсолотро ба вуҷуд меоваранд. Дар баробари ин, қариб ҳама хоҳиши дастгирии корхонаҳои хурду миёнаи истеҳсолӣ доранд ва бовар доранд, ки ин ба таъсиси ҷойҳои корӣ, баланд бардоштани самаранокӣ, бештар намудани тақсими даромад, тавсеаи тақсимооти ҷуғрофӣ саноат ва ба воя расонидани соҳибкорон мусоидат мекунад.

- Аммо маълумотҳои умумӣ дар бораи алоқаи байни миқёси фаъолият, аз як тараф ва ҳосилнокию меҳнатталабӣ, аз тарафи дигар, безътимод мебошанд. Натиҷаҳо вобаста ба кишвар ва соҳа фарқ мекунанд. Ба таври васеъ гӯем, ширкатҳои миёна метавонанд нисбат ба ширкатҳои хурд самараноктар бошанд.

- Баробари тараққӣ кардани мамлакатҳо андозаи миёнаи корхонаи саноати қоркард зиёд шуда, нақши корхонаҳои хурд хеле кам мешавад. Афзоиши андозаи миёна барои тамоми истеҳсолот қисман ба афзудани аҳамияти соҳаҳои самаранок миқёсашон қавӣ, вале бештар ба афзоиши андозаи миёнаи корхонаҳо дар аксар соҳаҳои саноат вобаста аст. Дар аксари кишварҳои пешрафта, корхонаҳои калон 60% ё бештар аз он ҷойҳои қорӣ истеҳсолро ташкил медиҳанд, аммо корхонаҳои хурду миёна дар баъзе ҳолатҳои ғайриоддӣ, аз қабили Ҷопон ва Италия, нақши бештар доранд.

- Тафовут дар сатҳи ҳосилнокӣ, таносуби омилҳои истеҳсолот, музди меҳнат ва даромаднокии байни корхонаҳои андозаашон гуногун дар баробари рушди иқтисодӣ кам мешавад.

• Самаранокии аксари барномаҳои ҳавасмандгардонӣ, ки ҳукуматҳо тавассути онҳо аксар вақт кӯшиши мусоидат намуданро ба рушди корхонаҳои хурду миёна мекунад, шубҳаовар аст. Ҳукуматҳо инчунин ба рушди корхонаҳои хурду миёна тавассути сиёсати тичоратӣ, пулию қарзӣ, фискалӣ, молиявӣ ва сиёсат дар бозори меҳнат, ки аксар вақт ба манфиати корхонаҳои калон равона шудааст, таъсири манфӣ мерасонанд. Ислоҳи чунин ғаразҳои сиёсӣ метавонад як роҳи муассири мусоидат ба рушди корхонаҳои хурду миёна бошад.

• Ташаккул ва инкишофи иқтисоди бозорӣ бештар ба ҳаҷм ва сохтори ташкилии истеҳсолот вобаста аст. Вай, аз ҷумла, муайян кардани ҳаҷми муносиби корхонаҳоро бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ, якҷоякунии корхонаҳои хурду калон, омилҳои табиӣ демографӣ, табиӣ ҷуғрофӣ ва иқтисодиро дарбар мегирад. Рушди соҳибқориҳои хурд дар шакли корхонаҳои хурду миёна барои истифодаи самаранокии иқтисодии кишвар шароити мусоид фароҳам меорад.

АДАБИЁТ:

1. About SMEs in India // Official site of SME Chamber of India. URL: <https://www.smechamberofindia.com/about-msme-in-india.php>.
2. Clark, Colin. 1951. The Conditions of Economic Progress. 2nd ed. London: Macmillan.
3. Donald R. Snodgrass, Tyler Biggs. 1996. Industrialization and the small firm. Patterns and policies. San Francisco: International Center for Economic Growth.
4. Kuznets, Simon. 1966. Modern Economic Growth: Rate, Structure, and Spread. New Haven, CT: Yale University Press.
5. Staley, Eugene, and Richard Morse. 1965. Modern Small Industry for Developing Countries. New York: McGraw-Hill.
6. Базаи электронии маълумотҳои Гурӯҳи Бонки Умумиҷаҳонӣ // Сономаи расмии Гурӯҳи Бонки Умумиҷаҳонӣ [Манбаи электронӣ]. – Режими дастрасӣ: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.KD.ZG?locations=TJ>.
7. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. URL: <https://medt.tj/images/07.02.2022-1.pdf>.
8. Лолаев З.Х. Развитие малого и среднего предпринимательства в промышленности как основа индустриализации национальной экономики» (на материалах Республики Таджикистан): дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе: Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими, 2019. – 177 с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». URL: <http://president.tj/node/27417>.
10. Султонов З.С. Приоритетные направления инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Республики Таджикистан в условиях рынка/ Кабиров Ш.О., Султонов З.С.// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2019, № 5(68). - С.163-169.

Умарова С.Ф.

АРЗЁБИИ ДИНАМИКАИ ҚУРБИ ВОҶЕИИ САМАРАНОКИ АСЪОР, ҲАМЧУН ТАВСИФИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МОЛ БАХШИДА ШУДААСТ.

Мақола ба арзёбии динамикаи қурби воқеии самараноки асър, ҳамчун тавсифи рақобатпазирии мол бахшида шудааст. Дар асоси нишондиҳандаҳои омили аз ҷониби муаллиф ҷадвалҳои содирот аз рӯи сохтори молҳо дар давраи аз соли 2005 то 2019 (ба ҳисоби фоиз) ва қурби номиналии асри дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои шарик таҳия карда шудааст. Қайд карда шудааст, ки дар ҳолати оқибати ноустувории иқтисодӣ, қурби асър ва сатҳи таваррум нишондиҳандаи асосӣ дар рушди иқтисодӣ, хусусан дар баҳши берунаи иқтисодиёти кишвар буда, идоракунии он яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати пулию қарзии мамлакат ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, асър, қурби асър, таваррум, маблағгузорӣ, ташаккулёбӣ, рушд, ҳамгирӣ, ҳадаф, сиёсати пулию қарзӣ.

Умарова С.Ф.

ОЦЕНКА ДИНАМИКИ РЕАЛЬНОГО ЭФФЕКТИВНОГО ВАЛЮТНОГО КУРСА КАК ХАРАКТЕРИСТИКА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТОВАРОВ

Статья посвящена оценке динамики реального эффективного валютного курса как характеристике конкурентоспособности товаров. На основе статистических показателей автором разработаны таблицы экспорта по структуре товаров за период с 2005 по 2019 годы (в процентах) и номинальному курсу валют Республики Таджикистан и стран-партнеров. Отмечено, что в условиях экономической нестабильности валютный курс и уровень инфляции являются ключевыми показателями экономического развития, особенно во внешнем секторе экономики, а управление ими является одной из основных задач денежно-кредитной политики.

Ключевые слова: экономика, валюта, обменный курс, инфляция, финансирование, формирование, развитие, интеграция, цель, денежно-кредитная политика.

Umarova S.F.

EVALUATION OF THE DYNAMICS OF THE REAL EFFECTIVE EXCHANGE RATE AS A CHARACTERISTIC OF THE COMPETITIVENESS OF GOODS

The article is devoted to assessing the dynamics of the real effective exchange rate as a characteristic of the competitiveness of goods. Based on statistical indicators, the author developed tables of exports by the structure of goods for the period from 2005 to 2019 (in percent) and the nominal exchange rate of the Republic of Tajikistan and partner countries. It is noted that in conditions of economic instability, the exchange rate and inflation rate are key indicators of economic development, especially in the external sector of the economy, and their management is one of the main tasks of monetary policy.

Key words: economy, currency, exchange rate, inflation, financing, formation, development, integration, goal, monetary policy.

Сиёсати монетарӣ ҳамчун идоракунандаи унсурҳои пулӣ ё ин ки пешниҳоди пулӣ буда, аз тарафи бонки миллӣ назорат бурда мешавад. Аз ин рӯ, ҳадафҳои асосии сиёсати

пулию қарзӣ назорати қарзҳо, таваррум, мӯътадилии нархҳо, мӯътадилии қурби асъор, ноил шудан ба баробарӣ дар тавозуни пардохт ва мусоидат ба рушди иқтисодӣ мебошанд[8].

Тадбирҳои таъсиррасони асъор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар механизми танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз ҳама номукамал ба ҳисоб мераванд. Назорати асъор яке аз усулҳои танзими асъор дар соҳаи фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ба сифати мақомоти чунин назорат Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки миллии Тоҷикистон баромад мекунад.

Дар айни замон иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба воридот нигаронидашуда буда, сохтори тавозуни пардохтии он 70% аз амалиётҳои воридотӣ иборат аст, дар чунин ҳолат ба асъори хориҷӣ талаботи хеле зиёд дорад, ки бештари чунин талабот аз ҳисоби интиқоли маблағҳо ва даромадҳои асъорӣ таъмин карда мешаванд. Ҳолати мазкур аз заиф будани иқтисодиёт ва дар ин замина сиёсати пулию қарзӣ гувоҳӣ медиҳад.

Амалиётҳои асъорӣ дар фаъолияти ҳаррӯзаи бонкҳои тичоратӣ ҳалқаи муҳим ба шумор рафта, талаботи мизочонро барои ҳисоббарорбаркунӣ бо шарикони хориҷӣ таъмин намуда, инчунин барои ҳалли масъалаҳои муҳими иҷтимоию иқтисодӣ, аз ҷумла таъмин намудан бо маҳсулот ва хизматрасониҳои, ки аз хориҷи кишвар ворид мешаванд, мусоидат менамояд. Дар баробари ин, амалиётҳои асъорӣ барои бонкҳо, аз як ҷиҳат воситаи ҳисоббарорбаркунӣ ба шумор рафта, аз ҷиҳати дигар қисми назарраси даромади бонкро аз ҳаҷми умумии даромадҳо ташкил медиҳад.

Барои таҳлили таъсири қурби асъори миллий дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои дохилӣ ва берунае мавҷуд ҳастанд, ки вобаста ҳастанд, ба монанди сатҳи таваррум (ИНИ), меъёри фоиз ва сармоягузорӣ. Вобаста ба ин, дар мувозинатии меъёри фоиз ва таваррум нишон дода мешавад, ки ҳангоми меъёри фоиз паст будан хароҷоти истеъмолий ва рушди иқтисодиро ҳавасманд мегардонад ва дар маҷмӯъ ба нархи асъор таъсири мусбӣ мерасонад. Агар хароҷоти истеъмолий то он сатҳе баланд шавад, то ки талабот ба ҳаҷми пул аз пешниҳоди он зиёдтар бошад, метавонад таваррумро баланд кунад, вале ин на ҳама вақт натиҷаи бад ба ҳисоб меравад [4].

Айни замон дар шароити ноустувории иқтисодӣ қурби асъор нишондихандаи асосии рушди иқтисодиёт, махсусан дар баҳши хориҷии иқтисодиёт буда, идоракунии он яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати пулию хориҷии кишвар ба ҳисоб меравад. Дар ин замина идоракунии самараноки пули миллий саривақтӣ сураат мегирад, ки ба афзоиши таваррум, тавозуни савдо, сармоя, суботи молиявӣ ва дар маҷмӯъ ба иқтисодиёти кишвар таъсир мерасонад. Бо вучуди ноустувор будани таконҳои иқтисодиву молиявӣ хориҷӣ, сохтори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан ба воридотивазкунӣ нигаронида шудааст, зеро молҳои муомилоти истеҳсолкунандагони ватанӣ бо қобилияти харидории пули миллий зич алоқаманданд. Дар ин самт Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳи январи соли 2016 таъкид намудаанд: «тадбирҳои ҷиҳати таҳкими иқтисодии содироти кишвар ва таъсири ҷойҳои нави корӣ» [6].

Маҳсулоти асосие, ки тамоюли афзоиши содиротро доранд, ашёи хом ва маҳсулоти энергетикӣ, аз ҷумла металлҳои қиматбаҳо, нахи пахта, маъданҳо ва концентратҳо, нерӯи барқ ва маҳсулоти сабзавотӣ буда, дар сохтори содирот саҳми калонро ишғол мекунад [7].

Афзоиши содироти молу хизматрасонӣ дар 5 соли охир ба ҳисоби миёна дар як сол 17,7 миллион доллари амрикоиро ташкил дод. Бояд тазаққур дод, ки дар соли 2018 нисбат ба соли 2017 10 фоиз кам шуда, нисбат ба соли 2015 21 фоиз афзуд.

Ҳамин тариқ, аз соли 2015 сохтори содирот ба таври қобили мулоҳиза тағйир ёфт ва боиси афзоиши содирот гардид. Маълум мешавад, ки молҳои тичоратӣ, аз қабилҳои маъдан, нерӯи барқ ва семент хеле тағйир ёфта, ҳиссаи онҳо дар содирот ҷои махсусро ишғол мекунад (Ҷадвали 1).

Чадвали 1. Содирот аз рӯи сохтори молҳо дар давраи аз соли 2005 то 2019

(ба ҳисоби фоиз)

Сохтори содирот	2005	2010	2015	2016	2019
Алюминий	51%	62%	24%	17%	15%
Концентратҳои маъданӣ	-	-	17%	27%	25%
Нахи пахта	13%	17%	16%	14%	12%
Семент	-	-	0,01%	2%	5,8%
Дигар молҳо	31%	21%	37%	28%	34%
Умумӣ	100%	100%	100%	100%	100%

Сарчашма: маълумотҳои омили фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маҷмӯаи оморӣ - ASPRT, 2006, 2012, 2020.

Аз чадвали якум мушоҳида мешавад, ки истеҳсоли алюминий аз 398,4 миллион доллари соли 2001 то 173,2 миллион доллари ИМА дар соли 2019 коҳиш ёфта, дар солҳои охир афзоиши концентратҳои маъданӣ мушоҳида шуда, дар соли 2019 то ба 296,9 миллион доллари ИМА расид ва истеҳсоли семент дар соли 2019 ба 68,1 миллион доллар афзоиш ёфтааст.

Барои арзёбии сабаби тағйирёбии динамикаи сохтори содирот ва таъсири қурби асъор ба рушди иқтисодиёт ё муайян кардани моли тичоратиро ҳамчун омили таъсиркунанда метавон қурби воқеии самарабахш истифода бурд.

Барои арзёбии қурби воқеӣ ва номиналии самараноки асъор аз маълумоти Агентии омили назди президенти Тоҷикистон, ХБА ва Бонки ҷаҳонӣ истифода шудааст. Барои муайян кардани қурби асъори милли ё беқурбшавии пули милли қурби самараноки асъори номиналӣ (NEER) ва қурби воқеии самарабахш (REER) нисбат ба асъорҳои шарикони асосии тичоратии Тоҷикистон ҳисоб карда мешавад. Аз ин рӯ, мо маълумотро аз Русия, Чин, Қазоқистон, Швейтсария, Эрон, Туркия ва Афғонистон интихоб кардем. Қиматҳои пешгуи индекси нархҳои истеъмолӣ ва қурби асъор барои кишварҳои дар боло зикршуда аз маълумоти ХБА ва Бонки ҷаҳонӣ гирифта шудаанд. Барои ҷилавгирӣ аз оқибатҳои мавҷҳои ду бӯҳрони молиявӣ иқтисодӣ, яъне солҳои 2008-2009 соли 2010 ҳамчун давраи базавӣ гирифта шуд. ва 2014, ки метавонад боиси болоравии қурби пули милли ё беқурбшавии он шавад. Албатта ин имкониятҳоеро барои рушди минбаъда таъмин менамояд [3].

Аслан, ивазкунандаи воридот молҳои воридшударо бо молҳои истеҳсоли маҳаллӣ иваз мекунад, то талаботи дохилиро қонеъ созад. Ин тавассути даҳлати давлат, тавассути тарифҳо, квотаҳо, қурби асъор, нархҳои омилҳо ва меъёри фоизӣ анҷом дода мешавад.

Тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №503 аз 26 ноябри соли 2016 «Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» қабул гардид. Бо мақсади тараққӣ додани иқтисоди истеҳсолии ватанӣ. Қобили зикр аст, ки аксари кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба таҳияи стратегияи воридотивазкунӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ ва афзоиши содироти молу хизматрасонӣ шурӯъ кардаанд.

Вазъи ноустувори молиявӣ иқтисодии ҷаҳон, инчунин таҳримҳои иқтисодӣ алайҳи кишварҳои шарикони асосии тичоратӣ, тағйирёбии қурби асъор ва поин рафтани нархи маҳсулот ва ашёи хом дар бозорҳои ҷаҳонӣ ба иқтисодиёти кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла, таъсири манфӣ расониданд. иқтисоди Тоҷикистон [9]. Аз ин рӯ, дар соли 2017 БМТ ба хотири нигоҳ доштани суботи пули милли аз ширкатҳои ватании истихроҷи тило интервенсияҳои асъорӣ анҷом дода, инчунин тилло харидааст.

Аз ин рӯ, таҳлил нишон медиҳад, ки дар солҳои пеш аз қабули барнома ва баъди бӯҳрони ҷаҳонӣ дар соли 2009 маълумоти оморӣ оид ба содирот ва воридот барои ҳисоб кардани қурби воқеии самараноки асъор барои соли 2012 қобили қабул аст.

Дар чадвали 2. ҳисобкунии қурби номиналии Ej барои асъори Тоҷикистон ва кишварҳои шарик асосии он нисбат ба доллари ИМА оварда шудааст.

Дар системаи савдои бисёрҷониба, ки як кишвар бо чанд кишвари дигар тичорат мекунад, қурби асъор ва сатҳҳои гуногуни нархҳо чалб карда мешаванд[5]. Аз ин рӯ, агар кишвар бо кишварҳои мухталиф тичорат кунад, қурби асъор ҳамчун таносуби воҳиди пули милли ба воҳиди пули ҳар як шарик тичоратӣ муайян карда мешавад. Баъдан масъалаи қурбҳои бисёрҷониба ба миён меояд, ки маъмулан қурби асъори дучониба номида мешавад.

Ҳамин тариқ, кросс-қурби 8 пули тоҷикӣ ба воҳиди ҳар як пули кишварҳои шарик дар шакли индекс Ej^* ($2010=100$) нишон дода шудааст.

Таъсири фаврии беқурбшавӣ ин рақобатпазир шудани моли дохилии ШДБХ бо молҳои хориҷӣ мебошад, ки талаботро ба пули милли афзоиш медиҳад. Азбаски талабот ба пули милли аз пешниҳоди он зиёд аст, ин боиси бехтар шудани тавозуни пардохт, кам шудани талаботи дохилӣ ба молҳои хориҷӣ ва афзоиши талаботи берунӣ ба молҳои дохилӣ мегардад.

Тибқи шарти Маршалл-Лернер[2], беқурбшавӣ, ки ба шароити савдо ва истеҳсолоти ватанӣ таъсир расонида, боиси аз молҳои хориҷӣ ба молҳои ватанӣ гузаштани хароҷот мегардад ва дар натиҷа, ба бехтар шудани тавозуни савдо оварда мерасонад[10]. Баръакси ин, монетаристҳо мегӯянд, ки беқурбшавӣ арзиши воқеии бақияи пули нақдро коҳиш медиҳад ва нархи нисбии молҳои тичоратӣ ва ғайритичоратиро тағйир медиҳад ва ба ин васила тавозуни савдо ва инчунин тавозуни пардохтро бехтар мекунад. Инчунин, равиши монетарӣ чунин мешуморад, ки тавозуни пардохт воқеан як падидаи пулиест, ки аз нуқтаи назари мафҳумҳои пулӣ таҳлилро тақозо мекунад. Аз ин ҷиҳат, касри тавозуни пардохт аз пешниҳоди зиёдании пул нисбат ба талабот ба пул вобаста аст, дар ҳоле ки профицит чараёнест, ки дар натиҷаи талабот ба пул нисбат ба пешниҳоди пул ба вучуд меояд. Бар асоси ин асос, равиши монетарӣ нобаробарӣ дар тавозуни пардохтро инъикоси нобаробарӣ дар бозори пул медонад.

Шарти Маршалл-Лернер гуфта мешавад, ки беқурбшавии пули милли ҳисоби ҷорӣро танҳо дар сурате бехтар мекунад, ки ҷамъи чандирии талаботи берунӣ ба содирот ва талаботи дохилӣ ба воридот аз як зиёд бошад. Аммо, агар маблағи ин ду арзиш аз як камтар бошад, беқурбшавӣ тавозуни ҳисоби ҷорӣро бадтар мекунад [1].

Аз ин рӯ, дар чадвали 3. қурбҳои номиналии дучонибаи асъори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои шарик ва индексҳои онҳоро бо истифода аз як пули ягона – доллари ИМА ҳисоб кардаанд.

Чадвали 3. Қурби номиналии асъори дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои шарик[10].

Мамлакат	2005	2010	2015	2019	Ҳисоб	Дурнамо			
					2020	2021	2023	2025	
Қурби номиналии кишварҳои шарик нисбат ба як доллари ИМА									
Руссия	28.30	30.37	60.40	64.74	96.17	70.97	73.72	75.82	
Чин	8.19	6.77	6.08	6.91	6.73	6.7	6.67	6.65	
Қазоқистон	132.9	147.4	193.1	382.7	384.2	384.2	384.2	384.2	
Шветсария	1.25	1.04	0.95	0.99	0.97	0.95	0.92	0.88	
Эрон	9023	10338	30456	42000	50124	64888	100321	143171	
Турсия	1.34	1.50	2.75	5.67	6.04	6.25	7.16	8.38	
Афғонистон	49.45	46.44	59.77	77.74	86.15	88.53	192.18	96.27	
Пули ҳар як кишвар дар алоҳидагӣ нисбат ба сомонӣ									
Руссия	0.11	0.14	0.10	0.15	0.15	0.15	0.15	0.16	
Чин	0.38	0.65	0.99	1.38	1.49	1.56	1.71	1.86	
Қазоқистон	0.02	0.03	0.03	0.02	0.03	0.03	0.03	0.03	

Шветсария	2.50	4.20	6.42	9.63	10.35	11.03	12.39	14.08
Эрон	0.00	0.00	0.0002	0.0002	0.0002	0.0002	0.0001	0.0001
Турсия	2.32	2.92	2.27	1.68	1.66	1.68	1.59	1.48
Афғонистон	0.06	0.09	0.10	0.12	0.12	0.12	0.12	0.13

Азбаски чандирии содирот ва воридот бо мурури замон беҳтар мешавад, ҳаҷмҳо ба нархҳои нави бартарӣ мутобиқ мешаванд, ки дар натиҷа тавозуни калонтари тичоратӣ ба вучуд меояд, гарчанде ки чунин нархҳои баландтари воридот, ки дар натиҷаи бекурбшавӣ ба вучуд омадаанд, метавонад фишорҳои умумии таваррумро ба вучуд орад, ки метавонад қурби воқеии муассири асёрро афзоиш диҳад.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили гузаронидашуда хулосаҳои зерин баровардан мумкин аст:

- поин рафтани қурби пули миллий, аз як тараф, боиси боло рафтани рақобатпазирии молҳои ватанӣ шуда, истехсолкунандагони моро ҳавасманд кунад, аз тарафи дигар, ба нархҳои нарх, музди меҳнат, маҳсулноқӣ ва қобилияти харидорӣ таъсири манфӣ мерасонад. баробарии аҳолий;

— агар ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи молҳои тичоратӣ баланд бошад, пас дар мамлакат барои дар сатҳи баланд нигоҳ доштани нархи нисбии молҳои савдо бо мақсади диверсификатсияи истехсолот ҳавасманд карда шавад. Мутаносибан, паст будани қурби воқеии асёр метавонад истехсоли молҳои савдоро дастгирӣ намояд;

— бо мақсади пешгирии оқибатҳои манфии болоравии қурби сомонӣ танзимгари миллий, яъне. Бонки миллии Тоҷикистон, ки баҳодиҳии REER-ро баҳо медиҳад, метавонад барои кам кардани таъсири он ба бахшҳои иқтисодӣ чораҳо андешад;

— натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур минбаъд барои сенарияи моделсозӣ барои муайян намудани таъсири тағйирёбии қурби асёр ба бахшҳои иқтисодиёт истифода мешаванд;

Бо вучуди ин, дар байни иқтисоддонҳои монетарӣ ихтилофҳои зиёд вучуд доранд, ки дар тамоюли кунунии миёнамӯҳлати сиёсати пулию қарзӣ, қурби асёр ҳамчунон воситаи асосии канали интиқоли ин сиёсат ба ҳисоб меравад. Тибқи таҳлилҳои эконометрикӣ маълум гашт, ки пастшавии қурби асёри миллий на инки зарар, балки ба рушди иқтисодиёт таъсири мусбӣ мерасонад. Дар ҳолати ба лаппишҳои пасту баланди аз ҳад зиёд ин ба фаъолияти аҳолий ва дар натиҷа ба иқтисодиёти кишвар хатар эҷод мекунад.

АДАБИЁТ

1. Anning Lucy, Riti Joshua Sunday and Yapatake Kosselle Thales Pacific(2015). “Exchange Rate and Trade Balance in Ghana- Testing the Validity of the Marshall Lerner Condition”. International Journal of Development and Emerging Economics. Vol.3, No.2, June 2015, pp.38-52.
2. Lerner, A. (1944), The economics of control, New York: Macmillan/Lerner, A. (1944), The economics of control, New York: Macmillan, Marshall, A. (1923), Money, Credit and Commerce, London: Macmillan and Co.
3. Ашуров М.Н., Мух синова П.А., Шарипова Д.М. Торгово-экономические отношения Таджикистана со странами СНГ// Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. 2021. Т. 59. № 4. С. 93-98.
4. Бланшар О. Макроэкономика: учебник - 3-е изд./пер. с англ.; под науч. ред. Л.Л. Любимова. - М.: ВШЭ, 2015. – С.653
5. Гафуров П.Д., Турахонзода Ш.Н. Теоретические и эмпирические аспекты взаимосвязи и взаимовлияния валютного курса и ВВП// Финансово-экономический вестник. 2020. № 1 (21). С. 69-77.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои Миллат, муҳтарам Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20.01.2016, ш. Душанбе.
7. Соhibов Ф.Х., Хушмухаммадзода З. Вклад гидроэнергетики в развитие экономики Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 6. С. 152-155.
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.10.2016с., №392. – 127с.
9. Султонов З. С., Махмудов М. А. Анализ состояния финансово-кредитной инфраструктуры малого предпринимательства в Республике Таджикистан // Вестник ТГУК, 2018. - № 4 (25). – С. 49-59.
10. Шахриёри Н., Парвиз Ғ., Парвиз Ҳ. “The Nominal and Real Effective Exchange Rate Development in Tajikistan”, Паёми Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти ҚТ, № 2(61), 2018

УДК-338.43

Мирзоев Қ.С.

РОҲҶОИ ТАКМИЛДИҲИИ МЕХАНИЗМИ ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР БАҲШИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур роҳҳои такмилдиҳии механизми дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёнаи соҳаи кишоварзӣ таҳлил карда шуда, як чанд роҳҳо ва усулҳои ташкилдиҳии рушди шаклҳои хурду миёнаи соҳибкории кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки барои такмил додани механизми дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар баҳши кишоварзӣ ва ба даст овардани яке аз ҳадафҳои стратегии давлат - таъмини амнияти озуқавории кишвар, пеш аз ҳама раванди қонунгузорию соҳаҳои кишоварзӣ, ҷалби бештари сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёт, қабули барномаҳои саҳавӣ, пешниҳоди қарзҳои бонкӣ ба соҳибдорон бо фоизи нисбатан паст, истифодаи усул ва роҳҳои ҳавасмандгардонии механизмҳои иқтисодӣ зарур аст. Таҳлили вазъии имрӯзаи такмилдиҳии механизми дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёнаи кишоварзӣ дар ҳоли ҳозир нишон медиҳад, ки дар баробари фароҳам овардани фазои мусоид барои рушди соҳибкорӣ, ҳоло ҳам баъзе монеаҳои сунъии маъмурӣ вучуд дорад, ки барои ташаккул ёфтани соҳибкории хурду миёна дар соҳаи кишоварзӣ ва рушди устувори иқтисодиёти минтақаҳои ҷумҳурӣ монеъ мешаванд. Инчунин, аз ҷониби муаллиф барои боз ҳам такмилдиҳии механизми дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна дар соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурӣ роҳҳо ва усулҳои гуногун пешниҳод гардидаанд, ки метавонанд барои расидан ба ин мақсад мусоидат намоянд.

Калидвожаҳо: такмилдиҳӣ, соҳибкорӣ, соҳаи кишоварзӣ, соҳибкории хурду миёна, роҳҳои баландбардорӣ, механизми дастгирии давлатӣ, сармоягузорӣ, ҳавасмандгардонӣ, қарзҳои бонкӣ, рушди соҳаи кишоварзӣ, саноатикунонӣ.

Мирзоев К.С.

**АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

В данной статье анализируется современное состояние малых и средних форм предпринимательства в аграрной системе, показана динамика основных показателей развития малых и средних аграрных предприятий в Республики Таджикистан. Автор отмечает, что для повышения эффективности деятельности субъектов малоло и среднего предпринимательства в аграрной системе и достижения одой из основных целей государства – обеспечение продовольственной безопасности страны, необходимо побольше привлечь зарубежных инвестиций в экономику. Анализ современное состояние малых и средних форм аграрного предпринимательства в данной ситуации показывает, что несмотря на обеспечение благоприятных условий для вовлечения прямых инвестиций и поддержки предпринимательства, до сих пор существуют искусственные административные барьеры, что препятствуют формированию и укреплению роли малого и среднего аграрного предпринимательства и устойчивого развития экономики регионов республики. Кроме того, со стороны автора предложены различные способы и методы для повышения эффективности развития малого и среднего предпринимательства в аграрной системе республики, что способствуют достижения этой цели.

Ключевые слова: анализ, малые и средние форма предпринимательства, сельскохозяйственные продукты, пути повышения эффективности, растениеводство, скотоводство, конкурентоспособность, государственная поддержка, дехканские хозяйства.

Mirzoev Q.S.

**ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF SMALL AND MEDIUM
ENTREPRENEURSHIP IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN**

This article analyzes the current state of the development of small and medium forms of business in the agrarian system, shows the dynamics of the main indicators of the development of small and medium-sized agricultural enterprises in the Republic of Tajikistan. The author notes that in order to improve the current state of small and medium – sized businesses in the agricultural system and achieve one of the main goals of the state-to ensure food security of the country, it is necessary to attract more foreign investment in the economy. Analysis of the current state of the development of small and medium-sized agricultural enterprises in this situation shows that despite the provision of favorable conditions for the involvement of direct investment and support of entrepreneurship, there are still artificial administrative barriers that prevent the formation and strengthening of the role of small and medium-sized agricultural enterprises and sustainable development of the economy of the regions of the Republic. In addition, the author proposes various ways and methods to improve the efficiency of small and medium-sized businesses in the agricultural system of the Republic, which contribute to the achievement of this goal.

Key words: analysis of small and medium forms of entrepreneurship, agricultural products, current state, crop production, animal husbandry, competitiveness, government support, private farms.

Роҳҳои такмилдиҳии соҳибқории хурду миёнаи соҳаи кишоварзӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ба амалисозии истифодаи усулҳои нав ба соҳаҳои он таъҷи менамояд.

Раванди чараёни истеҳсолот вобаста аз пешрафти иқтисоди соҳа давра ба давра бо мурури гузаштани вақт ба такмилдиҳии муайян зарурат пайдо мекунад. Аз ин лиҳоз, такмилдиҳӣ ин амалисозии ягон восита ба сифати нав дар истеҳсолот ё дар ҷои зарурӣ истифодашаванда мебошад.

Такмилдиҳӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо роҳи истифода аз таҷрибаи пешқадам ё истифода бо характери миллӣ ва анъанаҳои соҳибкорӣ амалӣ кардашудаи мардум, ки манфиати онҳоро қаноатбахш менамояд, ба роҳ монда мешавад. Яъне, дар муқоиса соҳибкорӣ ё фаъолияти нав ба роҳ монда шуда, сифатан бояд аз дигар фаъолияти мавҷудбуда фарқ намояд. Роҳҳои амалисозии ин фаъолияти нави соҳибкорӣ бояд қобили қабул ва масрафи ками истеҳсолиро талаб намояд [5]. Аз ин лиҳоз, ҳама намуди фаъолияти соҳибкорӣ бе танзими давлатӣ ягон намуд пешрафт ва рушди муайяно, ки дар маҷмӯъ ба соҳа таъсиррасонада бошад, таъмин карда наметавонад.

Бинобар ин, на дар шароити иқтисоди нақшавӣ, балки дар шароити бозор нақши давлат дар идораи такмилдиҳии соҳибкории хурду миёнаи соҳаи кишоварзӣ хеле меафзояд. Чунки роҳҳои такмилдиҳӣ ба раванди қонунгузории соҳаҳои кишоварзӣ ва барномаҳои давлатие, ки аз тарафи Ҳукумат қабул карда мешаванд, таъсия менамояд. Бинобар ин, такмилдиҳии соҳаи кишоварзӣ дар системаи иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир пурра ба талабот ҷавобгӯ буда, ҳама ҳуҷҷатҳои зарури батанзимдароранда ба тариқи расмӣ ба соҳибкорон пешниҳод карда шудааст.

Роҳҳои такмилдиҳии соҳибкории хурду миёнаи соҳаи кишоварзӣ ҳамон вақт самараи назарас медиҳад, ки агар механизмҳои бозорӣ бо истифода аз усулҳо ва роҳҳои ҳавасмандгардонии механизмҳои иқтисодии ғайри мустақими давлатӣ ба ҳисоб гирифта, дар якҷоягӣ амалӣ карда шавад. Маҳз баҳисобгирии манфиати тарафҳо метавонад дар амал ба пешрафти такмилдиҳии соҳаҳои соҳибкории кишоварзӣ мусоидат намояд.

Ба ақидаи мо, ҳамин раванд ҳамчун роҳи дурусти инкишофи соҳа мебошад.

Бо алоқамандӣ ба ин раванд иқтисодони амрикоӣ П. Самуэлсон менависад: «Нақши иқтисодӣ давлат дар ҳолати ба ҳам алоқаманд намудани механизмҳо ва ба ҳисобгирии манфиатҳо баланд гардида, тахти назорат қарор мегирад, ба танзим, дастгирии ҳама гуна фаъолияти нави дар ҷомеа мушкил ба ҳам вобастагӣ дорад» [3].

Умуман, роҳҳои такмилдиҳӣ дар баҳши кишоварзӣ ба ду роҳи хеле маълум, ки таи солҳои тӯлонӣ дар илми иқтисодӣ истифода карда мешавад, таъсия менамояд ва ин ду роҳ ба якдигар хеле алоқаманд мебошанд.

Яқум – роҳи интенсивӣ, ки аз калимаи латинии *intensio* – шиддат, бошидат, пурзӯр; он чи ҳосилнокии баланд медиҳад, гирифта шуда, шидатнокии чараёни истеҳсолотро нишон медиҳад. Яъне раванди истеҳсолот дар ин замина бо истифода аз техникаи нав ва технологияи муосири иқтисодӣ ба роҳ монда мешавад.

Дуюм – рушди соҳаи кишоварзӣ, ки бо роҳи экстенсивӣ, ки решаи калима аз забони латинии *extensio* – гирифта шуда, шарҳаш хоҷагии кишлоқ, ки танҳо ба воситаи вусъат додани заминҳои кишт, на ба воситаи баланд бардоштани ҳосилнокии замин ҳосилро афзун мекунад, буда, хоси соҳаи кишоварзист.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ ду категория бозор ва давлат хеле мафҳуми васеъ пайдо мекунад.

Ин ду категория, ки таркиби асосии муносибатҳои иқтисодиро дар шароити муосир ташкил медиҳанд, ба ҳам тавин буда, тамоми дигар муносибатҳои ба вуқӯъ пайвастшаванда дар атрофи ин ва ба ин сохтор алоқаманд амалӣ мегардад.

Дар ин раванд роҳҳои такмилдиҳӣ аз рӯи хусусиятҳои амалишавии қор ва фаъолият дар соҳаҳо ба роҳ монда мешавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар як қатор давлатҳои ҷаҳон, аз ҷумла, дар Амрико, давлатҳои иттиҳоди Аврупо, Япония ва дигар давлатҳои тараққикарда аз тарафи давлат дастгирии васеи соҳаи кишоварзӣ ба роҳ монда мешавад.

Соҳа ҳамон вақт такмил ва рушд меёбад, ки агар дастгири баробар ба истеҳсолкунандагон амалӣ карда шавад. Чи хеле ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, амалигардонии ин раванд дар якчанд шакл ба роҳ монда мешавад. Ба ақидаи мо, дар дараҷаи аввал дастгирӣ бояд бо чунин равандҳо таъмин карда шавад:

- бо роҳи танзими нарх дар дараҷаҳои гуногуни фаъолияти бозоршиносӣ;
- дастгири даромади соҳибкорон;
- дастгирии соҳибкорон дар харид ва дастрас намудани маводҳои минералии соҳаи кишоварзӣ;
- дастгирӣ дар самти иншооти сохтмонӣ ва нигоҳдошти маҳсулоти кишоварзӣ;
- ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти бозоршиносӣ, аз ҷумла, дар таъминоти маҳсулот.

Аз ин ҷо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ин равандҳои овардашуда ҳамчун фишангӣ дастгирӣ хизмат намояд ҳам, лекин он ҳамчун фишангӣ иқтисодӣ дар рушди соҳибкории хурду миёнаи бахши кишоварзӣ нақши калиди доранд. Ҳамаи ин дар баробари аҳамияти дастгирии иқтисодӣ доштан, инчунин ба ҷараёни ташкилӣ ва таъмини сиёсати ҳазинавӣ мусоидат мекунад. Лекин барои он ки соҳаи кишоварзӣ рушд намояд, зарур аст, ки ҳама вақт давлат бо такмили қонунгузории бахшҳои соҳаи мазкур мусоидат намояд.

Дар ин ҷо бо таъмин аз раванди қонунгузорӣ боз дигар омил, яъне омили инсонӣ вобастагии ҷиддӣ дорад. Барои ин ки фаъолияти соҳибкории хурду миёна рушд намояд, бояд давлат бештар ба сохторҳои мавҷуда, ки ин соҳаҳоро идора мекунад, шароит фароҳам оварад.

Дар ин ҷо идораҳои мазкур ба монанди агенти зиדיинҳисории суғуртаи иҷтимоӣ ва дигар ташкилот ҳатман ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагонро бо истеъмолкунандагон дар шакли иқтисодӣ ва маънавӣ бояд таъмин намоянд.

Ба такмилдиҳии соҳибкории хурду миёна дар бахши кишоварзӣ омилҳои беруна ва дохилӣ таъсири калон мерасонад.

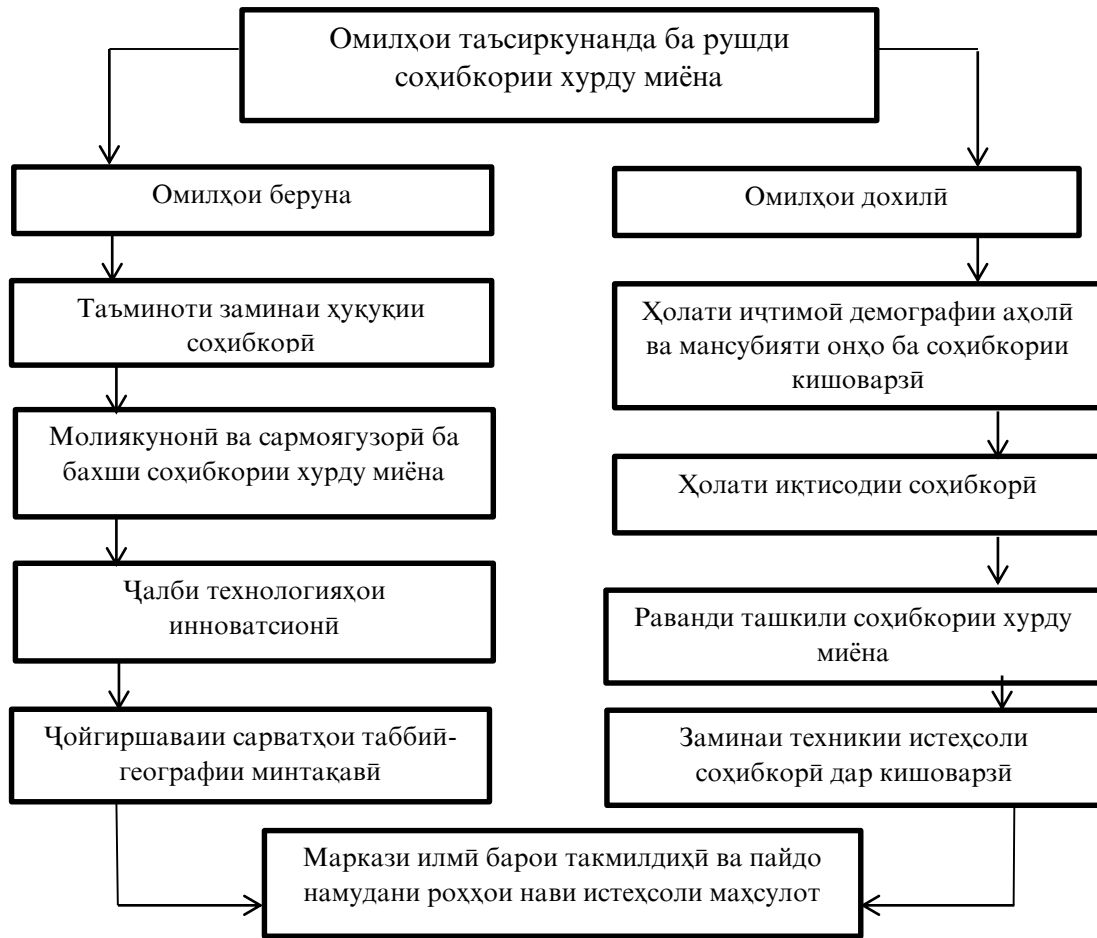
Барои ба пуррагӣ муайян намудани таъсири ҳар як омил ва унсурҳои ба он вобаста лозим меояд, ки гурӯҳбандии омилҳоро аз ҷиҳати илмӣ асоснок намуда, ба тартиб дароварда нишон диҳем.

Ба ақидаи мо, омилҳои зерин ба рушди соҳибкории хурду миёнаи соҳаи кишоварзӣ таъсир мерасонанд:

1. Омилҳои иҷтимоӣ-демографӣ;
2. Омилҳои ташкили соҳибкорӣ;
3. Омилҳои иқтисодӣ молиявӣ;
4. Омилҳои истеҳсолӣ технологӣ;
5. Мавқеи географии заминҳои кишт ё иншооти соҳаи кишоварзӣ;
6. Ҷорӣ ва истифодаи инноватсия ва технологияи пешқадам дар ҷараёни истеҳсолот;
7. Ташкили марказҳои миллӣ дар бахши соҳибкории хурд ва миёна бо мақсади доимо дарёфт намудан барои коркард кардани маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ.

Ҳар як омилҳои болозикр унсурҳои хоси худро дошта, ба воситаи он ба раванди такмилдиҳии соҳибкории хурду миёна дар бахши кишоварзӣ таъсири муайян расонида метавонанд. Аз ҳамин сабаб мо метавонем ин пайдарҳамиро ба тариқи расмӣ, ки таъсири омилҳо ва ба ҳам алоқаманданд бо вобастагии якдигар нишон диҳем. Дар ин ҷо омилҳо ҳамчун қувваи такмилдиҳанда дар инкишофи соҳибкории хурду миёнаи бахши кишоварзӣ амалкунанда истифода карда мешаванд.

Омилҳое, ки ба рушди соҳибкории хурду миёна бахши кишоварзӣ таъсир мерасонанд.

Расми 1. - Низоми омилҳои ба соҳаи соҳибкории кишоварзӣ таъсиррасонанда.

Дар ташкил ва раванди тақмилдиҳии соҳибкории хурду миёна дар бахши кишоварзӣ ғайр аз омилҳо, инчунин як қатор унсурҳое мавҷуданд, ки ба он таъсир мерасонанд.

Олими амрикоӣ Дже Стигли сабабҳои асосии талабот ва таъсири давлатро ба иқтисоди бозорӣ омӯхта чунин пешниҳод менамояд: «Дар системаи муносибатҳои бозорӣ як қатор унсурҳое ҳастанд, ки маҳз онҳо раванди ҷараёни истеҳсолотро таъмин карда метавонанд ва бе онҳо пешрафти иқтисодӣ таъмин намегардад, ки инҳо мебошанд»:

- Мавҷуд набудани рақобати солим;
- Зарурати истеҳсоли молҳои ҷамъиятӣ;
- Таъсири самара дар ҳолати мусбӣ ё ин, ки мондани таъсиррасонии як омил;
- Пурра набудани бозор;
- Ҷой надоштани ахбор дар бозор;
- Бекорӣ ва бекурбшавии пул дар ҳолатҳои ғайритавозунии иқтисодӣ;
- Зарурати аз нав тақсимкунии даромадҳо;
- Таъсири одамон бо мувофиқа бо хоҳиши муътадили манфиатҳои худ [4].

Дар баробари ҳамаи ин гуфтаҳо боз як қатор дигар воситаҳо мавҷуд мебошанд, ки онҳо асоси раванди тақмилдиҳии рушди соҳибкории хурду миёна бахши кишоварзӣ шуда метавонанд.

Ҳамин тариқ, оид ба рушди соҳибкории хурду миёна дар бахши кишоварзӣ бояд мушаххасан барномаҳо ва стратегияҳои соҳавӣ давра ба давра таҳия ва пешниҳод карда шаванд.

Дар мавриде, ки таҳқиқот нисбат ба соҳибкории хурду миёнаи бахши кишоварзӣ бахшида мешавад, дар ин ҷо мо метавонем дигар равандҳои соҳаи кишоварзӣ имрӯзаро низ омӯхта, ба такмилдиҳии он хулосаҳои лозимӣ пешниҳод намоем.

Қисмати дигари комплекси агросаноатӣ ба роҳ мондани истеҳсоли воситаҳои соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки он дар корхонаҳои истеҳсоли мошинаҳои хоҷагии қишлоқ дар ҷумҳурӣ ба роҳ монда шудааст. Қисмати сеюми комплекси агросаноатӣ ин то ба истеҳсолкунандагон расонидани маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ мебошад. Дар бахши аз ҳама охир ташкил намудани зерсохторҳои истеҳсоли иҷтимоӣ мебошад. Савол пайдо мешавад, ки дар шароити муносибатҳои бозорӣ чӣ тавр ин номгӯи унсурҳоро ба якдигар алоқаманд карда, тарзи занҷири амалишавایی он ба роҳ монда шавад. Имрӯз ба тариқи занҷирӣ ташкил кардани қору фаъолият дар бахши кишоварзӣ, иқтисоди миллӣ мумкин аст як қатор барномаҳои нави такмилдиҳии соҳаро дар сатҳи давлат талаб намояд.

На танҳо дар шароити имрӯза, балки ҳанӯз аз давраҳои пеш истеҳсолоти бахши кишоварзӣ ба саноат нигаронида шудааст ва саноат бошад ба савдо ва дигар соҳаҳои он, ки ба маҳсулоти ин соҳа эҳтиёҷ дорад.

Дар ҳамин чорҷӯба метавон қайд кард, ки дар шароити саноатикунони давлат вазифаи асосӣ ба ҳам наздик намудани бахши кишоварзӣ ба саноат мебошад.

Ин кор ҳамон вақт амалӣ мегардад, ки агар давра ба давра пеш аз ҳама саноатикунонӣ дар сохтори кишоварзӣ ба роҳ монда шавад. Баъдан ба он мувофиқ раванди саноатикунони бахши коркарди маҳсулот дар ҷойҳо ба роҳ монда шавад.

Ба ақидаи мо, имрӯзҳо саноатикунониро дар чорҷӯбаи муносибатҳои бозорӣ, яъне дар сатҳи тамома нави муносибатҳо амалӣ кардан лозим аст. Дар ин ҷараён нақши соҳибкории хурду миёна хеле калон буда, сармоягузори ҷараёни технологӣ аз тарафи соҳибкорон амалӣ карда мешавад. Барои такмилдиҳии ин соҳа фақат давлат дастгирии гуногуни соҳибкориро бояд ба роҳ монад. Ба монанди таҳрезии барномаҳои макроиқтисодии бахши кишоварзӣ, аз ҷумла, комплекси агросаноатиро пешниҳод намояд.

Ин барномаҳо метавонанд аз ҷиҳати илмӣ асоснок шуда бошанд, баъдан, ояндабинии рушди соҳа то як давраи инкишоф омӯхта шавад. Дар ин ҷо интиҳоби рушди соҳаҳо ба кластер ҷудо карда давраҳо ва истеҳсоли маҳсулот дар соҳа ва афзоиши он мувофиқи дурнамо ба нақша дароварда шавад. Ин раванд ба истеҳсолкунандагон, асосан, ба соҳибкорони хурду миёна таъя карда, ба ду бозор интиқоли маҳсулоти истеҳсолшударо раван намояд. Аввал ин ки танзими давлатии бозорҳои дохилӣ, аз ҷумла, ташкили инфрасохтори бозорҳо ба талаботи замони муосир ҷавобдиҳандаанд ё не, ташкили анборҳо ва сардхонаҳо дар назди бозорҳо, ки онҳо маҳсулоти кишоварзӣ бе ягон зарари моддӣ нигоҳдорӣ карда мешавад, истеъмолкунандагонро дар ҳама фасли сол маҳсулоти тару тозаи соҳибкорон таъмин карда тавонанд. Барои ин корро ба роҳ мондан зарур аст, ки давлат роҳҳои асосии танзими давлатии бахши соҳибкориро дар соҳаи кишоварзӣ доимо мавриди омӯзиш ва коркард қарор дода, камбудҳои ин бахш, аз ҷумла, дар зерсохтори он пайдошударо сари вақт ҳал намояд.

Ҳамин тариқ, дар соҳаи кишоварзӣ то ҳол як қатор муаммоҳо мавҷуд мебошад, ки ба зерсохтори соҳаи кишоварзӣ мансуб мебошад. То ҳол як қатор он зерсохторҳои соҳа низомномаи алоҳидаи худро доро нестанд, ки ин вазъ омӯзиши ҷиддиро талаб мекунад.

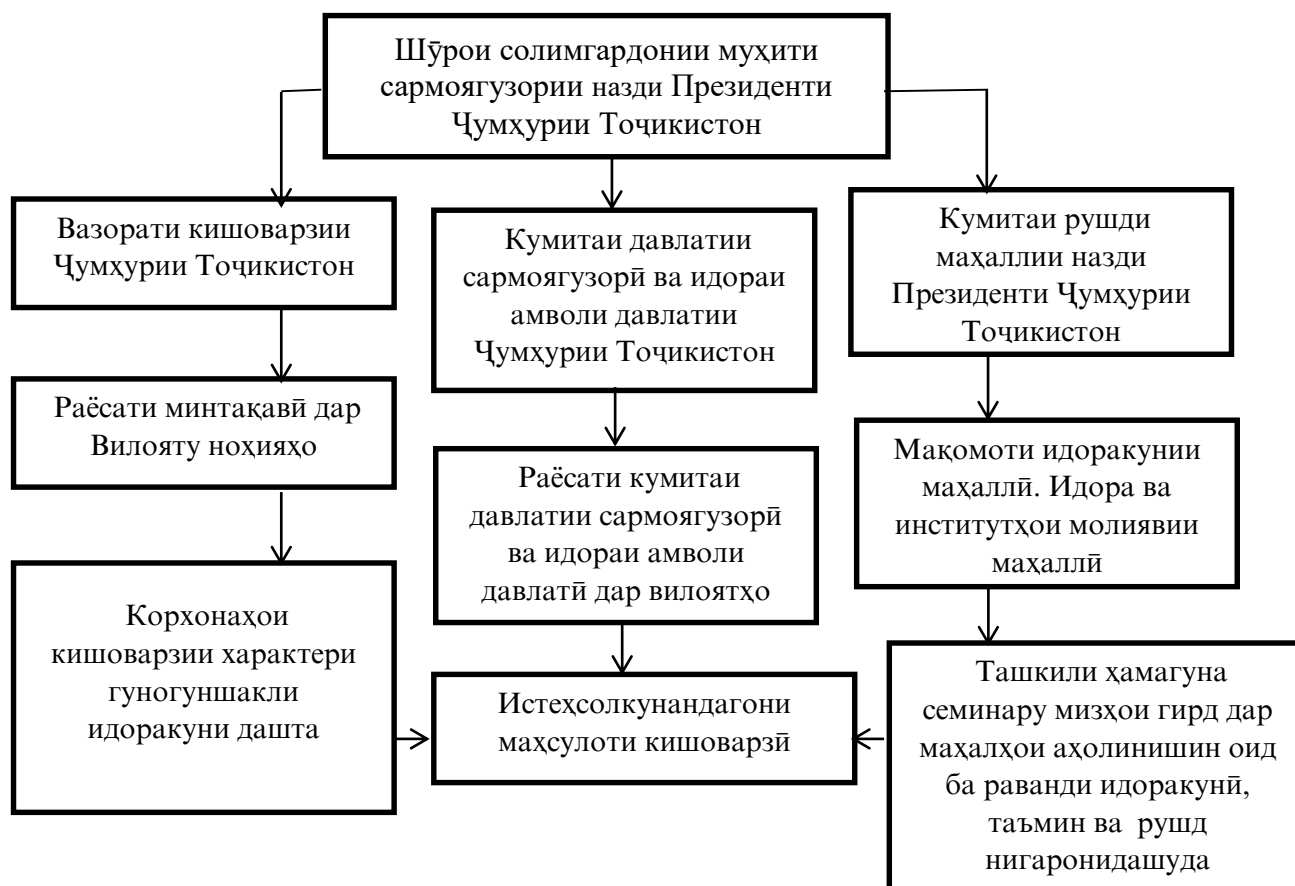
То ҳол дар бисёр ҷойҳо ва минтақаҳо иттиҳодияҳои обтаъминкунандагон ба таври қаноаткунанда амал намекунад. Дигар ин ки дар бахши кишоварзӣ аҳолии асосӣ соҳибкории хурдро ташкил медиҳад ва барои ин ҷараёни электронии ҳисоботдиҳиро ба роҳ мондан лозим аст.

Ба ақидаи мо, хуб мешуд, ки барои инкишоф ёфтани соҳибкории хурду миёна дар бахши кишоварзӣ беҳтар намудани шароити зерсохтори онро ба стандартҳои ҷаҳонӣ давра ба давра наздик ва ё баробар кардан лозим аст.

Такмилдиҳии раванди соҳибкорӣ дар сатҳи минтақа ба чунин тарз мумкин аст ташкил карда шавад. Ин дар асоси алоқамандӣ ва якҷоя намудани унсурҳои

мустаҳкамнамоии назария ва амалияи илми соҳибкорӣ, ки дар натиҷа омехташудаи унсурҳои дар поён номбаркардашуда метавонад тақони ҷиддӣ диҳад, ки мо дар расми 2. нишон медиҳем.

Механизми ташкили сармоягузорӣ ба соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Расми 2. - Сохторҳои мусоидаткунанда ба ташкили сармоягузории соҳибкории хурду миёнаи бахши кишоварзӣ.

Аз алгоритми пешниҳоднамудаи мо оид ба идора ва тақмили сохтори фаъолияти соҳибкории хурду миёнаи соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин хулоса омадан лозим аст, ки дар ин ҷо барои таъмини рушд се идораи сатҳи давлатӣ дар маҷмӯъ метавонанд раванди соҳибкории хурду миёна ва тақмили онро давра ба давра таъмин намоянд.

Дар низомномаи Кумитаи рушди маҳалӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар қисми 5, зербоби 27» чунин қайд карда шудааст, ки "...раванди хариди давлатӣ дар сатҳи маҳал механизми маблағгузорӣ равандҳои маъмурию идоракунии аз ҳисоби манбаъҳои беруна (аутсоринг)" ба роҳ монда мешавад. Дигар ин даромад ва хароҷоти маблағҳои бучетӣ дар сатҳи маҳал бояд маблағгузори мақомоти маҳаллӣ мутобиқ ва уҳдадорҳои функционалии онҳо таъмин карда шавад. Дар зербоби 30 чунин қайд карда шудааст, ки маблағгузори чорабиниҳо оид ба ташкили низоми идоракунии рушди маҳал аз ҳисоби маблағҳои дар бучети давлатӣ пешбинигардида бо ҷалби кӯмаки молиявӣ ва машваратҳои техникаи ташкилотҳои мададрасон амалӣ карда мешавад [1].

Аз нуктаҳои дар боло зикргардида бармеояд, ки маблағгузори сатҳи идоракунии маҳал аз тарафи маблағҳои бучавӣ ва ташкилотҳои молиявии беруна ба роҳ монда

мешавад. Бахши кишоварзӣ аз тарафи Кумитаи сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ (бахши кишоварзӣ) равона карда, сармоягузорӣ карда мешавад.

Барои рушди соҳа дар ин давра аз ҳамаи манбаъҳои маблағгузори давлатӣ беш аз 18 миллиард сомонӣ, аз ҷумла дар доираи татбиқи 29 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ 9,4 миллиард сомонӣ равона карда шуд. Илова бар ин, барои соҳа имтиёзҳои зиёди андозиву гумрукӣ муқаррар карда шуданд ва дар натиҷа ҳама бахшҳои соҳа ба пешравиҳои назаррас ноил гардиданд [2].

Омузиши ин раванд нишон дод, ки барои такмилдиҳии рушди соҳибқорӣ хурду миёнаи соҳаи кишоварзӣ мамлакат системаи бонкиро вазифадор кардан лозим, ки механизми пешниҳодҳои қарзиро вобаста ба тамоми омилҳои таъсиркунанда ба раванди соҳибқорӣ ба роҳ монанд, то ки фоизи солонаи қарз нисбат ба қарзи дигар соҳаҳо камтар бошад.

Ба ақидаи мо, раванди соҳибқорӣ хурду миёнаро дар соҳаи кишоварзӣ ба воситаи қарзи бонкӣ то дараҷае рушд бахшидан мумкин аст. Соҳаи обёрикунӣ коркард ва заминаи сармояи калонро талаб менамояд, ки барои он аз сармоягузориҳои мустақим ва ғайримустақими хориҷӣ истифода бурдан лозим аст.

Ҳамин тавр, такмилдиҳӣ ва баланд бардоштани фаъолияти субъектҳои соҳибқорӣ хурду миёна дар соҳаи кишоварзӣ ва ба даст овардани яке аз ҳадафҳои стратегии давлат - таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар ҷалби бештари сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёт зарур аст. Имрӯзҳо рушди бахши хусусӣ, аз ҷумла, соҳибқорӣ хурду миёна дар соҳаи кишоварзӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, то имрӯз доир ба самаранокии рушди бахши хусусӣ, дастгирии давлатии соҳибқорӣ, содагардонии расмияти бақайдгирии соҳибқорӣ ва танзими фаъолияти иҷозатдиҳӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор корҳо ба анҷом расонида шудааст.

Бо ҳамин мақсад, дастгирӣ ва рушди субъектҳои соҳибқорӣ хурд ва миёнаи кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ яке аз самтҳои муҳимтарини сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Чунки дар шароити иқтисоди бозорӣ такмилдиҳӣ ва баландбардории самаранокии рушди соҳибқорӣ хурду миёна дар бахши кишоварзӣ барои таъмини ҷойҳои нави корӣ, ғанигардонидани бозорҳо бо молу маҳсулоти хушсифат, таъмини амнияти озуқаворӣ ва таъмини рушди иқтисодиёти минтақаҳои кишвар нақши муҳим дорад.

АДАБИЁТ

1. Низомномаи Кумитаи рушди маҳалӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2015. С-31-32.
2. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба МО ҚТ. 21.12.2021. – Душанбе: 2021. – 28 с.
3. П. Самуэльсон Экономика Қ.1-М «Алгон» 1992-С163.
4. Стиглиц Д.Ю. Экономика государственного сектора пер.с онс.-М изд МГУ Инфра 1997. С76-86.
5. Султонов З.С. Приоритетные направления инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Республики Таджикистан в условиях рынка/ Кабиров Ш.О., Султонов З.С.// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2019, № 5(68). - С.163-169.

Холова С.Х.

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ИННОВАЦИОННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

В данной статье рассмотрены общие трудности инновационного развития и внедрения технологий в торговую деятельность республики Таджикистан, а также проанализированы теоретические и практические положения по улучшению модели новаторского подхода. Торговля занимает одно из основных позиций в составе валового внутреннего продукта республики Таджикистан, в соответствии с этим, составляя практически 30%. Торговые фирмы считаются образующим составляющей домашних общностей и играют весомую роль в актуальном обеспечивании населения республики. Управление механизмом организационного обеспечивание инноваторской работы торговых компаний надлежит протекать поочередно, делая упор на посыл как наружной, например, и внутренней среды. Стратегии становления обязаны быть ориентированы на последующее сотрудничество и коммуникации членов, включённых в процесс, и постоянное внедрение инноваторских разработок работниками хозяйствующей торговой ветви. На этот момент в республике Таджикистан не до конца проработаны обстоятельства становления инноваторской работы, отсутствует нормативно-правовая основа передового современного процесса в рамках инноваторского становления. Разработка и внедрение технологий в торговую ветвь проходят медлительно и безынициативно в последствие недоступности необходимого числа обоснований для гос-помощи протекающего процесса.

Ключевые слова: инновационное развитие, торговые предприятия, современные технологии, торговля, инновационная модель, механизм управления.

Холова С.Х.

**ВАЗЪИ КУНУНИИ ИНФЕКТОРИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ
КОРХОҲАҶОИ САВДО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар ин мақола мушкилоти умумии рушди инноватсионӣ ва татбиқи технологияҳо дар фаъолияти савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин муқаррароти назариявӣ ва муқаррариҳои тақдирӣ додани модели инноватсионӣ муҳокима менамояд. Савдои савдо яке аз вазифаҳои асосии як қисми маҷмуи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи ин, тақрибан 30% -ро ташкил медиҳад. Ширкатҳои тичоратӣ як ҷузъи ташаккули ҷузъи ҷамоатҳои хонагӣ ва дар дастгирии воқеии аҳолии ҷумҳурӣ нақши муҳим доранд. Идоракунии дастгирии ташкилии қори инноватсионии ширкатҳои тичоратӣ бояд дар ҳамёни хориҷӣ, тамаркуз ба паём ҳамчун берунӣ, масалан ва муҳити дохилӣ идома дода шавад. Стратегияҳои ташаккул ба ҳамкориҳои минбаъда ва муоширати аъзоёни ин раванд ва татбиқи доимии қорҳои инноватсионии қормадонии филиали иқтисодӣ ҷалб қарда мешаванд. Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳолатҳои ташаккули қори инноватсионӣ дар доираи ташаккули инкишофи инноватсионӣ вучуд надорад. Рушд ва қорӣ намудани технологияҳо ба филиали савдо суҷт ва дар натиҷаи дастрас набудани шумораи зарурии асосноки қўмаки қараён.

Калимаҳои калидӣ: Рушди инноватсионӣ, қорхонаҳои савдо, технологияҳои муосир, технологияҳои муосир, тичорат, модели инноватсионӣ, механизми идоракунии.

Kholova S.Kh

CURRENT STATE OF THE INNOVATIVE ACTIVITY OF TRADING ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the general difficulties of innovative development and the introduction of technologies in the trade activity of the Republic of Tajikistan, as well as analyzes the theoretical and practical provisions for improving the model of an innovative approach. Trade occupies one of the main positions in the gross domestic product of the Republic of Tajikistan, in accordance with this, accounting for almost 30%. Trading firms are considered to be a constituent component of household communities and play a significant role in the actual provision of the population of the republic. The management of the mechanism of organizational support for the innovative work of trading companies should proceed alternately, focusing on the message of both the external and internal environment. The formation strategies must be focused on the subsequent cooperation and communication of the members involved in the process, and the constant introduction of innovative developments by employees of the economic trade branch. At this moment, the circumstances of the formation of innovative work are not fully worked out in the Republic of Tajikistan, there is no regulatory and legal basis for an advanced modern process within the framework of innovative formation. The development and implementation of technologies in the trade branch are slow and without initiative, as a result of the unavailability of the necessary number of justifications for state assistance of the ongoing process.

Keywords: innovative development, trading enterprises, the Republic of Tajikistan, modern technologies, trade, innovative model, management mechanism.

Республика Таджикистан с каждым годом выходит на новую стадию социально-экономического развития, внедряя новейшие разработки и достижения в работу хозяйствующих элементов экономической системы. Глобализация предопределяет дальнейшее развитие всех сфер экономической и социальной деятельности, в том числе и торговых предприятий.

Торговля занимает одну из лидирующих позиций в составе валового внутреннего продукта республики Таджикистан, соответственно, составляя почти 30%. Торговые предприятия являются образующим элементом хозяйственных общностей и играют важную роль в жизненном обеспечении населения республики [1].

Управление механизмом организационного обеспечения инновационной деятельности торговых предприятий должно проходить последовательно, опираясь на предпосылки как внешней, так и внутренней среды. Стратегии развития должны быть направлены на дальнейшее сотрудничество и коммуникации участников, включённых в процесс, и регулярное использование инновационных разработок сотрудниками хозяйствующей торговой отрасли.

На данный момент в республике Таджикистан не до конца проработаны условия развития инновационной деятельности, отсутствует нормативно-правовая база современного передового процесса в рамках инновационного развития. Разработка и внедрение технологий в торговую отрасль протекают медленно и безынициативно в следствие отсутствия достаточного количества обоснований для государственной поддержки протекающего процесса.

Для того чтобы процесс внедрения инновационных технологий не стоял на месте и получал поддержку со стороны государства в отрасли нужно воссоздать принципиально новые научные труды о процессе развития и факторах влияния инноваций в торговле.

Развитие и обоснование создания совершенного инновационного образца имеет не только теоретическое, но и практическое применение: в рамках торговой деятельности

предо ставится возможность более эффективно использовать ресурсы отрасли, наращивать конкурентоспособность торговых предприятий, совершенствовать уровень жизни населения при помощи новых механизмов воздействия [2].

Для полноценного развития и преобразования национальной экономики, включая эффективное пользование ресурсами вырастает доля необходимости и неизбежности обращения к становлению инновационного пути развития хозяйствующих областей экономики [7]. Национальная экономика любой страны зависит от степени проработанности инноваций. Каждая отдельная сфера деятельности должна с каждым годом оснащаться чем-то новым, «инновационным» для того, чтобы уже достигнутые результаты не теряли своей значимости и приобретали более значимое место в современной экономике государства.

С помощью инноваций производство в Таджикистане сможет совершенствоваться по ряду факторов. Например, торговые предприятия смогут обзавестись новым товаром, имеющим растущий спрос у потребителей - как у коренных жителей государства, так и у приезжих. Также торговые предприятия смогут использовать новые техники производства, снижая издержки выпуска продукции.

Разработка и становление отношений между хозяйствующими субъектами экономики определяют реализацию важных изменений во многих сферах экономики, например, в розничной торговле, которая в свою очередь играет первостепенную роль связующей части общественного производства [3]. Розничная торговля занимает важную нишу как в социальной, так и в экономической сфере каждого государства: с её участием происходит обратная связь между потребителем товара и ее производителем, тем самым регулируя более качественную базу удовлетворения потребностей населения Таджикистана.

Также торговые предприятия Таджикистана играют важную внешнюю роль для национального развития:

1. Расширяют «узкую» внутреннюю базу рынка ресурсов
2. Расширяет экспорт в стране с дальнейшим увеличением рабочих мест для коренного населения страны
3. Увеличивает возможность повышения темпов роста национальной экономики, рационального использования имеющихся ресурсов
4. Повышение международной специализации государства.

Розничная торговля является структурированным элементом рынка услуг, развитие которого за последние годы характеризуется устойчивостью и ростом, привлекательностью для предпринимательской деятельности [4].

За последнее десятилетие в Таджикистане отмечается привлекательность розничной торговли в виду её направленности и ориентированности на повышение уровня предпринимательской деятельности населения. По сравнению с 2010 годом темп и объём оказания платных услуг населению в торговых предприятиях вырос в 1,43 раза в 2016 году; рост составил более 106 % за рассматриваемый период. Главенствующее положение в рынке услуг занимает торговля, так как она показывает степень оснащённости, уровень жизни и благополучие населения страны, величину и составляющие потребления материальных и нематериальных благ; также торговля балансирует денежное обращение в Таджикистане, устанавливает спрос и предложение заказчиков продукции. На 2019 год объём отдельного товарообращения составил 18976,7 тыс. сомони по стране. Темп прироста составил более 170% по сравнению с 2016 годом.

Самым прибыльным районом по государству является Согдийская область (39,1%), что обозначает её как главенствующее положение среди остальных точек сбыта товаров, так и привлекательность для введения инновационных разработок и инвестирования средств.

За последние несколько лет розничная торговля в Таджикистане перенесла серьезные изменения в структурном отношении её функционала по сравнению с 2010-2015 гг. Как правило, торговля на данный момент специализируется в руках индивидуальных предпринимателей и коммерческих предприятий. Торговые точки потеряли свой прежний облик, на сегодняшний день они представляют другой список продукции, ее реализацию, форму обслуживания клиентов. Таким образом, прежние классификации не отражают в полной мере современные тенденции развития торговли и внедрения инновационных методов управления в хозяйствующие субъекты рынка. На данный момент более обоснованно включить торговую форму розничной сети, которая в свою очередь специализируется на отдельной группе потребителей услуг.

В рассматриваемой мной Республике Таджикистан развиты в основном торговые точки, специализирующиеся на продаже продовольственной продукции: супермаркеты, гипермаркеты, магазины розничной торговли, дисконты. Инновационные магазины предлагают покупателям новый вид обслуживания, такой как самообслуживание. Предприниматели Таджикистана ориентируются на удачный опыт развитой экономики европейских стран, перенимая навыки управления торговыми предприятиями, выстраивая свой, совершенно новый, формат управления.

Управление механизмом организационного обеспечения инновационной деятельности торговых предприятий в условиях цифровой экономики строится на современных реалиях Таджикистана в рамках растущей конкуренции. И первостепенную роль играют своевременный выбор вида, а также специализация внутренней организации и торговли.

В государстве в основном выстраивают сеть универсамов и гипермаркетов: от 500 до 3000 квадратных метров. Главенствующая часть торговых предприятий, которые специализируется на универмаги «около дома», которые выстраивают лояльность покупателей тем, что расположены, как правило, в радиусе 500-700 квадратных метров, принимают просителей круглосуточно и имеют ряд товаров первой необходимости, на которые имеется определенный вечно высокий спрос среди постояльцев магазина. Эти торговые точки играют важную социальную роль тем, что основываются на общении между знакомыми людьми, живущих в приближенных районах данного магазина, культурно-этической коммуникации и формированию локального сервиса спроса и предложения.

Инновационными тенденциями развития и расширения розничной торговли в Таджикистане основывается на организациях, торгующих продовольственной продукцией – индивидуализация предприятий другими позициями товаров. Предприятия начинают использовать интернет-соединение, мобильный банк, виртуальные услуги для потребителей, безналичный расчет и другие [5].

Функции индивидуальных торговых фирм основываются не только на объеме проданной продукции, а также на улучшении процесса обслуживания потребителей, преподнесении инновационных мер сбыта товара.

На формирование розничной торговли в Таджикистане оказывают воздействие многие движущие силы, доля на которых в основном приходятся:

1. Валовый региональный продукт (из конечной валовой продукции исключаются объемы промежуточного потребления)
2. Плотность населения
3. Объем сбываемой продукции
4. Объем продукции сельскохозяйственной деятельности
5. Внешний оборот торговли
6. Уровень жизни и средняя заработная плата коренных жителей
7. Средний уровень цен на сбываемую продукцию, пользующуюся спросом среди жителей.

Управление организационной структурой инновационной деятельности предприятий на основе аутстаффинга начало развиваться в Таджикистане не так давно, в связи с чем привело в экономику республики ряд новых проблем, не возникавших в отрасли до этого. Большинство предпринимателей в силу своей неопытности в данной сфере начало сотрудничать с не конкурентноспособными агентами, что повлекло за собой значительные финансовые потери [6]. Также использование наемных работников со стороны повлекло за собой снижение скорости закрытия вакансий. Однако с появлением аутстаффинга снизилось число трудовых споров в связи с нанятыми специалистами извне, которые упростили управление персоналом.

Таким образом, ни одна отрасль не может стоять на месте без внедрения совершенно новых инновационных разработок в каждую отдельную сферу экономики: торговые предприятия - не исключение. Таджикистан выходит на новую ступень развития, предопределяя глобализацию и выделяя торговлю, как основной образующий элемент в обеспечении жизни населения в силу большей доли в составе ВВП. Стратегии развития инновационной деятельности должны быть сопряжены с дальнейшим сотрудничеством участников процесса.

Процесс создания скомпонованного списка инновационных проектов является одним из главных условий развития инновационного успеха страны. Устойчивое положение торговых предприятий зависит напрямую от инновационных розничных проектов. Каждый предприниматель должен быть ориентирован на тот риск, который понесёт, совершенствуя свою торговую точку по инновационному пути развития.

В результате вышесказанного отмечу, что инновационный путь деятельности торговых предприятий является более эффективным и конкурентноспособным в условиях трансформирующейся экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдугаффоров А.А. Собственность, предпринимательство и проблемы перехода Республики Таджикистан к рыночному хозяйству/А.А. Абдугаффоров. - Худжанд, 1999. - 75 с.
2. Авезов, А. Х. Стратегические ориентиры устойчивого развития региона: анализ ситуации и формирование системы показателей / А. Х. Авезов // Вестн. Таджик. гос. ун-та права, бизнеса и политики. - 2015. - № 1. - С. 18-31.
3. Батукова Л. Р. К вопросу об инновационной модернизации социально- экономической системы региона / Л. Р. Батукова // Региональная экономика: теория и практика: научно-практический и аналитический журнал. - 2013. - №11. - С. 37-47.
4. Названова, К. В. Инновации как инструмент современной трансформации экономики: теоретический аспект / К. В. Названова // Экономический анализ: теория и практика. – 2017. – Т. 16. – № 2(461). – С. 251-259. – DOI 10.24891/ea.16.2.251.
5. Прокопович В. П., Панов А. И. Методология разработки организации «цифрового управления» инновационным развитием России [Электронный ресурс] // Вестник МИРБИС. 2019. № 4 (20). С. 168–176. DOI: 10.25634/MIRBIS.2019.4.18.
6. Субботин А.К. Гиперконкуренция и эффективность управления: анализ экономики стран — лидеров современного мира: взгляд из России / Предисл. В.Л.Макарова. М.: Либроком, 2012. 288 с.
7. Султонов З.С. Цифровая трансформация экономики в условиях инфраструктурного обеспечения предпринимательства/ Султонов З.С., Мариншоев М.М., Амонов С.С.// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2021, № 4(76). - С.152-160.

Мирзоалиев А.А., Раҳмонов И.Қ.

ТАЪСИРИ COVID-19 БА НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИИ МЕҲМОНХОНАҲО

Мақолаи мазкур таъсири COVID-19-ро дар низоми идоракунии сифати хизматрасониҳои меҳмонхонаҳо баррасӣ намуда, як барномаи се самти таҳқиқоти бахши сифати хизматрасониҳои меҳмонхонаҳоро муайян мекунад. Муҳтавои мақолаи мазкур ба як таҳқиқоти мушаххасе, ки пандемияи COVID-19 ба таҷрибаҳои низоми идоракунии сифати хизматрасониҳои меҳмонхонаҳо чӣ таъсир расонидааст ва чӣ гуна метавонанд меҳмонхонаҳо дар чунин мушкилот барои барқароррешавӣ пас аз ин пандемия воқуниш нишон диҳанд, ифода ёфтааст.

Калидвожаҳо: Интеллекти сунъӣ ва робототехника; меҳмонхона, менечменти сифат, гигиена; тандурустӣ ва нигоҳдории саломатӣ; идоракунии меҳмонхона; низоми идоракунии, сифати хизматрасонӣ ва ғайра.

Мирзоалиев А.А., Раҳмонов И.Қ.

ВЛИЯНИЯ ПАНДЕМИИ COVID-19 НА КАЧЕСТВО УПРАВЛЕНИЯ И ОБСЛУЖИВАНИЕ ГОСТИНИЦ

Данная статья рассматривает влияние COVID-19 в системе управления и обслуживания гостиниц, определяет три направления одной программы по качеству управления гостиниц. Содержание этой статьи основано на конкретном исследовании, которое показывает, как пандемия COVID-19 повлияла на практику системы управления качеством отелей и как отели могут реагировать на такие проблемы, чтобы восстановиться после этой пандемии.

Ключевые слова: искусственный интеллект и робототехника; гостиница, управление качеством, гигиена; здоровье и здравоохранение; управление гостиницей; система управления, качество обслуживания и т.д.

Mirzoaliev A.A., Rahmonov I.K.

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE QUALITY OF HOTEL MANAGEMENT AND SERVICE

This article examines the impact of COVID-19 in the hotel management and service system, identifies 3 areas of a program for the quality of hotel management. The content of this article is based on a specific study of how the COVID-19 pandemic has affected hotel service quality management system practices and how hotels can respond to such challenges in order to recover after this pandemic.

Key words: artificial intelligence and robotics; hotel, quality management, hygiene; health and health care; hotel management; management system, quality of service, etc.

Тавре мушоҳида менамоем, паҳншавии COVID-19 ва маҳдудиятҳои васеъ дар миқёси сафар ба саноати ҷаҳонии сайёҳӣ ва меҳмоннавозӣ ҳалал ворид намуд. Тибқи номаи кушоди Глория Гевара, президент ва директори генералии Шӯрои ҷаҳонии сайёҳӣ, бар асари пандемия “50 миллион ҷойҳои корӣ дар саросари ҷаҳон дар соҳаи сайёҳӣ ва меҳмонахонадорӣ баста шуданд” [3]. Дар нома минбаъд нишон дода мешавад, ки бахши

сайёҳӣ ва меҳмонхонадорӣ аз сабаби бӯҳрони ҷаҳонии тандурустии COVID-19 "аллакай ба муфлисшавӣ дучор шудааст" ва "дар мубориза барои баромадан аз муфлисшавӣ" қарор дорад [3]. Меҳмонхонаҳо махсусан бо коҳиши сайёҳӣ ва сайёҳат бешубҳа ба сусти шудани фаъолияти иқтисодӣ дучор гардиданд. Пандемияи COVID-19 ба меҳмонхонаҳо дар саросари ҷаҳон зарбаҳои сахт расонд ва дар ин вақт чорабиниҳо лағв ё ба таъхир гузошта шуданд ва сатҳи ишғоли меҳмонон дар меҳмонхонаҳо коҳиш ёфтанд, Масалан, дар моҳи феврари соли 2020 даромад аз як ҳуҷраи дастрас дар меҳмонхонаҳои Marriott дар Чини Бузург тақрибан 90% коҳиш ёфт ва дар дигар қисматҳои минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 25% коҳиш ёфт. Ҳуҷраҳои дастрас дар ИМА, Аврупо ва Осиё дар давраи COVID-19 коҳиш ёфтанд дар ин вақт фароғат ва сафарҳои қорӣ аз тарси COVID-19 ба таъхир ё лағв гузошта шуданд.

Саноати меҳмонхонаҳо новобаста ба таҳдидҳои ғайриҷашмдошт ба монанди эпидемияҳо, офатҳои табиӣ ва ҳамлаҳои террористӣ осебпазир шуд. Намудҳои гуногуни ҳолатҳо оқибатҳои мушаххаси саноатӣ ба бор оварданд ва меҳмонхонаҳоро водор намуданд, ки барои ҳалли мушкилоти гуногуни бӯҳронҳо чораҳо андешанд. Масалан, меҳмонхонаҳо дар Гонконг тавассути такмил додани системаҳои телевизиони пӯшида ва пурзӯр кардани омӯзиши бехатарӣ барои кормандони меҳмонхона ва амнияти пурқувватро оид ба сифати хизматрасонӣ дар меҳмонхонаҳо қорӣ карданд. Пас аз сар задани синдроми шади роҳи нафас, саноати меҳмонхонаҳои Корея таҷҳизоти нави гигиенӣ насб кард ва ба кормандон барномаҳои таълимӣ оид ба огоҳии саломатӣ пешниҳод карданд. Меҳмонхонаҳо дар як макони соҳилӣ дар Ҷопон барои эвакуатсияшудагон, вақте ки ин минтақа аз заминларзаи бузурги шарқии Ҷопон ва Сунамии соли 2011 хароб шуда буданд, ба мизочони зарардидаи меҳмонхонаҳо манзил, паноҳгоҳ ва таъминоти хурока пешниҳод намуданд [2]. Бояд зикр намуд, ки дар натиҷа нигарониҳои сайёҳон дар бораи амният ва хатарҳои саломатӣ афзоиш ёфтанд, эпидемияҳо ба фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ ва меҳмонхонадорӣ таъсири манфӣ расонанд. Аз ин рӯ, барои меҳмонхонаҳо зарур омад, ки тағйирот дар талаботи истеъмолкунандагонро пас аз пандемияи ғайриҷашмдошти COVID-19 ҳал кунанд ва эътимоди сайёҳонро барқарор кунанд. Азбаски бӯҳрони COVID-19 эҳтимолан ба меҳмонхонаҳои саросари ҷаҳон таъсири бесобиқа расонид, муҳаққиқон бояд барои таҳкими назария ва амалия дар ин бахши муҳими меҳмоннавозӣ қор кунанд, то меҳмонхонаҳо устувортар шаванд ва ба барқарорсозии самарабахши пас аз таъсири COVID-19 кӯмак расонанд. Бар асоси баррасии адабиёт дар бораи таъсири бӯҳронҳои миқёси бузурги саломатии ҷамъиятӣ ва тамоюлҳои кунунӣ дар соҳаи меҳмонхона, ин мақола самтҳои мушаххасро оид ба таъсири COVID-19 ба низоми идоракунии сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо тафсилот медиҳад. Пас аз пандемияи COVID-19 аввал аз ҳама, кормандони меҳмонхонаҳо ба манфиатҳои эҳтимолии зеҳни сунъӣ ва барномаҳои он, ба монанди робототехника дар амалияҳои низоми идоракунии сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо диққати ҷиддӣ диҳанд. Илова бар ин, бо назардошти нақши кормандони хизматрасонии меҳмонхонаҳо ҳамчун стратегияи муассири пешгирии COVID-19, қабул ва қорбари қарда шаванд дар меҳмонхонаҳо - махсусан дар ҳангоми робитаи баланд бо мизочон - метавонад барои муҳофизати меҳмонон ва кормандони хизматрасонӣ кӯмак расонад. Аз ин рӯ, кормандони меҳмонхона пас аз COVID-19 ҳамчун нақшгузори асоси дар низоми идоракунии сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо ва зиёд намудани мизочони меҳмонхона нақшу мақоми хоса доранд.

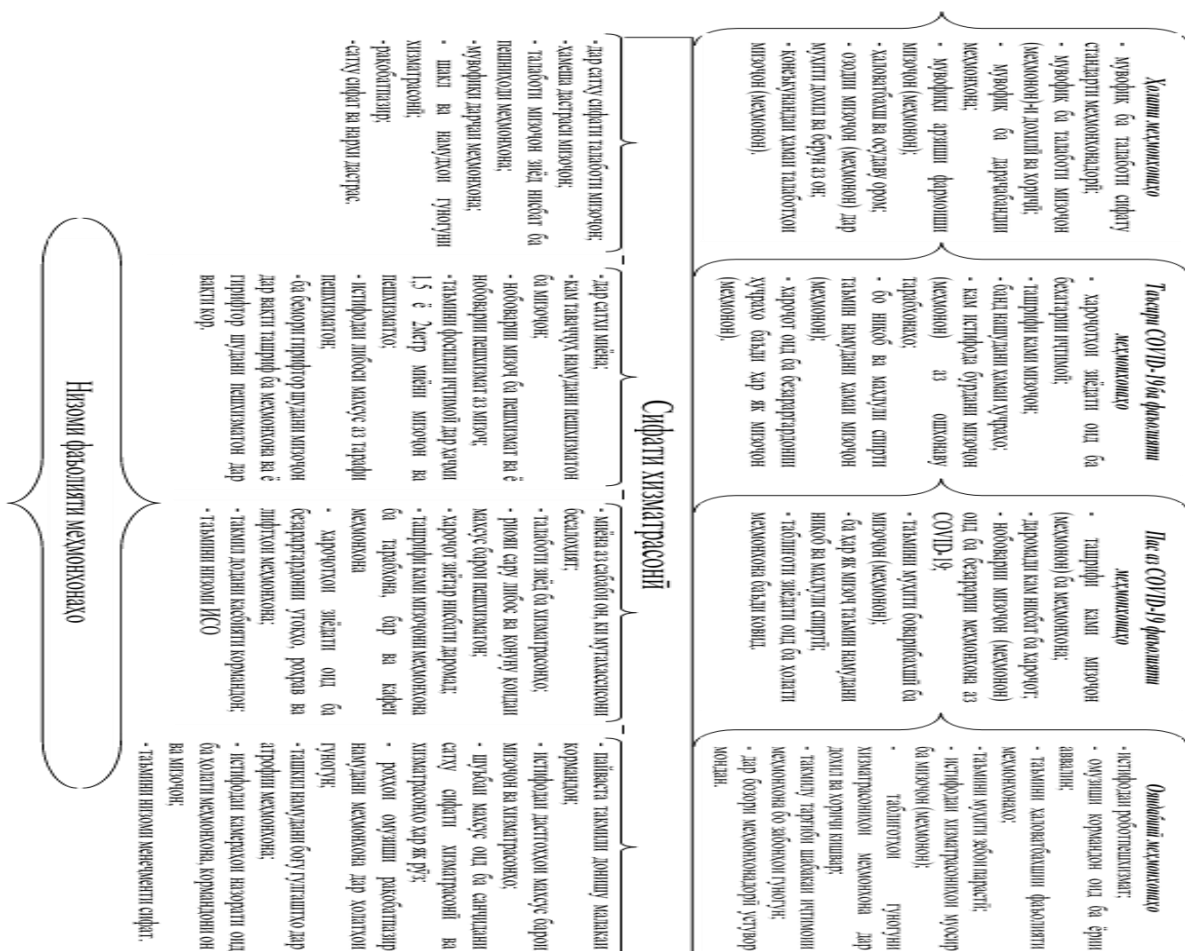
Гигиена ва тозагӣ барои фаъолияти бомуваффақияти меҳмонхонаҳо муҳиманд ва пас аз бӯҳронҳои тандурустии ҷамъиятӣ, ба монанди COVID-19 таваҷҷӯҳи бештарро ба худ ҷалб карданд. Махсусан, гигиена ва тозагӣ дар робита ба барқарорсозии саноати меҳмонхона ба таври васеъ муҳокима қарда шуданд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки муштариён ҳангоми қабули қарори харид дар муҳити хизматрасонӣ ба шароити гигиенӣ ва тозагӣ таваҷҷӯҳи хоса менамоянд. Масъалаҳои гигиенӣ ва тозагӣ дар авҷгирии

пандемия ҳамчун гунаҳкори беморӣ баррасӣ карда мешуданд. Ҳамин тариқ, ҳангоми пешгӯии барқарорсозии саноати меҳмонхона пас аз COVID-19, бо назардошти оқибатҳои шадиди ин пандемия ва интизориҳои баландтари меҳмонони меҳмонхона ҳангоми сафар, гигиенӣ ва тозагӣ бояд дар маркази тавачҷӯх бошанд.

Илова бар ин, саломатӣ як омили калидии таъсирбахш дар барқарорсозии соҳаи сайёҳӣ ва меҳмоннавозӣ пас аз сар задани COVID-19 аз тарси боқимондаи марбут ба ин пандемия ва бемориҳои ба ин шабеҳ мебошад. Азбаски COVID-19 ба беш аз 3 миллион ҳолат ва 215000 ҳазор марг оварда расонид, муассисаҳои тиббии дар меҳмонхона воқеъбуда метавонанд, меҳмонро дар ҳолати ғавқулудда ҳангоми сафар итминон диҳанд. Аслан, ин мақола таъсири эҳтимолии COVID-19-ро ба низоми идоракунии сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо баррасӣ мекунад ва як нуқтаи назари барномаи таҳқиқотиroid оид ба гигиена, тозагӣ, саломатӣ ва тандурустӣ - барои беҳтарнамии сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳои Тоҷикистон ва рушди ин соҳа тавсия менамояд.

Ҳангоми баррасӣ ва таҳқиқоти мавзӯи маркур мо ба чунин хулоса омадем, ки низоми фаъолияти меҳмонхонаҳоро дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир то ва пас аз COVID-19 чи гунна ба фаъолияти меҳмонхонаҳо таъсирбахш буд. Бояд бештар ба ояндабинии рушди меҳмонхонаҳо тавачҷӯҳи зиёд зоҳир намуд. Ҳадаф ягона аст, то сатҳу сифати хизматрасони баланд бардошта шавад ва дар ин замина саноати меҳмоннавозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушд намояд. (нигаред ба нақшаи 1)

Нақшаи 1.Таҳлили фаъолияти меҳмонхонаҳо

Сарчашма: аз ҷониби муаллифон дар асоси таҳлил ва таҳқиқотҳо тартиб дода шудааст

COVID-19 тавассути интиқоли одам ба одам хеле гузаранда буд ва аз ин рӯ аз одамон дар меҳмонхонаҳо аз тарафи хизматрасонҳо даъват карда мешудаанд, ки тамоси шахсиро кам кунанд ва масофаи ҷисмониро дар ҳаҷми 1,5 метр нигоҳ доранд. Ҳамин тариқ, COVID-19 ба саноати меҳмондорӣ таъсири назараси худро расонид. Махсусан, бештари меҳмонхонаҳо эҳтимолан дастгоҳҳои "бенишин" -ро қабул намуданд ва барои хизматрасонӣ роботҳоро пешниҳод намуданд, ки комилаи бидуни тамос хизматрасонӣ менамуданд.

Манзараи тағйирёбандаи сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо ба меҳмонон бо роҳҳои инноватсионӣ тавассути робототехника хизматрасонии сифатнокро расонанд ва безарар бошанд. Татбиқи робототехника дар хизматрасонии меҳмонхонаҳо концепсияи нави хизматрасонӣ ва як соҳаи пажӯҳиширо фароҳам овард. Таҳқиқотҳо истифодаи робототехникаро дар хизматрасонии меҳмонхонаҳо аз нуқтаи назари гуногун баррасӣ мекунанд. Масалан, навоари хизматрасонӣ бо истифода аз роботҳо метавонад рақобатпазирии устувори меҳмонхонаҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беҳтар кунад. Мо шаш омилро муайян намудем, ки метавонанд ба рушди роботҳои хизматрасонӣ барои саноати меҳмонхона таъсир расонанд: [1] дастгирии ҳукумат, рушди бозор ва рушди саноати робототехника, инчунин имкониятҳои меҳмонхонаҳо барои рушди технология, Сармоягузори ба саноати меҳмоннавозӣ ва рушди касбияти кормандон.

Нақшаи 2.

(Сарчашма: аз ҷониби муаллифони тартиб дода шудааст)

Ин падида аз ба фаъолияти кормандони меҳмонхона таъсир мерасонад. Робототехникаи хизматрасонии меҳмонхона ба фаъолияти сифатнокӣ хизматрасонӣ ва низомии идоракунии сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳои ҷумҳури таъсири назар мерасонад.

Дар робита ба таъсири робототехника ба хизматрасонии меҳмонхонаҳои мамлакат аз таҷрибаи робототехника хизматрасонии меҳмонхонаҳои хориҷӣ муайян гардид, ки пас аз таъсири пандемияи COVID-19 чунин фаъолият намудан ба меҳмонхона имконияти руш ва пушонидани зарарҳои давраи COVID-19-ро бавучуд меорад.

Бо дарназардошти мураккабии афзояндаи талаботи сайёҳон пас аз сар задани COVID-19, бояд зикр намуд, ки чаро омӯзиши амиқ барои фардикунонии хизматрасонии меҳмонхонаҳо муҳим аст ва ҷӣ гуна маълумотҳои калон ва аналитикиро барои гирифтани шахсият истифода бурдан мумкин аст. Меҳмонхонаҳо бояд кӯшиш кунанд, ки қудрати маълумоти калонро барои таъсис ё нигоҳ доштани афзалиятҳои рақобатӣ тавассути хизматрасонии инфиродӣ ба мизочон истифода баранд. Вақте ки истифодаи тафаккури робототехника дар бахши хизматрасонии меҳмонхонаҳо васеъ мешавад, соҳаи иқтисофи тиҷоратӣ ва таҳлили додаҳои зиёд бояд дар бахши хизматрасонии меҳмонхонаҳо рушд менамояд. Як самти таҳқиқот дар заминаи мушаххаси эпидемияҳо ин аст, ки ҷӣ гуна меҳмонхонаҳо метавонанд дар вақти воқеӣ маълумотро барои таҳияи системаи пешгӯӣ ва

хушдордиҳии бемориҳои сироятӣ дар асоси додаҳои зиёд ва робототехникаи аналитикӣ дар ҳамкорӣ бо олимони компютер ва маълумот тавлид кунанд.

Ба ҳамин монанд омилҳо ва монеаҳои қабули робототехника дар намудҳои гуногуни хизматрасонии меҳмонхонаҳо ва дар байни сегментҳои мушаххаси муштариён ҷолибанд. Азбаски замимаҳои робототехнико метавон ҳамчун мусоидаткунанда ё мушкилкунандаи ҳамкориҳои хизматрасонӣ қабул кард, муваффақияти ин навоарӣ асосан ба муносибати муштарии инфиродӣ бо технология вобаста аст. Гузашта аз ин, азбаски пандемияи COVID-19 ва оқибатҳои он боиси тарсу ҳарос, нигаронӣ ва изтироб дар байни сайёҳон шуда буд ва то имруз як миқдор мушоҳида карда мешавад, махсусан муҳим аст, ки ҳамдардӣ ва фаҳмиш дар хизматрасонии меҳмонхонаҳо ва шод кардани мизочон дар ин давраи душвор барои ҳар як роҳбар ва корманди меҳмонхона муҳим аст. Аз ин рӯ, барои таҳқиқот омӯхтани он аст, ки робототехника барои нигоҳубини муштариён ва хизматрасонӣ дар меҳмонхонаҳо чӣ нақш мебозад ва инчунин эҳсоси робототехника метавонад ба кормандони хизматрасонии инсонӣ дар расонидани хизматрасониҳои фардӣ ва рушди муносибатҳои фардӣ бо меҳмонони меҳмонхона кӯмак мекунад.

Бо дарназардошти он, ки имкониятҳои мусбат ва манфӣ метавонанд дар атрофи робототехника дар хизматрасонии меҳмонхонаҳо вучуд дошта бошанд, олимони бояд баргардонидани сармоягузориҳои меҳмонхонаҳоро нисбат ба рушди роботҳои хизматрасонӣ арзёбӣ кунанд, устувории меҳмонхонаҳо дар иқтисодиёти ба робот асосёфта ва одоби истифодаи робототехника барои пешниҳоди хизматрасонии меҳмонхона муҳим мебошад. Хуччати ҳозира инчунин ба таҳқиқи таъсири робототехника ба қобилиятҳои динамикии меҳмонхона ҳангоми муқовимат бо бӯҳрони тандурустии ҷамъиятӣ ба монанди пандемияи COVID-19 таъсир мерасонад. Дар робита ба таъсири робототехника ба меҳмонони меҳмонхона, таъсири нозукии ин гуна технологияҳо ба таҷрибаи меҳмонони меҳмонхона пас аз бӯҳрони тандурустии ҷамъиятӣ, ба монанди шароити сарҳадӣ, ки метавонанд якҷоя эҷод ва нобудсозии арзиши робототехникаро ташаккул диҳанд, сазовори таваҷҷӯҳи бештар мебошанд.

Азбаски робототехника ҳарчи бештар меҳнати инсонро иваз мекунад, коргарони бештар метавонанд ҷои кори худро аз даст диҳанд ва муштариён метавонанд ҳангоми хизматрасонии робототехникаи сунъӣ, на ба кормандони хизматрасонии инсонӣ, таҷрибаи гуногун дошта бошанд. Аммо, таъсири автоматизатсия ба кормандони меҳмонхонаҳо ва хизматрасонии муштариён аз намудҳои истифодашудаи робототехника вобаста аст. Автоматикунони равандҳо, ки умуман равандҳои пасипардари дар бар мегирад, аз қабилҳои навсозии файлҳои муштарӣ бо иттилоот аз системаҳои ИТ, таҷрибаи нисбатан сода аст ва набояд ба қувваи қорӣи меҳмонхона таҳдидҳои бузург эҷод кунад. Андешаҳои маърифатӣ метавонанд барои пешгуи рафтори истеъмолкунандагон муфид бошанд. Навоварихое, ки дар атрофи ҷалби маърифатӣ мутамарказ шудаанд, ба монанди агентҳои робототехника ва системаҳои тавсияҳои фардӣ, дорои потенциали тағйир додани "чеҳраи" хизматрасонии меҳмоннавозиро доранд, аммо бояд тадриҷан амалӣ карда шаванд, то ноқомии интиқол пешгирӣ карда шавад. Бо дарназардошти ин тамоюлҳо низомии идоракунии сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо, барои таҳқиқоти оянда ва таҳқиқи нақше, ки автоматизатсияи равандҳо, фаҳмиши маърифатӣ ва ҷалби маърифатӣ метавонад дар кӯмак ба хизматрасонии меҳмонхонаҳо дар ҳалли мушкилоте, ки дар натиҷаи бӯҳронҳои саломатии ҷамъиятӣ ба миён омаданд ва муҳокимаи чӣ гуна меҳмонхонаҳо бояд робототехникаро истифода баранд, муҳим аст. Ва роҳҳои ҳалли рафъи оқибатҳои эпидемияҳо мебошад.

Бо дарназардошти талаботи афзоюндаи истеъмолкунандагон ба гигиенаи меҳмонхонаҳо пас аз сар задани COVID-19, тозагӣ ва безаргардонии бештар барои пешгирӣ ё маҳдуд кардани паҳншавии беморӣ метавонад ҳамчун нуқтаи фурӯш дар давоми COVID-19 ва пас аз ин пандемия пешбарӣ карда шавад. Сайёҳон ва мизочони гуногун омодаанд барои безаргардонии мукаммали утоқи меҳмонхона мукофот пардохт

кунанд. Бар асоси кори онҳо, таҳқиқоти дарпешистода бояд тафтиш кунад, ки оё омодагии сегментҳои меҳмонони меҳмонхона барои пардохти мукофот барои безараргардонию мукаммал баъд аз давраи пандемияи COVID-19 тағйир ёфтааст ё не.

Мафҳуми гигиена метавонад берун аз санитаризатсия бошад, то паҳлӯҳои васеътари соҳаи тандурустиро фаро гирад. Муштариён ҳангоми банақшагирии сафарҳо пас аз пандемияи COVID-19, аз он ҷумла, дар сурати бемор шудан чӣ гуна ба ёрии тиббӣ мууроҷиат кардан мумкин аст, бештар дар бораи дастрасии умумии тиббӣ нигаронанд. Дар сатҳи шахсӣ, меҳмонон одатан ба саломатӣ ва гигиенаи худ, аз қабилӣ ғизои солим ва гигиенаи хоб, ҳамчун хатҳои муҳофизат аз бемориҳо афзалият медиҳанд.

Баъд аз пандемияи COVID-19, бисёр одамон ба аз нав дида баромадани тарзи ҳаёти худ шурӯъ карданд ва кушиш ба неқӯаҳволии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ намуда истодаанд. Бо дарназардошти ин эҳтиёҷоти нави барҷастаи истеъмолкунанда, кӯмак ба меҳмонон дар пешбурди тарзи ҳаёти солим метавонад як тамоюли пас аз пандемия барои меҳмонхонаҳо гардад. Масалан, барномаҳои медитатсия, барномаҳои рақамии детокс, барномаҳои фитнес, барномаҳои парҳези солим ва барномаҳои гигиенин хоб эҳтимолан дар омехтаи низомии идоракунии сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо маъмултар шаванд. Дар ин шароит, матлаб ба назар мерасад, ки минбаъд таҳқиқ карда шавад, ки чӣ гуна меҳмонхонаҳо метавонанд маҳсулоти фардӣ барои баланд бардоштани неқӯаҳволии меҳмонон ва беҳтар кардани таҷрибаи меҳмоннавозиро тарроҳӣ кунанд. Махсусан, муҳаққиқон метавонистанд чӣ гуна истифода бурдани маълумоти рафтори меҳмонон ва раванди истиқомати онҳоро дар меҳмонхона баррасӣ кунанд (масалан, намудҳои хӯроқи фармоишӣ, боздид аз майдонҳои фитнесси меҳмонхонаҳо, истифодаи хизматрасониҳои санаторию саломатӣ дар дохили ҳучра) ва таҳлили пешгӯишавандаро барои таҳияи шароити мусоид, ки ба саломатӣ нигаронида шудааст, истифода баранд. Саломатии инсон аз саломатии табиат сарчашма мегирад. Пандемияи COVID-19 одамонро маҷбур кардааст, ки аҳамияти табиат ва экосистемаро эътироф кунанд. Пешгӯӣ мешавад, ки шаклҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаӣ сайёҳӣ, аз қабилӣ сайёҳии экологӣ ва сайёҳии саргузаштӣ пас аз пандемияи COVID-19 маъмултар шуда истодаанд, зеро ин шаклҳои сайёҳӣ ба устувории экологӣ ва ҳамоҳангии байни одамон ва табиат саҳм мегузоранд. Мутаносибан, меҳмонхонаҳо бояд ин эҳсоси ҷамъиятро тавассути таҳияи стратегияҳои экологӣ ва таҷрибаҳои сабз дар посух ба нигарониҳои сайёҳон нисбати муҳити зист мутобиқ созанд. Инчунин зарурати омӯхтани имкониятҳои меҳмонхонаҳо барои ҳамкорӣ бо меҳмонон дар эҷоди арзиши сабз вучуд дорад.

Равандҳои фаъолияти меҳмонхонаҳо дар робита ба ин пандемия ва талаботи динамикии бозор якҷанд соҳахоро ошкор мекунанд, ки дар онҳо донишҳои касбӣ бояд тақмил дода шаванд. Бо инъикоси интизориҳои таҳаввулшавандаи сайёҳон ва барномаҳои барқарорсозии саноат, рушди назарияи низомии идоракунии сифати хизматрасонии меҳмонхона мусоидат кунад, то тағироти мусбӣ дар амалияи саноат пас аз ин пандемия мусоидат кунад.

Нуқтаҳои назаре, ки дар ин мақола пешниҳод шудааст, мукаммал нест, аммо роҳҳои сершумореро нишон медиҳад, ки дар онҳо COVID-19 ба саноати меҳмонхона таъсири назарраси худро расонид, аз ҷумла ба робототехника, гигиена ва тозагӣ, саломатӣ ва тандурустӣ. Муҳим аст, ки олимони назари интиқодӣ дошта бошанд ва дар бораи имкониятҳо ва мушкилот дар ҳар яке аз ин соҳаҳо тасаввурот пайдо кунанд. Мавҷудияти маълумоти калон ва усулҳои пайдошаванда ба монанди истихроҷи матн ва таҳлили тасвир метавонад ба равишҳои нав барои гирифтани маълумот аз ҷонибҳои манфиатдор, бахусус меҳмонони меҳмонхона оварда расонад. Таҳқиқотҳо нишондоданд, ки истифодаи маълумоти зиёд ва таҳлили зиёд дар робита ба робототехника, гигиена ва таҷрибаҳои тиббӣ дар меҳмонхонаҳо ва дигар контекстҳои меҳмоннавозӣ барои ҳалли тағйироти ҷорӣ рақамӣ дар саноат баррасӣ карда мешаванд.

Гузашта аз ин, таҳқиқоти мазкур бояд қудрати додаҳои зиёд ва таҳлилро барои равшанӣ андохтан ба бисёр масъалаҳо дар чорроҳаи се самти муайяншуда, яъне робототехника, гигиена ва тозагӣ, тандурустӣ истифода баранд. Барномаҳои бузурги додаҳо дар муҳитҳои гуногун ваёда медиҳанд, аммо мушкилотро низ ба бор меоранд. Аз ин рӯ, омӯхтани он дуруст мебуд, ки чӣ гуна равишҳои технологӣ дар меҳмонхонаҳо татбиқ карда шаванд, то ҳалалдоршавии эҳтимолии хизматрасониро ба ҳадди ақал кам кунанд ва аз ноқомии хизматрасонӣ, ки метавонад садоқати меҳмононро зеро хатар гузорад, пешгирӣ карда шавад.

Ба ғайр аз нуқтаҳои назари дар боло баррасишуда, идоракунии бӯҳрон боз як мавзӯи муҳимест, ки таҳқиқро талаб мекунад. Азбаски меҳмонхонаҳо қурбонии барҷастаи пандемия мебошанд, бояд таҳлил кард, ки чӣ гуна меҳмонхонаҳо бояд нақшаҳои ғавқуллода барои мубориза бо бемориҳои сироятӣ таҳия кунанд. Ҳамчунин зарурати таҳқиқоти арзёбии равишҳои гуногун вучуд дорад, ки тавассути онҳо меҳмонхонаҳо метавонанд бо мақомоти давлатӣ барои таҳияи механизмҳои ҳамоҳангсозӣ ва нақшаҳои ҳамаҷонибаи идоракунии бӯҳрон кор кунанд.

Сар задани COVID-19 фаъолият ва ҳатто минбаъд зинда мондани меҳмонхонаҳоро дар саросари ҷаҳон ҳалалдор кард. Вақти он расидааст, ки олимони ва таҳқиқотчиён таъсири ин бӯҳронро бодикқат тафтиш кунанд ва кӯшиш кунанд, ки таҷрибаҳои соҳавиро такмил диҳанд. Маълумоти таҷрибавӣ, ки аз ҷонибҳои асосии манфиатдор ҷамъоварӣ шудаанд, метавонанд ба олимони дар таҳқиқ ва танқиди падидаҳои манфиатдор барои пешгӯии мувофиқ кӯмак расонанд. Бо мақсади ҷамъоварии маълумот барои ҳалли масъалаҳои дар ин мақола овардашуда, таҳқиқот метавонад муҳоҷисаҳои гурӯҳӣ, мусоҳибаҳои амиқ, пурсишҳо, таҷрибаҳо дар асоси сценария, таҳлили рақамӣ ё равиши омехтаи усулҳоро, вобаста ба таҳқиқотӣ мушаххасро дар бар гирад. Тағйирот дар рафтори сайёҳон, низоми идоракунии сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо ва амалияҳои идоракунии сифаи хизматрасонии меҳмонхона, ки аз ҷониби COVID-19 ба вучуд омадаанд, тавачҷӯҳи зиёдро талаб мекунад. Умедворем, ки хатҳои таҳқиқоти дар ин ҷо муфассал овардашуда мавзӯҳои дахлдори тавачҷӯҳро равшан мекунад ва ба омӯзиши минбаъда илҳом мебахшанд.

АДАБИЁТ

- 1.Гареев Р. Р. Совершенствование обслуживания и методов контроля качества на гостиничных предприятиях / Гареев Р. Р. // РИСК: Ресурсы, Информация, Снабжение, Конкуренция. - 2011. - № 4. - с. 394 - 398.
2. Мирзоалиев А.А., Раҳмонов И.Қ. Таъсири низоми идоракунии сифат ба фаъолияти меҳмонхонаҳо /А.А. Мирзоалиев, И.Қ. Раҳмонов// Паёми ДДТТ, маҷалаи илмӣ №1(30)2020, -С. 225-230.
3. Мирзоалиев А.А., Раҳмонов И.Қ. Мушкилоти менечменти сифати хизматрасонӣ дар тижорати меҳмонхона /А.А. Мирзоалиев, И.Қ. Раҳмонов//, Паёми ДДТТ, 4(29)/2019, сах.269-274.

Рустам А.Р.

МАБЛАҒГУЗОРИИ ДАВЛАТИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ

Дар мақола шароити истифодабарии воситаи молиявии муҳим барои рушди иқтисодиёти миллӣ – маблағгузорию давлатии лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳқиқ мешаванд. Таҳлили рушд ва сохтори маблағгузорӣ ба сармоия асосӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷо оварда шудааст. Тасдиқ карда шудааст, ки роҳандозӣ намудани равандҳои сармоягузорӣ бо ҷустуҷӯ ва дарёфти манбаъҳои маблағгузорию сармоягузорию, тарзҳои сафарбар кардан ва баланд бардоштани самаранокии истифодабарии онҳо алоқаманд мебошад.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, олоти молиявӣ, маҳсулоти қарзии бонкӣ, маблағгузорию лизингӣ, ҷалби сармоягузорию хориҷӣ, манбаъҳои маблағгузорӣ, сармоягузорию мустақим, маблағгузорӣ ба сармоия асосӣ, лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ.

Рустам А.Р.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ФИНАНСИРОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

В статье рассматриваются условия использования важного финансового инструмента для развития национальной экономики - государственное финансирование инвестиционных проектов. Проведен анализ развития и структуры капитальных вложений в экономику Республики Таджикистан. Подтверждено, что реализация инвестиционных процессов связана с поиском и нахождением источников финансирования инвестиций, способов мобилизации и повышения эффективности их использования.

Ключевые слова: инвестиции, финансовые инструменты, банковские кредитные продукты, лизинговое финансирование, привлечение иностранных инвестиций, источники финансирования, прямые инвестиции, капитальные вложения, государственный инвестиционный проект.

Rustam A.R.

STATE FINANCING OF INVESTMENT PROJECTS

The article discusses the conditions for using an important financial instrument for the development of the national economy - state financing of investment projects. An analysis of the development and structure of capital investments in the economy of the Republic of Tajikistan was carried out. It is confirmed that the implementation of investment processes is associated with the search for and finding sources of investment financing, ways to mobilize and improve the efficiency of their use.

Key words: investments, financial instruments, bank credit products, leasing financing, attraction of foreign investments, sources of financing, direct investments, capital investments, state investment project.

Яке аз омилҳои тақондиҳандаи рушди иқтисодиёти миллӣ сармоягузорӣ мебошад. Зиёдшавии ҳаҷми сармоягузорӣ ба таҳкими ҷабдиҳои иқтисодӣ, бунёди объектҳои табиноти иҷтимоӣ ва истеҳсоли мусоидат намуда, ҷойҳои қорӣ нав месозад, даромадҳои субъектҳои иқтисодӣ ва аҳолиро зиёд мегардонад, вазъи молиявии қорхонаҳоро беҳтар

намуда, ба афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва зиёдшавии воридшавии маблағҳо ба бучети давлатӣ меоварад.

Босуботӣ ва рақобатпазирии иқтисодии миллии бештар аз самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ вобаста мебошанд. Рушди устувори равандҳои сармоягузорӣ шартӣ асосии рушди иқтисодии мамлакат ба ҳисоб меравад. Ҳаҷми, сохтор ва самаранокии истифодабарии сармоягузориҳо натиҷаҳои хоҷагидорӣ дар зинаҳои гуногуни низомии иқтисодии ҷамъият, вазъ, дурнамо ва рақобатпазирии хоҷагидорӣ миллиро муайян мекунад [2, с.19].

Норасоии воситаҳои худии корхонаҳои истеҳсолии миллии бар асари сатҳи пасти даромаднокии соҳибкорӣ, гаронии қарз ва андоз, шароити рақобат дар бозор, зарурати ҷустуҷӯ ва дарёфти манбаъҳои нави маблағгузорӣ – ин ҳама омилҳои мебошанд, ки субъектҳои иқтисодиро ба истифодабарии маҷмӯи васеи оломи молиявӣ водор менамоянд.

Тавре таҷрибаи хоричӣ нишон медиҳад, оломи асосии дар бозори молиявӣ пешкашшаванда, ки аз ҷониби субъектҳои иқтисодӣ ба кор бурда мешаванд, хизматрасониҳои бахши бонкӣ, маҳсулоти ширкатҳои лизингӣ (ичораи молиявӣ), инчунин оломи бозори қоғазҳои қиматнок (сахмияҳо, вомбаргҳо) мебошанд. Аммо, амалан танҳо корхонаҳои бузург ба ҳама оломи молиявӣ мазкур дастрасӣ доранд, масалан, барои бозори қоғазҳои қиматнок «нархи баланди воридшавӣ» хос мебошад ва бо ин сабаб доираи васеи корхонаҳо аз хизматрасониҳо ва маҳсулоти он истифода карда наметавонанд. Ба корхонаҳои миёна ва хурд ҳангоми зарурат барои дастрас шудан ба манбаъҳои маблағгузорӣ мурочиат намудан ба бонкҳо, ширкатҳои лизингӣ ва дигар ташкилотҳои молиявӣ - роҳи ягонаи раҳо шудан аз вазъияти мушкил мебошад.

Дар адабиёти ватанӣ, аз ҷумла адабиёти даврӣ иттилооти пурра ва муфид оид ба хусусиятҳои ба даст овардани ин ё он маҳсулоти қарзии бонкӣ, оид ба афзалият ва камбудии маблағгузориҳои лизингӣ, усулҳои ҳисобкунии самаранокии иқтисодии истифодабарии ин ё он оломи молиявӣ вучуд надорад. Ҳамин тариқа, соҳибмулкони ва роҳбарони корхонаҳо ҳангоми зарурати ҷалби маблағгузориҳои қарзӣ ба ташкилотҳои қарзӣ ва лизингӣ мурочиат намуда, худ дарк намекунад, ки мушаххасан кадом хизматрасонӣ ё маҳсулоти молиявиро интихоб кунанд ва маҷбур мешаванд, то ба маслиҳат ва тавсияҳои намояндагони соҳаи молия гӯш диҳанд. Дар ин маврид, бешубҳа намояндагони ташкилотҳои молиявӣ хизматрасониҳои худро пешкаш намуда, пеш аз ҳама ҷаҳд менамоянд, ки манфиатҳои худро ҷонибдорӣ ва ҳимоя кунанд [3, с. 5].

Дар адабиёти иқтисодӣ бахши молиявӣ чун унсури муҳим, пеш аз ҳама барои бозтақсимкунии сарватҳои молиявӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ баррасӣ мешавад [4; 6; 7]. Вале он вобаста аз мантиқи ташаккул ва ҳадафҳои ҳастии худ нисбат ба бахши воқеии иқтисодӣ унсури дуҷумдараҷа ба ҳисоб меравад. Хизматрасониҳо ва маҳсулоти бахши молиявӣ бояд худро ба талаботи корхонаҳои миллии мутобик намоянд. Бахши воқеии иқтисодӣ як навъ харидор ё муштари бахши молиявӣ аст ва дар шароити иқтисодии имрӯза, тавре дар урфият мегӯянд, «муштарӣ ҳамеша ҳақ аст».

Таҷрибаи дар иқтисодӣ пойдоргардидаи мустақилияти комили бахши молиявӣ аз вазъи воқеӣ дар корхонаҳо дар адабиёти илмӣ ва даврии ватанӣ баррасӣ нашудааст. Дар пасманзари вазъи нуговори иқтисодӣ дар мамлакат, якҷанд сол пеш (то солҳои 2014-2015) бонкҳои тичоратӣ аз амалиёти худ ғайризаде мегиританд. Дар ин давра чандин субъектҳои иқтисодӣ аз боиси меъёрҳои беасос баланди қарзҳои бонкӣ ва қобилияти пасти қарзбаргардонии худ зеро назорати ташкилотҳои қарзӣ қарор гирифта, аксари онҳо ба ҳолати муфлисӣ дучор шуданд. Омилҳои, ки ба бартарӣ пайдо намудани бахши молиявӣ нисбат ба бахши воқеӣ таъсир расонидаанд, ҳам дар доираи намояндагони иқтисодӣ ва ҳам дар доираҳои илмӣ мамлакат ба таври лозимӣ баррасӣ карда нашудаанд ва роҳҳои раҳой ёфтани аз вазъи нуговор низ ба таври васеъ муҳокима намешаванд.

Вобаста ба он ки, баъзе соҳаҳои иқтисодӣ дар ин ё он мамлакат аз боиси таъсири омилҳои табиӣ-иқлимӣ, маданӣ ё дигар омилҳои метавонанд зараровар бошанд, давлат

доимо дастгирии субъектҳои иқтисодии дар соҳаҳои мазкур фаъолияткунандаро роҳандозӣ менамояд, агар онҳо барои иқтисодиёт ё фарҳанги миллии соҳаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳим ба шумор раванд [1, с. 7]. Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат тавассути бахши молиявӣ бештар соҳаҳои кишоварзӣ, истихроҷи маъдан, саноати коркард, таъмини нерӯ (барқ, газ ва ғ.), сохтмон, нақлиёт ва нигоҳдории борҳо, сайёҳӣ ва соҳаҳои иҷтимоиро дастгирӣ менамояд.

Роҳандозӣ намудани равандҳои сармоягузорӣ бо ҷустуҷӯ ва дарёфти манбаъҳои маблағгузори сармоягузориҳо, тарзҳои сафарбар кардан ва баланд бардоштани самаранокии истифодабарии онҳо алоқаманд мебошад. Таносуб ва сохтори дороиҳои молиявии аз ҷониби субъектҳои иқтисодӣ барои ба ҷо овардани гузоришҳо ба объектҳои сармоягузорӣ ҷалбшаванда асосан аз шаклҳо ва механизмҳои хоҷагидории пойдоргардида муайян карда мешаванд. Дар шароити имрӯзаи рушди худ барои иқтисодиёти миллии механизми муайяни ташаққули манбаъҳои маблағгузори фаъолияти сармоягузорӣ хос аст.

Иқтисодиёти ҳар як мамлакат наметавонад ба таври муътадил рушд намояд, агар давлат барои ҷалби сармоягузориҳо ба соҳаҳои афзалиятноки истеҳсолот шароити дахлдорро таъмин накунад. Танзими давлатӣ дар ин самт ҳамеша зарур аст, вале ин хусусан то он даврае мубрам аст, ки корхонаҳо ба ҳадди муайяни рушди иқтисодии худ бирасанд, то он лаҳзае, ки бахши хусусӣ барои гузориш намудани сарватҳои молиявии худ ба соҳаҳои мазкури истеҳсолот омода гардад.

Сармоягузориҳои давлатӣ аз маблағҳои буҷети давлатӣ ва дигар манбаъҳои молиявии давлатӣ ташаққул меёбанд. Хароҷоти маблағгузори сармоягузориҳои давлатӣ (буҷетӣ) дар буҷети дахлдор пешбинӣ карда мешаванд, агар онҳо ба барномаи ҳадафноки давлатӣ ворид гардида бошанд, ё ин ки дар ин бора қарори мувофиқи мақомоти давлатии ҳокимияти иҷроияи давлатӣ қабул шуда бошад. Объектҳои моликияти давлатӣ ва маҳаллӣ метавонанд дар марҳилаи тартибдиҳӣ, баррасӣ ва тасдиқкунии буҷети давлатӣ барои соли навбатӣ ба барномаҳои ҳадафноки давлатӣ ворид карда шаванд.

Тавре таҳқиқоти мо нишон медиҳанд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузориҳо ба сармояи асосӣ дар давоми солҳои 2012-2020 ба андозаи 2,6 маротиба зиёд шудаанд (диаграммаи 1). Аз диаграмма ба назар мерасад, ки аз оғози давраи таҳқиқшаванда (соли 2012) то соли 2018 афзоиши маблағгузориҳо ба сармояи асосӣ ба амал омада, дар солҳои 2019-2020 нишондиҳандаи мазкур паст шудааст.

Диаграммаи 1. – Маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ дар давраи солҳои 2012-2020

Сарчашма: муаллиф дар асоси [5, с. 483] таҳия кардааст.

Бояд қайд кар, ки дар соли 2020 ҳиссаи манбаъҳои давлатӣ дар ҳаҷми умумии маблағгузориҳо ба сармоия асосӣ 48,6%-ро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли пешин (2019) ба андозаи 1,4% кам мебошад (ҷадвали 1). Ҳамзамон ҳиссаи ташкилотҳои дигар низ дар сохтори манбаъҳои маблағгузорӣ ба сармоия асосӣ ба андозаи начандон назаррас – 0,1% кам шудааст.

Ҷадвали 1. Сохтори манбаъҳои маблағгузорӣ ба сармоия асосӣ дар солҳои 2017-2020, млн. сомонӣ (бо нархҳои амалкунанда)

Маблағгузорӣ ба сармоия асосӣ, аз ҳисоби:	Солҳо							
	2017		2018		2019		2020	
	маблағ	%	маблағ	%	маблағ	%	маблағ	%
давлат	5013,8	44,1	6468,8	48,4	6261,4	50,0	5714,3	48,6
аҳоли	457,5	4,0	436,3	3,3	468,2	3,7	612,0	5,2
ташкилотҳои дигар	5900,3	51,9	6455,9	48,3	5788,2	46,3	5429,3	46,2
ҳамагӣ	11371,6	100	13361,0	100	12517,8	100	11755,6	100

Сарчашма: муаллиф дар асоси [5, с. 483] тартиб додааст.

Дар давоми солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ислоҳоти иқтисодӣ як қатор тадбирҳои андешида шудаанд, ки ба таъмини рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ ва густариши муносибатҳои бозорӣ, таҳкими идоракунии давлатии иқтисодиёт, баланд бардоштани устувории молиявии субъектҳои иқтисодӣ, рушди инноватсионии бахши воқеии иқтисодиёт ва саноатукунонии босуръати мамлакат нигаронида шудаанд. Тадбирҳои мазкур ҳамчунин ба рушди иқтисоди инсонӣ ва истифодабарии оқилонаи сарватҳои табиӣ мусоидат мекунанд. Ҳамаи ин имкон медиҳад, ки мамлакат дар самти ҷалб кардани сармоия дохилӣ ва хориҷӣ ба муваффақияти назаррас ноил гардад.

Ба хотири мутобиқ намудани муҳити сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ муколамаи давлат ва бахши хусусӣ ба роҳ монда шудааст. Мамлакат ба созмони умумичаҳонии савдо аъзо шуд, корҳои мушаххас дар самти хусусигардонии моликияти давлатӣ, таъмини дастрасии субъектҳои иқтисодӣ ба воситаҳои молиявӣ, инфрасохтори рушди соҳибкорӣ, татбиқи стандартҳои байналмилалӣ, сифат ва беҳатарии маҳсулот ва навсозии хизматрасониҳои давлатӣ барои соҳибкорон ва сармоягузoron анҷом дода шуданд.

Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ барои татбиқи лоиҳаҳои афзалиятнок дар шароити маҳдудияти гузоришҳои молиявии дохилӣ яке аз омилҳои асосии рушди минбаъдаи иқтисодиёти миллӣ мебошад. Вобаста ба ин, ба хотири ҷалб намудани сармоягузориҳои дохилӣ ва берунӣ ва таҳия кардани лоиҳаҳои нави сармоягузорӣ барои рушди иқтисодиёти миллӣ бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 сентябри соли 2021, № 358 Барномаи давлатии сармоягузориҳо барои солҳои 2021-2025 қабул карда шудааст. Пеш аз ин, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 772 Барномаи давлатии сармоягузориҳо барои солҳои 2016-2020 қабул шуда буд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон чун узви комилҳукуки ҷомеаи ҷаҳонӣ муносибатҳои иқтисодии худро дар арсаи байналмилалӣ дар асоси принципҳои шарикӣ ва ҳамкорӣ мутақобилан судманд амалӣ менамояд. Кӯшишҳои пайвастаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин раванд ба густариши ҳамкориҳо бо шарикони рушд ва ҷомеаи ҷаҳонӣ нигаронида шудаанд. Барномаи давлатии сармоягузориҳо барои ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегӣ ва ҳадафҳои рушди устувор нигаронида шудааст. Дар доираи барнома ҳадафҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати беҳгардонии шароит барои фаъолияти сармоягузорӣ ва бахши хусусӣ ба ҳисоб гирифта шудаанд. Вусъати иштироки бахши хусусӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ ба зиёдшавии даромадҳои субъектҳои иқтисодӣ, паст шудани сатҳи камбизоатӣ ва беҳгардии некӯаҳволии аҳолии мамлакат мусоидат

мекунад. Имконияти маблағгузорӣ намудани ҳиссаи муайяни харочот аз ҳисоби буҷети давлатӣ ё қарзҳои кафолатдодаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд аст.

Маълумоти омили расмӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки то 1 январи соли 2020 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 6474,86 млн. доллари ИМА сармоягузориҳои хориҷӣ андӯхта шудааст, ки аз он 3760,5 млн. доллар – сармояи мустақим, 502,53 млн. доллар – сармояи портфелӣ ва 2211,83 млн. доллар – дигар намуди сармоягузориҳо (қарзҳои имтиёзнок ва дигар воситаҳои молиявӣ) мебошанд [5, с. 374].

Дар давраи солҳои 2010-2020 ҷалби умумии сармоягузориҳои хориҷӣ 8061,0 млн. доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз он 3604,9 млн. доллар – сармоягузориҳои мустақим, 502,5 млн. доллар – сармояи портфелӣ ва 3953,6 млн. доллар – дигар намудҳои сармоягузориҳо мебошанд (ҷадвали 2).

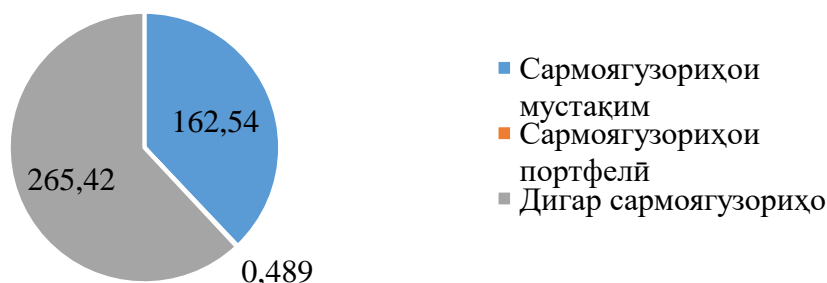
Ҷадвали 2. Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2020, млн. доллари ИМА

Солҳо	Мустақим	Портфелӣ	Дигар сармоягузориҳо	Ҳамагӣ
2010	238,9	-	228,2	467,1
2011	161,4	0,1	164,0	325,5
2012	391,3	0,1	355,0	746,4
2013	341,1	0,2	670,6	1011,9
2014	377,4	1,4	530,4	909,2
2015	470,9	-	506,9	977,8
2016	434,2	0,1	408,4	842,7
2017	354,5	500,0	245,9	1100,4
2018	326,8	-	317,7	644,5
2019	345,9	0,1	261,1	607,1
2020	162,5	0,489	265,4	428,4
Ҳамагӣ	3604,9	502,5	3953,6	8061,0

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти Раёсати пешбурди фаъолияти сармоягузориҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст.

Дар давоми соли 2020 воридоти умумии сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағи 428,45 млн. доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз он 162,54 млн. доллар - сармоягузориҳои мустақим, 489,0 ҳазор. доллар – сармоягузориҳои портфелӣ ва 265,42 млн. доллар – дигар сармоягузориҳо мебошанд (диаграммаи 2).

Млн. доллари ИМА

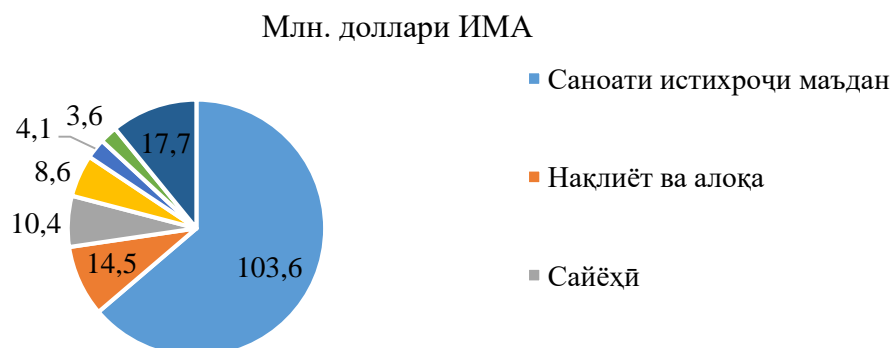

Диаграммаи 2. – Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020

Сарчашма: муаллиф дар асоси [5, с. 373] таҳия кардааст.

Бояд қайд кард, ки қалби сармоягузориҳои мустақим дар соли 2020 нисбат ба соли 2019 ба андозаи 183,4 млн. доллари ИМА коҳиш ёфтааст (162,5-345,9), ки ин коҳишбӣ 53%-ро ташкил медиҳад.

Маълумот дар бораи тақсими сармоягузориҳои мустақим ба соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар диаграммаи 3 оварда шудааст.

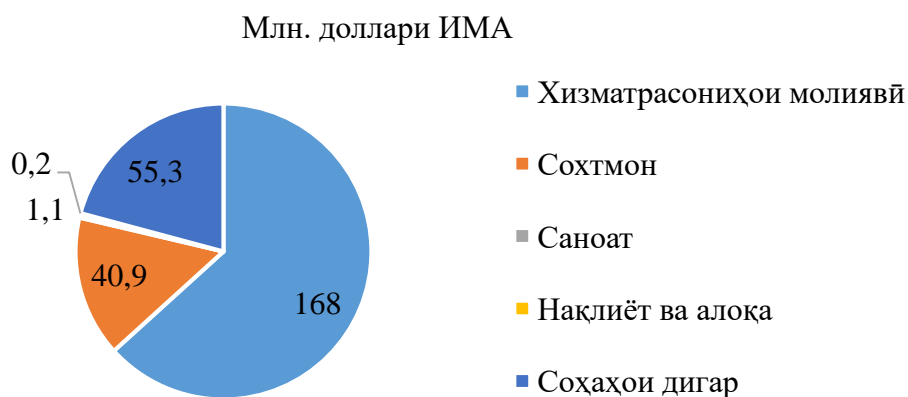

Диаграммаи 3. Тақсими сармоягузориҳои мустақим ба соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти Раёсати пешбурди фаъолияти сармоягузориҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия кардааст.

Ҳамин тавр, тақсими сармоягузориҳои мустақим ба соҳаҳои иқтисодиёти миллии дар соли 2020 чунин аст: саноати истихроҷи маъдан – 103,6 млн. доллар (63,7%), нақлиёт ва алоқа – 14,5 млн. доллар (8,9%), сайёҳӣ – 10,4 млн. доллар (6,4%), саноати коркард – 8,6 млн. доллар (5,3%), сохтмон – 4,1 млн. доллар (2,5%), фаъолияти молиявӣ ва ҳаргуна хизматрасониҳои тичоратӣ – 3,6 млн. доллар (2,2%), соҳаҳои дигар – 17,7 млн. доллар (10,9%).

Тақсими дигар намудҳои сармоягузориҳо, аз ҷумла қарзҳо ба соҳаҳои иқтисодиёти миллии дар соли 2020 чунин мебошад (диаграммаи 4): хизматрасониҳои молиявӣ – 168,0 млн. доллар (63,3%), сохтмон – 40,9 млн. сомони (15,4%), саноат – 1,1 млн. доллари ИМА (0,4%), нақлиёт ва алоқа – 0,2 млн. доллар (0,1%), соҳаҳои дигар – 55,3 млн. доллар (20,8%).

Диаграммаи 4. – Тақсими дигар намудҳои сармоягузориҳо ба соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти Раёсати пешбурди фаъолияти сармоягузориҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия кардааст.

Дар соли 2020 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ асосан аз ҷониби Ҷумҳурии Мардумии Чин, Федератсияи Россия, Кипр, Туркия, Швейтсария, Франция, Шоҳигарии Британияи Кабир ва дигар мамлакатҳо ворид гардидаанд. Маълумот дар бораи ҳаҷм, вазни қиёсии воридшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва соҳаҳои сафарбаркунии онҳо дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3. Воридшавии сармоягузориҳои мустақим ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мамлакатҳои хориҷӣ дар соли 2020, млн. доллари ИМА

Мамлақати сармоягузор	Маблағ	Вазни қиёсӣ, %	Соҳаи сафарбаркунӣ
Ҷумҳурии Мардумии Хитой	120,3	74,0	Хизматрасонии молиявӣ, алоқа, сохтмон, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, саноати сохтмонӣ, истихроҷ ва истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ ва газӣ
Федератсияи Россия	14,0	8,6	Хизматрасонии молиявӣ, алоқа, сохтмон
Кипр	8,2	5,1	Хизматрасонии молиявӣ
Туркия	7,8	4,8	Саноати коркард, сохтмон, хизматрасонии молиявӣ
Швейтсария	5,9	3,7	Хизматрасонии молиявӣ
Франсия	3,2	2,0	Хизматрасонии молиявӣ
Шоҳигарии Британияи Кабир	0,9	0,5	Хизматрасонии молиявӣ, саноат, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ
Дигар мамлакатҳо	2,2	1,3	
Ҳамагӣ	162,5	100	

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти Раёсати пешбурди фаъолияти сармоягузориҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст.

Ба ҳолати 1 октябри соли 2021 дар мамлакат 74 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ амал мекунад, ки маблағи умумии онҳо 3,5 млрд. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад, аз ҷумла 1,97 млрд доллар – маблағҳои грантӣ, 1,46 млрд. доллар – маблағҳои қарзӣ ва 128,4 млн. доллар – саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ. Дар ин маврид, аз ҳаҷми умумии маблағҳои лоиҳаҳои амалкунанда 425,89 млн. доллари ИМА (11,9%) ба соҳаҳои иҷтимоӣ, 3,1 млрд. доллар (86,9%) – ба соҳаҳои бахши воқеии иқтисодиёт ва 41,89 млн. доллар (1,2%) ба дигар соҳаҳо ҷалб карда шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Валитов Ш.М., Мусаева Р.А. Стимулирование кредитных вложений в реальный сектор экономики / Ш.М. Валитов, Р.А. Мусаева // Финансы и кредит. - 2004. - № 7. - С. 7-12.
2. Игонина Л.Л. Инвестиции: учебное пособие / Л.Л. Игонина. – М.: Экономистъ, 2005. – 478 с.
3. Крылов А.А., Макарова В.А. Практические вопросы финансирования реального сектора российской экономики. Научная монография / А.А. Крылов, В.А. Макарова. – СПб: Изд-во Политехн. Ун-та, 2016. – 200 с.
4. Нурмагамбетова А.З. Механизм инвестиционного финансирования в Казахстане в рамках реализации национальных программ / А.З. Нурмагамбетова // Вестник КазЭУ. – 2014. - № 3 (98). – С. 70-78.
5. Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021 – 702 с.
6. Хушвахтзода Қ.Х., Набиев Б.А. Таҳқиқи масоили назариявии фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.А. Набиев // Паёми Донишгоҳи

миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 3-2. – С. 5-15.

7. Чмут Г.А. Рост инвестиций – одна из национальных целей развития России / Г.А. Чмут // Финансовые исследования. – 2021. - № 4 (73). – С. 79-89.

УДК 332.1

Саидова М.Ч.

ТАҲЛИЛИ ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ: КЛАСТЕРИ САНОАТӢ ВА РОҶҶОИ ТАШАККУЛИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ОН

Равандҳои ташаккулёфтаи кластерҳо, ки дар ҷаҳон руҳ медиҳанд, наметавонанд ба вазъи соҳаи иқтисодии Тоҷикистон таъсиррасон набошанд, баръакс дар марҳилаи рушди баъдисаноатии кишварҳои абарқудрат, кафомонии кишвари мо аз ин дастовардҳои ҷаҳони муосир боз ҳам вобастагии иқтисоди миллии моро зиёдтар намуда, ин равнд метавонад кишвари моро ба ҳайси сарчашмаи ашёвии хоми кишварҳои ҷаҳон дар оянда табдил диҳад.

Калидвожаҳо: кластер, саноат, маблағгузори, минтақа, саноати сабу, саноати хуроквори, инвеститсия, инноватсия, таҷрибаи ҷаҳони, фаъолияти сармоягузори, ҷолибияти сармоягузори, ҷолибияти минтақа.

Саидова М.Дж.

АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА: ПРОМЫШЛЕННЫЙ КЛАСТЕР И ПУТИ ЕГО ФИНАНСИРОВАНИЯ

Формирование кластеров в мире не может не сказаться на экономической ситуации в Таджикистане, наоборот, на постиндустриальном этапе развития сверхдержав отсталость нашей страны от этих достижений современного мира еще больше повысит зависимость нашей национальной экономики, как источник сырья для стран мира в будущем.

Ключевые слова: кластер, отрасль, инвестор, регион, текстильная промышленность, пищевая промышленность, инвестиции, инновации, мировой опыт, инвестиционная активность, инвестиционная привлекательность, региональная привлекательность.

Saidova M.J.

ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE: INDUSTRIAL CLUSTER AND WAYS OF ITS FINANCING

The formation of clusters in the world can not affect the economic situation in Tajikistan, on the contrary, in the post-industrial stage of development of superpowers, our country's backwardness from these achievements of the modern world will further increase the dependence of our national economy. as a source of raw materials for the countries of the world in the future.

Keywords: cluster, industry, investor, region, textile industry, food industry, investment, innovation, world experience, investment activity, investment attractiveness, regional attractiveness.

Равандҳои ташаккулёфтаи кластерҳо, ки дар ҷаҳон руҳ медиҳанд, наметавонанд ба вазъи соҳаи иқтисодии Тоҷикистон таъсиррасон набошанд, баръакс дар марҳилаи рушди баъдисаноатии кишварҳои абарқудрат, қафомонии кишвари мо аз ин дастовардҳои ҷаҳони муосир боз ҳам вобастагии иқтисоди миллии моро зиёдтар намуда, ин равнд метавонад кишвари моро ба ҳайси сарчашмаи ашъвии хоми кишварҳои ҷаҳон дар оянда табдил диҳад.

Мутаасифона, барои кишвари мо, ин дигаргуниҳо ба ислоҳоти бозоргонӣ рост омад, аммо, тавре ки таҳлилҳо нишон медиҳад, ҷанбаи якуми кластерикунонии саноати ватанӣ дар он аст, ки дар Иттиҳоди

Инчунин М. Портер дар таъсиси яке аз машҳуртарин кластерҳои фотон дар ҷаҳон ширкат варзид. Дар соли 1992 тақрибан 200 ширкате, ки дар соҳаи оптика ё таҳвилгарони молу хидматрасониҳои соҳаҳои дахлдор фаъолият мекунанд, ба Ассотсиатсияи Саноати Оптикаи штати Аризона ҳамроҳ карда шуданд, ки фурӯши умумии онҳо дар 15 соли оянда аз 100 миллион то ба 340 миллион доллар афзоиш ёфт[1].

Таҷрибаи Иёлоти Муттаҳидаи Амрикоӣ нишон медиҳад, ки сохтори саноат рушди иқтисодии минтақаро пурра муайян мекунад. Рақобатпазирӣ ва рушди устувори иқтисодӣ бо маҷмӯи омилҳои ба ҳам алоқаманд, аз ҷумла ҷойгиршавии ҳудудӣ, кадрҳои баландиқтисос ва сохтори ҳамкориҳои илм, маориф, маблағгузорӣ, сиёсати давлатӣ ва саноат муайян карда мешавад.

Раванди ташкили кластерҳо дар Япония тадричан гузаронида мешуд. Дар марҳилаи аввал, тибқи Консепсияи рушди технополисҳо, ки соли 1983 қабул шуда буд, дар Ҷопон беш аз 100 технопаркҳо таъсис дода шуданд, ки онҳо дар асл барои ташкили кластерҳои оянда заминаи ҳудро ташкил доданд. Бо рушди паркҳои технологӣ ба марказҳои ҳамкориҳои байни маориф ва илм бо саноат бо дастгирии фаъоли давлатӣ дар сатҳҳои мухталифи ҳукумат табдил ёфтанд, ки боиси рушди босуръати робитаҳои тичоратӣ ва илмию техникӣ гардид. Ба ақидаи мо айнан таҷрибаи Ҷопонро дар самти мубаддали технопаркҳо ба кластерҳоро дар Тоҷикистон татбиқ намудан хело мувофиқ аст, зеро таҷрибаи технопаркҳо аллакай татбиқ шудааст ва гузариши онро таъмин намудан лозим аст.

Хусусияти сиёсати кластери Ҷопон дастгирии фаъолонаи тичорати сармояи венчуриро дар бар мегирад. Ҷопониҳо ба назар мегиранд, ки бисёре аз кластерҳои ғарбӣ, пеш аз ҳама амрикоӣҳо маҳз аз корхонаҳои сармоягузори хурд ба вучуд меоянд. Дар айни замон, дар Ҷопон тичорати сармояи венчури ҳоло ҳам сусти инкишоф ёфтааст. Ғайр аз он, ба роҳ мондани иртибот бо корхонаҳои хориҷӣ, донишгоҳҳо ва муассисаҳои илмӣ нақши муҳим дорад[2]. Яке аз кӯшишҳои бомуваффақият дар татбиқи усули кластерӣ таъсиси "Водии Саппоро" мебошад, ки кластер бо даромади афзоянда буда, метавонад дар оянда яке аз калонтарин марказҳои таҳияи нармафзор дар Осиё гардад.

Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки сатҳи рушди иқтисодии кластерҳо ба ҳисоби миёна дар муқоиса бо ширкатҳо ё корхонаҳои шабех дар кишвар якчанд нуктаи баландтар аст. Дар ин ҷараён вазъи рушди иқтисодии Тоҷикистон истисно нест.

Аввалан, иқтисодии Тоҷикистон ҳоло дар бозорҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ ба таври назаррас монополия карда шуда, сарчашмаҳои маблағгузори он, коркард нашудаанд, ки рақобатпазирӣ умумии иқтисодиро коҳиш медиҳад, дар ҳоле ки татбиқи сиёсати кластерӣ рушди бозори рақобатро дастгирӣ мекунад ва сатҳи баланди рақобатпазирӣ ширкатро таъмин менамояд. Гузашта аз ин, вектори маъмури бояд пеш аз ҳама ба дастгирию маблағгузори ширкатҳои қавӣ равона карда шавад, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ ширкатҳои ақибмондаи ватанӣ мусоидат кунанд.

Дуюм, муносибати кластерӣ, пеш аз ҳама, хусусиятҳои маҳаллии рушдро ба назар мегирад, ки имкон медиҳад маҷмӯи чорабиниҳои мухталиф оид ба суръат бахшидан ба молиякунонӣ, рушд ва баланд бардоштани рақобатпазирии ширкатҳо ба даст оварда шавад. Дар айни замон, иқтисодиёти Тоҷикистон барои ноил шудан ба суботи макроиқтисодӣ кӯшиш менамояд, ки он барои фароҳам овардани дурнамои рушди устувори иқтисодии дарозмуддат хусусияти фарқкунанда аз сиёсати иқтисодии давлатро талаб мекунад, зеро ба рушд ва ҳавасмандкунии соҳаҳо ва ширкатҳо, хусусан саноатикунонии босуръат дар сатҳи минтақавӣ ва маҳаллӣ тавачҷӯҳи хоса додан лозим аст.

Сеюм, татбиқи сиёсати кластерикунони саноатӣ ва дарёфти сарчашмаҳои гуногуни молиякунонӣ, ба ташкили ҳамкориҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ, бахши хусусию соҳибкорӣ, муассисаҳои илмӣ ва таълимӣ бо мақсади ҳамоҳанг кардани кӯшишҳо оид ба баланд бардоштани навоариҳои истеҳсолот ва соҳаи хизматрасонӣ асос ёфтааст, ки ба беҳтаршавии мутақобила ва баланд бардоштани самаранокии кор мусоидат мекунад.

Чорум, айни замон дар кишвар кластерҳо сарчашмаҳои маблағгузории аниқ надоранд ва зарурияти ташаккули сарчашмаҳои онҳо хело саривақтӣ ба ҳисоб рафта, дар ҳолати ба инобат нагирифтани ин ҳолат, ташаккул ва рушди кластерикунонӣ дар Тоҷикистон ғайриимкон боқӣ мемонад. Қайд кардан бо маврид аст, ки "...дар байни омилҳои асосии ҷолибияти сармоягузории минтақа, пеш аз ҳама, иқтидори молиявии он мебошад" [4].

Ҳамин тариқ, аз нуқтаи назари иқтидор ва сохтори худ, равиши кластерӣ метавонад механизми баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти Тоҷикистонро тавассути рушди бозорҳои рақобатпазир, афзоиш додани навоариҳои соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт, суръат бахшидани рушди тичорати хурду миёнаи саноатикунонӣ, ҳавасмандгардонии ташаббусҳои маҳаллӣ ва густариши ҳамкориҳои байни давлат, тичорат ва ҷомеаи илмӣ бошанд.

Дар шароити рушди гуногуншаклии моликият ва ташаккулёбии иқтисодиёти бозоргонӣ саҳми ширкатҳои давлатӣ дар соҳаи фаъолияти суғуртавӣ суст шуда, моликияти хусусӣ, аз он ҷумла ширкатҳои суғуртавии ғайридавлатӣ тамоюли зиёдшавиро пайдо мекунанд ва сарчашмаҳои ғайрибучавии маблағгузории барномаҳои иҷтимоӣ низ зиёд мегарданд [3].

Ба инобад нагирифтани омилҳои, ки сохтори муосири иқтисодиро ташкил медиҳанд, ба суръати рушди инноватсионии иқтисодиёти Тоҷикистон, чи дар маҷмӯъ ва ҳам дар соҳаҳои технологӣ, маҳсусан, монеа эҷод мекунад. Омилҳои инноватсионӣ ба раванди ташаккули иқтидори истеҳсолии минтақа таъсири калон мерасонанд. Дар зери таъсири омилҳои навоарона ин потенциал низ нав мешавад. Дар ояндаи наздик иқтисодиёти Тоҷикистон ҳамчунон зери хатари вобастагӣ аз таҳаввулоти инноватсионии хориҷӣ (аз ҷумла, технологияҳо, навъҳои маҳсулот, усулҳои идоракунии истеҳсолот) боқӣ мемонад [4].

Аммо, бояд қайд кард, ки сиёсати маблағгузории ташаккули кластери саноатӣ бояд танҳо бо дарназардошти хусусиятҳои сохтори фазоии иқтисодии Тоҷикистон ва минтақаҳо ва соҳаҳои алоҳидаи он, хусусан саноат ва дар якҷоягӣ бо дигар равишҳо таҳия карда шуда, дар заминаи иқтисоди нақшавӣ ва бозорӣ таҳия ва бомуваффақият татбиқ карда шавад. Илова бар ин, мо бояд дар хотир дошта бошем, ки сиёсати маблағгузории ташаккули кластери саноатӣ танҳо яке аз чанд бархӯрдҳо оид ба баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт мебошад ва бо татбиқи ҳамоҳангшудаи он бо як қатор тадбирҳои дигар самарани мусбат аз татбиқи он ба даст оварда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Емельянов С.В. Стратегии развития науки и техники в США в XXI веке: экономическая политика: стратегия и тактика / С.В. Емельянов // Проблемы теории и практики управления. - 2002, № 1. -п. – С. 19-24.
2. Масленников И.И. Кластерная стратегия (Инновационный и венчурный бизнес в Стране восходящего солнца)// Независимая газета – Режим доступа: <http://www.ng.ru>.
3. Ҳусайнов М.С. Баъзе масъалаҳои ташаккули бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон//Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2019. №5/2. - С.69. -74.
4. Шарипов У.А. Некоторые факторы повышения инвестиционной привлекательности энергетического сектора в регионе/Шарипов У.А., Ҳомидов А.У.// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2020. №9. - С.67-71.

УДК 338.465

Сафаров А.М.

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ РУШДИ ШИРКАТҲОИ САЙЁҲӢ

Мақолаи маҳкур ба таҳқиқи масоили такмили механизми дастгирии давлатии соҳаи сайёҳӣ бахшидашудааст. Ҳангоми таҳқиқ собит карда шудааст, ки аксарияти ширкатҳои дар соҳа амалкунанда диққати асосиро ба зиёд намудани даромад равона намудаанд, ки он бидуни истифодаи усулҳо ва механизмҳои ташкилӣ, усулҳои амсиласозии иқтисодӣ-математикӣ ба роҳ монда шуда боиси эҷоди монеаҳо дар фаъолияти идоракунии ширкатҳои сайёҳӣ гардидааст. Инчунин дар раванди таҳқиқ ошкор гардидааст, ки истифодаи усулҳо ва механизмҳо раванди идоракунии ба бовари асоснок намуда имконият медиҳад, ки ширкатҳои сайёҳӣ фаъолиятшонро барои давраи дарозмуддат ба роҳ монад. Ба ақидаи мо дар амалияи фаъолият ширкатҳои соҳаи сайёҳӣ ба механизми дастгирии давлатӣ эҳтиёҷманд мебошанд. Аз нигоҳи муаллиф асоснок гардидааст, ки дар чунин шароит бояд аввал диққати асосӣ ба сифати маҳсулоти таҳиягардида, хизматрасониҳои дигар: нақлиётӣ, меҳмонхонаҳо, ҳолати маишӣ ва фаъолияти идоракунии кормандоне, ки хизматрасониҳои сайёҳӣ ва дигар хизматрасониҳоро ба соҳаи сеюми истеъмолкунандагон пешниҳод менамоянд, равона карда шавад.

Калидвожаҳо. механизм, механизми ташкилӣ - иқтисодӣ, усул, меҳмонхона, ширкат, иқтидори иқтисодӣ, ширкатҳои сайёҳӣ, сифат.

Сафаров А.М.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ФИРМ

Статья посвящена исследованию вопросов совершенствования механизма государственной поддержки в сфере туризма. В ходе исследования было доказано, что большинство компаний, работающих в сфере, были ориентированы на увеличение доходов, что осуществлялось без применения организационных методов и механизмов, методов экономико-математического моделирования, и приводило к созданию препятствий в управлении туристических компаний. Также в процессе исследования было выявлено, что использование методов и механизмов в процессе управления основано на

доверии и позволяет туристическим компаниям вести свою деятельность на протяжении длительного периода времени. На наш взгляд, в практике деятельности компаний туристической отрасли необходим механизм государственной поддержки. С точки зрения автора обосновано, что в таких условиях основное внимание должно быть сосредоточено на качестве разрабатываемой продукции и других услуг: транспорта, гостиниц, условий проживания и управленческой деятельности работников, оказывающих туристские услуги и другие услуги. услуги третьей ветви потребителей.

Ключевые слова: механизм, организационный механизм - экономический, метод, гостиница, предприятие, экономический потенциал, туристические предприятия, качество.

Safarov A.M.

IMPROVEMENT OF THE DEVELOPMENT MECHANISM OF TOURIST COMPANIES

The article is devoted to the study of issues of improving the mechanism of state support in the field of tourism. During the investigation, it was proved that most companies operating in the field were focused on increasing income, which was carried out without the use of organizational methods and mechanisms, methods of economic and mathematical modeling, and led to the creation of obstacles in the management of tourism companies. Also, in the course of the study, it was revealed that the use of methods and mechanisms in the management process is based on trust and allows travel companies to conduct their activities over a long period of time. In our opinion, in the practice of activities of companies in the tourism industry, a mechanism of state support is needed. From the point of view of the author, it is substantiated that in such conditions the main attention should be focused on the quality of the developed products and other services: transport, hotels, living conditions and management activities of workers providing tourism services and other services. services of the third branch of consumers.

Key words: mechanism, organizational mechanism - economic, method, hotel, enterprise, economic potential, tourism enterprises, quality.

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ ва таҳқиқи таҷрибаи хориҷии ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ бахшидашуда шаҳодат медиҳад, ки механизми ташикилию иқтисодии рушди хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ барои истифодаи пурраи захираҳо, инчунин ташкили фаъолият ва татбиқи маҷмӯии механизми соҳаи сайёҳӣ ва фароҳам овардани шароити зарурӣ муҳим мебошад [2, С. 4; 4, 200 с.; 5, 43 с.].

Такмили механизми ташикилию иқтисодии рушди хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ бояд ҳамчун воситаи асосии идоракунии соҳаи зикргардида ба инобат гирифта шавад. Аз ин рӯ, он бояд ба принципҳои асосии такмили низоми идоракунии ширкатҳои сайёҳӣ пазируфта шуда, мояи ташаккул ва рушд ба технологияи идоракунии фаъолияти иқтисодӣ мувофиқат кунад. Дар амалияи идоракунӣ ҳангоми таҳия ва татбиқи низомҳои муташаккили идоракунии ширкатҳои сайёҳӣ, бояд зерсистемаи идоракунии он бо истифодаи технологияи электронӣ бунёд карда шавад. Таҳлили раванди мазкур шаҳодат медиҳад, ки то кунун низоми идоракунии ширкатҳои сайёҳӣ бидуни истифодаи технологияҳои рақамӣ анҷом дода мешуд.

Аксарияти ширкатҳои дар соҳа амалкунанда диққати асосиро ба зиёд намудани даромад равона намудаанд, ки он бидуни истифодаи усулҳо ва механизмҳои ташкилӣ ба роҳ монда шуда боиси эҷоди монеаҳо дар фаъолияти идоракунии ширкатҳои сайёҳӣ гардидааст. Истифодаи усулҳо ва механизмҳои раванди идоракунӣ ба бовари асоснок намуда имконият медиҳад, ки ширкат фаъолиятро барои давраи дарозмуддат ба роҳ монад. Ҳангоми ташкили низоми идоракунии сифати хизматрасонии сайёҳӣ ин тарзи

корбурд бояд ҳаматарафа истифода шавад. Дар чунин шароит бояд аввал диққати асосӣ ба инобат гирифтани иқтидори ширкати сайёҳӣ ва сониян дар бораи менечмент, ва сифати маҳсулоти таҳиягашта, хизматрасониҳои дигар: нақлиётӣ, меҳмонхонаҳо, ҳолати маишӣ ва фаёолияти идоракунии кормандоне, ки хизматрасониҳои сайёҳӣ ва дигар хизматрасониҳоро ба шоҳаи сеюми истеъмолкунандагон пешниҳод менамоянд, равона карда шавад.

Низоми ҳамгиришудаи идоракунии сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ маҷмӯи чорабиниҳои ба ҳам алоқаманди техникӣ, ташкилӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки бо меъёрҳо ва стандартҳои таҳиякардаи ширкати сайёҳӣ, инчунин воситаҳои техникӣ ва ташкилӣ алоқаманд мебошад.

Аксарият олимони соҳаи иқтисодӣ чунин мешуморанд, ки дар соҳаи сайёҳӣ фаёолияти субъектҳо на танҳо дар доираи қонунҳои амалкунандаи иқтисодӣ, балки аз омилҳои иҷтимоӣ ва равонӣ низ вобаста аст [7;8]. Аз ин рӯ, рафтори кормандоне, ки ба пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ машғуланд, бояд ба амалишавии ин омилҳо, ки ба шуури онҳо бо андӯштани дониши иқтисодӣ, техникӣ ва ҳуқуқӣ ҳосил мешавад, мутобиқ карда шавад.

Такмили механизми ташкилию иқтисодии рушди хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ бояд бо дарназардошти таҷрибаи пешрафати хоричӣ таҳия гардад, инчунин истифодаи усулҳои маъмули илмӣ ва таҷрибаи ширкатҳои фаромиллие, ки ба сатҳи баланди рушд ноил гардидаанд, алоқаманд мебошад [6, С. 7 - 14].

Рушди минбаъдаи хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ аз як қатор унсурҳои иборат аст, ки ба ҳамдигар таъсир мерасонанд. Тибқи арзёбиҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии дар соҳа қабулшуда, самтҳои асосии такмили механизми ташкилию иқтисодии рушди ширкатҳои сайёҳӣ: минтақаҳои сайёҳӣ, воситаҳои маишӣ, равандҳо, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва ғ. мебошанд. Дар соҳаи сайёҳӣ ин унсурҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст: унсурҳои марбут ба сифати молҳо, маҳсулоти истеҳсолшуда ва хизматрасониҳои сайёҳӣ; унсурҳои, ки назорати амалиётро аз болои сифати маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳӣ бо тамоми имкониятҳои таъмин ташкил медиҳанд;

- унсурҳои марбут ба ҳайати маъмури, технологияи раванд, дастгирии иттилоотӣ;

- стандартҳо ва қоидаҳои амалкунии ширкатҳои сайёҳӣ, стандартҳои давлатӣ, талаботи техникӣ, ҳуҷжатҳои гуногуни ҳуқуқӣ ва ғайра.

Вазифаҳои асосии идоракунии сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ ба таҳияи санадҳои меъёрию ҳуқуқии тавсеабахшандаи фаёолияти соҳа ё маҷмааи сайёҳӣ маҳсуб мебошанд. Ба рушди онҳо расман ташкили чорабиниҳои ташкилӣ, маданӣ, савдо ва механизми ташкилию ҳуқуқӣ таъсир мерасонанд. Раванди мазкур бояд бо дарназардошти хусусиятҳои соҳа: ташкили маҷмааи сайёҳӣ ва шугли инфиродии аҳоли, ки пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳиро ба роҳ мемонанд зарур мебошад. Таҳияи чорабиниҳои иловагӣ фаёолияти низоми ширкатҳои сайёҳиро мушкил мегардонад [1, С. 252 - 258].

Барои маҷмааи туристӣ андешидани чорабиниҳои зерин:

- ташкил ва назорати сифати маҳсулоти сайёҳӣ ва молҳои, ки дар мағозаҳои ширкатҳои сайёҳӣ фурӯхта мешаванд;

- ҳиссаи бештари кормандони ширкатҳои сайёҳӣ ба ин корҳо ҷалб карда шудааст, ки аз ҳисоби онҳо зиёда аз 50% гардиши мол ба амал меояд;

- назорати сифати хизматрасонӣ дар асоси чорабиниҳои махсусгардонидашуда, мувофиқ мебошанд.

Самтҳои зикргардида бояд тибқи тартиби муайяншуда ба роҳ монда шавад ва мониторинги сифати хизматрасониро дар фаёолияти ширкатҳои, ки қонунгузорӣ муқаррар мекунад, ва дар он тартиби пешниҳоди маҳсулот дар бандҳои мушаххас дарҷ гардидааст, мувофиқи мақсад мебошад.

Таҳлили фаёолияти ширкатҳои сайёҳӣ нишон медиҳанд, ки баҳодиҳии сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ дар шароити идоракунии ширкат аҳамияти ниҳоят калон дорад. Ин

нишондиҳандаҳо, тартиб, ҳуқуқ ва ўҳдадорихоӣ роҳбарони шуъбаҳо, гурӯҳҳо, инчунин тарзи баҳодиҳии сифати кори кормандони алоҳида, объектҳо ва намудҳои фаъолиятро муқаррар мекунад: интихоби меъёрҳо, таҳассуси кадрҳо, танзими талабот оид ба таъини роҳбарони сохторҳои ширкат ва ташаккули идоракунии он, сатҳи маълумотнокии онҳо, тақмили низоми идоракунии ва ғайраҳо. Самтҳои мазкур ба фаъолияти ҳамаи равандҳои идоракунии ширкат алоқаманд буда ба тақмили ихтисоси кормандон майл менамояд ва ба пурзӯр шудани нақши меҳнати фикрӣ дар ташаккули ширкатҳои сайёҳӣ мусоидат менамояд. Дар фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ қорӣ намудани дастовардҳои пешрафти илмӣ-техникӣ мувофиқ ба талаботи замони имрӯза мебошад. Ҳадафи он ба таври васеъ қорӣ намудани технологияҳо ва воситаҳои техникӣ ҳангоми пешниҳоди хизматрасонии сайёҳӣ бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои бештар ва минималикунони хароҷоти ширкат мебошад.

Ташкили зернизоми идоракунии бояд дар сатҳҳои мухталиф ба роҳ монда шаванд: идоракунии иншооти сайёҳӣ ҳамчун пайванди фаъолияти иқтисодӣ, дирексия ё аз рӯи намуди фаъолият (хӯрок, манзил, нақлиёт ва ғ.), ки аз ҷузъи асосии ширкатҳои сайёҳӣ ба ҳисоб мераванд, ки тамоми фаъолиятҳои марбут ба пешниҳоди хизматрасонии сайёҳии ширкатро идора менамоянд. Ҳайати идоракунии ширкатро, ки минбаъд сардорони раёсатҳо, мудирони шуъбаҳо, намояндагони бахшҳои ташкил медиҳанд бояд мутахассисони баландихтисос бошанд [3, 192 с.].

Дар ширкатҳои сайёҳӣ созмон додани бахши таъмини бехатарӣ, истеҳсоли ҷиҳати баҳодиҳии натиҷаҳои роҳбарӣ ва назорат аз болои бехатарии фаъолияти ширкат зарур мебошад.

Таҳлили талаботи истеъмолкунандагон нишон дод, ки пешниҳоди маҳсулоти сайёҳӣ дар бисёре аз ширкатҳои сайёҳӣ бидуни назардошти талаботи истеъмолкунандагон ба роҳ монда мешавад. Дар натиҷа, маҳсулоти сайёҳӣ, ба бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ барои истифода номувофиқ мебошанд. Мутаносибан, дар шароити бозор чунин маҳсулот рақобатпазир буда наметавонад. Дар натиҷа маҳсулот ва хизматрасонии ширкати сайёҳӣ рақобатпазириашро аз даст медиҳад.

Таҳлили сатҳи қаноатмандии истеъмолкунандагони ширкатҳои сайёҳии миллии нишон доданд, ки дар маҷмӯъ посухдиҳандагон аз сифати маҳсулоти туристии истеъмолшуда қаноатманд мебошанд. Аммо, истеъмолкунандагон сатҳи пасти захираҳои иттилоотиро доир ба фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ қайд карданд, ки ин, бешубҳа, ба тақмили самтҳои механизми хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ таъсир мерасонад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқоти гузаронидашуда имкон медиҳад, ки тамоюлҳои зерин, ки ба рақобатпазирии ширкатҳои сайёҳӣ таъсир мерасонанд, ба низом дароварда шаванд:

1. **Тағйирёбии талабот.** Фаъолияти ширкатҳои сайёҳие, дар бозори маҳсулоти сайёҳӣ амал менамоянд ба тағйироти кулӣ ниёз доранд. Тағйирёбии раванди фаъолият талаботҳои навро ба миён меорад. Аз ин рӯ, ба ширкатҳои сайёҳӣ лозим аст, ки фаъолияти худро мутобиқи шароити бозор танзим намуда, ба сифати маҳсулоти туристии худ кафолат диҳанд.

2. **Таъмини сифат.** Дар бозори маҳсулоти сайёҳӣ афзоиши рақобат ба назар мерасад. Имрӯзҳо ширкатҳои сайёҳӣ бояд маҳсулоти баландсифат истеҳсол кунанд. Фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ дар таъмини сифати баланди маҳсулоти тайёр ва фурӯши маҳсулоти сайёҳӣ рақобатпазирии онро дар бозори хизматрасонии сайёҳӣ муайян мекунад.

Дар робита ба ин, бо бовари метавон гуфт, ки бояд самтҳои асосии тақмили механизми ташкилию иқтисодии рушди хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ ҷиҳати таҳияи маҳсулоти туристӣ ташаккул дода шавад, ки ба қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагон, истеҳсоли маҳсулоти туристии ба талаботи бозор мувофиқ равона карда шуда, имкон диҳад то мавқеи пешсаф дар афзоиши рақобат дар бозори хизматрасонии сайёҳӣ ба роҳ монда шавад.

Низоми мазкур бояд тамоми марҳилаҳои давраи ҳаётии маҳсулоти сайёҳиро фаро гирад: маркетинг ва таҳқиқоти бозор, таҳлили талабот ба сифати маҳсулоти сайёҳӣ, банақшагирии маҳсулоти сайёҳӣ, раванди пешниҳоди маҳсулоти сайёҳӣ, раванди назорат, сифати маҳсулоти сайёҳӣ, раванди омӯзиши қаноатмандии муштарӣ ва монанди инҳо.

Механизми ташкилию иқтисодии рушди хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ бояд ҳамчун воситаи такмили фаъолияти идоракунии ширкат қабул карда шавад. Аз ин рӯ, он бояд ба принципҳои асосии менеҷмент, сохтори ташкилӣ ва технологияи идоракунии фаъолияти иқтисодӣ мувофиқат кунад. Ҳангоми таҳия ва татбиқи системаи идоракунии ширкати туристӣ, бояд зерсистемаи идоракунии сифати хизматрасонии туристӣ таъсис дода шавад.

Системаи идоракунии сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ маҷмӯи чорабиниҳои ба ҳам алоқаманди техникӣ, ташкилӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки бо меъёрҳо ва стандартҳои аз ҷониби ширкати туристӣ таҳияшуда, инчунин дигар ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқии танзимсозандаи фаъолияти соҳа ба роҳ монда шаванд. Дар раванди таҳия ба назар гирифтани хусусиятҳои техникӣ ва иқтисодию ташкилии ширкатҳои сайёҳӣ зарур мебошад.

Дар чараёни омӯзиш мо ба хулосае омадем, ки системаи идоракунии сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ бояд ба такмил додани раванди пешниҳоди маҳсулоти туристӣ равона карда шавад, ки сифати он иқтисодии агентии сайёҳиро барои расонидани хизматрасонӣ, ки талаботи истеъмолкунандагонро қонеъ мегардонад, мувофиқи мақсад мебошад.

Механизми ташкилию иқтисодии рушди хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ бояд хусусиятҳои хоси маҳсулоти туристӣ ва хусусияти фаъолияти корхонаҳои туристиро ба назар гирад:

- пешниҳоди маҳсулот ва хизматрасониҳои туристӣ;
- робитаи мустақими пешҳодкунандагон ва истеъмолкунандагони маҳсулоти туристӣ.

Дар раванди пешниҳоди хизматрасонӣ, истеъмолкунанда сатҳ, дониши касбӣ, малакаҳои иҷтимоии кормандони ташкилоти сайёҳиро дарк мекунад ва баҳо медиҳад. Вобаста ба ин чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки доираи фаъолияти пешниҳодкунандагони маҳсулоти туристӣ гуногун буда метавонад.

1. Онҳо метавонанд дар асоси барномаҳо ва стандартҳои қабулшудаи соҳаи сайёҳӣ татбиқ карда шаванд.

2. Онҳо дар асоси созишномаи байни ташкилоти туристӣ ва истеъмолкунанда пешниҳод карда мешаванд.

Аз ҳамин хотир идоракунии раванди пешниҳоди маҳсулоти туристӣ хусусияти монанд ба идоракунии равандро дорад. Дар ин шароит бояд марҳилаҳои ба даст овардан ва арзёбии натиҷаҳои мобайнӣ ва ниҳой муайян карда шаванд.

Ин хусусиятҳои умумии раванди пешниҳоди хизматрасониро ба таври кулӣ фарқ мекунад ва ба зарурати тафсири махсуси системаи идоракунии сифати хизматрасониҳои ширкати сайёҳӣ оварда мерасонанд.

Системаи идоракунии сифати хизматрасонии туристӣ аз якҷанд унсурҳои иборат аст, ки ба ҳамдигар таъсир мерасонанд. Тибқи истилоҳоти дар ин соҳа қабулшуда, унсурҳои системаи идоракунии сифат инҳоянд: маҷмӯи чорабиниҳо, воситаҳои техникӣ, равандҳо ва ҳуҷҷатҳои меъёрие, ки татбиқ ва фаъолияти онҳоро ташкил медиҳанд ва таъмин мекунад. Дар соҳаи сайёҳӣ ин унсурҳоро ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:

- унсурҳои марбут ба сифати молҳо, маҳсулот ва хизматрасонии сайёҳӣ;
- унсурҳои, ки назорати амалиётро аз болои сифати маҳсулот ва хизматрасонии туристӣ бо тамоми навъҳои ташкил медиҳанд;
- унсурҳои марбут ба ҳаёти маъмурӣ, технологияи раванд, дастгирии иттилоотӣ.

Хусусиятҳои раванди пешниҳоди маҳсулоти туристӣ ва системаи идоракунии сифат сатҳи воқеӣ ё дилхоҳи хизматрасониҳо аз ҷониби ширкати туристӣ тавсифшавандаро ифода мекунад. Талабот ба хизматрасонии сайёҳӣ дар системаи идоракунии сифат муҳимтар аст, зеро онҳо бояд ҳамасола таҷдид ва танзим карда шаванд.

Ҳангоми қорӣ қардани системаи идоракунии сифат барои маҳсулоти туристӣ, ширкатҳои сайёҳӣ афзалиятҳои зеринро ба даст меоранд:

1. Барои ширкатҳои сайёҳӣ дар маҷмӯъ:

- бартараф қардани монеаҳои байнисоҳавӣ;
- ташкилии гурӯҳҳои қорӣ оид ба баланд бардоштани сифат ҷиҳати ҳалли мушкилоти марбут ба бахшҳои гуногуни ширкат;
- муносибатҳои байни субъектҳо аз рӯи принсипи «Молрасон истеъмолкунанда».

Дар сурати ба назар гирифтани бандҳои болозикр самаранокии ширкати сайёҳӣ дуруст танзим карда мешавад. Дар ин миён натиҷаи раванди такмили мол, такрористеҳсол ва самти фаъолияти ширкати сайёҳӣ баромад намуда рақобатпазирии маҳсулоти туристӣ меафзояд.

2. Барои роҳбарияти ширкатҳои сайёҳӣ:

- сиёсати сифат, стратегияи рушд ва ҳадафҳои ширкати сайёҳӣ ба сатҳҳои поёнии менеҷмент пешбинӣ карда мешаванд, ки ба эҷоди системаи нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои баҳогузори самаранокии равандҳо, воҳидҳои сохторӣ, фаъолияти менеҷерон ва кормандон таъсир мерасонанд;

- масъулият ва салоҳият раванди муштарақанд, онҳо дар асоси ҳамқорӣ такмил дода мешавад;

- аудити дохилӣ барои муайян қардани самтҳои баланд бардоштани сифати раванди технологӣ ва фаъолгардонии фаъолияти роҳбарони шӯъбаҳо ва кормандон гузаронида мешаванд.

3. Чорабиниҳо барои кормандони ширкатҳои сайёҳӣ:

- самаранокии ҷустуҷӯи ҳуҷҷатҳои меафзояд;
- фаъолияти ҳар як корманд такмил меёбад;
- имконияти иштирок дар такмили раванди фаъолияти худ ва дар маҷмӯъ ширкати сайёҳӣ, пешниҳоди ҳуҷҷатҳои зарурӣ ба аудиторони дохилӣ ба вучуд омада сатҳи қаноатмандии кормандон меафзояд.

4. Барои истеъмолкунандагон:

- кафолати ба даст овардани маҳсулоти босифати туристӣ, ки ба ниёзҳои сайёҳон ҷавобгӯ аст.

- тартиби ташкилии системаи идоракунии сифати маҳсулоти туристии ширкати сайёҳӣ, аз ҷумла марҳилаҳои таҳия ва татбиқи он пешниҳод карда мешавад.

Марҳилаҳои асосии самтҳои асосии такмили механизми ташкилию иқтисодии рушди хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ аз зербандҳо иборат мебошанд.

Марҳилаи аввал ин аз ҷониби роҳбарияти ширкати сайёҳӣ қабул қардани қарори нав оид ба таҳияи маҳсулоти туристӣ мебошад. Раванди идоракунии самаранок барои маҳсулоти сайёҳӣ ва таъини корманди ихтисосманд, ки ба ўҳдадорихояшон таҳия, татбиқ ва нигоҳдории равандҳое, ки системаи идоракунии сифати маҳсулоти сайёҳӣ талаб мекунад, дохил мешаванд.

Марҳилаи дуввум ташкили гурӯҳи қорӣ барои таҳия ва пешниҳоди маҳсулоти туристӣ мебошад

Такмили раванд ба танзими саривактии эҳтиёҷдошта тасдиқи чадвали татбиқи системаи идоракунии сифат аз ҷониби ҳайати кормандон зарур мебошад. Ба гурӯҳи қорӣ на танҳо кормандони масъули идоракунии раванд, балки сардорони шӯъбаҳо низ шомил бояд бошанд.

Дар марҳилаҳои дуюм зербандҳое муқаррар карда шудааст, ки ба ташкили раванди идоракунии сайёҳӣ таъсири мусбат мерасонанд:

1. Қабули қарор дар бораи ташкили системаи идоракунии раванд барои маҳсулоти сайёҳӣ, таъин кардани намояндаи менечменти сифат.

2. Таъсиси гурӯҳи корӣ ва таъини роҳбари он. Тасдиқи «Низомнома дар бораи гурӯҳи корӣ».

3. Таъмини сатҳи зарурии огоҳии кормандони ташкилоти сайёҳӣ оид ба масъалаҳои идоракунӣ.

4. Банақшагирии фаъолият оид ба татбиқи системаи идоракунии сифати маҳсулоти туристӣ. Муайян кардани талаботи истеъмолкунандагон ба сифати маҳсулот.

5. Муайян кардани тартиби ҳуҷҷатҳои зарурӣ. Муайян кардани омилҳое, ки раванди идоракунии сифати хизматрасониҳои ширкати туристиро метезонанд.

6. Таҳия ва татбиқи ҳуҷҷатҳои бо мақсади назорати қатъи аз болои истеҳсолкунандагони маҳсулоти туристӣ.

7. Татбиқи ҷаври дастурҳо ва амалҳое, ки боиси рушди ширкат мегардад.

8. Ташкили аудити дохилӣ бо мақсади ба таври шаффоф ба роҳ мондани раванди идоракунӣ дар ҳама зинаҳои роҳбарӣ.

Самтҳои фаъолияти ширкати сайёҳӣ ба кормандони соҳавӣ, сармуҳосиб, сардорони шӯъбаҳо, ки аз рӯи ҳуҷҷати тасдиқшуда «Вазифаҳои функционалӣ» аз ҷумла роҳбари ширкат амал менамояд, зарур аст.

Марҳилаи сеюм ташкили сатҳи зарурии огоҳии кормандони ташкилоти сайёҳӣ дар бораи манфиатҳои раванди такмили идоракунӣ мебошад.

Марҳилаи чорум - банақшагирии чорабиниҳо оид ба татбиқи технологияҳои пешрафта ва муайян намудани талаботи истеъмолкунандагон ба сифати маҳсулоти туристӣ мебошад. Ҳангоми банақшагирии маҳсулоти туристӣ тавсия дода мешавад, ки аз нақшаҳо, ҳадафҳо, ки тақсимоти масъулият ва ваколатҳо, захираҳои зарурӣ, мӯҳлатҳои таҳия, афзорҳои маҳсусгардонидашудаи истифодашаванда, нуқтаҳои назорат дар марҳилаи рушд, рӯйхати усулҳо ва ҳуҷҷатҳои истинодии истифодашуда, усулҳои тасҳеҳи нақшаи ширкат, усулҳои тафтиши ва ҳадафҳо гузошташуда муайян карда шавад.

Марҳилаи панҷум - таҳлили ҳолати воқеии ҳуҷҷатҳои ҷорӣ, таркиб ва мундариҷаи он ва шабакаҳои маҳсусгардонидашудаи ширкати сайёҳӣ мебошад. Ҳангоми тавсифи равандҳо, гурӯҳи корӣ бояд муайян намоянд, ки чӣ гуна онҳо воқеан иҷро мешаванд, дар онҳо кадом монеаҳо мавҷуданд, кадоме аз онҳоро сарфи назар кардан мумкин аст ва он бояд дар лоиҳаи қарорҳои қабулмешудаи такмили раванди идоракунӣ ба назар гирифта шавад.

Дар марҳилаи шашум ҳуҷҷатҳои ҷиҳати тақвият бахшидани раванди идоракунии маҳсулоти туристӣ таҳия ва татбиқ карда мешаванд. Ҳуҷҷатҳои меъёрии ширкати сайёҳиро «Сиёсати бисёрсамта», «Дастурҳои ҳадафманд», оинномаҳо дар бораи бахшҳои сохторӣ, тавсифи вазифавии кормандон, дастурҳои кориро дар бар мегиранд.

Ҳуҷҷатҳои нав «Сиёсати бисёрсамта», «Дастури ҳадафманд», мебошанд. Ба назари мо сиёсат дар соҳаи такмили механизмҳои идоракунии ширкати сайёҳӣ - ҳуҷҷатест, ки самтҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳои асосии ширкати сайёҳиро дар соҳаи сифат муайян менамояд. Дастури ҳадафманд ҳуҷҷати асосии низоми идоракунии на танҳо сифат балки такмили усулҳо ва механизмҳо мебошад, ки барои нигоҳ доштани система дар ҳолати корӣ ҳамчун маводи арзишманд хизмат мекунад. Дастури ҳадафманд дорои доираи системаи идоракунии сифати маҳсулоти сайёҳӣ, расмиёти ҳуҷҷатгузорӣ барои системаи сифат таҳияшуда ё ишораҳо ба онҳо, тавсифи ҳамкориҳои равандҳо дар системаи идоракунии сифат мебошад.

Марҳилаи ҳафтум татбиқи амалии равандҳои идоракунӣ мебошад. Ин вазифа ба зиммаи гурӯҳи корӣ гузошта шудааст ё хизматрасонии он мақоми кории системаи идоракунии салоҳиятноки маҳсулоти сайёҳиро дар бар мегирад.

Дар ҷунин шароит самтҳои асосии такмили равандҳо инҳо буда метавонанд:

- иштирок дар таҳия ва тасҳеҳи сиёсати ширкатҳои сайёҳӣ;

- роҳбарии методӣ оид ба татбиқ, истифода ва такмили низоми идоракунии ҳадафманд;
- ҳамоҳангсозии корҳои таъмини раванди идоракунӣ;
- таҳия ва назорати доимии иҷроии барномаҳои мақсаднок оид ба беҳтар намудани сифати маҳсулоти туристӣ;
- муайян кардани мушкilotи воқеӣ ва эҳтимолии ширкат;
- муайян кардани ҳаҷми корҳои зарурӣ оид ба таъмин, идора ва баланд бардоштани сифат;
- назорати заминаи моддию техникӣ, таъмини маҳсулоти туристӣ бо сифати хизматрасонӣ;
- таҳияи усулҳои махсуси таъмини сифати маҳсулоти туристӣ;
- ҷамъоварӣ, ба низом даровардан, коркард, таҳлил ва ҷамъбасти иттилоот дар бораи маҳсулоти ширкат;
- ташаккул ва нигоҳдории фонди ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ, методӣ оид ба сифати маҳсулоти туристӣ;

Марҳилаи ҳаштум ташкили аудити дохилии системаи идоракунии сифати маҳсулоти сайёҳӣ мебошад. Дар ширкатҳои сайёҳӣ, ки таъсиси хизматрасонии аудити дохилӣ дар шакли воҳиди сохтории алоҳида мушкил аст, аудити системаи идоракунии сифати маҳсулоти туристиро гурӯҳҳои муваққатии барои ин мақсад ташкилшуда гузаронида метавонанд. Ҳамзамон, вазифаҳои аудиторҳо (бидуни озодӣ аз қори асосӣ) ба зиммаи мутахассисони бахшҳои дигари ширкати сайёҳӣ гузошта мешаванд, ки бо таҳия ва фаъолияти низоми сифат алоқаманданд.

Ҳамин тариқ, самтҳои асосии такмили механизми ташкилию иқтисодии рушди хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ марҳилаҳои асосии зеринро пешбинӣ мекунад: банақшагири, омодагӣ ва татбиқи аудит, таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада, таҳияи санадҳои зарурӣ, назорат ва пешниҳоди шаклҳои муносири хизматрасонӣ мебошад.

Дар сохторҳои инфиродии туристӣ, воҳидҳо ва зертобеони онҳо бо мақсади баланд бардоштани сифати хизматрасонии туристӣ ба сатҳи кишварҳои пешрафтаи ин соҳа, метавон аз истифодаи системаи баҳодихии сифати хизматрасонии туристӣ бо истифода аз нишондиҳандаҳои инфиродӣ оғоз кард ва пас тадриҷан ба ташкили системаи ҳамгирошуда ва такмилёфтаи низоми идоракунии хизматрасонии сайёҳӣ оғоз намуд. Барои ҳамин ҳам зинаи муҳими таҳқиқоти мазкур ба татбиқи механизмҳои асосии ташкилию иқтисодии рушди иқтисодии хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ доман густурда баррасии он дар шароити имрӯза муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Алимов Ҷ.Ш. Баъзе масоили рушди туризм дар шароити имрӯза / Ҷ.Ш. Алимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2021. №4/1(38). С. 252 - 258.
2. Илькевич С.В., Сахарчук Е.С. Экономические аспекты устойчивого развития туризма в регионах Российской Федерации // Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса. – М. – 2014. - №2. – С. 4.
3. Исмаев Д.К. Маркетинг иностранного туризма в России. Теория и практика деятельности туристских фирм: Учебное пособие для вузов. – М.: Мастерство, 2002 – 192 с.
4. Купер К., Флетчер Д., Гильберт Д., Ванхилл С.Т., Богданов Е. Экономика туризма: теория и практика. Том 1. Учебное пособие по специальности. СПГИЭА. – СПб, 1998. – 200 с.
5. Маркова И.С. Организационно-экономический механизм развития рынка туристских услуг (на примере Хабаровского края) / автореф. дисс. д.э.н. по специальности 08.00.05. Хабаровск, 2009 г. – 43 с.,

6. Мирзоалиев А.А., Сафаров А.М. Нақши соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. -№ 3(32).
7. Мирзоалиев А.А., Сафаров А.М. Ҷанбаҳои назариявии рушди сайёҳӣ дар шароити муосир // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020, № 4/1(33).
8. Ҳабибов С., Ҷамшедов М.Ҷ. Вазъи муосир ва тамоюли рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / С, Ҳабибов, М.Ҷ. Ҷамшедов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2021. №4/1(38). С. 7 - 14.

УДК 339.9

Ҳабибов А.Х.

МАВҶЕИ ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ ҶАНУБУ ШАРҚИ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОНӢ

Минтақаи Осиеи Ҷанубу Шарқӣ аз 11 кишвари аз ҳамдигар аз ҷиҳати аҳоли, мавқеи ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ, потенциали илмӣ ва дигар омилҳо фарқкунанда иборат буда, новобаста аз ин рушди мунтазамро тайи солҳо дароз нишон медиҳанд, ки аз таҳлили нишондодҳои макроиқтисодӣ бармеояд. Ин асосан бо мавқеи муфиди ҷуғрофии кишварҳо, захираҳои бойи табиӣ, рушди босуръати сиёсӣ ва иқтисодӣ вобаста мебошад. Рушди иқтисодии кишварҳои минтақа аз ҳисоби омилҳои гуногун амалӣ гардидааст. Сохтори иқтисодиёт бартарии соҳаи саноатро бар кишоварзӣ инъикос менамояд, ки натиҷаи стратегияи саноатикунони ин кишварҳо мебошад. Сиёсати рушди соҳаҳои саноати содиротӣ имконият дод, ки маҳсулот ва хизматрасониҳои ин минтақа дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи устуворро пайдо карда, ҳаҷми бузурги сармояи мустақими хоричиро ба ин соҳаҳо ҷалб намоянд. Кишварҳои минтақа новобаста аз тафовути потенциали табииву илмӣ-техникӣ тамоюли мусбии нишондодҳои иқтисодиро нишон дода, рушди худро дар асоси стратегияи рушди саноатҳои содиротнигаронанда, ҷалби сармояҳои хоричӣ, танзими давлатӣ, ташкили ширкатҳои миллӣ ва ғ. таъмин менамоянд. Сингапур давлати пешбари минтақа ба ҳисоб рафта, қариб аз рӯи ҳама нишондодҳои иқтисодӣ пешсаф мебошад ва дигар кишварҳо ҳаракат карда истодаанд, то дар қатори он пешсаф гарданд.

Калидвожаҳо: Осиеи Ҷанубу Шарқӣ, минтақа, иқтисодиёт, маҷмӯаи маҳсулоти дохилӣ, воридот, содирот, рушд.

Ҳабибов А.Х.

ПОЛОЖЕНИЕ СТРАН ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Регион Юго-Восточной Азии состоит из 11 стран, отличающихся друг от друга по численности населения, географическому положению, природным ресурсам, научному потенциалу и другим факторам, и, несмотря на это, с годами они демонстрируют устойчивое развитие, что следует из анализа макроэкономических показателей. Это в основном связано с удобным географическим положением, богатыми природными ресурсами, интенсивным социально-экономическим развитием региона. Страны региона добивались экономического развития путем использования различных факторов. Структура экономики этих стран отражает превосходство промышленности над сельским хозяйством, что является результатом стратегии индустриализации этих стран. Политика развития экспортных отраслей промышленности позволила продукции и услугам этого региона занять устойчивое положение на мировом рынке и привлечь в эти отрасли

большой объем прямого иностранного капитала. Независимо от различных условий в природном и научно-техническом потенциале, страны региона показали положительную динамику экономических показателей, а их развитие базируется на стратегии развития экспортноориентированных производств, привлечения иностранного капитала, государственного регулирования, создания национальных корпораций и др. Сингапур является ведущей страной региона, лидируя практически по всем экономическим показателям, и другие страны ориентируются на его уровень.

Ключевые слова: Юго-Восточная Азия, регион, экономика, валовой внутренний продукт, импорт, экспорт, развитие.

Habibov A.H.

THE POSITION OF SOUTH-EAST ASIAN COUNTRIES IN THE GLOBAL ECONOMY

The South-East Asian region consists of 11 countries that are different from each other in terms of population, geographical location, natural resources, scientific potential and other factors, and regardless of this, they show a steady development over the years, which results from the analysis of macroeconomic indicators. This is mainly due to the convenient geographical location, rich natural resources, and intensive socio-economic development of the region. The countries of the region achieved economic development through the use of various factors. The structure of the economy reflects the superiority of industry over agriculture, which is the result of the industrialization strategy of these countries. The policy of development of the export industries made it possible for the products and services of this region to find a sustainable position in the world market and to attract a large amount of foreign direct investment to these industries. Regardless of the various conditions in the natural and scientific and technical potential, the countries of the region showed a positive trend in economic indicators, and their development is based on the strategy of developing export-oriented industries, attracting foreign capital, government regulation, creating national corporations, etc. Singapore is the leading country in the region, leading in almost all economic indicators, and other countries are guided by its level.

Keywords: South-East Asia, region, economy, gross domestic product, import, export, development.

Минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (ОҚШ) дар ҳудуди нимҷазираи Ҳиндухитой ва ҷазираҳои сершумори архипелаги Малай ҷойгир шудааст. Кишварҳои минтақа бо Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқӣ, Австралия ва Укёнусия ҳамсарҳаданд. Ба ин минтақа 11 кишварҳои аз ҷамаи ҷаҳат фарқкунанда дохил мешаванд, ки аз рӯи соҳт ба шоҳигарии мутлақ (Бруней), шоҳигарии конститусионӣ (Таиланд, Камбоҷа, Малайзия) ва ҷумҳуриҳо (Индонезия, Сингапур, Филиппин, Лаос, Вьетнам, Мянма, Тимори Шарқӣ) мансубанд. Аҳолии минтақа зиёда аз 660 млн нафар ё 8 % аҳолии кураи заминро ташкил медиҳад [10].

Минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ Авруосиёро бо Австралия пайваستا, укёнусҳои Ором ва Ҳиндро ҷудо мегардонад. Бинобар мавҷудияти бахрҳои гуногун дар минтақа робитаҳои баҳрии байни ҷазираҳо барои аҳолии аҳамияти калон дошт, ки ба он масофаи хурди байни ҷазираҳо мусоидат мекард. Дар ин минтақа роҳи муҳими баҳрӣ – гулӯгоҳи Малакка ҷойгир аст, ки дар қатори каналҳои Панама, Суэс ва гулӯгоҳи Гибралтар аҳамияти калони логистикӣ дорад [1].

Ҷойгиршавӣ дар байни ду тамаддуни қадим ва сараҳолитарин кишварҳои муосир – Чин ва Ҳиндустон – ба ташаккули системаи сиёсӣ, иқтисодӣ, рушди маданият, аҳолии ва дин таъсири худро расонидааст. Кишварҳои минтақа аъзои Ассотсиатсияи давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (АСЕАН) мебошанд [2].

Дар давраи баъдичангӣ нақши кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар ҷаҳон рӯ ба афзоиш дорад. Ин асосан бо мавқеи муфиди ҷуғрофии кишварҳо, захираҳои бойи табиӣ, рушди босуръати сийёсӣ ва иқтисодӣ вобаста мебошад. Рушди иқтисодии кишварҳои минтақа аз ҳисоби омилҳои гуногун амалӣ гардидааст. Масалан, Бруней 84 % даромади худро аз содироти нафт мегирад. Сингапур бошад, маркази бузурги минтақавӣ ва ҷаҳонии молия, савдо, маркетинг, хизматрасонӣ ва коркарди технологияҳои навин, нақлиёт ва коммуникатсия мебошад. Дар ин давра шумораи аҳолии ин минтақа 3,6 маротиба, ҳаҷми савдои хориҷа қариб 300 маротиба, ММД ба ҳар сари аҳоли 37 маротиба зиёд шуда, дарозмӯрӣ аз 56 ба 71 сол расидааст. Сатҳи камбизоатӣ аз 47 % (соли 1990) то 14 % коҳиш ёфт [5].

Аз рӯи суръати рушди иқтисодиёт кишварҳои минтақа ба гуруҳи кишварҳои тезрушдкунанда мансубанд. Бо ин сабаб дар бисёр манбаъҳо кишварҳои минтақаро ба гуруҳи кишварҳои нави саноатӣ (Сингапур, Таиланд, Малайзия, Индонезия, Филиппин, Вьетнам) ворид мекунанд, ки дар натиҷаи саноатикунонӣ ба рушди назарраси иқтисодиёт ноил гардидаанд [4] (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии кишварҳои ОҶШ

т/р	Кишвар	ММД, млн доллари ИМА		ММД ба ҳар сари аҳоли, доллари ИМА		Суръати рушди иқтисодӣ, %		
		2011	2020	2011	2020	2011	2020	Рушди миёна дар 10 сол
1.	Бруней	18534,2	12000,4	47116,2	25885,3	3,7	1,1	0,4
2.	Вьетнам	135541,1	271798,9	1537,7	2785,3	6,2	2,9	6,0
3.	Индонезия	846522,6	1059146,1	3498,2	3928,5	6,5	-2,1	4,6
4.	Камбоҷа	12803,9	25376,7	881,7	1528,5	7,1	-3,1	6,3
5.	Лаос	8 060,6	19 061,5	1262,4	2636,0	8,0	3,3	6,8
6.	Малайзия	298141,8	337286,9	10258,8	10328,1	5,3	-5,6	4,0
7.	Мянма	56502,0	70176,7	1126,7	1285,8	5,6	3,2	6,5
8.	Сингапур	279328,6	339924,6	53886,0	59784,8	6,4	-5,4	2,9
9.	Таиланд	370932,8	501542,7	5602,0	7361,8	0,8	-6,1	2,3
10.	Филиппин	234227,9	361519,2	2470,1	3323,6	3,9	-9,6	4,7
	Ҷамағӣ, АСЕАН	2260595,6	2997833,7	3787,4	4533,2	5,1	-3,3	4,4

Манбаъ: ASEAN Statistical Yearbook 2021. 17th edition. Jakarta, December 2021. 286 p.

Маҷмӯаи маҳсулоти дохилии (ММД) кишварҳои минтақа дар 10 соли охир 32,7 % зиёд шуда, қариб ба 3 трлн доллари ИМА расидааст. Агар дар 2011 3,07 %-и ММД-и ҷаҳониро ташкил дода бошад, пас дар соли 2020 новобаста аз сустшавии рушди он дар тамоми ҷаҳон то 3,53 % расид.

Чуноне ки аз ҷадвал мебинем, кишвари калонтарин ва сараҳолитарини минтақа Индонезия маҷмӯаи маҳсулоти дохилии зиёдтаринро дорост, ки соли 2020 дар миқёси ҷаҳонӣ мувофиқ ба ҷои 17-ум мебошад, вале ба ҳар сар аҳоли (зиёда аз 280 млн нафар) ҷои 102-юмро ишғол мекунад. Суръати рушди иқтисодӣ ҳарчанд дар соли 2020 манфӣ бошад ҳам, қимати миёнаи он дар тӯли 10 сол (2011-2020) 4,6 %-ро ташкил дод, ки нишондоди хеле хуб мебошад. Тамоюли суръати рушди манфӣ дар соли 2020 дар аксарияти кишварҳои олам мушоҳида мешуд, ки бо маҳдудиятҳои пандемия ва дар натиҷаи суст шудани фаъолияти иқтисодии онҳо маънидод мешавад.

ММД-и Бруней ҳарчанд дар минтақа аз ҳама кам бошад ҳам, ММД ба ҳар сар аҳоли дар миқёси ҷаҳонӣ соли 2020 ҷои 9-ум буд. Суръати миёнаи пасти рушд бо дараҷаи баланди вобастагӣ аз нарху талабот ба нафт мебошад, ки қисми асосии даромади ин кишварро ташкил медиҳад. Алоҳида бояд шаҳр-давлати Сингапурро қайд намоем, ки дар ҷаҳон аз рӯи ҳаҷми ММД дар ҷои 37-ум ва ММД ба ҳар сари аҳоли дар ҷои 2-юм ҷойгир аст [6, 7].

Давлатҳои Камбоҷа, Лаос ва Мянма, ки дар даҳсолаи мазкур суръати баландтари рушдро (зиёда аз 6 %) доранд, бо мақсади расидан ба сатҳи давлатҳои нави саноатӣ қўшиш доранд. Ин кишварҳо дар асоси истифодаи таҷрибаи давлатҳои ҳамсоя, ки зиёда аз 50 сол суръати назарраси рушд доранд, дар 20-25 соли охир рӯ ба тараққӣ ниҳоданд. Агар пештар онҳо асосан давлатҳои кишоварзӣ-саноатӣ ҳисобида шуда, рушди ноустувorro нишон медоданд, ҳоло бошад ҳиссаи саноат дар ММД аз соҳаи кишоварзӣ пеш гузаштааст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Сохтори ММД дар кишварҳои ОҚШ дар соли 2020, %

т/р	Кишвар	Ҳоҷагии кишлоқ	Саноат	Хизматрасонӣ	Ҳисса дар ММД
1.	Бруней	0,8	63,2	36,0	100
2.	Камбоҷа	17,3	37,3	37,7	92,3
3.	Индонезия	12,4	39,4	44,1	95,9
4.	Лаос	13,9	35,7	40,2	89,8
5.	Малайзия	7,1	36,8	54,9	98,9
6.	Мянма	22,0	36,3	41,7	100
7.	Филиппин	10,2	29,1	60,7	100
8.	Сингапур	0,0	25,9	74,1	100
9.	Таиланд	6,2	34,2	59,6	100
10.	Вьетнам	13,6	36,6	38,7	88,9

Манбаъ: ASEAN Statistical Yearbook 2021. 17th edition. Jakarta, December 2021. 286 p.

Агар ба сохтори ММД-и кишварҳои ОҚШ назар андозем, он гоҳ мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар ҳама кишварҳо ҳиссаи саноат аз соҳаи кишоварзӣ бештар мебошад, ки натиҷаи сиёсати бомуваффақи саноатикунории онҳоро нишон медиҳад. Гуфтан мумкин аст, ки Сингапур бо ҳиссаи хизматрасонии 74,1 % аз ММД дар марҳилаи рушди постиндустриалӣ қарор дорад. Сингапур ва дигар кишварҳои минтақа стратегияи содиротнигаронии иқтисодӣро пеша карда, ба чунин дастовардҳо расиданд.

Кишварҳои ОҚШ базаи тавоноии содиротӣ доранд, қариб ҳамаи онҳо бо захираҳои табиӣ хуб таъмин мебошанд, ки асоси рушди иқтисодии онҳо мебошад. Бинобар ин онҳо содиркунандаи бузурги молҳои алоҳида ба ҳисоб мераванд. Масалан, минтақа қариб 80 %-и истеҳсоли ҷаҳонии каучуки табиӣ, 60-70 %-и сурб, зиёда аз 50 % кокос ва копра, сеяки рағғани хурмо ва биринҷро медиҳад. Инчунин захираҳои бузурги нафт, мис, волфрам, хром, боксит мавҷуданд.

Савдои хориҷии кишварҳои ОҚШ соҳаи хеле муҳим ва рушдёфта мебошад. Барои мисол, ҳаҷми ҳам воридот ва ҳам содироти Сингапур аз ҳаҷми маҷмуаи маҳсулоти дохилиаш зиёд мебошад, ки ин нақши муҳими ин давлатро дар савдои байналмилалӣ молу хизматрасонӣ нишон медиҳад ва онро ҳамчун давлати транзитии савдои хориҷӣ ҳисобидан мумкин аст. Дар соли 2020 ҳаҷми умумии содироти молу хизматрасонии минтақа ба 1672,8 млрд доллари ИМА расид (ҷадвали 3), ки ин 55 % ММД-ро ташкил медиҳад. Бояд қайд кард, ки ин нишондиҳанда бо таъсири омилҳои зикргардида нисбат ба соли 2019 кам шудааст. Тавозуни савдои хориҷӣ барои аксари кишварҳои минтақа (ба ғайр аз Камбоҷа, Мянма ва Филиппин) мусбӣ буда, дар умум 117,5 млрд доллари ИМА-ро ташкил дод.

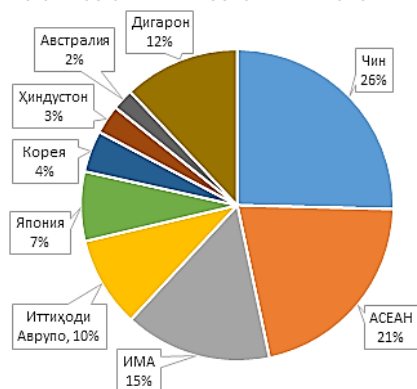
Чадвали 3. Ҳаҷми содироту воридоти кишварҳои ОҚШ дар соли 2020

	Кишвар	Содироти мол, млн доллари ИМА	Воридоти мол, млн доллари ИМА	Содироти хизматрасонӣ, млн доллари ИМА	Воридоти хизматрасонӣ, млн доллари ИМА
1.	Бруней	6607,7	5343,2	352,2	1206,4
2.	Вьетнам	281441,5	261309,5	21600,0	18387,0
3.	Индонезия	163191,8	141568,8	14906,5	24502,1
4.	Камбоча	17412,0	18968,0	1767,4	2023,9
5.	Лаос	5086,9	5013,6	346,2	445,5
6.	Малайзия	233931,2	189730,6	22031,5	33319,5
7.	Мянма	16806,2	17947,4	4219,1	3254,7
8.	Сингапур	374824,8	329596,0	187638,1	172757,0
9.	Таиланд	192372,8	169702,6	31703,3	46790,2
10.	Филиппин	65214,5	95161,3	31410,4	18330,8
	Ҳамагӣ	1356889,4	1234340,9	315974,7	321017,1

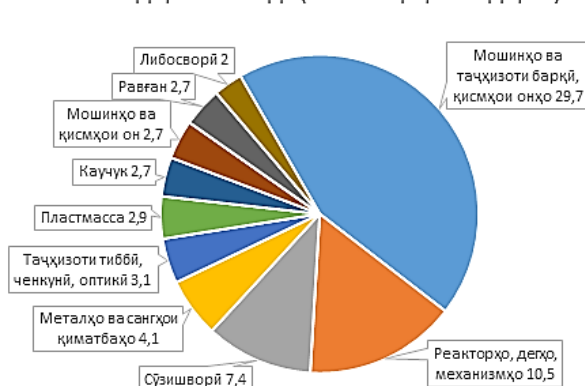
Манбаъ: ASEAN Statistical Yearbook 2021. 17th edition. Jakarta, December 2021. 286 p.

Таҳлили чадвал нишон медиҳад, ки 5 давлати минтақа (Сингапур, Вьетнам, Малайзия, Таиланд ва Индонезия) 91,8 % содироти мол ва 88,5 % воридоти молро таъмин менамояд, дар ҳоле ки худ Сингапур 59 %-и содироти хизматрасонӣ ва 53,8 %-и воридоти хизматрасонии минтақаро ба ўҳда дорад, ки дар ин саҳми бандари Сингапур назаррас мебошад. Дигар давлатҳои минтақа сол аз соли потенциали содиротию воридоти худро тақвият дода истодаанд [8].

Ба кучо содир мешавад? (бо % аз ҳаҷми содирот)

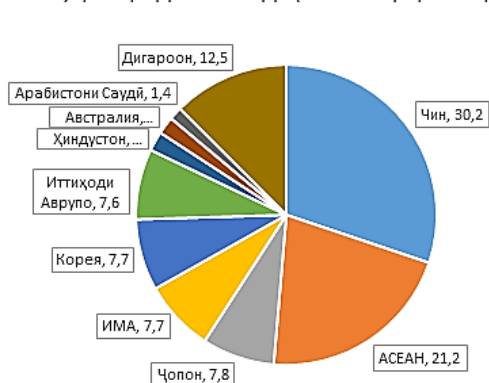

Чӣ содир мешавад? (бо % аз ҳаҷми содирот)

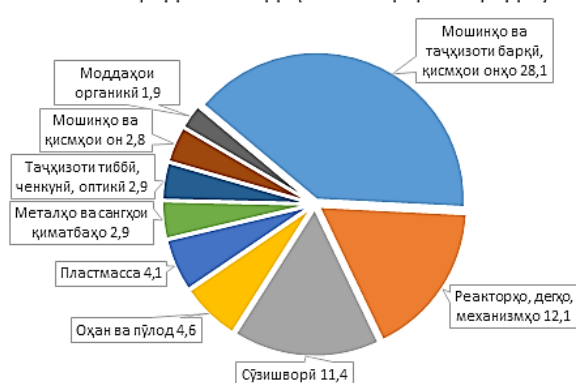

Расми 1. Содироти мол аз кишварҳои ОҚШ дар соли 2020

Аз кучо ворид мешавад? (бо % аз ҳаҷми воридот)

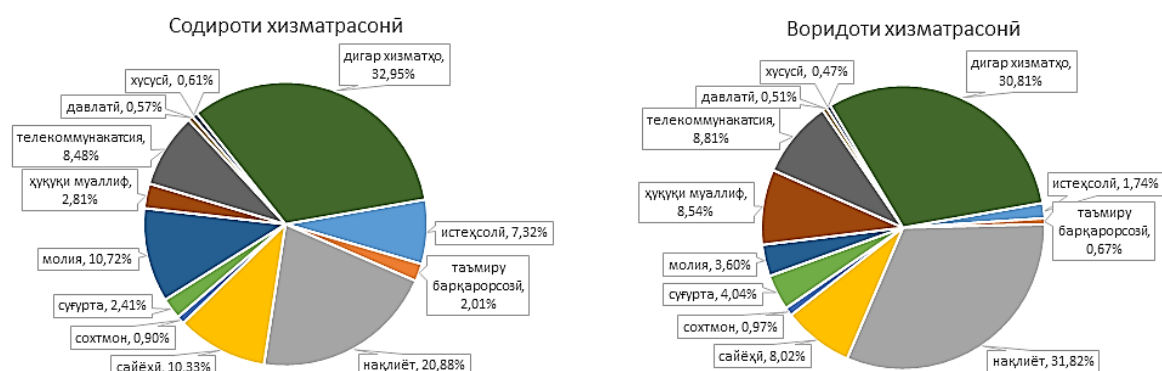

Чӣ ворид мешавад? (бо % аз ҳаҷми воридот)

Расми 2. Воридоти мол ба кишварҳои ОҚШ дар соли 2020

Дар воридот ва содироти ОҶШ шарикони асосӣ Ҷумҳурии Мардумии Чин, кишварҳои минтақа, ИМА, Ҷопон, Корея, Иттиҳоди Аврупо, Ҳиндустон мебошанд, ки зиёда аз 80 %-и ҳаҷми онро таъмин менамоянд. Маҳсулоти асосии содиротӣ (расми 1) ин маснуоти саноати мошинсозӣ (таҷҳизоти барқӣ, механикӣ, тиббӣ, оптикӣ, реакторҳо ва ғ.), сӯзишворӣ, металлургияи ранга, пластмасса, каучук, рағғани растанӣ ва либосворӣ мебошанд. Дар воридот (расми 2) низ маҳсулоти мошинсозӣ (маҳсулоти тайёр бо қисмҳои), сӯзишворӣ, оҳану пӯлод, пластмасса, сангҳои қиматбаҳо, моддаҳои органикӣ афзалият доранд. Бояд қайд кард, ки қисми ин маҳсулот дар байни кишварҳои минтақа воридоту содирот мешавад, қисми дигар бо мақсади коркард то дараҷаи ниҳии истеъмоли ва содироти минбаъда истифода мешавад.

Расми 3. Содирот ва воридоти хизматрасонии кишварҳои ОҶШ дар соли 2020

Агар дар содироти хизматрасонии кишварҳои минтақа (расми 3) соҳаҳои нақлиёт, молия, сайёҳӣ, телекоммуникатсия ва истеҳсолӣ пешсаф бошанд, пас дар воридот соҳаҳои нақлиёт, сайёҳӣ, телекоммуникатсия ва хукуқи муаллиф қисми асосии онро ташкил медиҳанд. Кишварҳои минтақа ба нуқтаи охири диққати махсус медиҳанд. Аз ҷумла, сол аз сол воридоти хизматрасонӣ дар соҳаи хукуқи муаллиф кам шуда, содироти он зиёд шуда истодааст, ки вобаста ба тадбирҳои андешидаи ҳукумати ин кишварҳо алоқаманд аст.

Кишварҳои минтақа асосан ба модели рушди Ҷопон бо диққати асосӣ ба натиҷаҳои КИТ таъя мекунанд, ки ба ин соҳа бисёр сабукиҳо пешниҳод шуда, сармояҳои калон (ҷадвали 4) ҷудо мешаванд. Ҳамин тавр, дар соли 2020 барои фаъолияти илмӣ-техникӣ - 11229,8 млн доллари ИМА сармояи мустақим ҷалб карда шуд, ки ин 8,2 %-и ҳаҷми умумии онҳоро ташкил дод. Дар натиҷа минтақа ба маркази илмии сатҳи ҷаҳонӣ мубаддал мегардад. Инчунин дараҷаи истифодаи натиҷаҳои КИТ дар минтақа баланд мебошад, ҳатто корхонаҳои саноатӣ дар сохтори худ ҷузъҳои таҳқиқотӣ доранд, ки ба ин раванд мусоидат менамояд.

Ҳаҷми ҷалби сармояи хориҷӣ дар ҷаҳон пайваста афзоиш ёфта, сармоягузорӣ дар фаъолияти иқтисодӣ ҷаҳон ва равандҳои ҷаҳонишавӣ фаъолон иштирок мекунанд. Сармоягузориҳо ба иқтисодиёт ғайбаовар мебошанд, аммо онҳо миқдори зиёди хавфҳои (сиёсӣ, иқтисодӣ, асбӯрӣ) ба миён меоранд. Кишварҳои минтақа бо коҳиши монеаҳои ворид шудан ба бозорҳои миллии худ сармоягузориҳои хориҷиро ба бозорҳои дохилии худ ҷалб мекунанд [3, с.26].

Ҷадвали 4. Сармояи мустақими хориҷӣ ба кишварҳои ОҶШ дар соли 2020

т/р	Кишвар	Сармояи мустақим, млн доллари ИМА	Ҳиссаи сармояи мустақим, %	Сармоягузориҳои асосӣ, млн доллари ИМА
1.	Бруней	577,4	0,42	ИМА – 35039 (25,5 %);

2.	Вьетнам	15800,0	11,5	Чин – 23290 (17 %); АСЕАН – 22815 (16,6 %); Иттиҳоди Аврупо – 10016 (7,3 %); Чопон – 8520 (6,2 %); Корея – 6849 (5,0 %); Канада – 5100 (3,7 %); Швейтсария – 4620 (3,4 %)
3.	Индонезия	18310,0	13,3	
4.	Камбоча	3624,6	2,64	
5.	Лаос	967,7	0,7	
6.	Малайзия	3511,8	2,56	
7.	Мянма	2205,6	1,61	
8.	Сингапур	90597,7	66	
9.	Таиланд	-4848,9	-3,5	
10.	Филиппин	6585,6	4,8	
	Ҳамагӣ	137331,5	100	

Манбаъ: ASEAN Statistical Yearbook 2021. 17th edition. Jakarta, December 2021. 286 p.

Ҳамин тавр, ҳаҷми сармояи мустақими хориҷӣ ба кишварҳои ОҚШ дар соли 2020 137331,5 млн доллари ИМА ё 21,2 % аз ҳаҷми ҷаҳонии сармояи мустақимро ташкил дод [9]. Ин нишондод нисбат ба соли гузашта 25 % камтар мебошад, ки ин тамоюл дар тамоми ҷаҳон мушоҳида мешуд. Ҳаҷми назарраси сармояҳо (66 %) ба Сингапур рост меояд, ки ҳамчун маркази молиявӣ, иқтисодӣ, логистикӣ дар минтақа мебошад. Аз ҷор як ҳиссаи ин сармояҳо ба Индонезия ва Вьетнам ворид гаштаанд, ки солҳои охир рушди устувори иқтисодӣ нишон дода, шароити мусоид барои сармоягузoron фароҳам овардаанд.

Сармоягузoronи асосӣ ба иқтисодиёти кишварҳои ОҚШ шарикони содиротӣ ва воридотии онҳо мебошанд. Соҳаҳои асосии сармоягузорӣ (бо млн доллари ИМА) – молия ва суғурта - 50321,9 (36,6 %); савдои яклухт ва чакана, таъмири мошинҳо – 26857,4 (19,6 %); истеҳсолот 19933 (14,5 %); фаъолияти илмӣ-техникӣ - 11229,8 (8,2 %), ки қариб 80 дарсади онҳоро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар давоми даҳсолаҳои охир дар рушди иқтисодиёт, хусусан саноат, ба дастовардҳои муҳим ва назаррас расида, мавқеи устуворро дар ҳоҷагии ҷаҳонӣ ишғол намуданд. Мавқеъҳои имрӯзаи онҳо натиҷаи рушди иқтисодӣ дар тӯли 50 соли охир мебошад. Инчунин қайд намудан бамаврид аст, ки нақши калонро дар иқтисоди кишварҳои минтақа ислоҳоти иқтисодӣ ва стратегияҳои дарозмуҳлат ва миёнамуҳлат бозиданд, ки бе онҳо чунин “ҷаҳиш” имконнопазир буд. Сингапур давлати пешбари минтақа ба ҳисоб рафта, қариб аз рӯи ҳама нишондодҳои иқтисодӣ пешсаф мебошад ва дигар кишварҳо ҳаракат карда истодаанд, то дар қатори он пешсаф гарданд.

Умуман, кишварҳои минтақа новобаста аз тафовути потенциали табииву илмӣ-техникӣ тамоюли мусбии нишондодҳои иқтисодиро нишон дода, рушди худро дар асоси стратегияи рушди саноатҳои содиротнигаронанда, ҷалби сармояҳои хориҷӣ, танзими давлатӣ, ташкили ширкатҳои миллӣ ва ғ. таъмин менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Азиатско-Тихоокеанский регион: новый центр мировой политики и экономики? (Мировое развитие. Выпуск 17) / Отв. ред.: К.Р. Вода, А.А. Невская, П.П. Тимофеев. – М.: ИМЭМО РАН, 2017. – 195 с.
2. Булатов, А.С. Мировая экономика: Учебник / Под ред. проф. А.С.Булатова. -М.: Юристъ, 2007. -860 с.
3. Кодирзода Ф.А. Иностранные инвестиции в эпоху глобализации мировой экономики /Кодирзода Ф.А. //Вестник Таджикского национального университета, Серия социально-экономических и общественных наук. - 2022. - №3. С. 21-28.
4. Пахомова Л. Ф. Модели процветания (Сингапур, Малайзия, Таиланд, Индонезия). - М.: Институт востоковедения РАН, 2007. - 256 с.

5. ASEAN Statistical Yearbook 2021. 17th edition. Jakarta, December 2021. 286 p.
6. https://www.theglobaleconomy.com/rankings/GDP_current_USD/
7. https://www.theglobaleconomy.com/rankings/gdp_per_capita_ppp/
8. <https://datacommons.org/>
9. <https://unctad.org/news/global-foreign-direct-investment-fell-42-2020-outlook-remains-weak>
10. https://ru.wikipedia.org/wiki/Юго-Восточная_Азия

Кудратов Н.А.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВЛИЯНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ ЭКСТРЕМИЗМА

В статье рассмотрено роль образования в системе предупреждения экстремизма. Эффективная реализация образовательной политика является гарантом того, что места обучения не станут питательной средой для насильственного экстремизма. Установлено, что предупреждение экстремизму с помощью образования, это относительно новая концепция в мире, и опробовать его в национальных программах и стратегиях является необходимым.

Ключевые слова: экстремизм; терроризм; предупреждение; ненависть; угроза; национальная безопасность.

Кудратов Н.А.

БАӢZE MACEӢALAӢOИ TAӢCИРИ MAOPИФ ДАР ПЕШГИРИИ ЭКСТРЕМИЗМ

Дар мақолаи мазкур нақши ва таъсири маориф дар пешгирии экстремизм мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Татбиқи самараноки сиёсати маорифпарварона кафили он мегардад, ки доираи таълим ба муҳити экстремистӣ табдил намеёбад. Муайян карда шуд, ки пешгирии экстремизм тавассути ё ин ки бо ёрии маориф (таълим) ин як концепсия нав дар ҷаҳони муосир буда, татбиқи он дар барномаҳо ва стратегияҳои миллӣ кори саривақтӣ мебошад.

Калидвожаҳо: экстремизм; терроризм; пешгирӣ; бадбинӣ; таҳдид; амнияти миллӣ.

Kudratov N.A.

SOME ISSUES THE IMPACT OF EDUCATION IN PREVENTING EXTREMISM

The article considers the role of education in the system of prevention of extremism. Effective implementation of educational policy is a guarantor that training places do not become a nutritious environment for violent extremism. It has been established that the prevention of extremism with the help of education is a relatively new concept in the world, and it is necessary to try it in national programs and strategies.

Keywords: extremism; terrorism; warning; to hate; threat; national security.

Идеологии не побеждены оружием,
они побеждены лучшими идеями.
Барак Обама

Предупреждение и противодействие *экстремизму* определенных слоев общества являются первоочередной задачей Республики Таджикистан в связи с угрозами, которые насильственный экстремизм, радикализм и терроризм представляют основам

конституционного строя и безопасности государства. Экстремизм является одной из главных угроз национальной безопасности Таджикистана.

В Таджикистане принято немало законодательных актов в области противодействия экстремизму. Безусловно, принятые акты не являются универсальными, где были бы сформулированы все аспекты предупреждения и противодействия экстремизму [15], [16], [17], [18], [26], [33], [35]. Некоторые международные акты, которые ратифицированы Таджикистаном, а также национальные акты обычно не предусматривают четко сформулированные механизмы предупреждения и противодействия насильственному экстремизму. В этой связи Р. Григорий и Д. Нестровска в своей сравнительной оценке региональных контртеррористических договоров (*в рамках ШОС. — Н.К.*) справедливо пишут, что терминология, используемая в соответствующих инструментах и соглашениях, зачастую была расплывчатой с неопределенными сопутствующими обязательствами, высказав мнение, что большинство мер, разработанных в целях предупреждения экстремизма и сотрудничества в области разведывательной деятельности, были неосновательными [9, 157]. Кроме того, за исключением Национальной стратегии Республики Таджикистан по противодействию экстремизму на 2016–2020 годы, роль образования в предупреждении и противодействии экстремизму в других актах даже косвенно не предусмотрена.

Образование всегда предлагало мощные средства для увековечения национальных гегемоний и программ, и обеспечения граждан желаемым социальным, культурным и символическим капиталом [2, 241]. Ценности, которые государственное образование использует для продвижения, формирует и воспроизводит понимание социального сообщества и роли человека в этом сообществе. Поэтому чтобы обсудить и установить роль образования в предупреждении экстремизма, необходимо понять фундаментальные элементы, которые определяют и разграничивают национальное образование в стране.

Образование не может помешать человеку совершить насильственный акт во имя насильственной экстремистской идеологии, но предоставление соответствующего качественного образования может помочь создать условия, которые затрудняют насильственную экстремистскую идеологию и действия для распространения. Точнее говоря, образовательная политика может гарантировать, что места обучения не станут питательной средой для насильственного экстремизма. Они также могут обеспечить, чтобы содержание образования и подходы к обучению способствовали повышению устойчивости учащихся к насильственному экстремизму. Следовательно, роль образования заключается не в том, чтобы перехватывать насильственных экстремистов или выявлять лиц, которые могут стать насильственными экстремистами, а в том, чтобы создавать условия, которые создают у учащихся защиту от насильственного экстремизма и укрепляют их приверженность ненасилию и миру [25, 96-97].

Преступления экстремистского характера среди преступлений против основ конституционного строя и безопасности государства занимают особое место. За последние годы преступления, предусмотренные статьями 307¹, 307², 307³, 307⁴ УК РТ, и по количественным, и по качественным показателям имеют высокий рост. Например, если в 2010 г. по статьям 307¹, 307², 307³, 307⁴ УК РТ было зарегистрировано 10 преступлений, то в 2011 г. — уже 28; в 2012 — 18; в 2013 — 38; в 2014 — 116; в 2015 — 345; в 2016 — 617 [36, 197]; в 2017 — 506 [34, 158]; в 2018 — 259 [32] эпизодов. Конечно, приведенные данные значительно ниже реальных цифр, потому что многие преступления экстремистского характера являются высоко латентными. Данная статистика не совпадает и с другими источниками. Например, Президент Республики Таджикистан Э. Рахмон отметил, что за последние годы было выявлено 4 800 эпизодов преступлений экстремистского характера, что на 2 663 эпизода больше реальной статистики [14].

Само по себе образование может оказать лишь ограниченное влияние на предотвращение насильственного экстремизма, если оно укрепляет исключаящее мировоззрение и допускает насилие в любой форме. Для эффективного воздействия политика и практика в области образования должны прямо или косвенно затрагивать конкретные причины насильственного экстремизма. Главной среди этих мер является реализация политики и практики инклюзивного и справедливого образования, которые рассматривают индивидуальные различия не как проблемы, которые необходимо решить, а как возможности для обогащения обучения [4]. На педагогическом уровне это означает уделение первоочередного внимания не только когнитивным навыкам, но и социально-эмоциональным и поведенческим навыкам учащихся с целью воспитания уважения к разнообразию и ответственного участия.

Предупреждение экстремизму с помощью образования, хотя это относительно новая концепция в мире, необходимо опробовать в национальных программах и стратегиях. Здесь важно различать два типа вмешательств, используемых сектором образования:

а) обеспечение доступа к образованию и качественного образования для всех в попытке решить проблемы, связанные с маргинализацией, неравенством, безработицей и т. д., или, другими словами, некоторые из «коренных причин» насильственного экстремизма;

б) целевое программирование противодействию насильственному экстремизму, ориентированное на конкретное местоположение, с акцентом на группы населения, которые имеют более высокую вероятность быть привлеченными к насилию.

В параграфе 5 Национальной стратегии по противодействию экстремизму, где речь идет о профилактике экстремизма и радикализма среди несовершеннолетних и молодежи, большинство пунктов (54–58) имеют общий характер, точнее отчетный характер. В самой Стратегии отмечено, что принятые меры пока не дали желаемого эффекта в предотвращении радикализма молодежи.

В Таджикистане 1,97 млн детей и подростков (2019 г.) получают среднее образование и 210 тыс. студентов — высшее профессиональное образование [28], где возможность их привлечения в ряды экстремистских группировок велика. Многочисленные факторы формируют насилие в школах и то, как с ним справляется педагогический персонал: домашняя жизнь учащегося, внешняя среда школы, культурное понимание общества о насилии, социально-экономические факторы, гендерная динамика, различия между культурами, обществами и их правовыми системами в определении того, что представляет собой акт насилия. Тем не менее общепризнанно, что насилие происходит в социальных, физических и психологических формах и включает в себя такие действия, как телесные и психологические наказания, издевательства, сексуальное и гендерное насилие, церемонии насильственного инициирования, практикуемые в высших учебных заведениях, и т. д. Указанные действия могут быть совершены учителями, учениками и другими членами школы [11].

Роль образования в предупреждении экстремизма зависит от следующих обстоятельств:

1. Одним из основных факторов насильственного экстремизма является чувство принадлежности, которое ощущают те, кто присоединяется к насильственной экстремистской группе. Для этих людей членство воспринимается как средство преодоления чувства отчужденности или несправедливости. Также создается впечатление, что создается социальная среда, которая, по-видимому, ценит человека и наделяет его членов особой миссией. При таком понимании системы образования должны внедрять и применять инклюзивную политику в области образования, которая позволяет всем девочкам и мальчикам чувствовать себя в безопасности, иметь возможность и быть уверенными в том, что они являются равными членами образовательного сообщества. Включение в этот контекст подразумевает приверженность постоянному поиску лучших

способов реагирования на разнообразие учащихся [4] и обеспечение того, чтобы учащиеся испытывали свое разнообразие положительным образом. Каждый ученик имеет значение и имеет значение в равной степени.

В Таджикистане многие дети в ранние годы жизни по-прежнему лишены качественного образования и услуг по развитию. Дети лишены возможности обучаться и учиться в системе, ориентированной на ученика и на получение знаний, и сталкиваются с нехваткой подготовленных учителей и образовательных материалов [21]. Здесь реформа учебных программ в сфере образования имеет особую роль. Отсутствие системы оценки обучения также влияет на получение качественного образования. Реформы системы образования должны опираться на фактические данные, а не на ложные.

Инклюзивная образовательная политика также помогает повысить осведомленность о менее очевидных проявлениях разнообразия в обществе, которые являются ценными источниками творчества и инноваций. Поэтому включение и уважение разнообразия являются принципами, лежащими в основе образовательной политики, направленной на то, чтобы подорвать насильственный экстремизм [5].

2. Ненавистническая речь, или «язык вражды или ненависти» (*Hate speech*) [10] представляет собой самую серьезную угрозу для учащихся и условий обучения. Он должен быть однозначно осужден и удален из всех учебных и методических материалов. Ненавистническая речь охватывает все формы выражения, которые распространяют, подстрекают, поощряют или оправдывают расовую ненависть, ксенофобию, антисемитизм или другие формы ненависти, основанные на нетерпимости, включая: нетерпимость, выраженную агрессивным национализмом и этноцентризмом, дискриминацию и враждебность по отношению к меньшинствам, мигрантам и люди иммигрантского происхождения.

Антонио Гутерриш пишет, что «как в либеральных демократиях, так и в странах с авторитарными режимами ненависть становится повседневностью в жизни людей, омрачая существование всего человечества». Он считает ненавистническую риторику (речь) «посягательством на идеалы терпимости, инклюзивности и многообразия и на саму суть наших норм и принципов в области прав человека. В широком смысле она подрывает сплоченность общества, расшатывает общие устои и может создать почву для насилия и тем самым перечеркнуть то, что было достигнуто в деле упрочения мира и укрепления стабильности, устойчивого развития и защиты человеческого достоинства» [27].

Комитет министров Совета Европы дает такое определение: «Под термином “язык вражды” (ненавистническая речь) следует понимать все виды высказываний, которые распространяют, разжигают, поддерживают или оправдывают расовую ненависть, ксенофобию, антисемитизм и другие формы ненависти, вызванные нетерпимостью, в том числе нетерпимостью, проявляющейся в форме агрессивного национализма и этноцентризма, дискриминации меньшинств и враждебного отношения к ним, а также иммигрантов и лиц, которые по своему происхождению относятся к иммигрантам» [7]. В этом смысле понятие «ненавистническая речь» распространяется на все высказывания, направленные против одного человека или определенной группы лиц. ОБСЕ трактует этот термин как «виды высказываний, основанные на вражде, демонстрирующие или разжигающие вражду по отношению к группе лиц (или отдельного лица по причине его принадлежности к группе)» [29]. В статье 20 Международного пакта о гражданских и политических правах 1966 г. указано, что «любое выступление в пользу национальной, расовой или религиозной ненависти, которая является подстрекательством к дискриминации, вражде или насилию, должно быть запрещено законом» [24]. Объектом для ненависти, агрессии и дискриминации обычно избирается лицо или группа лиц, которые подходят под определение «другой»: расы, этнической принадлежности, религии, партии, ориентации, меньшинства и т. д. Корпус «риторики ненависти» большой и размытый, это не обязательно должен быть прямой призыв к насилию или четкое

указание на убийство. Часто высказывания имеют косвенный характер, где за ироничной формой целенаправленно формируется стереотипный образ другого, а на тщательно подготовленном негативном фоне создается уже свой собственный пример — привлекательный и правильный. Единственное определение, которое всегда четко прослеживается, — это связи: противопоставление «я и другой» или «мы и другие» [31].

Понятие «язык вражды или ненависти» (ненавистническая речь), по А. Вебер, охватывает, прежде всего, «разжигание расовой ненависти или, иначе говоря, ненависти, направленной против лиц или групп лиц по мотивам их расовой принадлежности; разжигание ненависти по религиозным соображениям, к которому может быть приравнено разжигание вражды на основании различий между верующими и неверующими; разжигание других видов ненависти, вызванных нетерпимостью, которые проявляются в форме агрессивного национализма и этноцентризма» [12, 8-9]. Эти четыре случая (по признакам религии, расы, национальности, этнической принадлежности) не исчерпывают форм ненависти и нетерпимости, но представляют мотивы, случающиеся чаще всего.

История демонстрирует нередкие случаи, когда ненавистническая речь становилась причиной жестоких конфликтов и войн. В частности, в Африке СМИ использовали такой язык, ставший источником распространения, пропаганды и разжигания конфликта. Одним из примеров исследования влияния языка вражды на развертывание конфликта является работа Дэвида Янагизава-Дротта (David Yanagizawa-Drott), в которой подробно описан сюжет о геноциде 1994 г. в Руанде и определена ключевая роль в подстрекательстве к этому акту геноцида радиостанции RTLМ — *Radio Television Libre des Mille Collines* («радио Тысячи Холмов») [13].

Учителя и разработчики учебных программ должны быть осведомлены о возможном влиянии упущений и/или вводящих в заблуждение примеров на восприятие учащимися других (в пределах своего общества и за их пределами) и должны иметь соответствующие руководящие указания для содействия пониманию и уважению разнообразия. Это может произойти благодаря сотрудничеству с культурными учреждениями, такими как музеи и культурные центры, которые предоставляют альтернативные возможности для молодежи, чтобы узнать о своей и других культурах. Такое сотрудничество способно также помочь распознать и понять различные интерпретации исторических событий, особенно когда они являются причиной глубоких споров и обид между группами и общинами [5].

Министерство образования и науки РТ в консультации с экспертами из других министерств, ведомств и специалистов (ГКНБ, Генеральной прокуратуры, Министерства культуры, видные деятели науки), отвечающих за культурные, молодежные и социальные вопросы, должны изучать существующие и новые учебники, учебные программы, учебные пособия, монографии в свете национальной политики по недопущению выражения идеологии экстремистской направленности. Бесспорно, в некоторых учебных материалах встречается выражение идеологии, которое направлено на решение политических, общественных, социальных, национальных, расовых, региональных и религиозных вопросов насильственным путем и другими противоправными действиями. Исходя из этого проведение реформы или пересмотр учебных материалов может стать идеальной возможностью для устранения вредных представлений и продвижения ценностей, которые способствуют чувству принадлежности к общему человеческому наследию. Кроме того, установление минимальных академических и других государственных стандартов в сфере образования, а также мониторинг и обеспечение их применения также могут быть эффективны.

Ненавистническая речь также непосредственно связана с преподавателями. Здесь важную роль играют общекультурные компетенции педагогов как «способных работать в коллективе, толерантно воспринимая социальные, этнические, конфессиональные и

культурные различия с соблюдением этических и эстетических норм поведения» и «способных осмыслить социально-политические процессы для формирования политической культуры, развить навыки самостоятельной оценки информации политического характера».

К сожалению, следует признать, что учителя могут быть зачинщиками насильственного экстремизма, распространяя сообщения о ненависти и нетерпимости, которые негативно влияют на учащихся и образовательный климат. Например, в 2019 г. в Таджикистане задержано 113 членов террористической и экстремистской организации «Ихвон-ул-муслимин» («Братья-мусульмане», бародарони мусалмон — на тадж. яз.), среди которых 20 членов — профессора, доценты, преподаватели различных вузов и средних школ, трое из них — преподаватели Исламского Университета Таджикистана. Данное говорит о том, что указанные люди бесспорно реализовали идеологию (ненавистническую речь) экстремистской организации «Ихвон-ул-муслимин» («Братья-мусульмане») в процессе обучения. Их ненависть направлена против законного правительства, против руководства страны, нацелена на изменение основ конституционного строя, ненависть к другим мазхабам и т. д. Создание исламского государства, являющееся их главной целью, оценивается как свержение власти насильственным путем и подпадает под действием ст. 306 УК РТ «Насильственный захват власти или насильственное удержание власти», ст. 307 УК РТ «Публичные призывы к насильственному изменению конституционного строя Республики Таджикистан» и ст. 307¹ УК РТ «Публичные призывы к осуществлению экстремистской деятельности и публичное оправдание экстремизма».

Таким образом, ненавистническая речь никогда не отражает объективную ситуацию, поэтому не может быть языком объективного преподавания фактов, а ее активное использование в целой стране или этнической группе свидетельствует о наличии информационной агрессии. Основным признаком ненавистнической речи является то, что она провоцирует экстремальные негативные чувства по отношению к отдельным группам людей или конкретным представителям группы. Сущность ненавистнической речи определяет важнейший фактор: она основывается на таких явлениях, как социальные стереотипы, предубеждения и дискриминация.

Трактовки термина «язык вражды или ненависти» («ненавистническая речь») включают следующие варианты: форма языка, которая нарушает основные права человека; публичные высказывания, которые распространяют, провоцируют, стимулируют или оправдывают ненависть, дискриминацию или враждебность по отношению к определенной общественной группе; высказывания, способствующие общей атмосфере нетерпимости, которая делает более вероятными атаки против общественных групп; систематические речи, направленные на проявление агрессии в отношении человека или группы лиц по признаку расы, этнического, национального, культурного происхождения, вероисповедания, сексуальной ориентации, гендерной идентичности, физического и психического здоровья; формы выражения, которые являются распространением, провоцированием, стимулированием или попыткой оправдать любую форму ненависти, стереотипов или дискриминации; создание негативных стереотипов в отношении определенных социальных групп; самовыражение с элементами отрицания принципа равенства всех людей в правах; формы угрожающих или оскорбительных выражений на основе идентификационных характеристик и др. [30, 91-105].

Ненавистническая речь представляет опасность для национальной безопасности, и поэтому борьба с ней должна быть делом каждого. Противодействие ненавистнической риторике не означает ограничения или запрета свободы слова.

3. Выявление и решение личных проблем учащихся как метод предупреждения и противодействия экстремизму и радикализации. Здесь важную роль играет состав педагогических работников образовательного учреждения, особенно кураторы, деканат и, естественно, непосредственно сами педагоги. В их обязанность должно входить уделение необходимого внимания личным проблемам учащихся, поскольку они борются с проблемами благосостояния, самобытности и смысла и испытывают искушение обратиться к харизматичным лидерам за ответами. Это подразумевает мотивацию, поддержку и оснащение учителей соответствующими навыками и инструментами для понимания их собственных предубеждений и впоследствии выстраивания защиты против насильственных экстремистских высказываний на уровне отдельных учащихся. Например, молодые мужчины, которые преобладают среди радикализированных людей, в основном имеют низкий и средний уровень дохода. Как правило они имеют среднее образование, но есть и студенты университетов, люди с высшим или незаконченным высшим образованием. Один студент из престижного университета в г. Душанбе отправился со своим другом в Сирию, но был перемещен в Йемен, где и был убит. Три студента из г. Вахдата, которые учились в Душанбе, отправились в Турцию, где один был задержан и возвращен в Таджикистан, а двое других смогли добраться до Сирии. В Турции были задержаны еще два студента из Вахдата, один из которых был титулованным спортсменом [23, 6].

В некоторых странах образовательные стратегии, направленные на противодействие насильственному экстремизму, стали обязывать педагогов контролировать своих учеников на предмет возможных признаков радикализации. И эти стратегии, основанные на профилировании или мониторинге учеников, подверглись резкой критике за то, что они позволяют делать поспешные и ложные выводы о нахождении обучающихся «в опасности». На практике эти программы привели к чрезмерной реакции, особенно в отношении существования радикального ислама в школах (например, в Великобритании) [1, 311].

Устойчивость к насильственному экстремизму включает в себя сопротивление упрощенным, одномерным истинам и сообщениям, которые потворствуют или даже возбуждают ненависть, и использованию насилия в качестве средства для решения проблем. Исследования показывают, что определенные когнитивные, социальные и эмоциональные навыки могут помочь учащимся сопротивляться таким узким перспективам [8]. Способность критически мыслить и понимать, что существует множество точек зрения, является одним из таких навыков. Это позволяет студентам видеть вещи с более чем одной точки зрения и искать доказательства перспектив, навязанных другими. Это также подчеркивает объективное обучение, тем самым снижая риск воздействия на непосредственные эмоции ограниченной информации и попадания в число жертв теорий заговора [5].

В пункте 60 Национальной стратегии по противодействию экстремизму данное обстоятельство задекларировано в следующем виде: «Молодое поколение, не испытывавшее на себе ужасы, крайние тяготы и лишения гражданской войны 90-х годов, попадая под усиленное воздействие радикальных элементов, может принять насилие как способ самовыражения, о чем свидетельствует тенденция повышения уровня вовлеченности молодежи в экстремистские и террористические организации».

Педагоги должны развивать у учащихся способность вести диалог с уважением, управлять своими эмоциями и бороться с предрассудками. Образовательные учреждения, в свою очередь, должны создавать безопасные пространства, где учащиеся имеют возможность для конструктивного диалога, участия в неконфликтных дискуссиях по спорным темам. Кроме этого, системы образования должны помогать учащимся развить личное понимание сложных вопросов и ставить под сомнение свои предположения и

мнения других. Такие действия образовательного учреждения, безусловно, могут развить способность учащихся противостоять насильственным экстремистским высказываниям.

Пути, ведущие к насильственному поведению, можно отделить от других форм обездоленности. Радикализм — это процесс, который инициируется внешними вкладами и касается главным образом «уязвимых» учеников: «Хотя учителя действительно замечают различные признаки радикализма у подростков, они не всегда различают, как поведение или различные проблемы могут быть связаны с ними, и делают их уязвимыми для радикализма.

Учителя играют центральную роль в предотвращении насильственного экстремизма — не как агенты наблюдения, а как педагоги. В непосредственном контакте с молодыми людьми они могут быть образцами для подражания, агентами перемен и посредниками, способствуя диалогу и моделируя взаимное уважение. Они также могут быть первыми, кто выявит признаки радикализма, ведущие к насилию, и смягчит их путем изучения спорных вопросов» [5].

Использование педагогического потенциала сферы образования в профилактике радикальной идеологии и воспитания культуры толерантности у несовершеннолетних и молодежи требует и дополнительных мер, таких как экономические, социальные, политические и т. д.

4. Обучение СМИ и информационная грамотность учащихся как метод предупреждения и противодействия *экстремизму и радикализму*. Обучение СМИ и информационная грамотность — это не просто вариант, а обязанность противостоять насильственным экстремистским сообщениям, которые все чаще используют сложные механизмы убеждения как в режиме онлайн, так и посредством личного наставничества один на один.

С 2006 г. по 2020 г. Верховным Судом Республики Таджикистан в качестве экстремистских были признаны следующие организации: «Исламское движение Узбекистана», «Аль-Каида», «Джамият-е-Таблиг», «Религиозно-миссионерская организация», «Свободный Таджикистан», «Джамаат Ансаруллох», «Группа-24», «ИГИЛ», «Джабхат-ан-Нусра», «ПИВТ» и «Национальный альянс Таджикистана». Эти организации, находящиеся за пределами Республики Таджикистан, призывают граждан Таджикистана, особенно студентов, а также граждан других государств к экстремистской деятельности, особенно к джихаду, в местах, где происходят вооруженные конфликты, и в самом Таджикистане [22, 217-219].

Несмотря на то, что Интернет свободно используется для разработки, передачи, получения и хранения информации экстремистского характера, органы государственной власти не всегда имеют правовые возможности для препятствования экстремистской деятельности в виртуальной среде, а также для своевременного предотвращения использования Интернета для планирования и реализации экстремистских проявлений в реальной жизни. Прежде всего это обусловлено тем, что Интернет является экстерриториальным образованием.

Во многих государствах, как убедительно пишет Ю.Б. Ирха, интернет-контент, который считается незаконным или вредным, поступает из источников за пределами их территориальной юрисдикции. В связи с этим возникают серьезные проблемы, ведь то, что в одном государстве законно, в другом может быть запрещено или существенно ограничено [20, 58-59]. Кроме того, органы государственной власти, как правило, не имеют правовых оснований для вмешательства в работу сайтов, которые размещены на иностранных серверах, например «Facebook», «ВКонтакте», «Twitter», «Одноклассники», «Instagram», «YouTube», «WhatsApp», «ИМО», «Viber», «Telegram» — это основные социальные сети, находящиеся в США, России и других странах, которые активно используют для пропаганды экстремизма сторонники «ПИВТ», «Группы-24» и др.

Помимо основных социальных сетей экстремистские организации «ПИВТ» и «Группа-24» в своей преступной деятельности, направленной против основ конституционного строя и безопасности Республики Таджикистан, активно используют интернет-приложение для общения Zello, работающее по принципу онлайн-рации, и странички в нем «Рохнамо ба суи Давлати исломи» («Путеводитель по Исламскому государству») [19].

Социальные сети — и их отсутствие — играют решающую роль в отталкивающих и притягивающих факторах, которые привлекают людей к поддержке насильственных экстремистских идеологий и присоединению к этим движениям. Как отметили J. Droogan, L. Waldek и R. Blackhall [3, 170-174], социальные сети играют центральную роль в том, как террористические организации в настоящее время осуществляют свою деятельность — от вербовки до коммуникации как внутри своей сети, так и в отношении способов распространения террора среди населения.

Образовательные учреждения не способны остановить массовые коммуникативные усилия, направленные на учащихся, исходящие от лидеров харизматичного воинствующего экстремизма, но они могут помочь учащимся ответственно взаимодействовать со СМИ и информационными системами, а также развить аналитические навыки, позволяющие критически оценивать СМИ и информацию, поступающую из различных источников.

5. Одним из основных условий, способствующих попаданию молодежи в сети радикальных организаций, является неправильное понимание ими истинных канонів ислама, особенно гуманистических идей ханафитского мазхаба, увлечение идеологией чуждых для народа Таджикистана религиозных течений. В поисках религиозных знаний молодые люди обращаются к подпольно действующим, сомнительным личностям, Интернету и другим информационным ресурсам, где становятся добычей радикальных элементов [26].

Каждый обучающийся имеет право развиваться в полной мере как человек и член общества. Признание роли религии как части идентичности является необходимым. Знание своих и других религий рассматривается в качестве важного элемента в построении идентичности и играет ключевую роль в понимании социального разнообразия и диалога между религиями и мировоззрениями, а также их роли в истории человечества.

О необходимости повышения роли системы образования в обучении основам религии указано в Национальной стратегии по противодействию экстремизму, что связано с тем, чтобы молодежь смогла отличить истинный ислам от исламского радикализма. Изучение основ религии с целью разграничения истинного ислама от исламского радикализма является неоправданным (недостаточным). Религиозное образование, т. е. изучение ислама в контексте предмета «Исламоведение» в средних школах и «Правовое обеспечение национальной безопасности» в университетах должно быть обязательным предметом в системе образования Таджикистана.

При разработке учебной программы по предметам «Исламоведение» и «Правовое обеспечение национальной безопасности» особое внимание следует обращать на вопросы предупреждения и противодействия экстремизму и радикализму.

Выводы

Таким образом, исследуя проблемы роли образования в предупреждении и противодействии экстремизму и радикализму, мы пришли к следующим выводам:

- основными формами социальных и политических изменений, которые усилили насильственные действия экстремистского характера, являются следующие факторы: повышенная угроза совершения экстремистских преступлений со стороны членов ИГИЛ, Талибан и других групп, находящихся в Афганистане; пропаганда, «фальшивые» новости,

призыв к революции и другим антигосударственным действиям с использованием социальных сетей в качестве платформы для распространения определенных типов идеологий (например, пропаганды создания исламского государства и т. д.) и для фрагментации социальной сплоченности в обществе; количество преступлений экстремистского характера и экстремистской направленности, на почве ненависти, связанных с национальной, расовой, местнической или религиозной враждой или рознью, унижением национального достоинства, а равно пропагандой исключительности граждан по признаку их отношения к религии, национальной, расовой или местнической принадлежности, зарегистрированных МВД Республики Таджикистан, говорит о том, что число указанных преступлений рассматривается как фактор, который может увеличить риск радикального насилия; количество таджикских мигрантов, законным или незаконным путем проживающих в других странах, говорит о том, что эти люди, живущие в бедных и уязвимых ситуациях, могут легко «участвовать в преступных действиях или подвергаться пропаганде и вербовке, побуждая их присоединиться к насильственной радикализации»;

- в отличие от стран, использующих программы образования против насильственного экстремизма, например, Франции, Англии, Пакистана и т. д., в Таджикистане нет четкого плана, разработанного специально для образовательных учреждений. Тем не менее существует Национальная стратегия по противодействию экстремизму, которая определяет образование как один из «ключевых секторов политики» для противодействия экстремизму и терроризму в целях защиты основ конституционного строя Республики Таджикистан, общественной безопасности, прав и свобод граждан от экстремистских и террористических угроз. Однако заметно отсутствие понимания того, каким образом содержание Национальной стратегии должно быть фактически реализовано и преобразовано в образовательную практику;

- для 1,97 млн детей и подростков, получающих среднее образование, и 210 тыс. студентов, получающих высшее профессиональное образование в Таджикистане, образовательные учреждения являются одними из наиболее важных социальных институтов вне их семей. Риск привлечения этих групп общества в экстремистские сообщества велика, так как для многих детей образовательные учреждения могут быть первой социальной средой, где обучающиеся становятся объектами преднамеренного и агрессивного поведения или где они приобретают модели поведения, позволяющие преодолеть их когнитивное понимание того, что неизбирательное использование насилия неправильно [6]. В этих условиях школы становятся местом, где учащиеся развивают или усиливают чувство отчужденности и нетерпимости вместо того, чтобы испытывать всеобъемлющий дух своего общества;

- насильственный экстремизм — это явление, которое может затронуть любого человека в той или иной форме. Основной подход к борьбе с ранними признаками насильственного экстремизма в школах должен, согласно Национальной стратегии по противодействию экстремизму, осуществляться с дошкольного и школьного возраста, когда у ребенка формируется чувство любви к Родине и патриотизма. В школах должны быть предметы, которые бы учили школьников чувству уважения к человеку как к личности, независимо от его национальности или религии, создавали условия, которые позволят детям правильно реагировать на поток негативной информации и уметь защищаться от его воздействия. Однако для формирования чувства любви к Родине и патриотизма необходимо разработать единственный подход для всех учащихся;

- изучение основ религии с целью разграничения истинного ислама от исламского радикализма является неоправданным (недостаточным). Религиозное образование, т. е. изучение ислама в контексте предмета «Исламоведение» и «Правовое обеспечение

национальной безопасности», должно быть обязательным предметом в системе образования Таджикистана;

- понимание того, каким образом нужно использовать образование для борьбы с экстремизмом, является важным национальным заявлением, которое передает сообщения о приемлемости и легитимности определенных ценностей, идентичностей, религий и мировоззрений внутри школы и общество в целом. Немаловажно, какие идеологии рассматриваются как угроза безопасности или сплоченности нации, так как это понимание способствует национальным идеологическим гегемониям и непреднамеренному исключению некоторых групп и отдельных лиц из социальной сферы;

- преподаватели являются профессионалами в области образования и, как часть учебного процесса, они могут улучшить навыки и грамотность учеников в области медийной грамотности и тем самым укрепить их понимание того, как влиять на принятие решений в обществе ненасильственными средствами. Использование педагогического потенциала в сфере образования в профилактике радикальной идеологии и воспитания культуры толерантности у несовершеннолетних и молодежи требует дополнительных мер — экономических, социальных, политических и т. д.;

- эффективная работа по предупреждению насильственного экстремизма редко возможна без взаимопонимания, сотрудничества и доверия между образовательными учреждениями и различными слоями общества, которые играют важную роль. Министерство образования и науки РТ в консультации с экспертами из других министерств (ГКНБ, Генеральной прокуратуры, Министерства культуры), отвечающих за культурные, молодежные и социальные вопросы, должны изучать существующие и новые учебники, учебные программы, учебные пособия, монографии в свете национальной политики по недопущению выражения идеологии экстремистской направленности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Arthur J. Extremism and Neo-Liberal Education Policy: A Contextual Critique of the Trojan Horse Affair in Birmingham Schools. *British Journal of Educational Studies*, 2015. № 63. P.311–328/.
2. Bourdieu Pe. The Forms of Capital. In *The Handbook of Theory of Resarch for the Sociology of Education*. Edited by John Richardson. Westport: Greenword Press, 1986. pp. 241–258.
3. Droogan J., Lise W., Ryan B. Innovation and terror: An analysis of the use of social media by terror-related groups in the Asia Pacific. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism* 13. 2018. P. 170–184.
4. Ensuring Inclusion and Equity in Education, Policy Guidelines. UNESCO, 2017.
5. Preventing violent extremism through education // [Электронный ресурс]. - URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/igo/> (Дата обращения: 14.06.2020 г.).
6. Protecting Children from Bullying – Report by the United Nations Secretary-General, 26 July 2016. // [Электронный ресурс]. - URL: http://srsg.violenceagainstchildren.org/document/a-71-213_1483 (Дата обращения: 14.06.2020 г.).
7. Recommendation NO. R (97) 20 of the committee of ministers to member stateson. // [Электронный ресурс]. - URL: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1658005&SecMode=1&DocId=582600&Usage=2> «HATE SPEECH» (Дата обращения: 14.06.2020 г.).
8. Research conducted by Peter Suedfeld on “integrative complexity”, which can be consulted online: <https://sites.google.com/site/ictthinking/home> (Дата обращения: 14.06.2020 г.).

9. Rose G. Diana N. “Towards and ASEAN Counter-Terrorism Treaty.” Singapore Year Book of International Law, 2005. vol. 9. pp. 157-189.
10. The Council of Europe provides a definition of hate speech // [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.nohatespeechmovement.org/hate-speechwatch> (Дата обращения: 14.06.2020 г.).
11. UNESCO, 2009, STOPPING Violence in Schools – A Guide for Teachers // [Электронный ресурс]. - URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001841/184162e.pdf> Accessed on 11 November 2016 (Дата обращения: 14.06.2020 г.).
12. Veber A. Textbook on Hate speech. Kyiv, 2010. С. 8-9.
13. Yanagizawa-Drott D. Propaganda and conflict: evidence from the Rwandan genocide. August 2014. // [Электронный ресурс]. - URL: <http://qje.oxfordjournals.org/content/early/2014/08/21/qje.qju020>. (Дата обращения: 14.06.2020 г.).
14. Выступление в торжественном собрании в честь Дня Таджикской милиции // [Электронный ресурс]. - URL: <http://president.tj/node/18876> (Дата обращения: 16.06.2020 г.).
15. Договор между Республикой Таджикистан, Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой и Республикой Узбекистан о совместных действиях по борьбе с терроризмом, политическим и религиозным экстремизмом, транснациональной организованной преступностью и иными угрозами стабильности и безопасности // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2000. № 10. Ст. 442.
16. Закон Республики Таджикистан «О борьбе с терроризмом» от 16 ноября 1999 года № 11 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 1999. Ст. 275.
17. Закон РТ «О противодействии экстремизму» // [Электронный ресурс]. - URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=135399 (Дата обращения: 14.06.2020 г.).
18. Закон РТ «О свободе совести и религиозных объединениях» от 26 марта 2009 года № 489 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2009. Ст. 739.
19. *Зелло* – трибуна террористических групп // [Электронный ресурс]. - URL: <https://rus.ozodi.org/a/29242866.html> (дата обращения: 20.12.2019).
20. Ирха Ю.Б. Использование экстремистами сети «Интернет»: правовые проблемы выявления и противодействия в Украине // Информация и право. 2015. № 3(15). С. 58–59.
21. Качественное инклюзивное образование // [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.unicef.org/tajikistan/ru/качественное-инклюзивное-образование> (Дата обращения: 14.06.2020 г.).
22. Кудратов Н.А. Публичные призывы к осуществлению экстремистской деятельности и публичное оправдание экстремизма с использованием сети «Интернет» (на примере Республики Таджикистан) // Вестник Владимирского юридического института. 2020. № 1(54). С. 217–222.
23. Матвеева А., Файзуллаев Б. Женщины и насильственный экстремизм в Таджикистане. Алматы, 2017. С.6.
24. Международный пакт о гражданских и политических правах. // [Электронный ресурс]. - URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (Дата обращения: 14.06.2020 г.).
25. Мельшина К.Ю. Международно-правовые средства борьбы с экстремизмом. Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2018. С.96-97.
26. Национальная стратегия Республики Таджикистан по противодействию экстремизму и терроризму на 2016-2020 гг. Душанбе, 2016.
27. Ненавистническая риторика как стихийный пожар // [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.un.org/sg/ru/content/sg/articles/2019-06-18/the-wildfire-of-hate-speech> (Дата обращения: 14.06.2020 г.).
28. Общеобразовательные учреждения, 1991-2018 // [Электронный ресурс]. - URL: <https://stat.tj/ru/database-socio-demographic-sector> (Дата обращения: 28.06.2020 г.).

29. Преступления на почве ненависти: предотвращение и реагирование. Методическое Руководство для НПО в регионе ОБСЕ. // [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.osce.org/ru/odihhr/39822> (Дата обращения: 14.06.2020 г.).
30. Разметаева Ю. Толерантность и «hate speech» в информационную эпоху // Философия права и общая теория права. № 1–2/2016. С.91-105.
31. Рускевич К. Риторика ненависти. // [Электронный ресурс]. - URL: <http://liva.com.ua/ritorika-nenavisti.html> (Дата обращения: 14.06.2020 г.).
32. Суд Таджикистана в 2018 году приговорил к пожизненным срокам 4 преступников // [Электронный ресурс]. - URL: <https://tj.sputniknews.ru/country/20190204/1028167435/tajikistan-2018-god-prestupniki-rozhiznenni-y-srok.html> (Дата обращения: 15.06.2020 г.).
33. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. Душанбе: Конуният, 2004.
34. Хафиззода Ш.Х. Политико-правовые меры противодействия экстремизму и терроризму в Республике Таджикистан // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. №4 (36). С. 158.
35. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом от 15 июля 2001 года // Сборник международных актов по борьбе с терроризмом. Душанбе, 2003.
36. Шарипов А.К. Предупреждение преступлений, обусловленных исламским радикализмом (по материалам Республики Таджикистан). Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2017. С. 197-223.

УДК 347.9

Табаров Н.А., Хакимов Ш.Ш.

ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ҲУҚУҚИ МУРОФИАВӢ

Мақола ба масъалаи табиати ҳуқуқи ҳуқуқи муурофиавӣ бахшида шудааст. Муаллифон дар мақола қайд менамояд, ки то имрӯз барои муайян кардани мафҳуми муурофиаи ҳуқуқӣ ва ҳудуди он ду равиши асосӣ шакл гирифтаанд, ки равишҳои «васеъ» ва «маҳдуд» ном доранд. Намояндагони равиши васеи фаҳмиши муурофиа ба таркиби он на танҳо фаъолиятҳои, ки бо соҳаҳои воқеии муурофиавии ҳуқуқ танзим мешаванд, балки фаъолияти нотариусҳо, мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, таъминоти иҷтимоӣ ва ғ. низ дохил менамоянд. Намояндагони равиши маҳдуди фаҳмиши муурофиа ба таркиби он танҳо фаъолияти вобаста ба амалӣ намудани адолати судиро дохил менамоянд. Муаллифон аз равиши маҳдуди фаҳмиши муурофиа тарафдорӣ намуда, фикру андешаҳои худро иброз менамояд.

Калидвожаҳо: табиати ҳуқуқӣ, ҳуқуқи муурофиавӣ, предмет, методи танзими ҳуқуқӣ, суд.

Табаров Н.А., Хакимов Ш.Ш.

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА

Статья посвящена правовой природе процессуального права. В статье авторы отмечают, что на сегодняшний день оформилось два основных подхода к определению понятия юридического процесса и его границ, которые называются «широкий» и «узкий» подходы. Представителями широкого подхода понимания процесса в его состав

включается не только деятельность, регламентированная собственно процессуальными отраслями права, но и деятельность нотариата, органов регистрации актов гражданского состояния, социального обеспечения и др. Представителями узкого подхода понимания процесса в его состав включается только деятельность, связанная с осуществлением правосудия. Авторы, поддерживая узкого подхода понимания процесса, высказывает свою точку зрения.

Ключевые слова: правовая природа, процессуальное право, предмет, метод правового регулирования, суд.

Tabarov N.A., Khakimov Sh.Sh.

LEGAL NATURE OF PROCEDURAL LAW

The article is devoted to the legal nature of procedural law. In the article, the authors note that today there are two main approaches to the definition of the concept of the legal process and its boundaries, which are called "broad" and "narrow" approaches. Representatives of a broad approach to understanding the process include not only activities regulated by the actual procedural branches of law, but also the activities of notaries, civil registration authorities, social security, etc. Representatives of a narrow approach to understanding the process include only activities related to the administration of justice. The authors, supporting a narrow approach to understanding the process, expresses his point of view.

Key words: legal nature, procedural law, subject, method of legal regulation, court.

Ҳалли масъалаи таҳияи асосҳои назариявии таносуби ҳуқуқи моддию муурофиавӣ зарурати баррасии табиати ҳуқуқии ҷузъи дуҷуми ин ҷуфт – ҳуқуқи муурофиавиро ба миён меорад.

Дар вақтҳои охир масъалаҳои вобаста ба фаҳмидан ва шарҳ додани ҳуқуқи муурофиавӣ, муайян кардани асосҳои ташаккул ва ҷойгиршавии он дар низоми ҳуқуқ, хусусият ва нақшҳо на танҳо аҳамияти илмӣ, балки амалиро низ доранд.

Дар баробари ин, илми ҳуқуқшиносӣ аз низоми муттаҳидшудаи донишҳо дар бораи ҳуқуқи муурофиавӣ, ки воқеияти воқеии ҳуқуқи инъикос кунад, ки ба қонунҳои инкишофи он ва ба занҷири пайвастаи далелҳои илмӣ ва эмпирикӣ асос ёфтааст, маҳрум аст. Зимнан дар солҳои охир дар сатҳи маҳсуси соҳавӣ барои ҷамъбасти васеи назариявии донишҳо оид ба ҷузъи муурофиавии ҳуқуқ маводи кофӣ ҷамъ оварда шудааст, ки муаллифро водор месозад, ки таҳаввулот мавҷударо аз рӯи равишҳои гуногуни дарки табиати ҳуқуқи муурофиавӣ, хусусияти муурофиаи муосир ҳамчун фаъолияти ҳуқуқӣ баҳо дода, соҳти назариявии «ҳуқуқи муурофиавӣ»-ро барои таносуби минбаъдаи он бо ҳуқуқи моддӣ муайян намояд. Дар баробари ин, баррасии асосҳои ташаккули соҳаҳои ҳуқуқ, ҷараёни тафрикаи низоми он, хусусиятҳои меъёрҳои муурофиавӣ ва дигар масъалаҳои вобаста ба он мантиқӣ мебуд.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ ба таври умум эътироф шудааст, ки соҳаҳои ҳуқуқ ҳамчун муҳимтарин унсурҳои соҳтори дохилии он, маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқи муурофиавӣ муттаҳид менамоянд, ки барои танзими муносибатҳои яқхелаи ҷамъиятӣ равона карда шудаанд ва аз рӯи ду меъёр тафрика карда мешаванд: аз рӯи предмет ва методи танзими ҳуқуқӣ. Ҳамчун унсурҳои низоми ҳуқуқ соҳаҳои хусусияти объективӣ доранд ва ба дараҷаи камтар аз иродаи қонунгузор вобаста буда ва аз бисёр ҷиҳат низоми сарчашмаҳои ҳуқуқро пешақӣ муайян мекунанд [1, С. 17; 4, С. 282–289].

Пешниҳод карда мешавад, ки ҳама соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ бо асосҳои гуногун тақсим карда шуда, зимнан инҳоро ном мебаранд, ба монанди соҳаҳои асосии ҳуқуқ (ҳуқуқи конституционӣ), профилизатсиякунанда (ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи маъмурӣ, ҳуқуқи муурофиавии граждани, ҳуқуқи муурофиавии ҷиноятӣ), соҳаҳои

мушаххаси ҳуқуқ (масалан, ҳуқуқи молиявӣ, меҳнатӣ, оилавӣ ва дигарон), инчунин оилаҳои алоҳидаи соҳавӣ, ки дар таҳти онҳо маҷмӯи соҳаҳои ҳуқуқ фаҳмида мешаванд, ки дар асоси умумияти предмет ва методи танзими ҳуқуқӣ муттаҳид шудаанд. Дар мавриди охирин, ҳуқуқи оммавӣ ва хусусӣ, ҳуқуқи моддӣ ва муурофиявӣ номбар карда мешаванд [16, С. 408–411]. Барои чудо кардани ҳуқуқи муурофиявӣ, аҳамияти калонро ишора намудани он муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки бо меъёрҳои он ба тартиб андохта шудаанд, дорад. Азбаски ба сифати асоси мундариҷаи решаи соҳаҳои муурофиявӣ муурофия баромад менамояд, зеро ки фаҳмиши охирин, инчунин мафҳуми ба он наздики “расмиёт” дар таърифи предмети танзими ҳуқуқии ҳуқуқи муурофиявӣ ва тафсири он ҷойгир карда шудааст.

Ба сифати предмети танзими ҳуқуқии соҳаи мустақили ҳуқуқ муносибатҳои устувор ва такроршавандаи ҷамъиятӣ баромад мекунад, ки бинобар хусусиятҳои бо соҳаи мавҷуда танзим карда нашудаанд, аммо ба батартибандозии ҳуқуқӣ эҳтиёҷ доранд. Ба сифати предмети ҳуқуқи муурофиявӣ муносибатҳои муурофиявӣ, хусусияти онҳо ва фаҳмиши он баромад менамоянд.

Дар таҳти муурофия гузаштан, пешравӣ — тағйирёбии табиӣ, пай дар пайи падида, гузаштани он ба падидаи дигар фаҳмида мешавад [21, С. 393]. «Муурофия» ба маънои махсуси ҳуқуқӣ тартиби баррасии парвандаҳоро дар суд ё мақомоти маъмурӣ, муурофияи судӣ; парвандаи судӣ [5, С. 566–567] ифода менамояд.

Расмиёт (аз лот. *procedere* – пешрав) – тартиби муқарраршудаи пешбурд, баррасии ягон ҳел парвандаҳо мебошад [20, С. 1071].

Аммо тафсири пешниҳодшудаи категорияҳои «муурофия» ва «расмиёт» дар луғати ҳуқуқӣ боиси яқдили олимони дар дарки онҳо намегардад. Маҳз дар атрофи ҳамин мафҳумҳо бахшо дар бораи таносуби муурофия ва расмиёт, муносибатҳои моддӣ ва муурофиявӣ, таносуби ҳуқуқи моддию муурофиявӣ сурат мегиранд.

То имрӯз барои муайян кардани мафҳуми муурофияи ҳуқуқӣ ва ҳудуди он ду равиши асосӣ шакл гирифтаанд, ки равишҳои «васеъ» ва «маҳдуд» ном доранд. Равиши яқум ҷонибдорони баррасии муурофия ва ҷузъи муурофиявино дар низоми ҳуқуқӣ бо истифода аз танзимои аслии методологӣ ва категорияҳои фалсафии “мундариҷа” ва “шакл” муттаҳид мекунад. Пайдоиши ғояҳои равиши васеъ бо тадқиқоти П.Е. Недбайло дар миёнаи солҳои 50-уми асри XX, ки ба қафолатҳои амалӣ намудани меъёрҳои ҳуқуқ [15, С. 20–29] бахшида шудааст, алоқаманд карда мешавад. Яке аз қафолатҳои татбиқи онҳоро муаллиф шакли муурофиявии ҳама гуна фаъолияте ном мебарад, ки бо татбиқи дастурҳои ҳуқуқӣ алоқаманд буда, аз қоидаҳои иборат мебошад, ки тартиби дар ҳаёт татбиқ намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқиро муайян мекунад.

Таҳияи муфассалтарашро ин ғоя дар солҳои 70-80-уми асри гузашта [9; 12; 22] гирифтааст ва дар илми муосири ҳуқуқ [17;19, С. 15–26] инкишофашро давом дода истодааст.

Намояндагони равиши васеи фаҳмиши муурофия ба таркиби он на танҳо фаъолиятҳои, ки бо соҳаҳои воқеии муурофиявии ҳуқуқ танзим мешаванд, балки фаъолияти нотариусҳо, мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ, таъминоти иҷтимоӣ ва ғ. низ дохил менамоянд [11, С. 40–47; 19, С. 17].

Муурофияи ҳуқуқӣ дар тафсири фаҳмиши васеъ бо анҷоми амалҳо оид ба татбиқи меъёрҳои ҳуқуқ дар асоси давраҳои фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ алоқаманд мебошад, ки аз ҷониби субъектҳои салоҳиятдоре амалӣ карда мешавад, ки дорои ваколатҳои ҳокимиятӣ барои амалӣ намудани фаъолиятҳои ҳокимиятӣ буда, ба баррасии парвандаҳои мушаххаси ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои ҳуқуқӣ равона карда шудааст. Чунин фаъолият ба танзими расмиётӣ-муурофиявӣ эҳтиёҷ дорад [8, С. 3–11].

Мушоҳида кардан душвор нест, ки барои тарафдорони фаҳмиши васеи муурофия ҳама гуна фаъолияти расмиётӣ вобаста бо ҳуқуқтатбиқкунӣ муурофияро ифода менамояд. Аммо, ба ҷолибият ва соддагии чунин равиш ба мафҳуми муурофияи ҳуқуқӣ ба сифати

предмети танзими ҳукукии ҳукуки мурофиавӣ нигоҳ накарда, он дорои бисёр носаҳеҳӣ мебошад, ки онро хеле осебпазир месозад. Эродҳои танқидии муқаррароти равиши васеъ ба аз ҷониби тарафдорони он омехта кардани мафҳумҳои “мурофия” ва “расмиёт” асос шудаанд.

Бо мақсади ба таври пурра аниқ ба тартиб андохтани муносибатҳои ҷамъиятӣ ва татбиқи онҳо аз ҷониби иштирокчиёни ҳукуку ухдадорихоӣ субъективӣ дар сатҳи меъёрӣ, тартиби содир намудани амалҳо муқаррар карда мешавад, модели ҳаракати ягон ҳел зухурот, ки мавҷудияти якчанд зинаҳои фаъолиятро дар назар доранд, ташкил карда мешавад. Ин расмиёти ҳукукӣ мебошад, ки ҳам ба ҳукуки моддӣ ва ҳам ба ҳукуки мурофиавӣ хосанд, аммо онҳоро омехта кардан мумкин нест, зеро онҳо табиноӣ гуногун доранд [18, С. 44–45]. Расмиёти моддӣ барои амалисозии самарабахши муносибатҳои ҳукукии моддии регулятивӣ, ки дар он рафтори оддӣ ва мусбии иштирокчиён амалӣ карда мешавад, расмиёти мурофиавӣ бошад барои муносибатҳои ҳукукии моддии муҳофизатӣ мебошад, пешбинӣ шудааст [18, С. 31].

Ба сифати мисоли расмиёти моддии таркибаш мураккаб метавонад тартиби ба қор қабул намудан ҳамчун расмиёти марказии ҳукуки меҳнат баромад намояд. Ба сохтори расмиёти ба қор қабул намудан ва бастанӣ шартномаи меҳнатӣ унсурҳои зерин ворид карда мешаванд: муайян кардани талабот ба шахрванде, ки хоҳиши бастанӣ шартномаи меҳнатиродорад, қафолатҳо ҳангоми бастанӣ шартномаи меҳнатӣ, номгӯи ҳуҷҷатҳои, ки барои бастанӣ шартнома заруранд, муқаррар кардани шакли шартномаи меҳнатӣ, муайян кардани доираи шахсоне, ки ҳукуки бастанӣ шартномаро аз ҷониби қорфармо доранд, тартиби огоҳ кардани қорманд дар бораи қарори маъмурияти қорфармо, қоидаҳо дар бораи иҷозати воқеӣ ба қор, шартҳои махсусе, ки ҳамчун бастанӣ шартномаи меҳнатӣ маънидод карда мешаванд - иҷозати воқеӣ ба қор, тартиби бастанӣ шартномаи меҳнатӣ дар ҳолати ба дигар қор гузаштан.

Таҳлили расмиёти баррасишуда дурустии танқидҳои омезиши тартиби амалӣ намудани намудҳои гуногуни фаъолияти ҳуқуқтатбиқкуниро нишон медиҳад. Муқоисаи фаъолияти ба таври мурофиавӣ ба тартибандошташудаи суд ва дигар субъектҳои ҳуқуқтатбиқкуниро гузаронида, хусусиятҳои монанд, албатта, ошқор карда мешаванд. Аммо, ин набояд заминаи ҳамвор кардани хусусиятҳои муҳимтарини объектҳои ношабеҳ гардад.

Аз ҷониби намояндагони равиши васеъ ба фаҳмидани мурофия вазъияте, ки ҳангоми мавҷудияти он расмиёти ҳукукӣ ва фаъолияти расмиётӣ дар шаклҳои дигари татбиқи ҳуқуқ, ки бо ҳуқуқтатбиқкунӣ алоқаманд нестанд (ичро намудан, истифодабарӣ), шарҳ дода намешавад.

Ба ғайр аз ин, ҷавоб ёфтани ба савол оиди он, ки барои чӣ ҳангоми чунин паҳншавии фаъолияти расмиётӣ-мурофиавӣ дар соҳаҳои мухталифи бо ҳуқуқ танзимшаванда, на ҳамаи намудҳои он предмети (мавзӯи) танзими меъёрҳои маҳз соҳаҳои мурофиавӣ қарор мегиранд. Эҳтимол аст, ки гап дар ин ҷо тамоман на дар омилҳои субъективӣ, ки ба ба ташаккули соҳаҳои ҳуқуқ ва соҳаҳои қонунгузорӣ таъсир мерасонанд, балки дар мавҷудияти номувофиқатии ҳуқуқҳои намояндагони фаҳмиши васеи мурофия ба ҳуқуқшиносии назариявӣ ва амалӣ, пеш аз ҳама, дар бораи фарқияти шаклҳои расмиётӣ ва мурофиавии фаъолият мебошад.

Алексеев С.С., қайд мекунад, ки на ҳама гуна расмиёти бо ҳуқуқ танзимшаванда метавонад ҳамчун мурофия эътироф карда шавад. Мурофияи ҳукукӣ на танҳо расмиётест, ки тӯлонӣ ва дарозмуддат дар муносибатҳои ҳукукӣ, балки расмиёти махсусест, ки ифодакунандаи режимҳои махсуси ҳукукии татбиқи қонун. Бояд на танҳо категорияи “шакли мурофиавӣ” нигоҳ дошта шавад, балки дар назарияи ҳуқуқ мафҳуми “расмиёти ҳукукӣ” ҷой дода шавад [3, С. 237].

Ба назари мо, дурусттараш тасдиқоти А. Васильев дар бораи он мебошад, ки шакли мурофиавӣ ҳамчун падидаи ҳукукӣ бо қонун на барои ҳар як расмиёти ҳуқуқтатбиқкунӣ,

балки танҳо барои оне муқаррар карда мешавад, ки дар он ҳуқуқи манфиатҳои ҳифзшаванда кафолати воситаҳои иловагии ҳимояро ба воситаи суд - мақомоте, ки махсус барои татбиқи ҷазо, муҷозоти муайяни маъмурӣ ва граждании ва санксияҳои шаҳрвандӣ, инчунин ҳалли баҳсҳо аз рӯи парвандаҳои шаҳрвандӣ, меҳнатӣ, оилавӣ ва дигар масъалаҳо ваколатдор шудаанд, талаб менамоянд [7, С. 13]. Масалан, агар сухан дар бораи батартибандозии фаъолияти мақомоти давлатӣ меравад, он гоҳ дурустгараши дар бораи расмиёт гуфт, агар сухан дар бораи фаъолияти мақомоти судӣ равад, он гоҳ истифода бурдани мафҳуми «мурофия» мувофиқи мақсад мебошад.

Алексеев С.С., ба робитаи махсуси байни хусусияти муносибатҳо ва дарки мурофия ва расмиёт диққати махсус дода таъкид мекунад, ки дар асоси муносибатҳои ҳифзи ҳуқуқӣ, ки хусусияти моддӣ-ҳуқуқӣ доранд, муносибатҳои мурофиявии дахлдор ба вучуд меоянд, ки тартиб, расмиёти татбиқи чораҳои давлатӣ-маҷбурии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва ҳимояро миёнаравӣ мекунад [2, С. 285].

Дар бораи зарурати тафрикаи расмиёти ҳуқуқӣ ҳам дар назарияи умумии ҳуқуқ ва ҳам дар илмҳои соҳавӣ гуфта шудааст. Намояндагони илми ҳуқуқи мурофиявии граждании қайд мекунад, ки расмиёти ҳуқуқӣ бояд танҳо нисбати ҳуқуқи моддӣ дахл дошта бошад. Аз ҷумла, И.М. Зайтсев ва Н.А. Рассахатская қайд мекунад, ки расмиётҳои ҳуқуқӣ ҳамеша ҳамчун қисми таркибии ҳуқуқи моддӣ баромад менамоянд, зеро онҳо бо фарқият аз мурофияҳо, ки бо меъёрҳои соҳаҳои мурофиявии ҳуқуқ танзим карда мешаванд, бо меъёрҳои моддӣ-ҳуқуқӣ (ҳуқуқи моддӣ) ба тартиб андохта шудаанд [10, С. 50].

Камбудии зикргардидаи равиши васеъ ба фаҳмиши мурофия аз ҷониби намояндагони равиши “маҳдуд” бартараф карда мешавад, ки ба ҳифзи хусусияти масъалаи (материяи) ҳуқуқӣ, ба фарқияти қатъии расмиёт ва мурофия, ки фаъолияти мурофиявиरो дар доираи мурофияи судӣ, вобаста ба он ё вобаста ба фаъолияти, ки амалӣ намудани адолати судиро омода месозад, асос шудааст [14, С. 17].

Фаҳмиши мурофия дар доираи равиши “маҳдуд” ба аз тамоми ҳаҷми муносибатҳои ҳуқуқии моддӣ ҷудо кардани муносибатҳои ҳуқуқии муҳофизатӣ, ки имкон медиҳад мурофия аз ҳамаи дигар намудҳои расмиёти ҳуқуқӣ [18, С. 62] фарқ карда шавад, асос меёбад. Таъиноти асосии муносибатҳои ҳуқуқии муҳофизатӣ - бартараф кардани монеаҳо дар роҳи татбиқи муносибатҳои ҳуқуқии танзимкунанда ё ба он додани рафти минбаъда ва ё ноқом эътироф кардани он мебошад.

Ба сифати иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии муҳофизатӣ, табиист, ки мақомоти салоҳиятдори давлатӣ баромад мекунад, ки фаъолияти онҳо шакли мураккаби фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ - фаъолияти мурофиявӣ мебошад. Бо дарназардошти ин, тавсифи фаъолияти мурофиявӣ тақлиф карда шудааст, ки аз аломатҳои зерин иборат аст: фаъолияти мурофиявиरो мақомоте амалӣ менамоянд, ки барои иҷрои вазифаҳои муҳофизатӣ даъват карда шудаанд - судҳо, прокурорҳо ва ғайраҳо; фаъолияти мурофиявӣ - соҳаи татбиқи вазифаҳои ҳифзи ҳуқуқ: муайян кардани ҷинояткорон ва нисбати онҳо татбиқ намудани чораҳои одилонаи таъсиррасонии ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии шахс ва ғайра; фаъолияти мурофиявӣ даврӣ мебошад; дар сохтори фаъолияти мурофиявӣ ҳатман мавҷуд будани давраи исботкунӣ; мавҷудият ва амали системаи кафолатҳои махсус барои иштирокчиёни фаъолияти мурофиявӣ [13, С. 80–81]. Чунин фаҳмиши фаъолияти мурофиявӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ номи фаҳмиши анъанавии мурофияро гирифтааст.

Қайд менамоем, ки назарияи муносибатҳои ҳуқуқии муҳофизатӣ ба ҳалли масъалаи муайян кардани мурофиявӣ ва расмиёт дар масъалаи (материяи) ҳуқуқӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Маҳз дар он мавқеаҳои далелнок оид ба тафрикаи расмиёт ва мурофия ба таври возеҳ баррасӣ карда мешаванд, ки нофаҳмиҳои тарафдорони назарияи мурофияи умумиро бартараф мекунад. Ба ғайр аз он, назарияи муносибатҳои ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқ имкон додааст, ки ҳуқуқтатбиқкунӣ-мурофия аз дигар фаъолиятҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ фарқ карда шавад.

Дар баробари ин, ҳарду равишро аз нуктаи назари вазъи соҳаи амалии ҳуқуқшиносӣ, татбиқи муносибатҳои танзимӣ ва муҳофизатӣ, рушди низоми ҳуқуқ ва қонунгузорӣ баҳо дода, мо маҷбурем қайд кунем, ки фаҳмиши анъанавии муурофия низ мукамал нест ва заминаро барои шубҳа ва қорқарди минбаъда оид ба ин масъала ба вучуд меорад. Дар кулл, бо фаҳмиши анъанавии муурофия розӣ шуда ва онро бо бисёрии ҳулосаҳо дастгирӣ карда, бо вучуди ин ҳисоб мекунем, ки бевосита танҳо фаъолияти муурофиявии судро метавон бо сабабҳои зерин муурофия номид.

Якумаш, суд - мақоми махсуси давлат буда, дорои вазифа ва мақсадҳои мушаххас, шаклу методҳои фаъолият мебошад ва аз ин рӯ муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар ҷараёни амалӣ намудани адолати судӣ ба вучуд меоянд, хусусиятҳои махсусе доранд, ки ба таркиби махсуси субъектӣ ва мундариҷа дахл доранд [6, С. 56]. Фаъолияти суд оид ба ҳифз ва барқарор намудани ҳуқуқҳои вайроншуда аз фаъолияти дигар субъектҳои ҳуқуқтатбиқкунанда, ки функцияи ҳифзи ҳуқуқро иҷро мекунанд, ҳам аз ҷиҳати мураккабӣ ва ҳам аз рӯи натиҷа фарқ мекунад. Вобаста ба ин тасодуфи нест, ки ҳанӯз дар Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 6 августи соли 2001 (моддаи 2) қайд гардида буд, ки ҳокимияти судӣ фаъолияти худро тавассути муурофияи судии конституционӣ, граждонӣ, иқтисодӣ, ҷиноятӣ ва маъмурӣ амалӣ менамояд. Ба андешаи мо, мавҷудияти ин меъёр барои ташаққули мавқеъе, ки мувофиқи он дар қонунгузории муносири Тоҷикистон ҳамагӣ панҷ шакли муурофиявии фаъолият (панҷ намуди муурофия) ҳаст, асос мебошад. Ҳамаи он чизе, ки аз доираи онҳо берун мебароянд, тақлиф карда мешавад, ки ҳамчун расмиёт эътироф карда шавад.

Дуюмаш, ҳамаи соҳаҳои муурофиявии ҳуқуқи муосир бо фаъолияти маҳз судҳо алоқаманданд. Чунин ба назар мерасад, ки мавҷудияти низоми судҳо, ки ба баррасии категорияҳои алоҳидаи парвандаҳо махсус гардонида шудаанд, қонунгузорро водор месозад, ки қонуни муурофиявиरो таҳия кунад, ки фаъолияти онҳоро танзим кунад. Масалан, фаъолияти прокурорӣ, ки аз рӯи мазмун ва хусусияти худ ҳифзи ҳуқуқӣ ва расмиётӣ мебошанд, ё фаъолияти нотариус, гарчанде ки бо муқаррароти расмиётӣ танзим шуда бошанд ҳам, аммо боиси пайдоиши санади меъёрии ҳуқуқии кодексардашудаи муурофиявӣ намегардад. Маҳз фаъолияти судҳо ҳамчун намуди мураккабтарини ҳуқуқтатбиқкунӣ предмети танзими охири мегардад.

АДАБИЁТ

1. Алексеев С.С. О материалистическом подходе к системе советского права // Правоведение. 1961. № 3. С. 17.
2. Алексеев С.С. Общая теория права. Т. 1. М., 1981. С. 285.
3. Алексеев С.С. Структура советского права. М., 1975. С. 237.
4. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). 2-е изд., доп. М., 2005. С. 282–289 и др.
5. Большой юридический словарь / авт.-сост. В. Н. Додонов, В.Д. Ермаков, М.А. Крылова и др.; под ред. А.Я. Сухарева и др. М., 1998. С. 566–567.
6. Боннер А.Т. Существует ли юридический процесс? // Труды ВЮЗИ. Проблемы соотношения материального и процессуального права. М., 1980. С. 56.
7. Васильев А.М. О правоприменении и процессуальном праве // Проблемы соотношения материального и процессуального права. М., 1980. С. 13.
8. Горшенев В.М. Природа юридического процесса как комплексной системы // Актуальные проблемы юридического процесса в общенародном государстве. Ярославль, 1980. С. 3–11.
9. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М., 1972.

10. Зайцев И.М., Рассахатская Н.А. Гражданская процессуальная форма: понятие, содержание и значение // Государство и право. 1995. № 2. С. 50.
11. Ким А.И., Основин В.С. Государственно-правовые нормы и их особенности // Правоведение. 1967. № 4. С. 40–47.
12. Краснов Н.И., Иконицкая И.А. Процессуальные вопросы советского земельного права. М., 1975.
13. Қудратов, Н. Ҳуқуқи муҳофизати ҷиноятӣ. Қисми умумӣ ва пешбурди тасудӣ. Маҷмӯаи (комплекси) таълимӣ-методӣ / Н.Қудратов. – Душанбе: Бахманруд, 2016. – 425 с. – EDN NZERYS.
14. Кудратов, Н. А. Уголовно- процессуальное право Республики Таджикистан: Учебно-методический комплекс / Н.А. Кудратов, З.М. Сафрова, Ф.Ш. Алиев. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 432 с. – EDN VBMIDE.
15. Недбайло П.Е. О юридических гарантиях правильного осуществления советских правовых норм // Советское государство и право. 1957. № 6. С. 20–29.
16. Оксамытный В.В. Теория государства и права: учебник. М., 2004. С. 408– 411.
17. Павлушина А.А. Теория юридического процесса: проблемы и перспективы развития: дис. ... д-ра юрид. наук. Самара, 2005 и др.
18. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории. М., 1991. С. 44–45.
19. Саликов М.С. Конституционно-процессуальное право, как наука, отрасль права и учебная дисциплина // Право и политика. 2000. № 4. С. 15–26.
20. Советский энциклопедический словарь / под ред. А.М. Прохорова. М., 1983. С. 1071.
21. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд., М., 1986. С. 393.
22. Kudratov, N. Features of subjective attributes of state treason: Criminal law and psychological analysis / N. Kudratov // Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. – 2020. – Vol. 12. – No 2. – P. 2863-2869. – DOI 10.5373/JARDCS/V12I2/S20201353. – EDN FCLLHS.

УДК 371.3:802/809-057.87(575.3)

Холов М.Р.

**МЕТОДОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҶОИ КАСБӢ -
ЛИНГВИСТИИ ДОНИШЧӮӢН ТАВАССУТИ ТИК ДАР МУАССИСАҶОИ
ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ҒАЙРИЗАБОНӢ**

Дар мақолаи мазкур равишҳои салоҳиятдор ва фаъолияти салоҳиятнок тавассути истифодаи ТИК мавриди таҳқиқ қарор гирифта, хусусиятҳои кофии доираи васеъ намудани имкониятҳои таълими забони хориҷӣ тавассути ТИК ва хусусиятҳои омӯхтани забони ҳадафманд бо мақсади ташаккули салоҳиятҳои касбӣ лингвистии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ тибқи талаботи стандартҳои муносири таълим ба назар гирифта шудааст. Дар робита ба таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонии ҷумҳурӣ ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистӣ ҳамчун раванди баландбардории ҳавасмандии донишчӯён, қобилияти шинохтани воҳидҳои муайяни забонӣ ва нутқӣ, пайдо кардани заминаҳо барои омезиш ё фарқ кардани падидаҳои забонӣ ва далелҳои муоширатӣ, инчунин меъёрҳои арзёбии ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ аз рӯи сохт ва мундариҷаи ҳар як ҷузъи салоҳиятҳо муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: технологияи иттилоотӣ – коммуникатсионӣ, забони хоричӣ, мультимедиа, забони англисӣ, системаи маориф, қобилият, нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, муошират, ғайризабонӣ, салоҳият, лингвистика, равиш.

Холов М.Р.

МЕТОДОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ИКТ В НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗАХ

В данной статье исследуются компетентные подходы и грамотная деятельность посредством использования ИКТ, достаточные признаки расширения спектра возможностей обучения иностранному языку посредством ИКТ и особенности изучения целевого языка с целью развития профессионально-лингвистических компетенций. учитываются студенты неязыковых вузов в соответствии с требованиями современных образовательных стандартов. В связи с обучением в неязыковых вузах республики формирование профессионально-языковых компетенций как процесс повышения мотивации обучающихся, умения узнавать определенные языковые и речевые единицы, находить основания для объединения или различения языковых явлений и коммуникативных фактов, а также критерии оценки сформированности профессиональных компетенций - Языкознание студентов неязыковых вузов определяются структурой и содержанием каждого компонента компетенций.

Ключевые слова: информационные технологии - общение, иностранный язык, мультимедиа, английский язык, система образования, умение, устная и письменная речь, общение, неязыковая, компетенция, лингвистика, подход.

Kholov M.R.

METHODOLOGY OF DEVELOPING PROFESSIONAL - LINGUISTIC COMPETENCES OF STUDENTS THROUGH ICT IN NON-LINGUISTIC HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

This article explores competent approaches and competent activities through the use of ICT, sufficient signs of expanding the range of opportunities for teaching a foreign language through ICT, and the features of learning the target language in order to develop professional linguistic competencies. students of non-linguistic universities are taken into account in accordance with the requirements of modern educational standards. In connection with training in non-linguistic universities of the republic, the formation of professional language competencies as a process of increasing the motivation of students, the ability to recognize certain language and speech units, find grounds for combining or distinguishing linguistic phenomena and communicative facts, as well as criteria for assessing the formation of professional competencies - Linguistics of non-linguistic students universities are determined by the structure and content of each component of competencies.

Key words: information technologies - communication, foreign language, multimedia, English, education system, skill, oral and written speech, communication, non-linguistic, competence, linguistics, approach.

Дар заминаи дастовардҳои илми муосири педагогӣ оид ба масъалаи истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар раванди таълими забони хоричӣ диққати ҷиддӣ зоҳир гардида, ин раванд ҳамчун заминаи рушдбанда ба назар мерасад: аз ташаккули салоҳиятҳои лингвистӣ тавассути ТИК сар карда то рушди салоҳиятҳои касбӣ бурда

мерасонад. Салоҳиятҳо дар ташкили корҳои таълимӣ бо истифодаи ТИК дар соҳаи маориф ва омӯзиши пайдарафтои забони хориҷӣ ба истисно мувофиқ карда шуда дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ нигаронида шудаанд. Ҳамин тавр, марҳилаҳои асосии ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ ҳангоми таълими забонҳои хориҷӣ ба давраҳои муайяни таҳсил вобастагӣ дорад.

Дар доираи технологияи муайяни педагогӣ омӯзгор усулҳои муосир ё анъанавии таълимро истифода мебарад. Методологияи ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ тавассути ТИК дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ чунин мебошад:

- 1) назария ва амалияи таълими забони хориҷӣ тавассути ТИК;
- 2) муайян намудан ва фароҳам овардани шароити таълимӣ, ки самаранокии ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯёнро таъмин менамояд;
- 3) таҳлил ва ташҳиси самаранокии истифодаи ТИК дар таълими забонҳои хориҷӣ бо мақсади ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯён.

Дар марҳилаи аввал салоҳиятҳо дар истифодаи ТИК ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ, инчунин омӯзиши истилоҳоти соҳавии ба ихтисос нигаронидашуда ташаккул меёбад, ки ба ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистӣ дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ бевосита мусоидат менамояд. Дар марҳилаи дуюм, вазифаи асосӣ ташаккули салоҳиятҳо дар соҳаи ташкили корҳои таълимӣ, соҳаи коркард ва салоҳияти истилоҳот рушд мекунад. Азҳудкунии ин салоҳиятҳо ташаккули малакаҳои кор бо маҳсулоти барномавӣ дар соҳаи таълим ва касбият, хусусан фаъолиятҳои мултимедиро дар бар мегирад. Дар ин давра дар баробари омӯзиши забони хориҷӣ қобилияти эҷод ва таҳрири тасвирҳои графикӣ, таҳия ва намоиш додани презентатсияҳо, қобилияти сохтани вебсайтҳо ва ғайра дар донишҷӯён пайдо мешавад. Истифодаи ТИК ба ташаккул ва азҳудкунии мафҳумҳо, далелҳо, ҳукмҳо, ҳулосаҳо, барқарор кардани робитаҳои сабабу натиҷа ва ғайра таъсир мерасонад. Марҳилаи сеюм бошад бо густариши минбаъдаи маҷмуии барномаҳо ва технологияҳо, ки дар раванди таълими забони хориҷӣ истифода мешаванд, фарқ мекунад. Дар доираи ин, салоҳиятҳо дар соҳаи ташкили кори таълимӣ бо кӯмаки технологияҳои компютерӣ дар соҳаи мавзӯи интихобшуда ва салоҳияти истилоҳот инкишоф медиҳанд. То ба охир расидани ин марҳила, донишҷӯ бояд пеш аз ҳама дар фаъолияти касбии худ истифодаи ТИК дар омӯзиши забони хориҷиро омӯзад ва салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии худро ташаккул диҳад [7, с. 93 - 101].

Ба гуфтаи Т.Ж.Базаржапова дар раванди азҳудкунии салоҳиятҳои касбӣ – лингвистӣ донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ ҳангоми таълими забонҳои хориҷӣ бояд малакаҳои зеринро дошта бошанд [1, с. 131-135]:

- 1) Маълумот: доштани малакаҳои ҷустуҷӯи иттилоотӣ; моликият, усулҳои захиракунии маълумоти дарёфтшуда, нусхабардорӣ ва интиқоли иттилоот дар шакли электронӣ; усулҳои умумии таҳрири иттилооти матнӣ ва графикӣ ва ғайра;
- 2) Таҳлилий: таҳлили захираҳои интернетӣ бо назардошти асоси талаботи дидактикӣ, забонӣ ва техникӣ; арзёбии иқтидори таълимии захираҳои электронии таълимӣ ва нармафзор, маҳсулоти илмӣ ва таълимии омодашуда ва ғайра;
- 3) Пешгӯӣ: пешгӯии самаранокии истифодаи ТИК барои мақсадҳои таълимӣ ва захираҳои интернетӣ дар раванди таълими забони хориҷӣ; пешбинӣ кардани натиҷаи омӯзиш бо истифодаи захираҳои мушаххас, ислоҳи хатоҳои имконпазир ва номатлуб, пешбинӣ намудани оқибатҳо ва ғайра;
- 4) Ташкилӣ: санҷиш ва назорати сатҳи дониши донишҷӯёни дорои истифодаи барномаҳои санҷиши компютерӣ; баланд бардоштани ҳавасмандии омӯзиш тавассути ҷалби донишҷӯён ба таҳқиқоти ҷаҳонӣ, чорабиниҳои лоиҳавӣ бо истифода аз ТИК ва ғайра;
- 5) Муошират: доштани малакаҳои муоширати шабакавӣ барои ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва касбӣ.

Маҳорат ва малакаҳои номбаршуда нишондиҳандаҳои салоҳияти касбии мутахассиси муосир мебошанд. Истифодаи ТИК дар фаъолияти омӯзгорӣ сарчашмае мебошад, ки онро донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ ҳамчун омилҳои муҳим ва зарурӣ эътироф кардаанд.

Мо чунин мешуморем, ки дида баромадани асосҳои методологияи ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ тавассути ТИК дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ, ки маҷмӯи ҳадафҳо, мундариҷа ва васоити таълимиро дар бар мегирад, таҳлил ва тавсияҳои лозимаро дар заминаи принципҳо ва усулҳои таълими муосири забони хориҷӣ талаб мекунад. Ҳамин тарик, техникаи ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ тавассути ТИК инҳоро дар бар мегирад: 1) назаррасӣ; 2) ҳавасмандкунӣ; 3) ташҳисӣ; 4) чузъҳои ташкилӣ ва ҳамаҷониба [5, с. 71].

Методологияи ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистӣ дар асоси фаъолият, равишҳои ба шахсият нигаронидашуда, аксиологӣ ва коммуникативӣ амалӣ карда мешавад. Ин равишҳо ташкили маводро мувофиқи принсипи муошират вобаста ба муҳит ва фаъолияти мутобиқ ба шавқ ва фарҳанги донишҷӯро дар бар мегиранд.

Таҳлили нашрияҳои илмӣ ва методӣ оид ба фанҳои таълими тамоюли забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ чумхурӣ нишон медиҳад, ки омӯзгорон аксар вақт ба донишҷӯён кор бо баъзе маҳсулотҳои мушаххаси барномавиро меомӯзонанд, ки ба гуфтаи баъзе муҳаққиқон (А.В. Диков, В.В. Жилкин), барои касбият ва пешбурди фаъолиятҳо зарурианд. Муаллифони номбаршуда пешниҳод мекунанд, ки ба донишҷӯён назарияи асосҳои истифодаи ТИК дар рушди омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар ҳамбастагӣ бо иҷрои вазифаҳои таъхирнопазири амалӣ, ки ба касби оянда нигаронида шудаанд, сурат гирад [3, с. 119-121].

Ба назари мо, ин равиш сазовори тавачҷӯҳ аст. Ба он илова кардан лозим аст, ки раванди таълими забони хориҷӣ тавассути ТИК ба донишҷӯён ва барои ба даст овардани салоҳиятҳои касбии онҳо бояд бешубҳа дар асоси омезиши наздики фундаменталии назариявӣ ва амалӣ ҳамчун принсипи муҳимтарини педагогикаи муосир бунёд карда шавад.

Интихоби мундариҷаи методологияи таҳияшуда бо назардошти талаботи стандартҳои таҳсилоти олий ва барномаи таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ пешбинӣ карда мешавад. Ҳангоми муайян кардани мундариҷаи таълим, ки ба ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ тавассути ТИК равона шудааст, онро ба бахшҳои гуногун, ки ба самтҳои муайян нигаронида шудааст ҷудо намудан мумкин аст. Ҳамаи бахшҳои ҷудошуда ҳолатҳои муоширати шифоҳӣ ва хаттӣ бо забони мавриди омӯзишро дар бар мегиранд: анъанаҳои оилавӣ ва аҷдодӣ, тарзи ҳаёти ҳамарӯза, муносибатҳои оилавӣ ва муошират бо атрофиён, истироҳат, урфу одатҳои миллии кишварҳои забони ҳадаф ва тарзи рафтори онҳо бо атрофиён.

Мазмуни методологияи дарсҳои амалии забони хориҷӣ тавассути ТИК дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ аз принципҳои иборат аст, ки хусусиятҳо, сохтор, мантиқ ва усулҳои кор бо забони ҳадафмандро муайян мекунанд. Ҳангоми эҷоди методологияи ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ тавассути ТИК дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ принципҳои зеринро бояд ба назар гирифт:

1) принсипи аёнӣ яке аз самарабахтарини присипҳо дар раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба ҳисоб рафта, дар таҳқиқоти мо ҳамзамон дар ду самт истифода мешавад: яқум, аёнӣ лингвистӣ, ки иборат аст аз коркарди маводи забонӣ барои ҷорӣ намудани маълумоти таълимӣ ва маърифатӣ дар шакли маҷмӯи машқҳо ва вазифаҳо ва дуҷум, корбарии визуалӣ, ки барои назорат ва худидоракунии хусусияти дониш, маҳорат ва

малакаҳое, ки тавассути ТИК ва муҳокимаи минбаъдаи иттилооти дар дарсҳои амалӣ истифодашаванда пешбини шудааст;

2) принсипи шуурӣ азхудкунии амалии маводи лингвистиро барои истифодаи бошууронаи забони омӯхташуда ҳамчун василаи муошират ва муаррифии шахсияти донишҷӯ дар бар мегирад;

3) муносибат ба таълими забони хориҷӣ ҳамчун раванди эҷодӣ, ки он имкон медиҳад омӯзиши забони хориҷиро тавассути ТИК берун аз фаъолияти таълимии маҳдудшуда тибқи хоҳиши худ ба даст оред;

4) принсипи фаъолият тавассути супоришҳои коммуникатсионӣ амалӣ карда мешавад ва машқҳое, ки дар асоси сценарияи пешбинишуда иҷро мегарданд ба ҳама имкон медиҳанд, ки барои иштирокчии фаъолона дар ин раванд худро омода намоянд;

5) принсипи тамоюли коммуникативии омӯзиши забони хориҷӣ тавассути ТИК мазмуни методологияро муайян мекунад, ки дар он объекти асосии омӯзиш фаъолияти нутқӣ ба забони ҳадаф ва муошират бо ин забон дар намудҳои гуногуни нутқ чӣхати ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯён мебошад;

6) принсипи мавзӯӣ интихоби мавод ва ташкили раванди таълим мебошад, ки бо назардошти талаботҳои стандартҳо ва барномаи таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ пешбинӣ шудааст;

7) принсипи ба назар гирифтани забони модарӣ барои пешгӯии мушкилот ва ҳатогҳои дар таълими забони мақсаднок истифода мешавад, аз ин рӯ он аз раванди таълим хориҷ карда намешавад;

8) принсипи мураккабӣ омодагии ҳамаҷонибаро дар ҳама намудҳои фаъолияти нутқ пешбинӣ мекунад, ки ҳар як намуди фаъолиятро вобаста ба муҳити муошират баррасӣ мекунад;

9) принсипи марҳила ба шумо имкон медиҳад, ки ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабониро бо ба назар гирифтани мушкилоти забонӣ (фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ) ва бартараф намудани он, инчунин дарки маълумоти ҳангоми муошират пешниҳодшаванда баррасӣ намоед;

10) принсипи муттасилӣ татбиқи тамоми марҳилаҳои ташаккули салоҳияти забониро ҳамчун як системаи ягона дар асоси муносибати байниҳамдигарии онҳо дар назар дорад;

11) принсипи функционалӣ маънои истифодаи муоширатро дорад, ки фаъолияти нутқи забони хориҷиро дар шароити муоширати воқеӣ рушд медиҳад;

12) принсипи ҳавасмандкунӣ эҷоди муносибати мусбӣ-эҳсосии донишҷӯён ба раванди омӯзиши забони хориҷӣ мебошад.

Ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ тавассути ТИК оид ба ташкили корҳои таълимӣ бо ёрии технологияҳои компютерӣ дар соҳаи фанни «Забони хориҷӣ» дар доираи як қатор фанҳои тамоюли технологияҳои иттилоотидошта роҳандозӣ мегардад. Омӯзиши дигар масъалаҳои хусусияти амалӣ дорад, бинобар ин дарсҳо дар синфхонаҳои муччаҳази компютерӣ ё лингофонӣ гузаронида шаванд, самаранок мегардад. Ғояҳои онҳо ҳангоми таҳияи системаи худ оид ба ташкили корҳои лабораторӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ ва ташаккули салоҳиятҳои донишҷӯён мусоидат менамояд, ки чунин аст:

- фардисозии воқеии раванди таълим дар мундариҷаи мавод, ҳаҷм ва суръати азхудкунии он;

- баланд бардоштани самаранокии истифодаи вақти таҳсил;

- эҳёи фаъолияти омӯзиши шунавандагон дар азхудкунии маълумоти таълимӣ тавассути кори инфиродӣ;

- ҳавасмандии мусбӣ барои омӯзиш, ки бо назардошти шароити бароҳати психологӣ кори таълимгиранда ба вучуд омадааст ва баҳои объективӣ ба кори иҷрошуда;

- тағйир додани хусусияти кори омӯзгор, алахусус кам кардани реча ва тақвияти ҷузъи эҷодии фаъолияти ӯ [2, с. 47].

Бо дарназардошти тавсияҳои илмии мавҷуда ва таҷрибаи амалии педагогӣ ҳангоми таълими забони хоричӣ ба аксари корҳои лаборатории тавассути ТИК иҷрошаванда инҳо дохил мешаванд:

а) маълумоти назариявӣ, ки дорои маълумоти мухтасар дар бораи маҳсули барномавии омӯхташуда ва мафҳумҳои асосии мавзӯ мебошад;

б) вазифаҳо-алгоритмҳои, ки ба ошноӣ бо мушаххас нигаронида барномаҳои забонмӯзӣ ё амиқтар қардани дониш;

в) вазифаҳои эҷодӣ, ки истифодаи таҷрибаи дар давоми иҷрои супориши додашуда андӯхташударо дар бар мегиранд, вале ҳалли ғайристандартиро талаб мекунад;

г) саволҳо барои худтанзимкунӣ, ки донишҷӯ дар чараёни корҳои лабораторӣ ҷавобҳои гирифта метавонад.

ТИК ба мустақкам намудани дониши гирифташуда мусоидат намуда, дар гирифтани риштаи мантиқии маводи таълимӣ ва ба низом даровардани омӯзиш мусоидат мекунад. Яке аз зухуроти татбиқи донишҳои бадастомада, малакаҳо ва усулҳои ташаккули фаъолият ва истифодаи онҳо дар фаъолияти ҳамарӯзаи таълимӣ ва амалияи синфӣ ва берунасинфӣ мебошад.

Тибқи гуфтаи Л.А. Шипулина, усули таълими забони хоричӣ тавассути технологияи компютерӣ ба принципҳои зерин асос ёфтааст:

- омӯзиш дар заминаи касбии оянда ва фаъолиятҳо гузаронида мешавад;
- таълим дар ҳамкории мустақим бо дигар курсҳои омӯзишӣ гузаронида мешавад;
- омӯзиш бояд дар маркази диққат қарор гирифта, ба қори мустақили донишҷӯён диққати махсус дода шавад [8, с. 35].

Дар таҳқиқоти мо, омезиши унсурҳои усулҳои муоширатӣ, мустақим ва бошуурона бо мақсади ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯён тавассути ТИК дар раванди таълими забонҳои хоричӣ барои ташкил ва амалисозии фаъолияти таълимӣ ва маърифатии донишҷӯён, ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ, инчунин назорат ва худидоракунии фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Шарти муҳими ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишҷӯён дар иҷрои пайдарпайи ҳама қорҳои лабораторӣ ҳангоми омӯзиши забони хоричӣ тавассути ТИК ба қисми эҷодии унсурҳои қорҳои лабораторӣ, ки имкони ба даст овардани донишҳо ва истифодаи онҳоро дар вазъияти нави омӯзишӣ ва сатҳҳои олиии назариявӣ амалӣ пешбинӣ намудааст, татбиқ қарда мешавад. Ин равиш ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки пас аз хатми мактаби олий барои ҳалли масъалаҳои нави ғайристандартӣ дар соҳаи истифодаи ТИК ва муоширати шифоҳию хаттӣ бо забони хоричӣ омода бошад. Танҳо бо ин равиши муосир мутахассис метавонад бо истифодаи технологияҳои навин мушкилоти касбиро самаранок ҳал кунад.

Дар методологияи пешниҳодшуда оид ба ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олиии ғайризабонӣ тавассути ТИК, мо ба василаҳои суннатии таълимӣ - васоити таълимӣ, ҷадвалҳо, дастурҳо, луғатҳо ва маводҳои айёни ҳамчун воситаи технологияи педагогии таълими забони хоричӣ қорбарӣ намудем.

Бо истифода аз ТИК дар раванди таълим, шароити ҳамкории муаллим ва донишҷӯён, инчунин донишҷӯён бо ҳам хеле тағйир меёбад. Таълим бидуни таъсири тарбиявии шахсияти муаллим ба донишҷӯ тасаввурнопазир аст. Ҳадафи асосии омӯзиши забони хоричӣ низ дар муассисаҳои таълимӣ асосан ташаккули салоҳияти коммуникативӣ мебошад ва ҳам ҳадафҳои дигар (таълим, тарбия, рушд) дар раванди татбиқи ин ҳадафи асосӣ амалӣ қарда мешаванд [6, с. 188].

Бешубҳа, дар раванди таълими забони хоричӣ тавассути ТИК нақши омӯзгор ҳамчун роҳнамо боқӣ мемонад. Унсурҳои асосии салоҳияти касбии донишҷӯ, ба гуфтаи Л. Колмогорова, инҳоянд: салоҳияти зеҳнӣ ҳамчун як намуди махсуси дониш, ки онро қобилияти қабули қарорҳои муассир дар соҳаи мушаххаси касбӣ, дониш дар бораи рушди

психологии донишчӯён ва синну соли онҳо таъмин менамояд. Инчунин, салоҳияти коммуникативӣ, ки бо қобилияти мубодилаи иттилоот, муколама ва дар ин замина бо иштирокчиёни раванди педагогӣ муносибатҳои аз ҷиҳати педагогӣ мувофиқро нигоҳ доштан; салоҳияти иҷтимоию психологӣ, ки ҳамчун маҷмӯи салоҳиятҳои муайян тавсиф карда мешаванд: нақшаҳои таълимӣ барои фаъолияти мустақилона ва муштарақ эҷод мекунад; интиҳоб кардани усулҳо ва воситаҳои оптималии татбиқи онҳо, ташкили низоми назорат, худидоракунии, алоқа бо шунавандагон ва ғайраҳо хоси салоҳиятҳо мебошанд [4, с. 80].

Бо дарназардошти мақсад ва вазифаҳои омӯзиш, натиҷаҳои ташхис дар марҳилаи муайян, принсипҳои интиҳоби мавод ва мутобиқати барномаи корӣ, воҳидҳои лингвистӣ ва нутқ муайян гардида, дар асоси он дастури таълимию методии забони хоричӣ тавассути ТИК омода карда мешавад. Дар қисми дуоми дастур мавод барои худомӯзӣ ва корҳои береназсинфӣ, инчунин тарзи корбарӣ аз барномаҳои самараноки забаномӯзӣ тавассути ТИК бояд ҷой дода шавад. Барои татбиқи таълими таҷрибавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабони ин мавод метавонад мавриди истифода қарор гирифта, бо китобҳои дарсии тавсиянамудаи барнома ва маводи дастури таълимию методӣ таҳияшуда, ки кори таълимиро бо барнома ҳамоханг мекунад, мувофиқ сохта шавад.

Дар ин замина, кор бо маводи лексикӣ аз тарҷумаи маводи луғавии асосӣ, ки ба луғат нигаронида шудааст оғоз ёфта, донишчӯён мустақилона калимаҳое, ки бо муодили мувофиқи забони модарӣ дуруст меояд, бо истифода аз луғат интиҳоб менамоянд. Табдилдихӣ ё тарҷумаи калимаҳо тавассути истифодаи ТИК вақтро сарфа мекунад ва ба донишчӯён имкон медиҳад, ки маводи пешниҳодшударо ба таври мустақил ва фаврӣ тафтиш намоянд.

Таҳлили адабиёти методӣ ва психологӣ-педагогӣ имкон дод, ки мо дастурҳои асосии истифодаи презентатсияҳои мултимедиявиро дар фаъолияти таълимӣ қайд менамоем. Ҳамин тавр, муаррифии презентатсияҳоро муаллим дар экрани проектор дар синф, ки барои ин махсус омода шудааст, анҷом медиҳад (экран бояд барои ҳамаи донишчӯён намоён бошад, шунавандагонро аз равшани рӯз тира кардан мумкин аст ва ғ.). Гузариш аз як слайд ба слайд дигар мувофиқи мақсад буда, паҳнкунии тугмаҳо дар клавиатураи компютер ё паҳш кардани муш, бидуни истифодаи гузариши автоматӣ байни слайдҳо, вобаста ба омилҳои гуногун (омодагии шунавандагон ба маводи пешниҳодшуда, саволҳои иловагии шунавандагон ва ғ.) гуногун буда метавонад. Фаъолияти омӯзгор ҳангоми кор бо презентатсияи таълимӣ назорат аз болои суръати таҳвили мавод мебошад, ки дар ин замина оид ба нуктаҳои муҳимтарин, тақрор ва шарҳ додани нофаҳмоӣҳо диққати махсус зоҳир мегардад. Бояд тазаққур дод, ки истифодаи презентатсияҳои таълимӣ, аз як тараф, тасвир, аз тарафи дигар, мукамал, амиқтар ва бо мақсади пурратар азхуд кардани мундариҷаи он маводи назариявиро ба низом меорад.

Истифодаи презентатсияҳои таълимӣ аз ҷониби ҷомеаи муосири педагогӣ ҳамчун яке аз роҳҳои муваффақтарин барои намоиши визуалии маводи гуногуни таълимӣ эътироф карда мешавад. Истифодаи методологӣ ва аз ҷиҳати ташкилӣ андешидашудаи презентатсияҳо дар корҳои синфӣ ва беруназсинфӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки таълимро самараноктар созад ва бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ дар ташаққули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишчӯён сахм гузорад.

Дар ин мақола методологияи ташаққули ташаққули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишчӯён тавассути ТИК дар раванди таълими забонҳои хоричӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифт. Методологияи таҳия ва татбиқшуда дар асоси ҷузъҳои сохторӣ, ташаққули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистӣ, муошират, фаъолият, равишҳои аксиологӣ ва ба шахсият нигаронидашуда амалӣ карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Базаржапова, Т.Ж. Информационная компетентность педагога [Текст] / Т.Ж. Базаржапова// Бизнес-образование и эффективное развитие эко-номики: Тезисы докладов науч.-практ. конф. – Иркутск: ИГУ, 2007. – С. 131-135.
2. Вильямс, Р. Компьютеры в школе[Текст] / Р. Вильямс, К. Маклин. – М. : Прогресс, 1998. – 350 с.
3. Диков, А.В. Компьютерная технология для будущего учителя математика [Текст] / А.В. Диков// Интеграция образования. – 2004. – №2. – С. 119-125.
4. Колмогорова, Л.С. Диагностика психологической культуры школьников [Текст] / Л.С. Колмогорова. – М. : Владос-Пресс, 2002. – 360 с.
5. Сергеева М. Э. Новые информационные технологии в обучении английскому языку // Педагог. - 2005. - № 2. - с .162-166.
6. Холов М.Р. ТИК - воситаи асосии ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯён ҳангоми таълими забонҳои хориҷӣ: Паёми донишқадаи забонҳо. Душанбе - 2022 (№1), саҳ. 187-194.
7. Холов М.Р. Формирование профессионально - лингвистических компетенции студентов неязыковых вузов: Россия - Таджикистан – Узбекистан: Молодежь и развитие духовной культуры общества: актуальные проблемы и перспективы их решения: сб. материалов междунар. науч. конф. /сост. Б. С. Сафаралиев, М.Р. Холов. Душанбе, 2022 – 413с.
8. Шипулина, Л.А. Формирование профессионализма будущих экономистов средствами новых информационных технологий [Текст] : Дис. канд. пед. наук/ Л.А. Шипулина. – Ставрополь, 2004. – 134 с.

УДК 316.1

Шарифов И.У.

БАЪЗЕ АЗ РОҶҶОИ МУҚОБИЛА БА ХУШКАНДЕШИВУ ХУРОФАДАГӢ

Дар мақолаи мазкур яке аз проблемаҳои муҳими фалсафаи иҷтимоӣ, ки то ба ҳол ҳалли худро дар фалсафаи ҳаёти инсонӣ шарқӣ наёфтааст, яъне масалаи хушкандешиву хурофотзадагӣ ва роҳҳои бартараф намудаи онҳо мавриди омӯзиш қарор додашудааст. Муаллиф кӯшидааст, ки сарчашмаҳои пайдоиши ин падидаҳо таҳқиқ намуда, роҳҳои ҳали ин масъаларо аз дидгоҳи мутафаккирони Ғарб аз қабили Жилбер Войт, Гюстав Лебон, С. Хантингтон ва дигарон баррасӣ карда, ҷойгоҳи илм, хирадмехвариву ақлгарой, навгириро, ки боиси коҳиши гароиш ба хурофот мешаванд, арзёбӣ намояд. Илм ва технологияи имрӯзӣ як инсонӣ боварманди хурофотиро ба як инсонӣ тавонманд, ки асрори ин ҳаводисро дарк карда, ҳикмати онҳоро дарёфтааст ва бар пояи ин дониш метавонад ҳазорон фарояндҳои дигар созад, оварда расонид. Яъне мардумоне, ки аз дастовардҳои илмӣ истифода намуда, сатҳу сифати зиндагии хешро дигар намудаанд, ором-ором аз бинишҳои хурофотии хеш даст бардоштан ва думболаи сохтори як ҷомеаи навин, ки пояи асосии онро илм ва дониши илмӣ башар ташкил диҳад, гом бардоштан. Муаллиф нишон медиҳад, роҳҳои дигари раҳой аз хурофотзадагӣ ин нақди боварҳо, суннатҳо, расму ойин ва бинишҳои суннатист. Интиқодгарой ва тафаккури интиқодӣ ҳоси рушанфикрон буда, дарки сабабу омилҳо, қонунмандии дохилӣ, замону вазъи таҳаввул ва чигунагии то ба ин дараҷа расидани ҳаводисро танҳо онҳо метавонад нақд кунад ва онро

пешкаши аҳли чомае намоянд. Муаллиф ин навъи шева ва муносибатро низ барои чомаи тоҷик яке аз роҳҳои муносиб ва муассир мешиносад.

Калидвожаҳо: хушкандешӣ (тассуб,фанатизим), хурофотзадагӣ, илм, ақлгарой, навгирой, технология, нақд, боварҳо, сунатҳо, расму ойин, бинишҳои суннатӣ, тафаккури танқидӣ.

Шарифов И.У.

НЕКОТОРЫЕ СПОСОБЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФАНАТИЗМУ И СУЕВЕРИЯМ

В данной статье рассматривается одна из важнейших проблем социальной философии “проблема фанатизма и суеверия и пути их преодоления в философии жизни восточного человека. Автор попытался изучить истоки этого явления и найти пути решения этой проблемы с точки зрения западных мыслителей, таких как Жилбер Войт., Гюстав Лебон, С. Хантингтона и другие. Наука, знание и инновация, снижают склонность к суевериям. Современная наука и техника привели суеверного верующего к могущественному человеку, который понимает тайны этих событий и их мудрость, и на основе этих знаний может создать тысячи других процессов, то есть людей, использующих научные достижения для изменения своего стандарта. жизни., спокойно отказались от своих суеверных видений и пошли по стопам устройства нового общества, основанного на науке и человеческих научных знаниях. Автор указывает, что другими способами избавления от суеверий являются с критической точки зрения анализировать верования, традиции, обычаи и представления о традициях. Критика и критическое мышление свойственны только интеллектуалам. Они знают причины и факторы внутренней закономерности, времени и состояния эволюции того или иного уровня событий, только они могут оценивать.

Ключевые слова: фанатизм, суеверие, наука, разум, новаторство, технология, критика, верования, обычаи, традиция, критическое мышление.

Sharifov I.U.

SOME OF THE WAYS TO COUNTERACT DRY THOUGHT AND SUPERSTITION

In this article discusses about one of the most important problems of social philosophy “the problem of fanaticism and superstition and ways to overcome them in the philosophy of life of an Eastern human. The author tried to study the origins of this phenomenon and find ways to solve this problem from the point of view of Western thinkers such as Gilbert Voit., S. Huntington. and others. Science, knowledge and innovation reduce the tendency to superstition. Modern science and technology have led the superstitious believer to a powerful man who understands the mysteries of these events and their wisdom and on the basis of this knowledge can create thousands of other processes, that is, people who use scientific achievements to change their standard life, calmly abandoned their superstitious visions and followed in the footsteps of the organization of a new society based on science and human scientific knowledge. The author points out that other ways to get rid of superstitions are existing beliefs, traditions, customs and ideas about traditions. The author points out that other ways to get rid of superstitions are to analyze beliefs, traditions, customs and ideas about traditions from a critical point of view. Criticism and critical thinking are peculiar only to intellectuals. They know the causes and factors of the internal regularity, time and state of evolution of a particular level of events, only they can evaluate.

Keywords: bigotry, superstition, science, reason, innovation, technology, cash, beliefs, customs, traditions and views of the Sunnah, critical thinking.

Хурофаю хурофазадагӣ яке аз бахшҳои ҷаҳонбинии асотирӣ-диниест, ки аз нодониву тарс дар баробари ҳаводиси табию иҷтимоӣ ба вучуд меояд. Ин тарзи тафаккуру шинохт бештаре аз афкори эҳсосиву ғайримантиқии инсонҳои даврони бомдоди рӯзгори башар маншаъ мегирад, ки онҳо дар баробари ҳаводис бофтаҳо ва ҳаёлотӣ хешро ироа намуда, вазъиятҳои инсонӣ ва ҳолатҳои равонии хешро бар сари ҳодиса ва воқеият таҳмил намудаанд [9. 98-101; 10. 131-136; 11:124-131.]. Аз ин бармеояд, ки як даврони дарозе аз таърихи инсоният пур аз бинишҳо ва боварҳои хурофотӣ будааст. Дар ҷомеаҳои кӯҳан ва суннатии башар он қадар бинишу афкори хурофотӣ зиёд аст, ки онҳо мисли як айсберги (кӯҳи яхин) бузург монени роҳи рушди миллатҳо ва давлатҳо будаанд. Ҳеч як тамаддун ё фарҳанге нест, ки дар он бинишҳои хурофотӣ ҷой надошта бошанд. Башарият зина ба зина ба шинохти воқеиву қонунманди падидаю ашёҳо расидааст. Бо дамидани нури дониши илму хирад кӯҳи яхини хурофотро об намуда, барои хеш роҳи расидан ба саодати дунявиро дарёфт намудааст.

Дар ин навишта меҳоҳем, ба тарзи иҷмолӣ рӯи баъзе аз шеваҳои хурофазудой ва роҳҳои бурунрафт аз он тамаркуз намоем. Зеро дар ҷомеае, ки мо низ ба сар мебарем, яке аз монетаҳои асосии рушд ин таассубу хурофазадагии афроди ҷомеа аст. Бешак, мубориза бо хурофот кори бисёр мушкиле аст. Зеро баъзе аз хурофот чунон бо фарҳанги ҷомеа омехта шудаанд, ки дар бештари ҳолат афроди ҷомеа ба таври ноҳудоғоҳу ноҳоста ва аз рӯи тақлид бо дигарон ба он амал мекунад. Таҷриба нишон додааст, ки афроди ҷомеа ҳамеша дар дар баробари тағйирот аз масоили суннатӣ ва одатии фарҳангии худ муқовимат нишон медиҳанд. Жилбер Воят муътақид аст “саҳттарин қор дар ҷаҳон иборат аз хонатақонии зеҳну ҷомеа аз пешдовариҳои хурофӣ аст. Онҳо чун шири модар ба қому зеҳни мо русух кардаву роҳ ёфтаанд. Дерпотарин осорро аз худ ба ҷой мегузоранд, ҳамроҳ бо мо рушд мекунанд ва ончунон бо тору пуду равони мо дар ҳам мепечанд, ки барои раҳой аз дасти онҳо ба қавитарин эҳсос ниёз дорем” [4; 12].

Қобили зикр аст, ки эътиқодоти хурофӣ худ ба худ шакл нагирифтаанд, ки интизор дошта бошем ба худии худ низ онҳо аз байн мераванд. Ҳарчанд гузашти замон омили зарурии барои зудудани меҳри онҳо аз дили мардум аст, аммо бо истифода аз шеваҳои илмӣ метавон ин замонро қамтар қард ва ба ин тартиб шароити қофиро низ фароҳам намуд.

Тавре дар боло ишора гардидид, хурофоту хурофазадагӣ дар ҳама тамадунҳо вучуд дошта, донишмандони ин тамадунҳо бо дарки монетаи рушд будани ин падида, аз роҳҳои гуногун қор гирифтаанд. Аз ин лиҳоз, агар роҳҳои бурунрафтро аз дидгоҳҳои хурофотӣ таҳлил намоем, метавон яке аз шеваҳои таъсиргузор ва бунёдиро, ки аксаре аз тамадунҳо ва халқҳои пешрафтаи ҷаҳон аз он қор гирифтаанд, ин шеваи ақлгарой ва хирадмеҳварӣ номид. Ин шева дар пайи худ роҳу василаҳои дигар аз ҷумла илмгарой, навгарой ва фанноварию ба миён оварда, дар маҷмӯъ биниши инсониро тағйир медиҳад. Дар заминаи ҳамин хирадмеҳвариву ақлгарой будааст, ки тамадуни нави инсонӣ шакл гирифтааст. Ба гуфтаи Самуэл Хантингтон “Муҳимтарин тафовути инсонии навин бо инсонии суннатӣ дидгоҳи ӯ нисбат ба инсон дар робита ба муҳиташ аст. Дар ҷомеаи суннатӣ инсон муҳити табиӣ ва иҷтимоияшро ба унвони як воқеияти табиӣ мепазирад ва ҳар қушише чихати дигаргун сохтани ҷомеа имконнопазир аст. Навин шудан замоне оғоз мешавад, ки инсонҳо дар ҳудашон эҳсоси тавоноӣ кунанд ва ин андешаро дар сар бипарваранд, ки метавонанд табиату ҷомеаро дарк кунанд ва таҳти султаи худ дароваранд” [8; 147-148].

Навгарой дар ҳар ҷомеае аз хирадгарой маншаъ мегирад, зеро фарди хирадгаро ва ақлмеҳвар ҳамеша дар пайи ҷустуҷӯ ва шубҳа қардан дар мавриди ҳақиқатҳои баёншуда қарор мегирад. Барои қонеъ намудани хеш дастоварди илмӣ ва андешаи навро ба миён меоварад. Ин ҳолат ба далели хусусияти гуфташуда, метавонад боиси қоҳиши қароиш ба хурофот шаванд. Хирад ва хирадгарой аз сиришти зотии инсон бармеоянд, ки ин қобилият ҳоса ба ӯ аст. Аз қониби дигар, хурофазадагиву хушқбоварӣ ва таваққуливу тақдирзадагӣ то андозае ба аз худбеғонашавии инсон оварда мерасонанд.

Яке аз муҳимтарин шохисҳои табиати инсонӣ, ки ўро дар баробари махлуқоти дигар мутамоиз мегардонад ин соҳиби ақлу хираду нутку тафаккуру офаринандагӣ будани инсон аст [5]. Инсон тавассути хирад, бо роҳи таҷриба намудан, ба ҷузвҳо ҳаводисро ҷудо карда, онро мавриди омӯзиш қарор дода, пасон ин ҳамаро чамбаст намуда хулосабарориву натиҷагирӣ кардан, тавонистааст воқеияти падидаву ашӯхоро дарк намуда, муаммои онҳоро боз намояд. Қонунмандии онҳо ва ҷиҳатҳои гуногуни химиявию физикиро ошкор сохта, айнияти падидаҳо ва ашӯхоро он тарве ки мавҷуданд барои мо бозгӯӣ кунад. Яъне дар ин ҳолат тамоми ин раванд салоҳияташ бар души хирад ва ақли одамай аст. Дастгоҳи хиради инсон тавассути афзори мантиқӣ дурӯғро аз рост, ҳақиқатро аз иштибоҳ ва айниятро аз ҳаёл ҷудо месозад. Дар баробари ин, ҳодисаҳоро нақд мекунад. Ҷӯёию пуёии хирад имкон медиҳад, ки инсон сари ҳар амал таваққуф кунад, андеша намояд ва паҳлӯҳои гуногуни хусусият ва вижагиҳои як падидаро ошкор созад. Қонё набудан ба боварҳои содда ва таҳаюлгарой инсонҳоро савқ ба самти боз ҳам бештар дарёфт намудани воқеияти падидаю ҳодисаҳо равона намудааст. Инсонҳо бо ошкор сохтани қонунмандӣ ва хусусиятҳои бунёдии ҳодисаю воқеаҳо тавонистаанд, онҳоро идора намоянд ва аз ин ҳодисаю воқеаҳо бар суди хеш ҷиҳати боз ҳам бехтару хубтар намудани сатҳу сифати зиндагии худ истифода намоянд. Мушкilotи зистии хешро саҳлу содда намоянд. Ба ҷаҳон ба назари воқеъӣ нигаранд ва барои ҳалли ҳар гуна мушкилӣ ба худ, яъне ба нерӯи ақлу хиради инсонӣ таъя намоянд. Маҳз таъя намудан бо хирад сабаби ба вучуд омадани даврони нави аврупоӣ гардид ва ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии илмие, ки тавонист кишварҳои имрӯзаи ҷаҳонро ба пояи тамаддуни навин барад маҳз хирадгарой ба ҳисоб меравад [5].

Илм ва технологияи имрӯзӣ маҳсули хиради башар аст. Бомдоди илми навинро, ки маҳз аз таҷрибагароиву ақлгаройи маншаъ мегирад, аз ба ҷузвҳо тақсим намудани ҳодисаю воқеаҳо ва ҳар ҷузвҳо дар алоҳидагӣ мавриди омӯзиш қарор додан шурӯъ гардид. Ин шеваи таҳлилу шинохт боиси он шуд, ки башарият дар як муддати кӯтоҳи замон ба дастовардҳои ҷашмгире ноил гардад ва ҷаҳонро аз диди дигар, яъне аз диди илмӣ мавриди шинохту баррасӣ қарор диҳад [7. 106-113]. Зухури илми нав ва биниши исботӣ дар баробари ҳодисаю воқеаҳо инсонро кулан дигар намуд. Як инсонии боварманди хурофотиро, ки падидаю ҳодисаҳоро ниёиш мекард ва ба онҳо ба як диди мармуз менигарист, онро ба як инсонии тавонманд, ки асрори ин ҳаводисро дарк карда, ҳикмати онҳоро дарёфтааст ва бар пояи ин дониш метавонад ҳазорон фарояндҳои дигар созад, оварда расонид. Ба ибораи дигар, хирадгаройи заминаи асосие гардид, ки инсонҳо бо дарёфти вазъияту воқеиятҳои илмӣ табиату ҳаводисе он тавонистанд ба дастовардҳои зиёде ноил гарданд. Ором-ором илм ва натиҷаҳои илмӣ тавонистанд зиндагии умумии инсонро дар ҳамаи арсаҳо таҳти таъсир гузоранд ва то ҷое шеваҳои онро дигар созад. Агар аз як тараф хирадгаройи илмгароиро ба вучуд оварда бошад, дар пайи худ илмгаройи ақлгароию хирадгароиро боз ҳам тақвият дод. Ин омил, яъне илмгаройи тавонист ба тарзи давомдор тафаккури инсонро дар баробари ҷомеаи суннатӣ иваз намояд ва ҷомеаи навинро ба вучуд оварад. “Ба таври кулӣ дар ҷомаҳои суннатӣ ҷави фикрӣ отифӣ, шоирона ва асотирӣ аст ва забону фарҳанги қавмию фарҳанги мардумӣ ҳама даст ба даст медиҳанд, то зехни дар ҳоли рушди фардро ҷунон шакл диҳанд, ки пазири идомаи ҷизе бошад, ки онро ба таври кулӣ хурофот меноманд. Зеро худ ва ҷаҳони хориҷ ҳаргиз ба сурати комил аз ҳам тафкик (фарқ И.Ш) намешаванд. Дар натиҷа мафҳуми рамзӣ - ҷодуӣ дар саросари зиндагии шахс бар тафаккури ӯ фармон медиҳад. Аммо дар ҷомеаҳои илмӣ, ки ба хирадгаройи таъя дорад, андешаи аввалия канор гузошта, найф (инкор) мешавад ва ба ҷудо шудани худ аз муҳит ва ташкили як ҷаҳонбинии айнӣ кумак мекунад [6.184].

Ҷомеаҳо ва мардумоне, ки аз дастовардҳои илмӣ истифода намуда сатҳу сифати зиндагии хешро дигар намудаанд, аз бинишҳои хурофотии хеш даст бардоштанд ва думболаи сохтори як ҷомеаи навин, ки пояи асосии онро илм ва дониши илмӣ башар ташкил диҳад, қадам гузоштаанд. Яъне илмгаройӣ, як қадами асосие ба сӯи ҷомеаи муосир

аст, ки дар он ба тафаккури илмӣ асолат дода мешавад, кишварҳои пешрафта ба дараҷаи имрӯзӣ оварда расонид. Дар ин гуна ҷомеа ба ҳамагуна ҳодиса шарҳ ва тавзеҳи илмию ақлонӣ дода мешавад. Яъне илмمهварӣ дар шинохт, амалкард, тасмимгирӣ, таҳлил яке аз асоситарин роҳи ҳалос намудани ҷомеа ва афроди он аз тафаккур ва бинишҳои хурофотӣ аст. Дар ҷомеаи ақлгаро ва илмгаро ҳодисаю падидаҳоро на шарҳу тавзеҳоти хурофӣ, устуравӣ, мазҳабӣ ва бовармандӣ, балки ҳар кадоме аз онҳоро бояд аз лиҳози дидгоҳҳо, таҳлилҳо, шинохтҳо, қонумандиҳо ва натиҷагирҳои илмӣ шарҳу тавзеҳ дода шаванд.

Хусусияти ҷомеаи навгиро он аст, ки ба ҳамаи суолоти барҳоста аз мушкилиҳои зистӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, табиӣ ва амсоли ин, на бо таъҷаб ба боварҳову гумонҳо, балки бо далелҳои қонеъкунанда аз лиҳози ақлию илмӣ посух меҷӯяд. Ин ба он маънист, ки илмгароӣ ҳамеша дар муҳолифат ба хурофаю боварҳои хурофӣ аст. Дар илмгароӣ меҳвари асосӣ ба ақли башар ва собит шудани (таҷрибапазирии) ҳодисаҳо таъҷаб менамояд. Дар ин ҳолат, аз лиҳози илмӣ ҳар чизе собит шуданист ва ақлу дастгоҳи мантиқи инсон онро пазируфта метавонад, ба ҳайси вазъи воқеӣ ӯ шинохти дуруст ба ҳисоб гирифта мешавад. Илмгароӣ на танҳо шинохти табиату ҳодисаю ашёҳоро ба инсон дигар намуд, балки он тавонист дар шинохти ҳуди инсон тавонмандиву нерӯҳои инсонӣ, ҷиҳатҳои биологиву иҷтимоии инсон, як дидгоҳи нави илмиро ба миён оварад, ки ба воситаи он инсон тавонист, диди навро дар бобати худ ва нерӯҳои инсонияш ҳосил намояд. Илмгароӣ имкон дод, ки инсоният дар сохтмони ҷомеаи худ ва тарзи идоракунии он таҷдиди назар намояд ва ҳамаи сохтаҳои ҷомеаи худро аз лиҳози дидгоҳҳои илмӣ ба роҳ монад. Ниҳодҳои иҷтимоиро ба хоҳири бароварда кардани ниёзҳои афроди ҷомеа бар асоси дастовардҳои илмӣ бунёд намояд. Дар ҷомеаи хирадмеҳвари илмгаро эҳсосоти ғайриақлонӣ ва боварҳои хурофӣ ҳеҷ ҷойгоҳе надоранд. Онҳо наметавонанд ба ҳайси ҳалли мушкили ҷомеа мавриди арзёбӣ қарор бигиранд. Ба тарзи дигар, илм ва дастовардҳои илмӣ, ҳамеша дар муқобили бофтаҳои ҳаёливу хурофот қарор мегиранд. Хурофот ва бовармандиву ҳаёлпардозӣ ҳоси ҷомеаҳои суннатӣ аст ва ҳос ба давронест, ки инсон дар нодонию ноогоҳӣ ба сар мебарад. Ақлгароӣ ва илмгароӣ роҳро барои шинохти айниву воқеии падидаю ҳодисаҳо боз менамояд. Инсонҳоро ба андешидан ва пеш аз ҳама ба интиқод кардан савқ медиҳад. Чунин метавон арзёбӣ намуд, ки яке аз паҳлуҳо ва ҷанбаҳои мусбии ҷомеаи хирадбодар ва илмгаро, ки боиси хурофазудой мегардад, ин интиқодгароӣ ба ҳайси ҳислати асосии ин ҷомеа маҳсуб аст. Дар ҷомеаи илмгаро фард ҳамеша дар тағйири андешаву назари хеш аз таҷрибаҳо ва маъниҳои иҷтимоӣ бо рӯёруӣ қарор мегирад. Ин тағйироти пайваста ӯро ба андешидан ва нақд кардани ҳодисаҳо оварда мерасонанд [3].

Нақдгароӣ боиси он мешавад, ки фард боварҳо, сунатҳо, расму ойин ва бинишҳои суннатиро мавриди интиқод қарор медиҳад. Интиқод кардани онҳо боис мешавад, то бебунёдии ва ҷойгоҳи ҳаёли доштани ин боварҳо барои инсон ошкор гардад. Аз тарафи дигар, тафаккури интиқодӣ боиси он мегардад, ки ҳама ҳаводисе, ки дар ҷомеаи муайян ва дар атрофи фард ба вучуд меоянд, мавриди нақду баррасӣ қарор мегиранд. Инсонии дорои тафаккури интиқодӣ на ба вазъияту воқеъият аз рӯи ҳаёл ва ниёишу ситоиш, балки аз рӯи таҳлил ва натиҷагирҳои илмию мантиқӣ муносибат менамояд. Бояд қайд кард, ки ҳама гуна навгироӣ дар ҷомеа бо бархурди боварҳои суннатӣ ва расму ойин сураат мегирад. Вале дар ин маврид тафаккури интиқодӣ метавонад арзёбии ҳар кадоме аз инҳоро, яъне чи дидгоҳҳои суннатӣ ва чи дидгоҳҳои навро нақд кунад ва арзиши онҳоро муайян созад ва ҳар кадоме дар ҷойи худаш гузорад. Аз тарафи дигар тафаккури интиқодӣ, чун ҳама ҷизро новобаста аз он ки нав ё куҳан аст, мавриди нақд қарор медиҳад, ин интиқодгароӣ боиси он мешавад, ки то андозае таассубият ва ниҳоятан худбоварию худманишиҳои муъҷизагунаро дар ҷомеа барҳам занад ва муъҷизабоварию, ки яке аз навҳои хурофот аст, онро низ маҳдуд хоҳад кард.

Рушанфикрӣ аз интиқодгароӣ ва тафаккури интиқодӣ ба вучуд меояд. Барои рушанфикри ҷомеаи ақлгароӣ илммеҳвар ҳақиқат дар шакли мутлақ вучуд надорад. Балки

роҳҳои мухталифе барои пайвастан ба ҳақиқат дар баробари мо мавҷуд аст. Ҳақиқат барои рушанфикр ба манзалаи ақидае аст, ки бо ақидаҳои дигар дар бархурд қарор дорад ва он ҳангоми баррасиву ташхис ба даст меояд. Зимни ин бархурдҳо аст, ки ҳар андеша воқеият, дақиқият ва айнияти хешро собит менамояд.

Интиқодгароии илмӣ инсонҳоро аз муъҷизасозиҳои тафаккури асримиёнагӣ ва аз маҷмӯи хурофот раҳӣ мебахшад. Зеро тафаккури интиқодӣ пайваста ҳар падида, ҳодиса ваъҷият, фард ва шахсиятро мавриди нақд баррасӣ қарор медиҳад. Вай сабабу омилҳо, қонунмандии дохилӣ, замону ваъҷи таҳаввул, ҷигунагии то ба ин дараҷа расидани ҳаводисро нақд мекунад. Арзиши воқеӣ, инсонӣ, иҷтимоӣ ва таҳаюлии ҳодисаҳоро ба мо бозгӯ месозад. Дар тафаккури интиқодӣ ҳеҷ чиз қудсӣ осмонӣ ва моварой нест. Ҳама чиз сарчашмаи воқеӣ дорад ва аз рӯи қонунмандии ҳосе сурат мегирад. Он ҳатман дорои сабаби мӯйаян аст ва худ низ барои ҳаводиси баъди сабаб хоҳад буд. Дар он ҳама чиз баҳсшаванда, нақдшаванда ва баррасишавандаанд.

Ҷомеаи хирадсолори илммеҳвар ҳамеша истеҳсолоти хешро бар пояи дастовардҳои илмӣ ба роҳ менамояд. Ин дастовардҳои илмӣ будаанд, ки сабаби бавуҷудӣ ва ташаққулу рушди ҷомеаи саноатӣ ва фаросаноатӣ гардидаанд. Тамоми фановарии навине, ки инсоният дар истеҳсолоти муосир мавриди истифода қарор медиҳад, маҳсули зеҳн ва таҷриботи илмӣи башаранд, ки аз шинохти воқеии башар маншаъ мегиранд. Роналд Ингелхорд низ дар китоби «Таҳаввули фарҳангӣ дар ҷомеаи пешрафта санъатӣ» таъкид мекунад, дар «ҷомеаи кишоварзӣ гузарони зиндагӣ бахши васеӣ мардум аз тариқи кишоварзӣ вобаста ба унсурҳои буд, ки маншаи осмонӣ дошт, монанди хуршеду борон. Шаҳс барои обу ҳавои хуб, раҳӣ аз беморӣ ё ҳашарот дуо мекард. Вале дар ҷомеаи санъатӣ истеҳсолот ба таври рӯзафзун ба дохили муҳите, ки тавассути инсон сохта шуда буд, кашонида шуд. Шаҳс дар интизори тулуи хуршед ва тағйири фасл набуд. ӯ нур ва гармо дошт ва барои доштани маҳсули худ вобаста ба мошинҳои буд, ки ба иттиқори инсон, тарроҳӣ ва нигоҳдорӣ мешуд. Аз ин рӯ дуо намекард, ҳатто бо кашфи микробҳо ва антибиотикҳо дигар бемориҳо муҷозоти илоҳӣ ба ҳисоб намеоманд ва онҳо дар контроли инсон буданд» [4. 204].

Алекс Инкелес бо ҳамроҳии Девид Хортон Смит [1. 437] ҷомеашиносони амриқӣ, ки дар пажӯҳиши худ раванди дигаршавии шаш кишвари пешрафтаи оламро дар солҳои 70 уми қарни гузашта баррасӣ намудаанд, дар ин пажӯҳиши хеш чӣ гуна аз сунатгарӣ раҳо гардидани фарду ҷомеа ва ба навгириву муосирӣ расидани онро таҳлил менамоянд. Онҳо нуқтаи оғози муосирӣ ва нав шуданро дар навшавии тарзи тафаккур ва муносибати инсон ба худу ҷаҳон мебинад. Онҳо инсонии навинро, ки бо донишҳои муосирӣ илмӣ мусаллат аст, фароҳамкунандаи рушди иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ доништа барои ӯ вижагӣ ва меъёрҳои бармешуморанд. Ин ду пажӯҳишгар унсурҳои муҳитиро дар қолаби тағйирҳои чун шаҳришудан, таълиму тарбияти муосирӣ илммеҳвар, васоили иртиботи ҷамъӣ, саноатӣ шудани истеҳсолот, сиёсӣ шудан, қор дар қорхона ва ғайраҳо мебинанд ва барои меъёрҳои дарунӣ дар хусуси инсонии нав ва мудерн ба вижагӣ ва меъёрҳои зерин тавачҷӯх доранд:

1. Омодагии инсон барои қабулу пазириши таҷрибаҳои нав ва истеъдоди ӯ барои шурӯъ ба тағйир;
2. Бархурдҳои аз ақидаҳои озод, тавачҷӯх ба гуногунии ақида ва оғӯҳӣ аз ихтилофи онҳо ба якдигар;
3. Пайваст будани зеҳни инсон ба ҳолу оянда ва бархурдор будан аз вақтшиносӣ назму инзиво;
4. Тамоюл доштан ба барномарезӣ ва созмондеҳии умур;
5. Қоромад будан ё доштани идеяҳо ва тавонмандии тасаллут бар муҳит;
6. Қобили муҳосиба дониستاني ҷаҳон;
7. Эҳтиром ба дигарон;
8. Эътиқод ба илму технология;

9. Эҳтиром ба баробарӣ ва риояти ҳуқуқи дигарон [2. 111].

Тафаккури интиқодӣ боиси ба вучудоии озодихоҳӣ ва либерализм мегардад ва озодиву либерализм асоси фалсафаи демократия ва мардумсолориро ташкил медиҳанд. Чомеаи хурофазада арзиши озодӣ ва мардумсолориро дарк карда наметавонад. Дар он ҳазорон бути хурофотӣ сохта мешаванд, ки ҳайсияту хуввияти афроди дигарро салб месозанд. Инсонии ноогоҳу хурофотӣ ҳеч гоҳ дарк нахоҳад кард, ки озодӣ чи арзиш ва маъние хоҳад дошт. Чун фарди хурофазадуву тассубзада дар банди ҷаҳолат ва нодонӣ дармонда аст. Ӯ аз худ ва неруҳои созанди инсонии хеш огоҳӣ надорад. Нафаре дар қайди тарсу сарнавишт қарор дорад чӣ сон метавонад дар бораи озодиву истиқлол андеша намояд ва онро арзиш намояд. Инсонии хурофазада тарсу ва нигарон аст. Тақягоҳи ҳамешагии ӯ бовар ва ҳаёлу рӯйёҳоеанд, ки худ сохтааст. Он ҳамеша интизор аст, касе бояд мушкилашро осон созад. Ин фард ҳеч гоҳ ҳешро масъул ва посухгӯ ба амалкардҳои худ ва зиндагияш наметавонад, дар он ҳамеша эҳсоси вобастагӣ вучуд дорад. Ин фард дар арзиш ва шинохти худаш нотавон дармонда ва бечораву побастаи тақдир сарнавишт аст. Дар ин гуна фард ҳеч гоҳ арзиши озодӣ ба вучуд нахоҳад омад.

Онҳое ҳам даъво доранд, ки мардумсолориро дар низомҳои бастаи сиёсии боварманд, гӯё татбиқ мекунад ё татбиқшавандааст, ҷуз як ҳарфе барои мардумфиребӣ чизе беш нахоҳад буд. Инҳо танҳо барои гул задани мардумон ва расидан ба аҳдофи сиёсии хеш ин гуна афкори пешипоафтодаро популистона баён месозанд. Мардумсолорӣ ва либерализм дар чомеае ба вучуд меояд, ки мардумонаш огоҳанд ва ба тамоми донишу ҷаҳонбинии илмӣ мусаллатанд. Дарки баланди озодиро доранд ва мавҷуди инсонӣ озодии ӯро ба ҳайси баландтарин арзиш дарк намудаанд. Яъне дар ин маврид низ инсон мусаллат бар донишҳои илмӣ аз арзишгузориҳои инсон ва тарзи идораи демократӣ ҳарф дар миён меорад ва онро ба ҳайси тарзи зиндагии хеш эҳтиром меварзад. Фарди огоҳ ва фарогири донишҳои илмӣ аз ҷаҳон ва аз худ метавонад озодиву истиқлолро тамйиз кунад онро баҳайси як арзиши фардиву иҷтимоӣ дарёбад. Ин фарди озода ва озодандеш дар заминаи дастовардҳои илмӣ ва шинохти ақлони навӣ сохтори чомеаи ҳешро халқ мекунад, ки дар он низомии сиёсӣ дунявӣ ва мардумсолор бошанд ва тавонанд пеш аз ҳама ба ниёзҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маънавии зиндагонии башар посухгӯ бошанд. Танҳо фарди аз қайду банди хурофот ва ҳаёлоту боварҳои пуч оӣ, ҷаҳонро бо диди хирад ва илм менигарад, метавонад аризиши демократия ва озодиро дарк созад. Инсонии огоҳ метавонад халқуку пӯё бошад. Ӯ бо тақя ба донишу хиради инсонии хеш ҳазорон навӣ фанноварӣ ва фарояндҳоро чиҳати беҳбуд ва мушкилоти зистияш созад. Тақягоҳи ин инсонии озода худ ва донишу неруи созандаи инсонӣ аст. Тасмимоти зиндагонияшро худ таъин мекунад. Афкори ақоиди ҳешро бо натиҷагириҳои илмӣ ва бо далелу аснод озодана баён ва собит месозад. Сарнавишти чомеа ва давлати худро ба дасти худ муайян месозад. Қонун ва шарту шароитро аз завқу салиқа ва донишу таҷрибаҳои худ ба миён оварад, ки тавассути онҳо ба зиндагии босаодат бирасад. Яъне низомии сиёсии муносиб барои ин фард ва дар маҷмӯъ афроди ин чомеа, дунявият ва мардумсолорӣ хоҳад буд. Танҳо дар шароити дунявияту мардумсолорӣ шароити фикрӣ ва истеъдодҳои гуногуни инсонӣ бештар нубуғ мекунад. Омӯзишу парвариш дар заминаи дастовардҳои илмӣ ба роҳ монда мешаванд ва ҳар насл аз насли пешин пӯётару ҷӯётар ва огоҳтару соҳибистеъдотар ба вучуд меоянд. Мавҷ-мавҷ донишмандон зухур мекунад. Ҳазорон дастовардҳои нави илмӣ ва кашфиёту фанновариҳои нав ба миён хоҳанд омад. Ин ҳамон шеваест, ки кишварҳои пешрафтаи олам онро дар роҳи тайнамудаи хеш собит сохтаанд. Моро низ зарур аст, дар ҳама амалкардҳои монӣ чӣ иҷтимоиву иқтисодӣ, чӣ маънавию сиёсӣ танҳо бо тақя ба хирадгарӣ ва дастовардҳои илмӣ тамоми барномаву дурнамои фаъолияти ҳешро ба роҳ монем. Афкори хурофотиро қанор гузорем. Инсонии пӯёву ҷӯё ва халқуку созандаро аз табаияту миллат ва чомеаи хеш тарбият кунем. Низомии дунявӣ ва мардумсолорро, ки бузургтарин дастоварди башарист ва танҳо он метавонад инсониятро бо саодат расонад, ба фаҳми ҳар афроди чомеа расонем. Дарачаи дониши илмӣ ва омӯзишу парваришро тақвият диҳем.

Ҳамқадами имрӯзаи тамаддуни ҷаҳонӣ бошем. Он гоҳ аз ҳама хатароти хушкандешӣ, хурофазадагӣ ва вопасгароиву мушкили дигари таҳдидшавандаи ҷаҳони муосир худро ҳифз намуда, эмин нигоҳ дошта метавонем.

АДАБИЁТ

1. Alex Inkeles, David Horton, *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries* Harvard University Press; First Edition 1974, Hardcover: 437 pages.
2. Азкийё Мустафо. «Ҷомеашиносии тавсеа», Техрон: муассисаи нашри калима, 1377.
3. Гюстав Лебон. «Психология народов и масс (с комментариям и объяснениями Александра Маркова)», Москва: «издадательство АСТ»-2020, 288 стр.
4. Густав Ҷоҳудо. Равоншиносии хурофот, тарҷумаи Муҳаммадтақинии Броҳонӣ, Техрон: интишороти албурз, 1371.
5. Муҳамадалӣ Музаффарӣ. «Инсон ҳамчун предмети маърифат». Душанбе, 1997, 150 сах.
6. Роналд Ингерхолд «Таҳаввулоти фарҳангӣ дар ҷомеаи пешрафтаи санъатӣ». Техрон: интишороти кавир, 1373.
7. Самиев А.Х. История и философия науки. Душанбе: «Шарқи озод»-2014, стр. 106-113, 456 стр.
8. Хантингтон Самуэл. Сомони сиёсӣ дар ҷомеаи дастхуши дигаргунӣ, тарҷумаи Муҳсин Салосӣ, Техрон нашри илм, 1370.
9. Шарифзода И. (Шарифов И.У.) Чаро хурофазадаем? Илм ва ҷомеа. (Маҷаллаи академии илмию оммавӣ) №1-2(1) 2015-2016 сах. 98-101.
10. Шарифзода И. (Шарифов И.У.) Хурофазадагӣ ва паёмдҳои иҷтимоии он. Илм ва ҷомеа. (Маҷаллаи академии илмию оммавӣ) №1-2(3-4) 2016, сах 131-136.
11. Шарифзода И. (Шарифов И.У.) Тақдиргарой ва осебшиносии иҷтимоӣ. Илм ва ҷомеа. (Маҷаллаи академии илмию оммавӣ) №3-4(7-8) 2017, сах 124-131.

МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдуллоев Маъруфдҷон Мухамадҷонович – старший преподаватель кафедры налогов и налогообложения Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Таджикистан, Худжанд, e-mail: maruf77@list.ru.

Абдурахмонов Махмуд - кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учёта, анализа и аудита, Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел.: +99292-799-79-88. E-mail: nargisa.abdulloyeva@bk.ru.

Абдурашидова Умеда Дҷумахоновна – зав кафедрой экономики туризма Института технологии и менеджмента. Куляб. Республика Таджикистан, тел: +992 902632626. Email: vestnik-tsuc@mail.ru.

Азизова Назира Аҳмадовна – старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан.

Азимбоев Абдушафе – кандидат физико-математических наук, доцент кафедры информационные системы в экономике Таджикского государственного университета коммерции, Тел.: +992900861616, E-mail: azimboev1956@mail.ru.

Азимова Мадина Турдыевна – к.э.н., и.о. доцент Технологического университета Таджикистана.г.Душанбе, Республика Таджикистан, тел: +992 90-99-05-062, E-mail: madina.azim@mail.ru.

Алиматова Умедахон Нажмиддиновна - преподаватель кафедры информационные технологии в экономике, факультета телекоммуникации и ИТ ХГУ имени акад. Б.Гафурова. Тел: 929062002, e-mail: alimatova_88bk.ru.

Алимова Муборак Алимдҷононовна - старший преподаватель факультета международных экономических отношений Таджикского государственного университета коммерции Таджикистан, Душанбе, Тел.: +992888884428, E-mail: malimova2084@gmail.com.

Амонатова Махбуба Атоевна – кандидат географических наук, и., о., доцента кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: (+992)985110984, E-mail: amonat_84@mail.ru.

Ахмади Зоҳидҷон – Таджикский национальный университет, докторант PhD кафедры финансов и страхования. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: ahmadizohir@mail.ru. Тел.: +992 553-05-05-57.

Ахмадов Фараҳманд Муфазалович - Таджикского национального университета, к.э.н., старший преподаватель кафедры статистики. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: Farahmand@mail.ru. Телефон: (+992)901-61-66-33.

Ахмедов Азизхон Абурахмонович - старший преподаватель кафедры экономики и организации предпринимательства Таджикского государственного университета коммерции, тел. 918773323 734051, г Душанбе, ул. Дехоти ½, Email: akhmedovkholid@mail.ru.

Ашуров Фируз Маҳмадалиевич - доктор PhD, и.о. доцент, кафедры бухгалтерский учет и аудит, Таджикский государственный университет коммерции. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. E-mail: Ashurov1990tguk@mail.ru. Тел: (+992) 938854646.

Байматов Алидҷон Азизович - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятий и региона Таджикского государственного университета права и бизнеса. Худжанд. Республика Таджикистан. Email: alijon45@mail.ru. Тел. 92-725-66-76.

Бобоев Мирзоҳайт Усмонович – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и кредита. Худжандский политехнический институт Таджикского технического

университета имени академика М.С. Осими Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. И. Сомони, 226. E-mail: bmirzohayot@mail.ru. Телефон: (+992) 92 774 11 64.

Гафурджонова Маъсуда Абдувоситовна – докторант 1-го курса. Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел.: +992929204747, E-mail: masuda.96@mail.ru.

Гаюрова Рано Саидмуродовна – старший преподаватель кафедры таможенного дела Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992909113378. Email: vestnik-tsuc@mail.ru.

Гуломов Голибназар Худжаназарович - докторант 2 курса Таджикского государственного финансово-экономического университета. Тел: 918-77-23-97. Email: vestnik-tsuc@mail.ru.

Дадоматов Далержон Нишонбоевич – доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учёта Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Таджикистан, Худжанд, e-mail: maruf77@list.ru.

Джаборов Абдураул Иброхимджонович - доцент кафедры таможенного дела Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992935056986. Email: vestnik-tsuc@mail.ru.

Джураев Мехродж Бобокулович – докторант PhD Таджикский государственный университет права, бизнес и политики Адрес:735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 микрорайон, дом.1. Телфон: +992929800924. e-mail: mehrojbo@mail.ru.

Дустова Навраста Окилбоевна - ассистент кафедры общеуниверситетской экономической теории Таджикского государственного педагогической университет имени Садриддина Айни. Адрес 734003 г. Душанбе, проспект Рудаки Тел: (+992) 934151800. Email: mr.zuhajjon@mail.ru.

Зокиров Махкамджон Ахмадович - преподаватель кафедры экономика предприятия и региона Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. г.Худжанд Тел: +992926140300, E-mail: zma-1986@mail.ru.

Иброгимзода Илхомуддин Раджабалиевич - доктор экономических наук кафедры финансы и страхование. Таджикский национальный университет, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица проспект Рудаки, 17. Тел: +992-915-43-74-74

Иброхимов Давлат Нодирхонович - аспирант кафедры менеджмента. Таджикский государственный финансово-экономический университет. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: +992985-90-74-74.

Исмоилов Мамарахим Мирзорахимович– доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова Тел.: +992927756755 E-mail: mamarahim@list.ru.

Исмоилов Шухратджон Мамарахимович - кандидат экономических наук, доцент кафедры информационные технологии в экономике Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Тел.: +992927933244, E-mail: shuhrat_29@mail.ru.

Исозода Афзалио Зиёдулло - Дангаринский государственный университет, ассистент кафедры проектирование и компьютерное програмирование в отрасли. Адрес:735320 Таджикистан, Дангара центральная улица 25. E-mail: isozoda19@mail.ru тел.: + (992) 885556595.

Исупов Сухайли Исмоилович - докторант кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: isupov.0101@gmail.com. Тел.: (+992) 901-33-66-55.

Каримов Баходур Хасанович – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент, заведующий

кафедрой бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: +992 907908210. E-mail: bahodurkarim@mail.ru.

Кудратов Некруз Абдунабиевич - доктор юридических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: nek-kudratov@mail.ru.

Қурбонов Абдулхайт Каримович – доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа и аудита ТНУ. Республика Таджикистан. E-mail: Sherali-19922@mail.ru.

Лутфулоев Мазбутджон Дадожонович – старший преподаватель кафедры информационные технологии в экономике Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел.: +992928622266, E-mail: maz_lutf@mail.ru.

Махмадали Бахтиёр Наби - кандидат экономических наук, ректор Горно-металлургического института Таджикистана. Бустон, Согдийская область, Республика Таджикистан. Тел.: , E-mail: bakhtiyr1971@mail.ru.

Махмудов Сафарали Мирзоевич - соискатель кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 987366060. Email: parvizis91@mail.ru.

Мирзоалиев Абдумалик Абдунабиевич - кандидат экономических наук, доцент, кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 937473109, E-mail: abdulmalik001@mail.ru.

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич - к.э.н., доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: 934444145. E-mail: menejment_08@mail.ru.

Мирзоев Курбонали Саидович – старший преподаватель кафедры экономика предприятий и предпринимательства, Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. Куляб. Республика Таджикистан. Тел: + 992 (918) 99 32 99. E-mail: k.mirzoev-99@mail.ru

Мирзозода Фирдавс Анвари –докторант (PhD. Худжандский политехнический институт Таджикского технического университета имени М.С. Осими,). Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд. E-mail: mfa-54@mail.ru. Телефон: (+992) 92-929-00-54.

Муртазоев Ораз Карахонович – кандидат экономических наук, и.о., доцент кафедры банковского дела, Таджикский государственный университет коммерции. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе улица Дехоти ½. Тел.:(+992) 918 552 009 (м.) E-mail: oraz.murtazoev@hotmail.com.

Наджмиддинов Фирдавс Нуриддинович - кандидат экономических наук, заведующий кафедрой экономической теории и управления Таджикского педагогического института города Пенджикента. Республика Таджикистан, г. Пенджикент, ул. Низоми 1. тел.: (+992) 927 971 015. Email: sado-simo@mail.ru.

Пиризода Джалил Сафар – академик, директор Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской Академии Сельскохозяйственных наук Республики Таджикистан. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: +992 907721680. Email: vestnik-tsuc@mail.ru.

Расулов Гафур, кандидат экономических наук, Таджикский государственный университет коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Email: rasulov53@mail.ru, Тел. 93 –419-18-81.

Рахимов Мирзохид Абдувохидович - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент, первый проректор, проректор по учебной работе. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: +992 918670869. E-mail: ramir-75@mail.ru.

Раҳмонов Исмоил Қаҳҳорович – старший преподаватель кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: 934444564. E-mail: Liomsi_1987@mail.ru.

Рустам Абдукаюм Рустам – Таджикский национальный университет, докторант PhD кафедры управления государственными финансами. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: arustam0101@gmail.com. Тел.: +992 887-78-07-80.

Саидов Саймахмуд Сайдахмадович – кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½, Тел: 918432053, e-mail: ssaid.85@mail.ru.

Саидова Миджгона Джамшедовна - ассистент кафедры финансов и страхования, Таджикского национального университета, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон. 989122218. Email: umar4004@mail.ru.

Сафаров Абдували Махмадсаидович - соискатель кафедры менеджмент и экономики труда Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 980320101. E-mail: menejment_08@mail.ru.

Сироджова Тахмина Муродалиевна – соискатель Института экономики и системного анализа развитие сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук, Тел: +992985231939, takhmina.sirojova@mail.ru.

Содикзода Парвиз – кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского национального университета. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 919349595, e-mail: parvizis91@mail.ru.

Табаров Немон Амонуллоевич – кандидат юридических наук, доцент. Адрес: 7340233, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Ганчавӣ 371/4 Телефон: 935-74-15-17. E-mail: nemon65@mail.ru.

Тагаев Бахром Шоназарович - кандидат экономических наук, заведующий кафедрой экономической географии и экологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: 93-538.40.55. Email: vestnik-tsuc@mail.ru.

Тулиев Мухаммадулло Сарваркулович - кандидат экономических наук кафедры информационные системы в экономике Таджикского государственного университета коммерции, Тел.: +992939000446. E-mail: mukhammad.ali.82@mail.ru.

Умарова Санавбар Фахриддиновна – ассистент кафедры международные финансово-кредитные отношения Таджикский государственный финансово-экономический университета. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.:+992904414044, E-mail: usanavbar@mail.ru.

Файзиева Дилноза Изатуллоевна – соискатель кафедры экономической теории Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова Тел.: +992927088566 E-mail: fdilnoza@mail.ru.

Файзуллаева Каромат Наврусовна – зав. отделом изучения кластерного процесса в агропромышленном комплексе Института экономики и системного анализа развитие сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук, кандида экономических тнаук, тел.919174783, karomat_1958@mail.ru.

Хабибов Абдурахмон Хакимбоевич - кандидат экономических наук, ученый секретарь Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел.: 901080144. E-mail: habibov@bk.ru

Хакимов Шахбоз Шодибоевич – Таджикский государственный университет коммерции, соискатель кафедры коммерческого и антикоррупционного права. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Телефон: 988-78-17-78. E-mail: shahbozhakimov97@mail.ru.

Холикова Мунира Изатуллоевна – соискатель Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 937473109, E-mail: abdumalik001@mail.ru.

Холикова Наргиса Абдуллоевна ассистент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд, Республика Таджикистан. Тел.: +99292-857-09-79. E-mail: nargisa.abdulloyeva@bk.ru.

Холов Мехриддин Равшанович – докторант PhD кафедры методики преподавания Таджикского государственного института языков им. С. Улугзаде Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 931-14-14-44. E-mail: mr.kholov.94@mail.ru.

Холова Саодат Холовна - соискатель кафедры финансов и кредита Российско-Таджикский (славянский) университет. 734025, Республика Таджикистана, г. Душанбе, ул. Турсунзаде, Тел.:(+99237) 2231618; 918699001. Email: kholova.saodat@bk.ru.

Хошимзода Хомид Хасан - кандидат экономических наук, доцент, директор Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд. Республика Таджикистан. Email: Homid_@mail.ru. Тел. 92-766-06-29.

Шарифзода Мумин Машокир, доктор экономических наук, профессор Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Адрес:735700, Республика Таджикистан, г Худжанд, e-mail: mehrojbo@mail.ru.

Шарифов Исомуддин Умарович – кандидат философских наук, и.о.доцента кафедры гуманитарных дисциплин, технологического университета Таджикистана, Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992935519361, E-mail: sharifzod_75@mail.ru.

Шахназар Худжаназари Гуломзода - главный инспектор Института повышения квалификации таможенной службы, кандидат экономических наук. Тел: 987-69-55-55. Email: vestnik-tsuc@mail.ru.

Шералии Сайдали ассистент кафедры биржевого дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Республика Таджикистан. тел : (+992) 987 62 63 62 E-mail: Sherali-19922@mail.ru

Шохиён Абдурахим Махмадулло – кандидат экономических наук, Председатель Исполкома Народно-Демократической партии Таджикистана в районе Фирдавси г.Душанбе. Email: tguk@mail.ru.

Юнусова Махбуба Махмуродовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: +992934445499. Email: Yu_Mahbuba@mail.ru.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
<p>1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгонӣҳои илмӣ коркард гардида бошад.</p> <p>2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734061, ш. Душанбе, к. Дехотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад.</p> <p>3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷодагонҳои илмӣ, доцент, Таджикский давлатӣ университети тиҷорат, тел: (+992) 937266050, E-mail: zoir1978@gmail.com.</p> <p>4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишурдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй).</p> <p>5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 сах.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо.</p> <p>6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см.</p> <p>7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондодӣ сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд.</p> <p>8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд.</p> <p>9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад.</p> <p>10. Ноҳунақҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд.</p> <p>11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад.</p> <p>12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз ноҳунақ ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад.</p> <p>13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад.</p> <p><i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи дарқорӣ кӯтоҳ намояд.</i></p>	<p>1. Материал, пешниҳодшаванда барои нашр, бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгонӣҳои илмӣ коркард гардида бошад.</p> <p>2. Автор(ҳо) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иностранных авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Дехотӣ 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drgajab@mail.ru;</p> <p>3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷодагонҳои илмӣ, доцент, Таджикский давлатӣ университети тиҷорат, тел: (+992) 937266050, E-mail: : zoir1978@gmail.com</p> <p>4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований).</p> <p>5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы).</p> <p>6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см.</p> <p>7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черными, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с .77].</p> <p>8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1.</p> <p>9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год).</p> <p>10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «—» (длинное тире); дефис «-».</p> <p>11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод.</p> <p>12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора.</p> <p>13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.</p> <p><i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i></p>

<p>ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДРОАИ МАҚАЛЛА</p>	<p>ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ</p>
<p>Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудихо баргардонида мешавад.</p> <p>Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электрони vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад.</p> <p>Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз чониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.</p>	<p>По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.</p> <p>Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru.</p> <p>Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.</p>

ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
<p><i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати тахририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илми номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳибаи иқтисодиёт дошта бошад.</i></p> <p>1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати тахририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сатҳи илми мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи тахририя. <p>2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). <p>3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд).</p> <p>4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.</p>	<p><i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i></p> <p>1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:</p> <ul style="list-style-type: none"> - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. <p>2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). <p>3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.</p> <p>4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.</p>

Шартнома КИЭ №56-02-2014 доир ба
ворид намудани маҷалла ба ИИБР
Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги
ҶТ дар бораи сабти номи ташкилоти
табъу нашр – №0146/мч аз 26 майи
соли 2011

Индекси обунашавӣ дар феҳрасти
«Почтаи тоҷик» - 77734

Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии
давлатии захираи иттилоотӣ ММП -
№1121300264 аз 10 майи соли 2013

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.pauom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ
Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации–
№0146/мч
от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734

Свидетельство о государственной
регистрации информационного
ресурса ИПЦ - №1121300264 от 10 мая
2013 года

Электронная версия опубликована
на сайте www.pauom.ddtt.tj

**МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҲО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД**

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)**

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Шаропов Фарҳод Разоқович,
Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Шаропов Фарҳод Разоқович,
тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 30.09.2022. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 22,18.
Тираж 100 экз. Заказ №202.

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
